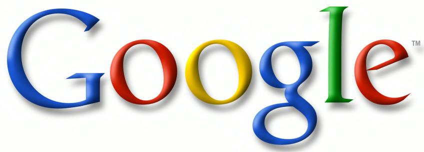

ΘΕΩΡΗΤΙΚΗΣ

ΚΑΙ

ΠΡΑΚΤΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΣΤΟΙΧΕΙΑ.

ΘΕΩΡΗΤΙΚΗΣ

ΚΑΙ

ΠΡΑΚΤΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΣΤΟΙΧΕΙΑ,

ΥΠΟ

Π. ΒΡΑΪΛΑ ΑΡΜΕΝΗ

Καθηγητοῦ τῆς Φιλοσοφίας

ΕΝ ΤΗ ΙΟΝΙΩ ΑΚΑΔΗΜΙΑ.

Δαπάνῃ τοῦ Κληροδοτήματος Πετρίδου.

ΕΝ ΚΕΡΚΥΡΑ,

ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ ΕΡΜΗΣ

ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ.

1862.

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ.

Ὅτε προσεκλήθημεν νὰ ἐκδώσωμεν Ἐγχειρίδιον Φιλοσοφίας δυνάμενον νὰ χρησιμεύσῃ ὡς κείμενον εἰς τοὺς διδασκομένους ἐν τοῖς παρ' ἡμῖν Παιδευτηρίοις, συνησθάνθημεν τὰς πολυειδεῖς τοῦ ἔργου δυσκολίας· διότι ἐπρόκειτο ἀφ' ἑνὸς μέν, ν' ἀνακεφαλαιώσωμεν καὶ ἐκθέσωμεν διὰ βραχέων τὰς ἐπὶ ἑξαετίαν φιλοσοφικὰς ἡμῶν παραδόσεις, ἀφ' ἑτέρου δέ, νὰ μεταχειρισθῶμεν καὶ φρᾶσιν εὔληπτον καὶ τρόπον ἐκθέσεως σαφῆ καὶ ἁρμόζοντα εἰς τὴν νοημοσύνην τῶν νέων· οὐδὲ ἠδυνάμεθα νὰ παραλείψωμεν οὐσιῶδες τι κατὰ τὸ σύνολον, τὰς σχέσεις, τὴν ἀλληλουχίαν καὶ τὴν πρὸς ἀλλήλας ἁρμονίαν τῶν ἡμετέρων θεωριῶν, ὥστε δύσκολον ἀπέβαινε νὰ συμβιβάσωμεν τὴν συντομίαν καὶ τὴν σαφήνειαν πρὸς τὸ πλῆθος καὶ τὴν σπουδαιότητα τῶν ζητημάτων ὅσα προτίθεται νὰ λύσῃ οἱαδήποτε ὁπωσοῦν πλήρης φιλοσοφικὴ πραγματεία. Ἵνα δὲ κατὰ τὸ δυνατὸν μετριάσωμεν τὰ

ἄτοπα ὅσα φύσει ἐνυπάρχουσιν εἰς τοιούτου εἴδους συγγραφὰς, ἠναγκάσθημεν ν' ἀποτέμωμεν ἀπὸ τῆς ὕλης τῶν ἡμετέρων παραδόσεων πᾶσαν ἱστορικὴν ἀνάπτυξιν καὶ πᾶσαν ἐπίκρισιν συστημάτων μὴ συμφωνούντων πρὸς τὸ ἡμέτερον, ὡς ἐπίσης ν' ἀποσιωπήσωμεν τὰς πηγὰς ἐξ ὧν ἠντλήσαμεν τινὰς τῶν ἐκτεθειμένων θεωριῶν, πρὸς δὲ, νὰ μὴ διακρίνωμεν τὰς ἡμετέρας τῶν ἀλλοτρίων, καὶ πάσας ὁμοῦ νὰ παρουσιάσωμεν ὡς μέλη ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ὅλου, ἀφίνοντες εἰς τοὺς εἰδήμονας νὰ τὰς διαστείλωσι. Τοῦτο δὲ λέγομεν πρὸς δικαιολόγησιν τοῦ βιβλίου καὶ οὐχὶ τοῦ συγγραφέως, διότι οὐδεὶς μᾶλλον ἡμῶν συναισθάνεται πόσον εὐτελὴς εἶναι ὁ ἔρανος, ὃν ἡμεῖς εἰσφέρομεν εἰς τὸν ἀρχαιόπλουτον θησαυρὸν τῆς φιλοσοφικῆς μαθήσεως. Οὐδεμία ἐπιστήμη εἶναι προϊὸν μιᾶς μόνης διανοίας. Ἡ δὲ Φιλοσοφία εἶναι ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην γέννημα τῶν αἰώνων καὶ ἀπαύγασμα τῶν δαιμονιωτέρων πνευμάτων ὅσα ἀνεφάνησαν ἐν τῇ ἱστορίᾳ· καὶ ἐπειδὴ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι ἔλαβε τὴν εὐγενεστέραν καὶ ὑψηλοτέραν αὐτῆς ἔκφρασιν, ἔτι μᾶλλον ὀφείλει νὰ μετριοφρονῇ ὁ ἐφ' ἡμῶν καὶ ἐξ ἡμῶν ἐπιλαμβανόμενος τῆς ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην δεινῆς καὶ οὐχ ἧττον ἀναγκαίας ταύτης μελέτης. Διὰ τοὺς αὐτοὺς τούτους λόγους ἐνομίσαμεν ὅτι ὠφείλομεν νὰ μείνωμεν πιστοὶ εἰς τὴν φρόνιμον καὶ ἀσφαλῆ μέθοδον τῆς ψυχολογικῆς παρατηρή-

σεως, καὶ ν' ἀφιερώσωμεν εἰς τὰ ἀθάνατα μνημεῖα τῶν προπατόρων ἡμῶν ἔντονον καὶ ἀδιάλειπτον προσοχὴν, νὰ μὴ παραλείψωμεν δὲ καὶ τὴν ἐξέτασιν τῶν συστημάτων τῆς νεωτέρας καὶ τῆς συγχρόνου φιλοσοφίας, ἵνα τὰ οἱαδήποτε ἐξαγόμενα τῶν ἀτομικῶν ἡμῶν σκέψεων διαφωτίσωμεν καὶ διορθώσωμεν διὰ τῆς σοφίας τῶν διδασκάλων καὶ τῆς πείρας τῆς ἱστορίας. Θέλομεν δὲ νομίσει ἡμᾶς αὐτοὺς εὐτυχεῖς, ἐὰν ἡ μὲν Σχολὴ εἰς ἣν ἀνήκομεν, θεωρήσῃ οὐχὶ ἀνάξιον τῆς προσοχῆς καὶ τῆς ἐπιεικοῦς αὐτῆς κρίσεως τὸ μικρὸν τοῦτο πόνημα, ὅπερ προσφέρομεν αὐτῇ ὡς εὐτελὲς δίδακτρον εἰς δεῖγμα τῆς βαθυτάτης ἡμῶν εὐγνωμοσύνης, ἡ δὲ προσφιλὴς ἡμῶν πατρὶς ἀποδεχθῇ αὐτὸ εὐμενῶς ὡς σημεῖον τῆς πρὸς αὐτὴν ὁλοτελοῦς ἡμῶν ἀφοσιώσεως καὶ ὡς ἔνθερμον εὐχὴν, ἵνα ἀναλάμψῃ παρ' ἡμῖν ἡ φιλοσοφικὴ μεγαλόνοια, ἥτις εἶναι ἡ λαμπροτέρα καὶ καθαρωτέρα ἀκτὶς τῆς προγονικῆς ἡμῶν δόξης.

Κερκύρᾳ, τῇ 19 Νοεμβρίου 1859.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.

Περὶ ὁρισμοῦ καὶ διαιρέσεως τῆς Φιλοσοφίας, περὶ τῶν πρὸς τὰς ἄλλας μαθήσεις σχέσεων αὐτῆς, καὶ περὶ φιλοσοφικῆς μεθόδου.

§. 1. Ἡ Φιλοσοφία εἶναι ἡ ἐπιστήμη τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν νόμων τῆς νοήσεως καὶ τῆς πράξεως. Ἐπειδὴ δὲ εἰς τὴν νόησιν καὶ τὴν πρᾶξιν ἀνάγεται πᾶσα ἡ ἐνέργεια τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ὥρισαν τινὲς τὴν φιλοσοφίαν, ἐπιστήμην τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Ὡσαύτως, θεωρήσαντες τὴν πρᾶξιν ὡς συνέπειαν τῆς νοήσεως, ἄλλοι ὥρισαν αὐτὴν, ἐπιστήμην τῆς νοήσεως· καὶ ἄλλοι, εἰς τὸ ἀντικείμενον τῆς νοήσεως ἀποβλέποντες, τὸ ὁποῖον εἶναι πᾶσα ἡ φύσις καὶ πάντα τὰ ὄντα, ὥρισαν αὐτὴν, ἐπιστήμην τῆς φύσεως, ἢ, ἐπιστήμην τῆς ἀληθείας, ἢ ζήτησιν τῆς ἀνωτάτης γνώσεως καὶ τῆς τελειοτάτης ἀρετῆς, ἢ, γνῶσιν τῶν ὄντων ᾗ ὄντα ἐστὶν, ἢ, τῶν πρώτων ἀρχῶν καὶ αἰτίων ἐπιστήμην, ἢ νοοῦσαν σκέψιν τῶν ὄντων. Ἐὰν δὲ ὁ ἡμέτερος ὁρισμὸς ἀντιστοιχεῖ ἀκριβῶς πρὸς αὐτὸ τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐπιστήμης ταύτης, καὶ διὰ τῶν ἰδίων διαφορῶν διαστέλλει αὐτὴν πάσης ἄλ-

λης, παρέχων ἐνταυτῷ καὶ τὰ στοιχεῖα τῶν ἐσωτερικῶν αὐτῆς διαιρέσεων καὶ ὑποδιαιρέσεων, τὴν πρὸς αὐτὴν ἁρμοδιωτέραν μέθοδον, καὶ τὰς σχέσεις αὐτῆς πρὸς τοὺς ἄλλους κλάδους τῆς ἀνθρωπίνης μαθήσεως, περὶ τούτων ἁπάντων δυνάμεθα νὰ βεβαιωθῶμεν ἐκ τῆς ἀναλύσεως καὶ ἀναπτύξεως τοῦ ὁρισμοῦ τούτου καὶ ἐκ τῆς περαιτέρω προόδου τῆς θεωρίας.

§ 2. Ἔχομεν ἐν τῷ ὁρισμῷ τοὺς ὅρους ἐπιστήμην, ἀρχὴν, νόμον, νόησιν, πρᾶξιν, οὓς ὀφείλομεν νὰ ἐξηγήσωμεν. Καὶ ἐπιστήμη μὲν εἶναι πᾶσα γνῶσις συστηματικὴ ὡρισμένου τινὸς πράγματος. Εἶναι δὲ συστηματικὴ ἡ γνῶσις, ὅταν, διορίζουσα ἀκριβῶς τὸ ἴδιον ἀντικείμενον, προβαίνῃ δι' ἀσφαλοῦς μεθόδου εἰς τὴν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πλήρη αὐτοῦ κατάληψιν. Ἡ δὲ λέξις ἀρχὴ, πολλαχῶς ἐκλαμβανομένη, καὶ ἐν γένει δηλοῦσα τὸ πρῶτον ἐξ οὗ τι προέρχεται, ἢ εἶναι, ἢ γίνεται, ἢ γινώσκεται, σημαίνει ἐνταῦθα τὴν πηγὴν ἢ τὸ αἴτιον τῆς γνώσεως καὶ τῆς πράξεως. Νόμος δὲ εἶναι πᾶσα κατὰ φύσιν ἀνάγκη· καὶ προκειμένου λόγου περὶ νοήσεως καὶ πράξεως, τῶν δύο δηλαδὴ ἐνεργειῶν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, καθὼς ἡ ἀρχὴ δηλοῖ τὰ ἐξ ὧν αὗται προέρχονται, ὡσαύτως ὁ νόμος δηλοῖ τὸν τρόπον καθ' ὃν πρέπει νὰ ῥυθμίζωνται. Νόησις εἶναι πᾶσα ἐνέργεια τοῦ πνεύματος σχετιζομένη πρὸς τὴν γνῶσιν πράγματός τινος, καὶ περιλαμβάνει τὴν γνῶσιν τῶν ἐντὸς καὶ τῶν ἐκτὸς, τὴν σκέψιν, τὴν μνήμην, τὴν φαντασίαν, τὸν συλλογισμὸν κτλ. Πρᾶξις, τελευταῖον, εἶναι ἡ ἐξωτερικὴ καὶ παντοία τοῦ πνεύματος ἐνέργεια, δι' ἧς καὶ σχετιζόμεθα πρὸς πάντα τὰ ἄλλα ὄντα τῆς φύσεως.

§ 3. Ἐὰν ταῦτα ἦναι τὰ στοιχεῖα τοῦ ὁρισμοῦ τῆς Φιλοσοφίας, ἐκ τούτων ἄρα καὶ αἱ ἐσωτερικαὶ αὐτῆς διαιρέσεις. Ἡ ἐπιστήμη τῆς νοήσεως ἀπαιτεῖ κατὰ πρῶτον τὴν μελέτην αὐτῶν τῶν νοητικῶν δυνάμεων, τῶν νόμων καθ' οὓς πρέπει νὰ διευθύνωνται, καὶ τῶν πρὸς ἀλλήλους σχέσεων, δι' ὧν ἀποτελοῦσι τὴν θαυμαστὴν ἑνότητα τῆς διανοίας. Καὶ ἐντεῦθεν τὸ πρῶτον μέρος τῆς Φιλοσοφίας, τὸ ὁποῖον Ψυχολογία ἢ ὀρθότερον Δυναμολογία τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος δύναται νὰ ὀνομασθῇ. Ἐὰν δὲ ἐξετάσωμεν πάντα τὰ ἀντικείμενα τῆς ἐνεργείας τῶν δυνάμεων τούτων, εὑρίσκομεν ὅτι ἀνάγονται εἰς τὸ ἀληθὲς, τὸ καλὸν καὶ τὸ ἀγαθὸν, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἦναι καὶ ὁ σκοπὸς τῆς πράξεως. Ἄρα εἰς τὴν Ψυχολογίαν ἕπονται τρεῖς ἕτεραι ἐπιστῆμαι ἀντιστοιχοῦσαι πρὸς τὰ τρία ταῦτα ἀντικείμενα, ἡ Ἀληθολογία ἢ Λογικὴ συνήθως καλουμένη, ἡ Καλολογία ἢ Αἰσθητικὴ, καὶ ἡ Ἀγαθολογία. Καὶ αἱ μὲν δύο πρῶται συμπληροῦσι τὴν θεωρίαν τῆς νοήσεως, ἡ δὲ τρίτη ἀποτελεῖ τὴν θεωρίαν τῆς πράξεως. Ἀλλὰ μεταξὺ νοήσεως καὶ πράξεως εὑρίσκομεν ἀνωτάτην τινὰ ἔννοιαν, ἥτις εἶναι τὸ ὕψιστον τῆς νοήσεως ἀντικείμενον, καὶ πρέπει νὰ ἦναι ὁ πρὸς ὃν ὅρος τῆς πράξεως, ἐξ οὗ ἄλλη ἐπιστήμη, ἡ συνήθως Θεοσοφία ἢ Φυσικὴ Θεολογία ὀνομαζομένη, τὴν ὁποίαν ὡς ἐκ τούτου ἀναγκαζόμεθα νὰ παρεμβάλωμεν μεταξὺ Καλολογίας καὶ Ἀγαθολογίας. Ὥστε ἡ Φιλοσοφία δύναται ἐλλόγως νὰ διαιρεθῇ εἰς δύο μέρη, ὧν τὸ μὲν πρῶτον Νοολογίαν ὀνομάζομεν, τὸ δὲ δεύτερον Ἀγαθολογίαν. Καὶ ἡ μὲν Νοολογία περιλαμβάνει τὴν Δυναμολογίαν

τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἢ Ψυχολογίαν, τὴν Ἀληθολογίαν ἢ Λογικὴν, τὴν Καλολογίαν καὶ τὴν Θεοσοφίαν. Ἡ δὲ Ἀγαθολογία, κατὰ τὰ διάφορα στάδια τῆς πράξεως θεωρουμένη, τουτέστιν ἀτομικῶς, κοινωνικῶς, καὶ ἱστορικῶς, ὑποδιαιρεῖται εἰς τὴν κυρίως Ἠθικὴν λεγομένην, τὴν Φιλοσοφίαν τοῦ Δικαίου, καὶ τὴν Φιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας. Πάντες δὲ οἱ κλάδοι οὗτοι συμφυεῖς καὶ ἀδιάσπαστοι ἀλλήλων προκύπτουσιν ἐκ τῆς ἀποσυνθέσεως τοῦ ἀνωτέρω ὁρισμοῦ, καὶ ἐν ᾧ καταδεικνύουσι τὸ ὕψος καὶ τὸ ἀξίωμα τῆς φιλοσοφίας, ὁδηγοῦσιν ἡμᾶς ταὐτοχρόνως εἰς τὸν προσδιορισμὸν τῶν σχέσεων αὐτῆς πρὸς τὰς ἄλλας μαθήσεις.

§ 4. Αἱ ἐπιστῆμαι πᾶσαι ἔχουσιν ἀντικείμενον τὴν φύσιν, τὸν ἄνθρωπον, καὶ τὸν Θεόν. Καὶ ἡ μὲν τοῦ Θεοῦ ἐπιστήμη, καθ' ὅσον τοῦ Ὑψίστου τούτου Ὄντος δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν ἔννοιαν διὰ τῶν ἀνθρωπίνων δυνάμεων, ἀνεξαρτήτως τῆς ἐξ ἀποκαλύψεως γνώσεως, οὐδὲν ἕτερον εἶναι εἰμὴ αὐτὴ ἡ Θεοσοφία. Ὁ δὲ ἄνθρωπος κατὰ μὲν τὴν νόησιν καὶ τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ θεωρούμενος, εἶναι, ὡς προαπεδείχθη, ἐπίσης ἀντικείμενον τῆς Φιλοσοφίας, κατὰ δὲ τὴν ὑλικὴν αὐτοῦ σύστασιν, ὑπάγεται εἰς τὴν ἐπιστήμην τῆς ὑλικῆς φύσεως. Ἀλλὰ καὶ αὐτῆς τῆς ὑλικῆς φύσεως δὲν δυνάμεθα νὰ λάβωμεν γνῶσιν εἰμὴ διὰ τῶν ἡμετέρων νοητικῶν δυνάμεων, καθὼς διὰ τῶν δυνάμεων τούτων συλλαμβάνομεν καὶ τὰς καθαρὰς ἐκείνας ἐννοίας τοῦ ποσοῦ, τῆς μονάδος, τοῦ χρόνου, τοῦ τόπου, αἵτινες ὑπάγονται εἰς τὰς λεγομένας μαθηματικὰς Ἐπιστήμας. Ὥστε, ὁπωσδήποτε κατατάξωμεν τὰς ἀνθρωπίνους μαθήσεις, εὐκόλως κατανοοῦμεν ὅτι, παρὰ τὰς ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ ἀμέσως περιλαμβανομέ-

νας καὶ τὰς ἐξ αὐτῶν ἐξαρτωμένας, οἷαι αἱ ἠθικοπολιτικαὶ λεγόμεναι, πᾶσαι αἱ ἄλλαι, αἱ συνιστῶσαι τὸ τμῆμα τῶν φυσικομαθηματικῶν, ὑπάγονται εἰς τὴν Φιλοσοφίαν καθὸ παρέχουσαν εἰς αὐτὰς τὰ ἀντικείμενα ὅσα μελετῶσι, καὶ τὴν μέθοδον δι' ἧς ἡ μελέτη αὕτη δύναται νὰ προαχθῇ ἐπὶ τὸ τελειότερον. Δικαίως λοιπὸν ἡ Φιλοσοφία καλεῖται πρώτη καὶ τιμιωτάτη τῶν ἀνθρωπίνων μαθήσεων, ἐπιστήμη ἐπιστημῶν καὶ πάσης νοήσεως νόησις. Ἀλλ' ἐὰν εἰς πάσας τὰς ἄλλας παρέχει τὰ ἀντικείμενα καὶ τὰς μεθόδους, τίς ἡ πρὸς αὐτὴν ἁρμοδιωτέρα μέθοδος;

§ 5. Προκύπτει καὶ αὕτη ἐξ αὐτοῦ τοῦ ὁρισμοῦ, καθ' ὅσον, ἐὰν ἀντικείμενον τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ νόησις καὶ ἡ πρᾶξις, ἀμφοτέρων δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίσωμεν τὰς ἀρχὰς καὶ τοὺς νόμους εἰμὴ διὰ τῆς ἐσωτερικῆς παρατηρήσεως ἢ διὰ τῆς συνειδήσεως. Καὶ ἡ μέθοδος αὕτη, ψυχολογικὴ ἐπικληθεῖσα, εἶναι ἡ μόνη βεβαία καὶ ἀσφαλὴς καὶ σωτήριος, διότι ἡ συνείδησις, σύγχρονος καὶ ἀχώριστος πασῶν τῶν ἄλλων νοητικῶν καὶ ἠθικῶν δυνάμεων, μόνη δύναται νὰ μᾶς πληροφορήσῃ περὶ πάσης τοῦ πνεύματος ἐνεργείας, καὶ ταυτίζουσα ἐν ἑαυτῇ τὸ ἀντικείμενον καὶ τὸ ὑποκείμενον τῆς γνώσεως, ἀποκλείει πᾶσαν ἐκ τῆς ἀσυμφωνίας αὐτῶν προερχομένην πλάνην· ἔχει δι' αὐτὸ τοῦτο κῦρος ἴδιον καὶ ἀναφαίρετον, ἐνάργειαν ἀκαταμάχητον καὶ βεβαιότητα ἀδιάσειστον, εἶναι δὲ εἰς πάντας κοινὴ, καὶ πάντοτε καὶ πανταχοῦ εἰς διάθεσιν ἡμῶν προκειμένη, ἀρκεῖ μόνον εἰς τὴν μαρτυρίαν αὐτῆς νὰ ἐπιστήσωμεν τὴν δέουσαν προσοχὴν ἐν ἠρεμίᾳ νοὸς καὶ καρδίας, καὶ διὰ τῆς τριβῆς νὰ ἀποκτήσωμεν τὴν ἕξιν αὐτῆς.

§ 6. Κανόνες τῆς μεθόδου ταύτης εἶναι, ά. ἡ μετὰ προσοχῆς παρατήρησις, ὅπως φθάσωμεν εἰς τὴν ἐναργῆ κατάληψιν τοῦ φαινομένου τὸ ὁποῖον παρατηροῦμεν, β΄. ἡ διαίρεσις τῶν στοιχείων αὐτοῦ, ἐὰν περιέχῃ πολλὰ καὶ περιπεπλεγμένα, γ΄. ἡ τάξις κατὰ τὴν παρατήρησιν αὐτῶν διὰ τῆς ἀπὸ τῶν μᾶλλον ἁπλῶν καὶ γνωςῶν εἰς τὰ μᾶλλον σύνθετα καὶ ἄγνωστα προόδου, δ΄. ἡ ἐντελὴς αὐτῶν ἀπαρίθμησις, ἵνα μηδὲν παραλείψωμεν τῶν δυναμένων νὰ γνωρίσωσιν εἰς ἡμᾶς τὴν φύσιν τοῦ πράγματος, έ. τέλος, ἡ συνένωσις τῶν στοιχείων ἑκάστου φαινομένου καὶ αὐτῶν τῶν φαινομένων εἴςτι ὅλον κατὰ τὰς φυσικὰς αὐτῶν σχέσεις, ὅπως ἀναγάγωμεν, εἰ δυνατὸν, πάντα τὰ στοιχεῖα τῆς ἐπιστήμης εἰς τὴν προφανῆ ἑνότητα τοῦ πνεύματος καὶ τῆς φύσεως.

ΒΙΒΛΙΟΝ Α΄.

ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΝΟΗΣΕΩΣ

Η

ΝΟΟΛΟΓΙΑ.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ.

Δυναμολογία τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος
ἢ
Ψυχολογία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Περὶ πρώτων ἐννοιῶν.

§ 7. Ἐὰν ἡ ψυχολογία εἶναι ἡ μελέτη τῶν νοητικῶν δυνάμεων τοῦ πνεύματος, φανερὸν ὅτι τὸ πρῶτον φαινόμενον ὅπερ πλήττει τὴν προσοχήν μας, ἅμα ἐπιστήσωμεν αὐτὴν εἰς τοιαύτην μελέτην, εἶναι ἀφ' ἑνὸς μὲν, ἡ πολλότης καὶ ποικιλία τῶν δυνάμεων τούτων, ἀφ' ἑτέρου δὲ, ἡ συνέχουσα αὐτὰς ἑνότης. Τὸ ὀνομαζόμενον ἄρα π ν ε ῦ μ α ἢ ψ υ χ ὴ ἔχει πρῶτον καὶ θεμελιωδέστατον χαρακτῆρα τὴν ἑ ν ό τ η τ α.

§. 8. Ἀλλ' ἡ ἑνότης φέρει μεθ' ἑαυτῆς καὶ ἕτερον χαρακτῆρα. Ἐν μέσῳ τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων ἀλλοιώσεων εἰς ἃς ὑπόκειται τὸ πνεῦμα, συναισθανόμεθα ὅτι εἰς οἱονδήποτε σημεῖον τοῦ τόπου μεταφερόμενον, καὶ κατὰ πᾶσαν τοῦ χρόνου στιγμὴν, διαμένει ἓν καὶ τὸ αὐτὸ, ἄτρεπτον κατὰ τὴν ἐνδοτάτην αὐτοῦ φύσιν, καὶ

2

τὸ ἀναδεικνύμενον ἄτρεπτον τοῦτο ἄλλως δὲν δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν εἰμὴ ταὐτότητα.

§ 9. Ἐὰν δὲ αἱ δυνάμεις, ἃς ἔχει τὸ πνεῦμα, οὐδὲν ἕτερον εἶναι εἰμὴ αἱ ἀρχαὶ τῆς ἐνεργείας του, ἕπεται ὅτι καὶ τρίτος χαρακτὴρ ὑπάρχει ἐν τῷ πνεύματι, ὃν δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν ἐνεργητικότητα ἢ αὐτενέργειαν ἢ κατ' ἄλλους προσωπικὴν ἀρχήν.

§ 10. Οἱ τρεῖς οὗτοι χαρακτῆρες συνιστῶσι τὴν ὑπόστασιν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ἐκείνην, δηλαδή, τὴν ἀρχὴν ἐξ ἧς ἀποῤῥέει ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ ἡ διὰ τῶν δυνάμεων αὐτοῦ τελουμένη. Τὸ δὲ σύνολον τῶν δυνάμεων τούτων εἶναι τὸ εἶδος ἢ ἡ μορφή, δι' ἧς ἡ ὑπόστασις δηλοῦται καὶ ἐξωτερικεύεται. Ἄρα μεταξὺ ὑποστάσεως καὶ μορφῆς ὑπάρχει προφανῶς ἀδιάῤῥηκτος σχέσις συνδέουσα αὐτὰς πρὸς ἀλλήλας. Καὶ οὕτω τρία πρῶτα στοιχεῖα ἢ τρεῖς πρώτας ἐννοίας παρέχει ἡμῖν ἡ διὰ τῆς συνειδήσεως πρώτη καὶ πλέον ἐπιπόλαιος παρατήρησις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, τρεῖς ἐννοίας ἃς ἔχομεν ἐξ ἀνάγκης ἐμφύτους ἐν ἡμῖν καὶ ἐκ τῶν προτέρων, μὴ προσγιναμένας ἔξωθεν καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων ἀλλ' ἔσωθεν καὶ αὐτομάτως ἀποκαλυπτομένας εἰς τὸ ὄμμα τῆς διανοίας. Ἀλλὰ παρὰ ταύτας καὶ ἄλλας ἔχομεν πρώτας ἐννοίας ἐξ ἴσου ἐναργεῖς καὶ ἀναντιῤῥήτους.

§ 11. Τῳόντι, ἅμα ἔχομεν συνείδησιν τῆς ἡμετέρας ὑπάρξεως, γινώσκομεν ὅτι ὑπάρχομεν ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ. Καὶ ἡ μὲν ἐν τόπῳ ὕπαρξις ἀποδεικνύεται ἀφ' ἑαυτῆς τοσοῦτον ἐναργῶς, ὥστε ἀδύνατον νὰ νοήσωμεν ὅτι ὑπάρχει τὶ χωρὶς νὰ νοήσωμεν ἐνταυτῷ ὅτι ὑπάρχει που, δηλαδή, ἔντινι τοῦ τόπου σημείῳ. Ἡ δὲ ἐν χρόνῳ ὡσαύ-

τως ἐκδηλοῦται διὰ τῆς συνειδήσεως τῆς ἡμετέρας ταὐτότητος ἀφ' ἑνός, καὶ τῶν διαδοχικῶν ἀλλοιώσεων ἀφ' ἑτέρου, ὅσας εἴτε πάσχομεν εἴτε ποιοῦμεν. Ὥστε εἰς τὰς τρεῖς πρώτας ἐννοίας προσθετέαι καὶ αἱ τοῦ τ ό π ο υ καὶ τοῦ χ ρ ό ν ο υ, ἃς δὲν ποριζόμεθα ἔξωθεν, καὶ περὶ ὧν δὲν δυνάμεθα ν' ἀμφιβάλλωμεν.

§ 12. Ἐὰν δὲ ἀναλύσωμεν τὰς δύο ταύτας ἐννοίας, τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου, εὑρίσκομεν, ὅτι τὰ ἀντικείμενα αὐτῶν εἶναι ἐξ ἀνάγκης ἄπειρα, καθ' ὅσον καὶ ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος προκύπτουσιν ἐκ τῆς ἀναλύσεως τῶν ἐννοιῶν αὐτῶν ὡς δύο ἄπειρα, ἐνδεχόμενα τῶν ὄντων· διότι ὅσῳ καὶ ἂν ὑποθέσωμεν πολλαπλασιαζόμενα τὰ ὄντα, οὐδέποτε δύνανται νὰ πληρώσωσι τὸν τόπον, καθὼς οὐδέποτε δύναται νὰ ἐξαντληθῇ ὁ χρόνος, ὅσῳ καὶ ἂν ὑποθέσωμεν παρατεινομένην τὴν διάρκειαν καὶ διαδοχὴν τῶν ἐν αὐτῷ φαινομένων. Καὶ οὐ μόνον ὡς ἄπειρα παρίςανται τὰ δύο ταῦτα στοιχεῖα, ἀλλ' ὡς καθολικὰ καὶ ἀναγκαῖα, ὡς πραγματικοὶ μὲν ὅροι οἱαςδήποτε ὑπάρξεως, λογικοὶ δὲ, οἱαςδήποτε νοήσεως.

§ 13. Συνενοῦντες τώρα τὰς ἐννοίας ὅσας εὕρομεν ὡς πρώτας ἐν τῷ ἡμετέρῳ πνεύματι, τὰς ἐννοίας, δηλαδή, τῆς ὑποστάσεως, τῆς μορφῆς, τῆς σχέσεως, τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου, ἔχομεν τὴν πρώτην καὶ ἁπλουςέραν ἔννοιαν τοῦ ἡμετέρου ὄ ν τ ο ς. Καὶ ἐὰν προσπαθήσωμεν ἄλλα ὄντα νὰ νοήσωμεν, νὰ ὑποθέσωμεν ἢ νὰ φαντασθῶμεν, δὲν δυνάμεθα ἄλλως πως νὰ συλλάβωμεν αὐτὰ εἰμὴ ὡς ὑποστάσεις διά τινος μορφῆς ἐκδηλουμένας ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ. Ὥστε ἡ ἐν ἡμῖν πρώτη καὶ ἁπλουστέρα ἔννοια τοῦ ἡμετέρου ὄντος παρίσταται ταὐτοχρόνως καὶ ὡς ἔννοια καθολικὴ καὶ ἀναγκαία, κατὰ

τὴν ὁποίαν νοοῦμεν καὶ διατυποῦμεν οἱαδήποτε ὄντα. Περὶ δὲ τῆς ἀντικειμενικῆς ὑπάρξεως τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου καὶ τῶν ἄλλων ὄντων, καὶ περὶ ἄλλων ἐκ τῶν προτέρων στοιχείων, ἅτινα μετὰ τῶν πρώτων τούτων ἀδιασπάστως συνδέονται, δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐνασχοληθῶμεν ἐπὶ τοῦ παρόντος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Περὶ αἰσθήσεως.

§ 14. Ἀρχόμενοι τῆς μελέτης τῶν νοητικῶν δυνάμεων, πρώτην ἀπαντῶμεν τὴν αἴσθησιν· εἶναι δὲ πρώτη, καθ'ὅσον προϋποτίθεται ὑπὸ τῶν ἄλλων, καὶ ὡς πρὸς τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς εἶναι πασῶν ἡ ἁπλουστάτη. Τῳόντι, αἱ ἄλλαι δυνάμεις, ὡς θέλομεν ἰδεῖ κατωτέρω, ἢ παραλαμβάνουσι τὰ διδόμενα τῆς αἰσθήσεως καὶ τὰ ἐπεξεργάζονται, ἢ τοὐλάχιστον ἐκ τῆς αἰσθήσεως λαμβάνουσιν ἀφορμὴν εἰς ἀνάπτυξιν τῆς ἰδίας ἐνεργείας. Γίνεται δὲ ἡ αἴσθησις διὰ τοῦ σώματος, καὶ χωρὶς νὰ προδικάσωμεν τὸ ζήτημα τῆς ταὐτότητος ἢ μὴ τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ σώματος, ζήτημα ὅπερ θέλομεν ἀπαντήσει καὶ ἐξετάσει ἐν καιρῷ, χωρὶς νὰ ἐνδιατρίψωμεν εἰς ἀνατομικὰς περιγραφὰς, εἶναι οὐχ ἧττον ἀναγκαῖον νὰ δώσωμεν συνοπτικήν τινα ἔννοιαν τοῦ σώματος, τὸ ὁποῖον παρίσταται ὡς ὄργανον τῆς αἰσθήσεως.

§ 15. Τὸ σῶμα παρέχει καὶ τοῦτο μεγίστην ἑνότητα καὶ ἄκραν ποικιλίαν, παρέχει, δηλαδὴ, ὡς πάντα τὰ ὄντα, ὑπόστασιν, μορφὴν καὶ σχέσιν. Ὡς ἓν ὅλον θεωρούμενον, συνίσταται ἐκ διαφόρων μερῶν, ὧν ἕκαστον,

ἐν ᾧ τελεῖ ἰδίαν τινὰ λειτουργίαν, συντείνει δι' αὐτῆς εἰς τὴν συντήρησιν, ἀνάπτυξιν καὶ πολλαπλασίασιν τοῦ ὅλου. Ὁ κορμός, τὰ μέλη, τὰ ἄκρα, ἡ ἄνω, ἡ κάτω καὶ ἡ μέση κοιλία, τὰ ὄργανα τῆς ἀναπνοῆς, τῆς κυκλοφορίας, τῆς τροφῆς, πάντα συνδέονται πρὸς ἄλληλα, καὶ διὰ μυρίων συνδυασμῶν, οἵτινες εἰσέτι δὲν ἐξήντλησαν τὰς προσπαθείας καὶ τὸν θαυμασμὸν τῶν φυσιολόγων, συνενοῦσι τὰς λειτουργίας των πρὸς ἕνα καὶ μόνον σκοπόν, τὴν συντήρησιν δηλαδὴ τῆς ζωῆς, καὶ τὴν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον μετάδοσιν καὶ ἐπέκτασιν αὐτῆς ἐπὶ τῆς γῆς. Ἐντὸς τῆς κεφαλῆς, ἥτις εἶναι ἡ ἕδρα ὅλων σχεδὸν τῶν αἰσθήσεων, ὑπάρχει ὁ ἐγκέφαλος, ὅστις ἔκ τινος ἁπαλῆς καὶ γλίσχρου ὕλης μορφούμενος, καὶ διὰ τοῦ νωτιαίου μυελοῦ ἐντὸς τῆς σπονδυλικῆς στήλης παρατεινόμενος, ἐκφύει ὡς νήματα τὰ νεῦρα, ἄλλα ἄλλων λεπτότερα, πανταχοῦ τοῦ σώματος διὰ τῶν μυώνων διακλαδούμενα μέχρι τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ, δι' ὧν δεχόμεθα τὰς ἔξωθεν ἐντυπώσεις, καὶ μεταδίδομεν τὴν κίνησιν εἰς διάφορα μέλη τοῦ ἡμετέρου σώματος. Τοιοῦτον εἶναι τὸ νευρικὸν λεγόμενον σύστημα κύριον ὄργανον τῆς αἰσθήσεως.

§ 16. Ἐὰν δὲ ἐκ τῆς μεταξὺ σώματος καὶ πνεύματος σχέσεως ἤθελέ τις νὰ συμπεράνῃ, ὅτι ἡ νόησις, ἡ βούλησις καὶ πᾶσαι αἱ τοῦ πνεύματος δυνάμεις καὶ αὐτὸ τὸ πνεῦμα οὐδὲν ἕτερον εἶναι ἢ λειτουργίαι τῶν σωματικῶν ὀργάνων, ἠδυνάμεθα ἀπὸ τοῦδε ν' ἀπαντήσωμεν, ἐπιφυλαττόμενοι πάντα ταῦτα ν'ἀναπτύξωμεν ἀλλαχοῦ, ὅτι δὲν ὑπάρχει μεταξὺ σώματος καὶ πνεύματος ἡ ἀναγκαία ἐκείνη ἐξάρτησις καὶ ἡ κατὰ πάντα ἀκριβὴς ἀντιστοιχία δι' ὧν καὶ μόνων ἠδύνατό τις νὰ διϊσχυρισθῇ ὅτι

τὸ πνεῦμα καὶ τὰ ἐν τῷ πνεύματι εἶναι συνέπειαι τῆς ἐνεργείας τῶν σωματικῶν ὀργάνων, διότι πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐν μέσῳ τῶν μυρίων ἀλλοιώσεων, ὅσας ἡ ἀποφόρησις καὶ ἡ ἀφομοίωσις τῶν μορίων ἐπιφέρουσιν εἰς τὸ σῶμα, ἡ συνείδησις τῆς ἑνότητος καὶ ταὐτότητος τοῦ πνεύματος διαμένει, καὶ μόνον ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ ἐνίοτε τροπολογεῖται, καθὼς τροπολογεῖται ἡ ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴν φύσιν καὶ εὐστοχίαν τῶν ἐξωτερικῶν ἐργαλείων ὅσα μεταχειρίζεται, χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ μεταξὺ τούτων καὶ ἐκείνου ἀπόλυτος ταὐτότης. Πρὸς τούτοις, ἡ πνευματικὴ ἐνέργεια διαφέρει τῆς σωματικῆς καὶ κατὰ τὸ ἀντικείμενον καὶ κατὰ τὰ μέσα καὶ κατὰ τὸν τρόπον δι' οὗ γίνεται εἰς ἡμᾶς γνωστὴ, καὶ τέλος κατὰ τοὺς νόμους ὑφ' ὧν ῥυθμίζεται, τὰς τάσεις ἃς ἔχει, καὶ τοὺς σκοποὺς πρὸς οὓς ἀποβλέπει, ὡς θέλομεν ἀποδείξει ἀλλαχοῦ. Ἐλλόγως ἄρα ἡ ψυχολογία θεωρεῖται ὡς ἐπιστήμη διακεκριμένη τῆς φυσιολογίας, ἴδιον ἔχουσα ἀντικείμενον, ἰδίαν μέθοδον, ἴδιον σκοπὸν, καὶ εἰς ἰδιαίτερα ἐπάγουσα συμπεράσματα.

§ 17. Ἡ αἴσθησις εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς μεταξὺ τοῦ ἡμετέρου καὶ τῶν ἄλλων σωμάτων, ἢ καὶ μεταξὺ αὐτῶν τῶν μορίων τοῦ ἡμετέρου σώματος συναφείας. Οὐδὲ τῆς αἰσθήσεως δυνάμεθα νὰ δώσωμεν ὁρισμὸν, διότι εἶναι φαινόμενον ἁπλοῦν, προερχόμενον ἔκ τινος ἐξωτερικῆς ἢ ἐσωτερικῆς ἐπὶ τοῦ νευρικοῦ συστήματος ἐντυπώσεως, ἧς ἀντιλαμβανόμεθα διὰ τῆς ἡμετέρας αὐτενεργείας. Ὡς ἐκ τούτου ἡ λέξις αὕτη σημαίνει καὶ τὴν ἐντύπωσιν καὶ τὸ ὄργανον ἐφ' οὗ γίνεται, καὶ τὴν ἀντίληψιν τῆς ἐντυπώσεως, καὶ τὸ ἀποτέλεσμα αὐτῆς. Καὶ ἡ μὲν αἴσθησις εἶναι ἐσωτερικὴ ἢ ἐξωτερικὴ, γενικὴ ἐφ'

ὅλου τοῦ σώματος, ἢ μερικὴ κατά τι μέρος αὐτοῦ. Εἴδη δὲ τῆς ἐξωτερικῆς αἰσθήσεως καὶ μερικαὶ αἰσθήσεις, πέντε ἀριθμοῦνται, ἡ ἀφὴ, ἡ ὅρασις, ἡ ἀκοὴ, ἡ γεῦσις, καὶ ἡ ὄσφρησις, ἐξ ὧν ἑκάστη ἔχει ἴδιον ὄργανον, ἰδίους νόμους καὶ ἴδια ἀποτελέσματα.

§. α'.

Περὶ ἀφῆς.

§ 18. Τάσσομεν πρώτην τὴν ἀφὴν, διότι εἶναι ἁπλουστέρα τῶν ἄλλων διά τε τὴν ἁπλότητα τῶν ὀργάνων καὶ τὴν ἄμεσον αὐτῆς παραγωγήν· εἶναι προσέτι καὶ γενικωτέρα, καθ' ὅσον καὶ ἐφ' ὅλου σχεδὸν τοῦ σώματος ἐκτείνεται, καὶ εἰς πάντας ἀνθρώπους καὶ πάντα τὰ ζῶα εἶναι κοινή. Τέλος, εἴς τινα ἀφὴν ἀνάγονται πᾶσαι αἱ ἄλλαι αἰσθήσεις, καὶ ὡς ἐκ τούτου εἶναι ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην βεβαία καὶ ἀσφαλής.

§ 19. Καὶ τὸ μὲν ὄργανον τῆς ἀφῆς εἶναι ἁπανταχοῦ τοῦ σώματος, ἰδίως δὲ οἱ δάκτυλοι τῆς χειρὸς, λεπτοτέραν περιβεβλημένοι ἐπιδερμίδα, καὶ πολλὰς ἔχοντες νευρικὰς θηλὰς ἢ μαστοειδεῖς κατὰ τὰ ἄκρα τῶν νεύρων ἐξογκώσεις, καὶ διὰ τῆς μεγάλης τῆς χειρὸς εὐστροφίας καὶ τῶν ποικίλων αὐτῆς κινήσεων χρησιμεύοντες θαυμασίως εἰς πᾶσαν ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων ἐνέργειαν. Τὸ δὲ ἀποτέλεσμα τῆς ἀφῆς εἶναι τις ἀντίστασις, εἴτε ἔνστασις, εἴτε ἀντοχὴ, ἣν συναισθανόμενοι ἀποκτῶμεν διαφόρους περὶ τῆς φύσεως τῶν σωμάτων ἐννοίας. Τῳόντι, ἡ ἀντίστασις παρατεινομένη ἐν τόπῳ χορηγεῖ ἡμῖν τὴν ἔννοιαν τῆς ἐκτάσεως· καθ' οὓς ἔχει βαθμοὺς, ἢ καθ' ὃν τρόπον ὑποχωρεῖ ἢ μὴ εἰς τὴν πίε-

σιν, καὶ μεταβάλλει σχῆμα, παρέχει τὰς ἐννοίας τῆς ἁπαλότητος, τῆς μαλακότητος ἢ τῆς σκληρότητος, τῆς λειότητος ἢ τῆς τραχύτητος· καθ' ὃν τρόπον περιορίζεται, καὶ καθ' ἃς ἔχουσι πρὸς ἄλληλα σχέσεις τὰ διάφορα αὐτῆς σημεῖα, παρέχει τὴν ἔννοιαν τοῦ σχήματος καὶ τῆς κινήσεως. Ἐὰν διαχωρίζηται ἢ μή, πανταχοῦ αὐτῆς εἰσχωροῦντος τοῦ ὀργάνου, ἔχομεν τὴν ἔννοιαν τῆς ῥευστότητος ἢ τῆς στερεότητος· κατὰ τὸ μέτρον τῆς ἐφ' ἡμῶν πιέσεως αὐτῆς, ἔχομεν τὴν ἔννοιαν τῆς βαρύτητος ἢ τῆς κουφότητος, καὶ κατά τι διάφορον ἐπὶ τῶν ὀργάνων ἡμῶν ἀποτέλεσμα αὐτῆς, συναισθανόμεθα τὴν ψυχρότητα ἢ τὴν θερμότητα. Πάντα ταῦτα πρϋποθέτουσι τὴν ἀντίστασιν, ἐξ ἧς ἑπομένως αἱ πρῶται ἔννοιαι τῶν σωμάτων αἱ χρησιμεύουσαι ὡς βάσεις καὶ ἔρεισμα πασῶν τῶν ἄλλων. Ἀλλ' ἐνταῦθα ἀναφύεται ζήτημα κοινὸν μὲν εἰς ὅλας τὰς αἰσθήσεις, ἰδίως δὲ πρὸς τὴν θεωρίαν τῆς ἁφῆς συνδεόμενον, τὸ ὁποῖον ἑπομένως ἐνταῦθα πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν, ἐὰν αἱ ἐκ τῆς αἰσθήσεως ἔννοιαι μαρτυροῦσι πραγματικῶς ἐξωτερικόν τι, ἐὰν δηλαδὴ δύνανται νὰ βεβαιώσωσιν ἡμᾶς περὶ τῆς ἀντικειμενικῆς ὑπάρξεως τῶν ὄντων.

§ 20. Ἐν ᾧ πρὸς τὸν κοινὸν ἄνθρωπον οὐδόλως ὑπάρχει, τὸ ζήτημα τοῦτο ἐγένετο ἀντικείμενον φιλοσοφικῶν συζητήσεων καὶ διενέξεων κατά τε τὴν ἀρχαίαν καὶ νέαν ἱστορίαν τῆς ἐπιστήμης. Ἀπέναντι τοῦ ζητήματος τούτου δυνάμεθα ἢ ν' ἀποδεχθῶμεν τὴν ἀντικειμενικὴν ὕπαρξιν τῶν ὄντων, καὶ νὰ προσπαθήσωμεν ν' ἀποδείξωμεν αὐτήν, καθὼς οἱ γεωμέτραι ἀποδεικνύουσι διὰ τοῦ συλλογισμοῦ καὶ τὰς μᾶλλον ὁρατὰς εἰς τὰς αἰσθήσεις ἀληθείας· ἢ ν' ἀρνηθῶμεν αὐτήν, ἀσπαζόμενοι

ἰδανισμὸν μᾶλλον ἢ ἧττον πλήρη, ἢ ν' ἀμφιβάλωμεν περὶ αὐτῆς, ἑπόμενοι εἰς τὰ δόγματα τῶν σκεπτικῶν. Παραλείποντες πᾶσαν ἱστορικὴν ἀνάπτυξιν καὶ πᾶσαν συστημάτων ἐπίκρισιν, ἂς προσπαθήσωμεν τὴν ὅσῳ τὸ δυνατὸν πλήρη καὶ ἀκριβῆ καὶ βεβαίαν λύσιν αὐτοῦ.

§ 21. Οἱαδήποτε ἀπόδειξις δὲν δύναται νὰ γίνῃ εἰμὴ διὰ συλλογισμοῦ· τὰς ἀρχὰς δὲ καὶ τοὺς νόμους τοῦ συλλογισμοῦ δὲν δύνανται οὔτε αὐτοὶ οἱ σκεπτικώτεροι τῶν φιλοσόφων νὰ μὴ ἀναγνωρίσωσι, καθ' ὅσον καὶ οὗτοι διὰ συλλογισμοῦ προβαίνουσιν εἰς τὴν ἀπόδειξιν τῆς ἀμφιβολίας αὐτῶν. Καὶ ὁ συλλογισμὸς εἰς τὸ προκείμενον ζήτημα ἐφαρμοζόμενος φέρει ἡμᾶς εἰς τὴν ἀπόδειξιν τῆς ἀντικειμενικῆς τῶν ὄντων ὑπάρξεως.

§ 22. Τῳόντι, οὐδεὶς δύναται ν' ἀρνηθῇ ὅτι ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα δὲν δύναται ἐνταυτῷ νὰ ἦναι καὶ νὰ μὴ ἦναι· καὶ ἐκ τῆς ἀρχῆς ταύτης, ὡς θέλομεν ἰδεῖ ἐν τῇ Λογικῇ, στηρίζεται οἱοςδήποτε συλλογισμός. Ἐὰν δέ, ὁδηγούμενοι ὑπὸ τῆς ἀρχῆς ταύτης, παραβάλωμεν τὰ προσόντα τῆς ἡμετέρας ὑποστάσεως πρὸς τὰ ὑπὸ τῆς ἐξωτερικῆς αἰσθήσεως μαρτυρούμενα, εὑρίσκομεν αὐτὰ ἐναντία πρὸς ἄλληλα, ἐκ διαμέτρου ἀντικείμενα. Πρὸς τὴν ἐν ἡμῖν ἑνότητα ἀντίκειται ἡ πολλότης, πρὸς τὴν ταὐτότητα ἡ ἑτερότης, πρὸς τὴν αὐτενέργειαν ἡ ἑτεροπάθεια, καὶ ἐλλόγως ἐκ τούτου συμπεραίνομεν τὴν διάφορον φύσιν δύο ὑποστάσεων, αἵτινες δι' ἐναντίων προσόντων ἐκδηλοῦνται. Πρὸς τούτοις ἡ ταὐτότης τῆς ὑποστάσεως ἤθελεν ἐπιφέρει ἐξ ἀνάγκης καὶ ταὐτότητα συνειδήσεως, καὶ ἡ ἡμετέρα συνείδησις ἀπ' ἐναντίας βεβαιοῖ ἡμᾶς περὶ τῆς ἑτερότητος τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου διά τινος ἀμέσου γνώσεως ἰσχυροτέρας καὶ

προγενεστέρας παντὸς συλλογισμοῦ. Ἄλλως καὶ αὐτὴ ἡ ἔννοια ἐξωτερικοῦ τινος ὄντος δὲν ἤθελε γεννηθῆ ἐν τῷ πνεύματι, οὐδὲ ἐκφρασθῆ διὰ τοῦ λόγου, διότι πρὸς τοῖς ἄλλοις οἱαδήποτε ἀνθρωπίνης διάλεκτος μαρτυρεῖ περὶ τῆς ἀντικειμενικῆς φύσεως τοῦ κόσμου. Ἐὰν δὲ ἡ ἄμεσος μαρτυρία τῆς συνειδήσεως δὲν ἀρκῇ, ἀνεπαρκὴς ἄρα ἡ μαρτυρία αὕτη καὶ περὶ παντὸς ἄλλου ἐσωτερικοῦ γεγονότος καὶ περὶ πάσης ἄλλης ἐσωτερικῆς ἐννοίας. Καὶ ἐὰν ὁ συλλογισμὸς δὲν ἰσχύῃ περὶ τούτου, δὲν ἰσχύει οὔτε περὶ τῶν σκεπτικῶν ἀποδείξεων, αἵτινες οὐχ ἧττον διὰ τοῦ συλλογισμοῦ κατασκευάζονται. Ἀποκλειομένης δὲ τῆς αἰσθήσεως, τῆς συνειδήσεως καὶ τοῦ λόγου, ἀγνοοῦμεν τίς ἄλλη δύναμις λείπεται εἰς μόρφωσιν ἀνθρωπίνης ἐπιστήμης.

§ β'.

Περὶ ὁράσεως.

§ 23. Ἡ ὅρασις ὑποθέτει τὸ φῶς καὶ τὴν κατασκευὴν τοῦ ὀφθαλμοῦ. Καὶ μολονότι αἱ περὶ τούτων θεωρίαι ὑπάγονται εἰς τὰς περὶ τὴν ὑλικὴν φύσιν πραγματείας, ἀνάγκη νὰ σημειώσωμεν ἐνταῦθα ὀλίγα τινά, ὅσα ἀπαιτεῖ ἡ γνῶσις τῆς ἰδιαιτέρας ταύτης αἰσθήσεως ὑπὸ τὴν ψυχολογικὴν ὄψιν ἐξεταζομένης. Ἕκαστον μόριον ὕλης ἔχει ἐν ἑαυτῷ ἰδίαν ποσότητα φωτός. Ὁ αἰθήρ, λεπτότατον ῥευστὸν πανταχοῦ διακεχυμένον καὶ εἰσδῦον εἰς τὰ σώματα, παράγει διὰ τῶν ἰδίων δονήσεων τὸ φῶς, ὅπερ ἀκτινηδὸν καὶ σφαιροειδῶς διαδιδόμενον, μετὰ μεγίστης ταχύτητος διέρχεται ἀπέραντα διαστήματα. Αἱ δὲ ἀκτῖνες αὐτοῦ ἀ-

ποῤῥέουσαι ἀφ' ὅλων τῶν σημείων τοῦ φωτεινοῦ σώματος, ἀντανακλῶνται, θλῶνται, ἄλλοτε διαπερῶσι κατ' εὐθεῖαν γραμμὴν τὰ διάμεσα σώματα, ἄλλοτε πλαγίως πλήττουσιν αὐτὰ, ἐκτρέπονται, σχηματίζουσαι ποικίλας γωνίας κατά τινας νόμους τοὺς ὁποίους ἰδίως μελετᾷ ἡ Φυσική. Ὀπτικὴ δὲ γωνία ὀνομάζεται τὸ τοῦ ὀφθαλμοῦ σημεῖον ἐν ᾧ συνάπτονται αἱ ἀπὸ τῶν ἄκρων σώματός τινος προχεόμεναι ἀκτῖνες, καὶ ἡ γνῶσις τῆς γωνίας ταύτης εἶναι ἀναγκαία, καθ' ὅσον, κατὰ τὸ μέγεθος ἢ τὴν μικρότητα αὐτῆς, αὐξάνει ἢ μειοῦται ἡ τοῦ σώματος εἰκὼν, ὥστε δύο τινὰ σώματα ἴσα πρὸς ἄλληλα, κατὰ τὰς διαφόρους ἀποστάσεις ἢ ὀπτικὰς γωνίας ἀφ' ὧν ὁρῶνται, φαίνονται ἄνισα. Ὅθεν διὰ τῆς ὁράσεως δὲν ἀντιλαμβανόμεθα εἰμὴ τοῦ φαινομένου μεγέθους καὶ ἀποστάσεως.

§ 24. Καὶ ὁ μὲν ὀφθαλμὸς εἶναι τὸ ὑψηλότατον καὶ εὐγενέστατον ὄργανον τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, διότι εἶναι τὸ πνευματικώτερον πάντων, φθάνει εἰς τὰ ἀπώτατα ἀντικείμενα τοῦ στερεώματος, συμπληροῖ τὰς ἄλλας αἰσθήσεις, ἐκφράζει καὶ ὑπὲρ αὐτὸν τὸν λόγον τὰ ποικίλα πάθη καὶ διανοήματα, διαφωτίζει καὶ ζωογονεῖ ὅλον τὸ πρόσωπον, καὶ διά τινος μυστηριώδους ἀποῤῥοίας ἠθικῶς ἐπενεργεῖ ἐπὶ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Ἡ δὲ κατασκευὴ αὐτοῦ εἶναι ἀριστούργημα τῆς θείας σοφίας. Αἱ ἀκτῖνες προσβάλλουσαι τὸν κερατοειδῆ αὐτοῦ χιτῶνα, μικρὸν τμῆμα σφαίρας διαφανὲς καὶ ἐξέχον, ὅπερ κατὰ πρῶτον ἀπαντῶσιν εἰς τὰ ἔμπροσθεν τοῦ ὀφθαλμοῦ, εἰσέρχονται διὰ τοῦ ὑδατώδους ὑγροῦ τεθλασμέναι εἴς τινα μικρὰν ὀπὴν, ἣν ἴριδα ἢ κόρην ὀνομάζουσι, καὶ πάλιν διερχόμεναι τὴν κρυσταλλίνην φακὴν καὶ τὸ ὑελῶδες

ὑγρὸν, πλήττουσι τὸν ἀμφιβληςροειδῆ χιτῶνα, ἔνθα συναπτόμεναι, διαγράφουσιν, οὕτως εἰπεῖν, τὴν εἰκόνα, ἥτις διὰ τοῦ ὀπτικοῦ νεύρου μεταδίδεται εἰς τὸν ἐγκέφαλον.

§ 25. Ἐνταῦθα δύο ἀναφύονται ζητήματα, τὰ ὁποῖα ἐπὶ πολὺ ἐνησχόλησαν τούς τε φυσιολόγους καὶ ψυχολόγους, μὴ δυνηθέντας ἄχρι τοῦδε νὰ φθάσωσιν εἰς θετικὸν περὶ αὐτῶν συμπέρασμα. Κατὰ συνέπειαν τῆς διαδοχικῆς θραύσεως, ἣν ὑπομένουσιν αἱ ἀκτῖνες διερχόμεναι τὰς τέσσαρας διαφανεῖς ὕλας, ἃς περιεγράψαμεν, ἡ εἰκὼν ἐν τῷ βάθει τοῦ ὀφθαλμοῦ διαγράφεται ἀνεστραμμένη, πῶς οὐχ ἧττον βλέπομεν τὸ ἀντικείμενον ὀρθόν; Ἐν ᾧ δὲ δύο ἔχομεν ὀφθαλμοὺς, καὶ ἐν ἑκατέρῳ αὐτῶν ἡ αὐτὴ διαγράφεται εἰκὼν, πῶς ἀντὶ δύο μίαν μόνην ὁρῶμεν εἰκόνα; Καὶ ὡς πρὸς τὸ πρῶτον, δὲν ἐδυνήθησαν εἰσέτι οἱ φυσιολόγοι νὰ ἐννοήσωσι πῶς, καί τοι ἀνεστραμμένης τῆς εἰκόνος, ὑπὸ τῶν ἀκτίνων καὶ οὐχὶ ὑπ' αὐτῆς πρὸς αὐτὸ τὸ ἀντικείμενον ὁδηγούμενοι, βλέπομεν αὐτὸ κατὰ τὴν φυσικὴν αὐτοῦ ὀρθότητα, καί τοι πολλὰς ἐπινοήσαντες ὑποθέσεις, ἀπὸ Κεπλέρου, ὅστις πρῶτος παρετήρησε τὸ φαινόμενον, μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων. Περὶ δὲ τοῦ δευτέρου πολλὰ ὡσαύτως καὶ διάφορα ἀπαντῶμεν συςήματα κατὰ τὰς διαφόρους σχολάς· καὶ ἂν ὄχι νὰ λύσωμεν τοὐλάχιστον εὐκολώτερον δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν αὐτὸ, θεωροῦντες καὶ τὸ φαινόμενον τοῦτο ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἑνότητος τοῦ πνεύματος, ἐφ' ἧς γίνεται ἡ ἐνέργεια τοῦ ὁρατικοῦ ὀργάνου, καὶ δι' ἧς, καθὼς μία νόησις καὶ μία κρίσις καὶ μία βουλὴ παράγει πλείονας ταὐτοχρόνως σωματικὰς κινήσεις καὶ ἐνεργείας, ἀναγομένης τῆς πολλότητος τοῦ φαινομένου

εἰς τὴν ἑνότητα τῆς ἀρχῆς του, ὡσαύτως δύο ἢ καὶ πλείονες ταὐτοχρόνως σωματικαὶ ἐνέργειαι εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ τέλος ἀπολήγουσαι, δύνανται, ἕνεκα τῆς ἑνότητος τοῦ τέλους, νὰ παραγάγωσιν ἓν καὶ μόνον ἀποτέλεσμα.

§ 26. Ἡ ὅρασις δὲν παρουσιάζει ἀμέσως εἰς ἡμᾶς εἰμὴ τὴν χρωματισμένην ἔκτασιν καὶ τὰς ἐν αὐτῇ κινήσεις, τὸ δὲ χρῶμα εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς θραύσεως ἢ μᾶλλον ὑποθραύσεως τῶν φωτεινῶν ἀκτίνων. Ἑκάστη ἀκτὶς εἶναι δέσμη ἀκτινιδίων ποικιλοχρόων, ἅτινα διαφοροτρόπως θραύονται μᾶλλον ἢ ἧττον ἐκτρεπόμενα τῆς εὐθείας, καὶ παράγουσιν, ἐπὶ τῶν διαφόρων σωμάτων ἀντανακλώμενα, χρώματα διάφορα. Τὸ δὲ μέγεθος, τὸ σχῆμα καὶ τὴν ἀπόστασιν τῶν σωμάτων, ἡ ὅρασις δὲν διδάσκει ἡμᾶς εἰμὴ ἐμμέσως διὰ τῆς πείρας καὶ διὰ τῶν ἄλλων αἰσθήσεων. Ἀλλὰ καὶ περὶ χρωμάτων καὶ κινήσεων καὶ σχημάτων καὶ μεγεθῶν καὶ ἀποστάσεων μᾶς ἀπατᾷ, ἐὰν διὰ τῆς πείρας καὶ τῆς κρίσεως δὲν διορθώσωμεν καὶ συμπληρώσωμεν τὰς ἐκ τῶν ἐντυπώσεων αὐτῆς προερχομένας ἐννοίας· καὶ τοῦτο διότι δὲν τελεῖται ἀμέσως, ὡς ἡ ἁφή, ἀλλ' ἐμμέσως διὰ τοῦ φωτός, ὅπερ, ἕνεκα τῆς ποιότητος καὶ τοῦ βαθμοῦ αὐτοῦ, τῆς ἀντανακλάσεως καὶ θραύσεως, τῆς ὀπτικῆς γωνίας τῶν ἀκτίνων καὶ τῶν διαμέσων σωμάτων μυρία παρέχει αἴτια πλάνης καὶ ἀπάτης. Ἄρα αἱ διὰ τῆς ὁράσεως ἐντυπώσεις δὲν εἶναι εἰμὴ σημεῖα ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ διάφορα τῶν σημαινομένων. Ταύτην δὲ τὴν διαφορὰν ἐννοοῦσι καὶ μελετῶσιν οἱ ζωγράφοι, μιμούμενοι οὐχὶ τὰ πράγματα ἀλλὰ τὰς ἐπιφάσεις αὐτῶν, καὶ ἐντεῦθεν αἱ ὀπτικαὶ ἀπάται, ἡ τέχνη τῶν λεγομένων διοραμάτων, καὶ πάντες οἱ νόμοι τῆς σκηνογραφίας καὶ τῆς ἀπόψεως, εἴτε γραμμικῆς εἴτε ἀερίας.

§ γ'.

Περὶ ἀκοῆς.

§ 27. Οὐχ ἧττον θαυμαστὸν τοῦ τῆς ὁράσεως εἶναι τὸ ὄργανον τῆς ἀκοῆς. Τὸ ἐξωτερικὸν οὖς, χρησιμεῦον ὡς ἀκουστικὸν κέρας, συλλέγει τοὺς ἠχώδεις δονισμοὺς τοῦ ἀέρος, καὶ εἰσάγει αὐτοὺς διὰ τοῦ ἀκουστικοῦ πόρου εἰς τὴν κοιλότητα τοῦ τυμπάνου, ἧς πλήττουσι τὴν ἐξωτερικὴν μεμβράναν· ἐκ ταύτης δὲ διὰ τοῦ ἐν τῇ κοιλότητι ἀέρος καὶ διά τινος ὑελοειδοῦς ἁλύσεως μικρῶν ὀστεαρίων κινουμένων, διαδίδεται ὁ ἦχος εἰσαγόμενος δι' ὠοειδοῦς θυρίδος καὶ συμμετριαζόμενος, εἰς τὸν λαβύρινθον, ὅθεν τὸ ἀκουστικὸν νεῦρον μεταδίδει τὴν ἐντύπωσιν αὐτοῦ εἰς τὸν ἐγκέφαλον.

§ 28 Τοιούτου ὄντος τοῦ ὀργάνου, τί εἶναι ὁ ἦχος; δὲν εἶναι σῶμα ἰδιαίτερον, ὡς τὸ φῶς, ἀλλ' ἀποτέλεσμα τῆς κινήσεως τῶν μορίων τῶν διαφόρων σωμάτων, ἥτις διαδίδεται ἀκτινηδὸν καὶ αὕτη καὶ σφαιροειδῶς εἰς τὸν ἀέρα, καὶ δι' αὐτοῦ πλήττει τὴν ἀκοήν. Γίνεται δὲ διὰ δονήσεων ἢ παλμῶν διαδοχικῶν, καὶ ἐκ τοῦ κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον μείζονος ἢ ἐλάσσονος ἀριθμοῦ αὐτῶν προέρχεται ἡ ὀξύτης ἢ ἡ βαρύτης τοῦ ἤχου. Ὅταν δὲ ἦναι ἰσόχρονοι, ἐξέρχεται κανονικὸς ὁ ἦχος, καί τις ἀναλογία πάντοτε ὑπάρχει μεταξὺ τοῦ ἤχου καὶ τῆς κανονικότητος τῶν μορίων. Αὕτη δὲ ἡ ἰσοχρονία εἶναι ἡ ἀρχὴ τοῦ μουσικοῦ ῥυθμοῦ, ὡς θέλομεν ἰδεῖ ἐν τῇ Καλολογίᾳ.

§ 29. Ἐὰν τώρα ζητήσωμεν τί μηνύει εἰς ἡμᾶς ἡ ἀκοή, θέλομεν εὑρεῖ ὅτι μηνύει ἐξωτερικόν τι ἠχοῦν, ἀλλ'

οὔτε μεγέθη, οὔτε σχήματα, οὔτε εἴδη, οὔτε ἀποστάσεις, καὶ ἐνίοτε, ἕνεκα τῆς ἀντηχήσεως, οὔτε αὐτὴν τὴν διεύθυνσιν καθ' ἣν εὑρίσκονται τὰ ἠχηρὰ σώματα. Ἀλλ' εἶναι ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην αἴσθησιν διδακτική, διότι μεταξὺ τῶν ἤχων ὑπάρχει ἡ ἀνθρωπίνη φωνή, ἡ ἑρμηνεύουσα παντοῖα αἰσθήματα καὶ διανοήματα, καὶ διὰ τοῦ προφορικοῦ λόγου χρησιμεύουσα πρὸς τελειοποίησιν τοῦ ἐνδιαθέτου καὶ πάσης ἄλλης νοητικῆς δυνάμεως. Τοῦτο ἐπιβεβαιοῖ πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ἡ νοητικὴ ἀτέλεια τῶν χωφαλάλων.

§ 30. Καὶ αὗται μὲν εἶναι αἱ τρεῖς σημαντικώτεραι τῶν αἰσθήσεων. Ἡ μὲν ἁφή, διότι ἀμέσως διδάσκει τὰ ἐκτὸς, καὶ εἶναι πασῶν ἡ βεβαιοτάτη· αἱ δὲ ἕτεραι δύο, καθ' ὅτι, καί τοι ἔμμεσοι καὶ περιωρισμέναι καὶ ἀβεβαιότεραι, εἶναι, καθὸ ὄργανα πνευματικῆς συγκοινωνίας, διδακτικώταται, διότι πᾶσα ἐπιστήμη καὶ καλλιτεχνικὴ διδασκαλία δι' αὐτῶν γίνεται.

§ δ'.

Περὶ ὀσφρήσεως καὶ γεύσεως.

§ 31. Αἱ δὲ λοιπαὶ δύο, ἡ ὄσφρησις καὶ ἡ γεῦσις, οὐδεμίαν σχεδὸν ἔχουσι ψυχολογικὴν ἀξίαν. Καὶ ἡ μὲν ὄσφρησις γίνεται διὰ τῆς ἀποῤῥοίας λεπτοτάτων μορίων τοῦ ὀσμηροῦ σώματος, ἅτινα διαδιδόμενα εἰς τὸν ἀέρα, προσβάλλουσι τὴν ἐσωτερικῶς ἐνδύουσαν τὰς ῥινικὰς κόγχας μεμβράναν, ἐν ᾗ διαμένουσιν ἕνεκα τῆς ἐκεῖ ἰξώδους ὕλης, καὶ ἐξ ἧς μεταδίδεται ἡ ἐντύπωσις αὐτῶν εἰς τὸν ἐγκέφαλον διὰ τοῦ ἐντὸς τοῦ πάχους τῆς μεμβράνης ταύτης εἰσερχομένου καὶ διακλαδωμένου ὀσφραντι-

κοῦ νεύρου. Χρησιμεύει δὲ ἡ αἴσθησις αὕτη πρὸς τέρψιν, πρὸς διαστολὴν τῶν σωμάτων καὶ πρὸς ἔνδειξιν τῶν ὠφελίμων τροφῶν, διότι σχέσις στενὴ ὑπάρχει μεταξὺ ὀσφρήσεως καὶ γεύσεως. Αὕτη δὲ, ὥς τι εἶδος ἀφῆς, ἀμέσως ἀντιλαμβάνεται τοῦ ἰδίου ἀντικειμένου διά τινων νευρωδῶν θηλῶν, αἵτινες σπογγώδεις, ἀναπεπταμέναι καὶ περιβεβρεγμέναι ὑπὸ συελωδῶν καὶ λυμφατικῶν ὑγρῶν, εὑρίσκονται εἰς τὰ ἄκρα τῆς γλώσσης, εἰς τὸ βάθος τῶν παρειῶν, εἰς τὸν οὐρανίσκον, καὶ δι' ὧν συναισθανόμεθα καὶ διακρίνομεν τοὺς διαφόρους χυμοὺς τῶν σωμάτων. Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ ἕδρα τῶν εἰς τὰς δύο ταύτας αἰσθήσεις ὑπηρετούντων ὀργάνων δεικνύει ὅτι εἰς τροφὴν τοῦ σώματος μᾶλλον ἢ φωτισμὸν καὶ διδασκαλίαν τοῦ πνεύματος προωρίσθησαν.

§ έ.

Περί τινων κοινῶν εἰς πάσας τὰς αἰσθήσεις χαρακτήρων.

§ 32. Ἀφ' οὗ εἴδομεν τί εἶναι ἑκάστη τῶν αἰσθήσεων, ποῖον τὸ ἀντικείμενον αὐτῶν, τὸ ὄργανον καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς δι' αὐτῶν γινομένης ἐντυπώσεως, εἶναι ἤδη καιρὸς νὰ ἐνδείξωμεν τοὺς γενικοὺς αὐτῶν χαρακτῆρας, νὰ ἐξετάσωμεν αὐτὰς καθόλου, κατὰ τὰς ἀμοιβαίας αὐτῶν σχέσεις, νὰ συνενώσωμεν τὰ ἐξαγόμενα αὐτῶν, ἵνα, κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ὀρθῆς μεθόδου, τὴν ἀνάλυσιν διαδεχθῇ ἡ σύνθεσις.

§ 33. Εἴδομεν ὅτι πρῶτος αὐτῶν χαρακτὴρ εἶναι, ὅτι πᾶσαι τελοῦνται διὰ τοῦ σώματος, δι' ἰδιαιτέρων ὀργάνων, καὶ ἐν γένει διὰ τῶν νεύρων συγκοινωνούντων πρὸς

τὸν ἐγκέφαλον. Ὅθεν ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς καταστάσεως τῶν ἰδίων ὀργάνων καὶ ἐκ τῆς πρὸς ταῦτα σχέσεως τῶν ἀντικειμένων αὐτῶν. Οἱαδήποτε, εἴτε ἐκ φυσικῶν εἴτε ἐξ ἠθικῶν αἰτίων, ἀλλοίωσις τοῦ ὀργάνου ἐπιφέρει ἀλλοίωσιν καὶ τῆς αἰσθήσεως. Ὡσαύτως ὁ βαθμὸς τῆς ἐντυπώσεως, ἡ κατάστασις τοῦ ἀντικειμένου καὶ τῶν διαμέσων σωμάτων, ὁ τρόπος τῆς ἐπὶ τῶν ὀργάνων ἐνεργείας τροπολογοῦσι τὴν αἴσθησιν. Ἀλλὰ μόνη ἡ ἐπὶ τῶν νεύρων ἐντύπωσις καὶ ἡ πρὸς τὸν ἐγκέφαλον μετάδοσις αὐτῆς δὲν ἀρκεῖ εἰς παραγωγὴν τῆς ἐκ τῆς αἰσθήσεως γνώσεως. Ἀπαιτεῖται ἡ συνέργεια τοῦ πνεύματος, ἄλλως ἡ αἴσθησις ἤθελεν εἶσθαι ἁπλῆ παθητικότης καὶ οὐχὶ δύναμις. Διὰ τῆς συνεργείας ταύτης, ἥτις, ἀποτέλεσμα οὖσα τῆς ἐμφύτου τοῦ πνεύματος ἐνεργητικότητος, ὑφίσαται εἰς τὴν προσοχὴν, ἢ τοὐλάχιστον μὴ ἀντενέργειαν αὐτοῦ, ἡ αἴσθησις γίνεται ἀντίληψις, καὶ τότε μόνον γίνεται ἔννοια καὶ γνῶσις· ὥστε δύο στοιχεῖα ἔχει ἡ διὰ τῶν αἰσθήσεων γνῶσις, τὸ μὲν, παθητικὸν, τὸ δὲ, ἐνεργητικὸν, ἀμφότερα ἀπαραίτητα εἰς παραγωγὴν αὐτῆς.

§ 34. Αὕτη δὲ ἡ ἀντίληψις γίνεται ἀμέσως, ἄνευ, δηλαδὴ, παρεμβολῆς εἰδῶν, διὰ τῆς συναφείας αὐτοῦ τοῦ ἀντικειμένου, ὡς ἐπὶ ἁφῆς καὶ γεύσεως, τῶν ὀσμηρῶν μορίων, ὡς ἐπὶ ὀσφρήσεως ἢ διαμέσων σωμάτων, οἷον τοῦ φωτὸς καὶ τοῦ ἀέρος, ὡς ἐπὶ ὁράσεως καὶ ἀκοῆς. Τῆς ἀληθείας ταύτης τὴν ἀπόδειξιν κατέστησεν ἐναργῆ ἡ Σκωτικὴ Σχολὴ, καὶ ἰδίως ὁ Ῥείδης.

§ 35. Εἶναι δὲ πᾶσαι αἱ αἰσθήσεις σχεδὸν ταὐτόχρονοι κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῶν, καὶ λίαν ἀτόπως ὑποθέτουσι τινὲς τῶν ψυχολόγων αὐθαίρετόν τινα διαδοχὴν πρὸς μελέτην τῆς ἐνεργείας καὶ τῶν ἐν τῷ πνεύματι ἀποτελεσ-

μάτων αὐτῶν. Ὅθεν καὶ ἀπείρους σχέσεις ἔχουσι πρὸς ἀλλήλας, ἐνεργείας καὶ ἀντενεργείας, ἀμοιβαίας ἀνάγκης καὶ βοηθείας καὶ συμπληρώσεως.

§ 36. Πᾶσαι δὲ ἀγγέλλουσιν ἐξωτερικόν τι, διότι ὅσα περὶ ἁφῆς εἴπομεν, ἐφαρμόζονται εἰς πάσας τὰς ἄλλας, καὶ ὅ,τι διδάσκει ἡ ἀντίστασις διὰ τοῦ περὶ αὐτῆς γενομένου συλλογισμοῦ, διδάσκουσιν ἐπίσης τὸ χρῶμα, ὁ ἦχος, ἡ ὀσμὴ καὶ ἡ γεῦσις.

§ 37. Τέλος, εἶναι πᾶσαι τελειοποιήσιμοι διὰ τῆς ἐπανειλημμένης, προσεκτικῆς καὶ ἐλλόγου ἐξασκήσεως καὶ δι' ἐξωτερικῶν βοηθημάτων, ἰδίως δὲ ἡ ὅρασις, ὡς ἐπίσης εἶναι φύσει ἀλάνθαστοι, ὅταν τελῶνται κατὰ τοὺς ἰδίους νόμους, ἀναγομένης τῆς ἐκ τῶν αἰσθήσεων πλάνης εἴς τινα πλάνην τῆς κρίσεως καὶ οὐχὶ τῆς αἰσθήσεως.

§ 38. Ἐὰν δέ τις ἐρωτήσῃ ἡμᾶς, διατί θέτομεν τὴν αἴσθησιν πρώτην πηγὴν γνώσεων, δὲν εἶναι δύσκολον νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι τοῦτο συνᾴδει πρὸς τὸν ἀναγκαῖον σύνδεσμον καὶ τὴν φυσικὴν τάξιν τῆς προτερότητος τῶν διαφόρων φιλοσοφικῶν θεωριῶν· καὶ καθὼς πρῶτον μέρος τῆς ἐπιστήμης ταύτης εἶναι ἡ Ψυχολογία, διότι ταύτην προϋποθέτουσιν αἱ ἄλλαι διδασκαλίαι, ὡσαύτως πρώτη μεταξὺ τῶν νοητικῶν δυνάμεων παρίσταται ἡ αἴσθησις ἢ ἡ ἀντίληψις, καθ' ὅσον ταύτην προϋποθέτουσι καὶ ἡ προσοχὴ καὶ ἡ ἀφαίρεσις καὶ ἡ σύζευξις καὶ ἡ μνήμη καὶ ἡ φαντασία, καὶ πᾶσαι ἑνὶ λόγῳ αἱ νοητικαὶ ἐνέργειαι, πᾶσαι αἱ τοῦ πνεύματος ἔννοιαι, πλὴν ἐκείνων τὰς ὁποίας, ὡς ἤδη εἴπομεν, ἔχομεν ἐξ ἀνάγκης ἐμφύτους ἐν ἡμῖν καὶ ἐκ τῶν προτέρων.

§ 39. Τοιαύτη ἡ ἔννοια τοῦ ὄντος, ἣν συνενοῦμεν ἐξ ἀνάγκης πρὸς ὅσας ἔχομεν ἐκ τῆς διὰ τῶν αἰσθήσεων ἀν-

πλήψεως· διότι, ἅμα ἀντιλαμβανόμεθα ἐξωτερικοῦ τινος ἐφ' ἡμῶν ἐνεργοῦντος, νοοῦμεν ἀμέσως ὅτι δὲν ἀντιλαμβανόμεθα ἐκτάσεως τινὸς ἢ σχήματος ἢ χρώματος ἢ ἤχου, ἀλλὰ πράγματος, δηλαδὴ, ὄντος ἢ ὑποςάσεως ἐχούσης ὡς προσόντα ἢ μορφὴν αὐτῆς τὴν ἔκτασιν, τὸ σχῆμα, τὸ χρῶμα· καὶ νοοῦμεν ὡσαύτως ὅτι τὸ ὂν τοῦτο ὑπάρχει ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ. Ἀρχὴ καὶ νόμος τῆς συστάσεως τοῦ ἡμετέρου πνεύματος εἶναι νὰ μεταφέρωμεν καὶ ἐκτὸς ἡμῶν τὴν ἐν ἡμῖν ἔννοιαν τοῦ ὄντος, ἣν ἀνεγνωρίσαμεν ἤδη καθολικὴν καὶ ἀναγκαίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ τινων ἄλλων ἐκ τῶν προτέρων στοιχείων τῇ ἀντιλήψει συνενουμένων, καὶ περὶ λόγου.

§ 40. Καὶ οὐ μόνον ἡ ἔννοια τοῦ ὄντος συνενοῦται τῇ ἀντιλήψει, συμπληροῦσα αὐτὴν καὶ κατὰ τὸν ἴδιον τύπον διατυποῦσα τὰ ὑπ' αὐτῆς χορηγούμενα στοιχεῖα, ἀλλὰ καί τινες ἀρχαὶ, ἃς λογικὰς ὀνομάζομεν, καὶ περὶ ὧν ἐκτενῶς θέλομεν διαλάβει ἐν τῇ περὶ Λογικῆς πραγματείᾳ· διότι ἡ δύναμις, ἥτις ἀποκαλύπτει τὸ καθολικὸν καὶ ἀναγκαῖον οὐ μόνον τῆς ἐννοίας τοῦ ὄντος ἀλλὰ καὶ τῶν ἀρχῶν τούτων τῶν ἀδιασπάστως μετ' αὐτῆς συνδεδεμένων, οὐδὲν ἕτερον εἶναι ἢ αὐτὸς ὁ λόγος, ὁ διακρίνων τῶν ἄλλων ζώων τὸν ἄνθρωπον, καὶ πηγὴ ὢν παντὸς νοητικοῦ καὶ ἠθικοῦ μεγαλείου. Αὕτη δὲ ἡ δύναμις τοῦ λόγου συναναπτύσσεται τῇ αἰσθήσει, συμπαρακολουθεῖ τὴν ἐνέργειαν καὶ ταύτης καὶ τῶν ἑτέρων νοητικῶν δυνάμεων, καὶ, ὡς θέλομεν ἰδεῖ περαιτέρω, πάσας συμπληροῖ καὶ διοικεῖ καὶ ῥυθμίζει.

§ 41. Μία δὲ τῶν λογικῶν τούτων ἀρχῶν εἶναι ἐκείνη ἧς ἐμνήσθημεν ἐν § 22, ἐφ' ἧς βασίζεται ἡ ἀπόδειξις τῆς ἀντικειμενικῆς ὑπάρξεως τῶν ὄντων καὶ οἱοςδήποτε συλλογισμός. Ἀλλὰ μετὰ τῆς ἀρχῆς ταύτης δύο ἕτεραι συνενοῦνται ἀδιασπάστως, ἡ μὲν θέτουσα τὰ αἴτια, ἡ δὲ, τὰ τέλη τῶν ὄντων. Δυνάμει τῶν ἀρχῶν τούτων πιστεύομεν ὅτι πᾶν ὅ,τι ἄρχεται τῆς ὑπάρξεως ἔχει αἴτιον ὑπάρξεως καὶ τέλος πρὸς ὃ ὑπάρχει. Τὴν ἀδιάκοπον χρῆσιν καὶ ἐφαρμογὴν τῶν ἀρχῶν τούτων, ἃς ὀνομάζομεν ἀρχὴν ταυτότητος, ἀρχὴν αἰτιότητος, ἀρχὴν τελεότητος, παρατηροῦμεν κατ' αὐτὴν τὴν πρώτην ἔγερσιν τῆς διανοίας, κατὰ τὴν πρώτην ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος, διότι οὐ μόνον κρίνομεν ἀμέσως καὶ συλλογιζόμεθα περὶ τῆς διαφόρου φύσεως τῶν ὄντων, ἀλλὰ καὶ ζητοῦμεν τὰ αἴτια αὐτῶν καὶ τὰ τέλη· οὐδεὶς ἀγνοεῖ ὅτι τὸ πῶς, τὸ πόθεν καὶ τὸ διατί εἶναι αἱ συνήθεις ἐρωτήσεις τῶν παίδων καὶ οἱονεὶ τὰ πρῶτα ψελλίσματα τῆς ἐπιστήμης.

§ 42. Ἔχομεν ἐν τοσούτῳ διὰ τῆς συνειδήσεως (§ 5) τῆς αἰσθήσεως καὶ τοῦ λόγου τὰς τρεῖς πρώτας πηγὰς οὐ μόνον οἱωνδήποτε ἐννοιῶν καὶ γνώσεων ἀλλὰ καὶ πάσης περαιτέρω φιλοσοφικῆς διδασκαλίας, διότι οὐ μόνον ἡ Ψυχολογία ἀλλὰ καὶ ἡ Λογικὴ καὶ ἡ Καλολογία καὶ ἡ Θεοσοφία καὶ αἱ τρεῖς ἠθικαὶ ἐπιστῆμαι αἱ συνιστῶσαι τὴν Ἀγαθολογίαν οὐδὲν ἕτερον εἶναι ἢ ἐπεξεργασία τῶν διδομένων ὅσα χορηγοῦσιν εἰς ἡμᾶς αἱ τρεῖς αὗται δυνάμεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Περὶ προσοχῆς.

§ 43. Ἡ πρὸς τὴν αἴσθησιν πλησιεστέρα δύναμις εἶναι ἡ προσοχή, συνδυασμὸς οὖσα τῆς συνειδήσεως ἢ τῆς ἐντυπώσεως καὶ τῆς ἐν ἡμῖν αὐτενεργείας ἢ προσωπικῆς ἀρχῆς (§ 9) τουτέστιν, ὡς πρὸς τὴν αἴσθησιν, τοῦ παθητικοῦ καὶ τοῦ ἐνεργητικοῦ αὐτῆς στοιχείου· δύναται δὲ νὰ ὁρισθῇ προσπάθεια τοῦ πνεύματος πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς ἀντιλήψεως ἢ τῆς συνειδήσεως. Καὶ τῆς μὲν πρώτης ἐνισχυομένης ἀποτέλεσμα εἶναι ἡ ἐ ξ ω τ ε ρ ι κ ὴ π α ρ α τ ή ρ η σ ι ς, τῆς δὲ δευτέρας, ἡ ἐ σ ω τ ε ρ ι κ ὴ ἢ ἡ σ κ έ ψ ι ς. Εἶναι δὲ φύσει ἐκουσία καὶ ἐλευθέρα, καίτοι ἐγειρομένη ἐνίοτε ὑπὸ ἐσωτερικῶν ἢ ἐξωτερικῶν αἰτίων ὡς λ. χ. ὑπὸ τῶν ἐννοιῶν καὶ παθῶν καὶ χαρακτῆρος τοῦ ἀτόμου ἢ ὑπὸ τῶν ζωηρῶν, εὐαρέστων ἢ δυσαρέστων ἢ ἐναντίων πρὸς ἀλλήλας ἢ ἀπροσδοκήτων ἐντυπώσεων.

§ 44. Αὕτη δὲ ἡ ἐνίσχυσις δὲν ἐφαρμόζεται εἰς τὸ ὑλικὸν καὶ παθητικὸν καὶ ἐξωτερικὸν στοιχεῖον τῆς ἐντυπώσεως, ὅπερ κατ' ἰδίους νόμους τελεῖται, ὧν δὲν δυνάμεθα οὔτε νὰ ἐμποδίσωμεν οὔτε νὰ ἀλλοιώσωμεν τὴν ἐνέργειαν, οὐδὲ ἐφαρμόζεται ὡσαύτως εἰς αὐτὸ τὸ φαινόμενον οὗ ἔχομεν συνείδησιν, ἀλλ' εἰς τὸ πνευματικὸν καὶ ἐνεργητικὸν καὶ ἐσωτερικὸν στοιχεῖον καὶ εἰς αὐτὴν τὴν συνείδησιν. Πλείονα δὲ παράγει ἀποτελέσματα, ὧν τὰ κυριώτερα εἶναι, ἡ ζωηρότης τῆς ἐντυπώσεως ἢ τῆς ἐννοίας εἰς ἃς προσέχομεν, ἐξασ-

θενουμένων τῶν συγχρόνων αὐταῖς, ἡ καθαρότης, σαφήνεια καὶ εὐκρίνεια αὐτῶν, ἡ πλειόνων ἰδιοτήτων καὶ σχέσεων ἀνακάλυψις, καὶ πάντων τούτων ἡ ζωηροτέρα καὶ μονιμωτέρα μνήμη.

§ 45. Ὅροι δὲ τῆς προσοχῆς ἀπαραίτητοι εἶναι ἡ ἐφ' ἑνὸς μόνου ἢ ἐπ' ὀλίγων ἐπίστασις, ἡ τάξις, ἵνα, εἰς τὰ ἁπλούστερα καὶ εὐληπτότερα προσέχοντες πρῶτον, εὐκολώτερον κατανοήσωμεν τὰ συνθετώτερα καὶ δυσκολώτερα· ἡ ἀπομάκρυνσις τῆς ἐνεργείας πάσης ἄλλης δυνάμεως, καὶ κυρίως τῆς φαντασίας, καὶ ἡ ὅσῳ τὸ δυνατὸν ἐντελὴς σωματικὴ καὶ πνευματικὴ ἠρεμία. Πάντες δὲ εἴμεθα μᾶλλον ἢ ἧττον ἱκανοί, εἴτε ἐκ φύσεως εἴτε ἐκ μαθήσεως, νὰ ἐκπληρώσωμεν τοὺς ὅρους τούτους, καὶ ν' ἀπολάβωμεν ἑπομένως τὰ ἐκ τούτου μέγιστα εἴτε νοητικὰ εἴτε ἠθικὰ πλεονεκτήματα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Περὶ ἀφαιρέσεως.

§ 46. Ἓν τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς προσοχῆς εἶναι ἡ ἀφαίρεσις. Προσέχοντες εἰς ἓν ἢ ὀλίγα στοιχεῖα φαινομένου τινὸς δυνάμεθα νὰ τὰ ἀποσπάσωμεν τῶν ἄλλων μεθ' ὧν συνυπάρχουσι, νὰ τὰ διατηρήσωμεν εἰς τὸ πνεῦμα, ἀνεξαρτήτως τῶν ἄλλων μεθ' ὧν συνενοῦνται ἐν τῇ φύσει, ὡς ἐννοίας ἀφῃρημένας. Ὅταν δὲ τὸ αὐτὸ στοιχεῖον παρατηρῶμεν ἐπὶ πλειόνων φαινομένων, τότε ἡ ἀφῃρημένη ἔννοια γίνεται γενική. Ὅθεν γενικὴ ἔννοια εἶναι ἔννοια στοιχείου ἀποσπασθέντος τῶν ἄλλων μεθ' ὧν συνυπάρχει ἔν τινι φαινομένῳ, συνηνωμένη τῇ κρίσει ὅτι τὸ στοιχεῖον τοῦτο παρετηρήσαμεν οὐχὶ ἐφ'

ἑνὸς ἀλλὰ ἐπὶ πλειόνων ἀντικειμένων, ὥστε πᾶσα μὲν γενικὴ ἔννοια εἶναι ἀφηρημένη, οὐχὶ δὲ τὸ ἀνάπαλιν. Ἡ δὲ περιληπτικὴ, εἶναι ἔννοια πολλῶν ἀτόμων τὰ ὁποῖα θεωροῦμεν ὡς ἀνήκοντα εἰς ἓν ὅλον, καὶ δύναται καὶ αὕτη νὰ ἦναι ἀφηρημένη καὶ γενική.

§ 47. Τὰς ἀφηρημένας καὶ γενικὰς ἐννοίας δυνάμεθα νὰ κατατάξωμεν, διότι ἤδη ἔχομεν τὰ στοιχεῖα παντὸς τοῦ ἐπιστητοῦ εἰς αὐτὰ τὰ στοιχεῖα καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ὄντος, καθὼς τὰς τρεῖς πηγὰς πάσης γνώσεως ἔχομεν εἰς τὰς ἤδη θεωρηθείσας τρεῖς πρώτας δυνάμεις τοῦ πνεύματος. Ὅσα λοιπὸν εἶναι τὰ εἴδη τοῦ ὄντος, τῶν στοιχείων καὶ ἀρχῶν αὐτοῦ, ὅσα τὰ διάφορα τούτων χαρακτηριστικὰ, τόσαι δύνανται νὰ ἦναι καὶ αἱ γενικαὶ ἔννοιαι. Κοινότατον στοιχεῖον εἰς ὅλα τὰ ὄντα εἶναι αὐτὴ ἡ καθολικὴ καὶ ἀναγκαία αὐτῶν φύσις, ὅτι, δηλαδὴ, εἶναι ὑποστάσεις περιβεβλημέναι μορφήν τινα ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ. Τὸν τύπον τοῦτον δυνάμεθα λοιπὸν νὰ ἀφαιρέσωμεν ἀπὸ τῶν καθ' ἕκαστα ὄντων· καὶ ἐπειδὴ παρατηροῦμεν αὐτὸν ἐπὶ πάντων τῶν ὄντων, ἐντεῦθεν τὸ πρῶτον καὶ γενικώτατον γένος τὸ ὄν, οὗτινος ὑπεράνω οὐδὲν ἕτερον ὑπάρχει, οὐδὲ δύναται νὰ ὑπάρξῃ. Ὡσαύτως δυνάμεθα νὰ ἀφαιρέσωμεν ἓν τῶν ϛοιχείων τοῦ τύπου τούτου, καὶ νὰ μορφώσωμεν τὴν γενικὴν ἔννοιαν τῆς ὑποστάσεως, τῆς μορφῆς, τῆς σχέσεως, τοῦ τόπου, τοῦ χρόνου καὶ τῶν διαφόρων αὐτῶν χαρακτήρων ἢ μερῶν ἢ ποιοτήτων. Περὶ δὲ τῶν ἀρχῶν θέλομεν ἐνασχοληθῇ κατωτέρω.

§ 48. Ἀξιοπαρατήρητον ἐν τοσούτῳ εἶναι ὅτι αἱ πλεῖσται τῶν λέξεων οἱασδήποτε γλώσσης εἶναι ἀφηρημέναι. Τοῦτο συμβαίνει διὰ πολλοὺς λόγους, ὧν ση-

μειοῦμεν ἐνταῦθα τοὺς κυριωτέρους· ά. ἀγνοοῦντες τὴν ἐνδοτάτην φύσιν τῶν ὑποστάσεων, καὶ μόνον τὰς ἐξωτερικὰς αὐτῶν δηλώσεις ὁρῶντες, αἵτινες παρέχουσι φαινόμενα διάφορα καὶ ποικίλα, παρακινούμεθα ἐξ αὐτοῦ τούτου εἰς τὴν διάκρισιν τῶν διαφορῶν καὶ τὴν συμπαραβολὴν αὐτῶν, ὅπερ ἀπαιτεῖ τὴν ἀφαίρεσιν· β'. ἡ ἀφαίρεσις γίνεται φυσικῶς καὶ ἀναγκαίως, διότι τὰ στοιχεῖα ὅσα χορηγεῖ εἴτε ἡ αἴσθησις εἴτε ἡ συνείδησις εἴτε ὁ λόγος, δὲν συγχέονται οὔτε ἐν τῇ φύσει οὔτε ἐν τῷ πνεύματι, καὶ πολλῷ μᾶλλον καθ' ὅσον, ἵνα διατηρήσωμεν τὰς ἐκ τούτων ἐννοίας, ἀνάγκη νὰ προσέξωμεν διαδοχικῶς εἰς αὐτά· γ'. ἐὰν πλήττουσιν ἡμᾶς αἱ διαφοραὶ τῶν φαινομένων, ἀναντίῤῥητον ὅμως εἶναι ὅτι εὐκολώτερον διακρίνομεν τὰς ὁμοιότητας ἢ τὰς διαφορὰς, καὶ ἐντεῦθεν ἐπίσης τάσις πρὸς τὴν γενίκευσιν· δ'. τὰ ὑποκινοῦντα τὴν προσοχὴν αἴτια εἶναι δι' αὐτὸ τοῦτο καὶ αἴτια ἀφαιρέσεων, διότι ἡ ἀφαίρεσις εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς προσοχῆς· έ. τελευταῖον, τὰ ἀφαιρούμενα ςοιχεῖα, καθὸ ἁπλούστερα, εὐκολώτερον μνημονεύονται, ἐκφράζονται, διακοινοῦνται καὶ μεταδίδονται.

§ 49. Ἀλλ' ἐπίσης ἀξιοπαρατήρητον εἶναι ὅτι, ἐν ᾧ τὰ ςοιχεῖα τῶν φαινομένων ἀφαιροῦνται ἀπ' ἀλλήλων, δὲν μένουσι κεχωρισμένα ἀλλήλων ἐν τῷ πνεύματι· καὶ ἐν ᾧ γίνεται ἀφαίρεσις ἀφ' ἑνὸς, γίνεται πρόσθεσις καὶ συνένωσις ἀφ' ἑτέρου. Ἄλλως, ἄνευ τῆς ἐν τῷ πνεύματι κατατάξεως αὐτῶν, ἀδύνατος ἤθελεν ἀποβῇ οἰαδήποτε νόησις, διότι οὔτε τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων ἠθέλομεν κατανοήσει, οὔτε τὰς σχέσεις αὐτῶν εἴτε πρὸς ἄλληλα εἴτε πρὸς ἡμᾶς. Αὕτη δὲ ἡ πρόσθεσις καὶ συνένωσις γίνεται ἐν τῷ προϋπάρχοντι ἐν ἡμῖν τύπῳ

τοῦ ὄντος, ὅστις φανεροῦται κατ' ἀρχὰς ὡς ἔννοια τοῦ ἡμετέρου ὄντος μερικὴ καὶ ἐνδεχομένη, ἀλλ' ἀναγνωρίζεται μετ' οὐ πολὺ, ἀποκαλυπτομένη ὑπὸ τοῦ λόγου, ὡς ἔννοια καθολικὴ καὶ ἀναγκαία, ὡς καθολικὸς καὶ ἀναγκαῖος τύπος, ὅστις, κενὸς ὢν ἀπ' ἀρχῆς, πληροῦται δι' ἀλλεπαλλήλων ἀφαιρέσεων. Διὰ τοῦτο εἶναι τὸ ὂν, καθ' ἃ εἴπομεν, τὸ γενικώτατον καὶ ἀνώτατον καὶ πρῶτον τῶν γενῶν, καὶ οἱονδήποτε στοιχεῖον διὰ τῆς ἀφαιρέσεως ἀποσπασθῇ τῶν μεθ' ὧν συνυπάρχει, εἰς τὰ ὄντα, λαμβάνει, καθὸ ἔννοια τοῦ πνεύματος, τὴν οἰκείαν καὶ ἀντίστοιχον θέσιν ἐν τῷ ἐν ἡμῖν τύπῳ τοῦ ὄντος. Τοῦτο ἀποδεικνύει τὴν μεγίστην ἀνάγκην τοῦ τύπου τούτου πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ἀφαιρέσεως, τακτοποίησιν τῶν ἐννοιῶν καὶ πᾶσαν ἄλλην νοητικὴν ἐργασίαν.

§ 50. Ἐὰν δὲ θελήσωμεν νὰ ἐξακολουθήσωμεν ἐπιστημονικῶς τὴν κατάταξιν τῶν ἐννοιῶν, δὲν εἶναι δύσκολον, ὡς ἐπὶ παραδείγματος, νὰ διαιρέσωμεν ἀμέσως τὸ πρῶτον καὶ ἀνώτατον γένος, τὸ ὄν, εἰς δύο εἴδη, ἢ ὑποδεέστερα γένη διὰ τῆς ἀφαιρέσεως τοῦ εἰς πολλὰ ὄντα κοινοῦ χαρακτῆρος τῆς ἁπλῆς ὑλικότητος ἀφ' ἑνὸς, τῆς πνευματικότητος ἀφ' ἑτέρου, καὶ νὰ σχηματίσωμεν τὰ εἴδη, ὂν σωματικὸν, ὂν πνευματικόν· καὶ πάλιν διὰ τοῦ αὐτοῦ τρόπου, τὸ σωματικὸν νὰ διαιρέσωμεν εἰς ἀνόργανον καὶ ἐνόργανον, καὶ τοῦτο εἰς φυτὸν καὶ ζῶον, καὶ τοῦτο εἰς ἄλογον καὶ λογικὸν, καὶ οὕτως ἐπ' ἄπειρον. Εἶναι ὡσαύτως φανερὸν ὅτι τὰ αὐτὰ ἀντικείμενα δυνάμεθα νὰ τάξωμεν εἰς διαφόρους τάξεις κατὰ τὰς διαφόρους ὄψεις καὶ σχέσεις καθ' ἃς παρατηροῦνται. Ὡσαύτως δυνάμεθα νὰ ποιήσωμεν ἀ-

φαίρεσιν ἀφαιρέσεως, τουτέστι, τὰς ἀφῃρημένας ἐννοίας νὰ κατατάξωμεν καὶ ταύτας διὰ τῆς αὐτῆς μεθόδου, διὰ τῆς συνενώσεως, δηλαδὴ, τῶν εἰς αὐτὰς κοινῶν στοιχείων καὶ χαρακτήρων, εἰς ἰδιαίτερα γένη καὶ εἴδη. Πόσον δὲ πᾶσα κατάταξις ὠφελεῖ, θέλομεν ἰδεῖ ἐν τῇ Λογικῇ.

§ 51. Παρατηρητέον ὅμως ἀπὸ τοῦδε ὅτι, πλὴν τοῦ πρώτου γένους, ὅπερ οὐδὲν ἕτερον ἔχει ὑπὲρ αὐτὸ, καὶ διὰ τοῦτο εἶναι ἰδίως καὶ κατ' ἐξοχὴν πρῶτον καὶ γενικώτατον γένος, πάντα τὰ ἄλλα πρὸς μὲν τὰ πρὸ αὐτῶν καὶ ἀνώτερα εἶναι εἴδη, πρὸς δὲ τὰ κατώτερα εἶναι γένη, καὶ διὰ τοῦτο ὀνομάζονται καὶ ὑπάλληλα· ὅτι τὰ ἀνώτερα εἶναι ἁπλούστερα καὶ περιεκτικώτερα, καὶ ὡς ἐκ τούτου ὀλίγον μὲν ἔχουσι τὸ βάθος, ὡς λέγεται ἐν τῇ Σχολῇ, πολλὴν δὲ τὴν ἔκτασιν· ὅτι τὰ κατώτερα, τὸ ἐναντίον, εἶναι, δηλαδὴ, πλέον σύνθετα καὶ ἧττον περιεκτικά· ὅτι ἑπομένως πᾶν τὸ ἀληθεῦον περὶ τῶν ἀνωτέρων, ἀληθεύει καὶ περὶ τῶν κατωτέρων, οὐχὶ δὲ τὸ ἀνάπαλιν.

§ 52. Ἡ κατάταξις δὲν εἶναι αὐθαίρετος, διότι γίνεται κατά τινα ἐν ἡμῖν προϋπάρχοντα, ἀναγκαῖον καὶ καθολικὸν τύπον, καὶ γίνεται διὰ τῆς ἀφαιρέσεως, ἥτις ὑποθέτει τὴν προϋπαρξιν τῶν ἀφαιρουμένων. Ἄρα ὑπάρχει κατάταξις ἐν τῇ φύσει, πρὸς ἣν πρέπει νὰ ἀντιστοιχῇ ἡ ἐν τῷ πνεύματι, καὶ αὕτη δὲν δύναται νὰ ἀποβῇ ἀκριβὴς εἰμὴ γινομένης προσεκτικῆς παρατηρήσεως πρὸ τῆς ἀφαιρέσεως, καθ' ὅσον ἡ ἀφαίρεσις προϋποθέτει ἐξ ἀνάγκης τὴν μετὰ προσοχῆς παρατήρησιν. Διὰ τοῦτο, ἐὰν δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν ἐν ἡμῖν τὴν ἀρχὴν τῆς κατατάξεως, δὲν δυνάμεθα εὐκόλως νὰ εὕρωμεν τὸ τέλος

αὐτῆς, διότι νέας πάντοτε διαιρέσεις καὶ ὑποδιαιρέσεις ἐπιφέρει ἡ πρόοδος τῶν παρατηρήσεων.

§ 53. Ἐκ τούτων ἁπάντων βλέπομεν τίς ὁ ἀναγκαῖος σύνδεσμος τῶν ἐννοιῶν, καὶ ὅτι ἡ ἐν ἡμῖν λογικὴ τάξις αὐτῶν ναὶ μὲν πρέπον καὶ ἐπιθυμητὸν εἶναι νὰ ἀντιςοιχῇ πρὸς τὴν ἐν τῇ φύσει πραγματικὴν τάξιν τῶν ὄντων, ἀλλ' ὅτι τοῦτο δὲν ἀληθεύει πάντοτε. Ὥστε κατανοοῦμεν ἀπὸ τοῦδε τὴν πλάνην ἐκείνων τῶν φιλοσόφων οἵτινες, τὴν λογικὴν τάξιν θεωροῦντες ὡς ὀντολογικὴν τάξιν παραγωγῆς καὶ γενέσεως, ὑπέθεσαν ὅτι τὰ γένη πραγματικῶς γεννῶσι τὰ εἴδη, καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ γινώσκειν ἐξέλαβον ὡς ἀρχὰς τοῦ εἶναι καὶ τοῦ γενέσθαι, διάφορα ὀντολογικὰ συστήματα ἐπινοήσαντες, βασιζόμενα οὐχὶ ἐπὶ τῆς ἐλλόγου παρατηρήσεως ἀλλ' ἐπί τινος λογικῆς κατατάξεως καὶ ἐξαγωγῆς.

§ 54. Τὰ γένη καὶ τὰ εἴδη οὐδὲν ἕτερον εἶναι οὐσιωδῶς εἰμὴ σύνολα στοιχείων κοινῶν εἰς πολλὰ ἀντικείμενα, ἀποσπασθέντων δι' ἀφαιρέσεως καὶ ἀσχέτως πρὸς τὰ ἀφ' ὧν ἀπεσπάσθησαν θεωρουμένων· δὲν εἶναι ἁπλαῖ λέξεις, ὡς ἐφρόνουν οἱ ὀνοματιςαὶ, ἀλλ' ἔννοιαι πραγματικῶς ὑπάρχουσαι ἐν τῷ πνεύματι, καὶ κατ' ἀνάγκην μορφούμεναι διὰ τῆς ἐν τῷ λόγῳ πρώτης καὶ καθολικῆς καὶ ἀναγκαίας ἐννοίας τοῦ ὄντος· οὐδὲ εἶναι αἴτια καὶ ἀρχαὶ τῶν ὄντων, ὡς οἱ πραγματισταὶ ἐδόξαζον, ἀλλ' ἔχουσι πραγματικότητα, καθ' ὅσον τὰ στοιχεῖα αὐτῶν προϋπῆρχον πρὶν ἀφαιρεθῶσι, καὶ καθ' ὅσον ὑπάρχει ἀντιστοιχία μεταξὺ πνεύματος καὶ φύσεως, ὑπάρχει λογικὸς σύνδεσμος καὶ τῶν ὄντων πρὸς ἄλληλα, καὶ μεταξὺ τῶν ὄντων καὶ τοῦ πνεύματος ὡς ἐκ τῆς ταὐτότητος τῆς ἐννοίας, ἣν τὰ ὄντα πραγματο-

ποιοῦσιν, ἀλλ' ἧς συνείδησιν ἔχει μόνον τὸ πνεῦμα. Δυνάμει τοῦ συνδέσμου τούτου ἐννοοῦμεν τὰ ὄντα, ἐννοοῦμεν καὶ ἐξηγοῦμεν τὴν φύσιν, καὶ τοὺς νόμους αὐτῆς ἀνακαλύπτομεν. Τοῦτο δὲ γίνεται δι' ἑτέρας χρήσεως τῆς ἀφαιρετικῆς δυνάμεως, ἣν ὀφείλομεν νὰ διαφωτίσωμεν.

§ 55. Ἐκτὸς τῶν γενικῶν ἐννοιῶν ἃς ὀνομάζομεν γένη καὶ εἴδη, ἔχομεν καί τινας ἄλλας, ἃς ὀνομάζομεν γενικοὺς νόμους. Ἵνα δὲ ἐννοήσωμεν τί ἐστι νόμος, καθὸ ἔννοια τοῦ πνεύματος, ἀνάγκη νὰ προςρέξωμεν εἰς τὸ δεύτερον τῶν ἐκ τῶν προτέρων στοιχείων, ὅπερ εἴδομεν ἀδιασπάστως μετὰ τοῦ πρώτου συνδεδεμένον ἐν τῷ λόγῳ· εἶναι δὲ τοῦτο αἱ τρεῖς καθολικαὶ καὶ ἀναγκαῖαι ἀρχαί, ὧν ἐμνήσθημεν ἐν § 41. Καὶ διὰ μὲν τῆς ἐννοίας τοῦ ὄντος ἔχομεν τὴν ἀρχὴν τῆς τῶν γενῶν καὶ εἰδῶν κατατάξεως, διὰ δὲ τῶν τριῶν ἀρχῶν τοῦ λόγου ἔχομεν τὴν ἀρχὴν τῶν γενικῶν νόμων. Τῷόντι, ἅμα ἀναγνωρίσωμεν ὅτι πᾶν ὅ,τι εἶναι δὲν δύναται ἐνταυτῷ νὰ μὴ ἦναι, δυνάμει τῆς λεγομένης ἀρχῆς τῆς ταὐτότητος, ὅτι πᾶν ὅ,τι ἄρχεται τῆς ὑπάρξεως ἔχει αἴτιον καὶ σκοπὸν ὑπάρξεως δυνάμει τῶν ἑτέρων δύο ἀρχῶν, τῆς αἰτιότητος καὶ τῆς τελεότητος, ἀναγνωρίζομεν δι' αὐτοῦ τούτου, ὅτι ὑπάρχει τάξις τις ἀναγκαία καὶ καθολική, δι' ἧς ὁ κόσμος οὗτος παρέχει ἀναγκαίαν διαδοχὴν φαινομένων, καὶ ἀναγκαῖον συνδυασμὸν αἰτίων, μέσων καὶ τελῶν, καὶ τὴν κατὰ φύσιν ταύτην ἀνάγκην ὀνομάζομεν νόμον· τὴν δὲ ἐκ τῶν προτέρων ταύτην πίστιν ἐπαληθεύομεν καὶ ἐπιβεβαιοῦμεν διὰ τῆς παρατηρήσεως, εὑρίσκοντες καὶ ἐνταῦθα ἀντιστοιχίαν μεταξὺ τῶν νόμων τῆς διανοίας καὶ

τῶν νόμων τῆς φύσεως. Ἡ ἐπαλήθευσις αὕτη γίνεται διὰ τῆς ἀφαιρέσεως.

§ 56. Παρατηροῦντες ἐπανειλημμένας ὁμοιότητας μεταξὺ τῶν καταστάσεων, ἐνεργειῶν καὶ σχέσεων τῶν ἐξωτερικῶν ὄντων, ἀφαιροῦμεν τὸ κοινὸν τοῦτο στοιχεῖον, τὸ γενικεύομεν, καὶ δυνάμει τῶν ἀρχῶν τοῦ λόγου ἀναγνωρίζομεν ἐν αὐτῷ τὴν πραγματοποίησιν καὶ ἐφαρμογὴν τῶν ἀρχῶν τούτων, καὶ οὕτω τὰ ἐνδεχόμενα καὶ μερικὰ φαινόμενα τῆς φύσεως ὑποβάλλονται εἰς τὸ ἀναγκαῖον καὶ καθολικὸν τῶν ἀρχῶν τοῦ λόγου. Αὕτη εἶναι ἡ βάσις τῆς ἐπαγωγῆς, περὶ ἧς θέλομεν διαλάβει ἐν τῇ Λογικῇ, ἡ πηγὴ τῆς πίστεως ἣν ἔχομεν εἰς τὴν γενικότητα καὶ σταθερότητα τῶν φυσικῶν νόμων, ἡ βάσις οἱασδήποτε φυσικῆς ἐπιστήμης, οἱασδήποτε τέχνης καὶ βιομηχανίας, ἡ ἀρχὴ τῶν περὶ τοῦ μέλλοντος κρίσεων, καὶ ὁ κανὼν πάσης φρονίμου διαγωγῆς.

§ 57. Ἡ ἀφαίρεσις καὶ ἡ ἐκ ταύτης λογικὴ κατάταξις τῶν ἐννοιῶν καὶ ἡ ἐπαγωγὴ ἄρχονται λίαν πρωίμως ἐν τῷ πνεύματι, πρῶτον μὲν, διότι ἔχομεν ἔμφυτον τὴν ἔννοιαν καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ὄντος ἐν τῷ λόγῳ, ὅστις συναναπτύσσεται τῇ αἰσθήσει, καὶ ἔτι μᾶλλον μετὰ τῆς προσοχῆς καὶ ἀφαιρέσεως συνεργεῖ, δεύτερον δὲ, διότι εἰς ἃς παιδιόθεν μανθάνομεν διαλέκτους εὑρίσκομεν μεμορφωμένας ἤδη τὰς γενικὰς ἐννοίας τῶν τε γενῶν καὶ εἰδῶν καὶ τῶν νόμων. Ἀφ᾽ οὗ δὲ αἱ δύο αὗται λειτουργίαι ἀρχίσωσι, προοδεύουσιν ἀκαταπαύστως ἐν τῷ ἀτόμῳ καὶ ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ἀείποτε τελειοποιουμένης τῆς ἐννοίας τῆς τάξεως, καὶ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον προσεγγίζουσιν εἰς τὴν σχετικὴν τελειότητα τῆς φύσεως καὶ τὴν ἀπόλυτον τελειότητα τοῦ λόγου. Τοῦτο απο-

δεικνύουσι τὸ ὕφος τῆς ἀτομικῆς διαλέκτου ἥτις, προϊούσης τῆς ἡλικίας, γίνεται μᾶλλον ἀφηρημένη καὶ γενική, αἱ μεταβολαὶ τῶν ἐθνικῶν γλωσσῶν, αἵτινες ὅσῳ μᾶλλον εἶναι ἀφηρημέναι, τόσον ἐναργέστερον ἀγγέλλουσι καὶ καταδεικνύουσι τὴν πρόοδον τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, καὶ αὐτὴ ἐπὶ τέλους ἡ μόρφωσις καὶ τελειοποίησις τῶν ἐπιστημῶν, αἵτινες κατὰ τοσοῦτον τελειοποιοῦνται, καθ' ὅσον ὀρθοτέρας καὶ ἀκριβεστέρας ἔχουσι κατατάξεις καὶ γενικωτέρας καὶ σταθερωτέρας ἀρχάς, ὥστε ἀναλόγως καὶ ἀντιστοίχως πρὸς τὸν χαρακτῆρα τοῦτον δύναταί τις νὰ βαθμολογήσῃ τὴν σχετικὴν αὐτῶν τελειότητα, καὶ δι' αὐτοῦ τούτου νὰ ἐνδείξῃ τίνι τρόπῳ διὰ τῆς ἀκριβοῦς παρατηρήσεως, διὰ τῶν ὀρθῶν διακρίσεων καὶ κατατάξεων καὶ διὰ τῆς ἐλλόγου γενικεύσεως δύνανται νὰ προβῶσιν ἐπὶ τὸ τελειότερον.

§ 58. Ἡ θεωρία τῆς κατατάξεως καὶ τῆς ἐπαγωγῆς δὲν εἶναι πλήρης εἰμὴ διὰ τῆς θεωρίας τῆς ἀποδεικτικῆς καὶ τῆς εὑρετικῆς τῆς ἀληθείας μεθόδου, περὶ ὧν ἐν τῇ Λογικῇ. Ἐν τοσούτῳ ἀρκεῖ νὰ σημειώσωμεν, ὅτι μεγίστη προφύλαξις κατὰ τῶν ἀτόπων ὅσα πηγάζουσιν ἐκ τῆς μὴ ὀρθῆς χρήσεως τῆς ἀφαιρετικῆς δυνάμεως καὶ ἐκ τῆς κακῆς διευθύνσεως τῶν ἐκ ταύτης νοητικῶν ἐργασιῶν εἶναι ἡ ἀκρίβεια τῆς διαλέκτου καὶ ἡ μελέτη τῶν νόμων της, διότι ἡ διάλεκτος εἶναι τὸ ἔσοπτρον ἐν ᾧ ἀντανακλᾶται ἡ διάνοια, καὶ τὸ σαφές, τὸ ἀκριβές, τὸ σταθερὸν τῶν ἐπιστημονικῶν ὅρων, καὶ ἡ ὀρθότης τῶν ἐπιστημονικῶν συλλογισμῶν εἶναι δείγματα ἀλάνθαστα καὶ μέσα ἐνταυτῷ συντελεστικώτατα τῆς ἐπιστημονικῆς τελειότητος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ϛ'.

Περὶ συζεύξεως ἐννοιῶν.

§ 59. Ἡ σύζευξις τῶν ἐννοιῶν ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν ἀφαίρεσιν, καὶ ἡ θεωρία τῆς συζεύξεως, ἐν ᾧ συμπληροῖ ἀφ' ἑνὸς τὴν θεωρίαν τῆς ἀφαιρέσεως, προετοιμάζει ἀφ' ἑτέρου τὴν θεωρίαν τῆς μνήμης, καθ' ὅσον ἡ σύζευξις εἶναι εἷς τῶν ὅρων αὐτῆς. Εἶναι δὲ ἡ σύζευξις, ὡς ἡ ἕλξις ὡς πρὸς τὰ σώματα, νόμος τοῦ πνεύματος, δυνάμει τοῦ ὁποίου αἱ ἐν ἡμῖν ἔννοιαι ἐγείρονται, ἀμοιβαίως προκαλούμεναι κατὰ τὰς σχέσεις ἃς ἔχουσι πρὸς ἀλλήλας, καὶ ἃς ἐπροσπάθησαν νὰ προσδιορίσωσιν ἀκριβῶς οἱ ψυχολόγοι.

§ 60. Φανερὸν δὲ ὅτι αἱ σχέσεις αὗται ἀνάγονται εἴς τινα ἐσωτερικὴν ἑνότητα. Ἄρα τοὺς νόμους τῆς συζεύξεως πρέπει νὰ ζητήσωμεν ἐντὸς αὐτῶν τῶν ἐνδοτάτων μυχῶν τῆς διανοίας. Ἐὰν δὲ ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχήν μας εἰς τὰς σχέσεις δι' ὧν πραγματικῶς συνδέονται αἱ ἔννοιαι πρὸς ἀλλήλας ἐν τῷ πνεύματι, καὶ τὰς ὁποίας λίαν ἀτελῶς προσδιώρισαν ἄχρι τοῦδε οἱ ψυχολόγοι, θέλομεν εὐκόλως βεβαιωθῇ ὅτι αἱ σχέσεις αὗται ἀνάγονται εἰς τὸ ἐκ τῶν προτέρων στοιχεῖον τοῦ πνεύματος, δηλαδὴ εἰς τὴν ἔννοιαν καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ὄντος, ὅ ἐστιν, εἰς τὸν λόγον. Τῷόντι, ἡ ἔννοια ὑποστάσεως ἢ ὑποκειμένου τινὸς ἀνακαλεῖ καὶ ἐγείρει τὴν τῶν προσόντων αὐτοῦ, ἡ τοῦ μέρους, τὴν τοῦ ὅλου, καὶ τἀνάπαλιν· ἡ τοῦ πράγματος, τὴν τοῦ τόπου ἐν ᾧ εὑρίσκεται, ἡ τοῦ χρόνου ἐν ᾧ ἔγινεν ἢ ἐννοήσαμεν αὐ-

τὸ κατὰ τὰς σχέσεις τῆς διαδοχῆς ἢ τῆς ταὐτοχρονίας, καὶ ὡσαύτως ἡ ἔννοια τοῦ χρόνου ἢ τοῦ τόπου ἀνακαλεῖ ἐκείνην τῶν ἐν αὐτοῖς πραγμάτων ἢ γεγονότων. Καὶ καθὼς ἡ μεταξὺ τῶν διαφόρων στοιχείων τοῦ ὄντος καὶ τῶν ἐνδεχομένων αὐτοῦ σχέσις εἶναι ὁ νόμος καθ᾽ ὃν αἱ ἔννοιαι αὐτῶν διεγείρονται, παρομοίως οἱαδήποτε μεταξὺ ὄντων σχέσις ὁμοιότητος, διαφορᾶς, ἐναντιότητος, ἀναλογίας, ἐξαρτήσεως, περιεκτικότητος κτλ. εἶναι νόμος συζεύξεως τῶν ἐννοιῶν αὐτῶν, ὥστε μέχρι τοῦδε πᾶσα σύζευξις ἐννοιῶν ἀνάγεται εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ὄντος. Ἀλλ᾽ οὐ μόνον αἱ μεταξὺ τῶν στοιχείων τοῦ ὄντος ἢ μεταξὺ τῶν ὄντων σχέσεις χρησιμεύουσιν ὡς σύνδεσμος τῶν ἐννοιῶν αὐτῶν ἐν τῷ πνεύματι, ἀλλὰ καὶ τὸ ἕτερον ἐκ τῶν προτέρων στοιχεῖον, αἱ λογικαὶ ἀρχαὶ, τὴν αὐτὴν τελοῦσι λειτουργίαν· διότι τῳόντι ἡ ἔννοια τοῦ αἰτίου ἐγείρει τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀποτελέσματος, καὶ τὸ ἀνάπαλιν, καὶ ὡσαύτως ἡ τῆς ἀρχῆς, τὴν τῆς συνεπείας, ἡ τοῦ τέλους, τὴν τοῦ μέσου, καὶ τὸ ἀνάπαλιν· ὥστε ἡ λογικὴ τάξις εἶναι καὶ αὕτη νόμος συζεύξεως. Ἐὰν δὲ εἰς ταῦτα προσθέσωμεν καὶ τὴν ἀναγκαίαν σχέσιν, ἥτις ὑπάρχει μεταξὺ πράγματος καὶ λέξεως, σημείου καὶ σημαινομένου, δι᾽ ἧς ἡ λέξις ἐγείρει τὴν ἔννοιαν, καὶ τἀνάπαλιν, καὶ ἐὰν σκεφθῶμεν ὅτι αἱ ἐξωτερικαὶ σχέσεις τῆς διαλέκτου πρέπει νὰ ἀντιστοιχῶσι καθ᾽ ὅλα πρὸς τὰς ἐσωτερικὰς τῆς διανοίας, θέλομεν ἰδεῖ ὅτι ἐπὶ τέλους πάντες οἱ νόμοι τῆς συζεύξεως ἀνάγονται εἰς τὴν ἔννοιαν καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ὄντος, ὅ ἐστιν, εἰς τὰς ἐννοίας τοῦ λόγου, δηλαδὴ, εἰς τὴν κατὰ τὴν ἔννοιαν καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ὄντος συμπλοκὴν τῆς διανοίας, ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὴν συμπλοκὴν τῆς φύσεως. Τοῦτο δὲ, ἐν ᾧ ἐπιβεβαιοῖ τὴν θεω-

ψίαν τῆς ἀφαιρέσεως, ἐξηγεῖ καὶ τὸ αἴτιον τῆς συγχύσεως τῶν ἐννοιῶν ἕνεκα τῆς μὴ ἐλλόγου συζεύξεως αὐτῶν.

§ 61. Ὑπάρχουσιν ὅμως αἴτια τροπολογοῦντα τὴν ἐνέργειαν τῶν νόμων τῆς συζεύξεως, χωρὶς νὰ ἀλλοιώσωσι τὴν φύσιν αὐτῶν. Ταῦτα δὲ εἶναι κυρίως ἡ θέλησις, ἡ ἕξις, τὸ ἐπιτήδευμα, ἡ φυσικὴ κατάστασις τοῦ σώματος, ἡ ἠθικὴ καὶ νοητικὴ διάθεσις τοῦ πνεύματος, ὧν ἕνεκα μεταξὺ τῶν ἀναριθμήτων σχέσεων ὅσας ἔχουσιν εἴτε τὰ ὄντα εἴτε τὰ στοιχεῖα τῶν ὄντων πρὸς ἄλληλα, εἴτε αἱ λογικαὶ ἀρχαὶ εἰς ἃς ὑπόκεινται, ἐνεργοῦσι κατὰ προτίμησιν αἱ μᾶλλον συνάδουσαι πρὸς τὰ αἴτια ταῦτα, καὶ ἐγείρουσιν ἑπομένως ἀναλόγους πρὸς αὐτὰ ἐννοίας.

§ 62. Τοῦτο ἐπὶ τέλους καταδεικνύει τίνι τρόπῳ ἡ ἕξις τοῦ ζητεῖν τὰς ἀληθεῖς σχέσεις τῶν ὄντων μορφόνει τὸ ἐπιστημονικὸν πνεῦμα, καὶ πόσον αἱ ἄτακτοι σχέσεις διαστρέφουσι τὴν διάνοιαν, πῶς γεννῶνται αἱ ψευδεῖς κρίσεις, αἱ προλήψεις, καὶ πῶς αἱ κακαὶ συζεύξεις ἐπηρεάζουσι τὰ μέγιστα καὶ τὴν μόρφωσιν τοῦ ἠθικοῦ χαρακτῆρος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ′.

Περὶ μνήμης.

§ 63. Ἡ μνήμη εἶναι δύναμις τῆς ψυχῆς δι' ἧς αναγεννῶνται αἱ ἔννοιαι ἢ ἀναπολοῦνται. Εἶναι δὲ ὡς ἐκ τούτου δύο εἰδῶν· ἄλλοτε μὲν ἐκουσία, αὐθόρμητος, καὶ τότε λέγεται κυρίως μνήμη: ἄλλοτε δὲ ἀποτέλε-

σμα ἰδιαιτέρας προσπαθείας τοῦ πνεύματος, καὶ τότε λέγεται μᾶλλον ἀνάμνησις, καὶ ἡ πρώτη εἶναι ὅρος προηγούμενος τῆς δευτέρας, ἥτις συμπληροῖ αὐτήν· διότι, εἰ μὴ ὑπῆρχεν ἡ αὐθόρμητος, δὲν ἤθελεν εἶσθαι δυνατὴ ἡ προκαλουμένη. Προσέτι πρέπει νὰ ὑπάρχῃ αἴτιον προκαλοῦν τὴν μνήμην· καὶ εἰ μὲν εἶναι τὸ αἴτιον τοῦτο ἐσωτερικὸν, εἶναι αὐθόρμητος, εἰ δὲ ἐξωτερικὸν, εἶναι μᾶλλον ὑπόμνησις ἐγείρουσα τὴν μνήμην.

§ 64. Καὶ ἄρχεται μὲν ἅμα τῇ αἰσθήσει, ἄλλως ἀδύνατος πᾶσα παρατήρησις διαφορᾶς, ὁμοιότητος κλ. πᾶσα κρίσις· ὅμως ἡ πλήρης γνῶσις τῶν ὅρων καὶ τῆς ἐνεργείας αὐτῆς ὑποθέτει τὴν θεωρίαν τῆς προσοχῆς, τῆς ἀφαιρέσεως καὶ τῆς συζεύξεως. Ἔχει δὲ ἀντικείμενον τὰς ἐσωτερικὰς ἡμῶν ἀλλοιώσεις, καὶ διὰ τούτων καὶ τὰ ἐξωτερικὰ ὄντα. Παράγει δὲ, τῇ βοηθείᾳ τῆς ἐν ἡμῖν ἐννοίας τοῦ χρόνου καὶ τῆς ἡμετέρας ταὐτότητος, τὰς ἐννοίας τῆς διαδοχῆς, τῆς διαρκείας, τῆς μεταβολῆς, κινήσεών τινων καὶ ἀλλοιώσεων, ἄλλοτε μὲν ἀμέσως γινωσκομένων, ἄλλοτε δὲ εἰκαζομένων ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων.

§ 65. Περὶ δὲ τοῦ αἰτίου τῆς μνήμης διϊσχυρίσθησάν τινες τῶν ψυχολόγων, ὅτι καὶ ταύτης, ὡς καὶ τῶν ἄλλων δυνάμεων, ἀρχὴ εἶναι ἡ ὑλικὴ σύστασις τοῦ ἡμετέρου ὄντος. Καὶ ὁμολογητέον ὅτι ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην ἴσως ἡ ψυχικὴ αὕτη δύναμις ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ σώματος· τοῦτο ἀποδεικνύουσι καὶ θετικὰ πειράματα καὶ τὰ ἐπ' αὐτῆς ἀποτελέσματα τῶν διαφόρων ἀλλοιώσεων τῶν σωματικῶν ὀργάνων καὶ ἰδίως τοῦ ἐγκεφάλου, εἴτε ἐκ τῆς κράσεως εἴτε ἐκ τῆς ἡλικίας εἴτε ἐξ ἰδιαιτέρων νοσημάτων, αἱ ὁποῖαι ποτὲ μὲν ἀφαιροῦσι, ποτὲ δὲ

ξιδουσιν ἢ ἐπαυξάνουσιν αὐτήν· τὸ ἀποδεικνύει προσέτι καὶ ἡ διαιρετότης ἧς εἶναι ἐπιδεκτική. Ἀλλ' ἐκ τούτων οὐδεμία ταὐτότης προκύπτει μεταξὺ σώματος καὶ πνεύματος, διότι ἄλλοι οἱ νόμοι τῆς ὕλης, καὶ ἄλλοι οἱ τῆς νοήσεως· ὥςε ἡ μνήμη δὲν εἶναι ἔκκρισις τοῦ ἐγκεφάλου, οὐδὲ δύναται νὰ ἔχῃ αἴτιον ἁπλῶς ὑλικόν. Ἀμφίβολον καὶ δύσκολον νὰ ἀποφασίσωμεν ἐὰν πάντα ὅσα εἴτε αὐθορμήτως εἴτε διὰ προσπαθείας ἐνθυμούμεθα, διέμειναν ἀπ' ἀρχῆς ἐν τῷ πνεύματι, καί τοι μὴ ἔχοντι συνείδησιν αὐτῶν, ἢ ἐὰν ἐξηλείφθησαν καὶ ἀνανεῶνται· ἀμφότερα δυσνόητα ἐπὶ πνευματικῶν φαινομένων καὶ δυσεξήγητα. Εὐκολώτερον καὶ πιθανώτερον ἴσως τὸ πρῶτον, καθ' ὅσον ἔχομεν ἄλλα πνευματικὰ φαινόμενα ἀνάλογα· ἀλλὰ, καὶ τούτου τεθέντος, τὰ μνημονευόμενα ἔπρεπε νὰ διαμένωσι πάντα καὶ πάντοτε, ἐν ᾧ παρατηροῦμεν τὸ ἐναντίον. Ὅπως δήποτε ὅμως, ἡ μνήμη ἔχει ἐν ἑαυτῇ ἴδιον κῦρος, καὶ φέρει μεθ' ἑαυτῆς τὸν λόγον ἧς ἀποδίδομεν αὐτῇ πίςεως. Ὁ λόγος οὗτος εἶναι ἡ συνείδησις τῆς ἡμετέρας ταὐτότητος, ὥςε οὐχὶ ἡ ταὐτότης ἐκ τῆς μνήμης, ὡς δοξάζουσί τινες, ἀλλὰ τὸ ἐναντίον. Οὐδὲ τοῦτο ὅμως ἀρκεῖ πρὸς ἐξήγησιν τοῦ αἰτίου. Πρὸς τοῦτο ἀπαιτεῖται παρὰ τὴν ταὐτότητα στοιχεῖον πάντοτε διαμένον, πάντοτε παρὸν καὶ ἐνεργοῦν, ἐν ᾧ καὶ δι' οὗ ἐνθυμούμεθα τὰ ἄλλα πάντα. Καὶ τὸ στοιχεῖον τοῦτο πρέπει νὰ ἦναι ἐξ ἀνάγκης ἐκ τῶν προτέρων, καὶ αὐτὸ ἐκεῖνο δι' οὗ ἡ ἀντίληψις συμπληροῦται, καὶ γίνεται ἡ ἀφαίρεσις, ἡ γενίκευσις καὶ ἡ σύζευξις. Καὶ τῷόντι, τὰ πλεῖστα τῶν μνημονευομένων εἶναι ἀφαιρέσεις καὶ γενικεύσεις, δι' ὧν καὶ τὰ συγκεκριμένα καὶ τὰ μερικὰ, μνημονεύονται δὲ διὰ συζεύξεων. Ὥστε τὸ ἐκ

4*

τῶν προτέρων στοιχεῖον εἶναι καὶ ἐνταῦθα ἡ ἀρχὴ, τὸ αἴτιον καὶ ὁ τρόπος τῆς μνήμης.

§ 66. Μεγίστην ποικιλίαν βαθμῶν, ποιότητος, δραστηριότητος, ἀντικειμένων, παρουσιάζει ἡ μνήμη ἕνεκα τῆς ἐξαρτήσεως αὐτῆς ἐκ τῶν σωματικῶν ὀργάνων, τῶν διαφόρων διευθύνσεων τοῦ πνεύματος καὶ τῶν νοητικῶν καὶ ἠθικῶν ἕξεων.

§ 67. Εἶναι δὲ ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην δύναμιν τελειοποιήσιμος, καὶ ὑπάρχει μέθοδός τις μνημοτεχνία καλουμένη, δι' ἧς συνδέομεν τὰ δυσμνημόνευτα πρός τινα εὐμνημόνευτα, ὅπως διὰ τούτων ἀνακαλέσωμεν εὐκολώτερον ἐκεῖνα. Καὶ ὑλικοὶ μὲν ὅροι πρὸς τελειότητα τῆς μνήμης εἶναι ἡ ὑγεία τῶν εἰς αὐτὴν ὑπηρετούντων σωματικῶν ὀργάνων, καὶ ἡ ἡλικία· ἠθικὸς δὲ, τὸ πρὸς τὰ μνημονευόμενα ἐνδιάφορον. Πνευματικὰ μέσα πρὸς τελειοποίησιν αὐτῆς ἐπίσης ὑπάρχουσιν οὐκ ὀλίγα, ὧν τὰ κυριώτερα εἶναι ἡ ζωηρότης καὶ ἡ διάρκεια τῶν ἐντυπώσεων, τῶν ἀντιλήψεων, τῶν ἐννοιῶν, ἡ προσοχὴ, ἥτις εὐστόχως ὠνομάσθη γλυφὶς τῆς μνήμης, ἡ ἐπανάληψις καὶ ἡ γύμνασις. Ἔντεχνα δὲ κατά τινα τρόπον εἶναι τὰ ἑπόμενα· α'. ἡ καλὴ ἐκλογὴ τῶν ἐννοιῶν, δηλαδὴ, τῶν μᾶλλον περιεκτικῶν καὶ τῶν συνδεδεμένων πρὸς ἃς μέλλουσι νὰ ἀνακαλέσωσι· β'. ἡ ὑλοποίησις τῶν ἐννοιῶν· τῳόντι, διὰ τῆς ὕλης λαμβάνομεν καὶ μεταδίδομεν ἐννοίας, καὶ τὰ ἐκ τῆς ὁράσεως καὶ ἀκοῆς μνημονεύονται εὐκολώτερον· ἐκ τούτου τὰ ὑλικὰ σημεῖα, οἱ πίνακες κτλ. γ'. ἡ τάξις, καὶ αὕτη εἶναι δύο εἰδῶν· ἡ μὲν, φιλοσοφικὴ, ἥτις ἀνάγεται εἰς τὴν παρατήρησιν, τὴν ἀφαίρεσιν, τὴν γενίκευσιν, τὴν σύζευξιν· ἡ δὲ, ποιητικὴ, ἥτις εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ

ῥυθμοῦ, τῆς ἁρμονίας, τῆς ὁμοιοκαταληξίας, τῆς συμμετρίας. Ἐὰν δὲ σκεφθῶμεν, ὅτι ἀμφότεραι ἀνάγονται εἴς τινα ἑνότητα, διότι πᾶσα τάξις ὑποθέτει ἑνότητα ἰδέας ἢ σκοποῦ, σύμπνοιαν πολλῶν πρὸς ἓν ἢ πρὸς ἄλληλα, δηλαδὴ, ἐνέργειαν τινὰ τοῦ λόγου, θέλομεν ἔχει ἐκ τούτου νέαν ἀπόδειξιν, ὅτι τὸ ἐν ἡμῖν λογικὸν στοιχεῖον εἶναι τὸ αἴτιον τῆς μνήμης.

§ 68. Νομίζουσί τινες ὅτι ἡ μνήμη ἀναπτύσσεται πρὸς βλάβην τῆς ὀρθῆς κρίσεως καὶ ἄλλων νοητικῶν δυνάμεων. Ἀλλὰ παρατηρητέον, ὅτι ἡ μνήμη χορηγεῖ ὕλην εἰς πάσας τὰς νοητικὰς δυνάμεις, καὶ ὅτι ἡ μεγίστη τούτων ἐνέργεια οὐ μόνον συμβιβάζεται πρὸς τὴν μνήμην, ἀλλ' ἀπαιτεῖ αὐτήν· καὶ δύνανται μὲν οἱ μεγαλόνοες νὰ μὴ μνημονεύωσι τὰ κοινὰ πράγματα, τὰ μερικὰ καὶ συγκεκριμένα, ἀλλ' ἀπαραιτήτως πρέπει νὰ ἔχωσι τὴν μνήμην τῶν ἀφηρημένων καὶ γενικῶν, τῶν περιεκτικωτάτων ἐκείνων ἐννοιῶν αἵτινες, δι' ἃς ἔχουσι σχέσεις πρὸς πλείονας ἄλλας, καὶ δι' ἃς προϋποθέτουσι νοητικὰς ἐργασίας, ὁμοιάζουσι πρὸς τὰ χρυσᾶ νομίσματα, μικρὸν μὲν ὄγκον ἔχοντα, μεγάλην δὲ ἀξίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Περὶ φαντασίας.

§ 69. Προβαίνοντες ἀπὸ τῶν ἁπλουστέρων εἰς τὰ μᾶλλον σύνθετα, καὶ ἀπὸ τῶν μᾶλλον εἰς τὰ ἧττον γνωστὰ, καθ' ἃ ἡ φιλοσοφικὴ μέθοδος ἀπαιτεῖ, ἀπαντῶμεν μετὰ τὰς ἤδη ἐξετασθείσας δυνάμεις τὴν φαν-

τασίαν, ἧς καὶ ἡ φύσις σκοτεινὴ, καὶ αὐτὴ ἡ λέξις ἀσαφὴς, πολλαχῶς ἐκλαμβανομένη καὶ ἀόριστον ἔχουσα σημασίαν. Ὅθεν ἀνάγκη κατὰ πρῶτον ν' ἀπομονώσωμεν τὴν δύναμιν ταύτην τῶν ἄλλων μεθ' ὧν συνήθως συγχέεται. Ἡ φαντασία δὲν εἶναι ἀφαίρεσις, διότι ἀπ' ἐναντίας αἱ ὀρθαὶ ἀφαιρέσεις βλάπτονται ἐκ τῆς ἐνεργείας τῆς φαντασίας· δὲν εἶναι σύζευξις, διότι σύζευξις ἔχει νόμους ἀναγκαίους, εἰς οὓς ὑπόκειται ἐν ᾧ ἡ φαντασία ἔχει τι ἐλεύθερον καὶ αὐθαίρετον, οὐδὲ εἶναι τέλος μνήμη, διότι αὕτη δὲν εἶναι εἰμὴ ἡ πιστὴ εἰκὼν τοῦ παρελθόντος, ἐν ᾧ ἡ φαντασία καὶ οὐχὶ πιστῶς ἐξεικονίζει τὰ πράγματα, καὶ οὐ μόνον εἰς τὸ παρελθὸν ἀνάγεται ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ παρὸν καὶ εἰς τὸ μέλλον. Προσέτι, λέξεως ἰδιαιτέρας ὑπαρχούσης καθ' ὅλας τάς τε ἀρχαίας καὶ νέας διαλέκτους πρὸς δήλωσιν τῆς δυνάμεως ταύτης, φανερὸν ὅτι εἶναι ἰδιαιτέρα δύναμις, διότι ἡ διαφορὰ τῶν λέξεων ἐμφαίνει καὶ μαρτυρεῖ τὴν διαφορὰν τῶν ὑπ' αὐτῶν σημαινομένων.

§ 70. Δύο εἰδῶν λειτουργίας φαίνεται τελοῦσα ἡ δύναμις αὕτη ἐν τῷ πνεύματι, ἐξ ὧν ἴσως καὶ ἡ ἐπικρατοῦσα οὐ μικρὰ σύγχυσις εἰς τὰς περὶ αὐτῆς δόξας τῶν ψυχολόγων. Καὶ κατὰ μὲν τὴν πρώτην, ἐπαυξάνει τὴν ζωηρότητα τῶν ἐντυπώσεων καὶ ἐννοιῶν εἴτε ἐν τῷ παρόντι εἴτε ἐν τῷ παρελθόντι εἴτε ἐν τῷ μέλλοντι, καὶ δυνατὸν νὰ ὀνομασθῇ εἰκαστικὴ φαντασία· κατὰ δὲ τὴν δευτέραν, σχηματίζει νέας ἐννοίας, ὧν τὰ ἀντικείμενα δὲν ὑπάρχουσιν ἐν τῇ φύσει, καὶ δυνατὸν νὰ ὀνομασθῇ ποιητικὴ φαντασία, ὥστε κατ' ἀμφοτέρας ἴδιόν τι προσθέτουσα εἰς τὰ στοιχεῖα τῆς φύσεως καὶ τοῦ πνεύματος, ἀλλοιόνει, μεταμορφόνει καὶ συνδυάζει αὐτὰ

λιοτρόπως. Ἐὰν δὲ ζητήσωμεν πόθεν ἐγείρεται συνήθως, εὑρίσκομεν ὅτι λαμβάνει ἀφορμὴν ἐκ τοῦ αἰσθήματος, καὶ συμπλέκεται κατὰ τὴν ἐνέργειαν αὐτῆς μετ' ἄλλων δυνάμεων, ὑφ' ὧν ποικίλως πως τροπολογεῖται, μετὰ τῆς αἰσθήσεως, ὑφ' ἧς ἐνίοτε προκαλεῖται, καὶ ἐφ' ἧς ἐνεργεῖ μετὰ τῆς μνήμης, ἐξ ἧς λαμβάνει τὰ στοιχεῖα τῶν συνδυασμῶν της, μετὰ τῆς συζεύξεως, δι' ἧς αἱ ἔννοιαι αὐτῆς συνδέονται, καὶ τέλος μετὰ τοῦ λόγου, καθ' ὃν μορφόνει τοὺς συνδυασμούς της, καὶ ὅστις παρέχει τῆς ποιητικῆς φαντασίας τὸ ἀντικείμενον.

§ 71. Τὸ ἀντικείμενον τοῦτο εἶναι τὸ ἰδανικὸν, ὅπερ εἶναι ἡ ἐντέλεια τῆς λογικῆς τάξεως, καὶ ἀντίκειται εἰς τὸ πραγματικὸν καθ' ὅσον τοῦτο εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀτελὴς αὐτοῦ ἔκφρασις καὶ ἐκτύπωμα. Ὅταν δὲ ἡ ἔκφρασις αὕτη ἦναι τελειοτέρα, τότε τὸ πραγματικὸν περιβάλλεται τὸν χαρακτῆρα τοῦ καλοῦ, ὅπερ εἶναι ὑπεροχὴ ὀντότητος εἴτε ἐν τῇ φύσει εἴτε ἐν τῇ καλλιτεχνίᾳ, ὥστε τὸ καλὸν εἶναι ἡ ζωηροτέρα καὶ διαφανεστέρα δήλωσις τοῦ ἰδανικοῦ. Θέλομεν ἰδεῖ ἐν τῇ περὶ καλοῦ πραγματείᾳ τίνι τρόπῳ τὸ καλὸν σχετίζεται πρὸς τὸ ἀληθὲς καὶ τὸ ἀγαθὸν, καθ' ὅσον τὸ μὲν εἶναι ἡ αὐτὴ λογικὴ τάξις καθὸ ἀντικείμενον νοήσεως θεωρουμένη, τὸ δὲ, ἡ αὐτὴ τάξις ὡς νόμος καὶ σκοπὸς καὶ τύπος τῆς πράξεως λαμβανομένη. Ἂς σημειώσωμεν ἐν τοσούτῳ, ὅτι ἡ ποιητικὴ φαντασία, ἡ διὰ τῆς ποιήσεως τοῦ καλοῦ ἐκφράζουσα τὸ ἰδανικὸν, καίτοι μυριοτρόπως ἐγειρομένη ὑπό τε τοῦ αἰσθήματος καὶ τῆς αἰσθήσεως, καίτοι λαμβάνουσα τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς παρὰ τοῦ λόγου, καὶ ποικιλοτρόπως σχετιζομέ-

νη πρὸς τὰς ἄλλας δυνάμεις, ἔχει ἄγνωστον καὶ ἀνωτέραν ἀρχὴν τὴν ἔμπνευσιν ἢ ἐπίπνοιαν, ἧς ἄνευ πᾶσα ἄλλη συνέργεια τῶν ἄλλων δυνάμεων ἀποβαίνει ἀλυσιτελὴς καὶ ἀτελεσφόρητος. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὴν ἐνέργειαν τῆς φαντασίας συντελοῦσι τὰ στοιχεῖα τῆς αἰσθήσεως, τοῦ αἰσθήματος καὶ τοῦ λόγου, οὐ μόνον διαφέρει ἡ φαντασία ἑκάστου λαοῦ, κατὰ τὴν σχετικὴν ὑπεροχὴν ἑνὸς ἑκάστου τῶν στοιχείων τούτων, ἀλλὰ καὶ διαστέλλονται οἱ διάφοροι χαρακτῆρες τῶν τε καλλιτεχνικῶν διανοιῶν καὶ τῶν καλλιτεχνικῶν ἔργων, καὶ μόνη ἡ συνένωσις καὶ συναρμολόγησις τῶν τριῶν ἐπιθέτει ἐπὶ τῆς ἐν γένει ποιήσεως τοῦ καλοῦ τὴν σφραγῖδα τῆς τελειότητος.

§ 72. Ἐὰν τοιαύτη ἡ φύσις, ἡ ἀφορμὴ καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς φαντασίας, καὶ τοῦτο τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς, ἐκ τούτων καὶ οἱ ὅροι τῆς ἐνεργείας της καὶ τὰ ἀποτελέσματα. Καὶ πρῶτος μὲν ὅρος εἶναι, ὅτι πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ἐκ φύσεως, καὶ δὲν ἀποκτᾶται ἐκ τέχνης. Ἐν ᾧ δὲ οὐδεὶς εἶναι ὅλως ἄμοιρος αὐτῆς, καὶ πολλοὶ τὴν εἰκαστικὴν φαντασίαν ἔχουσι ζωηρὰν καὶ δραστήριον, ὀλίγοι ἔχουσι τὴν ποιητικήν, διότι αὕτη ἀπαιτεῖ, ὡς εἴπομεν πρὸ μικροῦ, τὴν σπανίαν συνένωσιν τῶν ὑψηλοτέρων νοητικῶν καὶ ἠθικῶν προτερημάτων, ὥστε ὁ ἀληθὴς καλλιτέχνης εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν ἄνθρωπος, καθ' ὅσον ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἐκφράζει διά τε τῆς ὑπάρξεως καὶ τῶν ἔργων αὐτοῦ τὴν θείαν δύναμιν. Ἕτερος ὅρος εἶναι ἡ κατά τε τὸ ὑλικὸν καὶ ἠθικὸν εὐαισθησία, συνήθως ἀλλ' οὐχὶ πάντοτε κατ' ἀμφότερα ὁμοῦ δηλουμένη, καὶ ἡ ἰδιαιτέρα ἐκείνη αἴσθησις τοῦ καλοῦ, ἥτις ὑποθέτει καὶ περιέχει τὴν ὀρθὴν περὶ αὐτοῦ κρίσιν. Καὶ οὗτοι

μὲν ἐκ φύσεως· ἐκ τέχνης δὲ ἀπαραίτητοι ὅροι εἶναι ἥ τε ἰδιαιτέρα ἑκάστης καλῆς τέχνης καὶ ἡ ἐν γένει ἐκπαίδευσις, καὶ προσέτι ἡ πρᾶξις τοῦ βίου καὶ ἡ γνῶσις τοῦ κόσμου.

§ 73. Τὸ δὲ ἀποτέλεσμα τῶν ἔργων τῆς φαντασίας εἶναι ἰδιαιτέρα καὶ γλυκυτάτη ἡδονή, ἥτις κυριεύει πάντα τὰ στοιχεῖα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, καὶ γίνεται δραστικώτατον ἐλατήριον τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας. Καὶ διὰ τῆς ἡδονῆς ταύτης ὁ τρεφόμενος ἐκ τοῦ ἰδανικοῦ ἧττον συναισθάνεται τὰς πικρίας τοῦ βίου, ἀλλὰ παραθέτων τὰς τελειότητας τοῦ ἰδανικοῦ πρὸς τὰ δεινὰ καὶ τὰς ἀθλιότητας τῆς ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ὑπάρξεως, μεταπίπτει εὐκόλως εἰς ἀθεράπευτον μελαγχολίαν. Ἕτερον ἀποτέλεσμα τῆς φαντασίας εἶναι ὅτι, μὴ ἐλεγχομένη ὑπὸ τῆς πείρας, καὶ μονήρης διάγουσα, ἐξάπτεται ὑπὲρ τὸ δέον, δίδει ὕπαρξιν εἰς τὰ ἀνύπαρκτα, ἐπιφέρει βλάβην εἰς τὴν νόησιν καὶ κρίσιν, καὶ διὰ τοῦ νοητικοῦ στοιχείου διαφθείρει καὶ αὐτὸ τὸ ἠθικόν. Βλάπτει δὲ πρὸ πάντων τὰς ἐπιστημονικὰς μελέτας, διότι προσθέτει ἢ δημιουργεῖ, ἐν ᾧ ἡ ἐπιστήμη ἀπ' ἐναντίας δὲν πρέπει νὰ ἦναι εἰμὴ ἡ καθαρὰ καὶ πιστὴ ἀντανάκλασις τῆς φύσεως. Εἶναι ὅμως μέγας μοχλὸς προόδου καὶ πάσης νοητικῆς καὶ ἠθικῆς καὶ κοινωνικῆς τελειοποιήσεως, διότι θέτουσα ἔμπροσθεν ἡμῶν διὰ τοῦ ἰδανικοῦ τύπον ἀνώτατον τελειότητος, παροτρύνει ἐπαυξάνουσα τὰς ἡμετέρας δυνάμεις εἰς πᾶν καλὸν καὶ ἀγαθόν, καὶ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀνυψοῖ τὸν σκοπὸν τῶν προσπαθειῶν μας.

§ 74. Διὰ τῆς θεωρίας τῆς φαντασίας συμπληροῦται σχεδὸν ἡ περὶ τῶν νοητικῶν δυνάμεων πραγματεία, μο-

λονότι τινὲς τῶν ψυχολόγων ἄλλας ἀφαιροῦσιν ἢ προσθέτουσιν εἰς τὰς ὑφ' ἡμῶν ἐξετασθείσας, ἀλλὰ νομίζομεν ὅτι εὐκόλως ἀνάγονται καὶ αὗται εἰς τὰς ἤδη μελετηθείσας, δηλαδὴ, τὴν συνείδησιν, τὴν διὰ τῶν αἰσθήσεων ἀντίληψιν, τὴν προσοχὴν, τὴν ἀφαίρεσιν, τὴν σύζευξιν, τὴν μνήμην, τὴν φαντασίαν. Κοινὸν δὲ εἰς πάσας εἶναι, ὅτι ἀφ' ἑνὸς μὲν κινοῦνται κατὰ μέγιστον μέρος ὑπὸ τῆς αὐτενεργείας ἢ τῆς προσωπικῆς ἀρχῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ, ῥυθμίζονται ὑπὸ τῆς ἐννοίας καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ λόγου· ὥστε ἐκ τούτου καταφαίνεται ἐναργέστερον ἡ ἐσωτερικὴ ἑνότης τοῦ πνεύματος καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν ἐξ ἧς ἀποῤῥέει ἡ ἐνέργεια τῶν δυνάμεών του, καὶ ὡς πρὸς τὰς σχέσεις ἃς ἔχουσι πρὸς ἀλλήλας, καὶ ὡς πρὸς τοὺς νόμους καθ' οὓς ῥυθμίζεται ἥ τε ἰδιαιτέρα μιᾶς ἑκάστης καὶ ἡ κοινὴ αὐτῶν ἐνέργεια. Καὶ αἱ μὲν δύο πρῶται λαμβάνουσι τὰ στοιχεῖα τῶν γνώσεών μας, οὕτως εἰπεῖν, ἐξ αὐτῆς τῆς πηγῆς των, ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου τῆς φύσεως καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς διανοίας· αἱ δὲ ἄλλαι, διαφόρως πως ἐπεξεργαζόμεναι, ὑποβάλλουσιν αὐτὰ εἰς τὴν ἀνωτάτην καὶ νομοθετικὴν καὶ ὄντως ἡγεμονικὴν δύναμιν τοῦ λόγου, ὅστις διὰ τῆς ἐννοίας καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ὄντος συνέχει, διατυπόνει καὶ ὁριστικῶς ἀποθησαυρίζει εἰς τὸ πνεῦμα τὰ ἐξαγόμενα πασῶν τῶν ἐργασιῶν τούτων. Πρὸς συμπλήρωσιν ὅμως τῆς ὅλης ψυχολογικῆς θεωρίας ὑπολείπεται νὰ πραγματευθῶμεν περί τινος ἀποτελέσματος τῆς ὑπὸ τῆς προσωπικῆς ἀρχῆς ὑποκινήσεως τῶν νοητικῶν δυνάμεων ἢ περὶ ἕξεως, περὶ τῆς ἐνεργείας αὐτῶν κατὰ τὸν ὕπνον καὶ περὶ τῆς διὰ τοῦ

προφορικοῦ λόγου ἐκφράσεως τῆς ἐνεργείας ταύτης, ἢ περὶ διαλέκτου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Περὶ ἕξεως.

§ 75. Ἡ ἕξις δὲν εἶναι ἰδιαιτέρα δύναμις, διότι δὲν ἔχει ἴδιον ἀντικείμενον, ἀλλ' εἶναι μᾶλλον δεκτικότης τῶν δυνάμεων, δι' ἧς αὐξάνει ἡ ἰσχὺς αὐτῶν τῇ παρατάσει καὶ ἐπαναλήψει τῶν ἰδίων ἔργων. Ἐκτείνεται δὲ οὐ μόνον εἰς τὰς ἁπλῶς νοητικὰς ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ἠθικὰς καὶ σωματικὰς δυνάμεις, καὶ εἶναι προφανῶς ἀποτέλεσμα τῆς ἐν ἡμῖν αὐτενεργείας: ἄλλως, ἀδύνατον ἤθελεν εἶσθαι νὰ ἔχωμεν τρόπον τινὰ τὰς δυνάμεις ταύτας εἰς τὴν διάθεσίν μας, διότι τοῦτο καὶ οὐχὶ ἕτερον δηλοῖ ἡ ἕξις. Ἐννοεῖται δὲ, ὅτι περιορίζεται ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς αὐτενεργείας ταύτης, εἰς ἐκεῖνο δηλαδὴ τὸ στοιχεῖον τῆς νοητικῆς ἐνεργείας ὅπερ εἶναι ἐφ' ἡμῖν. Φανερὸν ἐπίσης, ὅτι πρὸς παραγωγὴν τῆς ἕξεως ἀπαιτεῖται κατὰ πρῶτον ἡ ἐπίμονος καὶ ἐπανειλημμένη ἐξάσκησις αὐτῆς ταύτης τῆς αὐτενεργείας, καὶ, εἰ δυνατὸν εἰπεῖν, ἡ ἕξις τῆς ἕξεως, ἡ κατοχὴ, δηλαδὴ, καὶ ἡ χρῆσις καὶ διεύθυνσις τοῦ πνευματικοῦ τούτου στοιχείου τῆς νοητικῆς ἐνεργείας, καὶ οὕτως ἡ αὐτενέργεια αὕτη ἀναπτύσσεται καὶ ἐνισχύεται, καὶ τότε ἔχομεν ἀληθῶς δυνάμεις καὶ οὐχὶ ἰδιότητας, καὶ γίνεται ὁ ἄνθρωπος πραγματικῶς αὐτεξούσιος, πρόσωπον καὶ οὐχὶ πρᾶγμα, ἐλεύθερος, τελειοποιήσιμος, ἀνώτερος τῆς ἀνάγκης, ὑπὸ τῆς τύχης ἀήττητος καὶ, ἐφ' ὅσον δύναται, δημιουργὸς τῆς εὐημερίας ἢ τῆς δυστυχίας του.

§ 76. Τὸ δεύτερον βῆμα πρὸς ἀπόκτησιν τῆς ἕξεως εἶναι ἡ ἐπὶ τῆς συνειδήσεως αὐτενέργεια, ἐπειδὴ διὰ τῆς δυνάμεως ταύτης πάσας τὰς ἄλλας γινώσκομεν. Ἡ συνείδησις, ὡς πᾶσα ἄλλη δύναμις, ἔχει δύο τρόπους ἐνεργείας, τὸν ἀκούσιον καὶ αὐτόματον, καὶ τὸν ἑκούσιον καὶ ἐλεύθερον· διότι, εἰ καὶ ἔχομεν ἐξ ἀνάγκης συνείδησιν πάσης πράξεως καὶ καταστάσεως τοῦ πνεύματος, οὐχ ἧττον δὲν προσέχομεν πάντοτε εἰς τὴν συνείδησιν ταύτην, πολλαχῶς καὶ ὑπὸ τῶν ἐξωτερικῶν πρὸ πάντων ἀποσπώμενοι ἀπ' αὐτῆς· ὥστε, ἵνα ἀποκτήσωμεν τὴν ἕξιν τῆς συνειδήσεως, ἀπαιτεῖται ἐπίμονος θέλησις εἰς παράτασιν καὶ ἔντασιν καὶ ἐπανάληψιν τῆς εἰς τὰ φαινόμενα τῆς συνειδήσεως ἰδιαιτέρας προσοχῆς. Τοῦτο δὲ παράγει τὴν ἐξασθένισιν τῶν ἄλλων δυνάμεων, τὴν ἀδιαφορίαν πρὸς τὰ ἐκτός, τὴν ἀνακάλυψιν νέου κόσμου πραγματικωτέρου τοῦ ἐξωτερικοῦ, καὶ ἐκ τούτου ἡ τῆς νοήσεως νόησις, καὶ ὅλως εἰπεῖν, πᾶσα φιλοσοφία.

§ 77. Ἐπὶ δὲ τῆς διὰ τῶν αἰσθήσεων ἀντιλήψεως ἡ ἕξις αὐτῆς παράγει περίεργα ἀποτελέσματα, καθότι ἐπὶ μὲν τῶν πνευματικωτέρων αἰσθήσεων, τῆς ἁφῆς, τῆς ὁράσεως καὶ ἀκοῆς, ἡ παράτασις καὶ ἐπανάληψις τῆς ἐνεργείας των ὀξύνει αὐτὰς καὶ καθιστᾷ δραστηριωτέρας καὶ ἑπομένως διδακτικωτέρας· ἐπὶ δὲ τῶν ἑτέρων δύο, τῶν πρὸς ἡδονὴν μᾶλλον καὶ τροφήν, ἡ παράτασις καὶ ἐπανάληψις τῆς ἐνεργείας των ἀμβλύνει αὐτὰς καὶ ἀδυνατίζει, καὶ τοῦτο ἴσως διότι ἧττον ὑπόκεινται εἰς τὴν ἐνέργειαν τοῦ πνεύματος, καὶ μέτρον ἔχουσιν ἀναγκαῖον καὶ ἀνυπέρβλητον τὴν ἀνάγκην τοῦ σώματος

ἑνῷ αἱ ἄλλαι, καθὸ ὄργανα νοήσεως ἐνεργοῦσαι, ἄλλα δὲν ἔχουσιν ὅρια εἰμὴ τὰ τῆς νοήσεως.

§ 78. Ἡ δὲ ἕξις τῆς προσοχῆς, καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐκ ταύτης ἐξωτερικὴν παρατήρησιν (§ 93), διότι περὶ σκέψεως καὶ συνειδήσεως εἴπομεν, περιορίζεται ἐξ ἀνάγκης εἰς τὸ πνευματικὸν, ἐσωτερικὸν καὶ ἐνεργητικὸν στοιχεῖον τῆς αἰσθήσεως, μὴ ἐκτεινομένη εἰς τὸ ὑλικὸν, ἐξωτερικὸν καὶ παθητικὸν, ἐφ' οὗ οὐδὲν ἰσχύει· αὐξάνει δὲ καὶ ἐνταῦθα τὴν ἰσχὺν τῆς δυνάμεως ταύτης, καθ' ὅσον διὰ τῆς παρατάσεως καὶ ἐπαναλήψεως τῶν παρατηρήσεων βλέπομεν πληρέστερον καὶ πλειότερον καὶ ἐναργέστερον.

§ 79. Ἡ ἀφαίρεσις ἔχει καὶ αὕτη δύο τρόπους ἐνεργείας, τὸν ἐνστιγματικὸν, ἀκούσιον καὶ αὐτόματον, ὃν μετέρχονται τὰ παιδία καὶ οἱ κοινοὶ ἄνθρωποι, καὶ τὸν ἐπιστημονικὸν καὶ ἔλλογον, ἴδιον τῶν ἐπιστημόνων. Κατ' ἀμφοτέρους δὲ γίνονται ἀμφότερα τῆς ἀφαιρέσεως τὰ εἴδη, ὧν ἐμνήσθημεν ἐν § 47 50 καὶ 55, τὸ τῶν γενῶν καὶ εἰδῶν, καὶ τὸ τῶν γενικῶν νόμων. Ἀποτέλεσμα δὲ τῆς ἕξεως τῆς δυνάμεως ταύτης εἶναι ἡ ταχύτης καὶ ἡ ἐντέλεια κατὰ τὴν μόρφωσιν τῶν γενικῶν ἐννοιῶν, ἀλλὰ συγχρόνως ἡ ἔλλειψις ἢ ἐξασθένισις τῆς νοήσεως τῶν ἄλλων στοιχείων εἰς ἃ δὲν προσέχομεν, καὶ ἐντεῦθεν ἡ τάσις πρὸς τοὺς ἀντιπερισπασμοὺς τοῦ πνεύματος καὶ τὴν ἀλλοφροσύνην. Ἐκ τούτου ἡ ἀνάγκη μετριάσεως καὶ ῥυθμίσεως τῆς ἕξεως ταύτης, καὶ διότι μεγίστην ἔχομεν διάθεσιν πρὸς αὐτὴν ὡς ἐκ τοῦ πλήθους τῶν ἐν πάσῃ διαλέκτῳ ἀφῃρημένων λέξεων, καὶ διότι κίνδυνος μήπως, ἀπὸ ἀφαιρέσεως εἰς ἀφαίρεσιν μεταβαίνοντες καὶ συλλογιζόμενοι

περὶ αὐτῶν ἄνευ τῆς ἐξελέγξεως τῆς πείρας καὶ πληρεστέρας παρατηρήσεως, παραγνωρίσωμεν ὅλως τὴν πραγματικότητα, δημιουργοῦντες ἀντὶ ἐπιστημονικῶν συστημάτων ὑφάσματα ἀράχνης.

§ 80. Εἴδομεν ὅτι ἡ σύζευξις γίνεται κατὰ τοὺς ἀναγκαίους νόμους τῆς λογικῆς ἑνότητος· ἀλλ' εἴδομεν ἐπίσης ὅτι τὴν ἐνέργειαν τῶν νόμων τούτων τροπολογοῦσι διάφορα αἴτια, ἐν οἷς καὶ ἡ ἕξις· ἄρα ἡ ἕξις ἐνεργεῖ ἐπὶ τῆς συζεύξεως, ἥτις ὡς ἐκ τούτου ἔχει καὶ αὕτη, παρὰ τὸν ἀκούσιον καὶ ἐνστιγματικὸν, ἕτερον τρόπον ἐνεργείας ἐξαρτώμενον ἐκ τῆς προσωπικῆς ἀρχῆς. Καὶ εἰ μὲν τὰς συζεύξεις διευθύνωμεν ἀκριβῶς κατὰ τὴν ἔννοιαν καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ὄντος, ἤτοι, ἐλλόγως, ἀποβαίνουσιν ὀρθαὶ, σύμφωνοι πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ λυσιτελεῖς πρὸς μόρφωσιν ἀληθοῦς ἐπιστήμης· εἰ δὲ τὸ ἐναντίον, δηλαδὴ, αὐθαιρέτως καὶ οὐχὶ κατὰ τὰς ἀληθεῖς σχέσεις τῶν πραγμάτων, γίνονται πηγαὶ προλήψεως καὶ πλάνης.

§ 81. Ὅτι δὲ ἡ μνήμη ἔχει καὶ αὕτη δύο τρόπους ἐνεργείας, τὴν ἁπλῆν μνήμην καὶ τὴν διὰ προσπαθείας ἀνάμνησιν, τοῦτο προσφάτως ἀπεδείξαμεν· εἶναι ἄρα ἐπιδεκτικὴ ἕξεως, καὶ πρὸς τοῦτο καὶ τὰ βοηθητικὰ μέσα ἅπερ ἐνεδείξαμεν ἐν § 67· ἡ προσοχὴ, ἡ γύμνασις, ἡ ὑλοποίησις, ἡ ἐκλογὴ τῶν ἐννοιῶν, ἡ τάξις· τὸ αὐτὸ δὲ φέρει ἐπ' αὐτῆς ἀποτέλεσμα ἡ ἕξις, ὅπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων δυνάμεων· ἀλλ' ἐν ᾧ ἐνισχύει τὴν μνήμην, βλάπτει τὰς ἄλλας καὶ πρὸ πάντων τὴν κρίσιν, διότι, ἐνασχολούμενοι ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν ἀπομνημόνευσιν, δὲν κρίνομεν περὶ τῆς ὀρθότητος ἢ μὴ τῶν ἐννοιῶν, ὅθεν κατὰ τὴν ἐξάσκησιν τῆς μνήμης πρέ-

πει νὰ προσέχωμεν, ἵνα ἐνθυμώμεθα οὐχὶ λέξεις ἀλλ' ἐννοίας περιεκτικὰς ἄλλων καὶ γονίμους συνεπειῶν, ἐξαγωγῶν καὶ συμπερασμάτων.

§ 82. Τέλος, ἡ φαντασία εἶναι ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτῆς ἧττον τῶν ἄλλων δυνάμεων ἐπιδεκτικὴ ἕξεως, καὶ ἡ ποιητικὴ ἔτι ὀλιγώτερον τῆς εἰκαστικῆς, διότι αὕτη καὶ αὐθόρμητος εἶναι καὶ ἐνστιγματική, καὶ δύναται νὰ προκληθῇ διὰ τῆς προσπαθείας τῆς θελήσεως, ἐν ᾧ ἡ πρώτη, ἐγειρομένη ὑπὸ τῆς ἐμπνεύσεως, ὀλίγην χώραν ἀφίνει εἰς τὴν ἐνέργειαν τῆς θελήσεως. Διὰ τοῦτο καὶ τὸ ἐπ' αὐτῆς ἀποτέλεσμα τῆς ἕξεως εἶναι σπανίως ὠφέλιμον, διότι συνηθίζομεν εἰς φαντάσματα, λησμονοῦμεν τὴν πραγματικότητα, παραμελοῦμεν τὴν κρίσιν, καὶ αὐτὴν τὴν δημιουργικὴν δύναμιν τῆς φαντασίας ἐξασθενίζομεν καὶ διαστρέφομεν. Αὕτη ἀπαιτεῖ ἐλευθερίαν καὶ ἀνεξαρτησίαν, καὶ μόνον ἀνάγκην ἔχει ἐλλόγου ὑποστηρίξεως καὶ ἐκπαιδεύσεως καὶ διευθύνσεως.

§ 83. Γενικὸν συμπέρασμα τῆς θεωρίας ταύτης εἶναι, ὅτι πᾶσαι αἱ νοητικαὶ δυνάμεις εἶναι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἐπιδεκτικαὶ ἕξεως, ἥτις ἐν ἑκάστῃ αὐτῶν διάφορα παράγει ἀποτελέσματα, καὶ πρέπει νὰ ῥυθμίζηται κατὰ τὴν φύσιν, τοὺς νόμους καὶ τὸν προσορισμὸν ἑκάστης. Ἡ δὲ μελέτη τῶν ἐπὶ τῶν νοητικῶν δυνάμεων ἀποτελεσμάτων τῆς ἕξεως δὲν ἦτο διόλου περιττή, ἀφ' οὗ δι' αὐτῆς εἴδομεν ὅτι πᾶσαι ὑπόκεινται εἰς τὴν προσωπικὴν ἀρχὴν καθὸ προσόντα διάφορα μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ὑποστάσεως· εἴδομεν ἑπομένως ὅτι πᾶσαι διευθύνονται καὶ τελειοποιοῦνται, πῶς πρέπει νὰ ῥυθμίζωμεν αὐτάς, καὶ τελευταῖον, τίνι τρόπῳ διὰ τῶν πρὸς ἀλλήλας σχέσεων

ἀνάγονται εἰς ἐλάσσονα ἀριθμόν. Τῷόντι, ἡ προσοχὴ ἀνάγεται εἰς τὴν συνείδησιν καὶ τὴν ἀντίληψιν, προσπάθεια οὖσα πρὸς ἐνίσχυσιν αὐτῶν, ἡ ἀφαίρεσις ἀνάγεται εἰς τὴν προσοχὴν, καθὸ ἀποτέλεσμα αὐτῆς, ἡ σύζευξις προϋποθέτει τὴν ἀφαίρεσιν, καὶ εἶναι ὅρος τῆς μνήμης, ἡ δὲ φαντασία βοηθεῖται ὑπὸ πασῶν, λαμβάνουσα παρ' αὐτῶν τὰ στοιχεῖα καὶ τρόπον τινὰ τὴν ὕλην τῶν ἰδίων ἔργων, καὶ ἐν τῷ λόγῳ ἔχουσα τὸ ἴδιον ἀντικείμενον. Ἀλλ' ὁ λόγος, εἰς ὃν πᾶσαι ὑποτάσσονται, εἶναι ἄρα καὶ οὗτος ἐπιδεκτικὸς ἕξεως;

§ 84. Ὁ λόγος δὲν εἶναι προσωπικὴ δύναμις ἀλλ' ἀπρόσωπος καὶ κοινὸς εἰς πάντας ἀνθρώπους, φωτίζων αὐτοὺς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον καὶ τὰ αὐτὰ πάντας διδάσκων. Μόνη ἡ δύναμις τοῦ λόγου ἔχει ἰδίας ἐννοίας, τὴν ἔννοιαν τοῦ ὄντος καὶ τῶν ἀρχῶν του, ἐν ᾧ αἱ ἄλλαι εἶναι μᾶλλον μέσα πρὸς ἀπόκτησιν καὶ μόρφωσιν ἐννοιῶν· μόνη εἶναι καθολικὴ καὶ ἀναγκαία, ἐν ᾧ αἱ ἄλλαι εἶναι μερικαὶ καὶ ἐνδεχόμεναι· μόνη πρώτη, μὴ προϋποθέτουσα πρὸ αὐτῆς ἄλλας, οὐδὲ ἔχουσα ἀνάγκην ἄλλων πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ἰδίας ἐνεργείας, ἐν ᾧ αἱ ἄλλαι ἀμοιβαίως ὑποθέτονται καὶ ἀπαραίτητον ἔχουσιν ἀνάγκην ἀλλήλων. Διὰ τοῦτο εἶναι πασῶν ἡ ἀνωτάτη, καὶ πάσας συμπληροῖ καὶ ῥυθμίζει διὰ τῶν ἰδίων στοιχείων καὶ νόμων, καθ' ὅσον εἰς τὴν ἀντίληψιν χορηγεῖ τὰς ἐννοίας τῆς ὑποστάσεως, τοῦ τόπου, καὶ τοῦ χρόνου· εἰς τὴν ἀφαίρεσιν διὰ τῆς ἐννοίας τοῦ ὄντος χορηγεῖ τὴν ἀρχὴν τῶν κατατάξεων, καὶ διὰ τῆς λογικῆς τάξεως, τὴν βάσιν τῆς ἐπαγωγῆς· εἰς τὴν σύζευξιν παρέχει τὴν ἀρχὴν τῆς ἑνότητος, καὶ τοὺς τρόπους δι' ὧν πραγματοποιεῖται· τὴν μνήμην βοηθεῖ

τὰ τῆς συζεύξεως, τῆς ἐκλογῆς τῶν ἐννοιῶν καὶ τῆς τάξεως· τέλος, εἰς τὴν ποιητικὴν φαντασίαν παρέχει τὴν ἔννοιαν τοῦ ἰδανικοῦ, ὥστε ἐνεργοῦσα διὰ τῆς ποιήσεως τοῦ καλοῦ, μιμεῖται καὶ ἀναπλάττει τὴν λογικὴν τάξιν τῆς φύσεως.

§ 85. Αἱ νοητικαὶ δυνάμεις εἶναι λοιπὸν ἐν μέσῳ τῆς προσωπικῆς ἀρχῆς, ἀφ' ἑνός, καὶ τοῦ λόγου, ἀφ' ἑτέρου· δι' ἐκείνης μέν, ἔχομεν αὐτὰς καὶ ὑποκινοῦμεν καὶ ἐνισχύομεν καὶ διευθύνομεν, διὰ τούτου δέ, ῥυθμίζομεν αὐτὰς καὶ συμπληροῦμεν. Ἀλλὰ τὸ ἔχον καὶ τὸ ῥυθμίζον εἶναι ἐξ ἀνάγκης ἕν, μία καὶ ἡ αὐτὴ ὑπόστασις, ὥστε εἶναι ἤδη καιρὸς εἰς τὴν ἑνότητα, τὴν ταὐτότητα, τὴν αὐτενέργειαν, τὰ πρῶτα ταῦτα προσόντα τῆς ἡμετέρας ψυχῆς, νὰ προσθέσωμεν τὴν λογικότητα, καὶ νὰ ὁρίσωμεν τὴν ψυχήν, λογικὴν ὑπόστασιν, μίαν, ταὐτούσιον, αὐτενεργόν, ἔχουσαν συνείδησιν ἑαυτῆς, καὶ δι' ἰδίων δυνάμεων νοοῦσαν τὰ ἄλλα ὄντα. Ὁ ὁρισμὸς οὗτος εἶναι τὸ τελευταῖον συμπέρασμα τῆς ψυχολογίας καὶ ὁ προσδόκιμος λίθος τῆς ἠθικῆς. Καὶ μολονότι τὸ περὶ ἀΰλου ἢ ὑλικῆς φύσεως τῆς ψυχῆς ζήτημα, ἐξ οὗ καὶ τὸ περὶ προορισμοῦ καὶ καθηκόντων αὐτῆς, ὑπάγεται κυρίως εἰς τὴν ἠθικήν, δὲν εἶναι ἴσως ἄπο σκοποῦ νὰ ἐνδιατρίψωμεν καὶ ἐνταῦθα ἐπὶ μικρὸν εἰς αὐτό.

§ 86. Ἔχει ἄρα ἡ ὕλη ἑνότητα, ταὐτότητα, αὐτενέργειαν, συνείδησιν, λόγον; Τὸ ζήτημα τοῦτο, ἅμα τεθῇ, λύεται, οὕτως εἰπεῖν, ἀφ' ἑαυτοῦ, διότι ἡ ὕλη οὐ μόνον δὲν ἔχει τοιούτους χαρακτῆρας ἀλλὰ τοὺς ἐναντίους. Δὲν ἔχει ἑνότητα, διότι ἔχει ἔκτασιν, καὶ παρίσταται ἐπ' ἄπειρον διαιρετή, μόνον ἐμφαίνουσα ἑνότητα τύπου κατὰ τὴν σύστασιν αὐτῆς: δὲν ἔχει αὐτε-

νέργειαν, διότι μάλιστα εἶναι φύσει ἀδρανὴς ἢ κινεῖται κατ' ἀνάγκην· δὲν ἔχει ταυτότητα, διότι τὰ μόρια αὐτῆς μεταβάλλονται ἀδιακόπως, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον ἔχει συνείδησιν καὶ νόησιν καὶ λόγον· εἶναι ἐν μέρει μὲν ἀνόργανος, ἐν μέρει δὲ ἐνόργανος, ἀλλὰ καὶ τῶν τελειοτέρων ζώων ὁ ὀργανισμός, ἐν ᾧ ἐμφαίνει αἴσθησιν καί τινα νόησιν καὶ ἐνέργειαν, στερεῖται τοῦ δώρου τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας καὶ τοῦ θείου τοῦ λόγου πλεονεκτήματος, καὶ διὰ τοῦτο στάσιμος διαμένων ἐν ᾗ βαθμίδι ἐδεσμεύθη ὑπὸ τῆς ἀνάγκης, οὔτε ἠθικῶς τελειοποιεῖται, οὔτε νοεῖ τοὺς νόμους τῆς φύσεως, οὔτε ἐνεργεῖ ἐπ' αὐτῆς, ὡς ὁ ἄνθρωπος, οὔτε προοδευτικὴν ἔχει ἀνάπτυξιν καὶ τελειοποίησιν. Μόνη ἄρα ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ ἔχουσα τοὺς χαρακτῆρας τούτους, εἶναι τὶ ὅπερ δὲν εἶναι ὕλη καὶ σῶμα, ἀλλὰ πνεῦμα ἄϋλον ἐν σώματι, δι' οὗ αἰσθάνεται καὶ ἐνεργεῖ, ὑπ' αὐτοῦ ποικιλοτρόπως ἐπηρεαζομένη, καὶ πολυειδεῖς καὶ πολυαρίθμους σχέσεις ἔχουσα πρὸς αὐτό, ἀλλ' ἀνωτέρα καὶ τελειοτέρα αὐτοῦ, καὶ μεταχειριζομένη αὐτὸ ἁπλῶς ὡς ὄργανον τῆς ἰδίας ἐνεργείας. Τούτων τεθέντων, δυνάμεθα ἤδη νὰ ἐπιληφθῶμεν τῶν περὶ ὕπνου καὶ ἐνυπνίων ζητημάτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

Περὶ ὕπνου, ἐνυπνίων καὶ ὑπνοβιότητος.

§ 87. Ὁ ὕπνος εἶναι μυστηριώδης κατάστασις προκαλέσασα ἀείποτε τὴν περιέργειαν τῶν τε φυσιολόγων καὶ ψυχολόγων. Εἶναι δὲ φαινόμενον γενικόν, κοινὸν εἴς τε τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ ζῶα καὶ τὰ φυτὰ καὶ αὐτὰ

σως τὰς ὑλικὰς δυνάμεις, καθ' ὅσον ὑπάρχει ἐν ὅλῃ τῇ φύσει ἐναλλαγή τις ἐνεργείας καὶ ἀναπαύσεως, καὶ ἡ κίνησις, εἰς ἣν ἀνάγονται πάντα τὰ φαινόμενα τῆς φύσεως, ὑπόκειται εἴς τινα ῥυθμὸν, εἴς τινα ἄρσιν καὶ θέσιν, διαδοχὴν, ταυτέστι, δραστηριότητος καὶ ἀδρανείας. Καθὸ δὲ ἰδιαίτερον φαινόμενον τοῦ ἀνθρώπου θεωρούμενος, ἔχει ὁ ὕπνος αἴτια καὶ ὅρους φυσιολογικοὺς, περὶ ὧν δὲν ὀφείλομεν νὰ ἐνασχοληθῶμεν, περιοριζόμενοι νὰ ἐξετάσωμεν αὐτὸν μόνον καθ' ἃς ἔχει σχέσεις πρὸς τὰς νοητικὰς δυνάμεις.

§ 88. Ἀναντίῤῥητον εἶναι, ὅτι ἐνυπνιαζόμεθα, ἐκτελοῦμεν δηλαδὴ καθ' ὕπνον νοητικήν τινα ἐνέργειαν, ἥτις ἐνίοτε εἶναι δραστηριωτέρα ἢ κατὰ τὴν ἐγρήγορσιν. Εκ τούτου δύο ζητήματα· ὅταν δὲν ἐνυπνιαζώμεθα, μετὰ τοῦ σώματος καθεύδει ἆρα καὶ τὸ πνεῦμα ἢ γρηγορεῖ; ποία ἡ φύσις καὶ οἱ νόμοι τῆς ἰδιαιτέρας ἐκείνης νοητικῆς ἐνεργείας ἣν ὀνομάζομεν ἐνύπνιον καὶ ὑπνοβατότητα;

§ 89. Ἐὰν ἐνίοτε δὲν συγκαθεύδει μετὰ τοῦ σώματος ἡ ψυχὴ, κατ' ἀναλογίαν ἠδυνάμεθα νὰ ἀποφανθῶμεν, ὅτι γρηγορεῖ πάντοτε, μέχρις οὗ ἀποδειχθῇ τὸ ἐναντίον· ἠδυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ἐπίσης ὅτι, καθ' ἣν στιγμὴν ἐνυπνιαζόμεθα, ἔχομεν συνείδησιν τῆς νοητικῆς ἡμῶν ἐνεργείας, ἐν ᾧ ἄλλοτε δὲν ἔχομεν, καὶ ἡ ἄνευ συνειδήσεως νόησις, ἢ μᾶλλον ἡ ἄνευ προσοχῆς εἰς τὴν συνείδησιν νόησις εἶναι φαινόμενον κοινότατον καὶ ἐν ἐγρηγόρσει. Πρὸς τούτοις ὁ ὕπνος τοῦ πνεύματος ἤθελεν εἶσθαι παῦσις πάσης νοήσεως, καὶ ἐπειδὴ οὐσιώδης τοῦ πνεύματος χαρακτὴρ εἶναι ἡ νόησις, ὡς τοῦ σώματος ἡ ἔκτασις, δυσκόλως ἠθέλομεν

πεισθῇ ὅτι τὸ πνεῦμα δὲν νοεῖ πάντοτε. Ἔχομεν προσέ-
τι, ὅτι τὸ πνεῦμα δύναται νὰ ἐξυπνίσῃ τὸ σῶμα ὅτα[ν]
θέλῃ, ὅτι τὸ ἐξυπνίζει ὅταν ἔκτακτα, ἀσυνήθη, κα[ί]
τοι σχεδὸν ἀνεπαίσθητα, γεγονότα προσβάλλωσιν αὐ-
τὸ, διεγείροντα τὴν περιέργειάν του· ὥςε πᾶσα τοὐλά-
χιστον πιθανότης, ὅτι οὐδέποτε παύει γρηγοροῦσα [ἡ]
ψυχὴ, καί τοι κοιμωμένου τοῦ σώματος.

§ 90. Τὴν δὲ κατάστασιν τοῦ ἐνυπνίου καὶ τῆς ὑπνο-
βιότητος δὲν δυνάμεθα νὰ μελετήσωμεν, καί τοι ἔχον-
τες συνείδησιν αὐτῆς, διότι ἡ συνείδησις αὕτη δὲν εἶνα[ι]
ἀρκούντως καθαρὰ, καὶ ἀδυνατοῦμεν νὰ καταστήσω-
μεν αὐτὴν ἐναργεστέραν διὰ τῆς προσοχῆς. Δυνάμεθα
ὅμως νὰ μελετήσωμεν τὰ ἀμέσως προηγούμενα αὐτῆς
φαινόμενα καὶ τὰ ἐπιφέροντα ἢ ἐμποδίζοντα αὐτήν.
Εἶναι δὲ προφανὲς, ὅτι ἡ ψυχικὴ ἐνέργεια, ὅταν ἦναι
δραστήριος, ἐμποδίζει τὸν ὕπνον, καθὼς ἡ ἀδράνεια,
ἡ ἀδιαφορία, ἡ μονοτονία τῶν ἐντυπώσεων ἐπιφέρου-
σιν αὐτόν· εἶναι ἐπίσης γνωστὸν ὅτι αἱ μὲν ἑκούσιαι
τοῦ σώματος κινήσεις παύουσι κατὰ τὸν ὕπνον, αἱ δὲ
ἀκούσιαι ἐξακολουθοῦσιν· ἄρα ὁ ὕπνος εἶναι παθητική
τις κατάστασις τοῦ πνεύματος, ἣν δύναται μέχρι τι-
νὸς νὰ ἐξηγήσῃ ἡ θεωρία τῆς ἕξεως.

§ 91. Εἴδομεν ὅτι ἑκάστη δύναμις δύο ἔχει τρόπους
ἐνεργείας, τὸν μὲν, ἀκούσιον, ἐνστιγματικὸν, ἀκα-
νόνιστον, τὸν δὲν ἑκούσιον, ἔλλογον, κανονικὸν, ὥς[τε]
πᾶσα πιθανότης ὅτι, διαρκοῦντος τοῦ ὕπνου, ἐνεργ[εῖ]
κατὰ τὸν πρῶτον, ὅ ἐστι, δὲν διευθύνεται ὑπὸ τῆς θε-
λήσεως, δὲν γίνεται ἀντικείμενον προσοχῆς, προσπα-
θείας τῆς προσωπικῆς ἀρχῆς, δὲν ῥυθμίζεται ὑπὸ τοῦ λό-
γου. Ἐὰν δὲ ζητήσωμεν ποῖαι τῶν νοητικῶν δυνάμεω[ν]

εἶναι αἱ καθ'ὕπνον μᾶλλον ἐνεργοῦσαι, θέλομεν ἰδεῖ ὅτι δὲν εἶναι οὔτε ἡ ἀντίληψις, οὔτε ἡ συνείδησις, οὔτε ἡ προσοχὴ, οὔτε ἡ ἀφαίρεσις, οὔτε ὁ λόγος, ἀλλὰ μᾶλλον ἡ σύζευξις, ἡ μνήμη καὶ ἡ φαντασία, ἐκεῖναι, δηλαδὴ, αἵτινες εὐκολώτερον τῶν ἄλλων ἐκπληροῦσι τὸ ἴδιον ἔργον ἄνευ τῆς βοηθείας τῆς θελήσεως. Ἵνα δὲ ἐν μέρει τοὐλάχιστον ἐννοήσωμεν πῶς ἐνεργοῦσιν ἐν ὕπνῳ, ἂς παρατηρήσωμεν αὐτὰς ἐνεργούσας ἐν ἐγρηγόρσει, ἄνευ ἕξεως καὶ διευθύνσεως, αὐθορμήτως καὶ ἐνστιγματικῶς, καὶ μὴ ῥυθμιζομένας αὐστηρῶς ὑπὸ τοῦ λόγου. Φανερὸν, ὅτι ἡ μνήμη θέλει τότε ἀνακαλεῖ εἰς τὸ πνεῦμα οἱασδήποτε ἐννοίας, πάντοτε κατὰ τοὺς νόμους τῆς συζεύξεως, ἀλλὰ μὴ διευθυνομένη ὑπὸ τῆς θελήσεως καὶ μὴ ἐλεγχομένη ὑπὸ τοῦ λόγου· ἡ δὲ φαντασία ὡσαύτως θέλει σχηματίζει οἱουσδήποτε συνδυασμοὺς τοὺς πλέον ἀλλοκότους ἐνίοτε καὶ παραδόξους· καὶ τοιούτῳ τρόπῳ αἱ δύο αὗται δυνάμεις ἐνεργοῦσιν ἐν ἐγρηγόρσει κατ' ἐκείνας τὰς γνωστοτάτας τοῦ πνεύματος καταστάσεις, ἃς ὀνομάζομεν ὀνειροπολήματα ἢ ῥεμβασμοὺς, καὶ αἵτινες διαφέρουσι τῶν ἐνυπνίων μόνον καθ' ὅσον ἀναφαίνονται γρηγοροῦντος τοῦ σώματος. Ἀλλ' ὅτι τὸ ἐνύπνιον καὶ ὁ ῥεμβασμὸς εἶναι οὐσιωδῶς μία καὶ ἡ αὐτὴ κατάστασις, ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τῶν προκαλούντων αὐτὰ αἰτίων, εἴτε ὑλικῶν εἴτε ἠθικῶν, καὶ ἐκ τῆς ἐπιῤῥοῆς ἣν ὑπομένουσιν ὑπό τε τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῶν διαθέσεων τοῦ πνεύματος καὶ ὑπὸ τῶν ἕξεων καὶ συνήθων τοῦ βίου ἐνασχολήσεων. Διαφέρουσι δὲ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῶν, καθ' ὅσον ἐν ἐγρηγόρσει τὰ σωματικὰ ὄργανα ἐνεργοῦσι πρὸς ὑπηρεσίαν τοῦ πνεύματος, καὶ δύναται ὡσαύτως νὰ ἐνεργή-

σῃ ἡ θέλησις καὶ ὁ λόγος, ἐν ᾧ οὐδέτερον τούτων γίνετ κατὰ τὸν ὕπνον, ὅςτις, ὡς εἴπομεν, εἶναι παθητικὴ τ πνεύματος κατάστασις. Ἀλλ' αἱ διαφοραὶ αὗται ἀποδει κνύουσι τὴν ταὐτότητα, ὡς αἱ ἐξαιρέσεις τὸν κανόνα καὶ τόσῳ μᾶλλον καθ' ὅσον βλέπομεν ποῖα τὰ ἐκ τῶ διαφορῶν τούτων ἀποτελέσματα. Τῳόντι, αἱ ἐν το ἐνυπνίοις συζεύξεις καὶ συνδυασμοὶ εἶναι μᾶλλον ἀλλό κοτοι καὶ παράδοξοι ἢ ἐν τοῖς ὀνειροπολήμασι, διό οὔτε διευθύνονται ὑπὸ τῆς θελήσεως, οὔτε ῥυθμίζοντ ὑπὸ τοῦ λόγου· ἐν τοῖς ἐνυπνίοις, καθὼς δὲν προκα λοῦμεν τοιαύτας νοητικὰς ἐνεργείας, παρομοίως δὲ δυνάμεθα νὰ παύσωμεν αὐτάς, καὶ διὰ τοῦτο, ὅταν πολὺ εὐάρεστα ἢ δυσάρεστα μᾶς προσβάλλωσιν, ἐξυπνοῦ μεν, διότι, κατὰ μὲν τὰ πρῶτα, παρακινεῖται ἡ ψυχὴ νὰ ἐπαληθεύσῃ αὐτὰ διὰ τῆς ἐγέρσεως τοῦ σώματος, κατὰ δὲ τὰ δεύτερα, μὴ δυναμένη νὰ παύσῃ αὐτά, ἐξυ πνίζει ὡσαύτως τὸ σῶμα· ἐλλείποντος δὲ τοῦ ἐλέγ χου τῶν σωματικῶν ὀργάνων καὶ τοῦ λόγου, πιστεύο μεν ὡς πραγματικὰ τὰ ἐνύπνια, καθ' ἣν στιγμὴν κυ ριευόμεθα ὑπ' αὐτῶν, καὶ ἠθικῶς μὲν λίαν συγκινού μεθα, φυσικῶς δὲ ἐξ αὐτῶν ὑποφέρομεν, ἐν ᾧ ἐν ἐγρηγόρ σει καὶ νὰ παύσωμεν δυνάμεθα τὰ ὀνειροπολήματα, κα ὀλίγον ὑπ' αὐτῶν πάσχομεν, καὶ δὲν πιστεύομεν αὐτ ὡς πραγματικά, εἰμὴ κατά τινας ἐκτάκτους καὶ σπα νίας καταστάσεις, αἵτινες εἶναι ἀποτέλεσμα ἢ ζωη ροτάτης φαντασίας, ἢ νοητικῆς ἢ σωματικῆς ἀσθενείας. Ἐὰν δὲ τοιαύτη ἡ φύσις, ἡ ἀρχή, ἡ ἐνέργεια καὶ τὰ ἀ ποτελέσματα τοῦ ὕπνου καὶ τῶν ἐνυπνίων, δυνάμεθ τώρα νὰ ἐννοήσωμεν ἴσως καὶ τί εἶναι ἡ ὑπνοβιότης.

§ 92. Ἡ ὑπνοβιότης εἶναι ἐνύπνιον ἐν ἐνεργείᾳ. Θ

μωδῶς εἶναι ἡ αὐτὴ κατάστασις μετά τινων διαφορῶν. Ἡ τὸ ἐνύπνιον συνοδεύουσα ἐνέργεια ἀποδεικνύει, ὅτι ἐν τῇ ὑπνοβιότητι δὲν ἐνεργεῖ μόνον ἡ μνήμη καὶ ἡ φαντασία, ἀλλὰ κατά τι καὶ ἡ θέλησις καὶ ὁ λόγος, κατ' ἀνάμνησιν δὲ μᾶλλον καὶ μηχανικῶς πως ἢ ἐν γνώσει καὶ ἐλευθέρως. Σπάνιον δὲ εἶναι νὰ διατηρῆται μετὰ τὴν ἐγρήγορσιν ἡ μνήμη τοιαύτης καταστάσεως, καὶ νὰ μὴ ἐπιφέρῃ μεγίστην βλάβην ἡ ἀπότομος ἐξύπνισις. Ταῦτα δὲ ἐπιβεβαιοῦσι τὴν διηνεκῆ ἐγρήγορσιν τοῦ πνεύματος καὶ ὅσα περὶ ἐνυπνίων εἴπομεν. Ἡ κατὰ τὴν ὑπνοβιότητα ἐνέργεια εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς μείζονος ζωηρότητος τῆς μνήμης καὶ τῆς φαντασίας· αἱ δὲ μετὰ τούτων ἐνίοτε συνεργοῦσαι ἄλλαι δυνάμεις ἐγείρονται ἕνεκα τῶν πρὸς ταύτας σχέσεων αὐτῶν· καὶ ὡς πρὸς τὴν μετὰ τὴν ἐγρήγορσιν ἀμνημοσύνην, φαίνεται ὅτι ἡ μνήμη καὶ ἡ φαντασία εἶναι τόσον ζωηραί, ὥστε πνίγουσι τὴν συνείδησιν, ἧς ἄνευ ἀδύνατος ἡ ἀπομνημόνευσις· τελευταῖον, ἡ ἐκ τῆς αἰφνιδίας ἐξυπνίσεως βλάβη μαρτυρεῖ καὶ αὕτη τὸν ὑπέρτατον βαθμὸν τῆς ἐνεργείας τῶν δυνάμεων ἐκείνων.

§ 93. Τούτων τεθέντων, δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν μέχρι τίνος τὰ φαινόμενα τῆς τεχνητῆς ὑπνοβιότητος ἢ τοῦ ζωϊκοῦ λεγομένου μαγνητισμοῦ πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν ἀδύνατα καὶ ἀπίστευτα. Ἡ ὕπαρξις, ἡ κυκλοφορία καὶ ἡ μετάδοσις τοῦ ὑποτιθεμένου νευρικοῦ ῥευστοῦ, ὁ ἐκ τούτου ὕπνος καὶ ὑπνοβιότης οὐδὲν ἔχουσι φυσικῶς ἀδύνατον. Τὸ αὐτὸ ῥητέον περὶ τῆς μεταξὺ μαγνητιστοῦ καὶ μαγνητίζοντος ἀποκλειστικῆς συγκοινωνίας, διότι πολλὰ ἀνάλογα τοιαῦτα φαινόμενα ἔχομεν ἐν τῇ φύσει. Περὶ δὲ τῆς ἄνευ αἰσθητηρίων ἢ δι' ἄλλων

αἰσθητηρίων ἢ κατὰ μακρὰ ἀποστήματα καὶ ἀναμέσον παρεμβαλλομένων σωμάτων ἀντιλήψεως, παρατηρητέον, ὅτι ἡ εἰς τὴν ἀφὴν ἀναγωγὴ πασῶν τῶν αἰσθήσεων, ἡ ἀνάγκη οὐ μόνον τῆς ἐντυπώσεως ἀλλὰ καὶ τῆς δεκτικότητος τοῦ πνεύματος πρὸς παραγωγὴν τῆς αἰσθήσεως, ἡ ἀνάγκη τῆς προσθήκης ἄλλων ἐκ τῶν προτέρων στοιχείων πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ἀντιλήψεως, καὶ αἱ δι' ἀπεράντων διαστημάτων σχέσεις τῶν ὑλικῶν ἀτόμων πρὸς ἄλληλα, πάντα ταῦτα ἀφαιροῦσιν ἀπὸ τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος φαινομένων τὸν χαρακτῆρα τοῦ φυσικῶς ἀδυνάτου. Ἡ δὲ βαθυτέρα γνῶσις τῶν νόμων τῆς φύσεως, ἡ ἐνστιγματικὴ ἐπιστήμη, ἡ προορατικὴ δύναμις, αἵτινες ἀποδίδονται εἰς τοὺς τεχνητοὺς ὑπνοβίους, καὶ ταῦτα ὡσαύτως ἔχουσιν ἀνάλογα πρὸς αὐτὰ φαινόμενα ἐν τῇ νοητικῇ φύσει τοῦ ἀνθρώπου, οὐδὲ δύνανται ἑπομένως νὰ θεωρηθῶσιν ἠθικῶς ἢ νοητικῶς ἀδύνατα. Ἐὰν δὲ καὶ ἡ πραγματικότης αὐτῶν ἐξ ἴσου ἀποδεικνύεται, τοῦτο εἶναι ζήτημα, ὅπερ μόνη δύναται νὰ λύσῃ ἡ ἐφαρμογὴ τῶν κανόνων τῆς ἱστορικῆς κριτικῆς εἰς τὰς περὶ αὐτῶν γινομένας ἀφηγήσεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Περὶ διαλέκτου.

§ 94. Ἐθεωρήσαμεν ἄχρι τοῦδε τὸν ἄνθρωπον μεμονωμένον, ἢ μᾶλλον, ὑπεθέσαμεν τὴν διάλεκτον, δηλαδὴ τὸ μέσον δι' οὗ ὁ ἄνθρωπος συγκοινωνεῖ πρὸς τοὺς ὁμοίους του ἐκφράζων τὰς ἐννοίας, τὰς βουλάς, τὰ αἰσθήματα καὶ διανοήματα αὐτοῦ χωρὶς νὰ μελετήσω-

μεν τὴν ἀρχὴν, τοὺς νόμους, τὴν χρῆσιν καὶ ὠφέλειαν τῆς διαλέκτου. Ἀλλ' οὔτε μεμονωμένος εἶναι, οὔτε δύναται ν' ἀναπτυχθῇ καὶ τελειοποιηθῇ νοητικῶς ἄνευ γλώσσης· διὰ τοῦτο τινὲς τῶν ψυχολόγων θεωροῦσι τὴν διάλεκτον ὡς νέαν δύναμιν, ἣν ὀνομάζουσιν ἐκφραστικὴν, καὶ προσθέτουσιν εἰς τὰς ἄλλας. Ἀλλὰ δὲν εἶναι νέα δύναμις, διότι δὲν ἔχει ἴδιον ἀντικείμενον, ὡς αἱ ἄλλαι, καὶ πρέπει νὰ θεωρηθῇ μᾶλλον ὡς μέσον βοηθητικὸν πασῶν τῶν ἄλλων, καὶ ὄργανον πνευματικῆς συγκοινωνίας.

§ 95. Ἡ διάλεκτος εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ μεταξὺ ψυχῆς καὶ σώματος συνδέσμου, δυνάμει τοῦ ὁποίου πρός τινας ἀλλοιώσεις τῆς ψυχῆς ἀντιστοιχεῖ ἐξωτερικόν τι σημεῖον, οἷον τὸ χρῶμα τοῦ προσώπου, ἀνεπαίσθητοι ἀλλοιώσεις τῆς φυσιογνωμίας, ἡ ἔκφρασις τοῦ ὀφθαλμοῦ, αἱ χειρονομίαι καὶ ἄλλαι κινήσεις, αἱ ἄναρθροι φωναί. Ταῦτα δὲ πάντα εἶναι ἔκφρασις τοῦ πνεύματος, καὶ ἀποτελοῦσι τὴν φυσικὴν λεγομένην διάλεκτον πρὸς ἀντιδιαστολὴν τῆς τεχνητῆς, ἥτις δι' ἐνάρθρων φθόγγων ἐκφέρεται, μολονότι ἐξ ἴσου φυσικαὶ εἶναι ἀμφότεραι, καθὸ ἀναγκαῖον ἀποτέλεσμα τοῦ προῤῥηθέντος συνδέσμου, φυσικῶς διαδεχόμεναι ἀλλήλας καὶ ἀμοιβαίως συμπληρούμεναι. Ἐὰν δὲ ζητήσωμεν πῶς, πότε, καὶ διατὶ μεταβαίνομεν ἀπὸ τῆς πρώτης εἰς τὴν δευτέραν, εὔκολον νὰ ἐννοήσωμεν, ὅτι τὰ προμνησθέντα σημεῖα ναὶ μὲν δύνανται νὰ ἐκφράσωσι τὰ αἰσθήματα, τὰ πάθη, τὰς βουλὰς καί τινας ἁπλουστάτας ἐννοίας, ἀλλ' οὐχὶ ὑψηλότερα ὁπωσοῦν διανοήματα καὶ ἐπιστημονικὰς θεωρίας. Ἄρα ἡ διάνοια καὶ ὁ λόγος ἀπῄτουν ἄλλα μέσα ἐκφράσεως τελειότερα.

§ 96. Μόναι δὲ ἡ θέλησις καὶ ἡ σκέψις ἠδύναντο νὰ προσδιορίσωσι φωνὰς πρὸς δήλωσιν ἰδεῶν. Καὶ ὁ προσδιορισμὸς οὗτος προϋποθέτει ἀνάλυσίν τινα τῆς διανοίας, ἑκάστης ἀλλοιώσεως καὶ ἑκάστου στοιχείου αὐτῆς. Ἡ δὲ ἀνάλυσις οὐδὲν ἕτερον εἶναι ἡ διαδοχικὴ παρατήρησις ἑκάστου φαινομένου καὶ ἑκάστου στοιχείου αὐτοῦ, ἥτις ἐπιφέρει ἐξ ἀνάγκης τὴν ἀφαίρεσιν. Καὶ τῳόντι, αἱ πλεῖσται τῶν λέξεων εἶναι ἀφῃρημέναι. Ἐπειδὴ δὲ βάσις τῆς ἀφαιρέσεως εἶναι ἡ ἔννοια τοῦ ὄντος, καὶ αὕτη εἶναι ἀχώριστος τῶν ἀρχῶν αὐτοῦ ἐν τῷ λόγῳ, ἕπεται ὅτι ὁ λόγος εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς διαλέκτου, καὶ ὁ ἐνδιάθετος παράγει ἀληθῶς τὸν προφορικόν· διὰ τοῦτο ὑπάρχει γενική τις γραμματική, εἰς ὅλας τὰς διαλέκτους κοινή, καὶ ἐν τῷ προφορικῷ λόγῳ ὑπάρχουσι πάντα τὰ στοιχεῖα τοῦ ἐνδιαθέτου.

§ 97. Τὸ ἁπλούστερον στοιχεῖον τοῦ προφορικοῦ λόγου εἶναι ἡ πρότασις καὶ οἱ ὅροι αὐτῆς, ἥτις ὡρίσθη λόγος καταφατικὸς ἢ ἀποφατικὸς τινὸς κατά τινος· ἄρα ἡ πρότασις εἶναι συμπλοκὴ λέξεων ἀντιστοιχοῦσα πρός τινα συμπλοκὴν τῆς διανοίας, καὶ δηλοῖ τὰς πρὸς ἄλληλα σχέσεις τῶν ὄντων καὶ τῶν στοιχείων αὐτῶν, ἐξ οὗ φανερὸν ὅτι πᾶσα πρότασις ἀνάγεται εὐκόλως εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ὄντος. Οἱ δὲ ὅροι πάσης προτάσεως, ἢ τὰ μέρη τοῦ λόγου, πρέπει νὰ ἦναι αὐτὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ ὄντος. Περὶ τούτου βεβαιούμεθα λαμβάνοντες τὰ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ διαλέκτῳ μέρη τοῦ λόγου, καθ' ἃ ὁρίζονται ὑπ' αὐτῶν τῶν δοκιμωτέρων Γραμματικῶν. Τῳόντι, τὸ ὄνομα εἶναι φωνὴ δηλοῦσα τὸ ὄν, ἐν ἢ πολλά, ἢ μέρη ὄντος. Καὶ τὰ μὲν οὐσιαστικὰ δηλοῦσι πρόσωπα ἢ ζῶα ἢ πράγματα, ἀτομικῶς ἢ γενικῶς,

ἢ ἰδιότητας, ἐνεργείας, πάθη καὶ καταστάσεις μετ' αὐτῶν τῶν ὄντων, ἢ κεχωρισμένας καὶ ὡς αὐθυπάρκτους θεωρουμένας· τὰ δὲ ἐπίθετα δηλοῦσιν ἰδιότητας καὶ ποιότητας προσώπων, ζώων, πραγμάτων μετ' αὐτῶν ἡνωμένας· ἄρα τὸ ὄνομα δηλοῖ ἢ ὄντα ἢ μέρη ὄντων. Τῶν δὲ ἀντωνυμιῶν αἱ μὲν προσωπικαὶ ἐπέχουσι τόπον προσώπου, καὶ ἀνάγονται εἰς οὐσιαστικά. Αἱ δὲ κτητικαί, δεικτικαί, κτλ. ἐμφαίνουσι σχέσεις ὄντων, καὶ ἀνάγονται εἰς ἐπίθετα· ἄρα καὶ αὗται δηλοῦσιν ἢ ὄντα, ἢ σχέσεις ὄντων. Ἐπίσης τὸ ἄρθρον, εἶδος δεικτικῆς ἀντωνυμίας, δηλοῖ προσδιορισμὸν ὄντων. Τὸ δὲ ῥῆμα δηλοῖ ἐνεργείας, πάθη, καταστάσεις προσώπων ἢ πραγμάτων ἡνωμένας μετ' αὐτῶν καὶ ἐν χρόνῳ, καὶ κατὰ τοῦτο διαφέρει τοῦ ὀνόματος, ὅτι προσσημαίνει χρόνον· ἄρα καὶ τοῦτο ἐκφράζει μέρη καὶ μορφὰς ὄντων. Αἱ δὲ μετοχαί, μεταξὺ ἐπιθέτου καὶ ῥήματος εὑρισκόμεναι, καὶ ἀμφοτέρων μετέχουσαι, ἀφ' ἑνὸς μέν, ἀνάγονται εἰς ἐπίθετα, καὶ ἐκφράζουσι μέρη ὄντος, δηλ. ἐνεργείας, πάθη, καταστάσεις· ἀφ' ἑτέρου δέ, εἰς ῥήματα, ἕνεκα τοῦ χρόνου καὶ τῆς ῥηματικῆς αὐτῶν φύσεως. Τέλος αἱ μὲν προθέσεις προσδιορίζουσι παντοίας σχέσεις ὀνομάτων πρὸς ἄλληλα, καὶ τροπολογοῦσιν ἐν συνθέσει τὰς σημασίας τῶν ὀνομάτων καὶ ῥημάτων· τὰ δὲ ἐπιῤῥήματα, εἴτε τοπικὰ καὶ χρονικά, εἴτε ποιότητος καὶ ποσότητος σημαντικά, προσδιορίζουσι πολλαχῶς ῥήματα, ἐπίθετα ἢ ἄλλα ἐπιῤῥήματα, καὶ ἐκφράζουσιν ἢ ἐννοίας χρόνου καὶ τόπου ἢ ποιότητας, σχέσεις τῶν ὄντων καὶ τῶν στοιχείων αὐτῶν· καὶ οἱ σύνδεσμοι ἐκφράζουσι τὰς μεταξὺ προτάσεων ἢ τῶν ὅρων αὐτῶν σχέσεις. Ὥστε, ἐν κε-

φαλαίῳ, τὰ ὀκτὼ μέρη τοῦ λόγου ἀνάγονται ἐπὶ τέλους εἰς τὰ πέντε στοιχεῖα τῆς ἐννοίας τοῦ ὄντος καὶ τοὺς διαφόρους αὐτῶν συνδυασμοὺς, διότι ἐκφράζουσιν ἢ ὄντα ἢ μέρη αὐτῶν ἢ σχέσεις ἢ προσδιορισμοὺς ἢ τόπον καὶ χρόνον. Ἐὰν δὲ ἀκολούθως προσθέσωμεν εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ὄντος τὰς ἀρχὰς αὐτοῦ θέλομεν ἔχει τοὺς παντοίους συλλογισμοὺς ὅσοι διὰ τῶν προτάσεων ἐκφράζονται. Ἄρα ἡ ταὐτότης τοῦ ἐνδιαθέτου καὶ τοῦ προφορικοῦ λόγου εἶναι ἀποδεδειγμένη.

§ 98. Τὰ μέρη τοῦ λόγου καὶ αἱ προτάσεις διατυποῦσι καὶ συνδυάζουσι τὰ ὑλικὰ στοιχεῖα τῶν γλωσσῶν, ἅπερ ἀποτελοῦσιν αἱ λέξεις. Εἶναι δὲ ζήτημα ἀρχαιότατον, ἐὰν αἱ λέξεις τῶν διαφόρων διαλέκτων εἶναι αὐθαίρετοι καὶ ἐκ συνθήκης, ἢ ἔχουσι λόγον ἀναγκαῖον καὶ νόμους. Πρὸς λύσιν τοῦ ζητήματος τούτου πρέπει νὰ ληφθῶσιν ὑπ' ὄψιν προηγουμένως ἕτερα δύο, ὧν τὸ μὲν εἶναι, ἐὰν αἱ διάφοροι διάλεκτοι ἔχουσι μίαν καὶ τὴν αὐτὴν καταγωγὴν καὶ ῥίζαν, ἢ ἀπ' ἐναντίας διάφοροι γλωσσικαὶ φύτραι ὑπάρχουσιν ἐν τῷ κόσμῳ, τὸ δὲ, ἐὰν αἱ ῥιζικαὶ λέξεις παράγονται ἐκ φυσικῶν φθόγγων, καὶ μετεβλήθησαν κατὰ μικρὸν εἰς τεχνητούς. Μεταξὺ δὲ τούτων, ἡ λύσις τοῦ δευτέρου φαίνεται εὐκολύνουσα τὴν τοῦ πρώτου, διότι ἐὰν αἱ λέξεις παράγονται ἐκ φυσικῶν φθόγγων, πιθανώτερον εἶναι ὅτι ἐξέρχονται ἐκ μιᾶς καὶ μόνης φύτρας. Ἀλλὰ περὶ μὲν τοῦ πρώτου, καί τοι πολὺ προοδευσάσης τῆς γλωσσολογίας, ἥτις στρέφεται περὶ τὴν ἱστορικὴν καταγωγὴν καὶ τὰς πρὸς ἀλλήλας σχέσεις τῶν διαφόρων διαλέκτων, δὲν δυνάμεθα εἰσέτι νὰ ἔχωμεν ὁριστικόν τι συμπέρασμα. Περὶ δὲ τοῦ δευτέρου, ἐπροσπάθησαν τινὲς νὰ προσδιο-

ρίσωσι τοὺς τρόπους καθ οὓς οἱ φυσικοὶ φθόγγοι μετεβλήθησαν εἰς τεχνητοὺς, καὶ πῶς διὰ τῆς μιμήσεως τῶν φυσικῶν ἤχων, τῶν φυσικῶν ἐπιφωνημάτων, τῶν πρώτων φωνῶν τῶν νηπίων καὶ διὰ τῆς μεταξὺ τῶν φυσικῶν καὶ τῶν πνευματικῶν ἠθικῶν ἀναλογίας, ἐμορφώθη καὶ ἀνεπτύχθη βαθμηδὸν ἡ ὕλη ἑκάστης διαλέκτου. Ἀλλὰ καὶ περὶ τούτου πολὺ ἀπέχουσι τὰ διάφορα συστήματα ἀπὸ τῆς ἐπιστημονικῆς βεβαιότητος. Συμφωνότερον ὅμως πρὸς τοὺς νόμους τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας καὶ πρὸς αὐτοὺς ἐν γένει τοὺς νόμους τῆς φύσεως εἶναι νὰ παραδεχθῶμεν καὶ τὴν κοινὴν ἐκ μιᾶς μόνης ῥίζης κακαταγωγὴν ὅλων τῶν διαλέκτων, καὶ τὴν μόρφωσιν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς πρώτης καὶ ἀρχικῆς κατά τινας ἀναγκαίους νόμους καὶ οὐχὶ αὐθαιρέτως καὶ ἐκ συνθήκης.

§ 99. Εἶναι ἤδη καιρὸς νὰ ἐξετάσωμεν ποία ἡ τῆς διαλέκτου πνευματικὴ λειτουργία καὶ σημαντικότης καὶ ἀξία. Ἡ διάλεκτος, καθ' ἃ εἴπομεν, δὲν εἶναι νέα δύναμις, ἀλλὰ μέσον συγκοινωνίας καὶ νοητικῆς τελειοποιήσεως. Καὶ ἡ μὲν κοινωνικὴ αὐτῆς χρῆσις εἶναι προφανής. Περὶ δὲ τῆς τελειοποιητικῆς αὐτῆς δυνάμεως ἀρκεῖ νὰ παρατηρήσωμεν ποῖα τὰ στοιχεῖα τῆς πνευματικῆς ἐνεργείας, ἵνα βεβαιωθῶμεν, ὅτι οὐδὲν ἐξ αὐτῶν δύναται νὰ ἀναπτυχθῇ ἄνευ λέξεων, ἄνευ διαλέκτου. Τὰ κυριώτερα στοιχεῖα τῆς νοήσεως, ἐξ ὧν τινὰ ἤδη ἐξετάσαμεν, ἄλλα δὲ θέλομεν θεωρήσει ἐν τῇ Λογικῇ, ἀνάγονται εἰς τὴν ἐσωτερικὴν καὶ ἐξωτερικὴν παρατήρησιν, τὴν προσοχὴν, τὴν κρίσιν, τὴν ἀφαίρεσιν, τὴν γενίκευσιν, τὴν ἐπαγωγὴν, τὴν ἐξαγωγὴν, τὴν μνήμην, τὴν φαντασίαν, καὶ οὐδὲν τούτων δύναται νὰ ἀναπτυχθῇ ἄνευ λέξεων. Καὶ πρώτη μὲν ἀπόδειξις εἶναι

ἡ ἀτελεστάτη διάνοια τῶν κωφαλάλων καὶ αἱ πολλαὶ προσπάθειαι ἃς ἀπαιτεῖ ἡ ἐκπαίδευσις αὐτῶν. Ἡ δὲ ἀνάλυσις αὐτῶν τῶν νοητικῶν ἐργασιῶν ἔτι μᾶλλον βεβαιοῖ περὶ τούτου. Τῳόντι, τίνι τρόπῳ δυνάμεθα λ. χ. νὰ διαστείλωμεν ἀκριβῶς τὰς ὁμοιότητας καὶ διαφορὰς περὶ ὧν κρίνομεν ἄνευ λέξεων; οὐδὲ διὰ τῆς ἀφαιρέσεως δυνάμεθα νὰ γενικεύσωμεν, νὰ κατατάξωμεν ἐννοίας, ὧν οὐχὶ τὰ ἀντικείμενα ἀλλὰ μόνον τὰ στοιχεῖα ὑπάρχουσιν ἐν τῇ φύσει, νὰ μορφώσωμεν γένη καὶ εἴδη, ν' ἀνακαλύψωμεν διὰ τῆς ἐπαγωγῆς τοὺς νόμους τῆς φύσεως, καὶ νὰ διατυπώσωμεν τοὺς νόμους τούτους χωρὶς νὰ ἔχωμεν λέξεις πρὸς δήλωσιν πασῶν τῶν ἐργασιῶν καὶ ἐννοιῶν τούτων. Ὡσαύτως, οὔτε ἡ μνήμη δύναται νὰ διατηρήσῃ ἃς ἀποθησαυρίζει ἐννοίας ἄνευ τῆς βοηθείας τῆς διαλέκτου, δι' ἧς ἀδιακόπως αἱ ἔννοιαι αὗται ἀνακαλοῦνται εἰς τὸ πνεῦμα, οὔτε ἡ φαντασία δύναται νὰ δώσῃ ζωὴν καὶ διάρκειαν εἰς τὰ ἴδια δημιουργήματα. Διὰ τοῦτο ἡ ἀκριβὴς διάλεκτος εἶναι δεῖγμα σαφηνείας καὶ τάξεως ἐννοιῶν, ὥστε πρὸς ὀρθῶς μεμορφωμένην διάλεκτον συνεταύτισάν τινες αὐτὴν τὴν ἐπιστήμην. Τοῦτο εἶναι ὑπερβολή· ἀλλὰ πᾶσα ὀρθῶς μεμορφωμένη ἐπιστήμη ἔχει ἐξ ἀνάγκης καὶ ὀρθὴν διάλεκτον, οἷαι ἡ μαθηματικὴ καὶ αἱ πλεῖσται τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Τοῦτο δὲ ἄγει ἡμᾶς εἰς τὴν ζήτησιν ποῖοι εἶναι οἱ χαρακτῆρες καὶ τὰ προτερήματα τῆς ὀρθῆς καὶ εὐπρεπεστέρας διαλέκτου.

§ 100. Παρὰ τὰ καλλιτεχνικὰ πλεονεκτήματα, τὴν εὐφωνίαν, δηλαδὴ, τὴν γλυκύτητα, τὴν ἁρμονίαν, τὸν τόνον κτλ. φιλοσοφικὰ τῆς διαλέκτου πλεονεκτήματα· εἶναι α'. ὁ πλοῦτος τῶν λέξεων, τῶν φράσεων, τῶν

τρόπων, τῶν συντάξεων πρὸς δήλωσιν ὅλων τῶν ἐννοιῶν, αἰσθημάτων, παθῶν, καταστάσεων, καὶ τῶν ἀναριθμήτων αὐτῶν διακρίσεων, διαφορῶν καὶ ἀποχρώσεων. Παρατηρητέον ὅμως ὅτι, ἕνεκα τῆς ὑπεροχῆς καὶ τοῦ πλούτου τοῦ πνεύματος ἀπέναντι τῆς ἀτελείας τῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ περιορισμοῦ τῆς ὕλης, οὐδεμιᾶς διαλέκτου ὁ πλοῦτος θέλει ποτὲ δυνηθῇ νὰ ἐξισωθῇ πρὸς τὸν πλοῦτον τοῦ νοὸς καὶ τῆς καρδίας· β'. ἡ σαφήνεια καὶ ἀκρίβεια τῶν ὅρων, ὥστε ἑκάστης λέξεως ἡ σημασια νὰ ἦναι ἀκριβῶς ὡρισμένη πρὸς ἀποφυγὴν ἀσαφείας καὶ συγχύσεως· γ'. ἡ εἰς τὰ σύνθετα καὶ παράγωγα ἀναλογία, ἵνα, καθὼς τὰ πράγματα καὶ αἱ ἔννοιαι αὐτῶν συνδέονται κατὰ τὰς φυσικὰς αὐτῶν σχέσεις, παρομοίως συνδέωνται καὶ αἱ λέξεις. Ὁμολογοῦσι δὲ πάντες, ὅτι κατά τε τὰ καλλιτεχνικὰ καὶ φιλοσοφικὰ πλεονεκτήματα ὑπερέχει πάσης διαλέκτου ἡ ἡμετέρα, καὶ κατ' αὐτὴν τὴν ἐνεστῶσαν φάσιν τῆς ἱστορικῆς αὐτῆς ἀναπτύξεως, διότι καὶ πλοῦτον ἔχει ἀκένωτον, ἐξ οὗ ἐρανίζονται ἀδιακόπως αἱ ἄλλαι πᾶσαι, καὶ σαφήνειαν καὶ ἀκρίβειαν θαυμαστὴν, ὥστε αὐτὴ ἡ λέξις ἐνίοτε εἶναι καὶ ὁρισμὸς, καὶ διὰ τῶν πολλῶν προθέσεων καὶ συνθέτων πολλὰς ἐκδηλοῖ λεπτοτάτας ἀποχρώσεις ἐννοιῶν καὶ αἰσθημάτων, ἃς οὐδεμία ἄλλη δύναται νὰ ἐκφράσῃ, καὶ τελευταῖον δι' αὐτῶν τούτων τῶν μέσων καὶ διὰ τοῦ τύπου καὶ τῆς ἀφθονίας τῶν παραγώγων ἐμφαίνει κατὰ τοὺς ὅρους αὐτῆς τὴν αὐτὴν ἀναλογίαν ἣν ἔχουσιν αἱ ἔννοιαι καὶ τὰ πράγματα πρὸς ἄλληλα.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ.

Λογική.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.

Περὶ τοῦ ὁρισμοῦ τῆς Λογικῆς καὶ τῶν ἐσωτερικῶν αὐτῆς διαιρέσεων.

§ 101. Ἡ Λογική, καθ' ἃ ὑπεδείξαμεν ἐν § 3, ἔχει ἀντικείμενον τὴν μελέτην τῆς πρὸς τὸ ἀληθὲς σχέσεως τῶν νοητικῶν δυνάμεων. Καὶ περὶ μὲν τοῦ ἀριθμοῦ, τῆς φύσεως, τῆς ἐνεργείας, τῶν νόμων, τῶν πρὸς ἀλλήλας σχέσεων καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν δυνάμεων τούτων, εἴπομεν ἐν τῇ Ψυχολογίᾳ· καὶ ἐν γένει ἐβεβαιώθημεν, ὅτι εἶναι ὄργανα νοήσεως καὶ μέσα γνώσεως καὶ ἡμῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἄλλων ὄντων. Περὶ δὲ τῆς ἀληθείας ἢ μὴ τῆς γνώσεως ταύτης εἰσέτι δὲν ἐπραγματεύθημεν, καὶ φανερὸν ὅτι ἡ γνῶσις αὕτη δύναται νὰ ἦναι καὶ ἀληθὴς καὶ ψευδής. Ἡ πρὸς τὴν ἀλήθειαν σχέσις τοῦ νοὸς εἶναι τὸ ἀντικείμενον τῆς Λογικῆς, ἥτις οὕτως ὠνομάσθη, διότι πρὸς διάγνωσιν τῆς ἀληθείας ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην δύναμιν συντελεῖ ὁ λόγος.

§ 102. Αὕτη δὲ ἡ πραγματεία ἐξ ἀνάγκης εἰς τρία Τμήματα διαιρεῖται· διότι, προκειμένου περὶ ἀληθείας ἢ μὴ τῶν ἡμετέρων γνώσεων, πρέπει κατὰ πρῶτον νὰ ἴδωμεν τί εἶναι αὐτὴ ἡ ἀλήθεια, ἐὰν δυνάμεθα νὰ τὴν γνωρίσωμεν, ποῖα ἔχομεν πρὸς τοῦτο μέσα, καὶ ποίας ἐγγυήσεις παρέχουσιν εἰς ἡμᾶς τὰ μέσα ταῦτα· καὶ τοῦτο εἶναι τὸ πρῶτον Τμῆμα τῆς Λογικῆς, ὅπερ Δοκιμαστικὴ δύναται νὰ ὀνομασθῇ. Πρέπει ἀκολούθως νὰ ἐξετάσωμεν, πῶς δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν αὐτὴν, διὰ ποίων μέσων, διὰ ποίας μεθόδου, καὶ ἐντεῦθεν τὸ δεύτερον Τμῆμα τῆς Λογικῆς, ἡ Εὑρετικὴ. Τέλος, εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ἐξετάσωμεν, τίνι τρόπῳ δυνάμεθα νὰ τὴν ἀποδείξωμεν, ἵνα καὶ ἡμεῖς βεβαιωθῶμεν περὶ αὐτῆς, καὶ εἰς ἄλλους δυνηθῶμεν νὰ τὴν μεταδώσωμεν βεβαίαν καὶ ἀκαταμάχητον, καὶ ἐκ τούτου τὸ τρίτον Τμῆμα, ὅπερ Ἀποδεικτικὴ μὲν, καθ' ἡμᾶς, κυρίως δὲ Λογικὴ κατ' ἄλλους ὀνομάζεται. Καὶ καθὼς τῆς Λογικῆς ἔπρεπε νὰ προηγηθῇ ἡ Ψυχολογία, ὡσαύτως φανερὸν, ὅτι μεταξὺ τῶν τριῶν τούτων λογικῶν προβλημάτων ὑπάρχει ἀδιάῤῥηκτος καὶ ἀναγκαία σχέσις, καθ' ὅσον τὸ πρῶτον προϋποτίθεται ὑπὸ τοῦ δευτέρου, καὶ τοῦτο ὑπὸ τοῦ τρίτου, καὶ ἑπομένως πρέπει νὰ ἀποτελῶσι μίαν μόνην πραγματείαν.

ΤΜΗΜΑ ΠΡΩΤΟΝ.

Δοκιμαστική.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Περὶ ἀληθείας.

§ 103. Πάντες λαλοῦσι περὶ ἀληθείας, καὶ ζητοῦσιν ιὐτήν, ὀλίγοι ὅμως ἐσκέφθησαν περὶ τοῦ ὁρισμοῦ αὐ-ῆς. Ἡ ἀλήθειά εἶναι αὐτὸ τὸ ὂν καθὸ ἀντικείμενον ῆς διανοίας θεωρούμενον, δηλαδή, τὸ ὂν νοούμενον πὸ τῆς διανοίας. Τὸ ἀληθὲς τῆς γνώσεως ὑφίσταται πομένως εἰς τὴν νόησιν τοῦ ὄντος.

§ 104. Κύριοι χαρακτῆρες τῆς ἀληθείας εἶναι οἱ ἑπό-ιενοι· α΄. ἡ ἀλήθεια εἶναι μία, καθὼς μία εἶναι ἡ φύ-ις, καὶ ἓν τὸ ὂν καὶ τὸ ὑπάρχον κατὰ τὴν φύσιν αὐτοῦ, ι καὶ πολλαπλασιαζόμενον κατὰ τὸν ἀριθμόν, καὶ ἐπ' ἰπειρον διαποικιλλώμενον κατὰ τὰς εἰδικὰς αὐτοῦ δια-ρορὰς· δύο περὶ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματος δια-ιαχομένας ἀληθείας δὲν δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ἄ-ευ ἀντιφάσεως· β΄. ἡ ἀλήθεια, ἀντικειμενικῶς μὲν εωρουμένη, εἶναι ἀπόλυτος, εἶναι οἷα εἶναι πρὸς πάν-ας, ἀνεξαρτήτως τοῦ τρόπου καθ' ὃν νοοῦμεν αὐτήν. ποκειμενικῶς δέ, εἶναι ἐξ ἀνάγκης σχετική, καθ' ὅσον οεῖται διὰ τοῦ ἡμετέρου πνεύματος· γ΄. εἶναι ἀμετά-

6*

6λητος, πάντοτε καὶ πανταχοῦ ἡ αὐτὴ διαμένουσα, κα-
τοι δι' αὐτῶν τῶν αναριθμήτων ἀλλοιώσεων καὶ μεταβο-
λῶν τῶν ὄντων πραγματοποιουμένη· δ'. εἶναι τελευταῖο
ἄπειρος, διότι περιλαμβάνει καὶ τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸ
κόσμον καὶ τὸν Θεόν.

§ 105. Ἐὰν δὲ τώρα θέσωμεν ἀπέναντι αὐτῆς τὸ ἄνθρωπον, παρατηροῦμεν ὅτι οὔτε εἷς καὶ ἀμετάβλη-τος εἶναι πάντοτε, καί τοι διατηρῶν ἀείποτε τὴν ἑνότητ καὶ ταὐτότητα τοῦ ἰδίου ὄντος, οὔτε ἀπόλυτος κα ἄπειρος, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας πεπερασμένος καὶ ὑλικῶ καὶ νοητικῶς καὶ ἠθικῶς. Ἄρα δὲν δύναται νὰ ἐξισω-θῇ πρὸς τὸ ἄπειρον· ἄρα οὔτε ἀπόλυτος δογματισμός, ἀποθεῶν τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ἁρμόζει εἰς αὐτόν, οὔτε ἀπόλυτος σκεπτισμὸς ἀποκτηνῶν αὐτόν, οὔτε ὅ-λην τὴν ἀλήθειαν δύναται νὰ νοήσῃ ὁ ἄνθρωπος οὔτε πάλιν οὐδεμίαν ἀλήθειαν, ἀλλ' ἐξ ἀνάγκης μέρος τῆς ἀληθείας ἐπὶ μᾶλλον αὐξανόμενον· ἄρα μεταξὺ ἀληθεία καὶ ἀνθρώπου ἄλλη σχέσις δὲν δύναταί νὰ ὑπάρχῃ εἰμὴ ἡ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πρὸς αὐτὴν πρόοδος αὐτοῦ καὶ προσέγγισις, ἄνευ ὅμως τελείας συνταυτίσεως, διότ ἡ τοῦ ἀπείρου καὶ τοῦ πεπερασμένου συνταύτισις εἶνα καὶ πραγματικὴ καὶ λογικὴ ἀντίφασις.

§ 106. Καὶ τῆς μὲν νοήσεως τῆς ἀληθείας ἀποτέλε-σμα ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ πνεύματι εἶναι ἡ γνῶσις τοῦ ὄν-τος, ἡ ἐπιστήμη· τῆς δὲ μὴ νοήσεως, ἡ ἀμάθεια ἡ ἡ πλάνη, ἡ μέν, στέρησις οὖσα γνώσεως καὶ ἐπιστήμης, ἡ δέ, διαφθορὰ αὐτῶν, ἤτοι, παρανόησις τοῦ ὄντος· εἶ-ναι δὲ τῆς δευτέρας προτιμοτέρα, ἡ πρώτη, καθ' ὅσο ἐκείνη μὲν δύναται νὰ φέρῃ εἰς τὴν γνῶσιν, αὕτη δὲ εἶναι πρόσκομμα εἰς ἀπόκτησιν αὐτῆς ἐνίοτε δυσυπέρ-

λητον. Ἀλλ' ἡ πλάνη οὐδέποτε εἶναι πλήρης· διότι ὁ ἄνθρωπος οὔτε ποιεῖ οὔτε νοεῖ ἐκ τοῦ μηδενός, ἀλλὰ λαμβάνει τὰ στοιχεῖα τῶν γνώσεών του παρ' αὐτῆς τῆς φύσεως, καὶ εἰς οἱονδήποτε ψεῦδος πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ἑπομένως μέρος τι ἀληθείας. Μόνη δὲ ἡ ὀρθὴ μέθοδος ἐνισχύει τὸ πνεῦμα πρὸς ἀνακάλυψιν καὶ διάγνωσιν αὐτῆς.

§ 107. Εἶναι δὲ ἡ ἀλήθεια τὸ κύριον στοιχεῖον τῆς οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου, τῆς γνώσεως καὶ τῆς πράξεως· τῆς μὲν οὐσίας, διότι αὕτη εἶναι ἡ λογικότης, καὶ ὁ λόγος τείνει πρὸς τὸ ἀληθές· τῆς δὲ γνώσεως, διότι ἡ ἀλήθεια ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν νοῦν, ὡς τὸ φῶς πρὸς τὸν ὀφθαλμόν, καὶ μόνον διὰ τῆς ἀληθείας τρέφεται καὶ κραταιοῦται τὸ πνεῦμα· τῆς δὲ πράξεως, διότι τότε πράττει συμφώνως πρὸς τὴν ἰδίαν φύσιν ὅταν πράττῃ κατ' ἀλήθειαν, ὅταν δηλαδὴ διὰ τοῦ ἀγαθοῦ πραγματοποιῇ τὸ ἀληθές. Καὶ αὐτὸ δὲ τὸ καλὸν ὅταν ποιῇ, πρέπει νὰ ἔχῃ ὡς βάσιν τὸ ἀληθές, ὡς θέλομεν ἰδεῖ ἐν τῇ Καλολογίᾳ. Τέλος, καὶ τὸ ἁπλῶς καὶ ὑλικῶς ὠφέλιμον οὐδὲν ἕτερον εἶναι εἰμὴ ἀλήθεια φυσικῆς τινος σχέσεως μεταξὺ τῶν ἡμετέρων ἀναγκῶν καὶ τῶν θεραπευόντων αὐτὰς ἀντικειμένων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Περὶ τῶν πρὸς ἀπόκτησιν τῆς ἀληθείας μέσων, καὶ ἰδίως περὶ τοῦ κύρους τῆς συνειδήσεως.

§ 108. Τὰ μέσα ταῦτα εἶναι αὐταὶ αἱ νοητικαὶ δυνάμεις, περὶ ὧν διελάβομεν ἐν τῇ Ψυχολογίᾳ, καὶ ἃς

ἤδη πρόκειται νὰ ἐξετάσωμεν ὑπό τινα νέαν ὄψιν, δηλαδὴ, ὡς πρὸς τὰς ἐγγυήσεις ἃς παρέχουσιν ἡμῖν περὶ τῆς γνησιότητος καὶ βεβαιότητος τῶν ἡμετέρων γνώσεων.

§ 109. Εἴδομεν ἐν § 83, ὅτι πᾶσαι αἱ νοητικαὶ δυνάμεις ἀνάγονται εὐκόλως εἰς τὴν συνείδησιν, τὴν ἀντίληψιν, τὴν μνήμην, τὴν φαντασίαν καὶ τὸν λόγον. Ἀλλ' ἡ μνήμη καὶ ἡ φαντασία εἶναι προφανῶς παράγωγοι, διότι προϋποθέτουσιν ἄλλας· ὥστε ἀρχικαὶ, πρῶται καὶ ἄμεσοι πηγαὶ γνώσεως εἶναι τρεῖς ἡ συνείδησις, ἡ ἀντίληψις καὶ ὁ λόγος. Τῷ ὄντι, ὁ ἄνθρωπος νοεῖ ἢ ἑαυτὸν, ἢ τὸν κόσμον, ἢ τὸν Θεόν· καὶ τῆς μὲν περὶ ἑαυτοῦ γνώσεως εἶναι πηγὴ ἡ συνείδησις, τῆς δὲ περὶ τοῦ κόσμου, ἡ ἀντίληψις, ἀμφοτέρας δὲ συμπληροῖ, καὶ ἀναβιβάζει εἰς τὴν νόησιν τοῦ ποιητοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου ὁ λόγος. Ἄλλας οὔτε ἔχομεν, οὔτε χρειαζόμεθα πρὸς ἐνέργειαν τῆς ἡμετέρας διανοίας.

§ 110. Ἵνα δὲ λύσωμεν τὸ προκείμενον ζήτημα, τὸ περὶ τῆς γνησιότητος καὶ βεβαιότητος τῶν διὰ τῶν δυνάμεων τούτων ἀποκτωμένων γνώσεων, ἀνάγκη νὰ ἴδωμεν, ἐάν τις ὑπάρχῃ μεταξὺ αὐτῶν τάξις προτερότητος καὶ ὑποταγῆς, μήπως εὕρωμεν δύναμιν ἥτις διὰ τοῦ ἰδίου κύρους ἐπικυροῖ καὶ τὰς ἄλλας. Καὶ μεταξὺ μὲν τῆς ἀντιλήψεως, ἥτις διὰ τῶν αἰσθήσεων γνωρίζει ἡμῖν τὸν ἔξω κόσμον, καὶ τῆς συνειδήσεως, ἥτις εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς σκέψεως καὶ τῆς προσοχῆς, φανερὸν ὅτι πρώτη εἶναι ἡ συνείδησις, διότι πρὸς ἀντίληψιν δὲν ἀρκεῖ μόνη ἡ ἐντύπωσις, ὡς εἴδομεν ἐν § 33 ἀλλ' ἀπαιτεῖται καὶ ἡ δεκτικότης τοῦ πνεύματος, καὶ

ταύτην δὲν γινώσκομεν εἰμὴ διὰ τῆς συνειδήσεως· ἄρα μόνον τὸ χῦρος τῆς συνειδήσεως παρέχει χῦρος εἰς τὴν ἀντίληψιν. Μεταξὺ δὲ συνειδήσεως καὶ λόγου ἐπίσης φανερὸν, ὅτι ὁ λόγος, καίτοι παρέχων ἡμῖν τὸ καθολικὸν καὶ ἀναγκαῖον τῆς ἐννοίας καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ὄντος, καὶ δι' αὐτῶν ῥυθμίζων καὶ συμπληρῶν τὴν ἐνέργειαν πάσης ἄλλης δυνάμεως, καίτοι καθολικὸς, ἀπρόσωπος καὶ οὐδεμίαν ἄλλην δύναμιν προϋποθέτων, οὐχ ἧττον ἀποκαλύπτει τὸ ἴδιον φῶς ἐν ἡμῖν, καὶ τὴν ὕπαρξιν καὶ τὰ στοιχεῖα αὐτοῦ δὲν γινώσκομεν ἢ διὰ τῆς συνειδήσεως. Ἄρα εἶναι αὕτη καὶ πρὸ τῆς ἀντιλήψεως καὶ πρὸ τοῦ λόγου. Πρὸς τούτοις εἶναι εὐρυτέρα ἀμφοτέρων, καθ' ὅσον ἐκεῖναι μὲν ἔχουσιν ἴδιον ἑκάστη αὐτῶν ἀντικείμενον, αὕτη δὲ περιλαμβάνει ὅλον τὸ ἐγὼ, καὶ ἐν αὐτῷ οὐ μόνον πᾶσαν νόησιν ἀλλὰ καὶ πᾶσαν ἠθικὴν ἐνέργειαν. Ποῖον δὲ τώρα τὸ χῦρος τῆς συνειδήσεως;

§ 111. Ἵνα ἴδωμεν ποῖον τὸ χῦρος τῆς συνειδήσεως, πρέπει νὰ ζητήσωμεν τί εἶναι ἡ γνῶσις, καὶ πόθεν προέρχεται ἡ περὶ αὐτῆς ἀμφιβολία. Πᾶσα γνῶσις εἶναι σχέσις τις μεταξὺ τοῦ ἀντικειμένου αὐτῆς καὶ τοῦ ὑποκειμένου, μεταξὺ γινώσκοντος καὶ γινωσκομένου· καὶ αἱ μὲν ἄλλαι δυνάμεις ἔχουσιν ἀντικείμενον διάφορον ἑαυτῶν, ἡ αἴσθησις τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον, ὁ λόγος, τὴν ἀναγκαίαν καὶ καθολικὴν ἔννοιαν τοῦ ὄντος καὶ τῶν ἀρχῶν του, ἄλλο παρ' αὐταῖς τὸ ὑποκείμενον καὶ ἄλλο τὸ ἀντικείμενον· καὶ ἐκ τούτου ἀμφιβολία μήπως μεταξὺ αὐτῶν παρεμβάλληταί τι ἀλλοιοῦν τὴν γνῶσιν καὶ γινόμενον αἴτιον πλάνης, ἀσυμφωνίας, δηλαδὴ, τῆς γνώσεως πρὸς τὴν φύσιν τοῦ γινωσκομένου.

Ἀλλ' ἐν τῇ συνειδήσει τὸ ὑποκείμενον καὶ τὸ ἀντικείμενον τῆς γνώσεως ταὐτίζονται, ἄρα δὲν δύναται νὰ περεμβληθῇ ἀμφιβολία, καὶ ἡ πλάνη προέρχεται μόνον ἐκ τῆς κακῆς χρήσεως τῆς δυνάμεως ταύτης. Ἡ διὰ τῆς συνειδήσεως γνῶσις, ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτῆς, εἶναι ἄμεσος, δὲν γίνεται οὔτε τῇ βοηθείᾳ διαμέσων ὀργάνων, οὔτε διὰ τῆς ἐπαγωγῆς, ἀλλ' ἀπ' εὐθείας, ἐν ᾧ ἡ ἐξωτερικὴ παρατήρησις ἔχει πάντοτε ἀνάγκην φυσικῶν ἢ τεχνητῶν ὀργάνων, καὶ διὰ τῆς ἀφαιρέσεως καὶ γενικεύσεως τῶν εἰς πολλὰ ἀντικείμενα κοινῶν χαρακτήρων καὶ διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς ἐννοίας τοῦ ὄντος μορφόνει τὰς γενικὰς αὐτῆς κατατάξεις, καθὼς διὰ τῶν ἀρχῶν τοῦ λόγου ἐπάγεται εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τῶν νόμων τῆς φύσεως. Διὰ τοῦτο ἡ συνείδησις ἔχει κῦρος ἴδιον καὶ ἀναφαίρετον, ἰδίαν ἐνάργειαν ἀνεπίδεκτον ἀμφιβολίας καὶ ἀκαταμάχητον, καὶ διὰ τοῦ ἰδίου κύρους ἐπικυροῖ καὶ τῶν ἑτέρων δύο τὴν μαρτυρίαν. Διὰ τοῦτο εἶναι ἡ βάσις ὅλων τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων, καὶ αὐτῶν ἐκείνων ἅτινα φαίνονται ἐπὶ ἄλλων δυνάμεων στηριζόμενα ἢ ἀρνούμενα τὸ κῦρος οἱασδήποτε δυνάμεως, οἱασδήποτε ἀληθείας, οἷα τὰ διὰ τοῦ σκεπτισμοῦ καθιεροῦντα ἀπόλυτον ἀμφιβολίαν.

§ 112. Ἐὰν δὲ τώρα ἐξετάσωμεν μεταξὺ ἀντιλήψεως καὶ λόγου, τίς ἡ πρώτη, θέλομεν εὐκόλως πεισθῇ ὅτι ὁ λόγος, καίτοι ἀνωτάτη καὶ νομοθετικὴ δύναμις, πρὸς οὐδὲν ὠφελεῖ ἄνευ τῆς ἐκ τῆς ἀντιλήψεως γνώσεως, χωρὶς τῆς ὁποίας αἱ ἔννοιαι καὶ ἀρχαὶ αὐτοῦ μένουσιν ὡς κενοὶ καὶ ἀνωφελεῖς τύποι. Ὅθεν ἀνάγκη

νὰ πεισθῶμεν πρῶτον περὶ τῆς βεβαιότητος καὶ γνησιότητος τῆς διὰ τῆς ἀντιλήψεως γνώσεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ τοῦ κύρους τῆς ἀντιλήψεως.

§ **113.** Ἡ ἀντίληψις, ἥτις μαρτυρεῖ τὴν ὕπαρξιν τῶν ἐκτός, γίνεται διὰ τῶν αἰσθήσεων, καὶ αὗται διά τινων σωματικῶν ὀργάνων· τούτων δὲ ἡ κατασκευὴ ἐναργῶς ἀποδεικνύει, ὅτι ὁ προορισμὸς αὐτῶν εἶναι πρὸς τὰ ἔξω, ἰδίως δὲ ἡ τοῦ ὀφθαλμοῦ καὶ τοῦ ὠτίου. Καὶ αὐταὶ αἱ λέξεις δι' ὧν αὐθορμήτως ἐκφράζει ἡ ἀνθρωπότης τὰς ἰδίας ἐννοίας, μαρτυροῦσι περὶ τῆς πίστεως αὐτῆς εἰς τὴν ὕπαρξιν ὧν ἀντιλαμβάνεται διὰ τῶν αἰσθήσεων ἐξωτερικῶν ὄντων· αἱ λέξεις αὗται οὔτε ταὐτότητα ἐμφαίνουσι μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ κόσμου, οὔτε δισταγμὸν ἢ ἀμφιβολίαν περὶ τῆς ὑπάρξεως τούτου. Προσέτι εἴδομεν ἐν τῇ Ψυχολογίᾳ τίνι τρόπῳ διά τε τῆς ἀμέσου παρατηρήσεως καὶ τοῦ συλλογισμοῦ βεβαιούμεθα περὶ τῆς ὑπάρξεως τῶν ἐκτός. Ἐὰν δὲ οὐδεμίαν ἔχομεν βεβαιότητα περὶ τῆς παρὰ πᾶσι ταὐτότητος τῶν ἐξωτερικῶν ἐντυπώσεων, καὶ περὶ τῆς ἀκριβοῦς ἀντιστοιχίας μεταξὺ τῶν ἐντυπώσεων τούτων καὶ τῆς ἐνδομύχου καὶ πραγματικῆς φύσεως τῶν ὄντων, τοῦτο ἀδιάφορον, διότι ἡ ἀμφιβολία αὕτη δὲν καταστρέφει τὴν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων συμφωνίαν, οὔτε ἐμποδίζει τὴν ὀρθὴν χρῆσιν τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων οὔτε τὴν εἰς τὴν χρῆσιν ταύτην ἐπαρκοῦσαν γνῶσιν αὐτῶν.

§ 114. Εἶναι ὅμως ἀναντίῤῥητον ὅτι ὑπάρχει μεταξὺ τῶν αἰσθήσεων, καὶ ἐνίοτε μεταξὺ τῶν ἐξαγομένων μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς αἰσθήσεως, ἀσυμφωνία, καὶ ὡς ἐκ τούτου διϊσχυρίσθησαν τινὲς σκεπτικοὶ, ὅτι οὐδὲν βέβαιον δυνάμεθα νὰ μάθωμεν ἐκ τῶν αἰσθήσεων· ἀλλὰ περὶ τούτου καὶ περὶ τῶν ἄλλων ἐπιχειρημάτων τοῦ δόγματος τούτου θέλομεν διαλάβει κατωτέρω. Ἂς ἐπαναλάβωμεν ἐν τοσούτῳ (§. 37) ὅτι αἱ αἰσθήσεις, καθ' ἑαυτὰς θεωρούμεναι, εἶναι φύσει ἀλάνθαστοι, καὶ ὅτι ἡ εἰς αὐτὰς ἀποδιδομένη πλάνη εἶναι πλάνη τῆς κρίσεως. Ἂς ἀναπτύξωμεν ὀλίγον τὴν θεωρίαν ταύτην.

§ 115. Ὅτι πᾶσαι αἱ αἰσθήσεις ἀπατῶσιν, ἡ ὅρασις καὶ ἡ ἀκοὴ ὑπὲρ τὰς ἄλλας, τοῦτο ἀναμφισβήτητον· ἀλλὰ παρατηρητέον ὅτι γινώσκομεν τοῦτο, καὶ ἡ ἀπάτη αὕτη δὲν μᾶς λανθάνει, καὶ οὐ μόνον τοῦτο, ἀλλὰ καὶ τὸν λόγον καὶ τὸ αἴτιον αὐτῆς γινώσκομεν, εὑρίσκομεν καὶ μέσα θεραπείας, διότι ἐν πράγματι ἡ μία διορθόνει, συμπληροῖ, ἢ ἐλέγχει ἢ ἐπιβεβαιοῖ τὴν ἄλλην, καὶ πᾶσα αἴσθησις τελειοποιεῖται διὰ τῆς προσοχῆς, διὰ τῆς ἐξασκήσεως καὶ διὰ τεχνητῶν ὀργάνων μιμουμένων τὰ φυσικὰ αἰσθητήρια. Ἡ δὲ πρὸς αὐτὰς δυσπιστία προέκυψεν ἐκ τῆς περὶ εἰδῶν θεωρίας τῆς ἐπικρατησάσης μέχρι τῆς Σκωτικῆς Σχολῆς, καὶ ἐξ ἧς ἠδύνατο νὰ προέλθῃ ἀμφιβολία τις περὶ τῆς γνησιότητος καὶ βεβαιότητος τῶν διὰ τῆς αἰσθήσεως γνώσεων. Ἀλλὰ παραδεχόμενοι τὴν ἄμεσον ἀντίληψιν, ἐν ᾧ ὁ λόγος τῆς δυσπιστίας ἐκλείπει, βλέπομεν σαφῶς ποῖα τὰ αἴτια τῆς αἰσθητικῆς πλάνης, ὧν τὰ κυριώτερα εἶναι· α'. ὅτι ἀπαιτοῦμεν παρά τινος αἰσθήσεως ὅ,τι ἄλλη αἴσθησις ἢ ἄλλη ἐνέργεια δύναται νὰ μᾶς δώσῃ,

ἐν ᾧ ἑκάστη ἴδιον ἔχει ἀντικείμενον· οὕτως, ὅταν διὰ τῆς ὁράσεως, ἥτις μόνην χρωματισμένην ἐπιφάνειαν παρέχει, θέλωμεν νὰ γνωρίσωμεν τὰ μεγέθη καὶ τὰς ἀποστάσεις· β΄. ὅτι δὲν προσέχομεν εἴς τε τοὺς ὑποκειμενικοὺς καὶ ἀντικειμενικοὺς ὅρους τῆς ἐνεργείας αὐτῶν, οἷαι ἡ κατάστασις τῶν αἰσθητηρίων, αἱ ἀποστάσεις, αἱ θέσεις, τὰ διάμεσα σώματα, αἱ νόμοι τῆς ἀκουστικῆς, τῆς ὀπτικῆς κλ. γ΄. ὅτι δὲν προσέχομεν ἀρκούντως εἰς αὐτὰς τὰς ἐντυπώσεις. Ἀλλ' ὅταν τὰ αἴτια ταῦτα δὲν ὑπάρχωσι, δυνάμεθα νὰ ἤμεθα βέβαιοι περὶ τῆς μαρτυρίας τῶν αἰσθήσεων, καὶ τὴν βεβαιότητα ταύτην ἐπισφραγίζουσι διάφορα πειράματα, καὶ ἡ ἰδέα ὅτι τὸ ἡμέτερον σῶμα, καί τοι ὑπὸ τῶν αἰσθήσεων ἐν μέσῳ τῶν αἰσθητῶν ὁδηγούμενον, οὐ μόνον ἐκ τῆς ἐνδεχομένης ταύτης πλάνης δὲν ὑποφέρει, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας ἐκ τῶν αἰσθητῶν συντηρεῖται καὶ τρέφεται καὶ ἀναπτύσσεται.

§ 116. Ὥστε περὶ τοῦ κύρους τῆς ἀντιλήψεως δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ἡ αἴσθησις γνωρίζει ἡμῖν τὰ ἐκτός, οὐχὶ βεβαίως τὰς ὑποστάσεις ἀλλὰ τὰ φαινόμενα, ὅτι ἡ γνῶσις αὕτη εἶναι σχετικὴ πρὸς ἡμᾶς, καὶ ἀγνοοῦμεν ἐὰν εἶναι εἰς πάντας ἡ αὐτή, ἀλλ' ὅτι ἡ φαινομενικὴ καὶ σχετικὴ αὕτη γνῶσις ἀρκεῖ εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς σωματικῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς νοητικῆς ἐνεργείας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Περὶ τοῦ κύρους τοῦ λόγου.

§ 117. Κατὰ τὸ φαινόμενον πάντες συμφωνοῦσι περὶ τοῦ λόγου, διότι καὶ οἱ κοινοὶ ἄνθρωποι θεωροῦσιν αὐτὸν ὡς τὸ διακρίνον τὸν ἄνθρωπον προτέρημα, τὴν βάσιν καὶ ἀρχὴν πάσης γνώσεως ὁπωσοῦν ὑψηλῆς, τὸ μέσον πάσης βεβαιώσεως καὶ ἀποδείξεως, καὶ οἱ φιλόσοφοι τὸν λόγον ἐπικαλοῦνται, ἐπ' αὐτοῦ στηρίζουσι τὰ ἴδια συστήματα, καὶ τοῦτον ἀντιτάττουσι κατ' ἀλλήλων ἢ κατὰ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Ἀλλ' οὐσιωδῶς οὐ μικρὰ ὑπάρχει διαφωνία καὶ περὶ τῶν ἐννοιῶν καὶ ἀρχῶν καὶ περὶ αὐτῆς τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ καθὸ ἰδιαιτέρας δυνάμεως θεωρουμένου. Ἐντεῦθεν τρία ζητήματα ἀναφύονται σχετιζόμενα πρὸς ἄλληλα, ὧν τὸ μὲν πρῶτον στρέφεται περὶ αὐτὴν τὴν ὕπαρξιν τοῦ λόγου, τὸ δὲ δεύτερον, περὶ τὰ ὑπ' αὐτοῦ διδασκόμενα, καὶ τὸ τρίτον, περὶ ἃς παρέχει ἐγγυήσεις.

§ 118. Διϊσχυρίσθησάν τινες ὅτι ὁ λόγος δὲν εἶναι ἰδιαιτέρα δύναμις, ἀλλὰ τὸ σύνολον τῶν νοητικῶν δυνάμεων, μολονότι πάσας σχεδὸν τὰς ἄλλας ἔχουσι τὰ ἄλλα ζῶα, καὶ οὐχ ἧττον ἄλογα θεωροῦνται. Ἀλλὰ προσέτι ἀρκεῖ νὰ σκεφθῶμεν ποῖα τὰ προϊόντα τῶν ἄλλων δυνάμεων, καὶ ποῖαι αἱ πραγματικῶς καὶ ἀναντιῤῥήτως ὑπάρχουσαι ἐν τῷ πνεύματι ἔννοιαι καὶ ἀρχαί, ἵνα πεισθῶμεν, ὅτι πρὸς παραγωγὴν τούτων αἱ ἄλλαι δυνάμεις δὲν ἀρκοῦσι. Τῷόντι ἡ συνείδησις καὶ ἡ ἀντίληψις, δύο ἐκ τῶν τριῶν πρώτων καὶ μὴ παρα-

γώγων δυνάμεων, μαρτυροῦσι περὶ ἀνθρώπου καὶ κόσμου μόνον πεπερασμένα καὶ ἐνδεχόμενα, ἀγγέλλουσι τὰ ἐκτὸς, ἀλλ' ἄνευ ὑποστάσεως, τόπου καὶ χρόνου, ἀποκαλύπτουσι τὸν ἐσωτερικὸν ἄνθρωπον, ἀλλ' ἄνευ στοιχείου τινὸς καθολικοῦ καὶ ἀναγκαίου, καὶ οὐδὲν διδάσκουσι περὶ τοῦ ἀπείρου· καὶ ὅμως ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι ἔχομεν πάντες εἴτε ἐν γνώσει εἴτε ἐν ἀγνοίᾳ ἔννοιαν τινὰ ὑποστάσεων, ἀπείρου τόπου καὶ χρόνου, καθολικῶν καὶ ἀναγκαίων ἀρχῶν καὶ ἀπείρου ὄντος· ἄλλως οὔτε συλλογισμὸς οὔτε ἐπιστήμη. Ἡ δὲ λεπτομερὴς ἀνάλυσις τῆς φύσεως καὶ ἐνεργείας τῶν νοητικῶν δυνάμεων καὶ τῶν ἐξ αὐτῶν παραγομένων ἐννοιῶν ἔπεισεν ἤδη ἡμᾶς, ὅτι ἡ ἐνέργεια ἑκάστης δυνάμεως μένει ἀτελὴς καὶ ἀκανόνιστος ἄνευ ἐννοιῶν τινῶν καὶ ἀρχῶν ἃς δὲν ἔχει ἐν ἑαυτῇ ἀλλὰ παραλαμβάνει ἔκ τινος ἰδιαιτέρας καὶ ἀνωτέρας πηγῆς. Ἄρα ἡ ὕπαρξις τοῦ λόγου εἶναι ἀναμφισβήτητος.

§ **119.** Περὶ δὲ τῶν ὑπὸ τοῦ λόγου ἀποκαλυπτομένων ἐννοιῶν καὶ ἀρχῶν, ἔνθα ἐπίσης διαφωνοῦσι τὰ μέγιστα οἱ φιλόσοφοι, πρὸς πλειοτέραν ἀνάπτυξιν τῆς ἡμετέρας θεωρίας παραπέμπομεν εἰς τὸ ἡμέτερον Δοκίμιον. Καθὼς δὲ ἐν τῇ Ψυχολογίᾳ εἴδομεν, ὅτι οὔτε ἡ αἴσθησις συμπληροῦται ἄνευ τῆς ἐννοίας τῆς ὑποστάσεως, τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου, οὔτε ἡ ἀφαίρεσις καὶ ἡ κατάταξις τῶν ἐννοιῶν γίνονται ἄνευ τῆς ἐννοίας τοῦ ὄντος, οὔτε ἡ ἐπαγωγὴ ἄνευ τῆς ἐκ τῶν λογικῶν ἀρχῶν συνισταμένης ἐννοίας τῆς τάξεως, οὔτε ἡ σύζευξις, οὔτε ἡ μνήμη, οὐδὲ αὐτὴ ἡ φαντασία τελοῦσι τὴν ἰδίαν λειτουργίαν ἄνευ τοῦ λόγου, ὡσαύτως ἐν ταῖς ἑπομέναις θεωρίαις θέλομεν ἰδεῖ, ὅτι οὔτε ἡ ἐξα-

γωγὴ καὶ ὁ συλλογισμὸς, οὔτε ἡ καλλιτεχνικὴ δημιουργία, οὔτε ἡ ἠθικὴ ἐνέργεια, οὔτε ἡ γνῶσις τοῦ ὑπερτάτου Ὄντος, τῶν προσόντων αὐτοῦ καὶ τῆς ἐπὶ τοῦ κόσμου παναγάθου καὶ πανσόφου αὐτοῦ προνοίας παράγονται ἐν τῷ πνεύματι ἄνευ τῆς ἐπὶ παντὸς νοητικοῦ στοιχείου ἡγεμονικῆς τοῦ λόγου ἐνεργείας.

§ 120. Τελευταῖον, τὰς ἐγγυήσεις τοῦ λόγου ἔχομεν ἐξ αὐτῶν τῶν περὶ συνειδήσεως καὶ ἀντιλήψεως θεωριῶν. Τῷόντι, ὅταν ἀποδεικνύωμεν, ὅτι ὡς ἐκ τῆς φύσεως τῆς πρώτης τῶν δύο τούτων δυνάμεων δὲν δύναται νὰ εἰσχωρήσῃ πλάνη καὶ ἀμφιβολία εἰς αὐτὴν, διότι τὸ ὑποκείμενον καὶ ἀντικείμενον τῆς γνώσεως ταυτίζονται ἐν αὐτῇ, καὶ οὔτε ὀργάνων δεῖται οὔτε ἐπαγωγῆς, ὡς ἡ ἐξωτερικὴ παρατήρησις, συλλογιζόμεθα, καὶ τὸν συλλογισμὸν ποιοῦμεν διά τινος ἀρχῆς τοῦ λόγου, διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς ταυτότητος, ὡσαύτως, ὅταν ἀποδεικνύωμεν τὴν ὕπαρξιν τῶν ἐκτὸς, τὴν γνησιότητα καὶ βεβαιότητα τῶν ἐκ τῆς ἀντιλήψεως γνώσεων, τὰ αἴτια τῆς λεγομένης πλάνης τῶν αἰσθήσεων, τὰ μέσα πρὸς ἀποφυγὴν αὐτῆς, συλλογιζόμεθα ἐπίσης διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς ταυτότητος καὶ τοὺς συλλογισμοὺς στηρίζομεν ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος ἢ τῆς τελεότητος. Ἐὰν λοιπὸν ὁ λόγος εἶναι τὸ μέσον, τὸ ὄργανον, καὶ ἡ ἀρχὴ πάσης ἀποδείξεως, ἕπεται ὅτι ὁ λόγος δὲν ἀποδεικνύεται, καὶ φέρει μεθ' ἑαυτοῦ τὴν ἰδίαν ἐγγύησιν, ἔχων κῦρος ἴδιον καὶ ἀκαταμάχητον, καὶ μάλιστα ἡ πρώτη καὶ ἀναφαίρετος ἐνάργεια τῶν ἐννοιῶν καὶ ἀρχῶν αὐτοῦ εἶναι ἡ πηγὴ πάσης ἄλλης ἐναργείας. Ἀφ' ἑτέρου, ἄλλην δύναμιν ἀνωτέραν πρὸς ἐξέλεγξιν καὶ ἐπιβεβαίωσιν τῶν λογικῶν γνώσεων

δὲν ἔχομεν, καὶ ἐὰν εἴχωμεν, ἀλλὰ ὑπὲρ αὐτὴν ἤθελεν εἶσθαι ἀναγκαία, καὶ οὕτως ἐπ' ἄπειρον, ὅπερ, εἰρήσθω ἐν παρόδῳ, ἀποδεικνύει τὸν διάλληλον κύκλον τῆς κριτικῆς λεγομένης φιλοσοφίας.

§ 121. Ἀλλ' ἐὰν ἄμεσον ἀπόδειξιν δὲν ἔχομεν τῆς ἀληθείας τοῦ λόγου, πολλὰς ἔχομεν ἐμμέσους ἀποδείξεις καὶ διὰ τῆς ἐκ τῶν λογικῶν ἀρχῶν ἐξαγωγῆς ἄλλων ἐννοιῶν, ἐφ' ἧς πᾶσαι αἱ ἁπλῶς λογικαὶ καὶ θεωρητικαὶ ἐπιστῆμαι βασίζονται, οἷαι ἡ λογική, αἱ μαθηματικαὶ καὶ ἠθικαί, ὧν τὰς διδασκαλίας πάντες ἀποδέχονται, καὶ διὰ τῆς ἐπαγωγῆς καὶ ἐφαρμογῆς τῆς λογικῆς τάξεως καὶ τῶν μαθηματικῶν ἀρχῶν εἰς τὴν φύσιν, δι' οὗ πλαγίως ἀποδεικνύεται ἡ ἀλήθεια τοῦ λόγου ἕνεκα τῆς ἀντιστοιχίας αὐτοῦ πρὸς τοὺς νόμους τοῦ κόσμου, καὶ διὰ τῆς λογικῆς μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων συγκοινωνίας ἐπιβεβαιούσης τὴν ἐν πᾶσι ταυτότητα τῶν λογικῶν ἐννοιῶν καὶ ἀρχῶν, καὶ τέλος, δι' αὐτῆς τῆς ἐννοίας τοῦ ἀπείρου ὄντος, ἥν, ὡς θέλομεν ἰδεῖ ἐν τῇ Θεοσοφίᾳ, ἀποκαλύπτει ὁ λόγος, ἥτις εἶναι ἀδιάσπαστος τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος καὶ εἰς πάντας κοινή, εἰς ἣν μόνην ἐπαναπαύεται ἡ διάνοια καὶ ἡ καρδία, καὶ ἐξ ἧς πᾶσαι ἀποῤῥέουσιν αἱ σωτήριοι ἀρχαὶ τῆς ἠθικῆς καὶ τοῦ δικαίου.

§ 122. Εὔκολον εἶναι τώρα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι μόνον ἡ συνείδησις καὶ ὁ λόγος ἔχουσι κῦρος ἴδιον, οὗ μεταλαμβάνει καὶ ἡ ἀντίληψις, καὶ ὅτι καὶ περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ λόγου καὶ περὶ τῶν ἐννοιῶν καὶ ἀρχῶν αὐτοῦ βεβαιούμεθα ὑπὸ τῆς συνειδήσεως, ὥστε αὕτη ἐπὶ τέλους ἀναφαίνεται ὡς πηγὴ πάσης βεβαιότητος καὶ ἐπιστήμης, καὶ κρηπὶς στερεὰ καὶ ἀκράδαντος

πάσης φιλοσοφικῆς μαθήσεως. Δὲν εἶναι δὲ ἀνάγκη ν' ἀποδείξωμεν ὅτι ἡ ἀλληλουχία, ἡ ἁρμονία καὶ ἀμοιβαία ὑποστήριξις, βοήθεια καὶ ἐξέλεγξις τῶν νοητικῶν δυνάμεων, ἃς ρυθμίζει μὲν ὁ λόγος, ἀγγέλλει δὲ ἡ συνείδησις καὶ βεβαιοῖ, εἶναι καὶ αὕτη ἰσχυροτάτη ἐγγύησις τῆς ἀληθείας αὐτῶν, καὶ ὅτι τὸ σύνολο τοῦτο τῶν νοητικῶν δυνάμεων ἀρκεῖ εἰς γνῶσιν τῆς ἀληθείας, πρᾶξιν τῆς ἀρετῆς, καὶ τὴν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πρόοδον, εὐημερίαν καὶ τελειοποίησιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Περὶ βεβαιότητος, ἀμφιβολίας καὶ πιθανότητος.

§ 123. Ὅταν διὰ τῆς συνειδήσεως, τῆς ἀντιλήψεως ἢ τοῦ λόγου ἀποκτῶμεν γνώσεις ἐναργεῖς, ἐν αἷς δηλαδὴ οὐδὲν σκοτεινὸν καὶ συγκεχυμένον, τότε τὸ πνεῦμα εὑρίσκεται ἐν ἐκείνῃ τῇ καταστάσει ἣν ὀνομάζομεν βεβαιότητα, καὶ ἥτις ἀποκλείει πᾶσαν ἀμφιβολίαν. Ἡ δὲ ἐνάργεια καὶ βεβαιότης δὲν εἶναι μόνον ἄμεσοι ἀλλὰ καὶ ἔμμεσοι, διὰ τῆς μνήμης καὶ τῆς συλλογιστικῆς ἐξαγωγῆς, βασιζομένης τῆς μὲν, ἐπὶ τῆς συνειδήσεως καὶ ἀντιλήψεως, τῆς δὲ, ἐπὶ τοῦ λόγου. Καθὼς δὲ τὴν βεβαιότητα παράγει ἡ ἐνάργεια τῆς πραγματικότητος, οὕτως ἡ ἀμφιβολία προέρχεται ἐκ τοῦ ἁπλῶς δυνατοῦ τῶν πραγμάτων. Καὶ ἀδύνατον μὲν εἶναι πᾶν ὅ,τι περιέχει ἀντίφασιν, δυνατὸν δὲ, τὸ ἐναντίον· πᾶν ὅ,τι δὲν περιέχει ἀντίφασιν δυνατὸν νὰ γίνῃ ἢ μὴ, καὶ ἐντεῦθεν ἡ ἀμφιβολία· πᾶν δὲ ἀντιφατικὸν εἶναι δι' αὐ-

τὸ τοῦτο καὶ ἀδύνατον, καὶ ἐντεῦθεν, παρὰ τὴν ἐκ τοῦ πραγματικοῦ καὶ ἐναργοῦς, ἑτέρα βεβαιότης, ἡ ἐκ τοῦ ἀδυνάτου. Μεταξὺ δὲ δυνατοῦ καὶ ἐναργοῦς πραγματικοῦ, ἤτοι μεταξὺ ἀμφιβολίας καὶ βεβαιότητος, διάφοροι ἐγχωροῦσι βαθμοὶ, δι' ὧν ἀπὸ τοῦ ἁπλῶς δυνατοῦ προβαίνει τὸ περὶ οὗ πρόκειται φαινόμενον πλησιάζον ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον εἰς τὴν πραγματικότητα, καὶ οἱ βαθμοὶ οὗτοι συνιστῶσι τὴν πιθανότητα· καὶ καθὼς πρὸς μὲν τὸ ἐναργὲς καὶ τὸ ἀδύνατον ἀντιστοιχεῖ ἡ βεβαιότης, πρὸς δὲ τὸ ἁπλῶς δυνατὸν, ἡ ἀμφιβολία, ὡσαύτως πρὸς τὸ πιθανὸν ἀντιστοιχεῖ ἡ δόξα, ἢ ἡ πιθανὴ γνώμη, ἥτις μόνη ἐπιδέχεται βαθμολογίαν, προβαίνουσα ἀπὸ τοῦ ἁπλῶς δυνατοῦ μέχρι τοῦ πραγματικοῦ τῶν φαινομένων.

§ 124. Ἡ βεβαιότης εἶναι τριῶν εἰδῶν, ἡ φυσικὴ, ἡ διὰ τῶν αἰσθήσεων καὶ ἐπὶ αἰσθητῶν, ἡ ἠθικὴ, ἡ διὰ τῆς συνειδήσεως καὶ ἐπὶ ἠθικῶν, καὶ ἡ λογικὴ, ἡ διὰ τοῦ λόγου καὶ ἐπὶ λογικῶν. Φανερὸν δὲ, ὅτι καὶ ἐπὶ τῶν τριῶν τούτων εἰδῶν ἐγχωροῦσιν οἱ βαθμοὶ τῆς πιθανότητος. Καὶ μάλιστα λίαν σπανίως βασιζόμεθα ἐπὶ τῆς ἀμέσου ἐναργείας καὶ βεβαιότητος, καὶ σχεδὸν πάντοτε ἢ ἐπὶ τῆς ἐμμέσου βεβαιότητος ἢ ἐπὶ τῆς πιθανότητος, διότι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, εἴτε διανοούμενοι εἴτε πράττοντες, ἀναφερόμεθα εἰς παρελθόντα ἢ μέλλοντα, ὅ ἐστιν, ἐνεργοῦμεν διὰ τῆς μνήμης ἢ τοῦ συλλογισμοῦ, καὶ δύναται ἑπομένως νὰ εἰσχωρήσῃ πιθανότης καὶ πλάνη· ἀλλ' ἡ πιθανότης ἀναβαίνει ἐνίοτε εἰς τοσοῦτον ὑψηλὸν βαθμὸν, ὥστε ταὐτίζεται σχεδὸν πρὸς τὴν βεβαιότητα, καὶ τοῦτο ἀρκεῖ εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς νοήσεως καὶ τῆς ὑπάρξεως. Ἁρμόζει δὲ ἐνταῦθα νὰ

ἐξετάσωμεν ἀκριβέστερον πόθεν προέρχεται αὐτὴ ἡ πι-
θανότης.

§ 125. Ἐκ δύο τινῶν· ἐκ τῆς πίστεως εἰς τὴν στα-
θερότητα τῶν λογικῶν καὶ φυσικῶν νόμων, καὶ ἐκ
τῆς ἐν μέρει γνώσεως τῆς πραγματοποιήσεως αὐτῶν·
καὶ τὸ μὲν πρῶτον στοιχεῖον ἔχομεν ἐκ τοῦ λόγου, τὸ
δὲ δεύτερον, ἐκ τῆς πείρας. Παρατηροῦντες ὅτι τὰ
ἐν χρόνῳ καὶ τόπῳ φαινόμενα ἀκολουθοῦσι μέχρι τινὸς
νόμον ἢ πορείαν τινὰ ἀναγκαίαν, πιστεύομεν ὅτι τὴν
αὐτὴν πορείαν θέλουσιν ἀκολουθήσει μέχρι τέλους·
καὶ ὅταν φθάσωμεν εἰς τὸ προτελευταῖον σημεῖον τοῦ
τόπου, ἢ εἰς τὴν προτελευταίαν στιγμὴν τοῦ χρόνου,
ἡ πιθανότης ταὐτίζεται σχεδὸν πρὸς τὴν βεβαιότητα,
εἰς ἣν προσεγγίζει ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον κατὰ λόγον
τοῦ μήκους τῆς πορείας ἣν διῆλθον τὰ φαινόμενα καθ'
ἣν στιγμὴν παρατηροῦμεν αὐτά, μεταβάλλεται δὲ εἰς
βεβαιότητα διὰ τῆς συμπληρώσεως αὐτῆς. Ὅταν ὅμως
μηδὲν γνώσκωμεν ἐκ τῆς πορείας ταύτης, ἀμφιβάλ-
λομεν, καθὼς ἀγνοοῦντες λ. χ. πόσαι αἱ ἔντινι κληρω-
τίδι λευκαὶ καὶ πόσαι αἱ μέλαιναι ψῆφοι, ἀναγκαζό-
μεθα ν' ἀμφιβάλωμεν περὶ τῆς ἐνδεχομένης κληρώ-
σεως αὐτῶν, αὐξάνει δὲ ἢ ἐλαττοῦται ἡ πιθανότης ὑ-
πὲρ τούτων ἢ ἐκείνων, καθ' ἣν ἀναλογίαν ἔχουσι πρὸς
ἀλλήλας αἱ λευκαὶ πρὸς τὰς μελαίνας.

§ 126. Ἐκ τούτου ἕπεται, ὅτι τὴν πιθανότητα δυνά-
μεθα νὰ ὑποβάλωμεν εἰς μαθηματικὸν ὑπολογισμόν,
ὅτι ἡ πιθανότης ἐγχωρεῖ ἐπὶ γεγονότων ἐν μέρει γνω-
στῶν καὶ ἐν μέρει ἀγνώστων, εἴτε περὶ τοῦ παρόντος
πρόκηται εἴτε περὶ τοῦ παρελθόντος εἴτε περὶ τοῦ μέλ-
λοντος, ὅτι ἐφαρμόζεται εὐκολώτερον ἐπὶ ἁπλῶν καὶ

ἐπιδεκτικῶν μέτρου καὶ ἀριθμοῦ, καὶ ὅτι ὡς ἐκ τούτου ἐπὶ τῶν ἠθικῶν δυσκολώτερος ἀποβαίνει ὁ ὑπολογισμὸς τῶν πιθανοτήτων, διότι ἀφ᾽ ἑνὸς μὲν, εἶναι σύνθετα καὶ πολύπλοκα, ἀφ᾽ ἑτέρου δὲ, φύσει ἐλεύθερα καὶ μὴ συμμορφούμενα πάντοτε πρὸς τοὺς ἀναγκαίους καὶ καθολικοὺς νόμους εἰς οὓς ἐλευθέρως ὑπόκεινται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ϛʹ.

Περὶ πίστεως.

§ 127. Παρὰ τὴν βεβαιότητα, τὴν ἀμφιβολίαν καὶ τὴν πιθανότητα, ὑπάρχει καὶ ἑτέρα κατάστασις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος σχετιζομένη πρὸς τὰς προηγουμένας, ἣν ὀνομάζομεν πίστιν. Μεταξὺ δὲ τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων σημαινομένων τῆς λέξεως ταύτης, ὑπάρχει κοινός τις χαρακτὴρ δηλῶν συγκατάθεσιν τοῦ πνεύματος εἴς τινα ἔννοιαν, ἢ πρᾶξιν, ἢ γεγονὸς, καὶ διὰ τοῦτο ἡ πίστις ἐναλλὰξ σημαίνει καὶ τὸ αἴτιον καὶ τὸ μέσον καὶ τὸ δεῖγμα καὶ τὴν ἀπόδειξιν καὶ τὴν ἐγγύησιν τῆς συγκαταθέσεως ταύτης. Ἵνα δὲ μόνον φιλοσοφικῶς καὶ οὐχὶ θεολογικῶς ἐξετάσωμεν τὴν ἀρχὴν, τὸ ἀντικείμενον καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς καταστάσεως ταύτης, ἀνάγκη νὰ διαστείλωμεν καὶ ἀπομονώσωμεν αὐτὴν ἑτέρων ὁμοίων καὶ συγγενῶν, ὧν ἐμνήσθημεν ἄχρι τοῦδε.

§ 128. Ἡ πίστις δὲν εἶναι οὔτε πιθανότης οὔτε ἀμφιβολία, ἀλλὰ προφανῶς εἶδός τι βεβαιότητος ἰδιαίτερον. Ἡ βεβαιότης ὑποθέτει, ὡς εἴδομεν, τὴν ἐνάργειαν, τουτέστι, τὴν πλήρη νόησιν καὶ τὴν πανταχόθεν κατά-

ληψιν καὶ τρόπον τινὰ κατοχὴν φαινομένου τινὸς, καὶ ταῦτα ὑποθέτουσιν ἀκριβῆ ἀντιστοιχίαν μεταξὺ νοοῦντος καὶ νοουμένου, ἀλλ' ὅμως ὑπάρχουσί τινα, εἰς ἃ πιστεύομεν, καί τοι μὴ ἐντελῶς νοοῦντες καὶ καταλαμβάνοντες αὐτά. Ταῦτα δὲν εἶναι ὀλίγα, καὶ περί τινων ἐξ αὐτῶν ἤδη ἐπραγματεύθημεν. Τὴν ὑπόστασιν, τὸ ἄπειρον τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου, τὴν ἀναγκαίαν καὶ καθολικὴν τάξιν, καὶ τὸ ἄπειρον ὄν, πάντα ταῦτα πιστεύομεν μετὰ βεβαιότητος, ἀλλὰ δὲν καταλαμβάνομεν, διότι ὑπερπηδῶσι τὰ ὅρια τῆς ἡμετέρας διανοίας καθὸ ἄπειρα ἢ ἀναγόμενα εἰς τὸ ἄπειρον. Διὰ τοῦτο ὁ λόγος ὁ ἀποκαλύπτων ἡμῖν τὰς ἐννοίας ταύτας ὡρίσθη ὑπό τινος ἡ δύναμις τοῦ ἀπείρου· καὶ πραγματικῶς, οἱαδήποτε καθολικὴ ἔννοια καὶ ἀρχὴ, πᾶν ὅ,τι πάντοτε καὶ πανταχοῦ εἶναι ὅ,τι εἶναι, καὶ δὲν ἐνδέχεται ἄλλως νὰ ἦναι, φέρει ἐξ ἀνάγκης εἰς αὐτὸ τὸ ἄπειρον. Ὡς ἐκ τούτου ἡ πίστις ἤθελεν εἶσθαι ἡ συγκατάθεσις τοῦ πνεύματος εἰς τὰς ἀληθείας τοῦ λόγου. Ἐκ τούτων διάφοροι συνέπειαι, ὧν σημειοῦμεν τὰς κυριωτέρας.

§ **129.** *α'*. Ἡ πίστις εἶναι ἔνθεν μὲν φωτεινὴ, ὡς ὁ λόγος, ἐξ οὗ ἀποῤῥέει, ἔνθεν δὲ σκιερὰ, ὡς πᾶν ἀκατανόητον καὶ ἀκατάληπτον διὰ τὸ ἄπειρον τῆς φύσεώς του· β'. οὔτε λόγος ἄνευ πίστεως, οὔτε πίστις ἄνευ λόγου, τὸ μὲν, διότι ὁ λόγος ἐπιβάλλει τὴν πίστιν, καὶ ἡ εἰς τὸν λόγον ἢ τὸ ἄπειρον πίστις εἶναι ἀρχὴ πάσης γνώσεως καὶ ἠθικῆς ἐνεργείας· τὸ δὲ, διότι καὶ ἡ φιλοσοφικὴ καὶ ἡ ἐξ ἀποκαλύψεως πίστις γίνονται διὰ τοῦ λόγου καὶ πρὸς τὸν λόγον, ὅστις ἀποδέχεται αὐτὴν, καὶ εἶναι ὅρος ἀναγκαιότατος αὐτῆς, καὶ ἄνευ λόγου διαμένει ὡς τὸ φῶς ἄνευ τοῦ δεχο-

μένου αὐτὸ ὀφθαλμοῦ· γ'. ἡ πίστις περιλαμβάνει ἐξ ἀνάγκης τὸ θαῦμα καὶ τὸ μυστήριον, διότι ταῦτα εἶναι ἀχώριστα τοῦ ἀπείρου· δ'. εἰς τὴν πίστιν φθάνομεν πανταχόθεν, διότι ὁ λόγος εἶναι ἀρχὴ καὶ νόμος πάσης γνώσεως, καὶ διότι πάντα τὰ πεπερασμένα εἶναι ἐν τῷ ἀπείρῳ, εἰς ὃ ἄγουσι πάντα τοῦ λόγου τὰ ἀντικείμενα· ε'. ἡ πίστις ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην νοητικὴν κατάστασιν κυριεύει, ὡς ἐκ τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ ἀντικειμένου αὐτῆς, ὅλον τὸν ἄνθρωπον, καὶ νοῦν καὶ καρδίαν καὶ βουλήν, καὶ εἶναι ὡς ἐκ τούτου ἰσχυρότατον ἐλατήριον μεγάλων ἔργων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Περὶ σκεπτισμοῦ.

§ **130.** Ὁ σκεπτισμὸς εἶναι συμφυὴς τῇ ἀνθρωπίνῃ διανοίᾳ, σύντροφος αὐτῆς ὀχληρός, ἀλλ' ἀναγκαῖος, διότι κατὰ παντὸς αὐθαιρέτου δογματισμοῦ ἐγειρόμενος, ἀναγκάζει τὴν φιλοσοφίαν νὰ ἐπανέρχηται ἐνίοτε εἰς ἑαυτήν, διορθοῦσα τὰ ἐλλείμματα εἴτε τῆς παρατηρήσεως εἴτε τῆς ἐπαγωγῆς καὶ ἐξαγωγῆς πρὸς ἐπαλήθευσιν καὶ ἀσφαλεστέραν κατασκευὴν τῶν ἰδίων θεωριῶν. Καί τοι δὲ λαβόντος πολλὰς μορφὰς κατὰ τὴν ἱστορικὴν ἀνάπτυξιν τῆς φιλοσοφίας, τὰ ἐπιχειρήματα αὐτοῦ εὐκόλως ἀνάγονται, κατὰ Σέξτον καί τινα τῶν νεωτέρων φιλοσόφων, εἰς τὰ τρία στοιχεῖα τῆς γνώσεως, τὸ ὑποκείμενον αὐτῆς, τὸ ἀντικείμενον, καὶ τὴν πρὸς ἄλληλα σχέσιν, αὐτὴν δηλαδὴ τὴν γνῶσιν.

§ **131.** Καὶ αὕτη μὲν ἡ γνῶσις δὲν εἶναι πλήρης,

ἄρα κατὰ τοὺς σκεπτικοὺς ἀτελὴς καὶ ἀβεβαία· διαφέρει δὲ τὰ μέγιστα καὶ περὶ πάντων κατὰ τόπους, λαοὺς καὶ ἄτομα, καὶ εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ἄτομον διαφέρει κατὰ χρόνους. Τὸ δὲ ἀντικείμενον αὐτῆς εἶναι ἐξ ἀνάγκης τὰ φαινόμενα, τὰ ἀποτελέσματα, αἱ μορφαὶ, καὶ οὐχὶ τὰ νοούμενα, τὰ αἴτια, αἱ ὑποστάσεις· καὶ ἡ ἐπιφάνεια αὕτη εἶναι εἰς ἄκρον μεταβλητὴ, καὶ οὐδὲν ἐγγυᾶται περὶ τῆς ὑφ' ἑαυτῇ πραγματικότητος. Τελευταῖον, καὶ αὐτὸ τὸ ὑποκείμενον τῆς γνώσεως, κατὰ μὲν τὸ σῶμα, μεταβάλλεται ἀδιακόπως, καὶ οὐχ ἧττον ἔχει αὐτὸ ὄργανον ἀπαραίτητον· κατὰ δὲ τὸ πνεῦμα, τρεῖς ἔχει πηγὰς γνώσεως, τὴν αἴσθησιν, τὴν συνείδησιν καὶ τὸν λόγον· καὶ ἡ μὲν αἴσθησις ἀπατᾷ ἡμᾶς πολυτρόπως, ἡ δὲ συνείδησις μόνον τὸ ἐν ἡμῖν ἀποκαλύπτει, δηλαδὴ, σχετικόν τι καὶ πεπερασμένον καὶ εὐμετάβολον, ὁ δὲ λόγος οὐδόλως ἀποδεικνύεται, καὶ περὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ διδασκομένων οὐ πάντες συμφωνοῦσιν. Εἰς δὲ τὴν ἀτέλειαν τοῦ πνεύματος προστίθεται ἡ μυριότροπος ταραχὴ τῆς καρδίας, καὶ ἐπὶ πάντα ἐπενεργοῦσιν αἱ ἐκ τῶν ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν γεγονότων καὶ περιστάσεων ποικίλαι ἐπιῤῥοαί. Ἀλλὰ καὶ πάντα ταῦτα εἰ μὴ ὑπῆρχον, καὶ ἐὰν πᾶσαι αἱ δυνάμεις καὶ πᾶσα ἡ ἀνθρωπότης πανταχοῦ καὶ πάντοτε περὶ τῶν αὐτῶν ἐσυμφώνει, πάντοτε ἡ γνῶσις ἤθελεν εἶσθαι ὑποκειμενικὴ καὶ ἀμφίβολος, καὶ ἡ περὶ τοῦ ἀληθοῦς ἀμφιβολία ἤθελεν ἐπιφέρει ἐξ ἀνάγκης τὴν περὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ καλοῦ, καὶ ἐντεῦθεν ἢ μεταπίπτομεν εἰς ἀθεράπευτον ἀντίφασιν, ἢ βυθιζόμεθα εἰς βίον ὅλως αἰσθητικὸν καὶ κτηνώδη, ἢ διαμένομεν ἀπαθεῖς καὶ ἀδιάφοροι, βίον ἀδόξαστον βιοῦντες καὶ πρὸς ἡ-

μᾶς αὐτοὺς καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους ἄσκοπον καὶ ἀνωφελῆ.

§ 132. Πρὸς λύσιν τῶν ἀποριῶν τούτων παρατηρητέον, ὅτι, ἡ γνῶσις, καίτοι μὴ οὖσα πλήρης ἀλλὰ μερικὴ, ἀρκεῖ ὅμως πρὸς νοητικὴν καὶ ἠθικὴν ἀνάπτυξιν· καὶ ἐν ᾧ ἀγνοοῦμεν, ἐὰν τὸ μέρος ἀντιστοιχῇ πρὸς τὸ ὅλον, ἀγνοοῦμεν ἐπίσης ἐὰν ἦναι πρὸς αὐτὸ ἐναντίον. Ὡς πρὸς δὲ τὰς ἐν αὐτῇ διαφορὰς καὶ ἀντιφάσεις ὁμολογητέον, ὅτι περὶ τῶν πλειοτέρων καὶ σημαντικωτέρων ἀληθειῶν, οἷον, περί τινων ἠθικῶν ἀρχῶν καὶ περὶ τῶν μαθηματικῶν καὶ φυσικῶν καὶ λογικῶν, ἐξ ὧν αἱ ἄλλαι, οἱ πλεῖστοι συμφωνοῦσι. Καὶ περὶ μὲν τοῦ ἀντικειμένου τῆς γνώσεως, ναὶ μὲν τὴν ἐπιφάνειαν τῶν πραγμάτων γινώσκομεν, καὶ ταύτην ἀκαταπαύστως μεταβαλλομένην, ἀλλὰ καὶ αἱ μεταβολαὶ ὑπόκεινται εἴς τινα νόμον, καὶ ἡ πεῖρα ἀποδεικνύει, ὅτι ἐκ τῆς ἐπιφανείας ἀσφαλῶς συμπεραίνομεν περὶ τῆς φύσεως τῶν ὄντων. Περὶ δὲ τοῦ ὑποκειμένου, οὐδὲν κατὰ τῶν τριῶν πηγῶν τῆς γνώσεως ἐπιχείρημα μὴ δυνάμενον καὶ κατ' αὐτοῦ τοῦ σκεπτισμοῦ ν' ἀντιστραφῇ, διότι καὶ οὗτος ἐπ' αὐτῶν ἐρείδεται· καὶ ἐὰν τὸ πνεῦμα ὑπόκειται εἰς λάθη καὶ πλάνας, ἔχομεν καὶ κανόνας καὶ μέσα πρὸς ἀποφυγὴν αὐτῶν, πρὰς ἀσφαλῆ ἐνέργειαν πασῶν τῶν νοητικῶν δυνάμεων, καὶ προφύλαξιν κατὰ πάσης ἐπιβλαβοῦς ἐπιῤῥοῆς τῶν τε ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν περιστάσεων. Τέλος, καὶ αὐτὴ ἡ ὑποκειμενικότης τῆς γνώσεως, ἄφευκτος καὶ ἀκατανίκητος, ἀντιστρέφεται κατὰ τοῦ σκεπτισμοῦ, ὅστις συνεπὴς ὢν πρὸς ἑαυτὸν, ἐπιφέρει ἐξ ἀνάγκης τὴν ἀμφιβολίαν τῆς ἀμφιβολίας, ἢ τὴν καταστροφὴν ἑαυτοῦ, καὶ πλήρη νοητικὸν, ἠθικὸν, κοινωνικὸν καὶ πολιτικὸν θάνατον.

ΤΜΗΜΑ ΔΕΥΤΕΡΟΝ.

Εὑρετική.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Περὶ τῶν αἰτίων τῆς πλάνης, καὶ περὶ μεθόδου ἐν γένει.

§ 133. Ἐὰν ἡ ἀλήθεια εἶναι ἡ νόησις τοῦ ὄντος (§ 103), ἕπεται ὅτι ὅσα τὰ ὄντα τόσα καὶ τὰ ἀντικείμενα τῆς Εὑρετικῆς, ἥτις διδάσκει τὴν πρὸς εὕρεσιν τῆς ἀληθείας μέθοδον. Καὶ ἐπειδὴ τὰ ὄντα ἀνάγονται εἰς τὸν κόσμον, τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸν Θεὸν, ἕπεται ὅτι καὶ περὶ τῶν τριῶν τούτων ἀντικειμένων ὀφείλει ἡ Εὑρετικὴ νὰ διδάξῃ τίνι τρόπῳ δυνάμεθα νὰ μορφώσωμεν γνῶσιν ἀληθῆ καὶ βεβαίαν, σχετικῶς πάντοτε πρὸς ἃς ἔχομεν δυνάμεις, καὶ πρὸς τὸ ἡμῖν ἐφικτὸν καὶ προοδευτικῶς ἐκδηλούμενον μέρος τῆς ἀληθείας. Ἵνα δὲ προβῶμεν ἀσφαλῶς εἰς τὴν ζήτησιν τῆς εὑρετικῆς μεθόδου, ἀναγκαία ἡ προκάθαρσις τοῦ πνεύματος, ἥτις γίνεται διὰ τῆς διαγνώσεως τῶν αἰτίων τῆς πλάνης. Οὐδὲ ἄλλως δυνάμεθα νὰ κατατάξωμεν ταῦτα, εἰμὴ κατ' αὐτὰ τὰ τρία στοιχεῖα τῆς γνώσεως, ἐξ ὧν

και τῶν σκεπτικῶν τὰ ἐπιχειρήματα. Πηγαὶ πλάνης ἄρα εἶναι τό τε ἀντικείμενον τῆς γνώσεως καὶ τὸ ὑποκείμενον καὶ αὐτὴ ἡ γνῶσις.

§ 134. Καὶ τὸ μὲν ἀντικείμενον γίνεται αἴτιον πλάνης διά τε τὴν ἔκτασιν καὶ τὴν ποικιλίαν καὶ τὰς σχέσεις, τὸν ἀναγκαῖον σύνδεσμον καὶ τὴν πρὸς ἄλληλα τάξιν τῶν μερῶν αὐτοῦ· τὸ δὲ ὑποκείμενον, διὰ τὴν ἀτέλειαν πάντων τῶν στοιχείων του καὶ τὰς ἐπ' αὐτῶν παντοίας ἐξωτερικὰς ἐπιῤῥοάς· ἡ δὲ γνῶσις πλανᾶται καὶ ὡς πρὸς τὸ ἴδιον ἑκάστης δυνάμεως ἀντικείμενον, καὶ ὡς ἐκ τοῦ τρόπου τῆς ἐνεργείας αὐτῆς. Ἐὰν δὲ εἰς τὰ τρία ταῦτα κεφάλαια ἀνάγονται τὰ αἴτια τῆς πλάνης, εἰς τὰ αὐτὰ πρέπει νὰ ἀνάγωνται καὶ οἱ πρὸς ἀποφυγὴν αὐτῆς κανόνες.

§ 135. Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὸ ἀντικείμενον, ἀπαιτεῖται ἀκριβὴς αὐτοῦ προσδιορισμὸς, ἔλλογος διάκρισις τῶν μερῶν του καὶ τάξις κατὰ τὴν διαδοχικὴν αὐτῶν μελέτην· ὡς πρὸς δὲ τὸ ὑποκείμενον, πλήρης ἐλευθερία πνεύματος ἀπὸ πάσης εἴτε σωματικῆς εἴτε ἠθικῆς διαταράξεως, πλήρης ἀνεξαρτησία ἀπὸ πάσης ἐπικρατούσης ἰδέας, προλήψεως ἢ δεισιδαιμονίας καὶ πλήρης ἐνάργεια, ἐκείνη, δηλαδὴ, ἡ γνῶσις ἥτις οὐδεμίαν ἀφίνει ἀμφιβολίαν· τέλος, ὡς πρὸς τὴν γνῶσιν, ἡ ἐφαρμογὴ ἑκάστης δυνάμεως εἰς τὸ ἴδιον αὐτῆς ἀντικείμενον συμφώνως πρὸς τοὺς νόμους τῆς ἰδίας ἐνεργείας. Καὶ οὗτοι μὲν εἶναι οἱ γενικοὶ κανόνες οἱ ἐπὶ παντὸς ἀντικειμένου γνώσεως ἐφαρμοζόμενοι.

§ 136. Περὶ δὲ τῶν μερικῶν, τῶν εἰς ἕκαστον ἀντικείμενον ἁρμοδίων, ἐγείρεται ζήτημα, ἐὰν μία καὶ ἡ αὐτὴ μέθοδος ἁρμόζει εἰς πάντα, ἢ ἐὰν εἰς ἕκαστον,

μία. Καὶ ἐπὶ μὲν ἀνθρώπου, φανερὸν ὅτι μόνη κατάλληλος εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ παρατήρησις, ἐπὶ δὲ κόσμου ἡ ἐξωτερικὴ, ἀλλ' ἀμφότεραι ἀχώριστοι τοῦ λόγου, δι' οὗ πᾶσα δύναμις νοητικὴ συμπληροῦται, ρυθμίζεται καὶ διοικεῖται· ὥστε κατὰ τοῦτο ἡ πρὸς ἀνακάλυψιν τῆς ἀληθείας μέθοδος ἤθελεν εἶσθαι ἡ ἔλλογος παρατήρησις τῶν γεγονότων· ἀλλά τινες ἐπιστῆμαι ἀρύονται τὰ ἴδια στοιχεῖα ἐξ αὐτῶν τῶν ἐννοιῶν τοῦ λόγου μᾶλλον ἢ ἐκ τῶν ἐσωτερικῶν ἢ ἐξωτερικῶν παρατηρήσεων, οἷαι, ἡ λογικὴ, ἡ μαθηματικὴ, ἡ ἠθικὴ καὶ ἡ θεοσοφία· ὥστε, ὅλως εἰπεῖν, ἡ μέθοδος εἶναι μία, καθὼς μία ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ πρὸς ταύτην ἀντιστοιχοῦσα διάνοια, καὶ δύναται νὰ ὁρισθῇ ἡ ἐφαρμογὴ τῶν ἀρχῶν τοῦ λόγου ἢ εἰς τὰς ἰδίας ἐννοίας, ἢ εἰς τὰς ἐσωτερικὰς καὶ ἐξωτερικὰς παρατηρήσεις· θέλομεν ἰδεῖ ἐν καιρῷ, ὅτι ἐν τῷ ὁρισμῷ τούτῳ καὶ αὐτὴ ἡ ἀποδεικτικὴ μέθοδος περιλαμβάνεται. Καὶ τῷ ὄντι, ὁ μὲν κόσμος εἶναι ὄντα καὶ νόμοι, ὁ δὲ λόγος παρέχει τὴν ἔννοιαν καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ὄντος, ἢ τὴν τάξιν καὶ τοὺς νόμους τῶν ὄντων· ἄρα τὸ ὂν ἀντανακλᾶται εἰς τὸ ὂν, ἢ τὸ ὂν ἔχει συνείδησιν ἑαυτοῦ ἐν τῷ λόγῳ, καὶ εἰς τοῦτο ἀνάγεται πᾶσα ἐπιστήμη καὶ πᾶσα φιλοσοφία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Περὶ εὑρέσεως τῆς ἀληθείας ὡς πρὸς τὸν ἄνθρωπον.

§ 137. Καὶ περὶ μὲν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, φανερὸν ὅτι ὑπάγεται εἰς τὴν περὶ τῆς ὑλικῆς φύσεως ἐ-

μοτήμην· περὶ δὲ τοῦ πνεύματος εἴπομεν ἀπ' ἀρχῆς (§ 5) ὅτι ἡ ψυχολογικὴ μέθοδος εἶναι μόνη κατάλληλος, ἀσφαλὴς καὶ σωτήριος· καὶ ἔκτοτε ἐχαρακτηρίσαμεν, καὶ μέχρι τοῦδε ἐφηρμόσαμεν αὐτήν. Δὲν εἶναι ἴσως περιττὸν ν' ἀποδείξωμεν εἰσέτι τὴν νομιμότητα αὐτῆς πρὸς τὰς ἐναντίας τῶν φυσιολόγων καὶ ὀντολόγων μεθόδους παραβαλλομένης.

§ 138. Καὶ κατὰ μὲν τοὺς πρώτους, ἡ νόησις, ἡ βουλὴ καὶ πᾶσα πνευματικὴ ἐνέργεια οὐδὲν ἕτερον εἶναι ἢ λειτουργίαι τῶν σωματικῶν ὀργάνων. Ἀλλ' ἐὰν διακρίνωμεν τὴν σύμφυσιν τῶν ὑλικῶν μορίων, κατά τινας φυσικοὺς νόμους γινομένην, ἀπὸ τῆς ἀνωτέρας ἐκείνης ἐνεργείας ἣν ζωὴν ὀνομάζομεν, καὶ ἐν ταύτῃ τὴν θρεπτικὴν καὶ παραγωγικὴν δύναμιν ἀπὸ τῆς ὑπὸ τῶν φυσιολόγων σχετικῆς λεγομένης ζωῆς, ἥτις περιλαμβάνει τὴν αἴσθησιν, τὴν νόησιν καὶ τὴν πρᾶξιν, εὑρίσκομεν ὅτι τὸ τρίτον τοῦτο στοιχεῖον δὲν εἶναι τῆς αὐτῆς φύσεως τῶν ἄλλων, καθ' ὅσον ἐκεῖνα μὲν κατὰ μέγα μέρος εἶναι ἀκούσια, τοῦτο δὲ ἑκούσιον· ἐνίοτε δὲ ὑπάρχει ἐναντιότης πρὸς ἄλληλα, καὶ ἐν ᾧ ἐκείνων δὲν ἔχομεν συνείδησιν, τούτου ἔχομεν, ὥστε ἐκεῖνα μὲν γινώσκομεν διὰ πειραμάτων καὶ ἐπὶ ἄλλα ζῶα τελουμένων, ταῦτα δὲ ἀμέσως, δι' ἐσωτερικῆς παρατηρήσεως. Ἄρα ἀντικείμενα τοσούτῳ διάφορα ἀλλήλων ὑποθέτουσι διαφόρους μεθόδους καὶ ἐπιστήμας.

§ 139. Κατὰ δὲ τοὺς ὀντολόγους, ἡ ἐξήγησις ὅλων τῶν ὄντων πρέπει νὰ γίνῃ ἐξ αὐτῆς τῆς ἐννοίας τοῦ ὄντος· καὶ ἐπειδὴ πάντα τὰ ὄντα ἔκ τινος πρώτου, ἐκ τῆς ἐννοίας τούτου διά τινος λογικῆς ἐξαγωγῆς ἐξηγοῦνται πάντα τὰ ἄλλα. Ἡ μέθοδος αὕτη ἀνάγεται

εἴς τινα διάλληλον κύκλον, διότι, εἰ μὲν ἔχομεν τοιαύ-
την ἔννοιαν, περιττὴ πᾶσα ἐξήγησις, εἰ δὲ ἐξηγοῦμεν,
δῆλον ὅτι δὲν ἔχομεν αὐτήν· ἀνάγεται προσέτι εἴς τι-
να θεοποίησιν τοῦ ἀνθρώπου διά τινος συνταυτίσεω
αὐτοῦ μετὰ τοῦ ἀπείρου, διότι τὸ πρῶτον ὂν εἶναι φύ-
σει ἄπειρον, καὶ μόνον τὸ ἄπειρον ὂν δύναται νὰ ἔχ
τοιαύτην ἔννοιαν ἑαυτοῦ, ὥστε νὰ ἐξαγάγῃ ἐξ αὐτῆ
τὴν γνῶσιν πάντων τῶν ἄλλων. Ἄρα δὲν μένει εἰμ
ἡ μελέτη τοῦ ἀνθρώπου διὰ τοῦ ἀνθρώπου ἢ διὰ τῆ
συνειδήσεως.

§ 140. Ἀλλὰ, πρὸς πλήρη γνῶσιν τοῦ ἀνθρώπου
ἀπαιτεῖται οὐ μόνον ἡ διὰ τῆς συνειδήσεως ἐσωτερικ
παρατήρησις ἀλλὰ καὶ ἡ ἐξωτερικὴ τῶν πράξεων κα
ἔργων αὐτοῦ, ἅτινα γινώσκομεν διὰ τῆς μαρτυρία
καὶ ἱστορίας· ὥστε τὴν περὶ ψυχολογικῆς *μεθόδου*
θεωρίαν συμπληροῖ ἡ περὶ μαρτυρίας καὶ ἱστορικῆς κρι-
τικῆς.

§ 141. Μαρτυρία εἶναι ἡ ὑπ' ἄλλου βεβαίωσις ἐξω-
τερικοῦ ἢ ἐσωτερικοῦ γεγονότος. Ἡ εἰς αὐτὴν πίστις
περιπτύσσεται πανταχόθεν τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ γενετῆς
μέχρι θανάτου. Προέρχεται δὲ ἔκ τινος ἐμμέσου βε-
βαιότητος στηριζομένης ἐπί τινος συλλογισμοῦ, δι' οὗ
ἐκ τῆς ταὐτότητος τῶν ἀποτελεσμάτων συμπεραίνομεν
τὴν ταὐτότητα τῶν αἰτίων. Ὀφείλομεν δὲ νὰ πιστεύω-
μεν οὐχὶ περὶ πάντων ἀδιακρίτως ἀλλὰ περὶ γεγονό-
των, ἃ δὲν δυνάμεθα νὰ ἐπαληθεύσωμεν· διότι, ὅταν
δυνάμεθα, προτιμητέα ἡ ἐπαλήθευσις. Πολὺ δὲ ὀλι-
γώτερον δὲν πρέπει νὰ πιστεύωμεν ἄνευ ἐπαληθεύ-
σεως περὶ ἀρχῶν, συλλογισμῶν, θεωριῶν, δοξασιῶν,
ἔνθα δὲν πρέπει νὰ ἰσχύῃ ἡ αὐθεντία, ἧς οὐχ ἧττον

ἀνάγκην ἔχει οὐχὶ σπανίως ἡ ἐπιστήμη, καθὼς τοῦ λόγου ἔχει ἀνάγκην ἡ πίστις· δὲν ἀληθεύει ἄρα ὅτι ἐπὶ ἐπιστημονικῶν πρέπει νὰ ἰσχύῃ μόνος ὁ λόγος, καὶ ἐπὶ θρησκευτικῶν μόνη ἡ αὐθεντία. Μεταξὺ δὲ αὐτῶν τῶν γεγονότων ἀπίστευτα εἶναι μόνον τὰ φύσει ἀδύνατα· καὶ ταῦτα εἶναι οὐχὶ ἁπλῶς τὰ ἀπίθανα καὶ ἀσυνήθη καὶ παράδοξα, ἀλλὰ τὰ περιέχοντα ἀντίφασιν.

§ 142. Ὅροι τῆς ἀξιοπίστου μαρτυρίας εἶναι, ὡς πρὸς αὐτὴν μὲν τὴν μαρτυρίαν, νὰ ἦναι σαφὴς, συνεπὴς πρὸς ἑαυτὴν, ἀμιγὴς ὑποκειμενικῶν στοιχείων, μὴ ἐναντία πρὸς ἄλλα ἀποδεδειγμένα γεγονότα, καὶ ὅσῳ τὸ δυνατὸν ἄμεσος καὶ δεδικαιολογημένη· ὡς πρὸς τὸ πρόσωπον δὲ τοῦ μάρτυρος, νὰ μὴ ἦναι οὔτε ἐν γένει, ἕνεκα δηλαδὴ γενικῆς ἀνικανότητος, οὔτε ἐν μέρει, ἕνεκα τῆς πρὸς γνῶσιν τοῦ προκειμένου γεγονότος ἰδιαιτέρας ἀνικανότητος, ἀναρμόδιος πρὸς τὴν μαρτυρίαν· νὰ μὴ ἔχῃ δὲ προσέτι ἠθικὴν ἀνικανότητα ἕνεκα συμφέροντος ἢ πάθους, κακῆς ἕξεως ἢ συστολῆς. Περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μαρτύρων, οὐδὲν ἀπόλυτον ἐπιβάλλει ἡ ἐπιστήμη. Ἐπὶ τῶν κανόνων τούτων στηρίζεται καὶ ἡ περὶ ἱστορικῆς κριτικῆς διδασκαλία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ′.

Περὶ εὑρέσεως τῆς ἀληθείας ὡς πρὸς τὸν κόσμον.

§ 143. Οἱ πρὸς μελέτην τοῦ ὑλικοῦ κόσμου κανόνες εἶναι εὐκολώτεροι, διότι περὶ αὐτῶν πάντες σχε-

δὸν οἱ ἐπιστήμονες συμφωνοῦσι, καὶ περὶ τῆς ἀλη-
θείας τῶν φυσικῶν θεωριῶν μαρτυροῦσιν οὐ μόνον τ
ἐξαγόμενα αὐτῶν καὶ αἱ ἐφαρμογαὶ, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀ-
πό τινων αἰώνων θαυμασία τῷόντι καὶ ἀκατάπαυστ
πρόοδος τῆς ἐπιστήμης τῆς φύσεως.

§ 144. Πρὸς τὰ ἐκτὸς κοινωνοῦμεν διὰ τῆς ἀντι-
λήψεως, καὶ εἴδομεν ἤδη πῶς γίνεται ἡ ἐντύπωσις,
ἡ αἴσθησις, ἡ προσοχὴ, ἡ ἀντίληψις, ἡ ἀφαίρεσις,
ἡ γενίκευσις καὶ ἡ ἐπαγωγὴ, εἰς ἣν οὐσιωδῶς ἀνά-
γεται πᾶσα ἡ πρὸς εὕρεσιν τῆς περὶ τοῦ κόσμου ἀλη-
θείας μέθοδος. Ὅθεν δυνάμεθα περὶ τούτου νὰ παρα-
πέμψωμεν εἰς ὅσα εἴπομεν ἐν § 45 καὶ λ.

§ 145. Πάντες δὲ οἱ περὶ τῆς μεθόδου ταύτης πολύ-
πλοκοι κανόνες τοῦ Βάκωνος ἀνάγονται ἐπὶ τέλους
εἰς τὴν ἐξακρίβωσιν ἐὰν φαινόμενόν τι πάντοτε ἡγεῖται,
ἕπεται, αὐξάνει ἢ ἐλαττοῦται πρός τι ἕτερον, δηλαδὴ
εἰς τὴν δι' ἐπανειλημμένων, προσεκτικῶν καὶ ἐντέχνων
παρατηρήσεων καὶ πειραμάτων ἐκδήλωσιν τῆς ἀναγ-
καίας διαδοχῆς τῶν φαινομένων, ἐξ ὧν τὰ μὲν ἡ-
γούμενα θεωροῦμεν ὡς αἴτια, τὰ δὲ ἑπόμενα ὡς ἀπο-
τελέσματα. Ἀλλ' ἡ χρῆσις αὕτη τῆς ἐπαγωγῆς δὲν
εἶναι ἡ μόνη· διότι ἐνίοτε ἐξ ὀλίγων ἢ καὶ ἐκ μιᾶς
μόνης παρατηρήσεως ἐπαγόμεθα εἰς τὴν ἀνακάλυψιν
νόμου τινὸς τῆς φύσεως, καὶ τὰς μεγάλας κατατά-
ξεις φυσικῶν τινων ἐπιστημῶν στηρίζομεν ἐπί τινος
ἐκ τῶν προτέρων ἐννοίας, καὶ σχηματίζομεν κατά τι-
να τύπον ἑνότητος, ὑφ' οὗ ὁδηγούμεθα κατὰ τὴν πα-
ρατήρησιν τῆς διαδοχῆς τῶν φαινομένων, καὶ ὃν δι'
αὐτῆς ἐπαληθεύομεν. Ἐπειδὴ δὲ, ὡς ἀπεδείξαμεν, ἡ
ἐπαγωγὴ βασίζεται ἐπὶ τῆς ἐννοίας τῆς λογικῆς τά-

ξεως, ζητοῦμεν δι' αὐτῆς οὐ μόνον τὴν διαδοχὴν καὶ τὰ αἴτια, ἀλλὰ καὶ τὰ τέλη καὶ τὰ μέσα, διότι μόνος ὁ συνδυασμὸς τῶν αἰτίων, τῶν τελῶν καὶ τῶν μέσων παρέχει πλήρη τὴν ἔννοιαν τῆς τάξεως. Εἰς ταύτην ἐπείδεται ἡ ἀναλογία, ἡ ζήτησις τῶν τελικῶν αἰτίων ἢ τοῦ ἀποχρῶντος λόγου, αἱ εἰκασίαι, αἱ ὑποθέσεις, αἵτινες εἶναι ἐργασίαι προπαρασκευαστικαί, ἃς ἐπαληθεύουσιν ἀκολούθως αἱ περαιτέρω παρατηρήσεις καὶ τὰ πειράματα. Ὥστε οἱ κανόνες τοῦ Βάκωνος φαίνονται ἀνεπαρκεῖς, καθὸ ὁδηγοῦντες ἡμᾶς μόνον εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τῶν αἰτίων, δηλαδή, τῆς ἀναγκαίας διαδοχῆς τῶν φαινομένων.

§ 146. Οἱ δὲ τοῦ Νεύτωνος χωροῦσι περαιτέρω, διότι, ὡς πρὸς τὸν πρῶτον, τὸ νὰ μὴ παραδεχώμεθα ὡς φυσικὰ αἴτια εἰμὴ τὰ ἀληθῆ καὶ ἐπαρκοῦντα εἰς ἐξήγησιν τῶν φαινομένων, ἐπιβάλλει βραδυτέραν ἔρευναν πρὸς ἀνακάλυψιν, εἰ δυνατόν, οὐχὶ ἁπλῶς τῆς ἀναγκαίας διαδοχῆς ἀλλὰ καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ συνδέσμου μεταξὺ αἰτίων καὶ ἀποτελεσμάτων. Ὁ δὲ δεύτερος, ὅτι ἐπὶ ὁμογενῶν ἀποτελεσμάτων πρέπει νὰ ζητῶμεν ὅσῳ τὸ δυνατὸν ταὐτότητα αἰτίων, παρακινεῖ εἴς τινα λογικωτέραν κατάταξιν τῶν φαινομένων. Ὡσαύτως ὁ τρίτος, ὅτι αἱ ἰδιότητες τῶν σωμάτων ὧν ἔχομεν πεῖραν, εἶναι πάντων τῶν σωμάτων ἰδιότητες, ὑποθέτει τὴν καθολικότητα τῆς ἀρχῆς τῆς ἐπαγωγῆς, καὶ σχέδιον συνεπὲς πρὸς ἑαυτὸ ἐν τῇ φύσει. Τελευταῖον, ὁ τέταρτος, ὅτι τὰ ἐξαγόμενα τῆς ἐπαγωγῆς εἶναι βέβαια, μέχρις οὗ δὲν τροπολογοῦνται ὑπ' ἄλλων φαινομένων, ἐν ᾧ φαίνεται περιορίζων τὸν τρίτον, ἀποκρούει τὰς τολμηρὰς ὑποθέσεις καὶ τὰ παράκαιρα συμπεράσματα.

§ 147. Φαίνεται ὅμως ἀναγκαῖον νὰ προστεθῶσιν εἰς τοὺς ἀνωτέρω κανόνας, δι' ὧν ὁδηγούμεθα εἰς τὴν εὕρεσιν τῶν αἰτίων, καὶ δύο ἕτεροι, ἡ ζήτησις τῶν τελῶν τῆς φύσεως καὶ τῆς σχετικῆς αὐτῶν ὑποταγῆς, καὶ ἡ ζήτησις τῶν μέσων. Ἀμφότεροι δὲ συμπληροῦσι τὴν ἔννοιαν τῆς τάξεως, ἐξ ἧς ἀποῤῥέουσι, καὶ ἐφ' ἧς στηρίζεται οἱαδήποτε ἐπαγωγή. Καὶ περὶ μὲν τοῦ πρώτου, περιττὸν ν' ἀποδείξωμεν πόσον συντείνει εἰς πληρεστέραν γνῶσιν τῆς φύσεως· περὶ δὲ τοῦ δευτέρου παρατηρητέον, ὅτι τὰ μέσα ταῦτα οὐδὲν ἕτερον εἶναι εἰμὴ ἡ διάφορος τῶν ὄντων οὐσία, τὸ σύνολον δηλαδὴ τῶν ἰδιοτήτων, δι' ὧν αἱ ὑποστάσεις διακρίνονται ἀλλήλων κατά τινα ἰδιαίτερον τύπον ἐξωτερικευόμεναι, καθ' ὃν καὶ πραγματοποιοῦσι τὸ ἴδιον τέλος. Ἀλλ' ἐν ᾧ ἕκαστον ὂν ἔχει ἴδιον τύπον φέρει καί τινας κοινοὺς καὶ γενικοὺς χαρακτῆρας, δι' ὧν εἶναι καὶ λέγεται ὄν· ἄρα ὑπάρχει ἐν μέσῳ τῆς μεγάλης ποικιλίας ἄκρα ἑνότης ἐν τῇ φύσει, καί τις ὑπὸ τὰς πολλὰς διαφορὰς ἐνδόμυχος ταὐτότης. Ὅσῳ δὲ ἐντελέστερον γινώσκομεν τὰ δύο ταῦτα στοιχεῖα, τὸ τῆς ποικιλίας καὶ διαφορᾶς ἀφ' ἑνὸς, τὸ τῆς ἑνότητος καὶ ταὐτότητος ἀφ' ἑτέρου, τόσῳ πληρέστερον κατανοοῦμεν τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων, δηλαδὴ τὰ μέσα ἐν τῇ τάξει τοῦ κόσμου· ἄρα ζητητέον τὰς διαφορὰς ἐν τῇ φαινομένῃ ταὐτότητι, καὶ τὴν ταὐτότητα ὑπὸ τὰς φαινομένας διαφοράς· πᾶν δὲ βῆμα εἴτε πρὸς τὸ ἓν εἴτε πρὸς τὸ ἕτερον τῶν στοιχείων τούτων τῆς γνώσεως, εἶναι πρόοδος, ὡς ἀποδεικνύει ἡ ἱστορικὴ ἀνάπτυξις τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν· ἥτις τελεῖται διὰ τῆς ἐναλλὰξ πρὸς τὸ κέντρον καὶ ἀπὸ τοῦ κέντρου ταύτης κινήσεως, ὡς ἡ κοσμικὴ ἐνέργεια, ἥτις εἶναι τὸ ἀντι-

μένον τῶν ἐπιστημῶν τούτων· οὐδὲ αὐτὴ ἡ ἔλλογος ῶν ὄντων κατάταξις δύναται ἄλλως νὰ γίνῃ. Καθὼς τὰ τέλη ἔχουσι σχετικὴν πρὸς ἄλληλα ὑποταγὴν, ὴν ὁποίαν ὀφείλομεν νὰ μελετήσωμεν, ὡσαύτως καὶ μέσα ἢ αἱ ἰδιαίτεραι τῶν ὄντων οὐσίαι πολλὰς ἔχου- ι πρὸς ἀλλήλας σχέσεις ἀμοιβαίας ἐνεργείας καὶ ἀν- τενεργείας συμπληρούσας τὴν πραγματοποίησιν τῆς παγκοσμίου τάξεως, τὰς ὁποίας πρέπει νὰ ζητήσωμεν καὶ νὰ ἐκδηλώσωμεν, καὶ διὰ τῆς ἀνακαλύψεως τῶν ὁποίων ἀναβιβάζεται ἡ ἀνθρωπίνη ἐπιστήμη εἰς τὴν ὅσῳ τὸ δυνατὸν ὑψηλοτέραν ἑνότητα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ′.

Περὶ εὑρέσεως τῆς ἀληθείας ὡς πρὸς τὸν Θεόν.

§ **148.** Εἴδομεν ὅτι μέχρι τοῦδε ἀληθεύει ὁ ὑφ' ἡμῶν ὑποδοθεὶς ὁρισμὸς τῆς μεθόδου, καθ' ὅσον οὔτε ἡ ἐσω- τερικὴ οὔτε ἡ ἐξωτερικὴ παρατήρησις γίνεται χωρὶς τοῦ λόγου, καὶ ἐντεῦθεν δύο ἰδιαίτεραι μέθοδοι, ἡ μὲν ψυ- χολογικὴ, πρὸς μελέτην τοῦ ἀνθρώπου, ἡ δὲ ἐπαγωγι- κὴ, πρὸς μελέτην τοῦ κόσμου, ἀμφότεραι βασιζόμε- ναι ἐπὶ τῆς παρατηρήσεως καὶ φωταγωγούμεναι ὑπὸ τοῦ λόγου. Ἀμφοτέρων δὲ ἔχομεν ἀνάγκην πρὸς φι- λοσοφικὴν μελέτην τοῦ ὑψίστου τῆς διανοίας ἀντικει- μένου καὶ τοῦ πρὸς ὃν ὅρου πάσης νοήσεως καὶ πρά- ξεως. Τῳόντι, τρία ζητήματα παρέχει ἡ περὶ Θεοῦ φιλοσοφικὴ θεωρία, τὸ περὶ τῆς ἐννοίας καὶ ὑπάρξεως Θεοῦ, τὸ περὶ τῶν προσόντων αὐτοῦ, καὶ τὸ περὶ τῶν

σχέσεων αὐτοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸν κόσμον. Πρὸς λύσιν ἑκάστου τῶν ζητημάτων τούτων ἄλλα μέσα δὲν ἔχομεν ἢ ὅσα ἤδη ἐνεδείξαμεν. Διότι, εἴτε ἔμφυτος εἴτε ἐπίκτητος ἦναι ἡ τοῦ Θεοῦ ἔννοια, δὲν τ μανθάνομεν εἰμὴ διὰ τῆς ἐσωτερικῆς παρατηρήσεως· τὰ δὲ προσόντα αὐτοῦ ἐξάγονται ἐξ αὐτῆς τῆς ἐννοίας, καὶ τὰς πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸν κόσμον σχέσει αὐτοῦ ἀποκαλύπτουσιν ἥ τε ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερικὴ παρατήρησις καὶ ὁ λόγος. Καὶ ταῦτα μὲν ἐκτενέστερον θέλομεν ἀναπτύξει ἐν τῇ Θεοσοφίᾳ.

§ 149. Πρὶν δὲ μεταβῶμεν εἰς τὸ τρίτον μέρος τῆς προκειμένης πραγματείας, τὴν Ἀποδεικτικὴν ἢ κυρίως Λογικὴν καλουμένην, ἀνάγκη νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι καὶ τῆς Εὑρετικῆς καὶ τῆς Δοκιμαστικῆς ἡ θεωρία, ὡς πᾶσα ἄλλη ἐπιστημονικὴ διδασκαλία, καὶ πᾶσα σχεδὸν νοητικὴ ἐργασία, ἀπαιτεῖ τὴν ἐνέργειαν τῆς συλλογιστικῆς δυνάμεως, ἣν ἐξησκήσαμεν ἄχρι τοῦδε, ἀλλ' ἧς τὴν θεωρίαν ἐκθέτομεν ἰδίως ἐν τῇ Ἀποδεικτικῇ πρὸς σαφεστέραν αὐτῆς διαστολὴν καὶ ἐντελεστέραν κατανόησιν τῶν ἀρχῶν αὐτῆς καὶ τῶν νόμων.

ΤΜΗΜΑ ΤΡΙΤΟΝ.

Ἀποδεικτική.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Περὶ φύσεως, κατατάξεως καὶ πηγῶν τῶν ἐννοιῶν.

§ 150. Τὸ ἐν τῷ πνεύματι ἀποτέλεσμα τῆς εὑρέσεως τῆς ἀληθείας εἶναι ἡ ἰδέα ἢ γενικώτερον ἡ ἔννοια, καὶ ἐπειδὴ οὐ μόνον ἐκ τῆς ἐννοίας ἐξαρτᾶται ἡ πρᾶξις, καὶ διὰ τῆς ἐκφράσεως τῶν ἐννοιῶν συγκοινωνοῦμεν πρὸς τοὺς ἄλλους, ἀλλὰ προσέτι δι' ἐννοιῶν ἀποδεικνύομεν, ἀνάγκη νὰ ζητήσωμεν κατὰ πρῶτον τί εἶναι ἔννοια, πῶς αἱ ἔννοιαι κατατάσσονται καὶ πόθεν πηγάζουσιν, ἵνα προβῶμεν ἀσφαλέστερον εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ συλλογισμοῦ καὶ τῆς ἀποδείξεως. Γνωστὸν δὲ, ὅτι εἴς τινα θεωρίαν τῶν ἰδεῶν ἢ ἐννοιῶν ἀνάγονται ὁλόκληρα φιλοσοφικὰ συστήματα, καὶ εἰς τὴν ἰδεολογίαν, κατά τινας, ὅλη ἡ φιλοσοφία.

§ 151. Διαφωνοῦσι τὰ μέγιστα οἱ φιλόσοφοι περὶ τοῦ ὁρισμοῦ τῆς ἐννοίας, καί τινες θεωροῦντες αὐτὴν ὡς τὸ ἁπλούστατον τοῦ πνεύματος γεγονὸς, διαδηλοῦ-

σιν ἀνεπίδεκτον ὁρισμοῦ. Ἀλλ' ἐὰν ἡ ἔννοια εἶναι ἀπο-
τέλεσμα τῆς ὅπως δήποτε εὑρέσεως καὶ γνώσεως τῆς ἀληθείας, καὶ ἐὰν ἀλήθεια εἶναι ἡ νόησις τοῦ ὄντος (§ 103), ἕπεται ὅτι ἡ ἔννοια οὐδὲν ἕτερον δύναται νὰ ἦναι εἰμὴ ἡ ἐν τῷ πνεύματι δήλωσις τοῦ ὄντος. Καὶ ὅταν μὲν ἡ δήλωσις αὕτη ἀντιστοιχῇ πρὸς τὴν πραγματικότητα, τότε εἶναι νόησις τοῦ ὄντος, καὶ ἡ ἔννοια εἶναι ἀληθής· ὅταν δὲ τὸ ἐναντίον, τότε εἶναι παρανόησις τοῦ ὄντος, καὶ ἡ ἔννοια εἶναι ψευδής· ἀλλ' εἴτε νόησις εἴτε παρανόησις, ἡ ἔννοια εἶναι πάντοτε δήλωσις τοῦ ὄντος. Περὶ τῆς ἀκριβείας τοῦ ὁρισμοῦ τούτου θέλομεν πεισθῇ διὰ τῆς περαιτέρω ἀναπτύξεως τῆς τῶν ἐννοιῶν θεωρίας· ἀλλ' ἐν τούτοις εἶναι φανερόν, ὅτι ἐπιβεβαιοῦται καὶ διὰ τῆς θεωρίας τῶν πρώτων δυνάμεων τοῦ πνεύματος, αἵτινες εἶναι ἡ *συνείδησις*, ἡ *ἀντίληψις*, ὁ *λόγος*, ὧν ἑκάστη ἀποκαλύπτει τὸ ὄν.

§ **152.** Ἡ δὲ κατάταξις τῶν ἐννοιῶν κατὰ πολλοὺς τρόπους δύναται νὰ γίνῃ. Καὶ πρῶτον ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν, φανερὸν ὅτι δύνανται νὰ ἦναι ὅσα τὰ ἀντικείμενα τῆς νοήσεως, ὅσα, δηλαδὴ, τὰ ὄντα καὶ τὰ διάφορα αὐτῶν στοιχεῖα. Κατὰ δὲ τὴν φύσιν τῶν ἀντικειμένων τούτων δύνανται νὰ ἦναι ἐνδεχόμεναι, μερικαὶ καὶ σχετικαὶ, ἢ ἀναγκαῖαι, καθολικαὶ καὶ ἀπόλυτοι. Καὶ κατὰ μὲν τὴν ποιότητα αὐτῶν, ὡς πρὸς τὰς σχέσεις ἃς ἔχουσι πρὸς τὰ ἴδια ἀντικείμενα, δύνανται νὰ ἦναι ἀληθεῖς ἢ ψευδεῖς, σαφεῖς ἢ ἀσαφεῖς, διακεκριμέναι ἢ συγκεχυμέναι, τέλειαι ἢ ἀτελεῖς, πραγματικαὶ ἢ φαντασιώδεις. Κατὰ δὲ τὰ στοιχεῖα καὶ τὴν μορφὴν αὐτῶν, εἶναι ἁπλαῖ ἢ σύνθετοι, συγκε-

ριμέναι ἢ ἀφῃρημέναι, ἀτομικαὶ ἢ περιληπτικαὶ, μερικαὶ ἢ γενικαί. Τέλος, κατὰ τὴν ἀρχήν των, αἱ μὲν εἶναι ἔμφυτοι, αἱ δὲ ἐπίκτητοι, ἄλλαι πρῶται, ἄλλαι παράγωγοι.

§ 153. Περὶ δὲ τῶν πηγῶν αὐτῶν, εἴδομεν ὅτι αἱ πρῶται καὶ μὴ παράγωγοι δυνάμεις τοῦ πνεύματος εἶναι ἡ συνείδησις, ἡ αἴσθησις καὶ ὁ λόγος· καὶ ἐκ μὲν τῆς συνειδήσεως ἔχομεν πάσας τὰς περὶ τῶν ἐν ἡμῖν στοιχείων καὶ γεγονότων καὶ ἐνεργειῶν ἐννοίας, ἐκ δὲ τῆς αἰσθήσεως, τὰς περὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, καὶ ἐκ τοῦ λόγου, τὰς ἀναγκαίας καὶ καθολικὰς ἐννοίας καὶ ἀρχὰς, δι' ὧν φθάνομεν τὸ ἄπειρον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Περὶ κρίσεως.

§ 154. Ἀφ' οὗ εἴδομεν τί εἶναι αἱ ἔννοιαι, πῶς κατατάσσονται, καὶ πόθεν πηγάζουσι, δυνάμεθα εὐκολώτερον νὰ νοήσωμεν πῶς συνδέονται διὰ τῶν κρίσεων. Καὶ πρώτην μὲν σύνδεσιν ἐννοιῶν εἴδομεν ἐν τῇ θεωρίᾳ τῆς συζεύξεως. Εἶναι δὲ φανερὸν ὅτι ἡ νόησις, ἡ σκέψις, ὁ συλλογισμὸς εἶναι ἀδιάκοπος σύνδεσις, καθὼς ἐπίσης ὁ λόγος, εἴτε ἱστορικὸς, εἴτε ἐπιστημονικὸς, εἴτε ποιητικός. Καὶ ἐν μὲν τῷ λόγῳ ἡ σύνδεσις αὕτη γίνεται διὰ τῆς προτάσεως, ἐν δὲ τῇ διανοίᾳ, διὰ τῆς κρίσεως, ἣν ἐκφράζει ἡ πρότασις. Καὶ ἐπειδὴ ἡ πρότασις ὡρίσθη ἀπ' ἀρχῆς λόγος καταφατικὸς ἢ ἀποφατικὸς τινὸς κατά τινος, ὁ ὁρισμὸς οὗτος μετεδόθη διὰ τοῦ μεσαιῶνος εἰς τὴν νέαν φιλοσοφίαν,

καὶ ἐξ αὐτοῦ μετέλαβεν ὁ τῆς κρίσεως, ἥτις ὡρίσθ
πρᾶξις τοῦ πνεύματος δύο ἐννοίας συνάπτουσα ἢ διΐςᾶ
σα ἐκ παραβολῆς. Ἀλλὰ, καίτοι πολλὰς καὶ ἐλλό-
γους ἐπικρίσεις κατὰ τοῦ ὁρισμοῦ τούτου ἐπενεγκόντες,
οὐδὲ οἱ νεώτεροι τῶν φιλοσόφων ἀπέδωκαν ὁρισμὸν τῆς
κρίσεως καθ' ὅλα ἱκανοποιητικόν.

§ 155. Ἵνα δὲ τοιοῦτον ὁρισμὸν μορφώσωμεν, ἀ-
νάγκη νὰ λάβωμεν τὰ στοιχεῖα αὐτοῦ ἢ ἔξωθεν, ἐκ
τῶν ἐν τῷ λόγῳ προτάσεων, ἢ ἔσωθεν, ἐξ αὐτῆς ταύ-
της τῆς πράξεως τοῦ πνεύματος. Ἀλλὰ τὸ πρῶτον ἀ-
δύνατον, καὶ πάντοτε ἀβέβαιον, διότι ὑποθέτει ἐντε-
λῆ τῶν προτάσεων ἀπαρίθμησιν, καὶ τὴν πρὸς ἀλλή-
λας παραβολήν. Κατὰ δὲ τὸν δεύτερον τρόπον, ἀνάγ-
κη ἢ ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως τῶν ἐννοιῶν τῶν διὰ τῆς
κρίσεως συναπτομένων νὰ πορισθῶμεν τὸν ὁρισμὸν αὐ-
τῆς, ἢ ἐκ τῆς φύσεως τοῦ πρὸς ἀλλήλας συνδέσμου.
Ἀλλ' εἴτε τὸ πρῶτον εἴτε τὸ δεύτερον τῶν μέσων τού-
των μεταχειρισθῶμεν, τὸ αὐτὸ ἔχομεν ἐξαγόμενον·
διότι ἡ μὲν ἔννοια ὡς πρὸς τὴν φύσιν αὐτῆς εἶναι ἡ ἐν
τῷ πνεύματι δήλωσις τοῦ ὄντος, ἡ δὲ τῶν ἐννοιῶν
σύζευξις γίνεται κατὰ τὴν ἔννοιαν καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ
ὄντος. Ἄρα ἡ κρίσις οὐδὲν ἕτερον δύναται νὰ ἦναι εἰμὴ
ἡ ἀναγνώρισις τῶν πρὸς ἄλληλα σχέσεων τῶν ὄντων,
τῶν στοιχείων καὶ ἀρχῶν αὐτῶν.

§ 156. Ὁ δὲ βουλόμενος νὰ ἐπαληθεύσῃ τὸν ὁρισμὸν
τοῦτον δύναται νὰ λάβῃ τὰς ἐκ τῶν τριῶν πηγῶν τῶν
ἐννοιῶν προερχομένας κρίσεις, καὶ νὰ τὰς παραβάλῃ
πρὸς αὐτὸν, καὶ πεποίθαμεν ὅτι καὶ αἱ ἐκ τῆς συνει-
δήσεως καὶ αἱ ἐκ τῆς ἀντιλήψεως καὶ αἱ ἐκ τοῦ λόγου
εὐκόλως θέλουσι συμπεριληφθῇ ἐν τῷ ἀποδοθέντι ὁ-

νισμῷ. Καὶ ἐὰν αἱ ἄλλαι τοῦ πνεύματος δυνάμεις εἶναι παράγωγοι, καὶ τὰ ἐκ τῶν πρώτων λαμβανόμενα στοιχεῖα ποικιλοτρόπως ἐπεξεργάζονται καὶ μεταβάλλουσιν, ὑποτασσόμεναι καὶ αὗται εἰς τὸν λόγον, ἤτοι, εἰς τὴν ἔννοιαν καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ὄντος, ἕπεται ὅτι καὶ αἱ ἐκ τούτων κρίσεις περιλαμβάνονται ἐν τῷ αὐτῷ ὁρισμῷ. Αὐτὸς τέλος ὁ μηχανισμὸς καὶ τὰ στοιχεῖα τῆς ἐξωτερικῆς διαλέκτου, ἀντιστοιχούσης πρὸς τὸν ὀργανισμὸν καὶ τὰ στοιχεῖα τῆς διανοίας, μαρτυροῦσι καὶ ταῦτα ὑπὲρ τῆς ἀκριβείας τοῦ ἡμετέρου ὁρισμοῦ, ὅστις δι' οἱασδήποτε ἐπαληθεύσεως ἔτι μᾶλλον βεβαιοῦται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ προτάσεως.

§ 157. Ἡ πρότασις τὰ αὐτὰ τῆς κρίσεως στοιχεῖα ἔχει ἐξ ἀνάγκης, καθὸ ἔκφρασις αὐτῆς. Καὶ ἐὰν ἡ κρίσις, καθὸ ἀναγνώρισις σχέσεως, ἀπαιτεῖ τρία τινά, δηλαδή, δύο τοὐλάχιστον ὅρους καὶ τὸν μεταξὺ αὐτῶν σύνδεσμον, ἕπεται ὅτι τρία στοιχεῖα ἐξ ἀνάγκης, εἴτε ἐκφερόμενα εἴτε ὑπονοούμενα, ἔχει καὶ πᾶσα πρότασις, τὰ λεγόμενα, ὑποκείμενον, κατηγορούμενον καὶ συνδετικόν.

§ 158. Εἰς τέσσαρα δὲ εἴδη κατατάσσονται αἱ προτάσεις κατὰ τὸ ποσόν, τὸ ποιόν, ἅπερ ὕλην καὶ μορφὴν ἢ εἶδος ὠνόμαζον οἱ ἀρχαῖοι, καὶ προσέτι κατὰ τὴν σχέσιν καὶ τὸν τρόπον, ὡς λέγουσιν οἱ νεώτεροι. Ἀλλ' εἴτε κατὰ τὴν ἀρχαίαν εἴτε κατὰ τὴν νέαν διαίρεσιν, πᾶσαι αἱ προτάσεις ἀνάγονται εὐκόλως εἰς κα-

ταφατικὰς καὶ ἀποφατικὰς, διότι καὶ ἡ βεβαιότης καὶ πᾶσα ἄλλη κατάστασις τῆς διανοίας ἀνάγεται εἴς τινα κατάφασιν ἢ ἀπόφασιν· καὶ αὗται δύνανται νὰ ἦναι γενικαὶ ἢ μερικαὶ, ἐξ οὗ τέσσαρες συνδυασμοὶ προτάσεων, ἢ τέσσαρα εἴδη, αἱ γενικαὶ καταφατικαὶ, δηλούμεναι ἐν τῇ Σχολῇ διὰ τοῦ ψηφίου Α, αἱ γενικαὶ ἀποφατικαὶ, αἱ διὰ τοῦ Ε, αἱ μερικαὶ καταφατικαὶ, αἱ διὰ τοῦ Ι, καὶ αἱ μερικαὶ ἀποφατικαὶ, αἱ διὰ τοῦ Ο. Καὶ ταῦτα μὲν ὡς πρὸς τὸ ποσὸν καὶ τὸ ποιὸν αὐτῶν, δηλαδὴ, τὴν ἔκτασιν τοῦ ὑποκειμένου καὶ τὴν φύσιν τῆς πρὸς αὐτὸ σχέσεως τοῦ κατηγορουμένου, ἣν ἀναγνωρίζει τὸ πνεῦμα. Κατὰ δὲ τὰ στοιχεῖα, ἐξ ὧν οἱ ὅροι, δύνανται αἱ προτάσεις νὰ ἦναι ἁπλαῖ ἢ σύνθετοι καὶ συμπεπλεγμέναι. Καὶ ἁπλῆ μὲν εἶναι ἡ πρότασις, ὅταν ἓν ὑποκείμενον συνδέηται πρὸς ἓν κατηγορούμενον διὰ μιᾶς μόνης σχέσεως· σύνθετος δὲ, ὅταν ἔχῃ πολλὰ ὑποκείμενα, πολλὰ κατηγορούμενα ἢ πολλὰς σχέσεις· καὶ συμπεπλεγμένη, ὅταν τὸ ὑποκείμενον ἢ τὸ κατηγορούμενον ἢ ἡ σχέσις περιέχωσιν ἐν ἑαυτοῖς πολλὰ στοιχεῖα, ἅτινα ἐκφράζονται διὰ παρεμπιπτουσῶν προτάσεων, εἴτε συνεπτυγμένων εἴτε ἀνεπτυγμένων.

§ 159. Καθὼς δὲ οἱ ἐν τῇ προτάσει ὅροι σχετίζονται πρὸς ἀλλήλους, οὕτω καὶ αἱ προτάσεις. Καὶ ἀντίθετοι μὲν λέγονται δύο προτάσεις, ὅταν, τοὺς αὐτοὺς ἔχουσαι ὅρους, διαφέρωσι κατὰ τὸ ποσὸν ἢ κατὰ τὸ ποιὸν ἢ κατ᾽ ἀμφότερα· ἀντιφατικαὶ δὲ, ὅταν καὶ κατὰ τὸ ποσὸν καὶ κατὰ τὸ ποιὸν ἦναι ἐναντίαι πρὸς ἀλλήλας, οἷον κατάφασις καὶ ἀντίφασις ἀντικείμεναι, ὥστε ἀδύνατον νὰ συναληθεύωσιν ἢ νὰ συμψεύδωνται ὁμοῦ. Ὅταν δὲ, σύμφωνοι κατὰ τὸ ποιὸν,

ιαφέρωσι μόνον κατὰ τὸ ποσὸν, τότε λέγονται ὑ-
ά λ λ η λ ο ι· καὶ εἰ μὲν ἀληθεύῃ ἡ γενικὴ, ἀλη-
εύει καὶ ἡ μερικὴ, ἀλλ' οὐχὶ τὸ ἀνάπαλιν· εἰ δὲ ψεύ-
ηται ἡ γενικὴ, δὲν ψεύδεται διὰ τοῦτο καὶ ἡ μερι-
ή· ἀπ' ἐναντίας, ἐὰν ψεύδηται ἡ μερικὴ, ψεύδεται
αὶ ἡ γενική. Ὅταν δὲ διαφέρωσι καὶ ἦναι ἐναντίαι
ιόνον κατὰ τὸ ποιὸν, καὶ συμφωνῶσι κατὰ τὸ πο-
ὸν, τότε εἰ μὲν ἀμφότεροι γενικαὶ, λέγονται ἐ ν α ν-
ί α ι, εἰ δὲ ἀμφότεραι μερικαὶ, ὑ π ε ν α ν τ ί α ι· καὶ
ἰ μὲν πρῶται δὲν συναληθεύουσιν, ἀλλὰ δυνατὸν νὰ
υμψεύδωνται, αἱ δὲ δεύτεραι δυνατὸν νὰ συναληθεύωσι
αὶ νὰ συμψεύδωνται. Ἡ δὲ λεγομένη ἀ ν τ ι σ τ ρ ο-
ὴ τῶν προτάσεων γίνεται διὰ τῆς εἰς ἀλλήλους με-
αβολῆς τῶν ὅρων, ὅταν, δηλαδὴ, τὸ ὑποκείμενον γί-
νηται κατηγορούμενον, καὶ τἀνάπαλιν. Καὶ ἐπὶ μὲν καταφατικῆς γενικῆς, ἡ ἀντιστροφὴ ἀπαιτεῖ τὴν μερίκευσιν τοῦ εἰς ὑποκείμενον μεταβαλλομένου κατηγορουμένου, διότι ἔχει περισσοτέραν ἔκτασιν τοῦ ὑποκειμένου· ἐπὶ δὲ καταφατικῆς μερικῆς, ἡ ἀντιστροφὴ γίνεται ἁπλῶς καὶ ἄνευ μερικεύσεως. Ὡσαύτως ἐπὶ ἀποφατικῆς γενικῆς, ἡ ἀντιςροφὴ γίνεται ἁπλῶς, διότι τὸ κατηγορούμενον λαμβάνεται γενικῶς, καὶ ἀποκλείεται γενικῶς ἀφ' ὅλου τοῦ ὑποκειμένου· ἐπὶ δὲ ἀποφατικῆς μερικῆς, δὲν γίνεται ἀντιστροφὴ, διότι τὸ κατηγορούμενον γενικῶς λαμβανόμενον, δὲν ἀποκλείεται γενικῶς ἀφ' ὅλου τοῦ ὑποκειμένου. Αἱ διαφοραὶ καὶ σχέσεις αὗται τῶν προτάσεων χρησιμεύουσι πρὸς κατανόησιν, ἐπαλήθευσιν καὶ ἀναγωγὴν τῶν συλλογισμῶν, ὡς θέλομεν ἰδεῖ κατωτέρω.

§ 160. Ἐπιστημονικῶς δὲ λαμβανόμεναι αἱ προτά-

σεις παρέχουσι διάφορα εἴδη. Καὶ ὁ ρ ι σ μ ὸ ς μὲν εἶναι πρότασις προσδιορίζουσα φύσιν πράγματος ἢ σημασίαν ὀνόματος· ἀ ξ ί ω μ α δὲ, πρότασις μὴ ἔχουσα ἀνάγκην ἀποδείξεως. Ὅταν δὲ προσωρινῶς ἀποδεχώμεθα πρότασίν τινα ὡς ἀληθῆ, ἐπιφυλαττόμενοι νὰ ἐπαληθεύσωμεν ἢ ἀποδείξωμεν αὐτὴν, τότε ὀνομάζεται ὑ π ό θ ε σ ι ς, καὶ ἐὰν δὲν τὴν παραδέχηται ὁ πρὸς ὃν ἀποδεικνύομεν, καλεῖται α ἴ τ η μ α· θ έ σ ι ς δὲ, οἱαδήποτε πρότασις, εἴτε ἀξίωμα εἴτε ὁρισμὸς εἴτε ὑπόθεσις, ἣν λαμβάνομεν ὡς βάσιν ἀποδείξεως· π ό ρ ι σ μ α εἶναι πρότασις ἄμεσος συνέπεια ἄλλης προτάσεως· π ρ ό β λ η μ α εἶναι πρότασις σκοτεινὴ, ἣν ἀμφιβάλλομεν ἐὰν πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ἢ μὴ, καὶ ἰδίως λέγεται ἐπὶ πρακτικῶν, καθὼς θ ε ώ ρ η μ α λέγεται ἐπὶ ἀφηρημένων καὶ ἐπιστημονικῶν. Τέλος, λ ῆ μ μ α εἶναι πρότασις προετοιμάζουσα τὴν ἀπόδειξιν ἄλλης προτάσεως καὶ μὴ ἔχουσα ἄμεσον σχέσιν πρὸς αὐτήν· καὶ σ χ ό λ ι ο ν πρότασις διασαφίζουσα ἄλλην χρήζουσαν ἀναπτύξεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Περὶ διαιρέσεως καὶ ὁρισμοῦ.

§ 161. Ἀφ' οὗ εἴδομεν ποία εἶναι ἡ φύσις τῶν προτάσεων, ποῖα τὰ εἴδη καὶ ποίας ἔχουσι ταῦτα σχέσεις πρὸς ἄλληλα, δυνάμεθα νὰ νοήσωμεν πῶς συνδέονται πρὸς ἀλλήλας αἱ προτάσεις πρὸς μόρφωσιν συλλογισμῶν. Καὶ ἐξωτερικῶς μὲν συνδέονται διὰ τῶν ἰδίων ὅρων, ὅταν, δηλαδὴ, τὸ κατηγορούμενον προτά-

ώς τινος γίνηταί ὑποκείμενον ἄλλης, ἢ τὸ ἀνάπαλιν· ωτερικῶς δὲ, διά τινος συνδέσμου λογικοῦ, ὃν δὲν νάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν ἄνευ τῆς θεωρίας τῆς διαιέσεως.

§ 162. Τῳόντι, ἡ πρότασις ἐκφράζει κρίσιν, ἡ δὲ ρίσις εἶναι ἀναγνώρισις σχέσεως μεταξὺ τῶν ὄντων καὶ τῶν στοιχείων καὶ ἀρχῶν αὐτῶν· ἐὰν δὲ αἱ προάσεις συνδέονται, τοῦτο, διότι καὶ αἱ κρίσεις, αἵνες συνδέονται, ὡς συνδέονται πρὸς ἄλληλα τὰ ὄντα καὶ τὰ στοιχεῖα καὶ αἱ ἀρχαὶ αὐτῶν· ἄρα ὁ λογικὸς σύνδεσμος τῶν προτάσεων εἶναι συμπλοκὴ τῆς διανοίας, τοῦ τε ἐνδιαθέτου καὶ τοῦ προφορικοῦ λόγου, ἀντιστοιχοῦσα πρὸς τὴν συμπλοκὴν τῆς φύσεως· ἄρα ἡ διαίρεσις ἣν ἐνταῦθα νοοῦμεν, δὲν εἶναι μερισμὸς, κατατομὴ, ἀνάλυσις καὶ ἀποσύνθεσις τῶν ἐννοιῶν ἢ τῶν ὄντων, ἀλλὰ μᾶλλον λογική τις διαστολὴ καὶ κατάταξις, ἐξ ἧς ἡ λογικὴ ἑνότης τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ κόσμου, ἡ λογικὴ σύστασις τῆς διανοίας καὶ τῆς φύσεως. Βάσις δὲ τῆς κατατάξεως ταύτης εἶναι, καθ' ἃ εἴπομεν ἐν § 47, ἡ ἐν ἡμῖν προϋπάρχουσα καθολικὴ καὶ ἀναγκαία ἔννοια τοῦ ὄντος ἡ παρέχουσα τὸν πρῶτον καὶ γενικώτατον χαρακτῆρα οἱουδήποτε ὄντος, καὶ θέτουσα ὡς ἐκ ταύτου τὸ πρῶτον τῶν γενῶν. Ὅταν δὲ τὸ γένος τοῦτο διαιρῶμεν εἰς εἴδη, λ. χ. εἰς ὂν ὑλικὸν καὶ πνευματικὸν, διαστέλλομεν τὴν καθολικὴν ἔννοιαν μόνην ἀπὸ τῆς καθολικῆς ἐννοίας συνυπαρχούσης μετά τινων ἰδιαιτέρων χαρακτήρων, διαφόρων ἀλλήλων, τοῦ πνευματικοῦ, ὡς ἐπὶ τοῦ παραδείγματος, καὶ τοῦ ὑλικοῦ, καὶ ἐντεῦθεν πρώτη κατάταξις τριῶν ἐννοιῶν, μιᾶς, ἣν ὀνομάζομεν γέ-

νος, καὶ ἑτέρων δύο, ἃς ὀνομάζομεν εἴδη, καὶ αἵτινες περιλαμβάνονται μὲν ἀμφότεραι ἐν τῇ πρώτῃ, οὐχὶ δὲ ἐν ἀλλήλαις. Διὰ τῆς αὐτῆς μεθόδου δυνάμεθα ἑκάτερον τῶν δύο εἰδῶν νὰ ὑποδιαιρέσωμεν εἰς ἕτερα εἴδη, καὶ ταῦτα πάλιν εἰς ἕτερα ὑποδεέστερα, καὶ οὕτως ἐπ' ἄπειρον. Ἐν ταύτῃ δὲ τῇ κατατάξει, ὡς ἤδη γινώσκομεν (§ 51) τὰ ἀνώτερα εἶναι ἁπλούστερα, γενικώτερα, καὶ περιλαμβάνουσι τὰ κατώτερα· ταῦτα δὲ εἶναι συνθετώτερα, διότι ἔχουσι καὶ τὰ ἴδια καὶ τὰ στοιχεῖα τῶν πρὸ αὐτῶν εἰδῶν, καὶ περιλαμβάνονται ἐν τοῖς ἀνωτέροις· ὅ,τι λοιπὸν ἀληθεύει περὶ τῶν ἀνωτέρων, ἀληθεύει καὶ περὶ τῶν κατωτέρων, οὐχὶ δὲ τὸ ἀνάπαλιν· ὥστε ἡ λογικὴ αὕτη διαίρεσις ἢ κατάταξις, ὁ λογικὸς οὗτος σύνδεσμος τῶν ἐννοιῶν, καὶ ἑπομένως τῶν προτάσεων, οὐδὲν ἕτερον εἶναι οὐσιωδῶς ἢ σχετική τις περιεκτικότης τῶν ἐννοιῶν, δὲν εἶναι ἁπλῶς σχέσις συνυπάρξεως ἢ διαδοχῆς, περιγραφὴ ἐν τόπῳ ἢ διήγησις ἐν χρόνῳ, ἀλλὰ τῳόντι λογικὴ κατάταξις σχηματιζομένη κατὰ τὰς λογικὰς σχέσεις ταυτότητος καὶ ἑτερότητος, ἑνότητος καὶ ποικιλίας, ὁμοιότητος καὶ διαφορᾶς, σχετικῆς ὑποταγῆς, ἐξαρτήσεως καὶ περιεκτικότητος, κατὰ τὰς ἀμοιβαίας σχέσεις μεταξὺ ἀρχῆς καὶ συνεπείας, αἰτίου καὶ ἀποτελέσματος, σκοποῦ καὶ μέσου. Καὶ ἐπειδὴ τὰς σχέσεις ταύτας προσδιορίζομεν δυνάμει τῆς ἐννοίας καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ὄντος, ἃς ἔχομεν ἐν τῷ λόγῳ, δικαίως ὀνομάζονται σχέσεις λογικαί, καὶ λογικὴ διαίρεσις ἡ προκειμένη κατάταξις. Αὕτη δὲ εἶναι ἡ βάσις τῆς θεωρίας τοῦ ὁρισμοῦ καὶ τοῦ συλλογισμοῦ.

§ 163. **Κανόνες** χυριώτεροι τῆς διαιρέσεως ταύτης

εἶναι α΄. ὅτι ὁ χαρακτὴρ δι᾽ οὗ γίνεται ἡ πρώτη διαστολὴ, πρέπει νὰ ἦναι φυσικὸς, ἐκφανὴς, σημαντικὸς, σταθερὸς, ὁ κυριώτερος καὶ θεμελιωδέστερος καὶ, εἰ δυνατὸν, ἡ πηγὴ πάντων τῶν ἄλλων· β΄. ὅτι ἡ διαίρεσις πρέπει νὰ ἦναι πλήρης, νὰ περιλαμβάνῃ, δηλαδὴ, ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ ὑποκειμένου, ὥστε τὰ μέλη, ὁμοῦ λαμβανόμενα, νὰ ἐξισῶνται πρὸς τὸ ὅλον· γ΄. διακεκριμένη ἀκριβῶς, ὥστε τὰ μέλη, ἀμοιβαίως ἀποκλειόμενα, νὰ μὴ περιλαμβάνωνται ἐν ἀλλήλοις· δ΄. βαθμιαία, νὰ μὴ ὑπερπηδᾷ δηλαδὴ τὰ διάμεσα εἴδη· ε΄. καὶ οὐσιωδέστατον, κατὰ φύσιν καὶ ὄχι κατὰ τέχνην καὶ αὐθαίρετος, οἷαι αἱ διαιρέσεις ὀντολογικῶν τινων συστημάτων τῆς μέσης καὶ τῆς νέας φιλοσοφίας.

§ 164. Καθὼς δὲ γίνεται διαίρεσις καὶ ὑποδιαίρεσις, οὕτω δυνατὸν νὰ γίνῃ καὶ ἐπιδιαίρεσις, ὅταν τὰ αὐτὰ ἀντικείμενα, εἴτε συγκεκριμένα εἴτε ἀφῃρημένα, θεωρῶνται ὑπὸ διαφόρους ὄψεις, λ. χ. οἱ ἄνθρωποι δύνανται νὰ καταταχθῶσιν εἰς ἰδιαιτέρας διαιρέσεις κατὰ τόπους, κατὰ χρόνους, κατὰ φυλὰς, κατὰ τὰ ὑλικὰ, νοητικὰ ἢ ἠθικὰ αὐτῶν ἰδιώματα κτλ. ὡσαύτως αἱ ἰδέαι, αἱ πράξεις καὶ οἱαδήποτε ἀντικείμενα τῆς φύσεως ἢ τῆς διανοίας.

§ 165. Ἐκ δὲ τῶν διαιρέσεων καὶ ὑποδιαιρέσεων προκύπτουσιν οἱ λογικοὶ ὅροι, γ έ ν ο ς, ε ἶ δ ο ς, ἄ τ ο μ ο ν, ἢ, κατὰ τοὺς ἀρχαίους, γένος, εἶδος, διαφορὰ, ἴδιον καὶ συμβεβηκὸς, οὓς ὠνόμαζον π έ ν τ ε κ α θ ό λ ο υ ἢ πέντε φ ω ν ὰ ς, καὶ περὶ ὧν διαλαμβάνει ἡ Ε ἰ σ α γ ω γ ὴ τοῦ Πορφυρίου. Ἀλλὰ τὰ τελευταῖα τρία φανερὸν ὅτι δὲν εἶναι εἰμὴ χαρακτῆρες

διάφοροι δι' ὧν τὰ ἄτομα ὑπάγονται ἢ μὴ εἰς τὰ εἴδη, καὶ ταῦτα εἰς τὰ γένη.

§ 166. Τούτων τεθέντων, νοεῖται σαφέστατα ἡ φύσις τοῦ λογικοῦ ὁρισμοῦ, εἰς ὃν περιοριζόμεθα, παραλείποντες τοὺς ἄλλους, περὶ ὧν ἀσχολοῦνται οἱ λογικογράφοι, καὶ οἵτινες ἢ δὲν εἶναι, ἀκριβῶς εἰπεῖν, ὁρισμοί, ἢ ἀνάγονται εἰς τὸν λογικόν. Ὁ λογικὸς ὁρισμὸς εἶναι πρότασις δηλοῦσα τὴν φύσιν τῶν ὄντων ἢ τῶν στοιχείων αὐτῶν διὰ τῶν γενικῶν καὶ εἰδικῶν αὐτῶν χαρακτήρων. Τῷόντι, πᾶσα λογικὴ ἔννοια εἶναι ἢ γένος ἢ εἶδος ἢ ἄτομον, καὶ γνωστὸν ὅτι τὰ ὑπάλληλα εἴδη πρὸς μὲν τὰ πρὸ αὐτῶν εἶναι εἴδη, πρὸς δὲ τὰ ὑπ' αὐτὰ εἶναι γένη, ἄρα πρὸς γνῶσιν οἱουδήποτε εἴδους, ἀνάγκη νὰ προσδιορισθῇ τὸ γένος εἰς ὃ ἀνήκει, καὶ πρὸς γνῶσιν ἀτόμου, πράγματος, ἢ ὄντος ἢ ἀντικειμένου οἱουδήποτε, ἀνάγκη νὰ προσδιορισθῇ ἡ φύσις τοῦ εἴδους εἰς ὃ ὑπάγεται· ὥστε ἐν ἑκάστῳ ὁρισμῷ δύο ἀπαιτοῦνται στοιχεῖα, τὸ γενικὸν καὶ τὸ εἰδικόν, ἢ τὸ εἰδικὸν καὶ τὸ ἀτομικόν· τοῦτο δὲ νοοῦσιν, ὅταν λέγωσιν, ὅτι ὁ ὁρισμὸς συνίσταται ἐκ γένους καὶ διαφορᾶς. Τὸ δὲ γένος ἢ τὸ εἶδος πρέπει νὰ ἦναι τὸ προσεχές, καὶ ἡ διαφορά, ἡ ἰδία τοῦ εἴδους ἢ τοῦ ἀτόμου.

§ 167. Ἐκ τούτων οἱ πρὸς μόρφωσιν ὀρθῶν ὁρισμῶν κανόνες· ὅτι ὁ ὁρισμὸς πρέπει νὰ ἁρμόζῃ εἰς μόνον τὸ ὁριζόμενον καὶ εἰς ὅλον τὸ ὁριζόμενον, ὅτι πρέπει νὰ ἀντιστρέφῃ, νὰ ἦναι σαφής, δηλαδή, διὰ προτέρων καὶ γνωριμωτέρων, νὰ ἦναι σύντομος κλ. Φανερὸν δὲ ἐκ τούτων ἐπίσης, ὅτι ὑπάρχουσιν ἔννοιαι ἀνεπίδεκτοι ὁρισμοῦ, εἴτε καθὸ λίαν ἁπλαῖ, καὶ ὡς ἐκ τούτου μὴ

ἀναγόμεναι εἰς ἄλλας, εἴτε καθὸ λίαν ἀτομικαὶ καὶ πολυσύνθετοι, καὶ ὅτι κυρίως ἐπιδεκτικαὶ ὁρισμοῦ εἶναι αἱ γενικαὶ καὶ εἰδικαί. Φανερὸν δ' ἐπίσης ὅτι, καθὼς αἱ κατατάξεις καὶ λογικαὶ διαιρέσεις εἶναι ἐπιδεκτικαὶ τελειοποιήσεως δι' ἀκριβεστέρας παρατηρήσεως καὶ ἐντελεστέρας ἐφαρμογῆς τῶν λογικῶν ἀρχῶν, ὡσαύτως μεγάλην τελειοποίησιν ἐπιδέχονται καὶ οἱ ἐξ αὐτῶν καὶ δι' αὐτῶν γινόμενοι ὁρισμοί. Εἶναι δὲ ἐπὶ τέλους ἀναγκαῖον νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι, καθὼς τὸ ὂν εἶναι τρόπον τινὰ πρότασις ζῶσα ἐν τῇ φύσει, οὕτως ὑπάρχει ἐν τῇ φύσει καὶ ἡ ἀληθῶς λογικὴ τῶν ὄντων κατάταξις, δι' ἧς ἡ καθολικὴ ἔννοια τοῦ ὄντος πραγματοποιεῖται συμπλεκομένη μετὰ τῆς μερικῆς ἑκάστου ὄντος ἐννοίας. Ἀλλὰ τὴν λογικὴν ταύτην κατάταξιν δὲν δυνάμεθα νὰ μορφώσωμεν ἐκ τῶν προτέρων διά τινος λογικῆς ἐξαγωγῆς, ὡς διϊσχυρίζονται οἱ ὀντολόγοι, ἀλλ' ὀφείλομεν νὰ κατασκευάσωμεν ἐκ τῶν ὑστέρων, τῇ βοηθείᾳ τῆς παρατηρήσεως καὶ τῶν λογικῶν ἐννοιῶν καὶ ἀρχῶν, δι' ἔμφρονος ἀφαιρέσεως καὶ γενικεύσεως, ὡς παραγγέλλει ἡ ὀρθὴ φιλοσοφικὴ μέθοδος, διότι οὐδεμία ἀνθρωπίνη διαλεκτικὴ ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὴν θείαν διαλεκτικὴν τῆς φύσεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Περὶ συλλογισμοῦ.

§ 168. Γινώσκοντες ἤδη τί εἶναι ἡ κατάταξις καὶ ὁ ὁρισμός, δυνάμεθα εὐκόλως νὰ νοήσωμεν τὴν φύσιν, τὴν ἰσχὺν, τοὺς ὅρους καὶ τοὺς νόμους τοῦ συλ-

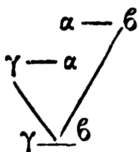
λογισμοῦ. Ὁ συλλογισμὸς λαμβανόμενος καὶ κατ
τὴν ἐσωτερικὴν ὑπόστασιν καὶ κατὰ τὴν ἐξωτερικὴ
αὐτοῦ ἔκφρασιν, εἶναι λόγος ἐν ᾧ, τεθειμένης πρ
τάσεως τινὸς, δι' ἑνὸς τῶν ὅρων αὐτῆς λαμβανομένο
ὡς ὑποκείμενον ἢ κατηγορούμενον ἄλλης, ἔχομεν τὴ
ἀπόδειξιν τρίτης προτάσεως, ἕνεκα τῆς σχετικῆς πε
ριεκτικότητος τῶν ἐννοιῶν, καὶ δυνάμει τῆς ἀρχῆς τῆ
ταὐτότητος. Ὡς ἐκ τούτου ἡ ὑλικὴ παράστασις το
συλλογισμοῦ παρέχει τέσσαρας συζυγίας, ὡς ἐν τῷ ἑ
πομένῳ διαγράμματι, ἐν ᾧ τὸ ὑποκείμενον καὶ τὸ κα
τηγορούμενον δηλοῦνται διὰ τῶν ψηφίων, α, β, γ.

Α'.	Β'.	Γ'.	Δ'.
α—β	α—β	α—β	α—β
γ—α	γ—β	α—γ	β—γ
γ—β	α—γ	γ—β	α—γ

§ 169. Ἐν ἑκάστῃ συζυγίᾳ τοῦ ἀνωτέρω διαγράμματος παρατηροῦμεν α'. τρεῖς προτάσεις, ὧν ἡ μὲν πρώτη λέγεται μ ε ί ζ ω ν, ἡ δὲ δευτέρα, ἐ λ ά σ σ ω ν, ἀμφότεραι δὲ π ρ ο κ ε ί μ ε ν α ι, καὶ ἡ τρίτη σ υ μ π έ ρ α σ μ α · β'. τρεῖς ὅρους, ὧν ἕκαστος δὶς λαμβάνεται ὡς ὑποκείμενον ἢ ὡς κατηγορούμενον· καὶ ὁ μὲν ὅρος τῆς μείζονος ὁ λαμβανόμενος εἰς τὴν ἐλάσσονα λέγεται μ έ σ ο ς, οἱ δὲ ἄλλοι, ἄ κ ρ α· τὸ συμπέρασμα εἶναι ἡ ἕνωσις τῶν δύο ἄκρων· καὶ τὸ μὲν ἐν τῷ συμπεράσματι ὑποκείμενον, καθὸ ὅρος τῆς ἐλάσσονος, λέγεται ἐ λ ά σ σ ω ν ὅ ρ ο ς, τὸ δὲ κατηγορούμενον, μ ε ί ζ ω ν· γ'. ὅτι ὁ μέσος ὅρος εἶναι πάντοτε ἐν ταῖς δύο προκειμέναις, καὶ ἐν αὐταῖς ἐπίσης οἱ δύο τοῦ συμπεράσματος· δ.' ὅτι, ἵνα γίνῃ συμπέρασμα, πρέπει οἱ ὅροι νὰ διαμένωσι πάντοτε οἱ αὐτοί· ε'. ὅτι αἱ τέσσαρες

αὗται συζυγίαι, αἵτινες λέγονται τὰ τέσσαρα σχήματα τοῦ συλλογισμοῦ, διαφέρουσιν ἀλλήλων καθ' ἣν ἔχει διάφορον θέσιν ἐν ταῖς προκειμέναις ὁ μέσος ὅρος. Τῳόντι, ἐν τῷ Α'. σχήματι, ὁ μέσος ὅρος εἶναι ὑποκείμενον τῆς μείζονος καὶ κατηγορούμενον τῆς ἐλάσσονος, ἐν τῷ Β'. εἶναι κατηγορούμενον ἀμφοτέρων, ἐν τῷ Γ'. εἶναι ὑποκείμενον ἀμφοτέρων, καὶ ἐν τῷ Δ'. εἶναι κατηγορούμενον τῆς μείζονος καὶ ὑποκείμενον τῆς ἐλάσσονος. Ἐὰν δὲ τώρα, ἀντὶ τῶν ἀνωτέρω συζυγιῶν τῶν ψηφίων, ὑποθέσωμεν προτάσεις γενικὰς καὶ μερικὰς, εἴτε καταφατικὰς εἴτε ἀποφατικὰς, καὶ συνδυάσωμεν τὰ τέσσαρα ταῦτα εἴδη τῶν προτάσεων πρὸς τὰ ἀνωτέρω σχήματα, ἔχομεν ἐκ τῶν διαφόρων τούτων συνδυασμῶν ἑξήκοντα τέσσαρας τρόπους συλλογισμοῦ, ὑπαγομένους εἰς τὰ διάφορα σχήματα κατὰ διάφορον ἀναλογίαν, ἀλλ' ὡς ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως τῶν προτάσεων καὶ τῶν σχημάτων, οὐ πάντας νομίμους καὶ λυσιτελεῖς.

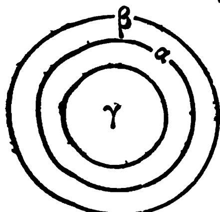
§ 170. Πρὸς πλειοτέραν ἀνάπτυξιν τοῦ ὁρισμοῦ ἂς λάβωμεν ὡς παράδειγμα τὸ πρῶτον σχῆμα. Τὰς ἐν αὐτῷ προτάσεις δυνάμεθα νὰ διαγράψωμεν καὶ οὕτως

Κατὰ τὰς προτάσεις ταύτας ὁ ὅρος 6 ἀποδίδοται εἰς τὸν α, καὶ οὗτος εἰς τὸν γ, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀποδίδοται καὶ ὁ 6 εἰς τὸν γ. Αὕτη δὲ ἡ διὰ τῶν προτάσεων ἢ κρίσεων γινομένη ἀπόδοσις εἶναι ἀναγνώρισις σχέσεως μεταξὺ β καὶ α, α καὶ γ, δι' ἧς

ὁ ὅρος β ἀποδίδοται ἐπὶ τέλους εἰς τὸν γ. Ἐὰν δὲ εἰς τὰ ψηφία β, α, γ, ἀντικαταστήσωμεν τὰς λέξεις ζῶον, ἄνθρωπος, εὐρωπαῖος, ἔχομεν τὸν ἑξῆς συλλογισμόν· ὁ ἄνθρωπος εἶναι ζῶον, ὁ εὐρωπαῖος εἶναι ἄνθρωπος, ἄρα ὁ εὐρωπαῖος εἶναι ζῶον. Ἐὰν δὲ ἐνθυμηθῶμεν ὅσα εἴπομεν περὶ τῆς κατὰ γένη καὶ εἴδη κατατάξεως, θέλομεν ἰδεῖ ὅτι ἡ λέξις ἀπόδοσις εἶναι φιλοσοφικωτάτη, καὶ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν ἀφαίρεσιν, δι' ἧς ἡ κατάταξις. Τῳόντι, διὰ τῆς ἀφαιρέσεως, μορφόνομεν τὰ εἴδη ζῶον, ἄνθρωπος, εὐρωπαῖος, ἐξ ὧν τὸ πρῶτον εἶναι περιεκτικώτερον τοῦ δευτέρου, καὶ τοῦτο, τοῦ τρίτου, καὶ ἡ ἀπόδοσις τοῦ πρώτου εἰς τὸν δεύτερον, καὶ τούτου εἰς τὸν τρίτον, διὰ τῶν προτάσεων καὶ κρίσεων τοῦ συλλογισμοῦ, οὐδὲν ἕτερον εἶναι ἢ ἡ ἀναγνώρισις καὶ ἔκφρασις τῆς μεταξὺ αὐτῶν σχέσεως τῆς περιεκτικότητος. Ἐκ τούτου φαίνεται ὅτι ὁ ἀποδιδόμενος ὅρος ἢ τὸ κατηγορούμενον πρέπει νὰ ἔχῃ περισσοτέραν, ἢ τοὐλάχιστον τὴν αὐτὴν ἔκτασιν τοῦ εἰς ὃ ἀποδίδοται ὑποκειμένου. Ταῦτα πάντα λίαν φιλοσοφικῶς καὶ συντόμως ἐξέφρασεν ὁ πατὴρ καὶ δημιουργὸς τῆς Λογικῆς Ἀριστοτέλης διὰ τῶν ἑπομένων· Ὅταν οὖν ὅροι τρεῖς οὕτως ἔχωσι πρὸς ἀλλήλους, ὥςε τὸν ἔσχατον ἐν ὅλῳ εἶναι τῷ μέσῳ, καὶ τὸν μέσον ἐν ὅλῳ τῷ πρώτῳ εἶναι ἢ μὴ εἶναι, ἀνάγκη τῶν ἄκρων εἶναι συλλογισμὸν τέλειον (Ἀναλ. Προτ. Α. δ'.) Τὴν θεωρίαν ταύτην ἐξέθηκεν ἐπίσης ὁ Εὔληρος διὰ τῶν δύο τούτων κανόνων· α'. πᾶν ὅ,τι εἶναι ἐν τῷ περιεχομένῳ εἶναι καὶ ἐν τῷ πε-

μέχοντι· β'. πᾶν ὅ,τι εἶναι ἐκτὸς τοῦ περιέχοντος εἶναι καὶ ἐκτὸς τοῦ περιεχομένου· ὑλικῶς δὲ παρέστησε διὰ τοῦ ἑξῆς διαγράμματος,

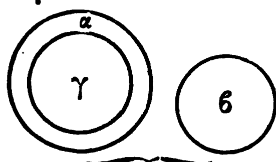

ἐξ οὗ κατανοεῖται σαφέστατα διατί οἱ ὅροι τοῦ συμπεράσματος γ—ϐ λέγονται ὁ μὲν ὑποκείμενος γ, ἐλάσσων, ὁ δὲ κατηγορούμενος ϐ, μείζων· καὶ ἐκ τῶν δύο προκειμένων, ἡ μὲν α — ϐ μείζων, καθὸ ἔχουσα κατηγορούμενον τὸν ὅρον β, ἡ δὲ γ — α ἐλάσσων, καθὸ ἔχουσα ὑποκείμενον τὸν γ, καὶ διατί καὶ πῶς ὁ ὅρος α εἶναι πραγματικῶς μέσος μεταξὺ τῶν δύο ἄκρων. Καὶ οὗτος μὲν εἶναι ὁ πρῶτος νόμιμος τρόπος τοῦ πρώτου σχήματος ἐκ τριῶν γενικῶν καταφατικῶν προτάσεων συνιστάμενος, καὶ διὰ τοῦτο δηλούμενος διά τινος λέξεως, τρία ἐχούσης α (§ 158) οἷον λατινιστὶ barbara, καὶ ἑλληνιστὶ Γ ρ ά μ μ α τ α. Πρὶν δὲ εἴπωμεν περὶ τῶν ἄλλων τρόπων τοῦ τε πρώτου καὶ τῶν ἄλλων σχημάτων, ἀνάγκη νὰ ἐξηγήσωμεν τὸ τελευταῖον μέρος τοῦ ἡμετέρου ὁρισμοῦ τὸ εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ταὐτότητος ἀναφερόμενον.

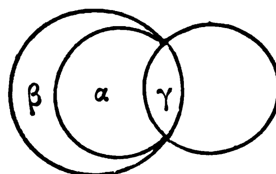
§ 171. Δυνάμει τῆς ἀρχῆς ταύτης, ἣν ἀρχόμενοι ἀπηντήσαμεν, πιστεύομεν (§ 22 καὶ 41) ὅτι ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα δὲν δύναται ταὐτοχρόνως νὰ ἦναι καὶ νὰ μὴ ἦναι, καὶ ἔκτοτε εἴπομεν ὅτι αὕτη εἶναι ἡ βάσις οἱουδήποτε συλλογισμοῦ καὶ ἀποδείξεως, καὶ διὰ τοῦτο καλεῖται ἀρχὴ κατ' ἐξοχὴν λ ο γ ι κ ή, ἢ ἄλλως ἀρχὴ τῆς ταὐτότητος ἢ τῆς ἀντιφάσεως, διότι τὸ ἐναντίον εἶναι ἀντιφατικὸν καὶ φύσει ἀπαράδεκτον. Ἐὰν δὲ προσέξωμεν εἰς αὐτὴν τὴν κατασκευὴν τοῦ

συλλογισμοῦ, πειθόμεθα εὐκόλως ὅτι ἡ ἀρχὴ αὕτη ἐν οἱῳδήποτε συλλογισμῷ ὑπονοεῖται, καὶ διὰ τοῦτο εἴπομεν ἐν § 168 ὅτι, ἵνα γίνῃ συμπέρασμα, πρέπει οἱ ὅροι νὰ διαμείνωσι πάντοτε οἱ αὐτοί· καὶ τῳόντι, ἐὰν ἀλλοιωθῇ εἴτε ὁ μείζων, εἴτε ὁ μέσος, εἴτε ὁ ἐλάσσων, παύει ἡ μεταξὺ αὐτῶν σχέσις τῆς περιεκτικότητος ἡ συνάπτουσα αὐτοὺς καὶ παράγουσα τὸ συμπέρασμα.

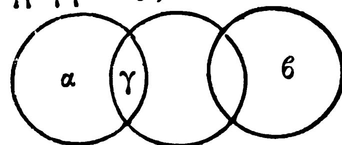
§ 172. Ὁ δὲ δεύτερος τρόπος τοῦ πρώτου σχήματος συνίςαται ἐκ γενικῆς ἀποφατικῆς, γενικῆς καταφατικῆς, καὶ γενικῆς ἀποφατικῆς, καὶ δηλοῦται διὰ τοῦ θ έ α σ ε· παρίσταται δὲ ὑλικῶς διὰ τοῦ ἑξῆς διαγράμματος,

τουτέστιν, οὐδένα εἶναι ϐ, πᾶν γ εἶναι α, ἄρα οὐδὲν γ εἶναι ϐ. Ὁ τρίτος ἔχει μίαν γενικὴν καταφατικὴν, καὶ δύο μερικὰς καταφατικὰς, καὶ δηλοῦται διὰ τοῦ σ α ν ί δ ι· ὑλικῶς δὲ παρίσταται διὰ τοῦ ἑπομένου διαγράμματος,

δηλαδὴ, πᾶν α εἶναι ϐ, γ τι εἶναι α, ἄρα γ τι εἶναι ϐ. Τελευταῖον ὁ τέταρτος ἔχει γενικὴν ἀποφατικὴν τὴν πρώτην, τὰς δὲ ἑτέρας δύο μερικὰς, τὴν μὲν καταφατικὴν, τὴν δὲ, ἀποφατικὴν, καὶ δηλοῦται διὰ τοῦ τ ε χ ν ι κ ό ς, ὑλικῶς δὲ παρίσταται διὰ τοῦ ἑξῆς διαγράμματος,

δηλαδὴ, οὐδὲν α εἶναι ϐ, γ τι εἶναι α, ἄρα γ τι δὲν εἶναι ϐ. Καὶ οὗτοι μὲν εἶναι οἱ μόνοι νόμιμοι τρόποι

τοῦ πρώτου σχήματος, ἐν ᾧ ὁ μέσος ὅρος εἶναι ὑποκείμενον τῆς μείζονος καὶ κατηγορούμενον τῆς ἐλάσσονος. Εὔκολον δὲ κατὰ πάσας τὰς ἀνωτέρω προτάσεις ν' ἀντικατασταθῶσιν εἰς τοὺς ὅρους α, ϐ, γ, γένη, εἴδη καὶ ἄτομα. Παρατηρητέον προσέτι, ὅτι καθ' ὅλους τοὺς τρόπους τούτους ὁ συλλογισμὸς γίνεται δυνάμει τῆς ἀλλήλων περιεκτικότητος ἢ μὴ τῶν ὅρων, καὶ ὅτι τὸ συμπέρασμα αὐτῶν εἶναι πρότασις ἐν μὲν τῷ α'. γενικὴ καταφατική, ἐν δὲ τῷ β'. γενικὴ ἀποφατική, καθὼς ἐν τῷ γ'. μερικὴ καταφατική, καὶ ἐν τῷ δ'. μερικὴ ἀποφατική. Ἐπειδὴ δὲ παρὰ τὰ τέσσαρα ταῦτα εἴδη τῶν προτάσεων ἄλλα δὲν ὑπάρχουσιν, ἕπεται ὅτι πάντες οἱ νόμιμοι τρόποι καὶ τὰ συμπεράσματα τῶν τριῶν ἄλλων σχημάτων πρέπει ν' ἀνάγωνται εἰς τοὺς τρόπους καὶ τὰ συμπεράσματα τοῦ πρώτου. Γίνεται δὲ ἡ ἀναγωγὴ διὰ τῆς ἀντιστροφῆς τῶν ὅρων, περὶ ἧς εἴπομεν ἐν § 159. Καὶ ἔχουσι μὲν νομίμους τρόπους, τὸ δεύτερον σχῆμα τέσσαρας, τὸ τρίτον, πέντε, καὶ τὸ τέταρτον, ἕξ, οὓς παριστῶσιν οἱ λογικογράφοι δι' ἀναλόγων ψηφίων καὶ διαγραμμάτων, καὶ περὶ ὧν κρίνομεν περιττὸν νὰ διαλάβωμεν ἐν ἐκτάσει, καθ' ὅσον ἡ λεπτομερὴς μελέτη τῶν τρόπων τούτων σπανίως χρησιμεύουσα πρὸς διάκρισιν τῆς ἀληθείας τῶν συλλογισμῶν καὶ λογικὴν τοῦ πνεύματος ἄσκησιν, δύναται ν' ἀποϐῇ ἁπλῶς σχολαστική, καὶ ν' ἀποξηράνῃ τὸν νοῦν. Ἀρκεῖ μόνον νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι ἡ ὀρθότης τῶν συλλογισμῶν ἐξαρτᾶται πρὸ πάντων ἐκ τῆς ἀκριβείας τῶν παρατηρήσεων, ἐκ τῆς εἰς αὐτὰς καταλλήλου ἐφαρμογῆς τῶν λογικῶν ἐννοιῶν καὶ ἀρχῶν πρὸς μόρφωσιν ἀλη-

θῶν καὶ ἐλλόγων κατατάξεων, διαιρέσεων καὶ ὁρισμῶν, διότι ἐκ τούτων καὶ διὰ τούτων γίνονται καὶ οἱ ὀρθοὶ συλλογισμοί.

§ 173. Ἐκ δὲ τοῦ πίνακος τῶν ἐν ἑκάστῳ σχήματι νομίμων τρόπων, οἵτινες ἀνάγονται, καθ' ἃ εἴπομεν, εἰς τοὺς ἐν τῷ πρώτῳ, προκύπτει, ὅτι εἰς πάντα συλλογισμὸν μία τοὐλάχιστον τῶν προκειμένων πρέπει νὰ ἦναι γενική, καὶ μία καταφατική, καὶ ὅτι τὸ συμπέρασμα ἕπεται, ὡς λέγουσιν, εἰς τὸ ἀσθενέστερον μέρος, δηλαδὴ, ἐὰν μία ἦναι ἀποφατική, εἶναι ἀποφατικὸν, καὶ ἐὰν μερική, μερικόν. Τὸ πρῶτον μέρος τοῦ κανόνος τούτου θαυμασίως ἐξέφερεν ὁ Ἀριστοτέλης διὰ τῶν ἑπομένων· ἔτι δὲ ἐν ἅπαντι δεῖ κατηγορητικόν τινα τῶν ὅρων εἶναι καὶ τὸ καθ' ὅλου ὑπάρχειν (Ἀναλ. Πρότ. Α'. κθ'.) Εἰς τοῦτον δὲ τὸν κανόνα ἀνάγονται ἐπὶ τέλους καὶ οἱ πολλοὶ ἐκεῖνοι, εἴτε ὀκτὼ εἴτε πλείονες εἴτε ἐλάσσονες, περὶ ὧν διαλαμβάνουσιν οἱ λογικογράφοι. Οὗτος δὲ προκύπτει ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως τοῦ συλλογισμοῦ, ἐξ ἧς ἐπίσης προκύπτει ὅτι ὁ συλλογισμὸς εἶναι μᾶλλον μέσον ἀποδείξεως ἢ ἀνακαλύψεως τῆς ἀληθείας, καθότι στηρίζεται ἐπὶ τῆς σχετικῆς περιεκτικότητος τῶν ἐννοιῶν, καὶ αὕτη προκύπτει ἐκ τῆς κατατάξεως, ἥτις εἶναι προϊὸν τῆς ἐλλόγου παρατηρήσεως καὶ ἀφαιρέσεως. Καὶ μόνον ὅταν ἡ λογικὴ κατάταξις ἀντιστοιχῇ πρὸς τὴν φυσικὴν, ὅτε, δηλαδὴ, ἀνεκαλύψαμεν τὸ ἀληθὲς, τότε ὁ ἡμέτερος συλλογισμὸς δύναται νὰ χρησιμεύσῃ πρὸς ἐξήγησιν τῆς φύσεως, ἐν ᾗ ἐπίσης τελεῖται οὕτως εἰπεῖν ἀδιά-

κοπος συλλογισμὸς διὰ τῆς συνυπάρξεως καὶ ἐνεργείας καὶ παραγωγῆς τῶν ὄντων.

§ 174. Περὶ δὲ τῶν τροπικῶν λεγομένων συλλογισμῶν, παρατηρητέον, ὅτι πάντες οἱ τρόποι τῶν προτάσεων ἀνάγονται εἰς τὴν κατάφασιν ἢ τὴν ἀπόφασιν, αἵτινες ἐνίοτε δὲν εἶναι ἁπλαῖ ἀλλὰ σύνθετοι ἢ συμπεπλεγμέναι, ἢ μετά τινος προσδιορισμοῦ, ἢ ἐνδεχόμεναι, ἢ πραγματικαί, ἢ ἀναγκαῖαι, ἢ ἐφ' ὅρῳ, ἢ ὑποθετικαί. Καὶ ἐπειδὴ πάντα τὰ στοιχεῖα ταῦτα δύνανται νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὰς προτάσεις τῶν συλλογισμῶν, ἔχομεν ἐντεῦθεν τοὺς τροπικοὺς λεγομένους συλλογισμούς· διὰ δὲ τῶν τρόπων τούτων οὔτε ἡ φύσις αὐτῶν ἀλλοιοῦται οὔτε νέοι κανόνες εἶναι ἀναγκαῖοι, ἀλλὰ μεγαλητέρα προσοχὴ ἀπαιτεῖται κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῶν ἤδη ἐκτεθέντων.

§ 175. Ὡσαύτως οἱ περὶ τῆς εὑρέσεως τοῦ μέσου ὅρου τιθέμενοι κανόνες ἀνάγονται εἰς τὰς ἤδη ἀναπτυχθείσας θεωρίας, διότι ὁ μέσος ὅρος, ὁ περιεχόμενος ἐν τῷ μείζονι καὶ περιέχων τὸν ἐλάσσονα, συνδέεται πρὸς ἀμφοτέρους διά τινος σχέσεως περιεκτικότητος· ὥστε, ἔχοντες τὰ δύο ἄκρα, ἵνα εὕρωμεν τὸν μεταξὺ αὐτῶν μέσον, πρέπει νὰ ἴδωμεν εἰς ποῖα εἴδη ἢ γένη ὑπάγονται τὰ ἄκρα ταῦτα, καὶ ἐὰν μεταξὺ τῶν εἰδῶν καὶ γενῶν τούτων ὑπάρχῃ ἐκείνη ἡ σχέσις δι' ἧς ἕτερός τις ὅρος περιλαμβάνεται ἐν τῷ μείζονι καὶ περιλαμβάνει τὸν ἐλάσσονα. Τοῦτο δηλοῖ ὅτι πρέπει νὰ προσδράμωμεν εἴς τινα κατάταξιν φαινομένων καὶ ἐννοιῶν, ζητοῦντες τὰ ἑπόμενα, τὰ ἡγούμενα, τὰ ὅμοια, τὰ ἐναντία, τὰ αἴτια, τὰ ἀποτελέσματα, πάντα δηλαδὴ τὰ στοιχεῖα ἐξ ὧν καὶ δι' ὧν

γίνονται αἱ λογικαὶ κατατάξεις. Ὥστε πρὸς εὕρεσιν τοῦ μέσου ὅρου ἀπαιτεῖται ἀκριβὴς παρατήρησις καὶ ἔλλογος ἀφαίρεσις, ἐπειδὴ διὰ τούτων καὶ οὐχὶ ἄλλως γίνεται πᾶσα κατάταξις.

§ 176. Τελευταῖον ἡ θεωρία τοῦ συλλογισμοῦ καταδεικνύει τρόπον τινὰ δι' ἀνταναχλάσεως καὶ τὴν θεωρίαν τῶν σοφισμάτων, διότι οὗτοι δὲν εἶναι εἰμὴ συλλογισμοὶ ἐλλειμματώδεις. Τὸ δὲ ἔλλειμμα τοῦ συλλογισμοῦ δύναται νὰ προέλθῃ ἢ ἐκ τοῦ τύπου ἢ ἐκ τῆς ὕλης αὐτοῦ. Καὶ ὡς μὲν πρὸς τὸν τύπον, ἤδη ἠξεύρομεν ποῖος ὁ ὀρθὸς τοῦ συλλογισμοῦ τύπος κατὰ τοὺς ὅρους, τὰς προτάσεις, τὰς συζυγίας τούτων, τὰ σχήματα καὶ τοὺς νομίμους τρόπους ἑκάστου σχήματος. Ὡς δὲ πρὸς τὴν ὕλην, οἱ περὶ εὑρέσεως τοῦ μέσου ὅρου κανόνες βοηθοῦσιν εἰς ἀνακάλυψιν τῶν σοφισμάτων καὶ τῶν πηγῶν αὐτῶν, αἵτινες ἐξ ἀνάγκης ἀνάγονται εἰς μίαν καὶ μόνην, εἰς τὸ μὴ ὀρθὸν τῆς κατατάξεως. Εἰς τοῦτο ἀνάγεται τῳόντι καὶ τὸ ἐν ἀρχῇ αἰτεῖσθαι, καὶ ἡ ἐλέγχου ἄγνοια, καὶ τὸ ἐξ ἀτελοῦς ἀπαριθμήσεως, καὶ πᾶσαι αἱ ἄλλαι αἰτίαι καὶ πηγαὶ σοφισμάτων, περὶ ὧν λίαν λεπτομερῶς διαλαμβάνουσιν οἱ λογικογράφοι.

§ 177. Τούτων τεθέντων, οὐδόλως εἶναι δύσκολον νὰ νοήσωμεν τί εἶναι τὸ ἐνθύμημα, ὁ σωρείτης, τὸ δίλημμα, τὸ ἐπιχείρημα, ὁ προσυλλογισμός, ὁ ἐπισυλλογισμὸς καὶ τὸ παράδειγμα, διότι πάντες οἱ ὅροι οὗτοι σημαίνουσι συλλογισμὸν ἢ συντετμημένον, ἢ παρατεταμένον, ἢ συνδεδεμένον πρὸς ἄλλους, ἑνὶ λόγῳ, λογικοὺς συνδυασμούς, οἵτινες δὲν εἶναι εἰμὴ διάφοροι ποικιλίαι ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ τύπου.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟΝ.

Καλολογία.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.

Περὶ τοῦ ἀντικειμένου τῆς Καλολογίας καὶ τῶν ἐσωτερικῶν αὐτῆς διαιρέσεων.

§ 178. Καθὼς ἀντικείμενον τῆς Λογικῆς εἶναι ἡ πρὸς τὸ ἀληθὲς σχέσις τῶν νοητικῶν δυνάμεων καὶ πρὸ πάντων τοῦ λόγου, ὡσαύτως τῆς Καλολογίας εἶναι ἡ πρὸς τὸ καλὸν σχέσις τῶν δυνάμεων τούτων καὶ πρὸ πάντων τῆς φαντασίας (§ 3 καὶ 101). Τὸ καλὸν εἶναι στοιχεῖον ἀχώριστον τῆς νοητικῆς ἐνεργείας τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς κοινωνίας. Καὶ ὅμως διϊσχυρίζονταί τινες, ὅτι τὸ ἀντικείμενον τοῦτο εἶναι ἀνεπίδεκτον ἐπιστημονικῆς θεωρίας, διότι εἶναι φύσει ἀόριστον καὶ σχετικὸν, καὶ διότι ἡ ἐγείρουσα τὴν ποίησιν τοῦ καλοῦ ἔμπνευσις καὶ ἡ ἐπὶ τῶν ἀντιλαμβανομένων αὐτοῦ ἐντύπωσις, ἀποτέλεσμα οὖσαι τῆς ἐλευθερίας ἀφ' ἑνὸς, καὶ τοῦ αἰσθήματος ἀφ' ἑτέρου, δὲν δύνανται νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς τοὺς γενικοὺς καὶ σταθεροὺς νόμους οἵτινες εἶναι ἴδιοι οἵας δή-

ποτε ἐπιστήμης. Ἀλλὰ πρὸς ταῦτα ἀπαντῶμεν, ὅτι τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἀντικείμενον δὲν εἶναι τόσον ἀόριστον ὥστε νὰ μὴ παρέχῃ γενικούς τινας χαρακτῆρας, τοὺς ὁποίους δύναται νὰ ἐκδηλώσῃ ἡ ἐπιστημονικὴ θεωρία· καὶ ἡ ἀπόδειξις εἶναι, ὅτι μία καὶ ἡ αὐτὴ λέξις ἐφαρμόζεται εἰς ἀντικείμενα τοσοῦτον διάφορα ἀλλήλων, ὥστε ἐν πᾶσι πρέπει νὰ ὑπάρχῃ κοινόν τι ςοιχεῖον δικαιολογοῦν τὴν ταὐτότητα τῆς ἐκφράσεως· οὐδὲ εἶναι τοσοῦτον σχετικὸν ὥστε περί τινων τοὐλάχιστον ἐκ τῶν στοιχείων αὐτοῦ νὰ μὴ συμφωνῶσιν οἱ ἄνθρωποι πάντοτε καὶ πανταχοῦ, πλὴν ὀλιγίστων ἐξαιρέσεων, αἵτινες καὶ ἐνταῦθα ἐπιβεβαιοῦσι τὸν κανόνα. Ἐὰν δὲ ἡ ἔμπνευσις καὶ ἡ ἐντύπωσις τοῦ καλοῦ ἀπαιτοῦσιν ἐλευθερίαν, καὶ ὑπάγονται εἰς τὸ αἴσθημα, δὲν ἀποκλείουσι διὰ τοῦτο τὸν λόγον, ὅςτις καὶ ῥυθμίζει τὴν ποίησιν τοῦ καλοῦ, καὶ ἐπικυροῖ ὁριστικῶς τὴν περὶ αὐτοῦ κρίσιν.

§ 179. Ἡ δὲ περὶ καλοῦ πραγματεία ἐξ ἀνάγκης περιλαμβάνει τὴν ἀνάλυσιν αὐτῆς τῆς ἐννοίας τοῦ καλοῦ, τὰς σχέσεις αὐτῆς πρὸς τὰς συγγενεῖς ἐννοίας τοῦ ὑψηλοῦ, τοῦ χαρίεντος, τοῦ γελοίου, τὴν θεωρίαν τοῦ τε φυσικοῦ καὶ τοῦ τεχνητοῦ καλοῦ, τὴν θεωρίαν τῆς ποιήσεως τοῦ καλοῦ ἢ τῆς καλλιτεχνίας, τῶν διαφόρων τεχνῶν κατ' εἶδος, καὶ τῆς ἱστορικῆς αὐτῶν ἀναπτύξεως, περὶ ὧν θέλομεν ἀναφέρει ἐνταῦθα μόνον ὅσα ἐπιτρέπει ἡ φύσις τοῦ παρόντος πονήματος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Περὶ τοῦ ὁρισμοῦ τοῦ καλοῦ.

§ 180. Πρὸς μόρφωσιν ἀκριβοῦς ὁρισμοῦ τοῦ καλοῦ ἀνάγκη νὰ μεταχειρισθῶμεν τὴν αὐτὴν μέθοδον τῆς ἐσωτερικῆς παρατηρήσεως, δι' ἧς κατεσκευάσαμεν ἄχρι τοῦδε πᾶσαν φιλοσοφικὴν θεωρίαν. Ἐὰν δὲ παρατηρήσωμεν ποίους χαρακτῆρας ἔχει ἡ ἐν ἡμῖν ἔννοια τοῦ καλοῦ, εὑρίσκομεν, ὅτι εἶναι γενική, διότι ἔχει ὑπ' αὐτὴν διάφορα εἴδη, οἷον τὸ φυσικὸν καὶ τὸ τεχνητὸν καλόν, ὑποδιαιρούμενα ἀμφότερα εἰς ἄλλα, τὸ πραγματικὸν καὶ τὸ ἰδανικόν, τὸ ἀπόλυτον καὶ τὸ σχετικόν· ἄρα πρέπει νὰ περιέχῃ στοιχεῖον κοινὸν εἰς πάντα ταῦτα συνενούμενον μετὰ τοῦ μερικοῦ δι' οὗ εἰδοποιοῦνται. Ἀδύνατον δὲ πάντα τὰ καλὰ ταῦτα νὰ μὴ ἦναι ὄντα ἢ στοιχεῖα ὄντων, εἴτε ἐν τῇ φύσει ὑπάρχοντα εἴτε ἐν τῇ τέχνῃ· ἄρα τὸ καλὸν πρέπει νὰ ἦναι ἰδιαίτερός τις χαρακτὴρ τοῦ ὄντος καὶ τῶν στοιχείων αὐτοῦ. Τὸ δὲ ὄν, εἴτε καθὸ ἔννοια τοῦ λόγου εἴτε καθὸ πραγματικότης θεωρούμενον, εἶναι ὑπόστασις, μορφὴ καὶ σχέσις ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ, ὑποκείμεναι εἴς τινα τάξιν, ἣν ἐν μὲν τῷ πνεύματι συνιστῶσιν αἱ ἀρχαὶ τοῦ λόγου, ἐν δὲ τῇ φύσει, οἱ νόμοι τοῦ κόσμου· ἄρα τότε εἶναι τὸ ὂν καὶ λέγεται καλόν, ὅταν καὶ κατὰ τὰ πέντε στοιχεῖα αὐτοῦ καὶ κατὰ τὴν τάξιν εἰς ἣν ὑπόκεινται, ἔχῃ ἐκεῖνον τὸν χαρακτῆρα, καὶ παράγῃ ἐκείνην τὴν ἐντύπωσιν, ὧν ἕνεκεν θεωροῦμεν αὐτὸ καλόν. Ἡ τάξις, καθ' ἃ εἴπομεν ἔν τε τῇ Ψυχολογίᾳ καὶ τῇ Λογικῇ, εἶναι συνδυασμὸς αἰτίων, μέσων καὶ

τελῶν, καὶ ταύτην ἔχομεν ὡς λογικὴν ἔννοιαν ἐν τῷ πνεύματι, καὶ ἀνακαλύπτομεν ἐν τῇ φύσει, ἐπαγόμενοι εἰς αὐτὴν διὰ τῆς ἐννοίας καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ λόγου. Ἐκ ταύτης ἀναγνωρίζομεν, ὅτι τὰ ὄντα πάντα ἔχουσιν αἴτιον καὶ σκοπὸν καὶ μέσα πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ σκοποῦ τούτου. Ταῦτα δὲ τὰ μέσα εἶναι αἱ ἐκ τῆς ὑποστάσεως ἐξερχόμεναι ἰδιότητες καὶ ποιότητες καὶ δυνάμεις τῶν ὄντων, ἢ ἡ μορφὴ αὐτῶν, ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ ἀναπτυσσόμεναι καὶ ἐνεργοῦσαι καὶ ἀποτελοῦσαι τὴν ἰδίαν ἑκάστου ὀντότητα. Ταύτην δὲ ὀνομάζομεν καλήν, ὅταν κατὰ τὴν ἰδίαν φύσιν ὑπερέχῃ, ὅταν δηλαδὴ πληρέστερον καὶ ἐντελέστερον ἐκπληροῖ τὸν σκοπὸν τῆς τάξεως· ἄρα τὸ καλὸν εἶναι ὑπεροχὴ ὀντότητος. Ἐὰν δὲ τὸν ὁρισμὸν τοῦτον ἐφαρμόσωμεν εἰς ὅλα τὰ εἴδη τοῦ καλοῦ, ὧν ἐμνήσθημεν ἀνωτέρω, θέλομεν ἰδεῖ ὅτι πανταχοῦ καὶ πάντοτε ἀληθεύει, ὥστε κατὰ τοὺς κανόνας τοῦ ὀρθοῦ ὁρισμοῦ (§ 163) ἁρμόζει εἰς ὅλον καὶ εἰς μόνον τὸν ὁριζόμενον.

§ 181. Ἐὰν τὸ καλὸν εἶναι ὑπεροχὴ ὀντότητος, πρέπει νὰ ἔχῃ πάντα τὰ στοιχεῖα τοῦ ὄντος, ἢ μᾶλλον στοιχεῖα ἀντίστοιχα πρὸς αὐτὰ καὶ πρὸς τὴν καθολικὴν τάξιν τῶν ὄντων, ἀλλ' ἔν τινι κατὰ τὴν ἰδίαν ἑκάστου φύσιν βαθμῷ ὑπεροχῆς, εἰς ὃν ὑφίσταται αὐτὸ τὸ καλόν. Καὶ πρὸς μὲν τὴν ὑπόστασιν τοῦ ὄντος τὴν περιέχουσαν τὴν ἀρχήν, τὸ αἴτιον, τὸν λόγον τῶν προσόντων καὶ φαινομένων, καὶ ἐν ᾗ κεῖται ἑπομένως αὐτὴ ἡ ἀλήθεια τῶν ὄντων, ἀντιστοιχεῖ ἡ ὑπόστασις τοῦ καλοῦ, ἥτις εἶναι τοιαύτη ὅταν ἔχῃ τοὺς ἰδίους χαρακτῆρας τῆς ἑνότητος, ταὐτότητος καὶ ἐνεργείας (§ 7—10) ὑπὲρ πᾶσαν ἄλ-

λην, ὅταν ἦναι, δηλαδὴ, ὑπέροχος, ὑψηλὴ καὶ ἀνωτάτη ἀλήθεια· καὶ τὸ στοιχεῖον τοῦτο εὑρίσκομεν εἰς πάντα τοῦ καλοῦ τὰ εἴδη. Πρὸς δὲ τὴν μορφὴν, ἐξωτερίκευσιν οὖσαν καὶ δήλωσιν καὶ φανέρωσιν τῆς ὑποστάσεως, ἀντιστοιχεῖ ἐν τῷ καλῷ ἡ ἔκφρασις, ὅταν ἦναι μορφὴ ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην μορφὴν, δηλαδὴ, πλήρης, ζωηρὰ, διαφανὴς καὶ ἐντελὴς, ὅ ἐστιν, ὑπέροχος. Πρὸς δὲ τὴν σχέσιν ἀντιστοιχεῖ ὡσαύτως ἡ μεταξὺ ὑπερόχου ἀληθείας καὶ ὑπερόχου ἐκφράσεως κατάλληλος καὶ ἀδιάῤῥηκτος σχέσις, ὑπερέχουσα καὶ αὕτη κατὰ τὰ ἴδια αὐτῆς στοιχεῖα. Τέλος, πρὸς μὲν τὸν χρόνον ἀντιστοιχεῖ ὁ ῥυθμὸς, πρὸς δὲ τὸν τόπον, ἡ συμμετρία. Καὶ ὁ μὲν χρόνος, καθ' ἑαυτὸν καὶ ἀπολύτως θεωρούμενος, εἶναι εἷς καὶ ἀδιαίρετος· ὥστε πρὸς τὸ ἄπειρον ὂν πάντα τὰ πρὸς ἡμᾶς διαδοχικὰ εἶναι ταὐτόχρονα, σχετικῶς δὲ πρὸς ἡμᾶς καὶ τὰ ἐν αὐτῷ φαινόμενα θεωρούμενος, διαιρεῖται ἐξ ἀνάγκης, καὶ τότε εἶναι ὑπέροχος, ὅταν καὶ ἐν αὐτῇ τῇ διαιρέσει ἀναβιβάζηται εἰς τὴν ἰδίαν ἑνότητα, καὶ διατηρῇ αὐτὴν διαιρούμενος εἰς μέρη ἰσόχρονα καὶ περιοδικῶς ἐπαναλαμβανόμενα, ὅπερ εἶναι τὸ πρωταρχικὸν στοιχεῖον τοῦ ἐν τῇ φύσει καὶ ἐν τῇ τέχνῃ ῥυθμοῦ ἀπείρων συνδυασμῶν ἐπιδεκτικόν. Ὡσαύτως καὶ ὁ τόπος, εἷς καὶ ἀδιαίρετος, ὅταν θεωρῆται καθ' ἑαυτὸν, ἀπολύτως καὶ ἐν τῷ Θεῷ, πρὸς ὃν πάντα συνυπάρχουσιν ἐν ἑνὶ καὶ τῷ αὐτῷ σημείῳ, διαιρεῖται, ὡς πρὸς ἡμᾶς καὶ τὰ ἐν αὐτῷ ἀντικείμενα, εἰς μέρη, καὶ τότε εἶναι ὑπέροχος, ὅταν καὶ ἐν αὐτῇ τῇ διαιρέσει διατηρῇ τὴν ἰδίαν ἑνότητα ἐξ ἴσων καὶ ἀντιστοίχων μερῶν συνιστάμενος· καὶ καθὼς ὁ

ῥυθμὸς εἶναι ἰσοχρονία ἐν περιόδῳ, παρομοίως ἡ ἐν τοῖς ἴσοις καὶ ἀντιστοίχοις ἰσοτοπία εἶναι τὸ πρωταρχικὸν τῆς συμμετρίας στοιχεῖον. Ὥστε ἐν ἀμφοτέροις ὑπάρχει ἐσωτερικὴ ἑνότης διήκουσα δι' ὅλων τῶν μερῶν καὶ συνάπτουσα αὐτὰ συμφώνως πρὸς τὴν φύσιν τῆς ὑποστάσεως. Περιττὸν δὲ νὰ προσθέσωμεν ὅτι ὁ ῥυθμὸς καὶ ἡ συμμετρία εἶναι δύο μεγάλοι νόμοι διέποντες πάντα τὰ ἐν χρόνῳ καὶ τόπῳ φαινόμενα τοῦ κόσμου. Τέλος, πρὸς τὴν τάξιν εἰς ἣν ὑπόκεινται, ἣν ἐκφράζουσι καὶ πραγματοποιοῦσι τὰ ὄντα, ἀντιστοιχεῖ ἐν τῷ καλῷ τὸ ἰδανικόν, ὅπερ, ὡς ἤδη ὡρίσαμεν αὐτὸ (§ 71), εἶναι ἡ ὑπεροχὴ ἢ ἡ ἐντέλεια τῆς λογικῆς τάξεως. Καὶ ἐπειδὴ ἡ τάξις αὕτη εἶναι ἀνωτάτη ἀλήθεια, τὸ στοιχεῖον τοῦτο τοῦ καλοῦ τὸ ἰδανικὸν ὀνομαζόμενον, μετ' αὐτῆς τῆς ὑποστάσεως τοῦ καλοῦ ταὐτίζεται, καὶ διὰ τοῦτο ὥρισάν τινες τὸ καλὸν ἔκφρασιν τοῦ ἰδανικοῦ διὰ τοῦ πραγματικοῦ. Καὶ τῷόντι, ἐὰν ἀφ' ἑνὸς θεωρήσωμεν τὸ ἰδανικὸν ἀναγόμενον εἰς αὐτὴν τὴν ὑπόστασιν τοῦ καλοῦ, καὶ ἀφ' ἑτέρου, τὴν μορφήν, τὴν σχέσιν, τὸν ῥυθμὸν καὶ τὴν συμμετρίαν, βλέπομεν εὐκόλως ὅτι πάντα τὰ πραγματικὰ ταῦτα στοιχεῖα δὲν εἶναι εἰμὴ στοιχεῖα ἐκφράσεως αὐτοῦ τοῦ ἰδανικοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Περὶ τινων συγγενῶν πρὸς τὸ καλὸν ἐννοιῶν.

§ 182. Τὸ ὑψηλόν, κατά τινας, εἶναι μὲν ἔννοια

σχετιζομένη πρὸς τὸ καλὸν, ἀλλ' ἔχουσα στοιχεῖα καὶ μέσα ἐκφράσεως καὶ ἀποτελέσματα ἴδια καὶ μέχρι τινὸς ἀντίθετα πρὸς τὰ τοῦ καλοῦ. Ἀλλ' ἐὰν εἶναι εἶδος καλοῦ, πρέπει νὰ ἔχῃ τὸν γενικὸν χαρακτῆρα τοῦ καλοῦ μετά τινων ἰδίων συνηνωμένον, καὶ διὰ τούτων νὰ διακρίνηται τῶν ἄλλων τοῦ αὐτοῦ γένους εἰδῶν. Μεταξὺ δὲ τῶν στοιχείων τοῦ καλοῦ παρατηροῦμεν τινὰ σχετιζόμενα μᾶλλον πρὸς τὸ πεπερασμένον, καί τινα ἄλλα μᾶλλον σχετιζόμενα πρὸς τὸ ἄπειρον· εἶναι δὲ ταῦτα τὸ ἄπειρον τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου, τὸ ἰδανικὸν καὶ ἡ τῆς ὑποστάσεως τοῦ καλοῦ ἀλήθεια, ἅτινα, ὡς εἴπομεν, μέχρι τινὸς συνταὐτίζονται, καὶ δύνανται νὰ ὀνομασθῶσι τὸ στοιχεῖον τοῦ ἀπείρου. Ὑψηλὸν δὲ εἶναι, καθ' ἡμᾶς, ἐκεῖνο τὸ εἶδος τοῦ καλοῦ ἐν ᾧ ὑπερτερεῖ τὸ στοιχεῖον τοῦ ἀπείρου. Διὰ τοῦτο παράγει ἡδονὴν, ἀλλὰ μᾶλλον σοβαρὰν καὶ ἐμβριθῆ, καί τινα ἔκπληξιν καὶ θαυμασμὸν, καὶ ἀποτείνεται μᾶλλον πρὸς τὸν λόγον καὶ τὴν φαντασίαν ἢ πρὸς τὴν αἴσθησιν καὶ τὴν καρδίαν.

§ 183. Τὸ δὲ χάριεν εἶναι καὶ τοῦτο εἶδος καλοῦ ὑπαγόμενον, ὡς αὐτὴ ἡ ἐτυμολογία τῆς λέξεως δηλοῖ, εἰς τὸ ἠθικὸν καλόν· τὸ δὲ ἠθικὸν καλὸν εἶναι, κατὰ τὸν ἡμέτερον ὁρισμὸν, ὑπέροχος ἠθικότης σύμφωνος καθ' ὅλα πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον. Ἀλλ' αὐτὴ πάλιν ἡ ἐτυμολογία μᾶς ὁδηγεῖ ἵνα κατανοήσωμεν, ὅτι τὸ εἶδος τοῦτο τοῦ ἠθικοῦ καλοῦ πρέπει νὰ παρέχῃ ἱλαρόν τι αἴσθημα ἀγάπης πρὸς τὸ ἀγαθὸν, δηλαδὴ, ἱλαράν τινα εὐμένειαν, ἥτις εἶναι τὸ οὐσιῶδες, τὸ πνευματικὸν αὐτοῦ στοιχεῖον. Ἀλλ' ἡ ἱλαρὰ αὕτη εὐμένεια συνεκφέρει ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καὶ τὸ ἁβρὸν καὶ λε-

πτὸν τῆς ὑλικῆς αὐτῆς ἐκφράσεως, ὥστε ἐκ τῶν δύ τούτων στοιχείων συνίσταται ἡ ἔννοια τοῦ χαρίεντος. Καὶ πραγματικῶς, τὸ μὲν νοητικὸν στοιχεῖον τοῦ ἀν θρώπου καὶ τῆς καλλιτεχνίας δὲν ἔχει χάριν, διότι οὐ δὲν ἔχει ἠθικὸν αἴσθημα οὔτε εὐμενὲς οὔτε δυσμενές· τὸ δὲ ὑλικὸν ἔχει μόνον, καθ' ὅσον ἐκφράζει τὸ ἠθικὸ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, καὶ, διά τινος μεταφορᾶς, καὶ ἐν τῇ φύσει. Τὰ αὐτὰ δὲ ἀληθεύουσι καὶ ἐν τῇ καλλιτεχνίᾳ.

§ 184. Τέλος, τὸ γελοῖον ἢ κωμικὸν εἶναι ἀναν τιῤῥήτως στοιχεῖον καλλιτεχνίας, ἄρα καὶ ἀντικείμε νον τῆς Καλολογίας, ἀλλὰ δὲν εἶναι εἶδος καλοῦ. Τ κύριον στοιχεῖον τοῦ γελοίου εἶναι ἀτέλειά τις ἢ ἀτα ξία, ἥτις εἶναι γελοία, ὅταν ὡς ἐκ τοῦ ἀποτελέσματος ἢ ὡς ἐκ τῆς προαιρέσεως δὲν ἐπιφέρῃ μέγα κακὸν εἰς τὸν ἔχοντα ἢ πράττοντα αὐτήν· τοῦτο ἀληθεύει ἔντε τοῖς ὑλικοῖς καὶ νοητικοῖς καὶ ἠθικοῖς. Ἐπειδὴ δὲ δὲν εἶναι εἶδος καλοῦ, μεμονωμένον δὲν δύναται ν' ἀποτε λέσῃ ἀντικείμενον καλλιτεχνικῆς δημιουργίας, ἀλλὰ πρέπει νὰ συγκερασθῇ μετ' ἄλλων στοιχείων φύσει κα λῶν πρὸς ἀντίθεσιν καὶ μείζονα τούτων ἐνέργειαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ τῶν δυνάμεων δι' ὧν ἀντιλαμβανόμεθα τοῦ καλοῦ.

§ 185. Ἀντιλαμβανόμεθα τοῦ καλοῦ κατὰ πρῶτον διὰ τῆς ἀντιλήψεως, ἣν βοηθεῖ καὶ συμπληροῖ ἡ σύ ζευξις ἕνεκα τῶν συζευκτικῶν τῶν ἐννοιῶν σχέσεων, αἵτινες ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τὰς συζευκτικὰς σχέσεις

του όντος και των στοιχείων αυτού, πρός ὃ ἀντιστοιχεῖ τὸ καλόν. Αὕτη δὲ ἐγείρει τὴν μνήμην καθὸ ὅρος αὐτῆς, καὶ χρωματίζεται καὶ ζωογονεῖται ὑπὸ τῆς φαντασίας, ἥτις οὐ μόνον κατὰ τὴν εἰκαστικὴν αὐτῆς ἐνέργειαν ἐνισχύει καὶ οὕτως εἰπεῖν γονιμοποιεῖ τὰς ἐντυπώσεις καὶ ἀναμνήσεις, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ποίησιν τοῦ καλοῦ παρακινεῖται ὑπὸ τῆς θέας τοῦ ἐν τῇ φύσει ἢ ἐν τῇ τέχνῃ καλοῦ. Ὁ δὲ λόγος, καθὸ παρέχων εἰς τὸ καλὸν τὴν ἔννοιαν τοῦ ἰδανικοῦ καὶ τὴν ἀλήθειαν τῆς ὑποστάσεως, συμπληρῶν καὶ ῥυθμίζων τὴν ἐνέργειαν τῶν ἄλλων δυνάμεων, ἀποδέχεται καὶ ἀναγνωρίζει τὸ καλὸν ὡς ἀντανάκλασιν καὶ ζῶσαν ἐνσάρκωσιν τῆς ἰδίας ἐννοίας, καὶ ὡς ἐκ τούτων καὶ πᾶσα ἠθικὴ δύναμις καὶ ἐνέργεια ἐγείρεται μετὰ τῶν ὑλικῶν καὶ νοητικῶν πρὸς ἀντίληψιν καὶ εἰσδοχὴν τοῦ καλοῦ. Ὥστε τὸ καλὸν ἐνεργεῖ ἐφ' ὅλου τοῦ ἀνθρώπου, καὶ πάντα ἁρμονικῶς συγκινεῖ καὶ θέλγει τὰ στοιχεῖα τῆς φύσεώς του διὰ γλυκυτάτης καὶ οὐρανίας σχεδὸν ἡδονῆς, ἥτις εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς καλλιτεχνικῆς εὐαισθησίας.

§ **186.** Ἀλλὰ μόνη ἡ εὐαισθησία αὕτη δὲν εἶναι ἡ φιλοκαλία ἢ ἡ ὀρθὴ περὶ καλοῦ κρίσις καὶ γεῦσις αὐτοῦ, ἣν τινες ὀνομάζουσι καλαισθησίαν. Πρὸς ταύτην ἀπαιτεῖται, παρὰ τὴν ἐπιδεκτικότητα τῆς ἀντιλήψεως, καὶ ἡ ἱκανότης τῆς κρίσεως, δηλαδὴ, ὀρθὴ περὶ καλοῦ ἔννοια, πρὸς ἣν παραβάλλομεν τὰ ἀντικείμενα τῆς φύσεως ἢ τῆς τέχνης, καὶ τὴν ἱκανότητα ταύτην πρέπει νὰ ἔχωμεν οὐ μόνον ἐκ φύσεως, ἀλλὰ καὶ ἐκ τέχνης καὶ παιδεύσεως καὶ ἀσκήσεως. Ἐπειδὴ δὲ σχετίζεται πρὸς πάντα τὰ στοιχεῖα τοῦ κα-

λοῦ, δηλαδὴ, πρὸς νόμους αἰσθητικοὺς καὶ λογικοὺς καὶ ἠθικοὺς, οἵτινες οὐδὲν ἔχουσιν αὐθαίρετον καὶ σχε-τικὸν, ἀλλ' εἶναι ἀπόλυτοι καθολικοὶ καὶ ἀναγκαῖοι τῶν χαρακτήρων τούτων μετέχουσι καὶ αἱ περὶ κα-λοῦ κρίσεις. Ἐὰν δὲ διαφέρουσι κατὰ χρόνους καὶ τό-πους καὶ ἔθνη καὶ τάξεις καὶ ἄτομα καὶ ἡλικίας, τοῦ-το ἀποδοτέον εἰς αὐτὰς τὰς ὑλικὰς, νοητικὰς, ἠθι-κὰς, κοινωνικὰς καὶ πολιτικὰς διαφορὰς, δι' ὧν οἱ ἄνθρωποι διακρίνονται ἀλλήλων, ἀλλ' αἵτινες ἐπὶ τῶν τοιούτων ὡς ἐπὶ παντὸς ἄλλου ὑπάρχουσι, καὶ δὲν συνεπιφέρουσι τὸν περὶ καλοῦ σκεπτισμὸν, ὡς οὐδὲ τὸν περὶ ἀληθοῦς καὶ ἀγαθοῦ.

§ 187. Εἰς μόρφωσιν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς φιλοκαλίας ταύτης, παρὰ τὰ ἐκ φύσεως προσόντα, συντείνει τὰ μέγιστα ἡ γενικὴ ἐκπαίδευσις, ἡ διὰ τῆς ἀληθείας τε-λειοῦσα τὸ πνεῦμα, καὶ ἡ ἠθικὴ διδασκαλία, ἡ ἐμ-ποιοῦσα τὴν ἀρετὴν, διότι τὸ καλὸν ἔχον ὑπόστασιν τὴν ἀλήθειαν, σχετίζεται δι' αὐτοῦ τούτου πρὸς τὸ ἀγαθὸν, ὅπερ εἶναι αὐτὸ τὸ ἀληθὲς κατὰ τὴν πρᾶ-ξιν, ὡς εἴπομεν ἐν § 107, καὶ τοῦτο ἀποδεικνύει ἀφ' ἑτέρου τὴν ἐπὶ τῆς νοητικῆς καὶ ἠθικῆς τελειοποιήσεως καὶ πάσης κοινωνικῆς προόδου σωτήριον ἐπιῤῥοὴν τῆς καλλιτεχνίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Περὶ τῶν δυνάμεων δι' ὧν ποιοῦμεν τὸ καλόν.

§ 188. Αἱ ἀντιληπτικαὶ τοῦ καλοῦ δυνάμεις δὲν ἀφ-

σιν εἰς ποίησιν αὐτοῦ, ὅσῳ καὶ ἂν ἀναβιβασθῶσιν ὑψηλὸν βαθμὸν, καί τοι ὑπὸ τῆς ποιητικῆς τοῦ λοῦ δυνάμεως προϋποτιθέμεναι. Ταύτην δὲ, ὅπως οτε ὀνομάσωμεν αὐτὴν, εἴτε ἔμπνευσιν, εἴτε φαν-σίαν, εἴτε οἶστρον, εἴτε ποιητικὴν δύναμιν, δὲν άμεθα νὰ μελετήσωμεν διὰ τῆς ἐσωτερικῆς παρα-ήσεως, διότι οὔτε πάντες ἔχομεν αὐτὴν, οὔτε οἱ οντες χαίρουσι, καθ' ἣν στιγμὴν κυριεύονται ὑπ' τῆς, τὴν καθαρὰν καὶ ἀτάραχον ἐκείνην συνείδη-ν, ἥτις εἶναι ἀπαραίτητος πρὸς ἐπιστημονικὴν πα-τήρησιν. Ἄρα μόνον ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν χαρακτή-ν καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν ἀποτελεσμάτων δυνάμεθα νὰ ωμεν γνῶσιν αὐτῆς. Τὸ αὐτὸ τοῦτο πράττομεν άκις πρόκειται περὶ παντὸς πρώτου, κατά τε τὴν ραγματικὴν καὶ τὴν λογικὴν τάξιν τῶν ὄντων, δη-αδὴ, περὶ ὑποστάσεων καὶ περὶ πρώτων καὶ καθολι-ῶν ἀρχῶν. Ἐκ δὲ τῶν ἐξωτερικῶν φαινομένων πα-ατηροῦμεν, ὅτι ἡ ἔμπνευσις εἶναι σπανία καὶ ἔκτα-τος, οὐχὶ πάντοτε, οὔτε ἐν πολλοῖς ἀναφαινομένη, ι εἶναι αὐθόρμητος καὶ ἐλευθέρα, οὔτε ἐκ τῆς θελή-ως ἐξαρτωμένη οὔτε ἀποκτωμένη διὰ τῆς ἐκπαι-ύσεως· ὥστε ἀγνοοῦμεν πότε καὶ ποῦ καὶ πῶς καὶ ατὶ ἐμφανίζεται· ὅτι εἶναι ἀνωτέρα πάσης ἄλλης ιητικῆς δυνάμεως, διότι πάσας προϋποθέτει καὶ με-ταχειρίζεται καὶ συνενοῖ καὶ δεσπόζει· ὅτι προβαί-ι εἰς τὴν ἰδίαν ἐνέργειαν διὰ τρόπων ὅλως νέων καὶ τροσδοκήτων, καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ προσδιορίσωμεν τῶν προτέρων οὔτε ποῖον θέλει εἶναι τὸ ἀντικείμε-ν αὐτῆς, οὔτε τοὺς νόμους τῆς ἐνεργείας της, ἐν τὸ ἐναντίον συμβαίνει ὡς πρὸς τὰς ἄλλας δυνάμεις

τοῦ πνεύματος· ὅτι ἔρχεται κατά τινα ἄγνωστον
ἡμᾶς τρόπον ἔξωθεν καὶ ἄνωθεν, κυριεύουσα τὸν ὑ
αὐτῆς κατεχόμενον ὡς ἔνθεος μανία, καὶ διὰ τοῦτο ἐ
πνευσις ἡ ἐπίπνοια ὀνομασθεῖσα, ὑψηλὸν τῆς μεγαλ
νοίας προτέρημα καὶ ἀπόῤῥοια μυστηριώδης τῆς
Θεῷ αἰτιότητος. Καὶ τῳόντι τὸ καλὸν, ὡς ἐξ αὐτ
τῶν στοιχείων του, εἶναι τὸ ἀνώτατον προϊὸν τῆς ἀ
θρωπίνης διανοίας, ἐκ Θεοῦ ἔρχεται, καὶ διὰ τῆς ὑ
ροχῆς τῆς ἰδίας φύσεως πρὸς Θεὸν ἀναβιβάζει τ
ἄνθρωπον, καὶ ἐκ τούτου τὸ μέγιστον ἀξίωμα τῶν πο
τῶν τοῦ καλοῦ, οἵτινες εἶναι οἱ κατ' ἐξοχὴν ἄνθρ
ποι, οἱ εὐδαιμονέστεροι καὶ δι' αὐτὸ τοῦτο οἱ κα
δαιμονέστεροι ἐνίοτε τῶν ἐπὶ τῆς γῆς. Ἡ δὲ μεγα
λόνοια εἶναι ἡ συνένωσις καὶ ἁρμονία πασῶν τῶν πνευ
ματικῶν τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεων, κατὰ τὸν ἀνώτατο
βαθμὸν τῆς ἐνεργείας αὐτῶν, διάνοια τουτέστιν ὑπέρο
χος καὶ καλή· ἐξ οὗ δυνατὸν εἰπεῖν ὅτι τὸ καλὸν ποιεῖ τ
καλὸν, ὡς ὁ λόγος τὸν λόγον, ἡ ἀλήθεια τὴν ἀλήθει
καὶ ἡ ἀρετὴ τὴν ἀρετήν.

§ 189. Ἀλλ' ὁ ποιητὴς τοῦ καλοῦ ἢ ὁ καλλιτέχνης
ὡς ἐξ αὐτῶν τῶν ὑψηλῶν αὐτοῦ προτερημάτων, ἔχει ὑπ
πάντα ἄνθρωπον ἀνάγκην ἰδιαιτέρας καὶ ἐπιμελοῦς
παιδεύσεως, διότι ἄλλως φθείρεται, καὶ χείρων πάσ
ἄλλης εἶναι ἡ διαφθορὰ τοῦ βελτίστου. Καί τοι δὲ ἐ
πνεόμενος πρὸς δημιούργησιν τοῦ καλοῦ, τὰ στοιχ
τῆς δημιουργίας ταύτης λαμβάνει καὶ ἐξ ἑαυτοῦ καὶ
τοῦ ἔξω κόσμου, καὶ ταῦτα διαγινώσκει διά τε τῆς
διαιτέρας κατὰ τὴν τέχνην αὐτοῦ ἀγωγῆς καὶ διὰ τ
γενικῆς, ἥτις τὸ μὲν πνεῦμα φωτίζει διὰ τῆς ἀληθο
γνώσεως τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ κόσμου, τῆς κοινωνίας

ς ἱστορίας, τὴν δὲ καρδίαν διαπλάττει πρὸς ἀγάπην πρᾶξιν τῆς ἀρετῆς· καὶ ἐπειδὴ τὸ καλὸν ἐκφράζει ἀληθὲς, καὶ ἄγει πρὸς τὸ ἀγαθὸν, διὰ τοῦτο ὁ καλλιγνης μόνον διὰ τῆς σοφίας καὶ ἀρετῆς γίνεται σκεῦος λογῆς πρὸς ὑποδοχὴν τῆς ἐμπνεύσεως. Καὶ τότε ὁ γας τοῦ καλοῦ ποιητὴς θεωρεῖται δικαίως ὡς ἱεροφάνς καὶ μυσταγωγὸς τοῦ πολιτισμοῦ, ἀνώτερος παντὸς λου ἀνθρώπου, διότι οἰκειοποιεῖται καὶ ἀναπλάττει ντα τὰ στοιχεῖα τῆς φύσεως καὶ τῆς διανοίας, ἐπαναμβάνει τρόπον τινὰ τὴν θείαν δημιουργίαν, καὶ ὑπὲρ ντα ἄλλον ἐπενεργεῖ ἐπὶ τῶν ὁμοίων του, διδάσκων τοὺς καὶ θέλγων καὶ ἠθοποιῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Περὶ Καλλιτεχνίας.

§ 190. Ἡ Καλλιτεχνία, κατὰ τὴν γενικωτάτην ὐτῆς σημασίαν, εἶναι ἡ δι' οἱουδήποτε μέσου ποίησις οῦ καλοῦ. Τὸ δὲ τεχνητὸν καλὸν δὲν δύναται νὰ ἔχῃ μὴ τὰ αὐτὰ τοῦ φυσικοῦ στοιχεῖα, δηλαδὴ, ὑπέροιον ἀλήθειαν, ἔκφρασιν καὶ σχέσιν καὶ ῥυθμὸν καὶ υμμετρίαν καὶ ἰδανικὸν, ἀναγόμενα, ὡς εἴπομεν, ἰς τὴν διὰ τοῦ πραγματικοῦ ἔκφρασιν τοῦ ἰδανικοῦ. Ἄρα ὁ καλλιτέχνης δὲν μεταγράφει, δὲν μιμεῖται, ὐδὲ ἐκλέγει τὰ ἐν τῇ φύσει ὄντα, ἀλλὰ στοιχεῖα τινὰ αμβάνει ἐξ αὐτῶν, καὶ ἄλλως πῶς συνενοῖ ἢ διαχωίζει, συναρμολογεῖ καὶ ἀναπλάττει. Ὁ καλλιτέχνης ελεῖ, διά τινος ἀφαιρέσεως καὶ συνενώσεως τῶν στοιχείων ούτων εἴς τινα προϋπάρχοντα τύπον, λειτουργίαν ἀνάλο-

γον πρὸς τὴν διὰ τῆς κατατάξεως τῶν ἐννοιῶν εἰς γέ
καὶ εἴδη καὶ τῆς μορφώσεως τῶν γενικῶν ἀρχῶν ἐπις
μονικὴν ἀφαίρεσιν, ἧς ἀνεπτύξαμεν τοὺς νόμους καὶ ἐν
Ψυχολογίᾳ καὶ ἐν τῇ Λογικῇ (§ 47, 49, 144,) μὲ τ
την ὅμως τὴν διαφορὰν, ὅτι ἐν μὲν τῇ ἐπιστημονικῇ ἀ
φαιρέσει, ἡ συνένωσις γίνεται ἐν τῷ προϋπάρχοντι τύ
πῳ τῆς ἐννοίας καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ὄντος, καθὸ λογι
τύπῳ τοῦ πνεύματος, ἐν δὲ τῇ καλλιτεχνικῇ, γίνεται
τῷ αὐτῷ τούτῳ τύπῳ, ἀλλὰ καθὸ ἐντελεστάτῳ λογικ
τάξεως τύπῳ, ὅ ἐστιν, ἐν αὐτῷ τῷ ἰδανικῷ, ὅπερ συλ
λαμβάνει ἡ φαντασία διὰ τοῦ λόγου, καὶ ἐκφράζει δι
τοῦ πραγματικοῦ ἡ καλλιτεχνία (§ 71.) Ἐκ τούτ
πολλαὶ καὶ διάφοροι συνέπειαι, ὧν ὑποδεικνύομεν τὰ
κυριωτέρας.

§ 191. Καὶ ἐὰν μὲν ἡ Καλλιτεχνία ἔχει ὡς ὑπόςασι
ὑπέροχον ἀλήθειαν, ἣν ἐκφράζει καὶ ζωογονεῖ διὰ τῆς
δημιουργίας της καὶ διὰ τῶν μέσων ὅσα εἶναι ἴδια ἑκάςη
τῶν καλῶν λεγομένων τεχνῶν, ἕπεται ὅτι ἐξ ἀνάγκη
ἐκφράζει τὴν ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἀνωτάτην ἀλήθειαν, ἥτις εἶ
ναι ἡ θρησκευτικὴ, ὡς τοῦτο παρατηροῦμεν καθ' ὅλην τὴ
ἱστορικὴν ἀνάπτυξιν τῆς καλλιτεχνίας, ὅτι συμπαρακο
λουθεῖ τὰς διαφόρους φάσεις τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ
καὶ ὅτι ἑπομένως ἡ διὰ τῆς μιμήσεως ἐπανάληψις τῶν
ἀρχαίων καλλιτεχνημάτων πᾶν ἄλλο οὖσα ἢ ποίησις το
καλοῦ, εἶναι λογικὴ καὶ ἱςορικὴ ἀντίφασις. Ὅμως ὑπάρ
χουσι ςοιχεῖα τινὰ τῶν ἀρχαίων καλλιτεχνημάτων παν
ταχοῦ καὶ πάντοτε ἄξια καὶ ἐπιδεκτικὰ μελέτης καὶ μιμή
σεως, καὶ πρὸ πάντων τὸ τῆς πλαστικῆς λεγομένης τε
λειότητος, ἤτοι τῆς ἐντελείας τύπου τινὸς λίαν διαφανοῦ
καὶ καταλλήλως ἐκφράζοντος τὴν ἰδέαν συμφώνως πρὸ

τοὺς αἰωνίους νόμους τῆς φύσεως καὶ τῆς τέχνης. Στοιχεῖα δὲ τῆς ἐντελείας ταύτης εἶναι ἡ ἁπλότης, ἡ ἀφέλεια, τὸ σύμμετρον καὶ ἔῤῥυθμον, ἡ διαύγεια, ἡ χάρις καὶ ἡ γαλήνη, ἅτινα μὲ ἀκήρατον κάλλος καὶ θαλερὰ νεότητα ἐπισκομοῦσι τὰ παντοῖα καλλιτεχνήματα τῶν προπατόρων ἡμῶν, καὶ τοῦτο ἐξηγεῖ καὶ δικαιολογεῖ τὴν περὶ τὴν κλασικὴν τέχνην ἀπανταχοῦ τοῦ ἐξηυγενισμένου κόσμου ἄοκνον μελέτην καὶ τὴν σωτήριον ταύτης ἐπιῤῥοὴν ἐπὶ τῆς νοητικῆς καὶ ἠθικῆς μορφώσεως τῶν ἀνθρώπων.

§ 192. Ἐὰν δὲ τὸ ὑπὸ τῆς τέχνης ποιούμενον καλὸν σχετίζεται πρὸς τὸ ἀληθὲς καθὸ ἔκφρασις αὐτοῦ, ἕπεται ὅτι σχετίζεται δι' αὐτοῦ τούτου καὶ πρὸς τὸ ἀγαθόν, διότι τοῦτο οὐδὲν ἕτερον εἶναι, ὡς θέλομεν ἰδεῖ καὶ ἐν τοῖς Ἠθικοῖς, εἰμὴ ἡ ἀλήθεια κατὰ τὴν πρᾶξιν, ἢ τὸ ἀληθὲς ἐν ἐνεργείᾳ. Καὶ τὸ καλὸν δὲν ἐπιφέρει τὸ ἀγαθὸν διὰ τῆς διδασκαλίας, οὔτε πάντοτε διὰ τοῦ παραδείγματος, ἀλλὰ διὰ τοῦ ἰδανικοῦ ὅπερ ἐκφράζει, διὰ τῆς ἐντελείας τουτέστι τῆς λογικῆς τάξεως, ἐξ ἧς καὶ δι' ἧς καὶ ἡ ἠθικὴ τάξις ἀποῤῥέει καὶ πραγματοποιεῖται, καὶ ἐντεῦθεν ἡ ἐπὶ τῆς ἠθικότητος μεγίστη ἐπιῤῥοὴ τῆς καλλιτεχνίας, ἣν κάλλιστα ἐγίνωσκον οἱ ἀρχαῖοι, καὶ ἐντεῦθεν ἐπίσης ἡ ἀνάγκη αὐτῆς καθὸ στοιχείου ἀπαραιτήτου πάσης ὁπωσοῦν πλήρους ἀγωγῆς καὶ ἐκπαιδεύσεως.

§ 193. Ἐξ αὐτοῦ τοῦ ὁρισμοῦ τοῦ τεχνητοῦ καλοῦ προκύπτει ὅτι ἡ καλλιτεχνία, καί τοι πολλοὺς ἔχουσα κλάδους, οὐσιωδῶς εἶναι μία, καὶ ὅτι νόμος αὐτῆς ἀνώτατος εἶναι ἡ ἔκφρασις. Ἡ δὲ διαφορὰ τῶν μέσων τῆς ἐκφράσεως ταύτης παράγει τὴν διαφο-

ρὰν τῶν τεχνῶν κατὰ μέρος. Δύνανται ἄρα νὰ κατα-ταχθῶσιν αἱ τέχναι κατά τε τὸν διάφορον βαθμὸν καὶ τὰ μέσα τῆς ἐκφράσεως. Καὶ ἐπειδὴ τὸ τεχνητὸν καλὸν ἀναπτύσσεται, ὡς τὸ φυσικόν, ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ, καὶ ἐκ τούτων παραλαμβάνει τὰ στοιχεῖα τῆς συμμετρίας καὶ τοῦ ῥυθμοῦ, δύναται προσέτι νὰ γίνῃ ἡ κατάταξις τῶν τεχνῶν κατὰ τὸ ἐνδεχόμενον ἐν ᾧ ἐνεργοῦσι. Κατὰ ταῦτα δὲ πρῶται παρίστανται αἱ ἐν τόπῳ ἐνεργοῦσαι, οἷαι, ἡ ἀρχιτεκτονικὴ, ἡ γλυπτικὴ καὶ ἡ ζωγραφία, κατώτερον βαθμὸν ἐκφράσεως ἔχουσαι τῶν ἐν χρόνῳ, δηλαδὴ, τῆς μουσικῆς καὶ τῆς ποιήσεως. Διάφορα δὲ ἐν ἑκάστῃ τὰ μέσα τῆς ἐκφράσεως συνδυαζόμενα, ἐπὶ μὲν τῶν πρώτων, πρὸς τὴν συμμετρίαν, ἐπὶ δὲ τῶν δευτέρων, πρὸς τὸν ῥυθμόν. Ἕνεκα δὲ τῆς συγγενείας ταύτης αἱ τρεῖς πρῶται ἀμοιβαίως βοηθοῦνται, εὐστόχως συνενούμεναι ἐνίοτε εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ καλλιτέχνημα, καὶ ὡσαύτως ἐνδοτάτας σχέσεις ἔχουσι πρὸς ἀλλήλας αἱ ἕτεραι δύο ταυτιζόμεναι ἐνίοτε εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ποίημα. Ἐκ τούτου ἕπεται ὡσαύτως, ὅτι ἑκάστη τῶν δύο τούτων χωρῶν ἔχει ἴδια μέσα καὶ ἰδίαν περιφέρειαν, ἥτις δὲν παραβιάζεται ἀτιμωρήτως. Καὶ τῶν μὲν τριῶν πρώτων περιφέρεια εἶναι ἡ ὑλικὴ παράστασις καὶ περιγραφὴ, δι' ἧς καὶ ἐννοίας καὶ εἰκόνας καὶ αἰσθήματα ἐκφράζουσι δι' ὑλικῶν σημείων· τῶν δὲ δευτέρων, ἡ δι' ἤχων καὶ φθόγγων ἐντελεστέρα καὶ ζωηροτέρα ἔκφρασις τῆς ἐννοίας καὶ τοῦ αἰσθήματος καὶ ἡ ἧττον ἐντελὴς καὶ ζωηρὰ παράστασις τῶν εἰκόνων. Καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐνέργειαν καὶ ἐντύπωσιν, αἱ μὲν πρῶται συγκινοῦσιν ὀλιγώτερον, καθ' ὅσον ὁ θεατὴς τῶν ἔρ-

γων αὐτῶν δέχεται παθητικῶς πως τὴν ἐντύπωσιν, καὶ δὲν οἰκειοποιεῖται αὐτὰ διὰ τῆς ἐπαναλήψεως, αἱ δὲ ἕτεραι μᾶλλον συγκινοῦσι, θέτουσαι πάσας τὰς ψυχικὰς δυνάμεις ἐν ἐνεργείᾳ διὰ τῆς ἐπαναλήψεως, καὶ ἐντεῦθεν ἡ πληρεστάτη αὐτῶν συνταύτισις διὰ τῆς ὑπ' ἀλλήλων βοηθείας καὶ συμπληρώσεως, καὶ νέαι τέχναι ὑποδεέστεραι καὶ ὑποτελεῖς τρόπον τινὰ εἰς αὐτάς, αἱ τῶν ὑποκριτῶν, τῶν ἀοιδῶν καὶ τῶν κατωτέρων μουσικῶν. Ἐκ τούτου ἴσως καὶ ἡ εὐκολωτέρα περὶ τῶν ἔργων αὐτῶν κρίσις καὶ ἡ ἀνωτέρα αὐτῶν ἔκφρασις. Ἵνα δὲ ἀκριβέστερον προσδιορίσωμεν τὸν βαθμὸν τῆς ἐκφραςικῆς δυνάμεως ἑκάςης, παρατηροῦμεν, ὅτι ἡ μὲν Ἀρχιτεκτονικὴ ἐκφράζει διὰ σημείων, γραμμῶν καὶ σχημάτων μόνον ἐννοίας, καὶ πλαγίως ὑποκινεῖ τὸ αἴσθημα· ἡ δὲ Γλυπτικὴ καὶ ἡ Ζωγραφία παριστάνουσαι τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸν κόσμον, ζωηροτέραν ἐγείρουσιν ἐν ἡμῖν τὴν συμπάθειαν· καὶ ἡ μὲν Μουσικὴ, καί τοι μὴ ἔχουσα τὴν ὑλικὴν παράστασιν καὶ περιγραφὴν, εἶναι ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην συγκινητικὴ, καθὸ ἴδιον ἀντικείμενον ἔχουσα τὸ αἴσθημα· ἡ δὲ ποίησις παρέχουσα καὶ περιγραφὰς καὶ εἰκόνας καὶ ἐννοίας καὶ αἰσθήματα, καὶ μεταχειριζομένη τὸ περιεκτικώτατον τῶν αἰσθητῶν μέσων, τὸν λόγον, ἐν ῥυθμῷ καὶ ἁρμονίᾳ, εἶναι ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην ἐκφραστικὴ, καὶ ἵσταται ἐπὶ τῆς ἀνωτάτης βαθμίδος τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας.

§ **194.** Ὁ ὁρισμὸς τοῦ τεχνητοῦ καλοῦ ὑποδεικνύει τὴν λύσιν καὶ τῶν περὶ πρωτοτυπίας καὶ τῆς σχετικῆς ὑπεροχῆς τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ τεχνητοῦ καλοῦ ζητημάτων. Ἡ πρωτοτυπία δὲν εἶναι, δὲν δύναται νὰ

ἦναι δημιουργία ὅλως νέα, οὐδὲν προσλαμβάνουσα ἔξωθεν, διότι τοιαύτην πρωτοτυπίαν ἔχει μόνος ὁ Θεός. Καὶ ὡς μὲν πρὸς τὴν ὑπόστασιν τοῦ καλοῦ, ἡ πρωτοτυπία δὲν δημιουργεῖ τὸ ἀληθὲς, ἀλλ' εὑρίσκει αὐτό· ὡς δὲ πρὸς τὴν μορφὴν, ὁ ποιῶν τὸ καλὸν εὑρίσκει ὡσαύτως τὰ ὑλικὰ σημεῖα, καὶ ὀφείλει νὰ συμμορφωθῇ πρὸς τοὺς ἀπολύτους καὶ καθολικοὺς νόμους τοῦ ῥυθμοῦ καὶ τῆς συμμετρίας. Προσέτι ἡ ἔκφρασις κατὰ τὸ σύνολον αὐτῆς εἶναι ἀχώριστος τῆς πνευματικῆς τῶν καλλιτεχνημάτων ὑποστάσεως· ὥστε ἡ πρωτοτυπία ὑφίσταται, κατὰ μὲν τὴν ὑπόστασιν τοῦ καλοῦ, εἰς τὴν εὕρεσιν νέων ἰδανικῶν στοιχείων ἢ εἰς τοὺς νέους αὐτῶν συνδυασμοὺς, κατὰ δὲ τὴν μορφὴν, εἰς τὸν τυπικὸν χαρακτῆρα δι' οὗ ἡ ἀτομικὴ μεγαλόνοια συνδυαζομένη μετὰ τοῦ ἐπικρατοῦντος πνεύματος, ἑρμηνεύει αὐτὸ καὶ ἐκδηλοῖ καὶ διατυποῖ, ἐπιθέτουσα ἐπ' αὐτοῦ τὴν ἰδίαν σφραγῖδα. Ἐκ τούτων ἕπεται, ὅτι ἡ πρωτοτυπία δὲν ἀποκτᾶται, οὐδὲ πρέπει νὰ ζητῆται, ἀλλ' εἶναι αὐτοφυὴς καὶ ἔμφυτος, ὑποθαλπομένη καὶ γονιμοποιουμένη ὑπὸ τῆς ἐμπνεύσεως· ὅτι δὲν εἶναι ἀπόλυτος, ὅλως ἐλευθέρα καὶ ἀπεριόριστος, ἀλλ' ὑπόκειται εἴς τινας νόμους, ὧν ἀδύνατον ν' ἀπαλλαχθῇ, καὶ ὅτι εἶναι ἀνεξάντλητος, ὡς ἡ ἀλήθεια, ἣν εἴτε διὰ τῆς παρατηρήσεως εἴτε διὰ τῆς ἐμπνεύσεως ἀνακαλύπτει προοδευτικῶς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, καὶ ὡς ἀνεξάντλητος εἶναι ἡ ποικιλία τῆς ἀτομικῆς διανοίας.

195. Ἐκ τούτων βλέπομεν ἐπίσης τίνι τρόπῳ καὶ μέχρι τίνος ὁ ἄνθρωπος νεωτερίζει ἀπέναντι τῆς φύσεως, καὶ δυνάμεθα ἀσφαλέστερον νὰ διακρίνωμεν τὴν σχετικὴν τοῦ τεχνητοῦ καὶ τοῦ φυσικοῦ καλοῦ

ὑπεροχήν. Καὶ παρατηρητέον, ὅτι διά τε τὴν ὑλικὴν καὶ πνευματικὴν ἀτέλειαν ἡμῶν, τὴν ἐν χρόνῳ καὶ τόπῳ πεπερασμένην ἡμῶν ὕπαρξιν καὶ τὴν ἀτελεστάτην ἐν τῷ βίῳ τούτῳ ἀνάπτυξιν, τὸ ἐλάχιστον μέρος τοῦ φυσικοῦ καλοῦ γινώσκομεν, ἄλλως οὐδὲ ἤθελε παρουσιασθῇ ἡ ἀπορία· ὥστε τὸ ζήτημα περιορίζεται μεταξὺ τοῦ εἰς ἡμᾶς γνωστοῦ καὶ ἐλαχίστου μέρους τοῦ φυσικοῦ καλοῦ καὶ τοῦ τεχνητοῦ. Καὶ κατὰ μὲν τὰ πραγματικὰ αὐτοῦ στοιχεῖα προφανῶς εἶναι τοῦτο κατώτερον τοῦ φυσικοῦ, διότι ταῦτα ζῶσιν ἐν τῇ φύσει τὴν ἰδίαν αὐτῶν ζωήν. Κατὰ δὲ τὰ ἰδανικὰ, ἐπειδὴ πνεῦμα εἶναι ὁ ἄνθρωπος, καὶ ὁ λόγος νοεῖ τὸ ἀπόλυτον, τὸ ἄπειρον, τὸ τέλειον, καὶ τούτου ὀρέγεται ἡ καρδία, καὶ τοῦτο προσπαθεῖ νὰ πραγματοποιήσῃ ἡ φαντασία, καὶ ἐπειδὴ τὸ τέλειον δὲν εἶναι εἰμὴ τὸ ἰδανικὸν, εἰς ὃ ἀνάγεται ἡ τοῦ καλοῦ ὑπόστασις, κατὰ τοῦτο δύναται ὁ καλλιτέχνης, καθὸ λογικὸν ὂν, νὰ ὑπερβῇ τὴν φύσιν, καὶ ταύτην δύναται νὰ ἰδανικεύσῃ καὶ ἐκπνευματίσῃ, ἀποδίδων εἰς τὸ πραγματικὸν διαφανεστέραν ἔκφρασιν τοῦ ἰδανικοῦ, οὗ πρῶτον ἐκτύπωμα εἶναι ἡ φύσις, καὶ δεύτερον καὶ σαφέστερον ἡ καλλιτεχνία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ϛʹ.

Περὶ Ἀρχιτεκτονικῆς.

§ 196. Καθὸ μία τῶν καλῶν τεχνῶν, πρέπει νὰ ἔχῃ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ στοιχεῖα κοινὰ πρὸς πάσας τὰς ἄλλας, καί τινα ἴδια, δι' ὧν διαστέλλεται αὐτῶν καὶ εἰδοποιεῖται. Καὶ κοινὰ μὲν εἶναι τὰ κατά τε τὴν ὑ-

πόστασιν καὶ τὴν ἔκφρασιν, τὴν ἀρχὴν καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς καλλιτεχνίας συνιστῶντα τὴν ἐν γένει ποίησιν τοῦ καλοῦ, περὶ ὧν διελάβομεν ἄχρι τοῦδε. Ἴδια δὲ α'. ὅτι ἐνεργεῖ ἐν τόπῳ κατὰ τὰς τρεῖς αὐτοῦ διαστάσεις, πληροῦσα μέρος αὐτοῦ, καὶ ἑπομένως ὑπόκειται εἰς τὸν νόμον τῆς συμμετρίας, ἐγείρει δὲ τὰ ἔργα αὐτῆς ἐν ὑπαίθρῳ, μεταλαμβάνουσα τοῦ κάλλους τῆς φύσεως, καὶ μετ' αὐτοῦ τὸ ἴδιον συναρμόζουσα· β'. ὅτι εἶναι πάσης ἄλλης τέχνης μονιμωτέρα, καὶ ὑπόκειται εἴς τινας ἰδιαιτέρους ὅρους στερεότητος, οὓς ἐπιβάλλει αὐτῇ ἡ φύσις τῶν ἔργων αὐτῆς ὡς ἐκ τῆς ὕλης καὶ τῆς ἐπ' αὐτῶν ἐξωτερικῆς ἐνεργείας τῶν φυσικῶν στοιχείων· γ'. ὅτι πλησιεστέρα οὖσα εἰς τὴν φυσικὴν ἀνάγκην, παράγεται πρώτη, καὶ ἱστορικῶς ἡγεῖται ἴσως πασῶν τῶν ἄλλων· δ'. ὅτι ἐκφράζουσα γενικὰς ἐννοίας, ἐθνικάς, κοινωνικάς, πολιτικὰς καὶ πρὸ πάντων θρησκευτικάς, εἶναι ἧττον τῶν ἄλλων ὑποκειμενική, μὴ ἔχουσα ἐν ἑαυτῇ τὸν σκοπόν της ἀλλὰ ξένον καὶ ἀλλότριον ἀντικείμενον, καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν ταὐτίζεται τόσῳ στενῶς παρ' αὐτῇ ἡ ὑπόστασις μετὰ τῆς μορφῆς, ὥστε αὕτη νὰ ἦναι πάντοτε ἡ διαφανὴς ἔκφρασις ἐκείνης· ε'. ὅτι εἶναι ἡ ἕδρα, τὸ δοχεῖον καὶ ἡ ἱστορικὴ μήτρα πασῶν τῶν ἐν τόπῳ τεχνῶν, πρὸς ἃς ἐντελῶς συναρμολογεῖται. Ὅτι δὲ παρὰ τοὺς ἰδιαιτέρους τούτους ἔχει πραγματικῶς καὶ τοὺς προμνησθέντας γενικοὺς χαρακτῆρας πάσης καλλιτεχνίας, τοῦτο ἐπιβεβαιοῦται καὶ ὑπὸ τῶν διαφόρων εἰδῶν εἰς ἃ διαστέλλεται.

§ 197. Ἡ Ἀρχιτεκτονική, ὑπὸ τὴν καλολογικὴν ὄψιν θεωρουμένη, διαστέλλεται εἰς πολιτικήν, εἴτε

ἰδιωτικὴν εἴτε δημοσίαν, καὶ εἰς θρησκευτικήν. Καὶ εἰς μὲν τὸ πρῶτον τῆς πολιτικῆς εἶδος ὑπάγονται τὰ μέγαρα τῶν μεγιστάνων, οἱ πῦργοι, αἱ μεγαλοπρεπεῖς ἐπάλξεις καὶ τὰ ἰδιωτικὰ μνημεῖα· εἰς δὲ τὸ δεύτερον, τὰ θέατρα, τὰ βουλευτήρια, τὰ ἀνάκτορα, τὰ βασιλικὰ μνημεῖα, τὰ μαυσωλεῖα, τὰ τόξα, αἱ ἀγοραὶ, αἱ πλατεῖαι, οἱ λουτρῶνες· εἰς δὲ τὴν θρησκευτικὴν, οἱ ναοὶ καὶ εἴ τινα ἕτερα ὑπάρχωσι θρησκευτικὰ οἰκοδομήματα. Καὶ ὅτι οἱ ναοὶ ἔχουσιν ὑπόστασιν, ἔννοιαν τινὰ ἣν συμβολικῶς ἐκφράζουσι, τοῦτο ἀναντίῤῥητον, καὶ ἱστορικῶς ἀποδεδειγμένον. Ὡσαύτως, καὶ τὰ πολιτικὰ οἰκοδομήματα δηλοῦσιν ἔννοιαν τινὰ μαρτυροῦσαν τὸν προορισμὸν τοῦ κτιρίου καὶ τὸ πνεῦμα τῆς κοινωνίας. Ἐγχωρεῖ ἄρα καὶ ἐπ' αὐτῆς τὸ στοιχεῖον τῆς ὑποστατικῆς ἀληθείας. Ἔχει ὡσαύτως πρὸς ἔκφρασιν τῆς ὑποστάσεως ταύτης ὑλικὰ σημεῖα παντοειδῆ, ἅτινα ἢ δημιουργεῖ κατά τινας μαθηματικοὺς νόμους, ἢ λαμβάνει παρὰ τῆς ἀνοργάνου καὶ ἐνοργάνου φύσεως, οὐχὶ ὡς περιττὴν καὶ ἰδιότροπον πολυτέλειαν, ἀλλ' ὡς συμπληρωτικὸν τῆς ἐκφράσεως καὶ ἑπομένως ἀναγκαῖον ἐπικόσμημα. Ὡς ἐκ τοῦ ἰδίου δὲ ἀντικειμένου, ὑπόκειται εἰς τὸν νόμον οὐχὶ τοῦ ῥυθμοῦ ἀλλὰ τῆς συμμετρίας, ἥτις ὅμως ταυτίζεται τῷ ῥυθμῷ διὰ τῆς ἐν ἀμφοτέροις ἐπαναλήψεως καὶ πολλαπλασιάσεως θεμελιώδους τινὸς ἑνότητος, ὡς εἴδομεν ἐν § 181. Ἐκ δὲ τοῦ ἰδανικοῦ, καθὸ ἀνωτάτου καὶ ἐντελεστάτου τύπου πάσης λογικότητος, κατέρχονται πᾶσαι αἱ θρησκευτικαὶ, κοινωνικαὶ, πολιτικαὶ καὶ ἐθνικαὶ ἔννοιαι, ἃς ἐκφράζουσι τὰ ἀρχιτεκτονικὰ οἰκοδομήματα τὰ εἰς τὸ ἰδανικὸν

πάλιν ἀναβιβάζοντα τὸ πνεῦμα τῶν θεωμένων διὰ τῆς ζωηρᾶς αὐτοῦ ὁλοποιήσεως. Ἐὰν δὲ ταῦτα πάντα ἀληθεύουσιν, ἀδύνατον νὰ ὑποθέσωμεν τὴν ἐπινόησιν τοιούτων καλλιτεχνημάτων ἄνευ τῆς ἐγειρούσης τὴν ποιητικὴν δύναμιν ἐμπνεύσεως, καθὼς ἀδύνατον νὰ μὴ προέλθῃ ἐκ τῆς ἐπὶ τοῦ πνεύματος ἐντυπώσεως αὐτῶν ἡ ἐσωτερικὴ ἐκείνη συγκίνησις καὶ ἁρμονία, ἥτις παράγεται ἐκ τῆς ἐναρμονίου ἐκφράσεως τῆς ἰδέας, καὶ διαθέτει πρὸς τὴν ἀρετήν.

§ 198. Περὶ πάντων δὲ τῶν τε γενικῶν καὶ ἰδιαιτέρων τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς χαρακτήρων μαρτυρεῖ ἡ ἱστορικὴ αὐτῆς ἀνάπτυξις κατά τε τὴν ἀνατολήν, τὸν ἑλληνορωμαϊκὸν κόσμον, τὴν μέσην καὶ νέαν ἱστορίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ′.

Περὶ Γλυπτικῆς.

§ 199. Ἐν ᾧ ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ ἐκφράζει συμβολικῶς καὶ ἐμμέσως διὰ γεωμετρικῶν σχημάτων, ὑπὸ τῆς φυτικῆς καὶ ζωϊκῆς φύσεως ἐνίοτε ἐπικοσμουμένων, τὸ γενικὸν πνεῦμα ἔθνους τινός, οὐχὶ δὲ ἀτομικὰς ἐννοίας καὶ πάθη, ἡ γλυπτικὴ ἔχει ὡς ὑπόστασιν τὸ ἀτομικὸν πνεῦμα μεθ' ὅλων αὐτοῦ τῶν στοιχείων, καὶ ἐκφράζει αὐτὸ διὰ τῆς ἰδίας αὐτοῦ μορφῆς, τουτέστι, διὰ τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, ὅπερ ἐνίοτε περιβάλλει μὲ σύμβολα ἐπιπρόσθετα καὶ δευτερεύοντα πρὸς ἀκριβέστερον προσδιορισμὸν τοῦ ἀτομικοῦ χαρακτῆρος. Σχετίζεται δὲ πρὸς τὴν ἀρχιτεκτονικήν, καθ' ὅσον ἐν τόπῳ ἐπίσης δημιουργεῖ κατὰ

τὰς τρεῖς αὐτοῦ διαστάσεις, καὶ ὑπόκειται εἰς τὸν νόμον τῆς συμμετρίας καὶ μετέχει τῆς μονιμότητος αὐτῆς, καὶ ὕλην ἄχρουν ἢ μονόχρουν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μεταχειρίζεται· ὡσαύτως σχετίζεται πρὸς τὴν ζωγραφίαν, καί τοι στενώτερον ἔχουσα κύκλον, καθ' ὅσον ἀμφοτέρων ἀντικείμενον εἶναι αὐτὴ ἡ ἀνθρωπίνη μορφή, καί τινας ἔχει πρὸς αὐτὴν κοινοὺς χαρακτῆρας, ἀλλὰ δὲν ἔχει πάντα τῆς ζωγραφίας τὰ πλεονεκτήματα, ἀπομονοῦσα στοιχεῖα τινὰ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου καὶ λαμβάνουσα αὐτὰ ὡς μέσα ἴδια τῆς ἐνεργείας της.

§ 200. Ἐπειδὴ δὲ ἔχει ἀντικείμενον τὸ σῶμα καθὸ διαφανῆ ἔκφρασιν τοῦ πνεύματος, ἕπεται ὅτι ὀφείλει νὰ ἰδανικεύσῃ αὐτό, ἐκδηλοῦσα ἐν αὐτῷ καὶ δι' αὐτοῦ τὴν πνευματικὴν ζωὴν καὶ πραγματοποιοῦσα τύπον αὐτοῦ τελειότερον, δι' οὗ πλήρης καὶ καθαρὰ καὶ διαυγὴς ἀποβαίνει ἡ ἔκφρασις τοῦ πνεύματος. Πάντα δὲ τὰ στοιχεῖα τοῦ σώματος, ἕκαστον μέλος, τὸ σύνολον αὐτῶν, ἡ στάσις, ὁ ἱματισμός, τὰ ἐπιπρόσθετα σύμβολα, πάντα ὑπόκεινται εἴς τινα νόμον συμμετρίας, καὶ συντείνουσι πρὸς ἔκφρασιν τοῦ πνεύματος ἐν γένει, καὶ ἰδίως τοῦ ἀτομικοῦ χαρακτῆρος τοῦ ὑποκειμένου. Ἕδρα τῆς ἐκφράσεως τοῦ σώματος εἶναι ἰδίως ἡ κεφαλή, ἧς ἕκαστον μέλος ἰδιαιτέραν ἔχει ἐκφραστικὴν δύναμιν, τὴν ὁποίαν ὀφείλει ὁ γλύπτης νὰ καθαρίσῃ ἀπὸ παντὸς στοιχείου ἐμφαίνοντος ὑπὲρ τὸ δέον τὴν σαρκικὴν καὶ ζωώδη αὐτοῦ φύσιν καὶ προορισμόν· τὰ δὲ λοιπὰ μέλη συντείνουσι καὶ ταῦτα εἰς πνευματικὴν ἔκφρασιν διὰ τῆς πρὸς τὸ σύνολον σχέσεως αὐτῶν, τῆς στάσεως ἢ κινήσεως ἣν εἰκονί-

ζουσι, καὶ τῆς ὅσον ἔνεστι ἐκπνευματίσεως αὐτῶν. Ὡσαύτως ὁ ἱματισμὸς, ὅταν συμφώνως πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐκφράσεως περικαλύπτῃ, ὅπου καὶ ὅσον δεῖ, τὸ σῶμα, διὰ τῆς προσαρμόσεως αὐτοῦ εἰς τὴν ἀνθρωπίνην μορφὴν, διὰ τῶν φυσικῶν αὐτοῦ πτυχῶν, τῆς συνεχείας τούτων καὶ τῆς ὑπ' αὐτῶν δηλουμένης κινήσεως, συντείνει καὶ οὗτος εἰς πνευματικὴν ἔκφρασιν, ἣν συμπληροῦσι τὰ προστιθέμενα σύμβολα, οἷον ζῶα, ἐργαλεῖα, ὅπλα, κοσμήματα, ὅταν καὶ ταῦτα, ὀλίγα καὶ ἁπλᾶ, ὡς στοιχεῖα ὅλως ἐπιπρόσθετα καὶ δευτερεύοντα ἀλλ' οὐχὶ ἀσήμαντα καὶ ἀδιάφορα, θεωρῶνται.

§ 201. Ἐπὶ δὲ τῶν συμπλεγμάτων τοὺς αὐτοὺς ὅρους τηροῦσα, καὶ εἰς τὸν ἴδιον καὶ περιωρισμένον κύκλον τῆς ἐνεργείας αὐτῆς περιστελλομένη, ἡ Γλυπτικὴ δὲν δύναται πολλὰ πρόσωπα νὰ συνάψῃ, διότι δὲν δύναται νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῆς ἀπόψεως, ὡς ἡ ζωγραφία. Καὶ τὰ μὲν συμπλέγματα πανταχόθεν δρώμενα, δύσκολον νὰ μὴ συγχέωσι τὰς ἐξωτερικὰς αὐτῶν γραμμὰς, καὶ νὰ παρέχωσι τὴν ἐναρμόνιον ἐκείνην διαδοχὴν καὶ συμπλοκὴν, ἄνευ τῆς ὁποίας οὔτε ἑνότης ὑπάρχει, οὔτε ποικιλία, οὔτε συμμετρία, οὔτε ἔκφρασις. Διὰ δὲ τῶν ἀναγλύφων σαφέστερον ἐκδηλοῦνται αἱ σχέσεις αὐτῆς πρὸς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν, ἥτις ἐνίοτε ἐπιβάλλει αὐτῇ τὴν θέσιν, τὰς ἀποστάσεις καὶ διαστάσεις, τὴν ἔκτασιν, τὰ ὑποκείμενα καὶ ἰδιαιτέραν ἀνάγκην συναρμολογήσεως αὐτῶν πρὸς τὸν χαρακτῆρα τοῦ κτιρίου. Ἐπειδὴ δὲ τὰ ἀνάγλυφα παρίστανται ἔχοντα κυρίως δύο διαστάσεις, σχετίζεται καὶ ὡς ἐκ τούτων πρὸ στὴν ζωγραφίαν, μέχρις οὗ δὲν διαφθείρεται

ἰδία καὶ ἀτομικὴ αὐτῆς φύσις. Ἐὰν δὲ εἰς ταῦτα προσθέσωμεν τὰ ὅλως ἰδανικὰ ἢ φανταστικὰ καὶ ἀλληγορικὰ πρόσωπα, καθ' ἃ ἔτι δυσκολώτερος εἶναι ὁ ἀκριβὴς προσδιορισμὸς τοῦ ὑποτιθεμένου πνευματικοῦ αὐτῶν χαρακτῆρος, ἔχομεν πάντα τὰ εἴδη τῆς τέχνης αὐτης, ἥτις, συνενοῦσα ἐν ἑαυτῇ τὰ κοινὰ πάσης καλῆς τέχνης στοιχεῖα μετὰ τῶν ἰδίων, νομίμως τάσσεται δεύτερος βαθμὸς καλλιτεχνικῆς ἐκφράσεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Περὶ Ζωγραφίας.

§ 202. Τρίτος βαθμὸς καλλιτεχνικῆς ἐκφράσεως, καὶ τρίτη καὶ τελευταία τῶν ἐν τόπῳ τεχνῶν, εἶναι ἡ Ζωγραφία, μᾶλλον πρὸς τὴν Γλυπτικὴν ἢ τὴν Ἀρχιτεκτονικὴν σχετιζομένη καὶ ἔχουσα κοινὸν μετ' ἐκείνης τὸ ἀντικείμενον, τὴν διὰ τῆς ὕλης καὶ τοῦ σώματος ἔκφρασιν τοῦ πνεύματος· ἀλλ' ἐκ τῆς ὕλης, καθὸ πνευματικωτέρα, λαμβάνει μόλις ὅ,τι ἀρκεῖ πρὸς δήλωσιν τῆς πνευματικῆς ὑποστάσεως, δύο, δηλαδή, διαστάσεις, τὴν χρωματισμένην ἐπιφάνειαν καὶ τὴν ἔκφασιν μᾶλλον ἢ τὴν πραγματικότητα τῶν ὑλικῶν ἀντικειμένων· ἔχει ὅμως ἐν μικροτέρῳ ὄγκῳ πλείονα στοιχεῖα καὶ εὐρύτερον κύκλον, πληρέστερον διὰ τῶν ἐκτὸς ἐκφράζουσα τὰ ἐντός, ἀπείρους μεταχειριζομένη γραμμὰς καὶ σχήματα καὶ χρώματα καὶ ἀναριθμήτους παραλλαγὰς καὶ κράσεις καὶ συμμίξεις τούτων καὶ ἀποχρώσεις, καὶ περιλαμβάνουσα εἰς τὰς παραστάσεις αὐτῆς οὐ μόνον τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ

σύμπασαν τὴν φύσιν καί τινα ἱερὰ καὶ θεῖα πρόσωπα. Ἐξ ὅλων δὲ τῶν ἀνθρωπίνων στοιχείων ἐκφράζει μᾶλλον ἢ τὰς ἐννοίας, τὰς εἰκόνας, τὰ αἰσθήματα, τὰς πράξεις, ἀλλὰ κατά τινα ἀκμὴν αὐτῶν καὶ οὐχὶ κατὰ διαδοχὴν, ἐξ οὗ πολλαὶ καὶ σημαντικαὶ διαφοραὶ μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς Ποιήσεως.

§ 203. Σκοπὸς δὲ καὶ τῆς τέχνης ταύτης δὲν εἶναι ἁπλῶς ἡ μίμησις, ὡς φαίνεται κατὰ πρῶτον, ἀλλ' ἡ ποίησις τοῦ καλοῦ, ἡ διὰ τοῦ πραγματικοῦ δήλωσις τοῦ ἰδανικοῦ, καὶ ὅταν φαίνηται ἁπλῶς μεταγράφουσα τὰ μᾶλλον εἰδεχθῆ καὶ ἀνήθικα, τὰ πρὸς τὸ ἰδανικὸν μᾶλλον ἀντικείμενα, διότι τότε ἀδιαφοροῦσα πρὸς τὸ ὑποκείμενον, μεταφέρει τὸ ἰδανικὸν εἰς αὐτὴν τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου, εἰς τὴν παράστασιν τῆς ὑποθέσεως, εἰσάγουσα τρόπον τινὰ διὰ τῆς ὑπεροχῆς τοῦ ζωγραφήματος, ἥτις πάντα τὰ στοιχεῖα τοῦ καλοῦ περιλαμβάνει, τὴν τάξιν εἰς τὴν ἀταξίαν, τὸ καλὸν εἰς τὸ αἰσχρὸν, τὸ ἀγαθὸν εἰς τὸ κακόν. Ἐὰν δὲ οὗτος ὁ σκοπὸς, καὶ τοῦτο τὸ ἔργον τῆς Ζωγραφίας, φανερὸν ὅτι ἐκ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς τῆς ἐμπνεύσεως ἀποῤῥέει, ἐξ ἧς πᾶσα καλλιτεχνία, καὶ τὴν ἠθοποίησιν ἐπιφέρει διὰ τῆς τάξεως καὶ ἁρμονίας, εἴτε νέους συνδυασμοὺς ἐπινοοῦσα, εἴτε πραγματικὰ ἀντικείμενα καὶ ἔργα καὶ πρόσωπα ἀπεικονίζουσα.

§ 204. Τὰ δὲ μέσα αὐτῆς ἀνάγονται οὐσιωδῶς εἰς δύο, τὴν ἰχνογραφίαν, δηλαδὴ, τὴν δι' ἁπλῶν γραμμῶν περιγραφὴν καὶ τὸν χρωματισμόν. Καὶ ἡ μὲν ἰχνογραφία περιλαμβάνει τὴν γραμμικὴν ἄποψιν, τὴν σκιαγραφίαν καὶ τὴν γραφικὴν ἀνατομίαν· ὁ δὲ χρωματισμὸς, τὴν διὰ τῆς ἀποχρώσεως ἀερίαν λεγομένην

κοψιν, καὶ τοὺς μυρίους τῶν χρωμάτων συνδυασμούς. Μεταξὺ δὲ τῶν δύο τούτων μέσων προφανῶς οὐσιωδέστερον εἶναι τὸ πρῶτον, καθ' ὅσον ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ πρῶτον στοιχεῖον τοῦ καλοῦ, αὐτὴν τὴν ὑπόστασιν αὐτοῦ, τὴν ἰδέαν, ἥτις ἐνσαρκοῦται ἐν τῇ μορφῇ. Καὶ οὐ μόνον ἡ μορφὴ ἀλλὰ καὶ ἡ κίνησις καὶ ἡ πνευματικὴ ἔκφρασις καὶ τὸ σωματικὸν καὶ ἠθικὸν κάλλος, σχηματισμὸς, ἡ ἐν τοῖς συμπλέγμασιν ἁρμονία, ἡ ἁπλότης, ἡ χάρις, πάντα ταῦτα ἐκ τῆς ἰχνογραφίας λαμβάνουσι τὴν πρώτην αὐτῶν ὕπαρξιν, καὶ ὁ χρωματισμὸς τόσῳ εἶναι τελειότερος ὅσῳ μᾶλλον συμπληροῖ αὐτήν, καὶ ἐν ᾧ ἡ ἰχνογραφία, καὶ μόνη, ἔχει μεγάλην ἀξίαν, ὁ χρωματισμὸς χωρὶς αὐτῆς εἶναι οὐδέν. Ἄλλως, καὶ αὐτὴ ἡ παράδοσις τῆς τέχνης μαρτυρεῖ τὴν ὑπεροχὴν ταύτην, καὶ αὐτὴ τοῦ ἰδανικοῦ ἡ δήλωσις τὴν ἐπιβεβαιοῖ, καθὸ διὰ τῆς ἰχνογραφίας πρὸ πάντων τελουμένη. Ἡ δὲ ἄποψις, ἡ σκιαγραφία καὶ ἡ γραφικὴ ἀνατομία, καθὸ ἐπὶ φυσικῶν νόμων θεμελιούμεναι, συνιστῶσι τὸ ἁπλῶς ἐπιστημονικὸν μέρος τῆς ἰχνογραφίας, ὑποτασσόμεναι ὅμως πάντοτε καὶ συντείνουσαι εἰς τὴν πνευματικὴν ἔκφρασιν τῆς τέχνης. Τελευταῖον, καὶ αὐτὸς ὁ χρωματισμὸς, κατά τε τὴν ἀλήθειαν τῶν χρωμάτων καὶ τὴν σχέσιν αὐτῶν πρὸς τὸ φῶς καὶ τὸν ἀέρα, τὴν μίξιν καὶ ἁρμονίαν αὐτῶν καὶ τὴν ἰδιαιτέραν αὐτῶν ἔκφρασιν, καί τοι εἰς ἰδιαιτέρους νόμους ὑπαγόμενος, συντείνει εἰς ζωηροτέραν δήλωσιν τῆς πνευματικῆς ὑποστάσεως.

§ 205. Ἐκ δὲ τοῦ κύκλου τῆς ἐνεργείας αὐτῆς προκύπτουσι καὶ τὰ διάφορα εἴδη τῆς Ζωγραφίας, παριστώσης ἢ τὴν φύσιν, ἢ τὸν ἄνθρωπον εἴτε μεμονω-

μένον, εἴτε ἐν μέσῳ οἰκιακῶν καὶ ἱστορικῶν σκηνῶν, ἢ ἔργα καὶ πρόσωπα θεῖα. Ταῦτα δὲ τὰ τέσσαρα εἴ[δη] εἶναι τέσσαρες βαθμοὶ ἰδανικεύσεως, δι' ὧν προβαίν[ει] ἡ τέχνη αὕτη ἀπὸ τῆς πρώτης ἐκφράσεως τοῦ ἰδανικ[οῦ] μέχρι τῆς διαυγεστέρας αὐτοῦ φανερώσεως, ἥτις ἐν [τῇ] ἱερογραφίᾳ τελειοῦται, ἐξ οὗ καὶ ἡ μεγίστη δυσκολία τ[οῦ] εἴδους τούτου, διότι προτίθεται νὰ παραστήσῃ διὰ τῶν ἀ[ν]θρωπίνων τὰ θεῖα, καὶ διὰ τῆς ὅσῳ τὸ δυνατὸν ἐνσα[ρ]κώσεως τοῦ ἰδανικοῦ, νὰ καταστήσῃ ὁρατὰ καὶ θελκ[τι]κὰ τὰ ἁγιώτερα ἀντικείμενα τῆς ἀνθρωπίνης λατρείας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Περὶ Μουσικῆς.

§ 206. Πρώτη τῶν ἐν χρόνῳ τεχνῶν εἶναι ἡ Μουσι[κ]κή, ἐν ᾗ ἔτι ἀνώτερος βαθμὸς ἐκφράσεως ἀναφαίνε[ται] ἢ κατὰ τὰς προηγουμένας, καθ' ὅσον ἐκεῖν[αι] μὲν τὸ ἐθνικὸν ἢ τὸ ἀτομικὸν πνεῦμα ἐκφράζουσιν, εἴ[τε] ἐμμέσως εἴτε ἀμέσως, ἀλλὰ πάντοτε διὰ τοῦ σώματ[ος] καὶ δι' ὑλικῶν τινων συμβόλων ἢ σημείων, ἐν ταύ[τῃ] δὲ, ἀντὶ τῆς ἀντικειμενικῆς ἐκφράσεως, τὸ πνεῦ[μα] ἐκφράζει ὑποκειμενικῶς ἑαυτὸ δι' ἑαυτοῦ, δι' ἧς πα[ρέ]χει εἰς τὸ ἴδιον ὄργανον κινήσεως, ἥτις, διά τιν[ων] εἰς τὸν ἀέρα μεταδιδομένων παλμῶν, παράγει τὸν [ἦ]χον· οὗτος δὲ ἐκ τῆς ἐνδοτάτης φύσεως τῶν ὄντ[ων] ἐξερχόμενος, εἰσδύει εἰς τοὺς ἐνδοτάτους μυχοὺς τ[οῦ] πνεύματος καὶ τῆς καρδίας. Ἐκ τούτου διάφοροι σ[υ]νέπειαι, ὧν σημειοῦμεν ἐνταῦθα τὰς κυριωτέρας.

§ 207. Ὁ ἦχος, καθὸ φαινόμενον τῆς φύσεως

κόκειται, εἴτε μεμονωμένος εἴτε σχετιζόμενος πρὸς ἄλλους ἤχους, εἴς τινας φυσικοὺς νόμους οὓς πρέπει ἀ σεβασθῇ ἡ τέχνη. Ὡς δὲ ἐκ τῆς φύσεως αὐτοῦ, ἐν δύναται νὰ ἐκφράσῃ εἰμὴ τὸ ἠθικὸν καὶ αἰσθηματικὸν στοιχεῖον τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, καὶ δι' αὐτοῦ μόνου καὶ πλαγίως τό τε νοητικὸν καὶ τὸ ὑλικόν. Τοῦτο δὲ τὸ αἴσθημα ἐκφράζει ἐπὶ τὸ γενικώτερον καὶ ἀορίςως. Ἀλλὰ τὸ ἔλλειμμα τοῦτο ἀναπληροῦσιν ἡ ζωηροτάτη αὐτοῦ ἐντύπωσις, ἡ γλυκύτης τῆς ἐξ αὐτοῦ ἡδονῆς, ἡ ἐφ' ὅλων τῶν ἄλλων στοιχείων τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως δραστηρία αὐτοῦ ἐνέργεια, ἡ καθολικότης αὐτοῦ, καὶ ἡ δι' αὐτῆς τῆς ἀοριστίας αὐτοῦ κατάλληλος ἔκφρασις τοῦ ἀπείρου.

§ 208. Καὶ σκοπὸς μὲν τῆς τέχνης ταύτης, ὡς πάσης ἄλλης, εἶναι ἡ διὰ τοῦ πραγματικοῦ ἔκφρασις τοῦ ἰδανικοῦ, καθ' ὅσον ἀνάγεται εἰς τὸ αἴσθημα καὶ τὸ ἠθικὸν στοιχεῖον, ὅπερ ἐκφράζει ζωηρότερον πάσης ἄλλης. Τὰ δὲ μέσα αὐτῆς εἶναι ἀπόῤῥοια καὶ ἀνάπτυξις τῆς φύσεως τοῦ ἤχου, ὅστις, κατὰ τὴν ἰσοχρονίαν τῶν παλμῶν, κατὰ τὸν χαρακτῆρα αὐτοῦ (timbre), κατὰ τὴν διάφορον δύναμιν, τὴν κατὰ τὸ ὀξὺ καὶ βαρὺ ποιότητα, τὰς πρὸς τὸν χρόνον σχέσεις ἢ τὴν ποσότητα, κατά τε τὴν διαδοχὴν καὶ τὴν συνηχίαν, τὰς φωνὰς καὶ τὰ ὄργανα ἐξ ὧν ἐκπέμπεται, ἀπείρους ἐπιδέχεται ποικιλίας καὶ συνδυασμούς. Καὶ ἐκ μὲν τῆς ὀξύτητος καὶ βαρύτητος τῶν ἤχων κατὰ τὴν φυσικὴν αὐτῶν βαθμολογίαν προέρχονται αἱ διάφοροι κλίμακες, ἡ διατονική, ἡ χρωματική, ἡ ἐναρμονικὴ καὶ ἡ διακομματική, ἐξ ἀκεραίων ἢ ἐκ διαιρέσεων καὶ ὑποδιαιρέσεων τόνων ἢ ἤχων συνιστάμεναι. Ἐκ δὲ τῆς

ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ ἠχήσεως πλειόνων τόνων προέρχ
ται οἱ νόμοι τῆς συνηχίας κατά τινα λόγον, ὃν ἔχ
σχετικῶς πρὸς ἀλλήλους οἱ παλμοὶ τῶν συνηχοῦντ
ἤχων. Ὡσαύτως ἐκ τῆς ἰσοχρονίας τῶν παλμῶν ἐξ
τᾶται ἡ κανονικότης τοῦ ἤχου, καὶ ἐκ τῶν σχέσε
αὐτοῦ πρὸς τὸν χρόνον προκύπτει ὁ μουσικὸς ῥυθμό
τὸ πεζὸν καὶ ἔμμετρον ᾆσμα, καὶ τὸ μουσικὸν μέτρο
τό τε δίχρονον καὶ τὸ τρίχρονον καὶ τὰ ἐκ τούτω
ἀναγόμενα πάντα εἰς τὴν πρὸς ἄλληλα σχετικὴν τ
τόνων διάρκειαν. Ἐκ τούτων καὶ αἱ καταλήξεις κ
οἱ νόμοι τῆς μελῳδικῆς διαδοχῆς καὶ τῆς ταὐτοχρό
ἁρμονίας, καὶ ἐπὶ τέλους πᾶσα ἡ αἰσθητὴ ἔκφρα
τῆς πνευματικῆς τοῦ μουσικοῦ καλοῦ ὑποστάσεω
Ἀλλ' ἐν τούτοις παρατηρητέον ὅτι, καθὼς ἡ συμμ
τρία εἶναι ὁ ἀνώτατος νόμος τῶν ἐν τόπῳ τεχνῶν,
ῥυθμὸς εἶναι ὁ ἀνώτατος νόμος τῶν ἐν χρόνῳ, διό
πάντες σχεδὸν οἱ νόμοι τῆς ὑλικῆς ἐκφράσεως τῆς τ
χνης ταύτης προέρχονται ἐκ τοῦ ἐν τῇ φύσει τοῦ ἤχ
ὑπάρχοντος ῥυθμοῦ καὶ ὑπηρετοῦντος κατὰ τὰς π
κιλίας καὶ συνδυασμοὺς αὐτοῦ εἰς τὴν ἰδιαιτέραν ἔκφρ
σιν τῆς τέχνης ταύτης.

§ 209. Τὰ δὲ εἴδη αὐτῆς διαστέλλονται κατὰ
μέσα ὅσα μεταχειρίζεται καὶ κατὰ τὴν ὑπόθεσιν. Κ
κατὰ μὲν τὰ μέσα, διαιρεῖται εἰς ᾠδικὴν καὶ ὀργανικ
τὰ δὲ ὄργανα εἶναι ἢ κρουστὰ, ἢ ἔγχορδα ἢ πνευσ
κτλ. ἀλλ' ἡ ἀνθρωπίνη φωνὴ, κρᾶσις ἐγχόρδου κ
πνευστοῦ ὀργάνου, διὰ τὴν ἐλαστικότητα αὐτῆς, τ
καθαρότητα, τὴν ἔκτασιν, τὴν γλυκύτητα, τὴν ἄμ
σον πρὸς τὸ αἴσθημα σχέσιν, καὶ δι' ἣν ὡς ἐκ τούτ
διεγείρει συμπάθειαν, εἶναι τὸ ἐντελέστατον τῶν ὀργ

ων. Κατὰ δὲ τὴν ὑπόθεσιν, ὅσα δήποτε ἦναι τὰ εἴδη αὐτῆς, εὐκόλως ἀνάγονται εἰς δύο, τὸ λυρικὸν καὶ τὸ δραματικόν, ἐξ ὧν τὸ μὲν ἐκφράζει τὸ πρὸς τὸν ἄνθρωπον, τὴν φύσιν καὶ τὸν Θεὸν αἴσθημα ὑποκειμενικὸν καὶ μεμονωμένον, τὸ δὲ, τὰς σχέσεις καὶ τὴν σύγκρουσιν τῶν αἰσθημάτων πρὸς ἄλληλα. Ἀμφότερα δὲ τὰ εἴδη ταῦτα οὐχὶ σπανίως συγχωνεύονται εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ μουσούργημα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

Περὶ Ποιήσεως.

§ 210. Ἡ Ποίησις, διά τε τὴν ἔκτασιν τῆς ἐνεργείας καὶ τὰ μέσα δι' ὧν ἐνεργεῖ, ὑπερτερεῖ πάσης ἄλλης τέχνης, ἐπὶ τῆς ἀνωτάτης βαθμίδος τῆς καλλιτεχνικῆς ἐκφράσεως ἱσταμένη. Τῳόντι, ὡς πρὸς τὴν ἔκτασιν, περιλαμβάνει πάντα τὰ στοιχεῖα τῆς πνευματικῆς ἐνεργείας, τὸ αἰσθητικὸν καὶ νοητικὸν καὶ ἠθικόν· ὡς πρὸς τὰ μέσα, ἔχει ὡς μέσον τὸν λόγον, τὸ περιληπτικώτατον τῶν σημείων, διότι πάντα ἐκφράζει, καὶ κάμπολλα ἐνίοτε διὰ μιᾶς μόνης λέξεως, τὸ ποικιλώτατον, ἐμφαῖνον καὶ τὰς ἐλαχίστας παραλλαγὰς καὶ ἀποχρώσεις τῶν ἐννοιῶν καὶ αἰσθημάτων, τὸ προοδευτικώτατον, καθὸ συνοδεῦον οἱανδήποτε πνευματικὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἀνθρωπότητος, προσέτι δὲ ἴδιον τοῦ πνεύματος δημιούργημα (§ 96). Ὡς ἐκ τούτων ἁπάντων εἶναι ἡ διὰ τοῦ λόγου ἐντελεστέρα κατ' ἄνθρωπον ἀποκάλυψις αὐτοῦ τοῦ ἰδανικοῦ· διὰ τοῦτο συγκεφαλαιοῖ ἐν ἑαυτῇ πάσας τὰς προηγουμένας

τέχνας, παρέχει αὐταῖς ὕλην παράγουσα αὐτὰς κα ζωογονοῦσα, καὶ εἶναι πρώτη κατ' ἀξίαν εἰμὴ κατὰ χρό νον, καὶ καθολικωτάτη. Ἵσταται δὲ ἐν μέσῳ θρησκεία καὶ φιλοσοφίας, σχετιζομένη πρὸς αὐτὰς διὰ τῆς τα τότητος τῆς ὑποστάσεως, τοῦ σκοποῦ καὶ τοῦ τέλους, διαφέρουσα δὲ τῆς μὲν, κατὰ τὴν πηγὴν, τῆς δὲ, κα τά τε τὴν μέθοδον καὶ τὴν ἔκφρασιν, ἀλλ' ἀμφοτέρων μετέχουσα καὶ εἰς ἀμφοτέρας ὑπηρετοῦσα, καὶ ὡς ἐκ τούτου εἶναι ἰσχυρότατος μοχλὸς προόδου καὶ πολιτισμοῦ, καὶ ἐνταυτῷ τὸ ὕψιστον τούτων προϊόν.

§ 211. Τὸ δὲ μέσον τῆς Ποιήσεως, ὁ λόγος, διαιρεῖται ἐξ ἀνάγκης εἰς δύο στοιχεῖα, τὸ πραγματικὸν καὶ τὸ λεκτικὸν, ἐξ ὧν τὸ μὲν πρῶτον αὖθις διαιρεῖται εἰς εἰκόνας, ἐννοήματα καὶ αἰσθήματα ἢ πάθη, ἀναγόμενα εἰς τὰ τρία στοιχεῖα τῆς πνευματικῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐνεργείας. Ἀλλὰ ταῦτα λαμβάνει ἡ ποίησις ὑπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ ἰδανικοῦ, ὅ ἐστιν, ἰδανικεύει διὰ τῆς φαντασίας, ἥτις, συνεπὴς πρὸς τὴν ἰδίαν φύσιν, ἢ ἐπαυξάνει τὴν ζωηρότητα αὐτῶν, ἢ ἀπονέμει αὐτοῖς διὰ τῶν ἰδίων συνδυασμῶν νέαν ζωὴν, καθιστῶσα αὐτὰ καταλληλότερα πρὸς ἀποκάλυψιν τοῦ ἰδανικοῦ. Καὶ τῳόντι, ἐπειδὴ τὸ πραγματικὸν εἶναι ἐκτύπωμα καὶ ὁμοίωμα τοῦ ἰδανικοῦ, διὰ τῆς φαντασίας ἢ ζωηρότεραν τὴν ὁμοιότητα ὁρῶμεν καὶ συναισθανόμεθα καὶ ἐκφράζομεν, ἢ διατυποῦμεν ἡμεῖς τὸ πραγματικὸν πρὸς πληρεστέραν παράστασιν τοῦ προτύπου. Ἐκ τούτου οἱ διάφοροι τρόποι καὶ τὰ σχήματα τῆς ποιητικῆς διαλέκτου, ἡ ὁμοίωσις, ἡ μεταφορὰ, ἡ ἀλληγορία, ἡ προσωποποίησις κτλ., οὓς ἀριθμεῖ καὶ ἀναλύει ἡ ῥητορικὴ, τὸν λόγον αὐτῶν ἀγνοοῦσα. Τὸ δὲ δεύτερον στοι-

ῖον τοῦ ποιητικοῦ λόγου ἢ τὸ λεκτικὸν, ὡσαύτως ἔ-
ει κατὰ τὸ ποιὸν τῶν λέξεων, τὸ σύμμετρον, τὸ εὔη-
ον, τὸ ἁρμονικὸν, τὸ πεποιημένον, κατὰ τὰ ἐπί-
τα, τὰ σύνθετα, τὴν θέσιν, τὴν μετάθεσιν, τὴν
λοχὴν τῶν λέξεων, ἰδίους χαρακτῆρας, δι' ὧν γί-
εται καταλληλότερον πρὸς ζωηρὰν παράστασιν τοῦ
ανικοῦ.

§ 212. Ἀλλὰ προσέτι ἔχει ὁ ποιητικὸς λόγος, οὐ-
ὶ ὅμως ἀπαραιτήτως, καί τινα ῥυθμικὴν διατύπωσιν πηγάζουσαν ἐκ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς οἱουδήποτε ῥυθμοῦ εἴτε τῆς φύσεως εἴτε τῆς τέχνης, ἔκτινος, δηλαδὴ, περιοδικοῦ ἰσοχρονισμοῦ ἢ κατὰ τὴν σχετικὴν διάρκειαν τῶν λέξεων καὶ τῶν στίχων, ὡς παρ' ἀρχαίοις, ἢ κατὰ τὸν ἴσον ἢ ἀνάλογον ἀριθμὸν τῶν ποδῶν ἐν ἑκάστῳ στίχῳ, τὴν διανομὴν τῶν τόνων καὶ τὴν ἐπανέλευσιν τοῦ αὐτοῦ ἤχου, ἤτοι, τὴν ὁμοιοκαταληξίαν, ὡς παρὰ νεωτέροις. Ἀμφότεροι δὲ οἱ ῥυθμικοὶ οὗτοι τύποι ἀνάγονται εἰς τὴν αὐτὴν ἰδέαν, καὶ διαφέρουσιν ἀλλήλων καθ' ὅσον παρὰ μὲν τοῖς ἀρχαίοις εἶναι ῥυθμὸς μᾶλλον ἀντικειμενικὸς, παρὰ δὲ τοῖς νεωτέροις, μᾶλλον ὑποκειμενικὸς ἀναλόγως πρὸς πᾶν ἕτερον στοιχεῖον τοῦ πολιτισμοῦ των. Ποικίλλει δὲ ὁ ῥυθμὸς οὗτος κατὰ τὰ διάφορα εἴδη τῆς ποιήσεως.

§ 213. Καὶ ταῦτα, καθ' ἡμᾶς, εἶναι δύο· τὸ μὲν ἐξωτερικεῦον αὐτὰς τὰς ἐννοίας καὶ τὰ αἰσθήματα τοῦ ποιητοῦ ἐμπνεομένου ὑπὸ τῶν μεγάλων ἀντικειμένων τῆς φύσεως καὶ τῆς ἱστορίας, ὑπ' αὐτῆς τῆς ἐννοίας τῆς Θεότητος καὶ ὑπὸ τῶν ὑψηλῶν προβλημάτων τοῦ ἀνθρωπίνου προορισμοῦ, καὶ δύναται νὰ ὀνομασθῇ ὑποκειμενικόν· τὸ δὲ παριστῶν τὰ μεγάλα συμβάντα τοῦ

κόσμου, τὰ ἐθνικὰ, τὰ δημόσια, ἢ τὰ οἰκιακὰ, τοὺς χαρακτῆρας, τὰ πάθη, τὰ ἔργα καὶ τὰς πράξεις τῶν ἀνθρώπων, καὶ ἠδύνατο νὰ ὀνομασθῇ ἀντικειμενικόν. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον εἶναι τὸ συνήθως λυρικὸν καλούμενον· τὸ δὲ δεύτερον περιλαμβάνει τὴν ἐπικὴν καὶ δραματικὴν ποίησιν, εἴτε τραγικὴν εἴτε κωμικὴν, καὶ τὰ μυθιστορήματα. Διὰ δὲ τῆς κατατάξεως ταύτης, εἰς ἣν δυνατὸν νὰ ἀναχθῶσι πάντα, ὅσα δήποτε ἦναι, τὰ εἴδη τῆς ποιήσεως, εὐκολώτερον κατανοοῦνται ἡ τε φύσις ἑκάστου καὶ αἱ πρὸς ἄλληλα σχέσεις, καὶ ἀκριβέστερον δύνανται νὰ προςδιορισθῶσιν οἱ εἰς ἕκαςον ἐφαρμοζόμενοι κανόνες. Ἀλλ' ἐκ τῆς κατατάξεως οὐδεμία προκύπτει μεταξὺ αὐτῶν ὑπεροχή. Οὐδὲ δυνατὸν εἰπεῖν, ὅτι ὑπάρχουσιν ἔθνη ἢ ἐποχαὶ προωρισμένα ἀποκλειστικῶς εἴς τι μόνον τῶν εἰδῶν τούτων.

§ 214. Καὶ οἱ γενικοὶ μὲν κανόνες πάσης Ποιήσεως προκύπτουσιν ἐξ αὐτῶν τῶν στοιχείων αὐτῆς, διότι ἐὰν ἡ ποίησις εἶναι ἡ διὰ τοῦ λόγου ἀποκάλυψις τοῦ ἰδανικοῦ, ἕπεται ὅτι πρέπει νὰ ἔχῃ ἀλήθειαν ὑπος άσεως καὶ καταλληλότητα μορφῆς· καὶ ἡ μὲν ὑπόστασις εἶναι αὐτὸ τὸ ἰδανικὸν ἐξ οὗ πᾶσα ἀλήθεια ἀποῤῥέει· ἡ δὲ μορφὴ, ὁ ποιητικὸς λόγος, δύο ἔχων ςοιχεῖα, ὡς εἴρηται, τὸ πραγματικὸν καὶ τὸ λεκτικόν. Καὶ ἐὰν τὸ πραγματικὸν συνιστῶσιν αἱ ἔννοιαι, τὰ πάθη καὶ αἱ εἰκόνες, ταῦτα τότε εἶναι κατάλληλα, ὅταν ἁρμόζωσι καὶ πρὸς ἄλληλα, ἀμοιβαίως συγκιρνώμενα εἴς τινα ἑνότητα, καὶ πρὸς τὴν ὑπόστασιν, ἐξ ἧς πρέπει νὰ ἐξέρχωνται ὡς φυσικαὶ αὐτῆς ἀπόῤῥοιαι. Τὸ δὲ λεκτικὸν εἶναι κατάλληλον ὅταν ἔχῃ σαφήνειαν, δι' ἧς δηλοῦται διαυγέστερον τὸ ἰδανικὸν,

καὶ ἁρμονίαν, δηλαδὴ, οὐχὶ ἁπλῶς τὴν μιμητικὴν, ἀλλὰ τὴν εἰς τὰ διάφορα στοιχεῖα τοῦ πραγματικοῦ πρέπουσαν ἔκφρασιν. Τελευταῖον, καὶ αὐτὴ ἡ ῥυθμικὴ διατύπωσις, ἡ διὰ τοῦ μέτρου καὶ τοῦ στίχου, πρέπει νὰ ἦναι σύμφωνος πρὸς τὴν ὑπόστασιν κατά τε τὴν φύσιν τοῦ μέτρου καὶ τὴν χρῆσιν αὐτοῦ, διότι οὕτω συμπληροῖ τὴν πρὸς ἀποκάλυψιν τοῦ ἰδανικοῦ ἐκφραστικὴν δύναμιν τοῦ λόγου.

§ 215. Οἱ δὲ μερικοὶ κανόνες οἱ ἰδιαιτέρως εἰς ἕκαστον εἶδος ἁρμόζοντες, προκύπτουσιν ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν γενικῶν πάσης ποιήσεως καὶ καλλιτεχνίας ἀρχῶν καὶ νόμων πρὸς τὴν ἰδιαιτέραν φύσιν τοῦ εἴδους. Τοῦτο ἀληθεύει ἐπί τε τῶν ὑποκειμενικῶν καὶ ἀντικειμενικῶν. Καὶ τὰ μὲν πρῶτα, ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτῶν, ὀλίγους ἔχουσιν ἰδίους κανόνας, οἵτινες οὐσιωδῶς ἀνάγονται εἰς τοὺς γενικοὺς, καὶ ἐπιβάλλουσι τὴν κατάλληλον καὶ ἁρμονικὴν συνένωσιν καὶ συνταύτισιν τῆς ἑνότητος τῆς ὑποστάσεως μὲ τὴν ποικιλίαν τῆς μορφῆς. Τὰ δὲ δεύτερα πολλοὺς ἔχουσιν ἰδιαιτέρους, μὴ ἀντιβαίνοντας ὅμως πρὸς τοὺς γενικοὺς, ἀλλὰ μᾶλλον δυναμένους νὰ θεωρηθῶσιν ὡς λογικαὶ αὐτῶν ἀναπτύξεις. Τῳόντι, αἱ ἐθνικαὶ λ. χ. περιπέτειαι, αἱ παρέχουσαι τὴν ὕλην εἰς τὰ ἐπικὰ λεγόμενα ποιήματα, ἀπαιτοῦσι τὴν πλήρη καὶ ζωηρὰν παράστασιν τοῦ ἐθνικοῦ πνεύματος, τὴν κατὰ τὴν ἰδανικὴν ἀλήθειαν παράστασιν τῶν ἐπικῶν χαρακτήρων, τὴν σχετικὴν καὶ ἀνάλογον ἀνάπτυξιν καὶ τὸν ἐσωτερικὸν σύνδεσμον τῶν ἐπεισοδίων, καὶ τὴν πρὸς τὰ φυσικὰ συναρμολόγησιν τοῦ ὑπερφυσικοῦ στοιχείου, δι' οὗ μᾶλλον ὁρατὸν γίνεται αὐτὸ τὸ ἰδανικὸν, εἰς ὃ

ἀνάγεται αὐτὴ ἡ ὑπόστασις πάσης καλλιτεχνίας. Ὁ δὲ ποιητικὸς λόγος, κατά τε τὸ πραγματικὸν καὶ τὸ λεκτικὸν καὶ τὴν ῥυθμικὴν διάπλασιν, πρέπει νὰ ἁρμόζῃ διὰ τῆς μεγαλοπρεπείας αὐτοῦ εἰς τὴν ὑπόθεσιν τοῦ ποιήματος. Ὡσαύτως τὰ δραματικὰ, ἐπιδεκτικὰ ὄντα θεατρικῆς παραστάσεως, διότι λαμβάνουσιν ὡς ὑπόθεσιν πράξεις ἀνθρωπίνας, τὴν ἐνέργειαν, δηλαδὴ, τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας σχετιζομένην πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον, ἔχουσι καὶ ταῦτα στοιχεῖον ἰδανικὸν ἀντίστοιχον πρὸς τὸ ἐν τοῖς ἐπικοῖς ὑπερφυσικὸν, καὶ μετ' αὐτῆς τῆς ἠθικῆς τάξεως ταὐτιζόμενον, παράγουσι δὲ ἐξ ἀνάγκης ἠθικοὺς χαρακτῆρας, οἵτινες, ἔχοντες ἰδανικὴν ἀλήθειαν, πρέπει νὰ ἦναι συνεπεῖς πρὸς ἑαυτοὺς, ἀναγκαῖοι, ποικίλοι καὶ δι' αὐτῆς τῆς ποικιλίας συναρμολογούμενοι ἐν τῇ ἑνότητι τῆς δραματικῆς πράξεως· αὕτη δὲ, ἀπόῤῥοια οὖσα καὶ φυσικὴ συνέπεια τῶν χαρακτήρων καὶ τῆς συγκρούσεως αὐτῶν, πρέπει νὰ ἦναι οὐ μόνον ἐνδιαφέρουσα καὶ πιθανὴ, ἀλλὰ διὰ τῶν περιπετειῶν, τῆς φυσικῆς δέσεως καὶ λύσεως καὶ καταςροφῆς, πρέπει νὰ ἐμφαίνῃ τὸν λογικὸν καὶ ἠθικὸν σύνδεσμον ὅλων τῶν στοιχείων τῆς ἐσωτερικῆς ὑποστάσεως, καὶ νὰ ἐξωτερικεύῃ αὐτὴν διὰ καταλλήλου μορφῆς. Τὰ δὲ μυθιστορικὰ ποιήματα μετέχοντα καὶ τῶν ἐπικῶν καὶ τῶν δραματικῶν, ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εὐρύτερα τούτων, καὶ μὴ προωρισμένα εἰς θεατρικὴν παράστασιν, ὑπόκεινται οὐχ ἧττον εἰς τοὺς αὐτοὺς σχεδὸν νόμους, εἰς τὴν ἑνότητα, τὸν σύνδεσμον καὶ τὴν συνέργειαν τῶν ἐπεισοδίων, τὸ ἐνδιάφορον, τὴν φυσικότητα καὶ τὴν σχέσιν τῆς πράξεως πρὸς τὰ πρόσωπα, εἰς τὴν

λήθειαν, συνέπειαν, ποικιλίαν καὶ ἀνάγκην τούτων, καὶ προσέτι εἰς τὰς ἰδιαιτέρας καὶ οὕτως εἰπεῖν ἀτομικὰς ἀπαιτήσεις τοῦ εἴδους.

§ 216. Καὶ αὕτη μὲν εἶναι ἐν συνόψει ἥ τε γενικὴ καὶ μερικὴ τῆς καλλιτεχνίας θεωρία, ἣν ἐπιβεβαιοῖ ἡ ἱστορικὴ αὐτῆς ἀνάπτυξις, καὶ ἐξ ἧς ἀποδεικνύεται ὅτι ἑκάστη τῶν τεχνῶν δὲν εἶναι εἰμὴ ἰδιαίτερον μέσον ἐκφράσεως τῆς αὐτῆς πάντοτε ὑποστάσεως δι' ἰδιαιτέρας μορφῆς, καὶ ὅτι ἑπομένως αἱ μερικαὶ αὐτῶν θεωρίαι δὲν εἶναι εἰμὴ συνέπειαι καὶ ἐφαρμογαὶ καὶ πορίσματα τῆς τοῦ καλοῦ γενικῆς θεωρίας, ἐξερχομένης ἐκ τοῦ ὁρισμοῦ αὐτοῦ, ὥστε ἡ Καλολογία δικαίως καὶ ἐλλόγως ἀποτελεῖ μίαν καὶ μόνην ἐπιστημονικὴν πραγματείαν, καὶ πρέπει νὰ θεωρηθῇ, ὡς ἡ Λογικὴ καὶ ἡ Ψυχολογία, κλάδος τῆς Φιλοσοφίας ἀπαραίτητος, συμφυὴς πρὸς τοὺς ἄλλους καὶ ἀχώριστος αὐτῶν.

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΝ.

Θεοσοφία.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.

Περὶ τοῦ ἀντικειμένου τῆς Θεοσοφίας καὶ τῶν ἐσωτερικῶν αὐτῆς διαιρέσεων.

§ 217. Ἡ δὲ Θεοσοφία, τουτέστιν, ἡ διὰ τῶν νοητικῶν δυνάμεων μελέτη τῆς Θείας φύσεως, εἶναι καὶ αὕτη κλάδος ἀπαραίτητος τῆς Φιλοσοφίας· διότι καὶ μὲν ἔχομεν ἐξ ἀποκαλύψεως καὶ ἐκ πίστεως γνῶσιν τῆς περὶ Θεοῦ ἀληθείας, καθ' ὅσον ἡ γνῶσις αὕτη ἐπιτρέπεται εἰς ἡμᾶς, ἀλλ' οὐχ ἧττον ἀναγκαία εἶναι ἡ φιλοσοφικὴ μελέτη τῆς ἀληθείας ταύτης, ἀφ' οὗ οὐ μόνον πρὸς τοὺς πιστοὺς ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς ἀπίστους ἐκτείνεται ἡ ἐπιστήμη, καὶ τούτους μάλιστα μόνον διὰ τοῦ λόγου δυνάμεθα νὰ φέρωμεν εἰς τὴν πίστιν· καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ πιστοὶ, ἐνίοτε κλονιζόμενοι καὶ ἀμφιβάλλοντες, ἀνάγκην ἔχουσι τῶν λογικῶν ἐπιχειρημάτων νὰ ἐπιστρέψωσι καὶ στηριχθῶσιν εἰς τὴν ἀλήθειαν τῆς πίστεως. Προσέτι δὲ οὐδὲν μέρος τῆς Φιλοσοφίας εἶναι πλῆρες χωρὶς τῆς Θεοσοφίας, ἐὰν ἡ ἔννοια

τοῦ ἀπείρου ὄντος εἶναι ἡ ὑψίστη εἰς ἣν φθάνει ὁ ἄν-
θρωπος διὰ τῆς Ψυχολογίας, τῆς Λογικῆς καὶ τῆ
Καλολογίας, καὶ ὁ πρὸς ὃν ὅρος τῆς πράξεως, ἢ
προτίθεται νὰ ῥυθμίσῃ ἡ Ἀγαθολογία. Καὶ τῷόντι, ὡ
πρὸς τὴν πρᾶξιν, βλέπομεν καὶ τὸ ἄτομον καὶ τὴν κοι-
νωνίαν καὶ τὴν ἀνθρωπότητα νὰ τείνωσι πάντοτε δι
τῶν ἔργων αὐτῶν εἴς τινα ὅρον κείμενον ἐπέκεινα κ
ὑπεράνω τοῦ κόσμου τούτου, καὶ τὴν ἔννοιαν τοῦ Θε
ὁρῶμεν ἐγκεχαραγμένην ἐν οἱῳδήποτε ἀνθρώπῳ, ἁπα
ταχοῦ τῆς γῆς καὶ τῆς ἱστορίας, καὶ τὴν θρησκεία
διακρίνομεν ὡς τὸ κυριώτατον τῶν κοινωνικῶν στοι-
χείων, ἐξ οὗ καὶ δι' οὗ καὶ ἤθη καὶ ἔθιμα καὶ θεσμοὶ κα
νόμοι καὶ πολιτεύματα. Περὶ δὲ τῆς νοήσεως, εὕρομε
ἐν μὲν τῇ Ψυχολογίᾳ, τὰς ἐννοίας τῆς ὑποστάσεως,
τοῦ ἀπείρου τόπου καὶ χρόνου, τῆς λογικῆς τάξεως,
αἵτινες προϋποθέτουσι καὶ ἀγγέλλουσί τι ἀνώτερον τοῦ
κόσμου καὶ ἄϋλον καὶ ἄπειρον καὶ λογικόν. Ἐν δὲ τῇ
Λογικῇ, ἀντικείμενον ἐχούσῃ τὸ ἀληθὲς, καὶ εἰς τὴν
λογικὴν τάξιν, δι' ἧς ἡ ἐπαγωγὴ ἢ ἡ εὕρεσις τοῦ ἀ-
ληθοῦς, καὶ ἐξ ἧς ὁ συλλογισμὸς ἢ ἡ ἀπόδειξις, καὶ εἰ
αὐτοὺς προσέτι τοὺς χαρακτῆρας τοῦ ἀληθοῦς, ὅπε
ἀνεγνωρίσαμεν καθολικὸν, ἄπειρον, ἀΐδιον, ἀναλλοίω-
τον, εὑρίσκομέν τι προϋποτιθέμενον καὶ ἀγγελλόμε-
νον ἄπειρον καὶ ἀναλλοίωτον καὶ λογικόν. Τελευταῖον
καὶ ἐν τῇ Καλολογίᾳ εἴδομεν ὅτι τὸ μὲν καλὸν ἔχει ὡ
κυριώτατον στοιχεῖον τὸ ἰδανικὸν, ὅπερ τῇ ὑποστάσε
αὐτοῦ ταυτίζεται καὶ εἶναι τῆς λογικῆς τάξεως ἡ ἐντε-
λεια· ἡ δὲ ποίησις τοῦ καλοῦ τελεῖται διὰ τῆς ἄνωθε
κατερχομένης ἐμπνεύσεως, ὥστε καὶ ἐνταῦθα διορᾶ-
ται θεία τις φύσις καὶ δύναμις· ἄρα οὔτε ἡ θεωρί

τῆς νοήσεως δύναται νὰ συμπληρωθῇ, οὔτε ἡ τῆς πράξεως νὰ προετοιμασθῇ ἄνευ τῆς Θεοσοφίας.

§ 218. Μέρη δὲ τῆς ἐπιστήμης ταύτης εἶναι ἐξ ἀνάγκης τρία· τὸ μὲν ἐνασχολούμενον εἰς τὸ περὶ ὑπάρξεως Θεοῦ ζήτημα, τὸ δὲ περὶ τῆς φύσεως καὶ τῶν προσόντων αὐτοῦ πραγματατευόμενον, καὶ τὸ τελευταῖον, ἐν ᾧ ἐξετάζονται αἱ πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸν κόσμον σχέσεις αὐτοῦ καὶ τὰ περὶ προνοίας ζητήματα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Περὶ ἐννοίας καὶ ὑπάρξεως Θεοῦ.

§ 219. Πολλαὶ παρὰ τοῖς φιλοσόφοις αἱ τοῦ Θεοῦ ἀποδείξεις, ἃς ἤντλησαν ἐξ ἑκάστης πηγῆς τῶν ἡμετέρων γνώσεων, καὶ ἐξ ἑκάστου στοιχείου τῆς ἀνθρωπίνης νοήσεως καὶ ἐνεργείας, ὡς ἐπίσης ἐκ τῆς τάξεως τοῦ κόσμου, διότι καὶ ἐκ τῆς τάξεως τῶν τελικῶν αἰτίων καὶ ἐκ τῆς ἀρχῆς τῆς κινήσεως τῶν φαινομένων τοῦ κόσμου, καὶ ἐκ τοῦ ἐνδεχομένου αὐτοῦ ἐξήγαγον τοιαύτην ἀπόδειξιν, καὶ ἐκ τῶν λογικῶν καὶ ἠθικῶν τοῦ ἀνθρώπου ἀρχῶν καὶ ἐκ τῆς ἱστορίας. Καὶ ζητητέον, ἂν πᾶσαι αἱ ἀποδείξεις αὗται ἦναι νόμιμοι, ἀναγκαῖαι, ἐπαρκεῖς, ἀνεξάρτητοι ἀλλήλων, ἢ ἐὰν τυχὸν εἰς μίαν μόνην ἀνάγωνται. Μεταξὺ δὲ τούτων μία ὑπάρχει ἥτις, εἰ ἀληθής, ἀρκεῖ μόνη, καὶ στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἐν ἡμῖν ἐμφύτου ἐννοίας τοῦ Θεοῦ. Τὴν ὀντολογικὴν λεγομένην ταύτην ἀπόδειξιν ὀφείλομεν ἐπομένως νὰ ἐξετάσωμεν πρὸ πάσης ἄλλης.

§ 220. Καθ' ἡμᾶς, μόνη ἔμφυτος εἶναι ἡ ἔννο
τοῦ ὄντος μετὰ τῶν στοιχείων καὶ ἀρχῶν αὐτοῦ,
πᾶς ἄνθρωπος ἔχει ἐξ ἀνάγκης ἐν ἑαυτῷ, ἐν τῷ λόγ
καὶ διὰ τοῦ λόγου, καθὸ ὂν λογικόν. Ἐὰν δὲ ἐκ τ
νοήσεως τοῦ πεπερασμένου καὶ τοῦ ἀτελοῦς τοῦ ἡμ
τέρου ὄντος ἐξήγαγον τινὲς τὴν ἀπόδειξιν, ὅτι ἔχ
μεν ἔμφυτον τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀπείρου καὶ τοῦ τελείου
ἡ ἐξαγωγὴ δὲν εἶναι ὀρθή, διότι τὸ ἐξαγόμενον δ
περιέχεται εἰς τὸ ἐξ οὗ ἐξάγεται. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἐλ
γετο ὅτι, ἀνεξαρτήτως πάσης ἐξαγωγῆς, ἔχομεν ἔμ
φυτον ἐν ἡμῖν τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀπείρου, πάλιν ἡ ἔννο
αὕτη δὲν ἤθελεν εἶσθαι εἰμὴ ἰδανικὸς τύπος τελειότητ
ἐστερημένος πάσης πραγματικότητος. Εἰ δὲ διϊσχυρί
ζοντο, ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ ἀπείρου περιέχει ὡς ἐκ το
ἀντικειμένου αὐτῆς καὶ τὸ προσὸν τῆς ὑπάρξεως, ἀπαν
τῶμεν, ὅτι ἡ ὕπαρξις δὲν εἶναι προσὸν προστιθέμενον εἰς
τὰ ἄλλα τοῦ ἀπείρου προσόντα ἀλλὰ πάντων τῶν προσ-
όντων αὐτοῦ ἡ πραγματικότης. Ἐὰν τελευταῖον ὑπε-
στηρίζετο, ὅτι ἐνυπάρχει ἐν ἡμῖν ἡ ἔννοια τοῦ ἀπείρου
καθὸ πραγματικῶς ὑπάρχοντος, τοῦτο ἤθελεν εἶσθαι
ἁπλῆ κατάφασις ἄνευ ἀποδείξεως, βεβαίωσις ἐσωτε-
ρικοῦ ψυχολογικοῦ γεγονότος, πρὸς ὃ ἀγνοοῦμεν ἐὰν
ἀντιστοιχῇ πραγματικόν τι ἀντικειμενικῶς. Ἄρα ἡ ἀ-
πόδειξις αὕτη, οἵα ἐπιφέρεται, ἢ ἀνάγεται εἰς τινα
ἄλλην, ἢ εἶναι ἀπαράδεκτος.

§ 221. Ἐκ δὲ τῶν ἐκ τοῦ κόσμου, ἡ μὲν ἐκ τῆς ἀρ-
χῆς τῆς κινήσεως ἐξαγομένη ἀνάγεται εἰς τὴν διὰ τῆς
ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος λογικὴν ἀπόδειξιν, καὶ εἶναι ἀ-
τελής, διότι οὔτε τὸ ὄντως πρῶτον καὶ ποιητικὸν τοῦ
αἰτίου δι' αὐτῆς ἀποδεικνύεται, οὔτε ἡ φύσις καὶ τὰ

ροσόντα αὐταῦ προσδιορίζονται, οὔτε αἱ λογικαὶ καὶ ἠθικαὶ αὐτοῦ σχέσεις πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸν κόσμον· ἡ δὲ ἐκ τῆς τάξεως τοῦ κόσμου, ἐπίσης εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος ἀναγομένη, συμβιβάζεται πρὸς τὴν ἀϊδιότητα τῆς ὕλης, μὴ ἀποκαλύπτουσα πρῶτον καὶ ποιητικὸν αἴτιον. Τελευταῖον, ἡ ἐκ τοῦ ἐνδεχομένου τοῦ κόσμου προϋποθέτει τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀναγκαίου, δηλαδὴ, τοῦ μὴ ἔχοντος ἐκτὸς ἑαυτοῦ τὸ αἴτιον τοῦ εἶναι· καὶ εἰ ἔχομεν τὴν ἔννοιαν ταύτην, ἔχομεν τὴν ἔννοιαν τοῦ Θεοῦ, καὶ τότε ἀποβαίνει περιττὴ, καὶ ἀνάγεται εἰς τὴν ὀντολογικήν. Ὡσαύτως, ἡ ἐκ τῆς ἱστορίας, ἡ ἐκ τῶν νοητικῶν καὶ ἠθικῶν τοῦ ἀνθρώπου ἀρχῶν, ἀνάγονται εἰς τὴν λογικήν. Ὥστε, ἐν κεφαλαίῳ, πᾶσαι αἱ ἀποδείξεις αὗται ἢ εἶναι ἀνεπαρκεῖς, ἢ ἀνάγονται εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος.

§ 222. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀρχὴ αὕτη δὲν εἶναι μεμονωμένη ἐν τῷ λόγῳ, ἀλλ' ἀδιασπάστως συνάπτεται μετὰ τῶν ἑτέρων δύο, τῆς ταὐτότητος καὶ τῆς τελεότητος, ὀφείλομεν νὰ ζητήσωμεν ἐάν τι περὶ Θεοῦ καὶ αὗται διδάσκωσι. Καὶ ἡ μὲν τῆς ταὐτότητος διδάσκει τὸ κατὰ τὴν φύσιν καὶ ὕπαρξιν τῶν ὄντων ἀσυμβίβαστον τῶν ἐναντίων καὶ τὰ ἐκ τούτου ἑπόμενα, ὑποθέτει γνωστὴν, ἐν μέρει τοὐλάχιστον, τὴν φύσιν τῶν ὄντων, καὶ παράγουσα τὸν συλλογισμὸν, οὐδὲν περὶ τοῦ πρώτου αἰτίου τῶν ὄντων ἀγγέλλει, ἐὰν χωρισθῇ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος. Ἡ δὲ τῆς τελεότητος ἀποκαλύπτει συνδυασμὸν μέσων καὶ τελῶν, καὶ ἀποδεικνύει τὸ σκόπιμον τοῦ κόσμου, ἀλλὰ δὲν ἀποδεικνύει ἐὰν τὸ σκόπιμον τοῦτο ἦναι συνέπεια τῆς φυσικῆς συστάσεως τοῦ κόσμου ἢ ἔννοια τοῦ ποιήσαντος αὐτὸν, καὶ ἐὰν ὑ-

πάρχῃ ὁ ποιήσας, διὰ τοῦτο καὶ πρὸς τὰ δόγματα τῶν πανθεϊστῶν συμβιβάζεται. Ἐὰν δὲ ἐκ τοῦ σκοπίμου τῆς φύσεως ἀναβῶμεν εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ποιητοῦ αὐτῆς, ἐφαρμόζομεν τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος. Ἄρα μία μόνη, ἡ διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος ἀπόδειξις ἀπομένει, δι' ἧς συμπληροῦνται, καὶ εἰς ἣν ἀνάγονται αἱ ἄλλαι πᾶσαι.

§ 223. Ἐφαρμόζεται δὲ ἡ ἀρχὴ αὕτη πολλαχῶς καὶ εἰς πάντα τὰ φαινόμενα καὶ γεγονότα καὶ ὄντα. Κατ' εἶδος μὲν, εἰς τὴν σειρὰν τῶν ὄντων, ἣν, ἕνεκα τοῦ ἀπείρου τῶν ἐνδεχομένων αὐτῶν, δηλαδὴ, τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου, δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν παρατεινομένην ἐπ' ἄπειρον, καὶ ἧς δυνάμεθα νὰ πιστεύσωμεν αἴτιον ἄπειρον. Ἀλλὰ τοῦτο ἄγει ἡμᾶς εἰς τὸ δυνατὸν τοῦ ἀπείρου, οὐχὶ εἰς τὸ ἀναγκαῖον, οὐδὲ ἀποκαλύπτει εἰς ἡμᾶς τὸ ἑνιαῖον αὐτοῦ, παρεκτὸς ἐὰν μεταχειρισθῶμεν τὴν κατ' εὐθυωρίαν ἐφαρμογὴν αὐτῆς, διότι τότε ἀπὸ αἰτίου εἰς αἴτιον, ἀναβαίνομεν ἐξ ἀνάγκης εἴς τι αἴτιον πρῶτον, εἰς ὃ πρέπει νὰ ἐπαναπαυθῶμεν, διότι, ὡς ἄριστα εἶπεν ὁ Ἀριστοτέλης, εἴπερ μηδέν ἐστι τὸ πρῶτον, ὅλως αἴτιον οὐδέν ἐστι. (Μεταφ. Α. τὸ ἔλαττον, β'.) Πρῶτον δὲ αἴτιον λέγεται τὸ οὐδὲν ἔχον πρὸ αὐτοῦ, καὶ ὂν αὐτὸ ἑαυτοῦ αἴτιον καὶ λόγος τοῦ εἶναι· ἄρα αὐθύπαρκτον, αὐθυπόστατον, αὐτοτελὲς, ἄπειρον.

§ 224. Ἐὰν δὲ, παρὰ τὰ φαινόμενα καὶ τὰ ὄντα, ἐφαρμόσωμεν τὴν ἀρχὴν ταύτην καὶ εἰς τὰ ἄπειρα αὐτῶν ἐνδεχόμενα, τὸν χρόνον καὶ τὸν τόπον, εἰς τὸ αὐτὸ φθάνομεν συμπέρασμα, διότι τὰ ἄπειρα ταῦτα πρέπει νὰ ἔχωσιν αἴτιον ἄπειρον. Καὶ ἐπειδὴ δὲν εἶναι

ὅτε ὑπόςασις, οὔτε μορφὴ, οὔτε σχέσις τῶν ὄντων,
ἀλλ' ἐνδεχόμενα αὐτῶν, καὶ δὲν εἶναι αὐθύπαρκτα,
διότι ἔχουσιν αἴτιον καὶ ταῦτα, καὶ αἴτιον ἄπειρον,
καὶ ἐπειδὴ πολλὰ ἄπειρα εἶναι ἀντίφασις, ἕπεται ὅτι
ἄλλα δὲν δύνανται νὰ ἦναι εἰμὴ προσόντα τοῦ Θεοῦ,
ὅστις, πανταχοῦ καὶ πάντοτε ὑπάρχων, συνιστᾷ αὐ-
τὸ τὸ ἄπειρον τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου, ὅπερ ὁ-
ρῶμεν κατ' ἀρχὰς ὡς προσὸν αὐτῶν, καὶ δὲν ἀνα-
γνωρίζομεν ὡς προσὸν τοῦ Θεοῦ εἰμὴ διὰ τοῦ λόγου.
Ὥστε, ἐν κεφαλαίῳ, τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀπείρου ἢ τοῦ
Θεοῦ ἔχομεν διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος ἐφαρμοζο-
μένης εἰς τὰ φαινόμενα καὶ τὰ ὄντα καὶ τὰς ἐννοίας
τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου. Ἐὰν δὲ τὴν ἀρχὴν ταύτην
ἀποσπάσωμεν ἀπὸ τῶν ἐκ τῶν προτέρων ἄλλων στοι-
χείων, καὶ ἐφαρμόσωμεν εἰς τὸ σύνολον τῶν λογικῶν
ἐννοιῶν καὶ ἀρχῶν, εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ὄντος καὶ τὴν
λογικὴν τάξιν, ἐὰν, δηλαδὴ, ἐφαρμόσωμεν τὸν λόγον
εἰς τὸν λόγον, ἔτι φαεινοτέρα ἀποκαλύπτεται ἡ ἔννοια
τοῦ ἀπείρου, καὶ ὁ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ λόγος ὑπὲρ πᾶν
ἄλλο φαινόμενον τῆς φύσεως ἀγγέλλει καὶ βεβαιοῖ τὸν
λόγον τοῦ Θεοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Περὶ θείων προσόντων.

§ 225. Ὅταν πρόκηται νὰ γνωρίσωμεν τὰ προσόντα
τῶν ὄντων ἐν γένει, μεταχειριζόμεθα τὴν παρατήρη-
σιν, τὴν ἐξωτερικὴν ἢ τὴν ἐσωτερικήν· ἀλλ' ἐνταῦθα
ἡ μέθοδος αὕτη εἶναι ἀνεφάρμοστος, διότι ὁ Θεὸς δὲν

δύναται νὰ ἦναι ἀντικείμενον οὔτε ἐξωτερικῆς οὔτε ἐσωτερικῆς παρατηρήσεως. Ἀνάγκη λοιπὸν νὰ προσδράμωμεν εἰς τὸν συλλογισμὸν, ἵνα ἐξαγάγωμεν τὰ προσόντα ἐξ αὐτῆς τῆς ἐννοίας τοῦ ὄντος.

§ 226. Ἐπειδὴ πᾶσαι αἱ ἔννοιαι ἡμῶν ἀνάγονται εἰς ὄντα ἢ στοιχεῖα ὄντων, καὶ τὸ ἄπειρον τοῦτο αἴτιον τῶν ὄντων δὲν δύναται νὰ ἦναι στοιχεῖον ὄντος, διότι ἀντιφάσκει, ἕπεται ὅτι εἶναι ὄν, καὶ ὂν ἄπειρον, ἤτοι, ὄντως ὄν, ἤ, κατὰ τὸν θεῖον λόγον, ὁ ΩΝ· ἄρα πρέπει νὰ ἔχῃ τὰ στοιχεῖα τοῦ ὄντος, ἀλλ' ἄπειρα κατὰ τὴν φύσιν αὐτοῦ. Καὶ ἐπειδὴ οἱονδήποτε ὂν εἶναι ὑπόστασις, μορφὴ καὶ σχέσις, ὅ ἐστιν, ἓν καὶ τριαδικὸν, καὶ ἐν τῷ αἰτίῳ πρέπει νὰ ἦναι ὅ,τι ἐν τῷ αἰτιατῷ, ἕπεται ὅτι καὶ τὸ ἄπειρον ὂν εἶναι ἓν καὶ τριαδικὸν, ἀπείρους ἔχον τοὺς χαρακτῆρας τούτους, ἢ τρισυπόστατον, καὶ οὕτως ἡ φιλοσοφικὴ ἔννοια συνάδει πρὸς τὸ περὶ Θείας Τριάδος χριστιανικὸν δόγμα, καθ' ὅσον ἡ σκιὰ τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου δύναται νὰ ἀπεικονίσῃ τὸ φῶς τῆς Θεότητος. Τὰ δὲ ἕτερα δύο στοιχεῖα τῆς ἐννοίας τοῦ ὄντος, ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος, ἐξαλείφονται ἐν τῷ ἀπείρῳ τῆς φύσεως τοῦ Θεοῦ, ὅστις, ὡς ἐκ τούτου, εἶναι πανταχοῦ παρὼν καὶ τὰ πάντα πληρῶν, καὶ πάντοτε ὑπάρχων, ὅ ἐστιν, ἀπέραντος καὶ ἀΐδιος· καὶ οὕτως, ἐν ᾧ ὁ ἄπειρος τόπος καὶ χρόνος περιέχουσιν ἐν ἑαυτοῖς τὰ ὄντα, ταὐτίζονται ἐν τῷ ἀπείρῳ τοῦ Θεοῦ τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ φύσει. Καθὸ πρῶτος, δὲν ἤρχισε, καθὸ ἔχων ἐν ἑαυτῷ τὸ αἴτιον τοῦ εἶναι, οὐδέποτε θέλει τελειώσει. Καὶ ἐπειδὴ ἡ διαδοχὴ, τὸ πρότερον καὶ τὸ ὕστερον, τὸ παρὸν, τὸ παρελθὸν καὶ τὸ μέλλον ὑ-

ποθέτουσι τὴν ἐν χρόνῳ σχετικὴν ὕπαρξιν, καὶ ὁ Θεὸς, καθὸ ἀΐδιος, εἶναι ἄχρονος, ἕπεται ὅτι ἅπας ὁ χρόνος εἶναι πρὸς αὐτὸν διηνεκὲς παρὸν, καὶ τὰ πρὸς ἡμᾶς διαδοχικὰ εἶναι πρὸς αὐτὸν ταὐτόχρονα. Ὡσαύτως ἡ σχετικὴ ἐν τόπῳ ὕπαρξις παράγει πρὸς ἡμᾶς τὸ μέγα καὶ τὸ μικρὸν, τὸ ἄνω καὶ τὸ κάτω, τὸ πόῤῥω καὶ τὸ ἐγγὺς, διότι τὰ ἐν τόπῳ εἶναι πανταχόθεν πεπερασμένα· ἀλλὰ τὸ ἄπειρον ὂν δὲν ἔχει πέρατα, πληροῖ ὅλον τὸν τόπον, καὶ καθὼς σύμπας ὁ χρόνος εἶναι πρὸς αὐτὸν στιγμὴ μία, παρομοίως ἅπας ὁ τόπος εἶναι πρὸς αὐτὸν ἓν μόνον σημεῖον, ἐν ᾧ συνυπάρχουσι πάντα τὰ πρὸς ἡμᾶς συναφῆ ἢ κεχωρισμένα.

§ 227. Συνέπειαι τῶν προσόντων τούτων εἶναι τὸ ἄϋλον καὶ ἀναλλοίωτον τῆς θείας φύσεως. Ἄϋλον, διότι ἡ ὕλη εἶναι ἔκτασις, ἔχει σχέσεις καὶ διαστάσεις ἐν τόπῳ, ἀλλ' ἐν Θεῷ οὔτε σχέσεις, οὔτε διαστάσεις, διότι τὸ ἄπειρον τοῦ τόπου εἶναι πρὸς αὐτὸν σημεῖον ἕν· ἄρα ὁ Θεὸς δὲν δύναται νὰ ἦναι ὕλη. Ἀναλλοίωτον, διότι ἡ ἀλλοίωσις εἶναι μεταβολὴ ἐν σώματι ἢ ἐν πνεύματι, καὶ αὕτη ὑποθέτει διαδοχὴν, ἀφαίρεσιν ἢ προσθήκην ἐν χρόνῳ, ἀλλ' ἐν Θεῷ οὐδεμία διαδοχὴ, διότι ὁ χρόνος παρ' αὐτῷ στιγμὴ μία, οὐδεμία ἀφαίρεσις ἢ προσθήκη, διότι εἶναι ἄπειρος, τέλειος, οὐδὲν ἔξω αὐτοῦ, οὐδενὸς ἑπομένως δύναται νὰ ὑποστῇ τὴν ἐνέργειαν, ἄρα ἀναλλοίωτος. Ὥστε, ἐν κεφαλαίῳ, ὁ Θεὸς εἶναι εἷς καὶ τριαδικὸς, ἀΐδιος, ἀπέραντος, ἄϋλος, ἀναλλοίωτος. Ἀπ' ἐναντίας, τὰ ἄλλα ὄντα ναὶ μὲν ἔχουσι τὸν τριαδικὸν τύπον, ἀλλ' εἶναι πεπερασμένα ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ, καί τινα εἶ-

ναι ἄϋλα, ἀλλὰ μεταβάλλονται. Ὥστε, ἕνεκα τῶν πρὸς ἄλληλα ἐναντίων τούτων προσόντων, ἡ συνταύτισις τοῦ ἀπείρου καὶ τοῦ πεπερασμένου εἶναι ἀντίφασις καὶ παραλογισμός· ἡ δὲ πολλαπλασίασις τοῦ πεπερασμένου οὐ μόνον δὲν ἐξισοῦται πρὸς τὸ ἄπειρον, ἀλλ' εἶναι προφανὴς ἀπομάκρυνσις ἀπ' αὐτοῦ. Καὶ ταῦτα μὲν εἶναι τὰ μεταφυσικὰ λεγόμενα προσόντα τῆς θείας φύσεως.

§ 228. Τὰ δὲ λογικὰ καὶ ἠθικὰ εἶναι τὰ ἑπόμενα, ἅτινα διὰ τῆς αὐτῆς μεθόδου ἐξάγονται ἐκ τῆς ἐννοίας τοῦ Θεοῦ. Ἐὰν ὁ Θεὸς εἶναι πρῶτον καὶ ἄπειρον αἴτιον, καὶ ἐν τῷ αἰτίῳ πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ὅ,τι ἐν τῷ αἰτιατῷ, ἕπεται ὅτι ἐν τῷ Θεῷ ὑπάρχουσιν, ὡς ἐν τοῖς οὖσι, δυνάμεις, ἀλλὰ κατὰ τὴν φύσιν τοῦ ἀπείρου. Αἱ δυνάμεις τῶν ὄντων ἀνάγονται εἰς τὴν ὑλικὴν ἐνέργειαν, τὴν νοητικὴν καὶ τὴν ἠθικήν. Καὶ ἡ μὲν ὑλικὴ δύναμις ἢ ἐνέργεια ἐν Θεῷ, καθὸ αἰτίῳ πρώτῳ καὶ ἀπείρῳ, πρέπει νὰ ἦναι δύναμις ἄπειρος ἡ ποιητικὴ παντὸς τοῦ ὄντος καὶ δυνατοῦ, ἡ παντοδυναμία. Ἡ δὲ νοητικὴ δύναμις ἐν τῷ πρώτῳ αἰτίῳ πρέπει νὰ ἦναι νόησις ἑαυτοῦ καὶ τοῦ αἰτιατοῦ, ἔννοια τοῦ παντὸς καὶ πάντων τῶν ὄντων, τῶν σχέσεων καὶ τῆς τάξεως αὐτῶν, λόγος τοῦ κόσμου, λόγος ἄπειρος, πρὸς ὃν διὰ τῆς ἐννοίας καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ὄντος ἀντιστοιχεῖ ὁ ἀνθρώπινος, καθ' ὅσον τὸ πεπερασμένον δύναται ν' ἀντιστοιχῇ πρὸς τὸ ἄπειρον. Ἀλλ' εἰ, καθὸ αἴτιον πρῶτον, εἶναι καὶ ἄπειρος, ἔχει ἔννοιαν οὐ μόνον ἑαυτοῦ καὶ τοῦ κόσμου, ἀλλὰ παντὸς τοῦ δυνατοῦ· ἄρα ἡ νοητικὴ αὐτοῦ δύναμις εἶναι πανσοφία. Ἡ δὲ ἠθικὴ ἐνέργεια, ἐν μὲν τῷ ἀνθρώπῳ, ὡς θέλομεν ἰδεῖ ἐν

τῇ Ἠθικῇ, διαφόρους ἔχει βαθμοὺς, διότι κατὰ πρῶτον εἶναι ἔνστιγμα ταὐτιζόμενον τῷ τυφλῷ τῆς φύσεως μηχανισμῷ, εἶναι, κατὰ δεύτερον βαθμὸν, αἴσθημα, ἀγάπη ἢ μῖσος, ἐξ ὧν τὰ πάθη, καὶ κατ' ἀνώτερον βαθμὸν εἶναι λόγος, ἐξ οὗ προκύπτει καὶ ὁ ἐκ τοῦ συμφέροντος ἐγωϊσμὸς καὶ ὁ ἠθικὸς νόμος, λόγος ἐνεργούμενος διὰ τῆς ἐλευθέρας βουλῆς ἢ ἠθικῆς λεγομένης ἐλευθερίας, καὶ οὗτος εἶναι ὁ ἀνώτατος βαθμὸς, ἡ ἐντελὴς συμφωνία τῆς ἐλευθερίας πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον, καὶ ἡ πλήρης αὐτοῦ πραγματοποίησις. Ἐν δὲ τῷ πρώτῳ καὶ ἀπείρῳ αἰτίῳ, καθὸ πηγῇ οὐ μόνον τῆς ἐν τῷ κόσμῳ ἠθικότητος ἀλλὰ καὶ πάσης δυνατῆς ἠθικότητος καὶ παντὸς δυνατοῦ ἀγαθοῦ, ἡ ἠθικὴ δύναμις εἶναι ἄπειρος, ἡ παναγαθία. Τῳόντι, ἡ ἐν Θεῷ ἠθικότης πρέπει νὰ προκύπτῃ ἐκ τῆς συνενώσεως τῶν δύο πρώτων προσόντων, τῆς παντοδυναμίας καὶ τῆς πανσοφίας, ὡς προκύπτει ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐκ τῆς συνενώσεως τῆς ἐλευθέρας αὐτοῦ ἐνεργείας ἀφ' ἑνὸς, καὶ τοῦ λόγου ἢ τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἀφ' ἑτέρου, καὶ ἑπομένως, ἐὰν παντοδυναμία καὶ πανσοφία ὑπάρχουσιν ἐν Θεῷ, δηλαδὴ, ἀπείρως ἐλευθέρα ἐνέργεια καὶ δύναμις καὶ ἀπείρου ἀγαθοῦ ἔννοια, πρέπει νὰ προκύπτῃ ἐκ τῆς συνενώσεως τούτων ἡ παναγαθία. Καὶ ἐὰν ἡ ἁρμονία τῶν δυνάμεων τούτων παράγει ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τὴν εὐδαιμονίαν, ἐν τῷ Θεῷ παράγει ἐξ ἀνάγκης τὴν ἄπειρον μακαριότητα.

§ 229. Ἐὰν δὲ τώρα τολμήσωμεν διὰ τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου νὰ ἐρευνήσωμεν ἔτι βαθύτερον τὰ ἀνεξιχνίαστα μυστήρια τῆς θείας φύσεως, ὡς πρὸς τὰς πρὸς ἀλλήλας σχέσεις τῶν τριῶν τούτων προσόντων, εὐ-

ρίσκομεν, ὅτι ἡ μὲν παντοδυναμία ἀντιστοιχεῖ τρόπον τινὰ πρὸς τὴν ὑπόστασιν, καὶ εἶναι ἡ πηγὴ τῶν ἄλλων δύο, ἡ δὲ πανσοφία εἶναι ὁ λογικὸς τύπος τῆς παντοδυναμίας, καὶ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν μορφὴν, καὶ ἑπομένως ἡ παναγαθία ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν σχέσιν μεταξὺ ὑποστάσεως καὶ μορφῆς, καὶ ἐκ μόνης τῆς πρώτης ἐκπορεύεται· ὥστε τὰ λογικὰ καὶ ἠθικὰ ταῦτα προσόντα ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τὰ μεταφυσικά. Οἱ δὲ ἐγκρατεῖς οὐ μόνον τῆς θύραθεν ἀλλὰ καὶ τῆς θείας ἐπιστήμης δύνανται νὰ κρίνωσι πόσον αἱ φιλοσοφικαὶ αὗται θεωρίαι συντείνουσιν εἰς ἐμπέδωσιν τῆς ὀρθοδόξου πίστεως.

§ 230. Ἂς ἀναπτύξωμεν ἐπὶ μικρὸν τὰ ἀνεξάντλητα ταῦτα προσόντα τῆς θείας φύσεως. Καὶ ἡ μὲν παντοδυναμία περιέχει οὐ μόνον τὴν ποιητικὴν δύναμιν, ἀλλὰ καὶ τὴν συντηρητικὴν καὶ τὴν μηδενιστικὴν καὶ τὴν τροπολογικὴν, καὶ ἐντεῦθεν τὸ ἐνδεχόμενον τοῦ κόσμου καὶ ἡ ἔννοια τῶν θαυμάτων, διότι τὸ θαῦμα καταχρηστικῶς λέγεται ἐξαίρεσις τῶν νόμων τοῦ κόσμου, καὶ ὡς ἐκ τούτου θεωρεῖται ἀπίστευτον ἕνεκα τοῦ ἀναλλοιώτου καὶ ἀναγκαίου τῶν νόμων τούτων. Ἀπίστευτον, ὡς καὶ ἄλλοτε εἴπομεν, εἶναι μόνον τὸ ἀδύνατον, καὶ ἀδύνατον τὸ ἀντιφατικόν. Μεταξὺ δὲ τῆς παντοδυναμίας καὶ τοῦ λεγομένου θαύματος οὐ μόνον οὐδεμία ὑπάρχει ἀντίφασις, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας τοῦτο περιέχεται ἐν ἐκείνῃ· καὶ κατὰ τοσοῦτον θεωροῦμεν τοὺς νόμους τῆς φύσεως ἀναγκαίους καὶ ἀναλλοιώτους, καθ' ὅσον ἀποδίδομεν αὐτοὺς εἰς τὸν θεῖον λόγον, ὅστις εἶναι ἄτρεπτος καὶ ἀναλλοίωτος καὶ ἀναγκαῖος· ἀλλ' ὁ ἀνθρώπινος, μὴ δυνάμενος νὰ ἐξισωθῇ πρὸς τὸν θεῖον,

ὀφείλει νὰ μὴ θεωρῇ ὡς ἀπίστευτα τὰ θαύματα, διότι ἀντὶ ἐξαιρέσεων δύνανται νὰ ἦναι διατάξεις αὐτοῦ τοῦ Θείου νόμου πρὸς τὰς ἡμῖν γνωστὰς μυστηριωδῶς πως συναρμολογούμεναι. Ἡ δὲ πανσοφία περιέχει καὶ αὕτη παρὰ τὰ ἀχώριστα τοῦ ἀπείρου καὶ ἀνεξερεύνητα μυστήρια, ἀναρίθμητα νοητικὰ προσόντα, τὸ ὕψος καὶ τὴν ἑνότητα τοῦ σκοποῦ τῶν θείων ἔργων, τὴν καταλληλότητα καὶ ἁπλότητα καὶ ἁρμονίαν τῶν πρὸς πραγματοποίησιν αὐτῶν μέσων, τὸ ἀμίμητον αὐτῶν κάλλος καὶ τὴν ἀνεξάντλητον αὐτῶν ὠφέλειαν καὶ γονιμότητα. Τέλος, καὶ ἡ παναγαθία περιέχει ἀπείρους ἠθικὰς τελειότητας, τὴν δικαιοσύνην, αὐστηρὰν συνέπειαν τοῦ ἠθικοῦ νόμου, τὸ ἔλεος, συγκατάβασιν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἀδυναμίαν, τὴν ἀγάπην, τὴν ἐκ ταύτης πρὸς τὸν ἄνθρωπον μεγαλοδωρίαν, τὴν ἐπιθυμίαν τῆς εὐδαιμονίας αὐτοῦ, τὴν διὰ τῆς χάριτος βοήθειαν καὶ ἀντίληψιν. Ὥστε, πᾶν ἀληθὲς, πᾶν καλὸν καὶ ἀγαθὸν ἐκ Θεοῦ ἀποῤῥέει, καὶ ἐν αὐτῷ εἶναι αὐτὸ τὸ ἀληθὲς καὶ καλὸν καὶ ἀγαθόν.

§ 231. Τελευταῖον, ὅπως ἐκ παραθέσεως νοήσωμεν ἧττον ἀτελῶς τὸ ὕψος τῶν θείων προσόντων, ἂς παρατηρήσωμεν τί εἶναι ταῦτα, καὶ πόσον εἶναι διάφορα ἐν τῷ ἀνθρώπῳ. Ἡ ἡμετέρα ἐνέργεια καὶ δύναμις εἶναι ἢ τυφλὴ ἢ ἔλλογος, ἀλλὰ πάντοτε περιωρισμένη, ἀνίκανος, διαδοχική· ἡ δὲ ἐν Θεῷ, ἀπεριόριστος, ἱκανωτάτη, μία καὶ ἀδιαίρετος. Ἡ ἐν ἡμῖν νόησις εἶναι ὡσαύτως διαδοχικὴ, διὰ τῆς συνειδήσεως, τῆς ἀντιλήψεως, τῆς προσοχῆς, τῆς μνήμης, τῆς ἀφαιρέσεως, τῆς γενικεύσεως, διὰ γενικῶν ἐννοιῶν καὶ ἀρχῶν, διὰ τῆς ζητήσεως καὶ εὑρέσεως τοῦ ἀληθοῦς, διὰ τῆς ἀ-

ποδείξεως αὐτοῦ, καὶ προσέτι περιωρισμένη, ἐπιπόλαιος, ἀβέβαιος, καὶ ἀτελεστάτη· ἡ δὲ ἐν Θεῷ, οὐδαμῶς διαδοχική, ἀλλὰ μία καὶ ἑνιαία, καὶ οὐδεμιᾶς χρήζουσα τῶν καθ' ἡμᾶς νοητικῶν ἐργασιῶν. Τέλος, ἡ ἡμετέρα ἠθικότης εἶναι πάλη ἀδιάκοπος μεταξὺ θελήσεως καὶ ἠθικοῦ νόμου, ἐν ᾗ παρεμβάλλονται ἀμάθεια, πλᾶναι, προλήψεις, δεισιδαιμονίαι, πάθη, καὶ ἐντεῦθεν ἡ ἀτέλεια τῆς ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ εὐδαιμονίας· ἡ δὲ ἐν Θεῷ εἶναι αὐτὸ τὸ ἀγαθὸν νοούμενον καὶ ἐνεργούμενον, ἐν μιᾷ πράξει καὶ θελήσει ταὐτιζομένη αὐτῇ τῇ ἐννοίᾳ τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ, καὶ ἐντεῦθεν τὸ τέλειον τῆς θείας μακαριότητος. Ἐὰν δὲ τώρα ἐξετάσωμεν τὴν θείαν φύσιν καὶ τὰ ἄπειρα αὐτῆς προσόντα σχετικῶς πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸν κόσμον, δύο ἀναφύονται ζητήματα, τὸ μὲν ἀναφερόμενον εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου, τὸ δὲ, εἰς τὴν ἐπ' αὐτοῦ θείαν πρόνοιαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ δημιουργίας.

§ 232. Λογικὴ συνέπεια τῆς φύσεως καὶ τῶν προσόντων τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸ δόγμα τῆς ἐκ τοῦ μηδενὸς δημιουργίας τοῦ κόμου. **Καὶ** τῷόντι, ἐὰν ὁ Θεὸς εἶναι αἴτιον πρῶτον, ὅ ἐστι, ποιητικὸν καὶ ἄπειρον, καὶ ἐὰν τὸ πεπερασμένον δὲν δύναται νὰ συνταὐτισθῇ μετὰ τοῦ ἀπείρου ἄνευ ἀντιφάσεως, ἕπεται ὅτι ὁ Θεὸς ἐποίησε τὸν κόσμον ἐκ τοῦ μηδενὸς διὰ τῆς ἐν αὐτῷ παντοδυναμίας ἐνεργούσης μετὰ τῶν ἄλλων αὐτοῦ προσόντων. **Καὶ** ὅμως τὸ δόγμα τοῦτο δὲν ἀπεδέχθη πάν-

τοτε ἡ Φιλοσοφία. Καὶ ἐν μὲν τῇ ἀρχαίᾳ τὸ τῆς δημιουργίας ζήτημα δύο ἔλαβε λύσεις· κατὰ μὲν τὴν πρώτην, ἡ ὕλη εἶναι συναΐδιος τῷ Θεῷ, καὶ ὑπ' αὐτοῦ μόνον διακοσμεῖται· κατὰ δὲ τὴν δευτέραν, ὁ κόσμος καὶ ὁ Θεὸς εἶναι ἓν μόνον ὂν ἄπειρον, ἀναπτυσσόμενον διὰ τῶν πεπερασμένων. Τὸ δόγμα τοῦτο εἶναι ἡ βάσις τοῦ πανθεϊσμοῦ. Ἐν δὲ τῇ νέᾳ, ἡ πρώτη λύσις δὲν ἀνεφάνη, καὶ μόνον ἔμεινεν ὁ πανθεϊσμὸς ἀντιτασσόμενος πρὸς τὸ δόγμα τῆς ἐκ τοῦ μηδενὸς δημιουργίας, ὅπερ πρεσβεύει ὁ χριστιανισμὸς καὶ ἡ ὑγιὴς φιλοσοφία. Ὅθεν ἀνάγκη νὰ ἐκθέσωμεν καὶ ἀνασκευάσωμεν διὰ βραχέων τὰ κατὰ τῆς δημιουργίας ἐπιχειρήματα τῶν πανθεϊστῶν.

§ 233. Παράλογος εἶναι κατ' αὐτοὺς ἡ δημιουργία, διότι οὐδὲν ἐκ τοῦ μηδενός· καὶ ἐὰν ἡ δημιουργία εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἐλευθέρας τοῦ Θεοῦ ἐνεργείας, οὐδὲν ἔχει ἄρα ἀπόλυτον καὶ ἀναγκαῖον κατὰ τὴν ἰδίαν σύςασιν καὶ τοὺς νόμους αὐτῆς. Προσέτι ἀντιβαίνει πρὸς τὴν φύσιν τοῦ ἀπείρου τὸ νὰ ὑπάρχῃ τὶ ἐκτὸς αὐτοῦ καὶ μὴ ταὐτιζόμενον μετ' αὐτοῦ. Ἐὰν δὲ πᾶς χρόνος εἶναι πρὸς τὸν Θεὸν στιγμὴ μία, καὶ διηνεκὲς παρόν, πῶς ἐδημιούργησεν ἐν χρόνῳ; ἄρα ἐπῆλθε στιγμὴ καθ' ἣν ἐδημιούργησεν, ἄρα ὑπάρχει καὶ πρὸς αὐτὸν παρελθὸν καὶ μέλλον. Ἐὰν τελευταῖον εἶναι ἄπειρος καὶ πάνσοφος καὶ παντοδύναμος, πῶς ἠδυνήθη νὰ ἐκλέξῃ μεταξὺ τῶν ἀπείρων δυνατῶν σχεδίων ἓν μόνον καθ' ὃ ἔπλασε τὸν κόσμον;

§ 234. Ὡς πρὸς τὴν πρώτην ἔνστασιν, οὐδεὶς παραλογισμὸς ὑπάρχει ἐν τῷ δόγματι τῆς δημιουργίας. Τὸ οὐδὲν ἐκ τοῦ μηδενὸς σημαίνει μόνον ὅτι οὐδὲν δύ-

ναται νὰ ὑπάρχῃ ἄνευ αἰτίου, καὶ τὴν ἔννοιαν τοῦ αἰτίου ἔχομεν ἐν τῇ συνειδήσει τῆς ἡμετέρας ἐνεργείας καὶ ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ λόγου ἀποκαλυπτομένῃ ἀρχῇ τῆς αἰτιότητος. Αὕτη δὲ ἡ ἔννοια περιέχει ἐν ἑαυτῇ τὸ φύσει ποιητικόν, ὥστε ἀπ' ἐναντίας αὐτὸ τὸ οὐδὲν ἐκ τοῦ μηδενὸς ἐπιβάλλει ἡμῖν τὴν πίστιν εἴς τι πρῶτον αἴτιον ποιητικόν, ὅ ἐστιν, ουσιωδῶς δημιουργόν, διάφορον καὶ κεχωρισμένον τοῦ αἰτιατοῦ, ἄλλως οὔτε αἴτιον ὑπάρχει, οὔτε αἰτιατόν. Καὶ ἡ ἔννοια τοῦ αἰτίου, καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος ἀπαιτοῦσι δύο ὅρους οὐσιωδῶς διακεκριμένους ἀλλήλων καὶ διαφόρους, συνδεομένους δὲ δι' αὐτῆς τῆς σχέσεως τῆς δημιουργίας· καὶ ἐπειδὴ ὁ πρῶτος ὅρος, ἡ τὸ αἴτιον, ἐὰν εἶναι πρῶτον, πρέπει νὰ ἦναι καὶ ἄπειρον, ἕπεται ὅτι τὸ αἰτιατὸν πρέπει νὰ ἦναι πεπερασμένον, καὶ δὲν δύναται νὰ συνταὐτισθῇ μετὰ τοῦ ἀπείρου.

§ 235. Οὕτω λύεται καὶ ἡ δευτέρα ἔνστασις. Ἐὰν τὸ πεπερασμένον δὲν ταὐτίζεται μετὰ τοῦ ἀπείρου, καὶ ἐὰν μόνον τὸ ἄπειρον εἶναι φύσει ἀπόλυτον καὶ ἀναγκαῖον, ἕπεται ὅτι ὁ κόσμος, καθὸ πεπερασμένος, εἶναι σχετικὸς καὶ ἐνδεχόμενος· καὶ εἰ τοῦτο, καὶ οἱ νόμοι αὐτοῦ μετέχουσι τοῦ ἐνδεχομένου τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ, καὶ ἀντὶ καθολικῶν καὶ ἀναγκαίων, εἶναι, ἕνεκεν τοῦ ἐνδεχομένου τούτου, μόνον γενικοὶ καὶ ϛαθεροί. Ἐπομένως, ὀφείλομεν νὰ διαστείλωμεν τοὺς νόμους τοῦ κόσμου ἀπὸ τῶν νόμων τοῦ λόγου. Οὗτοι εἶναι φύσει ἀπόλυτοι, καθολικοὶ καὶ ἀναγκαῖοι, ἄλλως, δὲν ἤθελον ἀξιωθῇ τῆς ἡμετέρας πίστεως, οὐδὲ ἠθέλομεν δι' αὐτῶν ἀναβῇ εἰς τὸ ὄντως ὂν καὶ τὸ ἄπειρον· ἀλλ' ἡ πραγματοποίησις αὐτῶν ἐν τῷ κόσμῳ, δι' ἧς οὐδέποτε ἐντελῶς πραγματοποιοῦνται,

ναι φύσει ἐνδεχομένη, ὡς ὁ κόμος, καὶ ἀδύνατον νὰ ὑπολάβωμεν αὐτοὺς ἄλλως πως ἢ ὡς σχετικοὺς καὶ ἐνδεχομένους, εἰ καὶ γενικοὺς καὶ σταθεροὺς, ἀφ' οὗ σχετικὴ καὶ ἐνδεχομένη εἶναι καὶ αὐτὴ ἡ ὕπαρξις τοῦ κόσμου. Ἡ δὲ σχέσις μεταξὺ τοῦ ἀπείρου, ἀπολύτου καὶ ἀναγκαίου ἀφ' ἑνὸς, καὶ τοῦ πεπερασμένου, σχετικοῦ καὶ ἐνδεχομένου ἀφ' ἑτέρου, συνεπιφέρει μάλιστα τὴν ἐκ τοῦ μηδενὸς δημιουργίαν, διότι μέσος ὅρος δὲν ὑπάρχει, καὶ τὸ δεύτερον δὲν δύναται νὰ ἐξέλθῃ ἐκ τοῦ πρώτου εἰμὴ διὰ δημιουργίας.

§ 236. Ἡ τρίτη ἔνστασις εἶναι ἐπίσης παρανόησις τοῦ ἀπείρου. Ἐὰν ὁ Θεὸς εἶναι ἄπειρος, ἕπεται βεβαίως ὅτι οὐδὲν ἐκτὸς αὐτοῦ, ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν ἕπεται ὅτι πάντα μετ' αὐτοῦ συνταὐτίζονται, διότι τότε ἀρνούμεθα εἰς τὸ ἄπειρον τὴν δύναμιν τοῦ ποιεῖν τι διάφορον ἑαυτοῦ, ὅ ἐστι, καταστρέφαμεν αὐτὴν τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀπείρου. Ὡσαύτως ἡ τετάρτη καὶ πέμπτη ἔνστασις ἀνάγονται εἰς τὴν αὐτὴν παρανόησιν. Ἡ στιγμὴ τῆς δημιουργίας, τὰ πρὸ αὐτῆς καὶ τὰ μετ' αὐτὴν εἶναι ἔννοιαι σχετικαὶ πρὸς ἡμᾶς, ἃς μεταφέρομεν καὶ ἀποδίδομεν εἰς τὸν Θεὸν, παρ' ᾧ δὲν δύνανται νὰ ὑπάρχωσιν. Ἄλλως, ἐὰν δὲν δυνάμεθα νὰ συμβιβάσωμεν τὸ διηνεκὲς παρὸν τοῦ Θεοῦ πρὸς τὴν ἐν χρόνῳ δημιουργίαν, καὶ αὐτὴ ἡ ἐν τῷ ἀπείρῳ χρόνῳ ἡμετέρα ὕπαρξις εἶναι ἀκατάληπτος, διότι καὶ αὕτη, ὡς ἡ ἐν τῷ ἀπείρῳ τόπῳ, εἶναι σχέσις μεταξὺ πεπερασμένου καὶ ἀπείρου, διότι ὁ χρόνος, ἀπολύτως θεωρούμενος, εἶναι εἷς καὶ ἀδιαίρετος, καὶ οὐχ ἧττον πλείονα καὶ διαδοχικὰ ἐν αὐτῷ συμβαίνουσι. Τέλος ἡ ἐκλογὴ μεταξὺ ἀπείρων δυ-

νατῶν εἶναι καὶ αὕτη σχετικὸς πρὸς ἡμᾶς τρόπος τοῦ νοεῖν καὶ ἐκφράζεσθαι. Ὁ παντοδύναμος καὶ πάνσοφος καὶ πανάγαθος εἶναι καὶ πανελεύθερος, καὶ φύσει ποιεῖ τὸ βέλτιον· ὁ ἄνθρωπος, ἀπ' ἐναντίας, καθὸ ἐν πᾶσι πεπερασμένος, διστάζει, ἀμφιβάλλει, ἀδυνατεῖ καὶ μένει ἐνίοτε ἀμφιῤῥεπὴς μεταξὺ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ, ἧττον καὶ μᾶλλον ἀγαθοῦ ἢ κακοῦ. Ἄλλως πᾶσαι αἱ κατὰ τοῦ δόγματος τῆς δημιουργίας ἀντιτασσόμεναι ὑπὸ τῶν πανθεϊστῶν ἐνστάσεις εὐκόλως ἀντιστρέφονται κατ' αὐτῶν, διότι ἐξ ἴσου μυστηριώδης εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ ἀπείρου δημιουργία τοῦ πεπερασμένου καὶ ἡ ἐξ ἐκείνου ἀναγκαία τούτου ἀπόῤῥοια, μὲ ταύτην προσέτι τὴν διαφοράν, ὅτι διὰ τοῦ δόγματος τῆς ἀποῤῥοίας τὸ ἄπειρον δὲν εἶναι πλέον ὂν λογικὸν καὶ ἠθικόν, ἀλλ' ἁπλῆ εἱμαρμένη καὶ κατώτερον αὐτοῦ τοῦ πεπερασμένου. Ἀλλ' ἵνα ἐπὶ τέλους ἐμπεδώσωμεν ἔτι μᾶλλον τὸ ἡμέτερον δόγμα, ἀπομένει νὰ τὸ παραβάλωμεν πρὸς αὐτὸ τὸ δόγμα τῶν πανθεϊστῶν, ἵνα ἴδωμεν κατὰ τὶ διαφέρουσιν ἀλλήλων, καὶ ποῖον ἐκ τῶν δύο ἁρμόζει μᾶλλον εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀπείρου, ἱκανοποιεῖ πληρέστερον τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ λόγου, καὶ κάλλιον ἐξηγεῖ τὰ φαινόμενα τῆς φύσεως καὶ τῆς συνειδήσεως.

§ 237. Τὸ ἄπειρον εἶναι, καθ' ἡμᾶς, αἴτιον πρῶτον ὂν ἀΐδιον, ἀπέραντον, ἄϋλον, ἀναλλοίωτον, ἄπειρον ἔχον δύναμιν καὶ σοφίαν καὶ ἀγαθότητα. Ὡς ἐκ τούτων, ἡ δημιουργία εἶναι πανελευθέρα, πάνσοφος καὶ πανάγαθος πρᾶξις τῆς παντοδυναμίας αὐτοῦ, καὶ ἐξ ἀνάγκης γίνεται ἐκ τοῦ μηδενός, διότι πρὸ τοῦ κόσμου καὶ μετ' αὐτὸν ὑπάρχει μόνος ὁ Θεός. Κατ' αὐτοὺς μία μόνη

ὑπάρχει ἄπειρος ὑπόστασις, ἄπειρα ἔχουσα προσόντα, ἀπείρως τροπολογούμενα, καὶ ἐκ τῶν ἀπείρων τούτων προσόντων καὶ τροπολογιῶν ἐξέρχεται κατ' ἀνάγκην ὁ κόσμος, καὶ ἡ ἀνάγκη βασιλεύει ἐν πᾶσι καὶ κατὰ πάντα, ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους. Ὥστε ἡμεῖς μὲν ἀναγνωρίζομεν ἐν τῷ Θεῷ ἐλευθερίαν, λογικότητα, ἠθικότητα, καὶ ταύτας ἀπείρους, πλείονα καὶ ἀναρίθμητα προσόντα, φύσιν μᾶλλον ἀξιοπρεπῆ καὶ ἁρμόζουσαν εἰς αὐτὸν, ἐκεῖνοι δὲ, ἀναγκαῖον τινὰ μηχανισμὸν καὶ ἀναγκαίαν ἀνάπτυξιν, καὶ ὀλιγώτερα προσόντα ἢ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ἐν ᾧ ὑπάρχει τοὐλάχιστον ἠθικότης καὶ ἐλευθερία. Ὁ δὲ λόγος ἀπαιτεῖ αἴτιον παντὸς, ἄρα καὶ τῆς ἠθικότητος καὶ τῆς ἐλευθερίας, καὶ ἐν τῷ αἰτίῳ ἀπαιτεῖ πλείονα ἢ ἐν τῷ αἰτιατῷ· ὥςε, ἢ πρέπει ν' ἀφαιρέσωμεν ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου τὴν ἐλευθερίαν, καὶ ταύτην μαρτυρεῖ ἡ συνείδησις, ἡ κοινωνία, ἡ ἱστορία, ἢ νὰ παραδεχθῶμεν αὐτὴν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, καὶ οὐχὶ ἐν τῷ Θεῷ, ὅπερ παράλογον. Ὁ λόγος ἀναγνωρίζει τὰ διάφορα καὶ τὰ ἐναντία καὶ τὰ ἀντιφατικὰ, οὐ μόνον ἐν τοῖς ὑλικοῖς ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς νοητικοῖς καὶ ἠθικοῖς, τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸ ψεῦδος, τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακὸν, τὸ καλὸν καὶ τὸ αἰσχρὸν, ἄλλως οὔτε νόησις, οὔτε μέθοδος, οὔτε συλλογισμὸς, οὔτε ἔλλογος καὶ ἠθικὴ πρᾶξις, ὁ δὲ πανθεϊσμὸς ἀποδέχεται καθολικὴν καὶ ἀπόλυτον ταὐτότητα. Ὁ λόγος διακρίνει τὸ αἴτιον ἀπὸ τοῦ αἰτιατοῦ, καὶ τὴν μεταξὺ αὐτῶν σχέσιν, καὶ εἰς τὸ αἴτιον, πρῶτον καὶ ἄπειρον, εὑρίσκει προσόντα ἐναντία πρὸς τὰ ἐν τῷ αἰτιατῷ, κατὰ δὲ τοὺς πανθεϊστὰς, οὔτε αἴτιον, οὔτε αἰτιατὸν, οὔτε σχέσις, οὔτε ἐν αὐτοῖς διάφορόν τι καὶ

ἐναντίον, ἀλλὰ τὸ ἓν καὶ τὸ πᾶν ἐν πᾶσι, καὶ ἀπόλυτος ταὐτότης. Τέλος, ἡ μὲν φύσις δὲν παρέχει ἡμῖν ἀνάπτυξιν ἑνὸς μόνου ὄντος, ἀλλὰ συνύπαρξιν πολλῶν, καὶ μυρίας μεταξὺ αὐτῶν συγκρούσεις, καὶ ἐκ τούτων ἑνότητα καὶ ἁρμονίαν· ἡ δὲ συνείδησις, ἣν εἰκονίζει πιστῶς ἡ διάλεκτος, μαρτυρεῖ τὸ ἓν καὶ τὰ πλείονα, τὸ ἐγὼ καὶ τὸ οὐκ ἐγὼ, ταὐτότητα καὶ ἑτερότητα, ἀτομικὴν ὕπαρξιν, νόησιν καὶ ἐνέργειαν, καὶ πάντα ταῦτα ἐξαλείφονται εἰς τὴν πανθεϊστικὴν ταὐτότητα. Ἐὰν δὲ ἐπὶ τέλους εἴπωσιν οἱ πανθεϊσταὶ, ὅτι ἡ ἐκ τοῦ μηδενὸς δημιουργία εἶναι ἀκατάληπτος, ἀπαντῶμεν ὅτι τὸ ἀκατάληπτον εἶναι φύσει εἰς τὰ ἀντικείμενα τοῦ λόγου (§ 129), καὶ ὅτι οὐχ ἧττον ἀκατάληπτος εἶναι ἡ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἀναγκαία ἀπόῤῥοια τοῦ κόσμου, καὶ μάλιστα ἡ δημιουργία κάλλιον ἐξηγεῖται καὶ δικαιολογεῖται διὰ τῆς θείας σοφίας καὶ ἀγαθότητος, ἐν ᾧ ἡ ἀπόῤῥοια μένει ἀνεξήγητος, καὶ ταὐτίζουσα τὰ ἐναντία, εἶναι παράλογος καὶ ἀντιφατική.

§ 238. Ἐὰν λοιπὸν ἡ δημιουργία εἶναι ἡ ἐκ τοῦ μηδενὸς ποίησις τοῦ κόσμου ὑπὸ τοῦ παντοδυνάμου, πανσόφου καὶ παναγάθου Ποιητοῦ, ἕπεται ὅτι εἶναι δῶρον τῆς θείας ἀγαθότητος· ἀλλ' ἐντεῦθεν ἀναφύονται ζητήματα, περὶ αὐτοῦ τοῦ σκοποῦ τῆς δημιουργίας, περὶ τοῦ ἐν αὐτῇ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ, περὶ τῆς συμβιβάσεως τῆς ἐλευθερίας καὶ τῶν κακιῶν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν πρόορασιν καὶ δικαιοσύνην τοῦ Θεοῦ, ζητήματα ἀναγόμενα πάντα εἰς τὴν περὶ προνοίας θεωρίαν, τὰ ὁποῖα θέλομεν πραγματευθῇ ἐν τοῖς ἐφεξῆς Κεφαλαίοις. Καὶ δυνάμεθα μέχρι τινὸς νὰ λύσωμεν αὐτὰ διὰ τῶν πορισμάτων, ἅτινα θέλομεν ἐξαγάγει ἐκ τῆς ὑπάρξεως

ῆ φύσεως καὶ τῶν προσόντων τοῦ κόσμου καὶ τῶν ἐν
ῷ κόσμῳ, ὀφείλομεν δὲ νὰ μελετήσωμεν αὐτὰ, διότι
ἐκ τούτων πρὸ πάντων ἡ ἀπιστία, καὶ διὰ τῆς λύσεως
ῶν ζητημάτων τούτων ἀσφαλῶς μεταβαίνομεν εἰς τὰς
ἀκὰς διδασκαλίας· ἀλλὰ πρέπει νὰ ἔχωμεν πάντοτε
π' ὄψιν τὰ ὅρια τῆς ἡμετέρας διανοίας, τὴν ἀτέλειαν
ῆς ἡμετέρας γνώσεως τοῦ κόσμου, καὶ τὸ ἀκατάλη-
τον τοῦ ἀπείρου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς δημιουργίας.

§ 239. Κατά τινα τῶν θεοσόφων, ἄλλον σκοπὸν
ὲν προέθετο ὁ Θεὸς ἐν τῇ δημιουργίᾳ εἰμὴ ἑαυτὸν καὶ
ὴν δόξαν του· ἀλλ' εἰ ὁ Θεὸς ἄπειρος καὶ ἀνενδεὴς,
ὐδεμίαν ἀνάγκην εἶχε τῆς δημιουργίας πρὸς δόξαν
ὐτοῦ· ἄρα προέθετο οὐχὶ ἑαυτὸν, ἀλλὰ τὸ πλάσμα,
αὶ καθὸ πανάγαθος, τὸ ἀγαθὸν τοῦ πλάσματος. Καί
ι ἁπλούστατος, ὁ συλλογισμὸς οὗτος ἔχει οὐχ ἧτ-
ν ἀνάγκην ἀναπτύξεως.

§ 240. Ἐὰν σκοπὸς τῆς δημιουργίας εἶναι τὸ ἀ-
αθὸν, καὶ τὸ ἀγαθὸν εἶναι τὸ πλήρωμα τῆς ὑ-
άρξεως, ἡ ἐκπλήρωσις τοῦ προορισμοῦ τῶν ὄντων,
κόσμος πρέπει νὰ ἦναι συνδυασμὸς μέσων καὶ τε-
ῶν, ὅ ἐςι, τάξις, καὶ ἡ πρόνοια εἶναι ἡ νόη-
ς καὶ ἡ ἐκπλήρωσις τῆς παγκοσμίου τάξεως·
ύτην δὲ ὀφείλει νὰ μελετήσῃ ἡ Θεοσοφία, ἵνα ἴ-
ἐὰν ἐκπληροῦται· ἀλλ' ἐνταῦθα δύο προσκόμματα,
ι' ἑνὸς, τὰ ἀπείρως μεγάλα, καὶ ἀφ' ἑτέρου, τὰ

ἀπείρως μικρὰ, ἐν μέσῳ δὲ τούτων ἵσταται ὁ ἄν-θρωπος, ὅστις ἑπομένως δὲν δύναται νὰ μελετή-ειμὴ τάξιν τινὰ μεσοτήτων, καὶ περὶ τῶν ἐπέκει-τῆς τάξεως ταύτης μόνον δύναται νὰ μορφώσῃ εἰκ-σίας, αἵτινες, εἰ ἔλλογοι, ἐνίοτε ἰσοδυναμοῦσι πρ-τὴν βεβαιότητα. Ἐν ταύτῃ δὲ τῇ τάξει τῶν μεσο-τήτων παρατηροῦμεν μεγίστην ποικιλίαν καὶ ἄκρ-ἑνότητα, ἰδέαν τινὰ πραγματοποιουμένην, καὶ σχέ-διον βαθμηδὸν ἐκτελούμενον, καὶ προοδευτικῶς ὑπὸ τ-ἀνθρωπίνου πνεύματος ἀνακαλυπτόμενον, ἐξ οὗ ἡ ἐ-πιστήμη καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ τὸ κάλλος τοῦ κόσμου.

§ 241. Ἵνα δὲ γνωρίσωμεν ποῖον καθ' αὑτὸ εἶ-τὸ σχέδιον τοῦτο, ὀφείλομεν νὰ προσδράμωμεν πά-λιν εἰς τὴν παρατήρησιν. Καὶ ἐν τῇ φύσει παρατη-ροῦμεν ὕλην παρέχουσαν ἔκτασιν καὶ σύμφυσιν μο-ρίων διὰ τῆς πρὸς ἄλληλα ἕλξεως αὐτῶν, ἥτις εἶ-ναι ἡ πρώτη ἀρχὴ τῆς ὑλικῆς συστάσεως. Ἀλλ-παρὰ ταῦτα εὑρίσκομεν κίνησιν, εἰς ἣν ἀνάγονται πάν-τα τὰ φαινόμενα τῆς φύσεως, καὶ ποικίλους συνδυα-σμοὺς ἀναλύσεως, συνθέσεως, ἀποσυνθέσεως, ἐξ ὧ-οἱ φυσικοὶ, μηχανικοὶ καὶ χημικοὶ νόμοι. Καὶ ἐν μὲ-τῇ μέχρι τοῦδε ἀνοργάνῳ φύσει ὁρῶμεν ἑνότητα-ποικιλίαν, σχέδιον προοδευτικῆς μορφώσεως, ἀλλ' -σκοπὸς τοῦ σχεδίου τούτου εἶναι εἰσέτι σκοτεινός. Σα-φέστερος ἀναδεικνύεται κατὰ τὴν ἐνόργανον, ἥτ-παρέχει μορφὴν, τύπον ἑνιαῖον καὶ τελειότερον, μέ-λη διάφορα, διαφόρους ἔχοντα λειτουργίας, συγκε-τρουμένας πρὸς ἕνα σκοπὸν, τὴν συντήρησιν, τὴν ἀ-νάπτυξιν καὶ πολλαπλασίασιν τοῦ ἐνοργάνου ὄντος δ-τῆς τροφῆς, αὐξήσεως καὶ νέας αὐτοῦ παραγωγῆς

ὃν τὸ σύνολον συνιστᾷ τὴν φυτικὴν ζωήν. Ἔτι διαφανέστερος ἐκδηλοῦται ὁ σκοπὸς τῆς δημιουργίας κατά ἕνα τῶν ἐνοργάνων, ἐν οἷς αἴσθησις ἐγείρεται καὶ αὐτοκινησία καὶ ἔνστιγμα, καί τις ἀμυδρὰ λάμψις φρημοσύνης, ἐξ ὧν ἡ τῶν ζώων ἡ ζωϊκὴ λεγομένη ζωή. Τελευταῖον, σκοπὸς ἔτι σαφέστερος καὶ ὑψηλότερος ἀποκαλύπτεται ἔν τισι τῶν ζώων δι' ἀνωτέρου βαθμοῦ διανοίας, διὰ τοῦ λόγου, τῆς αὐτενεργείας καὶ ἐλευθερίας, καὶ διὰ τῆς ἐκ τούτων προόδου καὶ βαθμιαίας τελειοποιήσεως. Ἡ ἀνωτάτη αὕτη βαθμὶς τῆς δημιουργίας εἶναι ἡ ἕδρα τῆς ἀνθρωπότητος. Τούτου ἕνεκεν, ὁ ἄνθρωπος ἀνακεφαλαιοῖ ἐν ἑαυτῷ πάντα τὰ προηγούμενα, τοὺς φυσικούς, μηχανικοὺς καὶ χημικοὺς νόμους, τὴν φυτικὴν καὶ ζωϊκὴν ζωήν, ἀλλὰ παρὰ ταῦτα ἔχει καὶ νόμους ἰδίους, λογικούς, ἠθικούς, κοινωνικούς, πολιτικούς, ἱστορικούς· καὶ οὐ μόνον ἔχει νόμους ἰδίους, ἀλλὰ δι' αὐτῶν ἀνακαλύπτει πάντας τοὺς ἄλλους νόμους τῆς φύσεως, καὶ κυριεύει τὰ ἄλλα στοιχεῖα, καὶ μεταχειρίζεται καὶ διευθύνει αὐτὰ ὡς μέσα τῆς ἰδίας ἀναπτύξεως καὶ τελειοποιήσεως. Ἐντεῦθεν νέα σειρὰ φαινομένων διὰ τῆς οἰκογενείας, τῆς κοινωνίας, τῆς ἀνθρωπότητος, ὧν ὁρῶμεν τὴν ἀρχὴν ἀλλ' οὐχὶ τὸ τέλος. Ἄρα καὶ ἡ σειρὰ αὕτη πρέπει νὰ ἔχῃ σκοπὸν καὶ προορισμόν, καὶ ἐπειδὴ ὁ προορισμὸς οὗτος εἶναι ὁ ἀνώτατος τῶν σκοπῶν τῆς φύσεως, περιλαμβάνει ἐν ἑαυτῷ τοὺς προηγουμένους, οἵτινες πρὸς αὐτὸν εἶναι μέσα· ὥστε, ἐὰν σκοπὸς τῆς δημιουργίας εἶναι τὸ ἀγαθὸν αὐτῆς, τοῦτο δὲν πρέπει νὰ ἦναι τὸ ἀγαθὸν τῆς ἁπλῶς ἀνοργάνου καὶ ἐνοργάνου φύσεως

ἡ τῆς φυτικῆς καὶ ζωϊκῆς, ἀλλ' αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου, οὗ ὁ προορισμὸς περιλαμβάνει τοὺς ὑποδεεστέρους προορισμοὺς τῶν ἄλλων πλασμάτων, ἅτινα προσφέρουσιν, οὕτως εἰπεῖν, εἰς αὐτὸν τὸ θέατρον, τὰ ἐργαλεῖα καὶ τὰ σύμβολα τοῦ μεγαλείου του. Τοῦ δὲ ἀνθρώπου ὁ προορισμὸς δὲν εἶναι ὁ τοῦ ἀτόμου, τῆς οἰκογενείας καὶ κοινωνίας, ἀλλ' ὁ τῆς ἀνθρωπότητος, διότι μεγίστη ἑνότης συνενοῖ πάντα τὰ ἄτομα καὶ τὰς κοινωνίας εἰς ἕνα μόνον προορισμόν. Ἄρα σκοπὸς τῆς δημιουργίας εἶναι τὸ ἀγαθὸν τῆς ἀνθρωπότητος. Καὶ τῳόντι, οἱ σκοποὶ τῆς ἀνοργάνου καὶ ἐνοργάνου φύσεως δὲν τελευτῶσι, δὲν συμπληροῦνται εἰμὴ διὰ τοῦ προορισμοῦ τῆς ἀνθρωπότητος, διότι περιλαμβάνονται ἐν αὐτῷ. Ἐὰν δὲ παράδοξον φαίνεται ὅτι εἰς τὸν σκοπὸν τοῦ ἐλαχίστου μέρους τῆς κτίσεως ὑπηρετεῖ τὸ πλεῖστον, ἂς σκεφθῶμεν ὅτι τὸ σημεῖον τοῦτο ἐν μέσῳ τοῦ παντὸς τὸ ὀνομαζόμενον ἄνθρωπος νοεῖ καὶ ἑαυτὸ καὶ τὰ ἄλλα πάντα, ἐνεργεῖ ἐπ' αὐτῶν, καὶ βαθμηδὸν τὰ κυριεύει, καὶ ἀγνοοῦμεν μέχρι τίνος θέλει προβῆ ἡ ἐπὶ τῆς φύσεως κυριαρχία του, μόνον δὲ ἐν μέσῳ τῶν ἄλλων νοεῖ καὶ γνωρίζει τὸν ποιητὴν τῶν ἁπάντων. Ἐὰν δέ τις ἐπὶ τέλους ἐρωτήσῃ, διατί ὁ Θεὸς προέθετο ὡς σκοπὸν τῆς δημιουργίας του τὸ ἀγαθὸν τῆς ἀνθρωπότητος, καταλληλοτέραν καὶ φιλοσοφικωτέραν ἀπάντησιν δὲν ἔχομεν ἧς ἔδωκεν ὁ δαιμόνιος Πλάτων, καί τοι μὴ ἐλλαμφθεὶς ὑπὸ τῶν ἀπαυγασμάτων τῆς Θείας ἀποκαλύψεως· ἀγαθὸς ἦν . . . . πάντα ὅτι μάλιστα ἠβουλήθη γενέσθαι παραπλήσια αὐτῷ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ϛ'.

Περὶ ἀγαθοῦ.

§ 242. Νῦν δὲ, ἐὰν ἐπρόκειτο πραγματικῶς καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων νὰ ἀποδείξωμεν τὸν σκοπὸν τῆς δημιουργίας ὡς ἐκ τῆς ἁρμονίας τῶν ὑλικῶν ὄντων, οὐδεμίαν ἠθέλομεν ἀπαντήσει δυσκολίαν. Ἀλλ' ἐν τούτοις ὑπάρχει καὶ ὁ ἄνθρωπος, καὶ ἐὰν σκοπὸς τῆς δημιουργίας εἶναι τὸ ἀγαθὸν τῆς ἀνθρωπότητος, ὁ ἄνθρωπος ἄρα εἶναι τὸ προσφιλέστατον ἀντικείμενον τῆς θείας προνοίας, καὶ πάντα ἐν αὐτῷ ἀγαθὰ καὶ καλά· ἀλλ' ἐνταῦθα μάλιστα δυσκολώτερα ἀναφύονται ζητήματα, πρὸς λύσιν τῶν ὁποίων ἀνάγκη νὰ πραγματευθῶμεν κατὰ μέρος, καὶ πρῶτον περὶ τοῦ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἀγαθοῦ, εἶτα δὲ περὶ τοῦ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ κακοῦ, ἵνα ἴδωμεν ποῖον ἐκ τῶν δύο ἐπὶ τέλους ὑπερτερεῖ.

§ 243. Τοῦ ἀγαθοῦ ἡ ἀπόδειξις εὔκολος. Καὶ πρῶτον αὐτὴ ἡ ὕπαρξις καὶ μόνη εἶναι ἀγαθὸν, διότι προτιμοτέρα τῆς μὴ ὑπάρξεως. Ἡ δὲ ὕπαρξις περιλαμβάνει καὶ τὴν σωματικὴν καὶ τὴν πνευματικὴν τοῦ ἀνθρώπου ζωήν. Καὶ τὸ σῶμα, εἴτε ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς ἀνατομίας καὶ φυσιολογίας, εἴτε καλολογικῶς θεωρηθῇ, παρίσταται ὡς θαῦμα προνοίας. Τωόντι, πρόνοια εἶναι ἡ πρός τινα σκοπὸν προδιάταξις ἑνὸς ἢ πλειόνων, καὶ προδιάταξις ὑπάρχει σοφωτάτη καὶ καλλίστη ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ σώματι κατά τε τὸ σύνολον καὶ τὰ μέλη αὐτοῦ θεωρουμένῳ. Καὶ τὸ μὲν σύνολον εἶναι ἁρμονικώτατον, ἕκαστον δὲ μέλος τοῦ

ὀργανισμοῦ αὐτοῦ εἶναι πρὸς τὸν ἴδιον σκοπὸν καταλ-
ληλότατον, καὶ πάντα ὁμοῦ συννεύουσι καὶ συνᾴδου-
πληρέστατα πρὸς τὸν κοινὸν σκοπόν. Οὗτος δὲ εἶν-
ἡ συντήρησις καὶ ἀνάπτυξις τῆς ζωῆς, καὶ ἡ ἐκ νέ-
παραγωγὴ πρὸς συντήρησιν καὶ διάδοσιν τοῦ γένους.
Τὸ σύστημα τῶν ὀστέων, οἱ μύωνες, τὰ νεῦρα, τ-
δέρμα, αἱ ἰδιαίτεραι σκευασίαι πρὸς τροφὴν, πέψι-
ἀναπνοὴν, κυκλοφορίαν τοῦ αἵματος, κίνησιν, αἴσθη-
σιν, ὁ ἰδιαίτερος ὀργανισμὸς ἑκάστου αἰσθητηρίου
πάντα ταῦτα εἶναι θαυμαστὰ ἔργα τῆς Θείας πρ-
νοίας, παρέχοντα ὕλην ἀνεξάντλητον εἰς τὴν μελέ-
την καὶ τὸν θαυμασμὸν τῶν ἀνθρώπων. Ἐὰν δὲ καὶ ἐξω-
τερικῶς θεωρηθῇ τὸ σῶμα, κατὰ τὸ ἀνάστημα, τὰς
διαστάσεις, τὰς ἀναλογίας, τὴν συμμετρίαν, τὴν ἔκ-
φρασιν τοῦ προσώπου, τὴν στάσιν, τὴν κίνησιν, πα-
ρίσταται ὡς κάλλιστον ἀντικείμενον, καὶ δι' αὐτοῦ ὁ
ἄνθρωπος ὑψοῦται ὡς βασιλεὺς τῆς κτίσεως. Ἀλλὰ
τὸ μοναδικὸν τοῦτο ἀριστούργημα ἐμφαίνει ὅτι ἐν τῷ
ἀνθρώπῳ δὲν ἔχει μόνον ζωϊκὸν σκοπὸν, ὡς ἐν τοῖς
ἄλλοις ζώοις, ἀλλ' εἶναι προσέτι ὄργανον ὑψηλοτέρας
καὶ εὐγενεστέρας ἀρχῆς. Τὸ κυριώτερον αὐτοῦ μέρος
εἶναι τὸ πρόσωπον, ὅπερ ὑπερτερεῖ καὶ εἰς τὰ ἄλλα
ζῶα ὅσῳ μᾶλλον πλησιάζουσιν εἰς τὸν ἄνθρωπον, καὶ
τὸ πρόσωπον δὲν ἀγγέλλει μόνον ζωϊκὰ καὶ σαρκικὰ ἐν-
στίγματα καὶ ὀρέξεις, ἀλλὰ καὶ διάνοιαν καὶ πάθος, τὰ
δύο στοιχεῖα τῆς πνευματικῆς τοῦ ἀνθρώπου ζωῆς καὶ
ἐνεργείας. Ἐνταῦθα δὲ πάλιν ἡ τοῦ Θεοῦ πρόνοια ἀρι-
δήλως καταδεικνύεται.

§ 244. Ἡ διάνοια ἀπαιτεῖ γνῶσιν τῶν ἐντὸς, τῶν
ἐκτὸς καὶ τοῦ αἰτίου ἀμφοτέρων· καὶ πρὸς τὰς τρεῖς

ταύτας γνώσεις ἐντελῶς ἀντιστοιχοῦσι τὰ ἐν ἡμῖν νοητικὰ ὄργανα· πρὸς γνῶσιν τῶν ἐκτὸς, ἡ αἴσθησις, κατὰ τὴν φύσιν καὶ ἐνέργειαν καὶ τοὺς νόμους ἑκάστης αἰσθήσεως προσηρμοσμένης εἰς τὰ ἴδια ἀντικείμενα· πρὸς γνῶσιν τῶν ἐντὸς, ἡ συνείδησις, καὶ αὕτη διηνεκὴς καὶ ἐναργεστάτη, ἀμφοτέρας δὲ ὑποκινεῖ καὶ δραστηριωτέρας καθιστᾷ διὰ τῆς προσοχῆς ἡ προσωπικὴ ἀρχή. Τηρεῖ δὲ αὐτὰς παρούσας οὕτως εἰπεῖν πάντοτε εἰς τὸ πνεῦμα, ἀνανεοῦσα ὡς ἐκ θαύματος τὰ ἀποτελέσματα αὐτῶν καὶ ἀποθησαυρίζουσα, ἡ μνήμη, συντομευθέντα διὰ τῆς ἀφαιρέσεως, καταταχθέντα καὶ συνδεθέντα διὰ τῆς συζεύξεως, καὶ τέλος ζωογονεῖ τὰ προϊόντα αὐτῶν καὶ τελειοποιεῖ διὰ τοῦ ἰδανικοῦ ἡ φαντασία, συλλαμβάνουσα τὸν τύπον τοῦτον τῆς τελειότητος διὰ τοῦ λόγου. Ἀλλὰ παρὰ ταῦτα ἐνεργεῖ πρὸς εὕρεσιν καὶ ἀπόδειξιν τοῦ ἀληθοῦς ὁ λόγος, πρὸς ἀνακάλυψιν τῶν νόμων τῆς φύσεως, καὶ γνῶσιν τοῦ ποιητοῦ αὐτῆς. Πᾶσαν δὲ τὴν νοητικὴν ἐνέργειαν ἀφ' ἑνὸς μὲν ὑποκινεῖ ἡ προσωπικὴ ἀρχὴ, ἀφ' ἑτέρου δὲ ῥυθμίζει ὁ λόγος, θαυμαστὸς καὶ οὗτος μηχανισμὸς καὶ πολὺ ἐντελέστερος τοῦ σωματικοῦ.

§ 245. Ὁ λόγος ῥυθμίζει καὶ τὴν ἠθικὴν πρᾶξιν. Τὸ ἠθικὸν στοιχεῖον, διάμεσον μεταξὺ αἰσθήσεως καὶ νοήσεως, μετέχει ἀμφοτέρων, καθ' ὅσον ἀμφότερα παράγουσιν οὐ μόνον γνῶσιν ἀλλὰ καὶ αἴσθημα, ἡδονὴν ἢ λύπην, ἐπιθυμίαν ἢ ἀποστροφὴν, ἀγάπην ἢ μῖσος, καὶ τὰ ἐκ τούτων ποικιλόμορφα αἰσθήματα καὶ διαθέσεις, ἅτινα ὀνομάζομεν πάθη· ταῦτα δὲ εἶναι ἐλατήρια ἰσχυρότατα πρὸς συντήρησιν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ ἀγάπη συνάπτει διὰ γλυκυτάτων

δεσμῶν τοὺς ἀνθρώπους πρὸς ἀλλήλους, ἐν τῇ οἰκίᾳ, ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ἐν τῇ ἀνθρωπότητι· καὶ ἀφ' οὗ διέλθῃ τὰς σφαίρας τοῦ ἔρωτος, τῆς στοργῆς, τῆς συμπαθείας, τῆς φιλίας, ἐναγκαλίζεται ἅπαν τὸ γένος διὰ τῆς καθολικῆς ἀδελφότητος. Ἀλλὰ τὸ αἴσθημα, καθὸ ζωηρότατον τῶν ἀνθρωπίνων στοιχείων, ὑπέταξεν ὁ Θεὸς εἰς τὸν λόγον, ὅστις ἀποκαλύπτει τὸν ἠθικὸν νόμον, ὃν ἐκπληροῖ ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς ἐλευθέρας ἐνεργείας τῆς προσωπικῆς ἀρχῆς, ἥτις διὰ θαυμαστῆς ἀναλογίας καὶ τὴν νόησιν ὑποκινεῖ ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ λόγου. Καὶ ἐντεῦθεν τελειοτέρα ἠθικότης καὶ νέα ἀγάπη, καθαρωτέρα καὶ εὐγενεστέρα τῆς πρώτης, οὐ μόνον πρὸς τὸ ἀληθὲς καὶ καλὸν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ ἀχώριστον τούτων ἀγαθὸν, πρὸς αὐτὸ τὸ ἀληθὲς καὶ ἀγαθὸν καὶ καλὸν ἐν τῷ ἀπείρῳ συνενούμενα καὶ ταυτιζόμενα, ἥτις παράγει τοὺς ἥρωας, τοὺς μάρτυρας, τοὺς ἁγίους, τὰ ὑψηλότερα προϊόντα τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας. Ὁ δὲ νόμος, ὃν ἐπιβάλλει ὁ λόγος, ἐκ τοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἐξαγόμενος, συναρμολογεῖ πρὸς ἄλληλα τὰ καθήκοντα καὶ τὰς ἀρετὰς, καὶ τοιουτοτρόπως τὸ ἄτομον, τὴν οἰκογένειαν, τὴν κοινωνίαν, τὸ γένος συνενοῖ πρὸς πραγματοποίησιν ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ σκοποῦ. Αὕτη δὲ ἡ ὑψηλὴ ἑνότης τοῦ ἠθικοῦ κόσμου ἐξερχομένη ἐκ τῆς ἑνότητος τοῦ νοητικοῦ, πρὸς ἣν συνᾴδει καὶ ὑπηρετεῖ ἡ τοῦ ὑλικοῦ, εἶναι ἀκαταμάχητος ἀπόδειξις ὅτι θεία πρόνοια διέπει τὰ πάντα, καὶ ὅτι σκοπὸς τῆς δημιουργίας εἶναι αὐτὸ τὸ ἀγαθὸν τῆς ἀνθρωπότητος. Ἀλλ' ἀναντίῤῥητον, ὅτι παρὰ τὸ ἀγαθὸν ὑπάρχει καὶ τὸ κακὸν, καὶ τοῦτο ὀφείλομεν ἤδη νὰ δικαιολογήσωμεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Περὶ κακοῦ.

§ 246. Τὸ κακὸν ὑπάρχει ὑπὸ πολλὰς μορφὰς καὶ κατὰ διαφόρους βαθμοὺς ἔν τε τῇ φύσει καὶ τῇ ἀνθρωπότητι. Καὶ ἐν μὲν τῇ φύσει παρατηροῦμεν παντοίας ἀνατροπὰς καὶ ἀναστατώσεις. Πολλὰς ὑπέμεινεν ἐπαναστάσεις ἡ ὑδρόγειος σφαῖρα, πρὶν ἢ λάβῃ τὴν ἐνεστῶσαν αὐτῆς μορφήν, ὁλόκληρα γένη ζώων ἐξέλιπον, καὶ νέα ἀνεφάνησαν, καὶ μεταξὺ τούτων πόλεμος ὑπάρχει ἀδιάκοπος. Ἐπὶ δὲ τῆς ἐπιφανείας αὐτῆς καὶ ἐν αὐτῇ καὶ ἐν τῇ περιεχούσῃ αὐτὴν ἀτμοσφαίρᾳ καὶ ἐκ τῶν ἀνωτέρων σφαιρῶν τῆς δημιουργίας μυρίαι προκύπτουσιν ἀταξίαι διαταράττουσαι τὴν καλλίστην τῆς φύσεως διακόσμησιν. Ἐν δὲ τῷ ἀνθρώπῳ ἡ σωματικὴ ἐντέλεια εἶναι σπανιωτάτη. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καὶ κατὰ τὴν σύστασιν καὶ κατὰ τὰς λειτουργίας, τὴν κρᾶσιν, τὰς ὀρέξεις καὶ τὴν ἐξωτερικὴν καλλονὴν αὐτοῦ τὸ ἀνθρώπινον σῶμα πολὺ κατώτερον παρίσταται τοῦ τύπου ἐκείνου τῆς τελειότητος, ὃν ἐπινοεῖ καὶ εἰκονίζει ἡ καλλιτεχνία· πρὸς δὲ, τὸ βραχὺ τοῦ βίου, αἱ ἐξωτερικαὶ ἐπιῤῥοαὶ, τὰ νοσήματα, ἡ ἀδιάκοπος προσδοκία καὶ προπαρασκευὴ τοῦ θανάτου μυριοτρόπως βασανίζουσι καὶ ἔτι ἀτελέστερον καθιστῶσιν αὐτό. Τὸ δὲ πνεῦμα περιωρισμένον, ἀδύνατον, συγκεχυμένον, ἀντιφατικὸν, φαίνεται μόνον κατ' ἐξαίρεσιν ἔχον τὴν πρὸς ὀρθὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ ἀπαραίτητον εὐθύτητα καὶ δύναμιν καὶ ἁρμονίαν. Οὐχ ἧττον δὲ δρατὸν εἶ-

ναι τὸ κακὸν κατὰ τὰς ἠθικὰς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων· ἡ ἀτομικὴ καὶ κοινωνικὴ ἀνισότης, ἡ ἀμάθεια, ἡ πλάνη, αἱ κακαὶ τῆς καρδίας διαθέσεις ἀντιτάσσουσι μυρία προσκόμματα εἰς τὴν ἠθικὴν ἀρετήν· καὶ ὅταν ὡς σπάνιον φυτὸν ἀναφύηται ἐν τῇ κοινωνίᾳ, πανταχόθεν πολεμουμένη, οὐδέποτε σχεδὸν βραβεύεται διὰ τῆς ὀφειλομένης αὐτῇ εὐδαιμονίας.

§ 247. Πρὸς λύσιν τῶν δυσκολιῶν τούτων καὶ συμβιβασμὸν τῶν ἐναντίων φαινομένων διάφορα ἐπενοήθησαν συστήματα, ἅτινα ἢ ἀρνοῦνται τὸ κακόν, ἢ θεωροῦσιν αὐτὸ ἐν διηνεκεῖ πάλῃ πρὸς τὸ ἀγαθόν, ἢ τέλος τὸ ἐξηγοῦσιν ὡς ὅρον καὶ μέσον τοῦ ἀγαθοῦ. Πρὶν δὲ ἐκφέρωμεν τὴν ἡμετέραν γνώμην, ἀνάγκη νὰ ἐξετάσωμεν πρῶτον αὐτὴν τὴν φύσιν τοῦ κακοῦ καὶ τὰ διάφορα αὐτοῦ εἴδη, καὶ ν' ἀναγάγωμεν αὐτὰ εἰς τὸν ὅσῳ τὸ δυνατὸν μικρότερον ἀριθμόν.

§ 248. Τὸ κακὸν ἀντίκειται τῷ ἀγαθῷ· καὶ ἐὰν τοῦτο εἶναι ἡ ἐκπλήρωσις τοῦ προορισμοῦ τῶν ὄντων, τὸ κακὸν εἶναι ἡ μὴ ἐκπλήρωσις ἢ ἡ ἀτελὴς ἐκπλήρωσις αὐτοῦ. Ἐκ τούτου σημαντικὴ πηγάζει συνέπεια, ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ κακοῦ προϋποθέτει τὴν πλήρη γνῶσιν τοῦ προορισμοῦ τῶν ὄντων· καὶ ἐπειδὴ πάντα τὰ ὄντα σχετίζονται πρὸς ἄλληλα κατὰ τὴν φύσιν, τὴν ἐνέργειαν, τὸν σκοπὸν καὶ προορισμὸν αὐτῶν, ἡ ἔννοια τοῦ κακοῦ προϋποθέτει τὴν βεβαίαν γνῶσιν τοῦ προορισμοῦ τῆς ὅλης δημιουργίας. Ἐκ τούτου ἐπίσης προκύπτει, ὅτι πάντα τὰ εἴδη τοῦ κακοῦ, τὸ μεταφυσικὸν λεγόμενον καὶ τὸ φυσικὸν καὶ τὸ ἠθικόν, ἀνάγονται εἰς ἕν, διότι κοινὸς αὐτῶν χαρακτὴρ εἶναι ἡ μὴ ἐκπλήρωσις ἢ ἡ ἀτελὴς ἐκπλήρω-

σις τοῦ προορισμοῦ τῶν ὄντων· αὗται δὲ προέρχονται ἔκ τινος ἀτελείας ὑλικῆς ἢ πνευματικῆς, ἡ δὲ ἀτέλεια εἶναι πέρας· ὥστε τὸ κακὸν εἶναι οὐσιωδῶς ἓν, καὶ ἀνάγεται εἰς τὴν ἀτέλειαν τῆς πεπερασμένης φύσεως τῶν ὄντων. Οὕτω δὲ δικαιολογεῖται ἡ ὕπαρξις, καὶ ἐξηγοῦνται τὰ στοιχεῖα τοῦ κακοῦ. Ὁ Θεὸς δημιουργῶν, δὲν ἠδύνατο νὰ δημιουργήσῃ εἰμὴ πεπερασμένα ὄντα· καὶ ἐν ᾧ εἶναι φύσει ἄπειρος, ὅ ἐςιν, ἀΐδιος, ἀπέραντος, ἄϋλος, ἀναλλοίωτος, παντοδύναμος, πάνσοφος, πανάγαθος, τὰ πλάσματα αὐτοῦ ἔπρεπε νὰ ἦναι περιωρισμένα ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ, μετέχοντα ἐν μέρει τῆς ὕλης, ὑποκείμενα εἰς τὴν διαδοχὴν, τὴν διαφορὰν, τὴν ἀδυναμίαν, τὴν ἀτελῆ γνῶσιν καὶ ἠθικότητα, καὶ ταῦτα καὶ οὐχὶ ἕτερα εἶναι τὰ στοιχεῖα καὶ αἱ πηγαὶ τοῦ κακοῦ. Ὥστε ἡ ὕπαρξις τοῦ κακοῦ δικαιολογεῖται καὶ δὲν καταστρέφει τὴν θείαν πρόνοιαν καὶ ἀγαθότητα, διότι τὸ κακὸν εἶναι ὅρος ἀπαραίτητος τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ τὸ ἀγαθὸν ὑπάρχει. Ἄλλο ζήτημα λοιπὸν δὲν ἀπομένει εἰμὴ ὡς πρὸς τὸν βαθμὸν, τὸν σκοπὸν, τὴν διανομὴν τοῦ κακοῦ σχετικῶς πρὸς τὸ ἀγαθόν.

§ 249. Ἀλλὰ πρὶν ἢ ἔλθωμεν εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ ζητήματος τούτου, ἀνάγκη νὰ παρατηρήσωμεν ά. ὅτι πολλάκις νομίζομεν κακὰ ὅσα πραγματικῶς δὲν εἶναι τοιαῦτα, καὶ τοῦτο ἕνεκεν αὐτῆς τῆς ἐννοίας τοῦ κακοῦ, τῆς φαντασίας, τῶν παθῶν τῆς ψυχῆς μας, τῶν κοινωνικῶν προλήψεων, τῶν δεισιδαιμονιῶν καὶ τῶν παραλόγων ἠθῶν καὶ ἐθίμων· 6'. ὅτι καὶ πάντα ἂν εἴχωμεν τὰ ἀγαθὰ ὧν εἴμεθα ἐπιδεκτικοὶ, πάλιν δὲν ἤθελον κορέσει ἣν ἔχει ὁ ἄνθρωπος ἀκόρεςον

ἐπιθυμίαν ἀπείρου ἀγαθοῦ· γ΄. ὅτι οὐδὲν δικαίωμα ἔχομεν ἀπέναντι τοῦ Θεοῦ πρὸς ἀπαίτησιν τοῦ ἄκρου καὶ ἀπείρου ἀγαθοῦ, διότι ὁ Θεός, καθὸ Ποιητὴς καὶ Κύριος ἡμῶν, ἠδύνατο νὰ χορηγήσῃ τὸ εἶναι καὶ τὸ ἀγαθὸν κατὰ τὸ μέτρον τῆς ἰδίας θελήσεως· δ΄. ὅτι πολλὰ τῶν κακῶν προέρχονται ἐξ ἡμῶν, οἵτινες πολλαχῶς καὶ πολυτρόπως γινόμεθα αἴτιοι τοῦ ἡμετέρου κακοῦ διὰ τῆς ἀκρασίας περὶ τὸ σῶμα, τῆς ἀπροσεξίας περὶ τὴν νόησιν, τῆς ἀδυναμίας περὶ τὴν θέλησιν, καὶ ἐντεῦθεν αἱ κακαὶ ἕξεις, αἵτινες, μεταβαλλόμεναι εἰς φύσιν, διαφθείρουσιν ὑλικῶς, νοητικῶς καὶ ἠθικῶς, καὶ τὴν διαφθορὰν ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεὰν μεταδίδουσι.

§ 250. Πάντων δὲ τούτων ἀφαιρεθέντων, ὀλίγα κακὰ ὑπολείπονται, καὶ ταῦτα εὐκόλως δικαιολογοῦνται. Καὶ τὰ μὲν ἐκ τῆς φύσεως καὶ τῶν ἐν αὐτῇ ὑλικῶν ἀταξιῶν, φανερὸν ὅτι μόνον κατ' ἐπιφάνειαν εἶναι ἀταξίαι, ἀλλὰ κατ' οὐσίαν εἶναι ἀποτελέσματα τῆς καθολικῆς τάξεως τοῦ κόσμου, ἐν ᾗ πάντα συνδέονται τοιουτοτρόπως, ὥστε, ἐὰν ἓν μόνον στοιχεῖον ἀφαιρεθῇ, πάντα ἀνατρέπονται. Ἐκ ταύτης δὲ τόσα προκύπτουσιν ἀγαθὰ πρὸς συντήρησιν καὶ τέρψιν καὶ διδασκαλίαν τοῦ ἀνθρώπου, ὥστε ἀμείβουσιν ἀφθόνως τὰ σπάνια καὶ οὐχὶ διαρκῆ καὶ ἀπαραίτητα κακά, ἅτινα πρὸς τοῖς ἄλλοις καθ' ἑκάστην περιορίζουσιν ἢ μετριάζουσιν αἱ πρόοδοι τῆς ἐπιστήμης. Τὰ δὲ ἐκ τῆς συστάσεως τοῦ ἀτόμου, ἐκ τῆς ἀνισότητος τῶν ὑλικῶν, νοητικῶν καὶ ἠθικῶν δυνάμεων προερχόμενα, ἐὰν ἀφαιρεθῶσι τὰ εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς ἢ τοὺς προγόνους ἀποδοτέα, ὅσα ὑπολείπονται εἶναι ἀ-

ωτελέσματα τῆς ἐν τοῖς πεπερασμένοις ἀνεξαλείπτου ἰαφορᾶς καὶ ποικιλίας, καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐν αὐτοῖς μίαν ἀτέλειαν ἀναπληροῖ ἢ δύναται ν' ἀναπληρώση ἄλλη τελειότης, καὶ σπανίως εἶναι τοιαῦτα καὶ τοιαῦτα, ὥστε ὁ ὑπομένων αὐτὰ νὰ μὴ δύνηται δι' ἐλλόγου καὶ ἐπιμόνου θελήσεως ν' ἀπεργασθῇ καὶ ἐν μέσῳ αὐτῶν ἀνεκτὴν, ἐὰν οὐχὶ εὐτυχῆ, τὴν ὑλικὴν ζωὴν, καὶ ν' ἀπολαύσῃ τὴν ἐκ τῆς ἠθικότητος ἐσωτερικὴν καὶ ἀναφαίρετον εὐδαιμονίαν. Τέλος, πᾶσαι αἱ κοινωνικαὶ ἀνισότητες εἶναι ἄφευκτος συνέπεια τῆς μεταξὺ τῶν ἀτόμων ὑλικῆς νοητικῆς καὶ ἠθικῆς ἀνισότητος· καὶ ὅσαι ἐξ αὐτῶν δὲν δύνανται νὰ ἐξαλειφθῶσι διὰ τῆς προόδου τῶν φώτων, τῆς ἠθικῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς τελειοποιήσεως τῶν θεσμῶν καὶ τῶν νόμων, εἶναι στοιχεῖα ἀπαραίτητα πρὸς ἁρμονίαν τοῦ ὅλου, ὡς ἀποδεικνύεται εὐκόλως πρὸς τὰ παράλογα τῶν κοινωνιστῶν ἐπιχειρήματα· διότι οἱοσδήποτε νέος κοινωνικὸς ὀργανισμὸς ἤθελεν ἀντικατασταθῆ, οὔτε τὰ ὑπάρχοντα κεινὰ ἤθελε θεραπεύσῃ, οὔτε, ἐὰν ἐθεράπευεν αὐτὰ πρὸς στιγμὴν, ἤθελε προλάβει τὴν ἀνανέωσιν τῶν αὐτῶν καὶ βαρυτέρων ἔτι ἀτοπημάτων.

§ 251. Ἐκτὸς δὲ τούτων, τὸ ὑπολειπόμενον κακὸν χρησιμεύει πρὸς τιμωρίαν, διδασκαλίαν καὶ δοκιμασίαν. Ὁ ἄνθρωπος, ἕνεκεν τῆς ἀτελείας του, ῥέπει πρὸς τὴν κατάχρησιν τῶν δώρων τοῦ Θεοῦ, τὴν παράβασιν τῆς λογικῆς καὶ ἠθικῆς τάξεως, ἐξ ἧς ἡ κοινωνικὴ καὶ πολιτική. Ἡ παράβασις ἐπιφέρει ἐξ ἀνάγκης τὸ κακὸν, ὅπερ εἶναι ἀναγκαῖον καὶ ἄφευκτον αὐτῆς ἀποτέλεσμα· τοῦτο δὲ οὐ μόνον εἶναι ἡ φυσικὴ τῆς παραβάσεως τιμωρία, ἣν ἀπαιτεῖ ἡ δικαιοσύνη,

ἀλλὰ χρησιμεύει καὶ ὡς διδασκαλία πρός τε τὸν τιμωρούμενον καὶ τοὺς ἄλλους. Ὅταν δὲ τὸ κακὸν δὲν ἐξηγῆται οὔτε διὰ πάντων τῶν προηγουμένων, οὔτε καθὸ τιμωρία καὶ διδασκαλία, χρησιμεύει ὡς δοκιμασία, ἥτις εἶναι ἡ διὰ τοῦ κακοῦ τελειοποίησις τῆς ἀρετῆς, διότι ἡ ἀρετή, ὅσῳ πλείονα καὶ μείζονα ἀπαντᾷ προσκόμματα, τοσούτῳ μᾶλλον ἀξιόμισθος γίνεται, καὶ ἑκάστη ἀρετὴ ὑποθέτει κακόν τι, πρὸς ὃ ἀντιτάσσεται, ποτὲ μὲν διὰ τῆς καρτερίας, τῆς γενναιότητος καὶ τῆς ἀνδρίας, ποτὲ δὲ διὰ τῆς ὑπομονῆς, τῆς πραότητος καὶ τῆς ταπεινοφροσύνης. Ὥστε πᾶν κακὸν εἶναι ἀφορμὴ καὶ κέντρον ἰδιαιτέρας ἀρετῆς, καὶ μόνον διὰ τοῦ κακοῦ ἡ ἀρετὴ καθαρίζεται, κραταιοῦται καὶ τελειοποιεῖται. Καὶ τοῦτο εἶναι στοιχεῖον οὐσιωδέστατον τῆς ἐν τῷ κόσμῳ ἠθικῆς διοικήσεως τῆς θείας Προνοίας.

§ 252. Πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ὅλης θεωρίας τῆς Προνοίας ταύτης, δύο οὐσιώδη ζητήματα ὑπολείπονται· α΄. διατί ὁ Θεὸς γινώσκων τὰς μελλούσας καταχρήσεις τοῦ ἀνθρώπου, δὲν ἐμπόδισεν, ἀλλ' ἠθέλησεν αὐτὰς, καὶ πῶς δύνανται αὗται ν' ἀποδοθῶσιν εἰς τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου, ἐν ᾧ ἦσαν παρὰ Θεοῦ προδιατεταγμέναι; ἐν ἄλλοις λόγοις, πῶς συμβιβάζεται ἡ πρόγνωσις καὶ ἡ ἀγαθότης τοῦ Θεοῦ πρὸς τὴν ἠθικὴν ἐλευθερίαν καὶ τὰς καταχρήσεις αὐτῆς; β΄. πῶς συμβιβάζεται ἡ θεία δικαιοσύνη πρὸς τὰς ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἀδικίας, διότι μετὰ τὴν τιμωρίαν, τὴν διδασκαλίαν, τὴν δοκιμασίαν, πρὸς τί ἐπὶ τέλους ἡ ἀρετὴ, ἐὰν κατεδικάσθη εἰς παντοτεινὴν βάσανον καὶ κακουχίαν;

§ 253. Περὶ τοῦ πρώτου παρατηρητέον, ὅτι ἡ ἠθικὴ ἐλευθερία, ὡς θέλομεν ἀποδείξει ἐν τῇ Ἠθικῇ, οὐδὲν ἕτερον εἶναι ἢ τὸ οὐσιῶδες καὶ ἀνεξάλειπτον προσὸν τῆς προσωπικῆς ἀρχῆς, ἧς ἄνευ οὔτε νόησις οὔτε πρᾶξις, καὶ τὴν ἠθικὴν ἐλευθερίαν μαρτυρεῖ οὐ μόνον ἡ συνείδησις, ἀλλὰ καὶ οἱ λόγοι καὶ αἱ πράξεις καὶ οἱ θεσμοὶ καὶ νόμοι τῆς ἀνθρωπότητος· εἶναι ἄρα γεγονὸς, περὶ οὗ δὲν δυνάμεθα νὰ ἀμφιβάλωμεν. Οὐδεμία δὲ ὑπάρχει ἐναντιότης μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς Θείας προγνώσεως, διότι αὕτη οὐδὲν ἔχει καταναγκαστικὸν, εἶναι ἁπλῆ ὅρασις τοῦ μέλλοντος, οἵα ἡ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὅρασις τοῦ παρελθόντος· καὶ ταῦτα ἀνθρωπίνως ἐκφραζόμενα, ἀλλὰ πρὸς τὸν Θεὸν, ἄκυρος ἡ λέξις, διότι ἐν αὐτῷ, ὡς ἀπεδείξαμεν (§ 226), πάντα ταυτόχρονα· ἄρα ἡ θεία πρόγνωσις εἶναι γνῶσις ἄπειρος συνυπάρχουσα ἐν αὐτῷ μετὰ τῶν ἄλλων ἀπείρων προσόντων, καὶ συμβιβάζεται πρὸς τὰ ἐν χρόνῳ διαδοχικὰ γεγονότα, εἴτε ἐλεύθερα εἴτε μή. Ἡ δὲ θεία ἀγαθότης προτιθεμένη ἐν τῇ δημιουργίᾳ τὸ ἀγαθὸν τῆς δημιουργίας, προέθετο τὸ ἀγαθὸν τοῦ πεπερασμένου, ἄρα οὐχὶ ἀμιγὲς κακοῦ· ὥστε τὸ ζήτημα ἀνάγεται εἰς τοῦτο· ἐὰν προτιμοτέρα ἡ ἐλευθερία μετὰ πασῶν τῶν καταχρήσεων αὐτῆς, ἢ ἡ ἔλλειψις πάσης ἐλευθερίας· καὶ οὕτως ἀναγόμενον, δὲν εἶναι πλέον ζήτημα, διότι εἰ μὴ ὑπῆρχεν ἐλευθερία, οὔτε ἄνθρωπος, οὔτε νόησις, οὔτε πρᾶξις, οὔτε ἀξίωμα καὶ μεγαλεῖον τοῦ ἀνθρώπου ἤθελεν ὑπάρχει. Τῳόντι, ἡ μὲν αἴσθησις, ἄνευ τῆς ἀντιλήψεως, τῆς ἐλευθέρας, τουτέστιν, ἐνεργείας τῆς προσωπικῆς ἀρχῆς δὲν ἤθελεν εἶσθαι εἰμὴ ἀναγκαῖος μηχανισμὸς ἄγονος πάσης ἐννοίας· ἡ δὲ νόη-

σις, εἴτε τῶν ἔξωθεν προσγινομένων, εἴτε τῶν ἔσωθεν ἀποκαλυπτομένων παρὰ τοῦ λόγου, ἀδύνατος ἄνευ προσωπικῆς ἀρχῆς, ἥτις παράγει καὶ τὴν πρᾶξιν. Ἀλλ' ἡ προσωπικὴ ἀρχὴ δὲν εἶναι τοιαύτη εἰμὴ δι' ἧς ἔχει φύσει ἐλευθερίας. Ὥστε οὐσιωδῶς ἡ ἀτομικότης τοῦ ἀνθρώπου, τὸ ἐγὼ, ἀνάγονται εἰς τὴν ἐλευθερίαν, δι' ἧς καὶ ἐξ ἧς πάντα τὰ θαύματα τῆς ἐπιστήμης, τῆς βιομηχανίας καὶ τῆς ἠθικῆς ἀναπτύξεως· διὸ ἡ ἐλευθερία οὐ μόνον εἶναι αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἀγαθὸν, ἀλλὰ τὸ μέγιστον τῶν ἀγαθῶν, διότι χωρὶς αὐτῆς οὐδὲν ἕτερον ἀγαθὸν ὑπάρχει ἢ κατορθοῦται. Αἱ δὲ καταχρήσεις αὐτῆς εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς πεπερασμένης φύσεως τοῦ ἀνθρώπου· ἀλλ' αὗται, ἂν καὶ, καθ' ἑαυτὰς θεωρούμεναι, εἶναι ἀναντιῤῥήτως καὶ ἀπολύτως κακὰ, προφανὲς ὅμως ὅτι δὲν ὑπερέχουσι τῶν ἐκ τῆς ἐλευθερίας ἀγαθῶν, καὶ προσέτι εἶναι καὶ αὗται ἀφορμαὶ ἄλλων ἀγαθῶν, καὶ ἀγνοοῦμεν μέχρι τίνος θέλουσιν ἐκλείψει, ἢ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῶν ἐξαλειφθῇ, προϊούσης τῆς ἀνθρωπίνης τελειοποιήσεως, ἣν ἡ ἱστορικὴ πρόοδος ἐναργῶς ἤδη ἀγγέλλει, καὶ ἔτι πληρεστέραν ἐγγυᾶται ἐν τῷ μέλλοντι. Ἀλλὰ πῶς καὶ διατί ἡ ἀρετὴ ἐν τοσούτῳ βασανίζεται καὶ τιμωρεῖται;

§ 254. Πρὸς λύσιν τοῦ δευτέρου τούτου ζητήματος, συμφέρει νὰ διαιρεθῇ, καὶ ἐξετασθῇ, πρῶτον, σχετικῶς πρὸς τὴν ἀρετὴν, καὶ δεύτερον, πρὸς τὴν κακίαν. Καὶ οἱ μὲν ἐντελῶς ἐνάρετοι εἶναι ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ὀλίγιστοι. Τὸ οὐδεὶς δίκαιος, οὐδεὶς ἀναμάρτητος, εἶναι οὐ μόνον θρησκευτικὴ ἀλλὰ καὶ φιλοσοφικὴ ἀλήθεια, καὶ σπανιώτατοι ἀναφαίνονται ὅσοι φθάνουσιν εἰς ἐκεῖνον τὸν βαθμὸν τῆς ἀρετῆς, ὃν

πιτρέπει ἡ ἀνθρωπίνη ἀδυναμία, καταβάλλοντες πάσας τὰς ἀναγκαίας πρὸς τοῦτο προσπαθείας. Οὐδὲν ὅμα δικαίωμα ἔχει ὁ κοινὸς ἄνθρωπος πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν. Ἀλλὰ προσέτι καὶ αὐτοὶ οἱ φαινόμενοι ἐνάρετοι δὲν εἶναι πάντοτε τοιοῦτοι· ἐνίοτε ἡ ἀρετὴ εἶναι ἁπλῆ ἐπίφασις ἢ ἐγωϊστικὸς ὑπολογισμός· τὰς φαινομένας ἀρετὰς οὐδετεροῖ ἐνίοτε ὑποκεκρυμμένη κακία. Τελευταῖον, πρὸς τὴν ἀρετὴν ἀντιστοιχεῖ πάντοτε βαθμός τις κοινωνικῆς εὐημερίας, ἥτις αὐξάνει καθ' ὅσον ἀναπτύσσεται καὶ τελειοποιεῖται ἡ ἀνθρωπίνη ἠθικότης· διότι ἄνευ δικαιοσύνης τινὸς καὶ ἠθικότητος οὐδεμία κοινωνία ἤθελε διατηρηθῆ οὔτε στιγμήν. Φυσικὴ δὲ τούτου συνέπεια καὶ πραγματικὴ ἐνταυτῷ ἀλήθεια εἶναι, ὅτι ὅσῳ μᾶλλον συμμορφοῦται τὸ ἄτομον πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς δικαιοσύνης καὶ πάσης ἐν γένει ἠθικότητος, τόσῳ μᾶλλον μεταλαμβάνει τῶν κοινωνικῶν ἀγαθῶν· ἡ δὲ κοινωνικὴ τελειοποίησις, πρὸς ἣν σπεύδει ἀνενδότως ἡ πρόοδος τῆς ἀνθρωπότητος, ὑφίσταται εἰς τὴν ἐντελῆ ἀντιστοιχίαν τῆς ἀρετῆς πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν. Ἀλλὰ καὶ τὰς ἀμοιβὰς ταύτας ἐὰν δὲν εἶχεν ἡ ἀρετή, ἡ ἀληθὴς ἀρετὴ εἶναι αὐτὴ πρὸς ἑαυτὴν ἀμοιβή, καὶ τόσον εἶναι ἐπαρκὴς εἰς ἰδίαν εὐδαιμονίαν, ὥστε ἠδυνάμεθα αὐτὴν τὴν εὐδαιμονίαν νὰ ὁρίσωμεν συνείδησιν τῆς ἀρετῆς. Ὡσαύτως ἡ κακία δὲν εἶναι πάντοτε οἵα φαίνεται· ἄγνωστος ἀρετὴ ὑποκρύπτεται ἐνίοτε ὑπὸ τὴν ἐπίφασιν τῆς κακίας. Καὶ πρὸς τὴν κακίαν ἐπίσης ἀντιστοιχεῖ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἡ στέρησις τῶν κοινωνικῶν ἀγαθῶν, καθὼς πρὸς τὴν ἀρετὴν ἡ ἀπολαυὴ αὐτῶν. Καὶ ὅταν ἡ κακία δὲν τιμωρῆται ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, ἔχει ἀχώριστον καὶ ἀ-

κοίμητον τιμωρὸν τὸν ἔλεγχον καὶ τὸν δηγμὸν τῆς συνειδήσεως. Τὴν δὲ ἐξωτερικὴν τιμωρίαν ἀναβάλλει ἐνίοτε ὁ Θεὸς, ἵνα ἀφήσῃ καιρὸν εἰς μετάνοιαν, ἢ ὅπως ἐπισημοτέραν καταδείξῃ τὴν τιμωρίαν, ἢ τέλος ἀνέχεται τὴν κακίαν πρὸς δοκιμασίαν τῆς ἀρετῆς. Ἀλλ' ὅπως καὶ ἂν ἔχωσι τὰ περὶ τούτων ἐν τῷ δε τῷ κόσμῳ, ἡ ἠθικὴ τάξις, καθὸ ἀπόλυτον πρόσταγμα τοῦ θείου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου, κατ' ἀναγκαίαν καὶ ἄφευκτον συνέπειαν ἐκπληροῦται ἢ ἐν τῇ παρούσῃ ζωῇ ἢ ἐν ἄλλῃ, ἣν προαισθάνεται ἡ ἀνθρωπότης καὶ προαναγγέλλει ἁπανταχοῦ τῆς ἱστορίας της διὰ τῶν θρησκευμάτων καὶ ἠθῶν καὶ ἐθίμων καὶ νόμων, καὶ διὰ τοῦ ὁμοφώνου κηρύγματος τῶν μεγάλων αὐτῆς φιλοσόφων. Ἀλλὰ περὶ τούτου ἐκτενέστερον ἐν τῇ Ἠθικῇ, ἐν ᾗ καὶ περὶ τῶν σχέσεων τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν, ὅ ἐστι, περὶ εὐσεβείας, λατρείας καὶ προσευχῆς, διότι ταῦτα οὐδὲν ἕτερον εἶναι ἢ τὰ πρὸς Θεὸν καθήκοντα.

ΒΙΒΛΙΟΝ Β.

—

ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΠΡΑΞΕΩΣ

Η

ΑΓΑΘΟΛΟΓΙΑ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.

Περὶ τοῦ ἀντικειμένου τῆς Ἀγαθολογίας καὶ τῶν ἐσωτερικῶν αὐτῆς διαιρέσεων.

§ 255. **Κ**αθὼς ἡ Λογικὴ ἔχει ἀντικείμενον τὸ ἀληθὲς, καὶ ἡ Καλολογία, τὸ καλὸν, οὕτως ἡ Ἀγαθολογία εἶναι ἡ ἐπιστήμη τοῦ ἀγαθοῦ. Καὶ ἐπειδὴ τοῦτο εἶναι ὁ πρὸς ὃν ὅρος τῆς πράξεως, ἕπεται ὅτι ἡ Ἀγαθολογία ἀποτελεῖ τὸ δεύτερον τμῆμα τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν, ὡς αἱ προηγούμεναι ἀποτελοῦσι τὸ πρῶτον τὸ ἀφορῶν τὴν νόησιν. Ὑποδιαιρεῖται δὲ αὕτη εἰς τρία Μέρη, διότι ἡ πρᾶξις δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ ἀτομικῶς, καὶ τότε ἔχομεν τὴν κυρίως λεγομένην Ἠθικὴν, ἢ κοινωνικῶς, ἐξ οὗ ἡ Φιλοσοφία τοῦ δικαίου, ἢ ἱςορικῶς, καὶ ἐκ τούτου ἡ Φιλοσοφία τῆς ἱστορίας, ὡς εἴπομεν ἐν § 3.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ.

Ἠθική.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Περὶ τοῦ ἀντικειμένου τῆς Ἠθικῆς καὶ τῶν ἐσωτερικῶν αὐτῆς διαιρέσεων.

§ 256. Ἐὰν ἡ φιλοσοφία περιωρίζετο εἰς τὴν θεωρίαν τῆς νοήσεως, ἤθελεν εἶσθαι λίαν ἀτελής, διότι ὁ ἄνθρωπος προωρίσθη εἰς τὴν ἐνέργειαν· ἅμα γίνῃ κύριος ἑαυτοῦ, ἐνεργεῖ πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως ἐφ' ἑαυτοῦ, ἐπὶ τοῦ κόσμου, ἐπὶ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Παρατηρητέον δὲ, ὅτι ἡ ἐνέργεια ἀντιστοιχεῖ σχεδὸν πάντοτε πρός τινα ἰδέαν. Ἐκ τούτου δύο συνέπειαι· ὅτι ἡ θεωρία τῆς νοήσεως πρέπει νὰ προηγῆται τῆς θεωρίας τῆς πράξεως, καὶ ὅτι ἡ πρᾶξις εἶναι ἐπιδεκτικὴ ἐπιστημονικῆς θεωρίας, καὶ οὕτως ἡ ὕπαρξις καὶ ἡ θέσις τῆς Ἠθικῆς ἐν μέσῳ τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν δικαιολογεῖται.

§ 257. Ἐὰν δέ τις εἴπῃ, ὅτι οὐδεὶς γίνεται ἐνάρετος δι' ἐπιστήμης, ὅτι ἡ ποικιλία τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων δὲν ἐπιτρέπει ὁμοιομόρφους καὶ σταθεροὺς κανό-

νας, καὶ ὅτι ἀρκεῖ εἰς ἠθικὴν μόρφωσιν τῶν ἀνθρώπων ἡ θρησκευτικὴ διδασκαλία, ἀπαντῶμεν, ὅτι ναὶ μὲν διαφέρει πάσης ἄλλης ἐπιστήμης ἡ Ἠθικὴ, διότι τοὺς κανόνας αὐτῆς ἐφαρμόζει ὁ ἄνθρωπος εἰς ἑαυτὸν, καὶ ὡς ἐκ τούτου μυρία ἀπαντᾷ προσκόμματα κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν, ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου, θαυμάσια εἶναι τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀγωγῆς, τῆς ἀσκήσεως καὶ τῆς ἕξεως· καὶ ἀπεριόριστος μὲν εἶναι ἡ ποικιλία τῶν τε ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν περιστάσεων, ἐν μέσῳ τῶν ὁποίων ἐνεργοῦμεν, ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὰ πρῶτα καὶ οὐσιώδη στοιχεῖα τῆς φύσεώς του εἶναι ἁπανταχοῦ καὶ πάντοτε ὁ αὐτὸς, καὶ τὸν αὐτὸν ἑπομένως ἔχομεν πάντες προορισμὸν, τὸν αὐτὸν νόμον, ὅστις, καθὸ πόρισμα τοῦ λόγου, εἶναι καθολικὸς, ἀναγκαῖος καὶ ἀμετάτρεπτος, καὶ δύναται ὡς ἐκ τούτου νὰ γίνῃ ἀντικείμενον ἐπιστήμης. Ἐὰν δὲ ἐνίοτε ἀναφύονται συγκρούσεις καθηκόντων, αὗται εἶναι σπανιώταται, καὶ πρὸς λύσιν τῶν ἐκ τούτων ἀποριῶν, ἔχομεν ἀρκετὰ βοηθήματα ἐν αὐτῇ τῇ ἐπιστήμῃ. Ὡς δὲ πρὸς τὴν τελευταίαν ἔνστασιν, παρατηροῦμεν, ὅτι πᾶσα ἐπιστήμη εἶναι καθολικὴ καὶ ἀνεξάρτητος τοῦ θρησκεύματος, καὶ ὅτι ἰδίως ἡ Ἠθικὴ συχνάκις ἐχρησίμευσε πρὸς διάγνωσιν τοῦ μόνου ἀληθοῦς θρησκεύματος, καὶ δι' αὐτῆς οὐχὶ σπανίως ἐπιστρέφομεν εἰς τὴν πίστιν. Προσέτι δὲ ἡ Ἠθικὴ εἶναι ἡ βάσις τοῦ δικαίου· καὶ ἐὰν δυνατὸν ν' ἀμφισβητήσῃ τις περὶ τῆς ἀνάγκης καὶ νομιμότητος τῆς Ἠθικῆς, οὐδεὶς βεβαίως τολμᾷ νὰ κηρύξῃ ἄσκοπον καὶ περιττὴν τὴν φιλοσοφικὴν θεωρίαν τῶν κοινωνικῶν νόμων, καὶ οὐδεὶς ἤδη ἀρνεῖται τὰς ἐπὶ πολὺ παραγνωρισθείσας σχέσεις τῶν δύο τούτων μερῶν τῆς Ἀγα-

θολογίας πρὸς τὸ τρίτον, τὴν φιλοσοφικὴν θεωρίαν τῆς ἱστορίας.

§ 258. Ἴδιον δὲ τῆς Ἠθικῆς ἀντικείμενον εἶναι ἡ θεωρία τῶν ἀτομικῶν καθηκόντων. Καὶ ἐπειδὴ καθῆκον εἶναι πᾶσα πρᾶξις ὑποχρεωτικὴ, τρία ἔχει μέρη ἡ ἠθικὴ θεωρία· τὸ μὲν περὶ τῶν ἐλατηρίων τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων πραγματευόμενον, τὸ δὲ, περὶ τοῦ ὑποχρεωτικοῦ αὐτῶν σκοποῦ ἢ τοῦ νόμου αὐτῶν, καὶ τὸ τρίτον, περὶ τῶν ἰδιαιτέρων διατάξεων τοῦ νόμου τούτου, ἢ περὶ τῶν καθ' ἕκαστα καθηκόντων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Περὶ τῶν ἐλατηρίων τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων.

§ 259. Ἡ πρᾶξις εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἐνεργείας τῶν ἀνθρωπίνων δυνάμεων. Καὶ ἤδη ἠξεύρομεν πόσαι καὶ ποῖαι εἶναι αἱ ἐσωτερικαὶ ἐκεῖναι δυνάμεις, ἃς νοητικὰς ὀνομάζομεν, καὶ εἴδομεν ὅτι ὑποκινοῦνται ὑπὸ τῆς προσωπικῆς ἀρχῆς. Αὕτη δὲ κινεῖ καὶ τὸ σῶμα, παράγουσα καὶ ἐκείνην τὴν ἐξωτερικὴν ἐνέργειαν, εἰς ἣν κυρίως ἀποβλέπει ἡ Ἠθική. Ἀλλ' ἵνα ἀκριβέστερον καὶ πληρέστερον γνωρίσωμεν πάντα τὰ ἐλατήρια τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας, ἀνάγκη νὰ προσδράμωμεν εἴς τε τὴν ἐσωτερικὴν καὶ τὴν ἐξωτερικὴν παρατήρησιν. Αὕτη δὲ ἐνδεικνύει ὡς πρῶτον ἐλατήριον φυσικήν τινα ὁρμὴν ἢ κλίσιν πρός τινας πράξεις, ἣν ὀνομάζουσιν ἔνστιγμα. Πρὸς νόησιν τούτου ἀπαιτεῖται μικρά τις ἀνάπτυξις.

§ 260. Τὰ ὄντα, καθ' ἃ καὶ ἄλλοτε εἴπομεν, διαστέλλονται εἰς ἀνόργανα καὶ ἐνόργανα. Καὶ τὰ μὲν ἀνόργανα συνιστᾷ ἰδιαιτέρα τις σύμφυσις ὑλικῶν μορίων, καὶ διέπουσιν οἱ νόμοι τῆς ἕλξεως καὶ τῆς βαρύτητος, οἱ φυσικοὶ καὶ χημικοὶ καὶ μηχανικοὶ λεγόμενοι νόμοι παράγοντες διάφορόν τινα κίνησιν, εἰς ἣν ἀνάγονται τὰ διάφορα τῶν ὄντων τούτων φαινόμενα. Ἐν δὲ τοῖς ἐνοργάνοις παρὰ τὴν κίνησιν ταύτην καὶ ἑτέρα ὑπάρχει ἔσωθεν ἐνεργοῦσα, καὶ συνένωσις καὶ συγκέντρωσις διαφόρων ὀργάνων πρός τινα σκοπὸν, ἔν τισι δὲ ἐξ αὐτῶν αἴσθησις καὶ αὐτοκινησία. Πρὸς ἐκπλήρωσιν δὲ τοῦ κοινοῦ σκοποῦ τῶν ὀργάνων τούτων ἢ τοῦ ὀργανισμοῦ, τὰ ὄργανα κινοῦνται ἐνίοτε ἄνευ διασκέψεως, ὑπολογισμοῦ, ἐλευθέρας βουλῆς, καὶ σχεδὸν ἀκουσίως, καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς κινήσεως ταύτης ὀνομάζομεν ἔνστιγμα. Ταῦτα δὲ ἐν πᾶσι τοῖς ζώοις παρατηροῦμεν καὶ πολὺ μᾶλλον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ὅστις ἔχει ὀργανισμὸν πολυπλοκώτερον καὶ ὑπηρετοῦντα εἴς τινα ὑψηλότερον προορισμόν. Αἱ δὲ ἐνστιγματικαὶ πράξεις ἀφορῶσιν εἰς τὴν συντήρησιν, ἀνάπτυξιν καὶ ἐκ νέου παραγωγὴν τοῦ σωματικοῦ ὀργανισμοῦ. Ἀλλὰ παρὰ τὸ σωματικὸν ἔνστιγμα, ἔχομεν καὶ νοητικὸν καὶ ἠθικόν.

261. Ὅ,τι εἶναι τὰ ὄργανα ἐν τῷ σώματι εἶναι αἱ δυνάμεις ἐν τῇ ψυχῇ. Καὶ αὗται τείνουσιν ἐπίσης εἴς τινα ἐνέργειαν ἀφ' ἑαυτῶν, καὶ ἤδη γινώσκομεν ἐκ τῆς ψυχολογίας ποῖος ὁ ἀκούσιος καὶ ἐνστιγματικὸς, καὶ ποῖος ὁ ἔλλογος καὶ ἑκούσιος τρόπος τῆς ἐνεργείας ταύτης. Ἔχουσι προσέτι κλίσεις ἐμφύτους πρός τινα ἔργα καὶ τέχνας καὶ ἐπιστήμας καὶ ἐπιτηδεύματα,

ρνιστώσας ὡς ἐκ τούτου ἰδιαίτερον νοητικὸν ἔνστιγμα ἀνάλογον πρὸς τὸ σωματικόν. Ὡσαύτως, ὑπάρχουσιν ἐν ἡμῖν ἠθικὰ αἰσθήματα ἔμφυτα, οἷα ἡ πατρικὴ καὶ μητρικὴ στοργή, ἡ συμπάθεια καὶ ἀντιπάθεια κλ. καὶ ἐπειδὴ γίνονται ἐλατήρια πράξεων σχεδὸν ἀκουσίων καὶ μὴ ἐξαρτωμένων ἔκ τινος σκέψεως ἢ ὑπολογισμοῦ, ἀποτελοῦσι καὶ ταῦτα ἰδιαίτερον ἠθικὸν ἔνστιγμα. Παρὰ ταῦτα δὲ ὑπάρχει καὶ ἕτερον ἐλατήριον τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, ὅπερ ὀνομάζομεν π ά θ ο ς.

§ 262. Ἵνα νοήσωμεν τί εἶναι τὸ πάθος, ἀνάγκη νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι, ὑποκινοῦντος τοῦ ἐνστίγματος τὰ σωματικὰ ὄργανα ἢ τὰς ψυχικὰς δυνάμεις πρός τινας πράξεις ἢ ἐνεργείας, θεραπεύεται φυσική τις ἀνάγκη, καί τις σκοπὸς τῆς ἡμετέρας φύσεως ἐκπληροῦται. Ἡ δὲ συναίσθησις τῆς ἐλλείψεως τῶν πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ σκοποῦ τούτου ἀναγκαίων λέγεται χρεία. Καὶ καθὼς ἡ συναίσθησις αὕτη εἶναι λυπηρὰ καὶ δυσκόλως ὑποφέρεται, παρομοίως ἡ κατάπαυσις αὐτῆς, ἕνεκα τῆς ἐκπληρώσεως τοῦ ἀνωτέρω σκοποῦ, εἶναι ἡδεῖα. Ἡδέα καὶ εὐάρεστα εἶναι ἑπομένως ὅσα συντείνουσιν εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν ταύτην, λυπηρὰ δὲ καὶ δυσάρεστα ὅσα ἐμποδίζουσιν ἢ ἀντιτάσσονται πρὸς αὐτήν. Ἡ δὲ κίνησις τῆς ψυχῆς πρὸς ζήτησιν τῶν ἀναγκαίων καὶ εὐαρέστων τούτων πραγμάτων, καί τοι μὴ πάντοτε ἐξωτερικῶς δηλουμένη, λέγεται ἐπιθυμία, καὶ ἡ πρὸς ἀπομάκρυνσιν καὶ καταστροφὴν τῶν λυπηρῶν καὶ δυσαρέστων, ἀποστροφή. Ὥστε ἡ χρεία, ἡ ἡδονὴ καὶ ἡ λύπη, ἡ ἐπιθυμία καὶ ἡ ἀποστροφή, πάντα ταῦτα εἶναι ἀλληλένδε-

τα καὶ ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς ἀποῤῥέοντα, ἐκ τοῦ ἡμετέρου, τουτέστιν, ὀργανισμοῦ καὶ τῶν πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ ἀναγκαίων. Ἐὰν δὲ τώρα ὑποθέσωμεν τὴν ἐπιθυμίαν καὶ τὴν ἀποστροφὴν ἐντεταμένας κατὰ τὸν βαθμὸν, παρατεινομένας κατὰ τὴν διάρκειαν αὐτῶν, ἐμμονωτέρας γινομένας διὰ τῆς ἕξεως, καὶ ἐξαπτομένας διὰ τῆς φαντασίας, ἔχομεν πάντα τὰ στοιχεῖα τοῦ πάθους, ὅπερ ἐπὶ μὲν ἐπιθυμίας παράγει τὴν ἀγάπην, ἐπὶ δὲ ἀποστροφῆς, τὸ μῖσος, τὰς δύο ταύτας πηγὰς ὅλων τῶν ἄλλων παθῶν, ἅτινα διαφέρουσιν ἀλλήλων κατὰ τὰ διάφορα αὐτῶν ἀντικείμενα. Καὶ ὅσα μὲν πηγάζουσιν ἐκ τῆς ἀγάπης λέγονται εὐμενῆ, ὅσα δὲ ἐκ τοῦ μίσους, δυσμενῆ· ὥστε τὸ πάθος εἶναι οὐσιωδῶς ὑπεροχὴ ἐπιθυμίας ἢ ἀποστροφῆς. Διαφέρει δὲ τοῦ ἐνστίγματος, καθ' ὅσον δὲν εἶναι μόνον ἀποτέλεσμα τοῦ ὀργανισμοῦ, ἀλλ' ἀφίνει περισσοτέραν χώραν εἰς τὴν θέλησιν καὶ τὴν κρίσιν. Αὗται δὲ ἐξάγουσιν ἐκ τῶν αὐτῶν πηγῶν καὶ τρίτον ἐλατήριον τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, τὸν *ἐγωϊσμόν*.

§ 263. Ἐὰν μετὰ τῆς συναισθήσεως τῶν ἡμετέρων ἀναγκῶν ἑνωθῇ ἡ γνῶσις τῶν δυναμένων νὰ θεραπεύσωσιν αὐτὰς, καὶ ἐπιθυμία τούτων οὐχὶ ὑπερέχουσα καὶ μεταβληθεῖσα εἰς πάθος, φυσικὸν εἶναι νὰ προσπαθήσωμεν ν' ἀπολάβωμεν τὰ ἀντικείμενα ταῦτα. Ὅταν δὲ ἡ προσπάθεια αὕτη διευθύνηται ὑπὸ τῆς κρίσεως καὶ τοῦ λόγου, καὶ περιορίζηται εἰς μόνην τὴν ἀτομικὴν ἡμῶν ὠφέλειαν, παράγεται τρίτον ἐλατήριον ἐνεργείας, ὅπερ ὀνομάζουσιν ἐγωϊσμόν. Τὸ ἐλατήριον τοῦτο εἶναι κοινότατον, καὶ ὑπερισχύει ἐνίοτε παντὸς ἄλλου. Ἀνάγεται δὲ εἴς τινα διηνεκῆ ὑπολο-

γισμόν, καθ' ὃν, ἀφ' οὗ θέσωμεν ὡς μόνον σκοπὸν τῆς ἐνεργείας τὴν ἀτομικὴν ἡμῶν ὠφέλειαν, ὑπολογιζόμεθα τὰ μέσα δι' ὧν ὁ σκοπὸς οὗτος δύναται νὰ ἐκπληρωθῇ. Διαφέρει δὲ τοῦ πάθους, καθ' ὅσον ὅταν εἶναι καθαρὸν καὶ ἀμιγὲς, οὐδεμία ἐν αὐτῷ σφοδρὰ ἐπιθυμία ἢ ἀποστροφὴ, οὐδεμία ἐκ τῆς φαντασίας ἔξαψις, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας χαρακτηρίζεται ὑπὸ παντελοῦς ψυχρότητος καὶ συνεχοῦς ἐξασκήσεως τοῦ λόγου.

§ 264. Ἀλλ' ἐκ τοῦ λόγου ὑψηλότερον καὶ εὐγενέστερον ἐλατήριον προκύπτει, ἡ ἠθικότης. Ἡ ἐξάσκησις τοῦ λόγου φέρει τὴν συνείδησιν τῶν ἀρχῶν αὐτοῦ, αἵτινες συνιστῶσι καθολικὴν καὶ ἀναγκαίαν τάξιν, ἥτις, ὅταν ἐφαρμόζηται εἰς τὴν πρᾶξιν, λέγεται ἠθικὸς νόμος. Οὗτος δὲ θέτων ὡς σκοπὸν τῶν ἡμετέρων πράξεων τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ προορισμοῦ τῆς ἀνθρωπότητος, ὑποχρεωτικὸς εἶναι καὶ ἀναγνωρίζεται. Ἐκ τούτου ἡ ἔννοια τοῦ ἀγαθοῦ, ἡ ἔννοια τοῦ καθήκοντος, ἡ ἠθικὴ ὑποχρέωσις, ἥτις δὲν ὑπάρχει οὔτε ἐν τῷ ἐνστίγματι, οὔτε ἐν τῷ πάθει, οὔτε ἐν τῷ ἐγωϊσμῷ, ἡ ἠθικὴ θέλησις, ἡ ἀρετὴ, ἡ ἠθικὴ συνείδησις. Διὰ τοῦ νέου τούτου στοιχείου εἰσάγεται νέον φῶς εἰς τὴν διάνοιαν καὶ τὴν καρδίαν, καὶ τὰ προηγούμενα ἐλατήρια, τὸ ἔνστιγμα, τὸ πάθος, ὁ ἐγωϊσμὸς φαίνονται ἐν τῷ οἰκείῳ ἑκάστου τόπῳ καὶ βαθμῷ καὶ ἀξίᾳ, συναρμολογούμενα καὶ ῥυθμιζόμενα συμφώνως πρὸς τὸ καθῆκον. Ἐντεῦθεν ἡ ἠθικὴ τάξις, ἧς ἡ ἐκπλήρωσις εἶναι ἡ ἠθικὴ ὡραιότης ἢ τὸ ἠθικὸν κάλλος, ὅπερ, ὡς πᾶν ἕτερον εἶδος καλοῦ, εἶναι καὶ ἐνταῦθα ὑπεροχὴ ὀντότητος, ὑπέροχος δηλαδὴ ἠθικότης, ὅ ἐστι, σύμφωνος καθ' ὅλα πρὸς τὸν ἠθικὸν νό-

μον. Καὶ δυνατὸν μὲν καὶ ἐκ τῆς ἠθικῆς ταύτης ἐπι
θυμίας νὰ προκύψῃ πάθος, ἐὰν συναφθῇ μετὰ τῶν
τέρων τοῦ πάθους στοιχείων, καὶ μάλιστα μετὰ τῆ
φαντασίας, ἥτις ἐν τῷ ἀπείρῳ ἀγαθῷ διορᾷ φάσιν
νὰ τοῦ ἰδανικοῦ, καὶ ἐν αὐτῷ ἐνασμενίζει, ἀλλὰ τὸ πά
θος τοῦτο εἶναι σωτήριον, εὐγενέστερον παντὸς ἄ
λου, καὶ ὄντως αἴσθημα θεῖον. Καὶ περὶ τούτων μ
ἐκτενέστερον ἐν τοῖς ἑπομένοις.

§ 265. Ἵνα δὲ συμπληρώσωμεν ὁπωσοῦν τὴν γεν
κὴν ταύτην θεωρίαν τῶν ἐλατηρίων τῶν ἀνθρωπίνω
πράξεων, παρατηροῦμεν, ὅτι παρὰ ταῦτα ἄλλα δὲ
δύνανται νὰ ὑπάρχωσι, διότι αἱ σωματικαὶ καὶ ψυχι
καὶ δυνάμεις, ὅταν μὲν κινῶνται ἀφ᾽ ἑαυτῶν, παρά
γουσι τὸ ἔνστιγμα καὶ τὸ πάθος, ὅταν δὲ ὑπὸ τῆς
προσωπικῆς ἀρχῆς, καὶ διευθύνωνται ὑπὸ τῆς κρίσεως,
ἢ προτίθενται ὡς σκοπὸν αὐτὸ τὸ ἄτομον, καὶ τότε ἐ-
γωϊστικῶς ἐνεργοῦσιν, ἢ ὑποχρεωτικόν τινα σκοπὸν,
ἀνεξαρτήτως τῆς ἀτομικῆς ὠφελείας, καὶ τότε ἐνερ-
γοῦσιν ἠθικῶς· ἕτερα στοιχεῖα ἐνεργείας δὲν δυνά-
μεθα νὰ φαντασθῶμεν· πολλαχῶς δὲ σχετίζονται τὰ
ἐλατήρια ταῦτα πρὸς ἄλληλα· καὶ ἐὰν ἡ ἀνάγκη τῆς
θεωρίας ἀπαιτεῖ νὰ διαστείλωμεν αὐτὰ ἀκριβῶς, ἐν
πράγματι ὅμως οὔτε ἄλληλα διαδέχονται, οὔτε διακρί-
νονται, οὔτε συνυπάρχουσι κατὰ τὸν αὐτὸν πάντοτ
τρόπον. Καὶ ὡς πρὸς τὸν χρόνον, τὸ μὲν ἔνστιγμ
ἀναπτύσσεται πρῶτον ἀπὸ τῆς βρεφικῆς ἡλικίας, καθ'
ἣν μᾶλλον ἐπικρατεῖ, ἀλλ᾽ εἰς τοὺς ἀδυνάτους χαρα-
κτῆρας ἐξακολουθεῖ ἐνίοτε μέχρι τέλους. Τὸ δὲ πάθος
ἐξάπτεται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κατὰ τὴν νεότητα, κα
μετ᾽ αὐτῆς σβέννυται, ἀλλά τινα, καὶ ἰδίως τὰ ἐγωϊ-

κά, παρατείνονται, καὶ μάλιστα ἐνισχύονται εἰς τὸ ρας· ἔν τισι δὲ τῶν ψυχρῶν λεγομένων χαρακτήν ἐλλείπει σχεδὸν ὁλοκλήρως. Ὁ δὲ ἐγωϊσμός, ος ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τῆς ὡρίμου ἡλικίας, ἐνισχύε καὶ οὗτος διὰ τοῦ γήρατος. Τέλος, ἡ ἠθικότης χεται ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἅμα τῇ συνειδήσει τοῦ γου, ἀλλ' ἀναπτύσσεται κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν ὰ τῆς θρησκευτικῆς διδασκαλίας, καὶ κραταιοῦται διὰ ῆς φιλοσοφικῆς μελέτης, ἐξ ἧς καὶ μόνης ἐνίοτε ροέρχεται. Καθὼς δὲ τὸ ἓν διαδέχεται τὸ ἄλλο, ὡσαύτως ἐνίοτε μεταβάλλονται εἰς ἄλληλα. Καὶ τὸ μὲν ἔνστιγμα ἄλλοτε μεταβάλλεται εἰς ἐγωϊσμόν, καὶ ἄλλοτε εἰς πάθος, τοῦτο δὲ ἐνίοτε μεταβάλλεται εἰς ἕτερον πάθος, καὶ καταβάλλεται ὑπ' αὐτοῦ· καὶ ὁ μὲν ἐγωϊσμὸς δὲν μεταβάλλεται εὐκόλως, ἡ δὲ ἠθικότης διαφθείρεται μᾶλλον διὰ τοῦ πάθους. Συμβιβάζονται δὲ πρὸς ἄλληλα, καὶ μάλιστα τὰ δύο πρῶτα, τὸ ἔνστιγμα καὶ τὸ πάθος· ὁ δὲ ἐγωϊσμὸς συμβιβάζεται μόνον πρὸς τὸ ἔνστιγμα, καὶ οὐχὶ πρὸς τὸ πάθος, καὶ ἡ ἠθικότης συμβιβάζεται πρὸς τὸ ἔνστιγμα καὶ πρὸς τὸ πάθος, καὶ οὐχὶ πρὸς τὸν ἐγωϊσμόν· ὥστε οὗτος συμβιβάζεται μόνον πρὸς τὸ ἔνστιγμα, διὸ ὁ ἐγωϊστὴς δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ζῶον ἔχον ὑπὲρ τὸ κτῆνος βαθμόν τινα λογικότητος. Ἐκ δὲ τῆς ὑπεροχῆς ἑνὸς ἑκάστου τῶν ἐλατηρίων τούτων πηγάζει ἡ ποικιλία τῶν ἀνθρωπίνων χαρακτήρων, οἵτινες ἑπομένως εἶναι ἢ ἐνστιγματικοί, ἢ ἐμπαθεῖς, ἢ ἰδιοτελεῖς, ἢ ἠθικοί, ἐν οὐδενὶ δὲ ἐνεργεῖ ἀποκλειστικῶς ἓν μόνον ἐξ αὐτῶν. Τὸ κοινότερον, κατὰ μέσον ὅρον, εἶναι ὁ ἐγωϊσμός, ὅστις, περιοριζόμενος ὑπὸ τοῦ δικαίου, γίνεται, οὕτως

εἰπεῖν, ἡ ὑλικὴ βάσις τῆς κοινωνίας, ἀλλ' οὐχὶ σπανίως συμβαίνει νὰ συγχέωνται πάντα ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ πράξει. Ἡ δὲ ἐκ τούτων ποικιλία προέρχεται ἐκ φύσεως, ἐξ ἀγωγῆς ἢ ἐξ ἰδιαιτέρων περιστάσεων τῆς οἰκογενείας, τῆς κοινωνίας, τῆς ἐποχῆς. Ἀλλὰ σύμπνοια πρέπει νὰ ὑπάρχῃ μεταξὺ αὐτῶν, ἐὰν δὲν θέλωμεν νὰ παραδεχθῶμεν ἀντίφασιν ἐν τοῖς ἔργοις τῆς Θείας προνοίας. Καὶ τῷόντι, πρὸς συντήρησιν τοῦ σώματος, πρὸς ἀπολαυὴν τῶν οἰκογενειακῶν καὶ κοινωνικῶν σχέσεων, δύναται νὰ ὑπάρχῃ, καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖςον ὑπάρχει, σύμπνοια μεταξὺ πάντων τῶν ἐλατηρίων. Συναρμολογοῦνται δὲ πρὸς ἄλληλα διὰ τῆς ὑποταγῆς αὐτῶν εἰς τὸν ἠθικὸν νόμον, καὶ τοῦτο γίνεται διὰ τῆς ἐλευθερίας, ἣν ὑπεθέσαμεν ἄχρι τοῦδε, ἀλλὰ περὶ ἧς θέλομεν διαλάβει ὅσον οὔπω. Ἂς σημειώσωμεν ἐν τοσούτῳ, ὅτι ἐκ τῆς ὑπερβολικῆς σημαντικότητος, ἣν ἀπέδωκαν οἱ φιλόσοφοι εἰς τὸ ἓν ἢ εἰς τὸ ἕτερον τῶν ἐλατηρίων τούτων, προῆλθε καὶ ἡ διαφορὰ τῶν περὶ ἠθικῆς φιλοσοφικῶν συστημάτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ ἠθικῆς ἐλευθερίας.

§ 266. Ἡ ἐλευθερία εἶναι πολλῶν εἰδῶν, πολιτική, ἀστυκή, σωματική, πνευματική· καὶ αὕτη μὲν ὑποδιαιρεῖται εἰς νοητικὴν καὶ ἠθικήν, ἡ δὲ ἠθικὴ εἶναι πηγὴ πασῶν τῶν ἄλλων. Ἡ ἐλευθερία εἶναι οὐσιώδης χαρακτὴρ τῆς θελήσεως, καὶ αὕτη εἶναι ἡ ἐνέργεια τῆς προσωπικῆς ἀρχῆς, ἥτις κινεῖται ἀφ' ἑαυτῆς εἰς

ν θέλησιν, καὶ εἶναι φύσει ἐλευθέρα. Ὅπως δὲ περὶ ς ὑπάρξεως τοῦ πολυτίμου τούτου στοιχείου βεβαιωμεν, ἄλλο μέσον δὲν ἔχομεν ἢ τὴν ἐσωτερικὴν πατήρησιν.

§ 267. Καὶ ἡ ἐσωτερικὴ παρατήρησις τέσσαρα καδεικνύει ἐν ἑκάστῃ πράξει στάδια ἢ στοιχεῖα, τὴν σύλψιν, τὴν διάσκεψιν, τὴν ἀπόφασιν, τὴν ἐκτέλεσιν. νίοτε τόσῳ ταχέως προβαίνει ἡ πρᾶξις, ὥστε τὰ τέσαρα ταῦτα στάδια δὲν διαχωρίζονται καὶ δὲν διακρίνοναι ἀλλήλων, ἀλλ' οὐχ ἧττον, πρὸς μόρφωσιν ἀκριοῦς θεωρίας, ἀνάγκη διακρίσεως. Καὶ ἡ μὲν σύλληις εἶναι ἡ νόησις καὶ τρόπον τινὰ πρόγνωσις τῆς ράξεως καὶ τῶν πιθανῶν αὐτῆς συνεπειῶν· τοῦτο ἴιον ἑκάστου λογικοῦ ὄντος, ἀλλ' ἐνταῦθα δὲν ὑπάρχει άντοτε ἐλευθερία, διότι ἡ νόησις ὑπόκειται εἰς τοὺς όμους τῆς συζεύξεως τῶν ἐννοιῶν, καὶ σπάνιον νὰ έλθῃ ἔννοια πράξεώς τινος ἄνευ προηγουμένης ἐξ ἄλης ἐννοίας ὑποκινήσεως. Κατὰ δὲ τὴν διάσκεψιν ἐείρεται ἐν τῷ πνεύματι ἡ συζήτησις μεταξὺ τῶν ἐαντίων λόγων ὑπὲρ ἢ κατὰ τῆς πράξεως· καὶ ἐν τῷ ταδίῳ τούτῳ τίθενται εἰς ἐνέργειαν τὰ τέσσαρα ἐλαήρια περὶ ὧν διελάβομεν, τὸ ἔνστιγμα, τὸ πάθος, ἰδιοτέλεια, ὁ ἠθικὸς νόμος, μεταξὺ τῶν ὁποίων σαεύει καὶ κυμαίνεται ἡ θέλησις· καὶ κατὰ τὸ στάδιον οῦτο βεβαίως δὲν εἶναι ἐλεύθερον τὸ πνεῦμα, ἂν καὶ ρχεται νὰ ἐκτυλίσσηται ἡ ἐλευθερία. Δὲν προκύπτει πλήρης ἐν τῇ ἐνεργείᾳ αὐτῆς εἰμὴ κατὰ τὸ τρίτον, ὴν ἀπόφασιν, διότι ὡς πρὸς τὸ τέταρτον, τὴν ἐκλεσιν, φανερὸν ὅτι αὕτη ἐξαρτᾶται ἐκ περιστάσεων ιότε ἀλλοτρίων, καὶ δὲν δύναται ἑπομένως νὰ ἦναι

πάντοτε ἐλευθέρα. Ἡ δὲ ἀπόφασις εἶναι ἐκλογὴ μεταξὺ πράξεως καὶ ἀπραξίας, ἢ μεταξὺ διαφόρων πράξεων, καὶ ἡ ἐκλογὴ αὕτη γίνεται ἐλευθέρως. Καὶ τῳόντι, ὁ καταναγκασμὸς δὲν ἠδύνατο νὰ προέλθῃ εἰμὴ ἐκ τῶν ἐλατηρίων, ἀλλὰ ταῦτα οὐδὲν ἔχουσι καταναγκαστικόν, καὶ ἡ ἀπόδειξις, ὅτι ἀνθιστάμεθα εἰς αὐτά. Εἰ δὲ εἴπῃ τις, ὅτι τὸ ἰσχυρότερον καταναγκάζει, ἀπαντῶμεν ὅτι τοῦτο εἶναι ἁπλῆ μεταφορά, καὶ ὑποθέτει ὑλικὰ ἐλατήρια, καὶ τῆς αὐτῆς φύσεως, ἐνῷ τὰ ἐλατήρια τῆς πράξεως δὲν εἶναι τῆς αὐτῆς φύσεως, καὶ εἶναι ἠθικά, ἐπὶ τοῦ πνεύματος ἐνεργοῦντα, ὥστε ἀδύνατον νὰ σταθμίσωμεν ἢ νὰ μετρήσωμεν τὴν σχετικὴν αὐτῶν δύναμιν καὶ ὑπεροχήν. Ἐὰν δὲ μεταξὺ ἐλατηρίων τῆς αὐτῆς φύσεως ταλαντευώμεθα, οἷον, μεταξὺ διαφόρων ἐνστιγμάτων, ἢ παθῶν, ἢ συμφερόντων, ἢ καθηκόντων, καὶ πάλιν ἀδύνατον νὰ προσδιορίσωμεν διατί καὶ πόθεν καὶ πῶς τὸ ἓν εἶναι τοῦ ἄλλου ἰσχυρότερον. Ἐὰν δὲ τοῦτο ἐξαχθῇ ἐκ τῆς συμφωνίας τῆς πράξεως πρὸς τὸ ὑπερισχῦσαν, τοῦτο εἶναι σόφισμα, διότι ἀπ' ἐναντίας πρόκειται ν' ἀποφασίσωμεν ἐὰν ἡ συμφωνία αὕτη ἦναι ἢ οὐχὶ ἀποτέλεσμα τῆς μείζονος ἰσχύος. Πρὸς τοῦτο ἔπρεπε νὰ ἀποδειχθῇ σχέσις καταναγκασμοῦ, καὶ ἡ σχέσις αὕτη δὲν ὑπάρχει. Τοὐναντίον, αὐτὰ τὰ ἐλατήρια εἶναι μέχρι τινὸς ἐξαγόμενα τῆς ἐνεργείας αὐτῆς ταύτης τῆς ἐλευθερίας ἢ τῆς προσωπικῆς ἀρχῆς. Καὶ τῳόντι, τὰ δύο πρῶτα, τὸ ἔνστιγμα καὶ τὸ πάθος, ἀνάγονται ἐν τέλους εἰς τὴν αἴσθησιν, διότι αὕτη παράγει τὴν ἡδονήν, τὴν λύπην, τὴν ἐπιθυμίαν, τὴν ἀποστροφήν, τὴν ἀγάπην, τὸ μῖσος, καὶ ἐκ τούτων τὰ σωματικὰ

νστίγματα καὶ πάθη. Παρὰ δὲ τὰ σωματικὰ ὑπάρχουσι καὶ τὰ νοητικὰ καὶ ἠθικὰ, καὶ ταῦτα ἀνάγονται εἰς τὴν νόησιν. Εἰς τὴν νόησιν ἐπίσης ἀνάγονται τὰ ἕτερα δύο, ἡ ἰδιοτέλεια καὶ ἡ ἠθικότης, διότι ἀμφότερα εἶναι ἔννοιαι, ἰδέαι, καὶ ἡ ἰδέα οὐδὲν ἔχει καταναγκαστικὸν ἐπὶ ἠθικῶν οὐχ ἧττον ἢ ἐπὶ ἐπιστημονικῶν ἢ ἄλλων ἀντικειμένων τοῦ πνεύματος. Μάλιστα καὶ πρὸς τὴν αἴσθησιν καὶ πρὸς τὴν νόησιν ἡ προσωπικὴ ἀρχὴ ἐνεργεῖ ὡς αἴτιον ὑποκινοῦν, ζωογονοῦν καὶ ῥυθμίζον αὐτὰς συμφώνως πρὸς τὸν λόγον, καὶ ἐνεργεῖ διὰ τῆς ἰδίας ἐνεργείας, ὅ ἐςι, διὰ τῆς θελήσεως· ἄρα οὐ μόνον δὲν ὑπάρχει σχέσις καταναγκαστικὴ μεταξὺ ἐλατηρίων καὶ ἐλευθερίας καὶ πράξεως, ἀλλ' αὐτὰ τὰ ἐλατήρια παράγονται ἐν μέρει ἐκ τῆς ἐλευθέρας ἐνεργείας τῆς προσωπικῆς ἀρχῆς. Ἀνεξαρτήτως δὲ παντὸς συλλογισμοῦ καὶ πάσης ἄλλης παρατηρήσεως, ἔχομεν τῆς ἡμετέρας ἐλευθερίας ἄμεσον συνείδησιν καὶ γνῶσιν, καὶ ἡ ἀπόδειξις εἶναι, ὅτι τὰς μὲν ἀγαθὰς πράξεις ἀποδίδομεν πάντοτε εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ οἰκειοποιούμεθα, τὸν δὲ καταναγκασμὸν ὡς πρόφασιν μόνον τῶν κακῶν ἐπιφέρομεν.

§ 268. Τὴν ἀπόδειξιν ταύτην συμπληροῦσι τὰ μετὰ τὴν πρᾶξιν ἐπιγινόμενα ἐσωτερικὰ ἢ ἐξωτερικὰ γεγονότα. Τὴν ἐλευθερίαν μαρτυρεῖ ἐπὶ μὲν κακῶν πράξεων ὁ ἔλεγχος ἢ δηγμὸς τῆς συνειδήσεως, ὅστις δὲν ἤθελεν ὑπάρχει εἰ μὴ εἴχομεν συνείδησιν τῆς ἡμετέρας αὐτενεργείας, ἐπὶ δὲ ἀγαθῶν, ἡ ἐσωτερικὴ ἐκείνη εὐαρέσκεια, ἥτις εἶναι συνέπεια τῆς αὐτῆς συνειδήσεως, καὶ εἶναι πάσης ἄλλης ἡδονῆς ἀνωτέρα, καὶ πάσας ἀναπληροῖ. Τὴν ἐλευθερίαν μαρτυρεῖ οἱαδήποτε ἀνθρωπί-

νη διάλεκτος, διότι πᾶσα διάλεκτος ἔχει λέξιν ἢ λ
ξεις πρὸς δήλωσιν τῆς ἐννοίας αὐτῆς· καὶ εἰ μὴ
πρᾶγμα ὑπῆρχεν, οὔτε ἡ ἔννοια οὔτε ἡ λέξις, διό
οὐδὲν ἐν τῇ διαλέκτῳ ὃ μὴ πρότερον ἐν τῷ πνεύματ
Ταύτην μαρτυροῦσιν αἱ διαθέσεις καὶ πράξεις καὶ δ
ξασίαι τῶν ἀνθρώπων, ἡ δέησις, ἡ ἀπειλή, ὁ ἔπαινος
ὁ ψόγος, ἡ τιμή, ἡ ἀτιμία, ἡ ὑπόληψις, ἡ δόξα
Ταύτην μαρτυροῦσιν ἐπὶ τέλους οὐ μόνον ἡ ἀγωγὴ τῶ
παίδων, ἥτις ὑποθέτει αὐτήν, ἀλλὰ καὶ οἱ νόμοι καὶ
θεσμοί, εἴτε πολιτικοὶ εἴτε θρησκευτικοί, πάσης ἐποχῆ
καὶ παντὸς λαοῦ. Καὶ τοσοῦτον ἡ θέλησις εἶναι ἐλευθέ
ρα, ὥστε ἐπιζῇ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἐκτέλεσιν, ὅταν ε
ναι καταναγκαστική· ὥστε ἡ ἠθικὴ λεγομένη ἐλευθε
ρία εἶναι τῳόντι ἀναφαίρετος καὶ ἀναπαλλοτρίωτος, ἱε
ρὰ καὶ ἀπαράβίαστος, διότι εἶναι αὐτὴ ἡ οὐσία τῆς
ἀνθρωπίνης ἐνεργείας, εἴτε νοητικῆς εἴτε ἠθικῆς, καὶ
ἐξ αὐτῆς ἀποῤῥέουσι, μετέχουσαι τῶν αὐτῶν χαρακτή-
ρων, αἱ ἄλλαι πᾶσαι.

§ 269. Περὶ δὲ τῶν κατὰ τῆς ἐλευθερίας προτεινομέ-
νων ἐνστάσεων, παρατηροῦμεν, ὅτι αἱ ἐκ τοῦ μὴ ἀνεμ-
ποδίστου τῆς ἐκτελέσεως ἐξαγόμεναι προσβάλλουσι τὴν
ἐλευθερίαν κατὰ τὸ τέταρτον στάδιον τῆς πράξεως,
ὅπου οὔτε ὑπάρχει, οὔτε ζητεῖται, οὔτε ἀπαιτεῖται,
διότι ἕτερον ἡ ἐλευθερία τῆς θελήσεως καὶ ἕτερον ἡ πρὸς
πραγματοποίησιν αὐτῆς δύναμις, ἥτις προσέτι ὑπομέ-
νει ἐξ ἀνάγκης τὴν ἐπιῤῥοὴν αναριθμήτων ἐξωτερικῶν
προσκομμάτων. Ἡ δὲ ἐκ τῆς ἐννοίας τοῦ αἰτίου ἐξαγο-
μένη, ὅτι, δηλαδή, δὲν ἔχομεν ἔννοιαν τῆς ἡμετέρας αἰ-
τιότητος, καὶ ἐπομένως οὔτε τῆς ἡμετέρας ἐλευθερίας,
διότι ἐλλείπει ἐν ἡμῖν ἡ ἔννοια τοῦ αἰτίου ἐν γένει, καὶ

ν ἔχομεν εἰμὴ ἔννοιαν ἁπλῆς τινος διαδοχῆς φαινομέ-ν, καταῤῥέει μετ' αὐτοῦ τοῦ συστήματος ἐφ' οὗ ϛη-ζεται, διότι, ποιητικοῦ ὄντως αἰτίου ἔχομεν ἔννοιαν διὰ τῆς συνειδήσεως τῆς ἡμετέρας ἐνεργείας καὶ τῆς ἐν τῷ λόγῳ ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος, ἐξ ἧς κα-νοοῦμεν, ὅτι ναὶ μὲν δὲν εἴμεθα αἴτιον πρῶτον, λ' οὐχ ἧττον εἴμεθα αἴτιον ἐλεύθερον. Ἑτέρα ἔνστα-ἐξάγεται ἐκ τῶν περὶ τῆς μελλούσης διαγωγῆς ν ἀνθρώπων ἡμετέρων συλλογισμῶν, οἵτινες δὲν ύναντο νὰ γίνωσιν, ἐὰν αἱ πράξεις τῶν ἀνθρώπων αν πραγματικῶς ἐλεύθεραι· ἀλλὰ παρατηρητέον, οἱ συλλογισμοὶ οὗτοι ἐπιφέρουσι μόνον τὴν ἠθικὴν λεγομένην βεβαιότητα, διάφορον τῆς ἐπὶ τῶν ὑλικῶν καὶ ἀναγκαίων, ὅ ἐστι, τὴν ἁπλῆν πιθανότητα, διότι οὔτε πάντα τὰ ἐλατήρια μελλούσης τινὸς πράξεως γινώσκο-μεν, οὔτε ποῖον τὸ ἰσχυρότερον, οὔτε τὴν δύναμιν τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας καὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ πράτ-τοντος δυνάμεθα νὰ ὑπολογισθῶμεν ἀκριβῶς, ὥστε τοῦτο ἀποδεικνύει μᾶλλον αὐτὴν τὴν ἐλευθερίαν. Ὡσαύ-τως ἡ ἀγωγὴ καὶ ἡ ἠθικὴ διοίκησις τῶν ἀνθρώπων δὲν παρέχουσιν ἐπιχείρημα κατὰ τῆς ἐλευθερίας, ἀλλὰ μᾶλλον ὑπὲρ αὐτῆς, διότι καὶ αὗται βασίζονται ἐπὶ τῆς πιθανότητος, ἐπὶ τῆς ἠθικῆς λεγομένης ἐπιῤῥοῆς καὶ οὐχὶ ἐπί τινος μηχανικοῦ καὶ ἀνικήτου καταναγκα-σμοῦ. Τελευταῖον, ἡ ἐκ τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος καὶ τοῦ ἀποχρῶντος λόγου δὲν εἶναι ἔνστασις, διότι ἕτερον ὁ λόγος καὶ ἕτερον τὸ ποιητικὸν αἴτιον τῆς πράξεως· ὁ μὲν λόγος οὐδὲν ἔχει καταναγκαστικὸν, ὡς ἀπεδείξα-μεν· ποιητικὸν δὲ αἴτιον τῆς πράξεως δὲν εἶναι ὁ λό-γος, ἀλλ' αὐτὴ ἡ θέλησις, ἥτις εἶναι οὐσιωδῶς ἐλευ-

θέρα, καὶ, καθὸ τοιαύτη, εἶναι αἴτιον τὸ ὑπὲρ πᾶ αἴτιον, διότι εἶναι αὐτόνομον καὶ ἀνεξάρτητον.

§ 270. Ὑπάρχουσιν ὅμως περιπτώσεις ἐν αἷς ἡ ἠθι κὴ ἐλευθερία καταργεῖται, ἀναιρεῖται ἢ ἀναστέλλεται. Αὗται δὲν προέρχονται ἔκ τινος ἐξωτερικῆς βίας, ἥτι οὐδέποτε καταστρέφει τὴν ἐλευθερίαν, ἀλλ' ἔκ τινω ἐσωτερικῶν καταστάσεων, ἃς μελετῶσιν οἵ τε ψυχολ γοι καὶ οἱ νομολόγοι πρὸς ἀκριβῆ προσδιορισμὸν τῆ εὐθύνης. Εἶναι δὲ αὗται ὁ ὕπνος, τὸ ἐνύπνιον, ὑπνοβιότης, ἡ λυποθυμία, ἡ κατάληψις, ἡ μανία, παραφροσύνη, ἡ μέθη, ἡ σφοδρὰ ἔξαψις τῶν παθῶν ἡ ὀνειροπόλησις καὶ μέχρι τινὸς ἡ ἔμπνευσις. Κοινὸ δὲ τῶν καταστάσεων τούτων χαρακτὴρ εἶναι ἡ κατὰ τ μᾶλλον καὶ ἧττον ἔλλειψις οὐ μόνον ἐλευθερίας, ἀλλ καὶ συνειδήσεως, καὶ ἡ σύγχυσις καὶ ἀταξία τῶν ἰδεῶν. Τοῦτο δὲ ἔτι μᾶλλον ἀποδεικνύει τὸν μεταξὺ ἐλευθερίας καὶ νοήσεως ἀδιάσπαστον σύνδεσμον, δι' οὗ ἀμφότεραι συνεκλείπουσι καὶ ἐξασθενοῦσι καθὸ ἐκ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς πηγῆς ἀποῤῥέουσαι, καὶ τοῦτο ἔτι μᾶλλον βεβαιοῖ τὴν ὕπαρξιν τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας. Διὰ τοῦτο πρὸς εὐθύνην ἀμφότεραι ἀπαιτοῦνται, ἡ νόησις καὶ ἡ ἐλευθερία, καὶ ἡ εὐθύνη αὐξάνει ἢ μειοῦται ἐπὶ τῶν ἀνωτέρω καταστάσεων κατὰ λόγον τῆς νοήσεως καὶ τῆς ἐλευθερίας, καὶ καθ' ὅσον ἡ ἐλευθερία δύναται νὰ προλάβῃ ἢ νὰ καταπαύσῃ αὐτάς· διὰ τοῦτο ὁ ὕπνος καὶ τὰ καθ' ὕπνον, ἡ κατάληψις, ἡ μανία, ἡ παραφροσύνη οὐδεμίαν ἐπιφέρουσιν εὐθύνην· ἀλλ' ἡ μέθη, ἡ ὀνειροπόλησις, ἡ ἔξαψις τῶν παθῶν δὲν ἐξαλείφουσι τὴν εὐθύνην, διότι ἡ ἐλευθερία δύναται νὰ προλάβῃ ἢ καταπραΰνῃ αὐτάς. Καὶ τοῦτο ἄγει ἡμᾶς εἰς

ὸ τελευταῖον περὶ ἐλευθερίας ζήτημα, τίνι τρόπῳ ἡ ἐλευθερία διατηρεῖται καὶ ἐνισχύεται.

§ 271. Τὸ ζήτημα τοῦτο ἐλύθη ἤδη ἐν τῇ Ψυχολογίᾳ (Κεφ. Θ'.) διὰ τῆς θεωρίας τῆς ἕξεως, ἔνθα εἴδομεν ὅτι ἡ ἕξις δὲν εἶναι ἰδιαιτέρα δύναμις, ἀλλ' ἐπιδεκτικότης πασῶν τῶν δυνάμεων, δι' ἧς ἐνισχύονται τῇ παρατάσει καὶ ἐπαναλήψει τῶν ἰδίων ἔργων, καὶ εἴδομεν ποῖα τὰ ἐπὶ πασῶν τῶν νοητικῶν δυνάμεων ἀποτελέσματα τῆς ἕξεως. Εἴδομεν προσέτι ὅτι ἡ πρώτη ἕξις εἶναι ἡ τῆς αὐτενεργείας τῆς προσωπικῆς ἀρχῆς, δηλαδὴ, ἡ ἕξις αὐτῆς τῆς ἐνεργείας τῆς ἐλευθερίας· δι' αὐτῆς γίνεται ὁ ἄνθρωπος κύριος ἑαυτοῦ, καὶ πραγματικῶς αὐτεξούσιος, καὶ ἔχει καὶ κατέχει καὶ διευθύνει ἑαυτόν. Ἄρα δύναται οὐ μόνον νὰ διατηρήσῃ τὴν ἰδίαν ἐλευθερίαν, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐνισχύσῃ αὐτὴν, καὶ τότε ἡ ἕξις ἀντικαθισταμένη εἰς τὸ ἔνστιγμα, ὅπερ εἶναι ἡ πρώτη ἀρχὴ τῆς ἡμετέρας ἐνεργείας, γίνεται δευτέρα φύσις, παράγουσα ἐπὶ ὑλικῶν καὶ νοητικῶν καὶ ἠθικῶν θαύματα, ἅτινα εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν ὅστις εἶπεν, ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ μεγαλόνοια οὐδὲν ἕτερον εἶναι ἢ ἡ ὑπομονή. Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ ἀποκτήσωμεν τὴν ἕξιν τοῦ ἀγαθοῦ διὰ τῆς ἐνισχύσεως τῆς ἡμετέρας ἐλευθερίας, καὶ ἡ ἕξις αὕτη οὐ μόνον εἶναι ἡ ἀρίστη, ἀλλὰ, προϊόντος τοῦ χρόνου, ἀποβαίνει καὶ ἡ ἡδίστη, καθὸ ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην ἁρμόζουσα εἰς τὴν νοητικὴν καὶ ἠθικὴν φύσιν καὶ τὸν προορισμὸν τοῦ ἀνθρώπου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Περὶ ἠθικοῦ νόμου.

§ 272. Ἵνα προσδιορίσωμεν ἀκριβῶς τὴν φύσιν τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ἀνάγκη νὰ ἴδωμεν πρῶτον, τίς ὁ νόμο[ς] ἐν γένει, οὗ ὁ ἠθικὸς εἶναι εἶδος. Νόμος εἶναι κατὰ φύ-σιν ἀνάγκη (§ 2)· οὗτος ὁ κοινὸς παντὸς νόμου ὁρισμός. Ὁ λόγος διὰ τῶν ἰδίων ἀρχῶν παρέχει τὴν ἔννοιαν τῆς τάξεως, ἥτις εἶναι ἀναγκαία διαδοχὴ φαινομένων καὶ ἀναγκαῖος συνδυασμὸς αἰτίων, μέσων καὶ τελῶν· ἡ ἀνάγκη αὕτη εἶναι ὁ νόμος. Ἡ τάξις ὑπάρχει ἐν ὅλῃ τῇ φύσει, καὶ ἐντεῦθεν οἱ νόμοι τῆς φύσεως. Εἰ δὲ ἐν ταύτῃ καὶ ὁ ἄνθρωπος, ἄρα καὶ οὗτος ὑπόκειται εἴς τινας νόμους. Καὶ καθὸ μὲν σῶμα ὑπόκειται εἰς τοὺς φυσικοὺς λεγομένους νόμους πρὸς αὔξησιν, συντήρησιν καὶ πολλαπλασιασμόν· καθὸ δὲ πνεῦμα, δύο ἔχει στοιχεῖα, τὴν νόησιν καὶ τὴν πρᾶξιν. Καὶ ἡ μὲν νόησις ὑπόκειται εἰς νόμους, καθ' οὓς γίνεται ἡ αἴσθησις, καὶ ἡ ἐκ ταύτης γνῶσις, καὶ κατά τινας νόμους ὡσαύτως καὶ αἱ ἕτεραι νοητικαὶ δυνάμεις συντείνουσιν εἰς τελειοποίησιν τῆς γνώσεως· καὶ ἡ εὕρεσις καὶ ἡ ἀπόδειξις τοῦ ἀληθοῦς καὶ αὐτὴ ἡ ποίησις τοῦ καλοῦ ὑπόκειται εἴς τινας νόμους. Οὗτοι δὲ ἀνάγονται, ὡς εἴδομεν, εἰς τὴν ἔννοιαν καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ὄντος, ἤτοι, εἰς τὸν λόγον. Καὶ ἡ μὲν νόησις τοῦ ὄντος εἶναι τὸ ἀληθές, ἡ δὲ ὑπεροχὴ αὐτοῦ εἶναι τὸ καλόν. Ὥστε οἱ νόμοι τῆς νοήσεως ἔν τε τῇ ἐπιστήμῃ καὶ τῇ καλλιτεχνίᾳ οὐδὲν ἕτερον εἶναι ἢ νόμοι λογικοί,

ἤτοι, λογικαὶ ἀνάγκαι. Τοὺς δὲ νόμους τῆς πράξεως ὑποδεικνύουσιν αὐτὰ τὰ ἐλατήρια αὐτῆς. Καὶ τὸ μὲν ἔνστιγμα καὶ τὸ πάθος, ἅτινα ἡ φύσις παράγει, ὑπόκεινται εἰς νόμους φυσικούς· ὁ δὲ ἐγωϊσμὸς διώκει τὸ συμφέρον, καὶ μεταχειρίζεται τὸν λόγον μόνον ὡς μέσον· ἄρα καὶ οὗτος ἀνάγεται, ὡς πρὸς τὴν ἀρχήν του, εἴς τινα φυσικὸν νόμον. Ἀλλ' ἡ ἠθικότης τείνει πρός τι ἀνώτερον τοῦ ἐνστίγματος, τοῦ πάθους, τοῦ συμφέροντος, ἀναγομένων εἰς τὸ ὠφέλιμον, πρός τι ἀντικείμενον ὅπερ ὀνομάζομεν ἀγαθὸν, καὶ διακρίνομεν τοῦ ὠφελίμου, καὶ ὅπερ πραγματοποιεῖ διὰ τῆς ἐλευθερίας· ἐπειδὴ, παρὰ τοὺς φυσικοὺς, ἄλλους νόμους δὲν ἔχομεν ἢ τοὺς λογικούς· ἄρα τὸ ἀνώτερον τοῦτο τέλος τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας δὲν δύναται νὰ προσδιορισθῇ εἰμὴ ὑπὸ τοῦ λόγου, ὅστις διαστέλλεται τότε τοῦ θεωρητικοῦ, καὶ καλεῖται πρακτικός. Καὶ ἐπειδὴ ὁ λόγος δὲν παρέχει εἰμὴ τὴν ἔννοιαν καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ὄντος, ἄρα ἐν τούτοις τὸ ἀγαθόν· καὶ καθὼς τὸ ἀληθὲς εἶναι τὸ ὂν νοούμενον, καὶ τὸ καλὸν, τὸ ὂν ὑπέροχον, ὡσαύτως τὸ ἀγαθὸν εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἦναι διὰ τῆς πράξεως, ἤτοι, τὸ δέον. Ἐντεῦθεν καταφαίνεται προφανῶς ἡ μεταξὺ τῶν τριῶν τούτων ἐννοιῶν συγγένεια, αἵτινες εἶναι τὸ ὂν ἢ νοούμενον, ἢ ὑπερόχως ὑπάρχον καὶ ποιούμενον, ἢ ὑποχρεωτικῶς πραττόμενον καὶ ἐνεργούμενον, καὶ ἡ κοινὴ αὐτῶν πηγὴ ἐν τῷ λόγῳ· ὥστε τὸ ἀληθὲς, τὸ καλὸν καὶ τὸ ἀγαθὸν προκύπτουσιν ἤδη ὡς τρεῖς ὄψεις διάφοροι ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματος. Καὶ ἐπειδὴ τὸ ἀγαθὸν πράττεται διὰ τῆς ἐλευθερίας, ἡ ὑποχρέωσις αὐτοῦ δὲν εἶναι ὑλικὴ ἀνάγκη ἀλλ' ἠθική· ὥστε ἐλ-

λόγως καὶ συμφώνως πρὸς τὸν τοῦ γένους ὁρισμὸν, ὁ εἰδικός οὗτος νόμος, ὃν ἠθικὸν ὀνομάζομεν, δύναται νὰ ὁρισθῇ ἠθικὴ ἀνάγκη τοῦ πράττειν τὸ ἀγαθόν. Ἀλλ' εἴδομέν τι δὲν ἔχομεν πλήρη ἔννοιαν οὔτε τοῦ ὑποχρεωτικοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἠθικοῦ νόμου, οὔτε τοῦ ἐντάλματος ἢ τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ, ὅ ἐστι, τοῦ ἀγαθοῦ.

§ 273. Ἐὰν ὁ ἠθικὸς νόμος εἶναι λογικός, καὶ προκύπτει ἐκ τῶν ἐννοιῶν καὶ ἀρχῶν τοῦ λόγου, ζητητέον τίνι τρόπῳ ἐξ αὐτῶν ὁ νόμος οὗτος ἐξέρχεται. Καὶ ἡ μὲν ἔννοια τοῦ λόγου εἶναι ἡ ἔννοια τοῦ ὄντος καὶ τῶν στοιχείων αὐτοῦ, ἥτις οὐδὲν ἔχει ὑποχρεωτικόν, καὶ ἑπομένως ὡς πρὸς τὴν πρᾶξιν δὲν δύναται νὰ ἦναι νόμος. Αἱ δὲ ἀρχαὶ τοῦ λόγου εἶναι τρεῖς, ἀδιασπάστως συνδεόμεναι πρὸς ἀλλήλας καὶ συναποτελοῦσαι ἓν ὅλον τέλειον καὶ ἁρμονικόν, ὥστε ὅπου ἐνεργεῖ ἡ μία ἐξ αὐτῶν, συνεργοῦσι καὶ αἱ ἄλλαι. Ἀλλ' ὑπὲρ τὰς ἄλλας ἰδιαιτέρως μία ἐξ αὐτῶν ἐνεργεῖ κατὰ τὰς περιστάσεις. Ἐπὶ λογικῶν ἐργασιῶν ἐφαρμόζεται λ. χ. ἡ τῆς ταὐτότητος, ἐπὶ φυσικῶν καὶ θεοσοφικῶν ζητημάτων, ἡ τῆς αἰτιότητος, ἐπὶ δὲ ἠθικῶν, καθ' ἃ ζητοῦμεν τὸ τέλος καὶ τὸν προορισμὸν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὸν σκοπὸν τῶν πράξεών του, ἐφαρμόζεται κατὰ προτίμησιν ἡ τῆς τελεότητος, δι' ἧς πιστεύομεν, ὅτι πᾶν ὅ,τι ὑπάρχει, πρός τι τέλος ὑπάρχει· ὥστε ὁ ἠθικὸς νόμος εἶναι οὐσιωδῶς πόρισμα τῆς ἀρχῆς τῆς τελεότητος. Ἐὰν δὲ ὁ νόμος οὗτος εἶναι πόρισμα λογικῆς ἀρχῆς, πρέπει νὰ ἔχῃ τοὺς αὐτοὺς χαρακτῆρας τῶν λογικῶν ἀρχῶν, καὶ ἑπομένως εἶναι ἀναγκαῖος, μὴ δυνάμενος νὰ ἦναι ἄλλος ἢ ὅ,τι εἶναι, καὶ ἐξ ἀνάγκης ἀποκαλυπτόμενος, ἵνα ἐφαρμόζηται εἰς τὰ ἐνδεχόμενα ἔργα τῶν ἀνθρώπων,

ιθολικός, ἤγουν ἁπανταχοῦ καὶ πάντοτε καὶ ἐπὶ πάνων ἀνθρώπων ἰσχύων, ἀπόλυτος, καὶ οὐχὶ σχετικὸς πρὸς τὸν δεῖνα ἢ δεῖνα ἄνθρωπον, τὴν δεῖνα ἢ δεῖνα περίπτωσιν καὶ πρᾶξιν, ἀναλλοίωτος, διότι πάντοτε εἶναι ὁ αὐτὸς, καί τοι διαφόρως πως καὶ προοδευτικῶς ἀποκαλυπτόμενος καὶ πραγματοποιούμενος. Καί τοι δὲ ἔχων πάντοτε τοὺς χαρακτῆρας τούτους, ἄπορον ὅμως εἰσέτι ἐὰν διὰ τούτων μόνων εἶναι καὶ ὑποχρεωτικὸς, ὡς πρὸς τὴν πρᾶξιν, διότι τοὺς χαρακτῆρας τούτους ἔχουσι καὶ πᾶσαι αἱ ἄλλαι λογικαὶ ἀρχαὶ, καὶ πάντες οἱ ἐκ τούτων νόμοι· ἡ δὲ ὑποχρέωσις φαίνεται ὑποθέτουσα δικαίωμα εἰς τὸν ὑποχρεοῦντα, καὶ ἀναγνώρισιν τοῦ δικαιώματος τούτου ἐν τῷ ὑποχρεουμένῳ, καὶ μάλιστα ὅταν ἡ ὑποχρέωσις ἦναι ἐκουσία. Ταῦτα δὲ ἐπιφέρει μόνη ἡ πίστις εἰς τὸν αὐτουργὸν καὶ ποιητὴν τοῦ νόμου· διὰ τοῦτο ἡ ἀρετὴ εἶναι ἀχώριστος τῆς εὐσεβείας, καὶ ἡ ἠθικὴ προϋποθέτει τὴν θεοσοφίαν· ὥστε, καθ' ἡμᾶς, τότε ὁ ἠθικὸς νόμος θεωρεῖται ὡς ὑποχρεωτικὸς, ὅταν ἀναγνωρίζηται ὡς νόημα καὶ βούλημα Θεοῦ, διότι τότε ὁ μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου σύνδεσμος τῆς αἰτιότητος ἀφ' ἑνὸς, καὶ τῆς παντελοῦς ἐξαρτήσεως ἀφ' ἑτέρου, οἵα ἡ τοῦ αἰτιατοῦ ἐκ τοῦ αἰτίου, συνεπιφέρουσι τὴν δικαιωματικὴν ἐπιταγὴν ἀφ' ἑνὸς, καὶ τὴν ὑποχρεωτικὴν ὑποταγὴν ἀφ' ἑτέρου. Τὸν δὲ σύνδεσμον τῆς αἰτιότητος ταύτης ἀνακαλύπτομεν ταχύτατα διὰ στιγμιαίου καὶ ἐνστιγματικοῦ, οὕτως εἰπεῖν, συλλογισμοῦ, δι' οὗ αἱ ἔννοιαι καὶ αἱ ἀρχαὶ τοῦ λόγου ταὐτίζονται σχεδὸν μετ' αὐτῆς τῆς ἐννοίας τοῦ ἀπείρου, διὸ καὶ δύναμιν τοῦ ἀπείρου ὥρισαν τινὲς τὸν λόγον. Ταύτην δὲ τὴν ἀδιάσπαστον σχέσιν μεταξὺ Θεοῦ καὶ

ἠθικῆς τάξεως καὶ ἠθικῆς ὑποχρεώσεως ἀνεγνώρισαν καὶ οἱ ἐκ τῆς ἐννοίας τοῦ καθήκοντος καὶ τοῦ ἀγαθοῦ ἀντιστρόφως ἀναβάντες εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ Θεοῦ, διότι πάντα τὰ στοιχεῖα ταῦτα ἐν οἱᾳδήποτε ἀνθρωπίνῃ συνειδήσει εἶναι ἀλληλένδετα, ὡς αἱ προμνησθεῖσαι τρεῖς ἀρχαὶ εἶναι ἀλληλένδετοι ἐν τῷ λόγῳ.

§ 274. Τὸ δὲ περιεχόμενον ἢ τὸ ἔνταλμα τοῦ ἠθικοῦ νόμου, αὐτὸ τὸ δέον καὶ ἀγαθὸν, προφανῶς διάφορον εἶναι τοῦ ἁπλῶς εὐαρέστου καὶ ὠφελίμου, διότι ταῦτα οὐδένα ἔχουσι τῶν προμνησθέντων χαρακτήρων τοῦ ἠθικοῦ νόμου, οὐδὲ δύναται ἑπομένως νὰ στηριχθῇ ἐπ' αὐτῶν σύστημα ἠθικῆς μόνιμον, ἀσφαλὲς καὶ ἑδραῖον. Καὶ ἐνόμισαν μέν τινες τῶν φιλοσόφων, ὅτι τὸ ἀγαθὸν, τὸ δέον, τὸ δίκαιον, εἶναι ἀνεπίδεκτα ὁρισμοῦ, καθὸ ἔννοιαι πρῶται καὶ ἁπλαῖ· ἄλλοι δὲ ἐθεώρησαν αὐτὰ μόνον ὡς νόημα καὶ βούλημα Θεοῦ, καὶ ἐκ τῆς φύσεως τούτου τὰ ἐξήγαγον· ἄλλοι, ἐκ τῆς φύσεως τοῦ κόσμου, καὶ ἄλλοι, ἐκ τῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἢ ἐκ τῆς ἱστορίας. Καὶ περὶ μὲν τῶν πρώτων, ἐὰν πραγματικῶς αἱ ἔννοιαι αὗται ἦναι πρῶται καὶ ἁπλαῖ, δὲν εἶναι βεβαίως ἐπιδεκτικαὶ ὁρισμοῦ, διότι ὁ ὁρισμὸς ἐκ γένους ἢ εἴδους καὶ διαφορᾶς, ὡς εἴδομεν ἐν τῇ Λογικῇ, καὶ ἐπὶ τῶν πρώτων καὶ ἁπλουστάτων οὐδεὶς ὁρισμός· ἀλλ' ἐξ ὅσων εἴδομεν ἄχρι τοῦδε, ἡ ἔννοια τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ δέοντος δὲν εἶναι πρώτη, ὡς ἡ τοῦ ὄντος, ἀλλὰ παράγωγος, ὡς ἡ τοῦ ἀληθοῦς καὶ καλοῦ, ἄλλως παραδεχόμεθα αἴσθησίν τινα τοῦ ἀγαθοῦ μὴ δυναμένην νὰ ἔχῃ τοὺς χαρακτῆρας τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Περιπλέον, ἐὰν ἡ ἔννοια τοῦ ἀγαθοῦ ἦναι ἀνεπίδεκτος ὁρισμοῦ, δύσκολος ἡ ἐκ

ώτης ἐξαγωγὴ τῶν ἄλλων ἠθικῶν ἐννοιῶν, τῶν ἰδιαιέρων καθηκόντων, εἰς ἃ διακλαδοῦται τὸ ἐν γένει καῆκον καὶ ἀγαθὸν, καὶ τῶν περὶ δικαίου συνεπειῶν. Περὶ δὲ τῶν διϊσχυριζομένων νὰ ἐξαγάγωσι τὴν ἔνοιαν τοῦ ἀγαθοῦ ἐξ αὐτῆς τῆς βουλῆς καὶ φύσεως τοῦ Θεοῦ, παρατηροῦμεν ὅτι ἡ μὲν φύσις τοῦ Θεοῦ, καθὸ ἄπειρος, εἶναι καὶ ἀκατάληπτος, καὶ ἐξ αὐτῆς δὲν δυνάμεθα ἑπομένως νὰ ἐξαγάγωμεν θετικὰ καὶ σαφῆ συμπεράσματα περὶ τῶν καθ' ἕκαστα καθηκόντων· ἡ δὲ δήλωσις τῆς θείας βουλῆς δὲν γίνεται εἰμὴ διὰ τῆς θείας ἀποκαλύψεως, καὶ ἐὰν ἄλλοθεν θελήσωμεν νὰ ἐξαγάγωμεν αὐτὴν διὰ συλλογισμοῦ, καταντῶμεν εἰς τὴν ἐκ τῆς φύσεως τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου ἐξαγωγήν· ἀλλ' ὁ μὲν κόσμος δὲν παρέχει ἡμῖν εἰμὴ τὴν γνῶσιν αὐτοῦ, δηλαδὴ, τὰς φυσικὰς λεγομένας ἐπιστήμας, καὶ ἐν τῇ ὕλῃ δὲν εὑρίσκομεν οὔτε ἐλευθερίαν, οὔτε ἠθικότητα, τὸ ὂν καὶ οὐχὶ τὸ δέον, οὔτε ἀνακαλύπτομεν ἐν αὐτῇ τὸν ὑψηλότερον προορισμὸν τοῦ ἀνθρώπου· ἄρα ἀπομένει ὁ ἄνθρωπος κατὰ την συνείδησιν αὐτοῦ καὶ τὴν ἱστορικὴν αὐτοῦ ἀνάπτυξιν. Ἀλλ' ἡ ἱστορία δὲν εἶναι πλήρης, καὶ δὲν παρέχει ἡμῖν εἰμὴ γεγονότα, ἐξ ὧν δύναται νὰ ἐξέλθῃ τὸ γενικὸν, οὐχὶ δὲ τὸ καθολικὸν καὶ ἀπόλυτον, καὶ τὰ γεγονότα ταῦτα εἶναι ἀποτελέσματα καὶ ἀναπτύξεις τῶν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐσωτερικῶν στοιχείων καὶ ἀρχῶν καὶ ἐνεργειῶν. Μόνον λοιπὸν ἐν τῇ διὰ τῆς συνειδήσεως μελέτῃ τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν τὸ πρόσταγμα τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἢ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ καθήκοντος. Καὶ ἐπειδὴ μεταξὺ τῶν φαινομένων ὅσα παρουσιάζει ἡ συνείδησις, μόνος ὁ λόγος παρέχει ἡμῖν τὴν ἔννοιαν

τοῦ ἠθικοῦ νόμου διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς τελεότητος, ἐ τῇ ἀρχῇ ταύτῃ πρέπει νὰ ζητήσωμεν καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ ὑπ' αὐτῆς τιθεμένου νόμου. Ἐκ ταύτης τοῦτο μόνον τὸ περιεχόμενον ἐξέρχεται· πράττε σὸν τέλος· ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι μόνος, ἀλλ' ἐν μέσῳ ἄλλων ἀνθρώπων καὶ τοῦ κόσμου, καὶ καθολικὸς εἶναι ὁ νόμος οὗτος τοῦ τέλους, ὡς ἡ ἀρχὴ ἐξ ἧς ἀποῤῥέει, τὸ πρόσταγμα αὐτοῦ πρέπει νὰ περιλαμβάνῃ τὰ τέλη καὶ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων καὶ τοῦ κόσμου σχετικῶς πρὸς τὸν ἄνθρωπον, καὶ ἡ πλήρης αὐτοῦ διατύπωσις εἶναι ἑπομένως· πράττε τὸ τέλος σου πρὸς τὰ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων καὶ τῆς φύσεως συνδυαζόμενον καὶ συναρμολογούμενον.

§ 275. Τοῦτο δὲ τὸ τέλος πρόκειται τώρα νὰ προσδιορίσωμεν ἀκριβέστερον. Τὸ τέλος ἑκάστου ὄντος εἶναι ὁ προορισμὸς αὐτοῦ, καὶ ὁ προορισμὸς προκύπτει ἐκ τῆς σχέσεως, ἥτις ὑπάρχει μεταξὺ τῶν δυνάμεων αὐτοῦ καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ὑπάρξεώς του. Αὕτη δὲ ἡ σχέσις πρέπει νὰ ὑπάρχῃ καὶ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, διότι καὶ ἐν τούτῳ ὑπάρχουσι δυνάμεις, καὶ πρέπει καὶ οὗτος, ὡς πάντα τὰ ἄλλα ὄντα, νὰ ἔχῃ σκοπὸν καὶ τέλος τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ. Ὁ δὲ σκοπός, καὶ ἑπομένως ὁ προορισμός, γνωρίζεται ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως τῶν δυνάμεων. Ἵνα λοιπὸν προσδιορίσωμεν τὸ τέλος τοῦ ἀνθρώπου, πρέπει νὰ μελετήσωμεν τὰς δυνάμεις αὐτοῦ ὑπὸ τὴν ὄψιν τῆς πράξεως. Αἱ δὲ δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου ἀνάγονται εἰς δύο πηγάς, τὸ σῶμα καὶ τὸ πνεῦμα. Μεταξὺ τῶν δύο τούτων στοιχείων δὲν ὑπάρχει ἰσότης· τὸ σῶμα ὑποτάσσεται εἰς τὸ πνεῦμα, ὑπηρετεῖ εἰς αὐτὸ· παρὰ τοὺς σκοποὺς τῆς συντηρήσεως, αὐξήσεως, ἀνα-

αὐξεως, παραγωγῆς, οὓς ἔχουσι καὶ τὰ ἄλλα ζῶα, τὸ ἀνθρώπινον σῶμα εἶναι μέσον καὶ ὄργανον λογικῆς νοήσεως καὶ πράξεως, δηλαδὴ, τοῦ πνεύματος, καὶ τὴν ὑπηρεσίαν ταύτην προσφέρει διὰ τῶν αἰσθητηρίων, τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς λύπης, τῶν βιομηχανικῶν ἐργασιῶν. Καὶ ἐν μὲν τοῖς ἄλλοις ζώοις, τὸ σῶμα χρησιμεύει εἰς τοὺς σκοποὺς τοῦ σώματος, ἐν δὲ τῷ ἀνθρώπῳ, εἰς ἑαυτὸ καὶ εἰς τὸ πνεῦμα, καθ' ὅσον συντείνει εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ ἀληθοῦς, τὴν ἀντίληψιν καὶ ποίησιν τοῦ καλοῦ, τὴν πρᾶξιν τοῦ ἀγαθοῦ. Ὥστε ὁ ἀληθὴς προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι ὁ τοῦ σώματος ἀλλ' ὁ τοῦ πνεύματος, καὶ ἐκ τοῦ προορισμοῦ τούτου πηγάζουσι καὶ τὰ καθήκοντα αὐτοῦ. Ἄρα πρὸς γνῶσιν τοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἀπαιτεῖται πλήρης γνῶσις τῆς φύσεως τοῦ πνεύματος αὐτοῦ, ἐὰν ἦναι ἀπόρροια τῆς σωματικῆς ὕλης ἢ ἄϋλόν τι, ἐὰν συναποθνήσκῃ μετὰ τοῦ σώματος, ἢ ἐὰν ἐπιζῇ κεχωρισμένον αὐτοῦ ζωὴν περιωρισμένην ἐπί τινα χρόνον μᾶλλον ἢ ἧττον μακρὸν, ἢ ἀθάνατον. Ἄχρι τοῦδε εἴδομεν πάντα τὰ στοιχεῖα τῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ νοήσεως, τὰς νοητικὰς δυνάμεις, τὰ ἀντικείμενα αὐτῶν· ἀλλ' ἱστάμενοι ἤδη εἰς τὰ μεθόρια, οὕτως εἰπεῖν, τῆς νοήσεως καὶ τῆς πράξεως, ἀπαραίτητον ἀνάγκην ἔχομεν νὰ λύσωμεν τὸ περὶ φύσεως ψυχῆς ζήτημα πληρέστερον καὶ ὁριστικώτερον. Πᾶσα δὲ προηγουμένη μελέτη ἦτο προπαρασκευὴ εἰς τὴν λύσιν ταύτην, καὶ πρὸ πολλοῦ ἤδη εἴπομεν (§ 85) ὅτι ὁ ὁρισμὸς τῆς ψυχῆς εἶναι τὸ τελευταῖον συμπέρασμα τῆς Ψυχολογίας καὶ ὁ προσδόκιμος λίθος τῆς ἠθικῆς θεωρίας.

16

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Περὶ φύσεως πνεύματος.

§ 276. Τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι ἀρχαιότατον. Τὴν ψυχὴν ἐθεώρει ὁ Ἀριστοτέλης ὡς ἀρχὴν ζωῆς καὶ κινήσεως, καὶ ὠνόμαζεν ἐντελέχειαν. Ἀλλὰ πρὸ αὐτοῦ ὁ Πλάτων ἀπέδειξε τὸ ἄϋλον καὶ ἀθάνατον αὐτῆς διὰ παντοίων ἐπιχειρημάτων, εἰς ἃ ὀλίγον δύναται νὰ προσθέσῃ ἡ νῦν φιλοσοφία. Κατὰ τοὺς ἀρχαίους, ἐν γένει, πολλαὶ ὑπῆρχον ψυχαί, κατὰ τὰς διαφόρους ἐνεργείας καὶ λειτουργίας τοῦ ἀνθρωπίνου ὄντος, τὴν αἴσθησιν, τὴν θρέψιν, τὴν κίνησιν, τὴν καρδίαν, τὸν λόγον. Κατὰ δὲ τὴν μέσην καὶ νέαν φιλοσοφίαν τὸ ζήτημα ἐτέθη ἐπίσης, ἀλλ' ὁμολογητέον ὅτι καὶ τοῦτο, ὡς καὶ τὸ περὶ ὑπάρξεως καὶ φύσεως Θεοῦ, ὑπὸ νέαν ὅλως ὄψιν παρουσιάσθη καὶ ὑπὸ νέου φωτὸς ἐφωτίσθη διὰ τῆς εὐαγγελικῆς ἀποκαλύψεως. Ἀνάγεται δὲ εἰς τὰ ἑπόμενον· ἐὰν τὸ λεγόμενον πνεῦμα ἦναι λειτουργία τοῦ σώματος, ἢ διακεκριμένη καὶ διάφορος ὑπόστασις, καίτοι ἐν σώματι, καὶ ποία ἡ φύσις τῆς ὑποστάσεως ταύτης.

§ 277. Ἐὰν τὸ πνεῦμα ἦτο λειτουργία τοῦ σώματος, ἤθελεν εἶσθαι ἀποτέλεσμα τοῦ ὀργανισμοῦ, καὶ τότε δὲν ἐννοοῦμεν διατί τὸ αὐτὸ πνεῦμα δὲν ὑπάρχει καὶ ἐν τῷ ὀργανισμῷ ζώων τινῶν, ὅστις δι' ἀσημάντων μόνον διαφορῶν διαστέλλεται τοῦ ἀνθρωπίνου. Ναὶ μὲν οὗτος εἶναι τελειότερος τῶν ἄλλων, ἀλλ' ἡ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν ἀμέσως κατωτέρων αὐτοῦ διαφορὰ οὐδαμῶς ἀναλογεῖ πρὸς τὴν μεταξὺ τῆς διανοίας τοῦ

θρώπου, ἔστω καὶ τοῦ ἀτελεστάτου, καὶ τῆς διανοίας τοῦ τελειοτέρου τῶν ἄλλων ζώων. Ἀνεξαρτήτως οὐ ὀργανισμοῦ, χάσμα ἀπλήρωτον ὑπάρχει μεταξὺ θρώπου καὶ ἀλόγου ζώου, ἔστω καὶ τοῦ νοημονεστέρου. Ἐὰν ἦτο λειτουργία τοῦ σώματος, ἔπρεπε νὰ μελετᾶται, νὰ ἐξηγῆται, νὰ διαφωτίζηται, ὡς αἱ ἄλλαι πᾶσαι, διὰ τῆς ἀνατομικῆς ἀναλύσεως καὶ διὰ τῶν φυσιολογικῶν νόμων, καὶ ταῦτα οὐδὲν ἢ μικρὸν συμβάλλουσιν εἰς γνῶσιν αὐτοῦ ἄνευ τῆς ἐσωτερικῆς παρατηρήσεως. Τέλος, ἐὰν ἦτο λειτουργία τοῦ σώματος, ἤθελεν ἐξαρτᾶσθαι πάντοτε καὶ κατὰ πάντα ἐξ αὐτοῦ, ὡς αἱ ἄλλαι λειτουργίαι, ἀλλὰ τὸ ἐναντίον παρατηρεῖται· ναὶ μὲν ὑπάρχουσι μεταξὺ αὐτῶν σχέσεις ἀμοιβαίας ἐνεργείας, ἀντιστοίχου ἀναπτύξεως καὶ φθορᾶς, ἀλλὰ παρατηρεῖται προσέτι καὶ ἀντίστροφος πορεία. Καθ' ἣν στιγμὴν ἄρχεται ἡ παρακμὴ καὶ ἡ πτῶσις τοῦ ἑνός, ὡριμάζει καὶ θαυμασίως τελειοποιεῖται τὸ ἄλλο, ἡ νόησις εἶναι ἐνίοτε ἐντελεστέρα κατὰ λόγον τῆς ἀσθενείας τῶν ὀργάνων, καί τινα αἴτια φθείροντα τὸ σῶμα ζωογονοῦσι τὸ πνεῦμα· ἐπὶ τέλους, ἀρκεῖ στιγμιαία τις βουλὴ καὶ πρᾶξις τοῦ πνεύματος πρὸς ἄμεσον καταστροφὴν τῆς σωματικῆς ζωῆς, καὶ ἐν οὐδενὶ τῶν ζώων ὁρῶμεν τὸν ὀργανισμὸν ἐνεργοῦντα ἑκουσίως καθ' ἑαυτοῦ καὶ ἑαυτὸν καταστρέφοντα. Ἀλλὰ προσέτι, ἐὰν παραβάλωμεν τὰ προσόντα τῆς ὕλης ἐν γένει πρὸς τὰ προσόντα τῆς ψυχῆς, ἔτι μᾶλλον πειθόμεθα ὅτι εἶναι φύσεως ἐναντίας.

§ 278. Ἡ ὕλη ἀνάγεται εἰς τὴν ἔκτασιν καὶ τὴν κίνησιν. Ἡ ἔκτασις εἶναι τὸ τριχῆ διαστατόν, πληροῖ μέρος τοῦ τόπου διὰ τῶν ἰδίων διαστάσεων, καὶ φαί-

νεται ἐπ᾽ ἄπειρον διαιρετή· οὐδεμία ἔκτασις ἐν τῇ ψυχῇ, ἀλλ᾽ ἀδιαίρετος ἑνότης, οὐδεμία κατὰ τοῦτο ἀναλογία μεταξὺ τῶν φαινομένων τῆς ἐκτάσεως καὶ τῶν τῆς νοήσεως, ἥτις εἶναι ὁ οὐσιώδης τῆς ψυχῆς χαρακτήρ. Ἡ δὲ κίνησις ἐν τῷ σώματι εἶναι μετάβασις ἀπό τινος σημείου τοῦ τόπου εἰς ἕτερον· ἄρα ὁ τόπος προϋπάρχει· ἀλλ᾽ ἡ ἔννοια αὐτοῦ οὐχὶ ἐκ τῆς ὕλης ἀλλ᾽ ἐκ τοῦ πνεύματος· ἄρα τοῦτο δὲν δύναται νὰ ἦναι ἀπόῤῥοια τῆς ὕλης· ἡ δὲ κίνησις τῆς ψυχῆς δὲν εἶναι μετάβασις ἀπὸ σημείου εἰς σημεῖον· ἡ ψυχὴ εἶναι ἀρχὴ κινήσεως ἀκίνητος, κινοῦν ἀκίνητον. Ἡ ὕλη, φύσει ἀδρανής, λαμβάνει τὴν κίνησιν διὰ μεταδόσεως, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα εἶναι αὐτενεργόν, κίνησις ἑαυτὴν κινοῦσα. Διαδίδοται δὲ ἡ κίνησις ἐν τῇ ὕλῃ κατά τινας νόμους ἀναγκαίους· ἀπ᾽ ἐναντίας ἡ ψυχὴ διαδίδει αὐτὴν ἐλευθέρως. *Καὶ* ἐκ μὲν τῆς σωματικῆς κινήσεως προκύπτει ἀδιάκοπος μεταβολὴ τῆς οὐσίας δι᾽ εἰσελεύσεως καὶ ἐξελεύσεως μορίων, τηρουμένου μόνον τοῦ τύπου ἢ τοῦ εἴδους· ἡ δὲ ψυχὴ εἶναι καὶ διαμένει ταὐτούσιος, παράγουσα τὴν ποικιλίαν τῶν ἰδίων ἀλλοιώσεων δι᾽ αὐτῆς τῆς ἰδίας ταὐτότητος. Τελευταῖον, ἡ μεταβολὴ αὕτη προϋποθέτει τὸν χρόνον, ὡς ἡ κίνησις, τὸν τόπον· ἡ δὲ ἔννοια τοῦ χρόνου οὐχὶ ἐκ τῆς ὕλης, ἐκ τῆς διαρκείας καὶ διαδοχῆς τῶν ὑλικῶν φαινομένων, διότι αὗται προϋποθέτουσιν αὐτόν, ἀλλ᾽ ὡς ἡ τοῦ τόπου, ἐκ τοῦ πνεύματος· ἄρα τὸ πνεῦμα διάφορον τῆς ὕλης.

§ 279. Παρεβάλομεν ἄχρι τοῦδε τὰ τρία πρῶτα προσόντα τῆς ψυχῆς, τὸ ἑνιαῖον, τὸ αὐτενεργὸν καὶ τὸ ταὐτούσιον αὐτῆς πρὸς τὰ προσόντα τῆς ὕλης, καὶ εἴδομεν τὴν μεταξὺ αὐτῶν ἐναντιότητα. Ἀλλὰ πρὸς

τούτοις ἡ ψυχὴ ἔχει καὶ συνείδησιν ἑαυτῆς, καὶ εἴπομεν ἐν τῇ Λογικῇ, ὅτι τὸ ὑποκείμενον καὶ τὸ ἀντικείμενον τῆς γνώσεως ταὐτίζονται ἐν τῇ συνειδήσει, καὶ διὰ τοῦτο ἡ ἐκ τῆς συνειδήσεως γνῶσις ἔχει ἐνάργειαν καὶ βεβαιότητα ἀκαταμάχητον. Ἀλλ' ἡ συνταύτισις αὕτη εἶναι ἀδύνατος ἐν τῇ ὕλῃ, ἐν ᾗ τὸ ἓν σημεῖον εἶναι παρὰ τὸ ἄλλο, καὶ μόνον εἶναι δυνατὴ ἐν ἀΰλῳ ὑποστάσει· ἄρα τὸ ἄϋλον τῆς ψυχῆς ἀποδεικνύει καὶ ἡ συνείδησις. Ἡ ψυχὴ προσέτι νοεῖ δι' ἰδίων δυνάμεων τὰ ἄλλα πάντα, καὶ ἡ νόησις εἶναι τὸ σύνολον τῶν νοητικῶν δυνάμεων, ἃς ἐμελετήσαμεν ἐν τῇ Ψυχολογίᾳ, ἡ αἴσθησις, ἡ προσοχή, ἡ ἀφαίρεσις, ἡ σύζευξις, ἡ μνήμη, ἡ φαντασία. Ἑκάστη δὲ τῶν δυνάμεων τούτων, καί τοι ἐν μέρει λαμβάνουσα τὸ ἐνδόσιμον τῆς ἰδίας ἐνεργείας ἐκ τῆς ὕλης, δὲν ἀποῤῥέει ὅμως ἀποκλειστικῶς ἐξ αὐτῆς, οὐδὲ ὑπ' αὐτῆς ῥυθμίζεται. Ἡ ὑλικὴ ἐντύπωσις δὲν ἀρκεῖ εἰς αἴσθησιν, ἀλλ' ἀπαιτεῖται ἐσωτερική τις ἀντίληψις διὰ τῆς προσωπικῆς ἀρχῆς· ἡ προσοχὴ εἶναι προσπάθεια τῆς αὐτενεργείας τῆς ψυχῆς πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς αἰσθήσεως ἢ τῆς συνειδήσεως· ἡ ἀφαίρεσις εἶναι ὡσαύτως ἐνέργεια τῆς ψυχῆς· ἡ σύζευξις γίνεται κατά τινας νόμους ἐσωτερικῆς ἑνότητος, ἐσωτερικοῦ συνδυασμοῦ· ἡ μνήμη εἶναι διαμονὴ ἔν τινι ἐσωτερικῷ σημείῳ, παρερχομένων τῶν ὑλικῶν στοιχείων· τέλος, ἡ φαντασία αὐξάνει τὴν ζωηρότητα τῆς αἰσθήσεως ἢ νέους ἐπινοεῖ συνδυασμούς, οὓς δὲν παρέχει ἡ ὕλη· ἄρα ἑκάστη τῶν δυνάμεων τούτων προϋποθέτει καὶ ἀπαιτεῖ ἐσωτερικόν τι στοιχεῖον, διάφορον τῆς ὕλης, ἐξ οὗ παράγεται, καὶ ὑφ' οὗ ῥυθμίζεται. Τὸ δὲ σύνολον αὐτῶν ἐπιβεβαιοῖ τὴν ἀπόδειξιν ταύτην,

νεται ἐπ' ἄπειρον διαιρετή· οὐδ[illegible] ...σίαν τῶν παρὰ τῇ
ἀλλ' ἀδιαίρετος ἑνότης, οὐ[illegible] καὶ σχέσεις ἁρμονίας
μεταξὺ τῶν φαινομένων [illegible] μεταξὺ αὐτῶν ἑνότητος
σεως, ἥτις εἶναι ὁ ο[illegible] ...ὰ τῆς ὕλης. Καὶ μάλιστα
δὲ κίνησις ἐν τῷ σ[illegible] ...μᾶλλον προβαίνει εἰς τὸν ὕψ...
μείου τοῦ τόπου [illegible] ...ὅσῳ ἀπαλλάσσεται τῶν δεσμῶν
ἀλλ' ἡ ἔννοια [illegible] ...αὐτὴ δὲ ἑνότης ἥτις ἐπικρατεῖ κατὰ
ματος· ἄρ[illegible] ...φαίνεται καὶ ἐν τῇ πράξει, καὶ ἀμφο-
ὕλης· ἡ [illegible] ...λειτουργίας ταύτας συνενοῖ εἰς μίαν καὶ τὴν
σημείο[illegible] ...ἀφῃρέσαν. Ἀπ' ἐναντίας, ὁ σωματικὸς ἄνθρω-
ἀκίν[illegible] ...εἶναι διπλοῦς, δύο λοβοὺς ἔχει ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ,
λα[illegible] ...διακλαδώσεις νεύρων, δύο αἰσθητήρια ὁράσεως καὶ
ε[illegible] ...πολλὰ ὄργανα ἁφῆς καὶ κινήσεως, ἕτερον κιν-
ήσεως, ἕτερον αἰσθήσεως. Ἄρα καὶ κατὰ τὴν
...φον καὶ κατὰ τὴν πρᾶξιν, τὸ πνεῦμα καταδεικνύ-
...μενον διάφορον τῆς ὕλης, ἡ ψυχὴ διάφορος τοῦ σώμα-
τος. Καὶ ἐπειδὴ ὁ θάνατος τοῦ σώματος εἶναι ἀπο-
σύνθεσις αὐτοῦ καὶ διάλυσις τῶν συνιστώντων αὐτὸ
μορίων, καὶ πρὸς τὴν φύσιν καὶ σύστασιν καὶ ἐνέρ-
γειαν αὐτῶν ὅλως ἐναντία εἶναι ἡ φύσις καὶ σύστασις
καὶ ἐνέργεια τῆς πνευματικῆς ἀρχῆς, δυνάμεθα εὐλό-
γως νὰ συμπεράνωμεν ὅτι αὕτη δὲν ἀποθνήσκει τὸν θά-
νατον τοῦ σώματος, ἀλλ' ἐπιζῇ εἰς αὐτόν. Ἀλλὰ διὰ
τούτου δὲν ἀποδεικνύεται, ὅτι εἶναι ἀθάνατος, διότι,
εἰ καὶ ἄυλος καὶ ἐπιζῶσα εἰς τὸ σῶμα, ἠδύνατο νὰ
ὑπομείνῃ ἕτερον θάνατον ἴδιον αὐτῆς, δηλαδὴ, τὴν διὰ
τῆς θείας παντοδυναμίας μηδένωσιν τῆς ὑπάρξεώς της.

§ 280. Ἀλλὰ τὴν μηδένωσιν ταύτην, ἧς οὐδὲν ἔχο-
μεν παράδειγμα ἐν τῷ κόσμῳ, ἔνθα πάντα μεταβάλ-
λονται, ἀλλ' οὐδαμῶς μηδενοῦνται, ὥστε φαίνεται

ῦμα ἀκατανόητον, ἀκατάληπτον καὶ μεῖ-
δημιουργίας, ἀναγκαζόμεθα ἁπλῶς νὰ
πρὸς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ἀνάγκην
.ν λόγον ἀποχρῶντα ἐν τῇ Θείᾳ προ-
. Θείαν φύσιν, παντοδύναμον, πάνσοφον
.ὸν, εἴδομεν ἐν τῇ Θεοσοφίᾳ δημιουργοῦσαν
.ιστον, καὶ σκοπὸν τῆς δημιουργίας εὕρομεν τὸ
.θὸν τῆς ἀνθρωπότητος, οὗ ὅρος καὶ μέσον εἶναι
.. αὐτὸ τὸ καλόν· ἄρα οὐδένα λόγον ἔχομεν ἵνα ὑπο-
..μεν τὴν μηδένωσιν τοῦ καλλίστου καὶ τελειοτάτου
.. ἔργων αὐτῆς, ὅπερ βλέπομεν ἀπ' ἐναντίας προω-
.ισμένον εἰς ζωὴν ἀθάνατον. Καὶ τῳόντι, ἄχρι τοῦδε
..όμενοι εἰς τὸν ἡμέτερον ὁρισμὸν τῆς ψυχῆς, πα-
..βάλομεν ἕκαστον στοιχεῖον αὐτοῦ, ἕκαστον προσὸν
ῆς ψυχῆς πρὸς τὰ προσόντα τῆς ὕλης, ἵνα ἀποδείξω-
μεν τὴν μεταξὺ αὐτῶν ἐναντιότητα. Ἀλλὰ παρελεί-
ψαμεν τὸ πρώτιστον καὶ κυριώτατον προσὸν, ὃ ἐθέσαμεν
ἐν ἀρχῇ τοῦ ὁρισμοῦ καὶ πρὸ παντὸς ἄλλου (§ 85), τὴν
.γικότητα, διότι ὁ λόγος εἶναι ἡ ἀρχὴ καὶ ὁ νόμος ὅλων
.ν ψυχικῶν δυνάμεων, καθὸ παρέχων διὰ τῆς ἐννοίας
.ὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ὄντος τὴν ὑπόστασιν, τὸν χρόνον,
.ὸν τόπον, τὴν λογικὴν τάξιν, δι' ὧν συναρμολογοῦν-
.αι, συμπληροῦμεναι, καὶ συστηματοποιοῦνται πᾶσαι
. δυνάμεις τοῦ πνεύματος, καὶ διὰ τῆς λογικῆς τά-
.εως ἀνακαλύπτομεν τὴν πραγματικὴν τάξιν τῶν ὄντων,
.ὶ ἐξ αὐτῆς τῆς ἐννοίας τῶν ἀρχῶν τοῦ ὄντος προκύ-
.ουσιν αἱ ἔννοιαι τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ
.γαθοῦ, τῶν τριῶν τούτων ἀντικειμένων τῶν νοητικῶν
.ὶ ἠθικῶν τοῦ ἀνθρώπου ἐνεργειῶν. Πρὸς ταῦτα τείνει
.ιακόπως ἡ ψυχὴ, καὶ κατὰ τὴν τάσιν ταύτην τὸ σῶμα

διότι παρέχει ἀδιάκοπον ἐπεξεργασίαν τῶν παρὰ τῆς ὕλης χορηγουμένων στοιχείων, καὶ σχέσεις ἁρμονίας, ἀμοιβαίας βοηθείας καὶ ἄκρας μεταξὺ αὐτῶν ἑνότητος, αἵτινες εἶναι ἀνεξήγητοι διὰ τῆς ὕλης. Καὶ μάλιστα ἡ νοητικὴ ἐνέργεια τόσῳ μᾶλλον προβαίνει εἰς τὸν ὕψιστον αὐτῆς βαθμὸν, ὅσῳ ἀπαλλάσσεται τῶν δεσμῶν τοῦ σώματος. Ἡ αὐτὴ δὲ ἑνότης ἥτις ἐπικρατεῖ κατὰ τὴν νόησιν, ἀναφαίνεται καὶ ἐν τῇ πράξει, καὶ ἀμφοτέρας τὰς λειτουργίας ταύτας συνενοῖ εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἐνέργειαν. Ἀπ' ἐναντίας, ὁ σωματικὸς ἄνθρωπος εἶναι διπλοῦς, δύο λοβοὺς ἔχει ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ, δύο διακλαδώσεις νεύρων, δύο αἰσθητήρια ὁράσεως καὶ ἀκοῆς, πολλὰ ὄργανα ἀφῆς καὶ κινήσεως, ἕτερον κέντρον κινήσεως, ἕτερον αἰσθήσεως. Ἄρα καὶ κατὰ τὴν νόησιν καὶ κατὰ τὴν πρᾶξιν, τὸ πνεῦμα καταδεικνύεται διάφορον τῆς ὕλης, ἡ ψυχὴ διάφορος τοῦ σώματος. Καὶ ἐπειδὴ ὁ θάνατος τοῦ σώματος εἶναι ἀποσύνθεσις αὐτοῦ καὶ διάλυσις τῶν συνιστώντων αὐτὸ μορίων, καὶ πρὸς τὴν φύσιν καὶ σύστασιν καὶ ἐνέργειαν αὐτῶν ὅλως ἐναντία εἶναι ἡ φύσις καὶ σύστασις καὶ ἐνέργεια τῆς πνευματικῆς ἀρχῆς, δυνάμεθα εὐλόγως νὰ συμπεράνωμεν ὅτι αὕτη δὲν ἀποθνήσκει τὸν θάνατον τοῦ σώματος, ἀλλ' ἐπιζῇ εἰς αὐτόν. Ἀλλὰ διὰ τούτου δὲν ἀποδεικνύεται, ὅτι εἶναι ἀθάνατος, διότι, εἰ καὶ ὅλως καὶ ἐπιζῶσα εἰς τὸ σῶμα, ἠδύνατο νὰ ὑπομείνῃ ἕτερον θάνατον ἴδιον αὐτῆς, δηλαδὴ, τὴν διὰ τῆς θείας παντοδυναμίας μηδένωσιν τῆς ὑπάρξεώς της.

§ 280. Ἀλλὰ τὴν μηδένωσιν ταύτην, ἧς οὐδὲν ἔχομεν παράδειγμα ἐν τῷ κόσμῳ, ἔνθα πάντα μεταβάλλονται, ἀλλ' οὐδαμῶς μηδενοῦνται, ὥστε φαίνεται

ἐς ἡμᾶς θαῦμα ἀκατανόητον, ἀκατάληπτον καὶ μεῖζον αὐτῆς τῆς δημιουργίας, ἀναγκαζόμεθα ἁπλῶς νὰ ὑποθέσωμεν, καὶ πρὸς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ἀνάγκην ἔχομεν νὰ εὕρωμεν λόγον ἀποχρῶντα ἐν τῇ Θείᾳ προνοίᾳ. Καὶ τὴν Θείαν φύσιν, παντοδύναμον, πάνσοφον καὶ πανάγαθον, εἴδομεν ἐν τῇ Θεοσοφίᾳ δημιουργοῦσαν τὸ βέλτιστον, καὶ σκοπὸν τῆς δημιουργίας εὕρομεν τὸ ἀγαθὸν τῆς ἀνθρωπότητος, οὗ ὅρος καὶ μέσον εἶναι καὶ αὐτὸ τὸ καλόν· ἄρα οὐδένα λόγον ἔχομεν ἵνα ὑποθέσωμεν τὴν μηδένωσιν τοῦ καλλίστου καὶ τελειοτάτου τῶν ἔργων αὐτῆς, ὅπερ βλέπομεν ἀπ' ἐναντίας προωρισμένον εἰς ζωὴν ἀθάνατον. Καὶ τῳόντι, ἄχρι τοῦδε ἑπόμενοι εἰς τὸν ἡμέτερον ὁρισμὸν τῆς ψυχῆς, παρεβάλομεν ἕκαστον στοιχεῖον αὐτοῦ, ἕκαστον προσὸν τῆς ψυχῆς πρὸς τὰ προσόντα τῆς ὕλης, ἵνα ἀποδείξωμεν τὴν μεταξὺ αὐτῶν ἐναντιότητα. Ἀλλὰ παρελείψαμεν τὸ πρώτιστον καὶ κυριώτατον προσὸν, ὃ ἐθέσαμεν ἐν ἀρχῇ τοῦ ὁρισμοῦ καὶ πρὸ παντὸς ἄλλου (§ 85), τὴν λογικότητα, διότι ὁ λόγος εἶναι ἡ ἀρχὴ καὶ ὁ νόμος ὅλων τῶν ψυχικῶν δυνάμεων, καθὸ παρέχων διὰ τῆς ἐννοίας καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ὄντος τὴν ὑπόστασιν, τὸν χρόνον, τὸν τόπον, τὴν λογικὴν τάξιν, δι' ὧν συναρμολογοῦνται, συμπληρούμεναι, καὶ συστηματοποιοῦνται πᾶσαι αἱ δυνάμεις τοῦ πνεύματος, καὶ διὰ τῆς λογικῆς τάξεως ἀνακαλύπτομεν τὴν πραγματικὴν τάξιν τῶν ὄντων, καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς ἐννοίας τῶν ἀρχῶν τοῦ ὄντος προκύπτουσιν αἱ ἔννοιαι τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ, τῶν τριῶν τούτων ἀντικειμένων τῶν νοητικῶν καὶ ἠθικῶν τοῦ ἀνθρώπου ἐνεργειῶν. Πρὸς ταῦτα τείνει ἰδιαιτέρως ἡ ψυχὴ, καὶ κατὰ τὴν τάσιν ταύτην τὸ σῶμα

εἶναι μᾶλλον πρόσκομμα ἢ μέσον, ὡς ἀποδεικνύουσι καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ ἀφαίρεσις καὶ ἡ καλλιτεχνικὴ ἔμπνευσις καὶ ὁ τοῦ ἀγαθοῦ ἐνθουσιασμός. Ταῦτα δὲ οὐσιωδῶς καὶ καθ' ἑαυτὰ θεωρούμενα, εἶναι ἄπειρα προσόντα τοῦ ἀπείρου ὄντος, καὶ ἡ ψυχὴ τείνει διὰ πασῶν τῶν δυνάμεων αὐτῆς πρὸς τὸ ἄπειρον ἀληθὲς καὶ καλὸν καὶ ἀγαθόν. Ἐὰν δὲ τείνει πρὸς τὸ ἄπειρον, ἐξ ἀνάγκης προώρισται εἰς ζωὴν ἀθάνατον, κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν τοῦ ἀπείρου πεποιημένη· ἄλλως, δὲν πληροῦται ἡ λογικὴ καὶ ἠθικὴ τάξις, καὶ ὑπάρχει ἀντίφασις, παραλογία καὶ ἀδικία ἐν τῷ καλλίστῳ καὶ ἐντελεστάτῳ τῶν ἔργων τοῦ παντοδυνάμου, πανσόφου καὶ παναγάθου Θεοῦ. Τέλος, ἐὰν καὶ τὴν πραγματικὴν ἐνέργειαν τοῦ πνεύματος παρατηρήσωμεν κατὰ τὰ διάφορα αὐτοῦ στάδια, ἔτι μᾶλλον βεβαιούμεθα περὶ τῆς τάσεως αὐτοῦ πρὸς τὸ ἄπειρον. Καὶ ὁ μὲν λόγος τείνει πρὸς τὸ ἀληθές, διώκει δὲ καὶ ἐπιζητεῖ οὐχὶ τὴν σχετικὴν καὶ περιωρισμένην ἀλήθειαν, ἀλλὰ τὴν ἀπόλυτον, τὴν ἄπειρον, τὴν αὐτοαλήθειαν· τὸ δὲ αἴσθημα, ὅταν ἦναι ὀρθόν, στρέφεται καὶ ἀνυψοῦται πρὸς τὸ ἄπειρον ἀγαθόν, καὶ τὸ τέλειον καὶ ἄπειρον καλὸν ἀγαπᾷ καὶ λατρεύει. Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ ἁπλῶς ὑλικὴ καὶ αἰσθητικὴ ἐνέργεια, κατά τινα τῆς ἰδίας φύσεως καὶ θέσεως παρανόησιν, εἰς ἣν δίδει ἀφορμὴν ἡ συναίσθησις τοῦ ἐπέκεινα τοῦ κόσμου προορισμοῦ, καὶ ἐπ' αὐτῶν τῶν σωματικῶν ἀπολαύσεων διώκει καὶ ἐπιθυμεῖ τὸ ἄπειρον. Τὸ αὐτὸ τοῦτο ἐπὶ τέλους μαρτυρεῖ καὶ ἡ ἱστορία, ἥτις ἄλλως ἤθελεν εἶσθαι ἄσκοπος, ἀκατανόητος καὶ ἀνεξήγητος σειρὰ ἀγώνων καὶ προσπαθειῶν, ἐὰν τὰ ἐν αὐτῇ ἄτομα δὲν

ἔχον προορισμὸν καὶ σκοπὸν ἀνώτερον τῆς ἐπιγείου ζωῆς. Ὁ σκοπὸς οὗτος ὑπὸ διαφόρους ὄψεις παρουσιάζεται εἰς αὐτὰ, καὶ ἰδίως ὑπὸ τὴν ὄψιν τῆς φιλαρχίας ἢ τῆς φιλοδοξίας, ὡς παρανοήσεις διάφοροι τοῦ ἀληθοῦς αὐτῶν προορισμοῦ, πλαγίως ἀποδεικνύουσαι τοῦτον καὶ ἐπιβεβαιοῦσαι. Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι οὔτε λογικὸς οὔτε δίκαιος ἐὰν ὁ ἄνθρωπος δὲν ἦναι ἀθάνατος, διότι τότε εἶναι οὗτος δύναμις ἄνευ σκοποῦ, καὶ μέσον ἄνευ τέλους. Πάντα δὲ ἀποδεικνύουσιν ὅτι ἡ παροῦσα ζωὴ δὲν εἶναι εἰμὴ προπαρασκευὴ καὶ δοκιμασία πρὸς ἀπόλαυσιν τῆς μελλούσης, μελέτη θανάτου, ὡς ἔλεγεν ὁ Πλάτων, τελειοποίησις πρὸς τελειότητα, τήρησις τῆς ἠθικῆς τάξεως ἐν τῷ παρόντι πρὸς συμπλήρωσιν αὐτῆς ἐν τῷ μέλλοντι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ϛʹ.

Περὶ τῶν πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς καθηκόντων.

§ 281. Εἴδομεν ὅτι τὸ ἔνταλμα τοῦ ἠθικοῦ νόμου ὑφίσταται εἰς τὸ τέλος, καὶ τὸ τέλος οἱουδήποτε ὄντος ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς φύσεως αὐτοῦ. Ἡ δὲ φύσις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι αὐτὴ ἡ φύσις τοῦ πνεύματος, εἰς ὃ τὸ σῶμα ὑποτάσσεται, καὶ αἱ πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ τέλους τούτου ἀναγκαῖαι πράξεις εἶναι τὰ λεγόμενα καθήκοντα. Τὸ καθῆκον ἄρα εἶναι πρᾶξις ἠθικῶς ἀναγκαία, ἢ ὑποχρεωτικὴ πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ ἠθικοῦ νόμου.

§ 282. Τὰ καθήκοντα συνήθως διαστέλλονται εἰς τέλεια καὶ ἀτελῆ. Καὶ τέλεια μὲν λέγονται ἐκεῖνα ὧν τὴν ἐκπλήρωσιν δικαιοῦνται ν' ἀπαιτήσωσι παρ' ἡμῶν οἱ ἄλ-

λοι, ἀτελῆ δὲ, ὅσα δὲν παράγουσι τὸ δικαίωμα τοῦτο.
Ἀλλ' ἀκατάλληλοι φαίνονται οἱ ὅροι οὗτοι, καθ' ὅσον
ὡς ἐκ τοῦ ὑποκειμένου, πάντα εἶναι ἐξ ἴσου τέλ[illegible]
ἄνευ διαστολῆς. Προσέτι δὲ οὐχὶ πάντοτε εὔκολον [illegible]
διακρίνωμεν ἐὰν τὸ δικαίωμα τοῦτο ὑπάρχῃ ἢ ὄχι.
Ἀλλὰ περὶ τούτου ἐν τῇ Φιλοσοφίᾳ τοῦ δικαίου. Κ[illegible]
τατάσσονται ἐπίσης τὰ καθήκοντα καθ' ἣν ἔχουσι σχέ[illegible]
πρὸς ἃ ἀφορῶσιν ὑποκείμενα, εἰς τὰ πρὸς ἡμᾶς αὐ[illegible]
τούς, τὰ πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους καὶ τὰ πρὸς
τὸν Θεόν. Ἀλλὰ καὶ ἡ διαστολὴ αὕτη, καίτοι ὠφέ[illegible]
λιμος πρὸς ἀκρίβειαν τῆς ἐπιστημονικῆς ἐκθέσεως,
εἶναι οὐσιωδῶς περιττή, διότι πάντα τὰ καθήκοντα,
ὑποκειμενικῶς θεωρούμενα, ἀνάγονται εἰς ἕν, τὴν
ἐκπλήρωσιν τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ἢ τὴν ἠθικὴν τελειό-
τητα, ἥτις περιλαμβάνει πάσας τὰς ἄλλας, ὥστε τὰ
διάφορα καθήκοντα οὐδὲν ἕτερον δύνανται νὰ ἦναι ἢ
ἀποσύνθεσις τοῦ ἑνὸς καὶ πρώτου τούτου. Διὰ τοῦτο ἐκ
τῶν ἀνωτέρω τριῶν κατηγοριῶν πρώτη παρίσταται ἡ
τὰ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς περιλαμβάνουσα, καθ' ὅσον διὰ
τῆς ἐκπληρώσεως τούτων, δυνάμεθα νὰ ἐκπληρώσωμεν
καὶ τὰ ἄλλα.

§ 283. Διὰ τὸν αὐτὸν τοῦτον λόγον, ἐκ τῶν πρὸς
ἡμᾶς αὐτοὺς καθηκόντων πρῶτον εἶναι ἡ ἠθικὴ ἡμῶν
αὐτῶν κυριότης, διότι πάντα τὰ καθήκοντα ἐκπληροῦν-
ται διὰ τῆς ἐξασκήσεως τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας· ἄρα
ὀφείλομεν κατὰ πρῶτον νὰ γυμνασθῶμεν εἰς τὴν ἐξά-
σκησιν ταύτην, ἧς ἀποτέλεσμα εἶναι ἡ ὑφ' ἡμῶν λεγο-
μένη ἠθικὴ κυριότης. Κύριος ἑαυτοῦ ἠθικῶς εἶναι ὁ
ἐν πᾶσι καὶ πάντοτε πάσας τὰς ἑαυτοῦ δυνάμεις διοι-
κῶν καὶ διευθύνων πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν ἰδίων καθη-

ντων, πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Τοῦτο εἶναι τὸ πρῶτον τῶν καθηκόντων, διότι εἶναι ὁ ὅρος, τὸ μέσον καὶ τὸ ὄργανον τῶν ἄλλων πάντων. Καὶ τῳόντι εἴδομεν ἐν τῇ θεωρίᾳ τῆς ἕξεως, ὅτι τὴν ἐνέργειαν τῆς προσωπικῆς ἀρχῆς προϋποθέτει ἡ ἐνέργεια πασῶν τῶν ἀνθρωπίνων δυνάμεων. Ἀπίστευτα δὲ εἶναι τὰ θαύματα, ὅσα δύναται νὰ παραγάγῃ ἡ ἠθικὴ αὕτη κυριότης καὶ ὡς πρὸς τὸ σῶμα καὶ ὡς πρὸς τὸ πνεῦμα καὶ ὡς πρὸς τὴν κυρίως ἠθικὴν ἐνέργειαν καὶ τελειοποίησιν.

§ 284. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἠθικὴ τελειότης πρέπει νὰ ἦναι ὁ πρὸς ὃν ὅρος τῆς ἡμετέρας ἐνεργείας, διότι, καθ' ἃ εἴπομεν, τοῦτο εἶναι τὸ κύριον καὶ ἀνώτατον καθῆκον, εἰς ὃ ἀνάγονται τὰ ἄλλα πάντα, καὶ ἐπειδὴ πρὸς ταύτην ἀπαιτεῖται ἡ ἠθικὴ γνῶσις, καὶ εἰς τὴν γνῶσιν ταύτην δὲν δυνάμεθα νὰ φθάσωμεν εἰμὴ διὰ τῆς διατηρήσεως τῆς ἡμετέρας ζωῆς, ἥτις ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ εἶναι ἀχώριστος τοῦ σώματος, ἕπεται ὅτι, κατὰ τὴν τάξιν τῆς ἐκπληρώσεως τῶν διαφόρων καθηκόντων, καθ' ἣν τὰ μὲν ὑποτάσσονται εἰς τὰ δὲ, ὡς τὰ μέσα εἰς τὰ τέλη, ἀπὸ τῶν κατωτέρων ἀναβαίνοντες εἰς τὰ ἀνώτερα, δεύτερον, μετὰ τὴν ἠθικὴν κυριότητα, εὑρίσκομεν τὴν διατήρησιν τοῦ ἡμετέρου σώματος πρὸς ὑπηρεσίαν τοῦ πνεύματος. Ἐντεῦθεν τὸ ἀνήθικον τῆς αὐτοχειρίας. Πᾶσαι δὲ αἱ περὶ αὐτῆς συζητήσεις προῆλθον ἔκ τινος παρανοήσεως τῆς ἠθικῆς τάξεως. Τὸ σῶμα εἶναι μέσον καὶ ὅρος τῆς ἠθικῆς ἀναπτύξεως. Ἐὰν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ὑποφέρωμεν οὐκ ὀλίγα κακὰ, ταῦτα, καθ' ἃ ἀπεδείξαμεν ἐν τῇ Θεοσοφίᾳ, χρησιμεύουσιν εἰς δοκιμασίαν καὶ ἠθικὴν τελειοποίησιν, διότι οὐδὲν κακὸν

μὴ δυνάμενον νὰ δώσῃ ἀφορμὴν εἴς τινα ἀρετήν. Τ
αὐτὸ ῥητέον καὶ περὶ τῆς ἀμοιβαίας ἐκείνης αὐτοχειρία
ἥτις ὀνομάζεται μονομαχία, προελθοῦσα ἐκ τῶν π
λήψεων τοῦ μεσαιῶνος, καθ' ἃς ἡ ἀνδρία ἐθεωρεῖτο ὡ
ἡ πρώτη τῶν ἀρετῶν δυναμένη νὰ καλύψῃ ἢ ν' ἀποπλ
νῃ οἱανδήποτε κακίαν. Πρὸς διατήρησιν δὲ καὶ ῥώμ
τοῦ σώματος πολλαὶ ἀπαιτοῦνται ἰδιαίτεραι πράξ
αἵτινες εἶναι καὶ ὑγιεινὰ παραγγέλματα καὶ ἠθικὰ καθ
κοντα, καὶ πρέπει νὰ ἦναι σύμφωνα οὐ μόνον πρὸς τ
σκοπὸν τοῦτον, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸν ἀνώτερον τοῦ σώμ
τος προορισμόν. Τῳόντι, ἐὰν τὸ σῶμα δὲν εἶναι εἰμ
μέσον καὶ ὅρος νοητικῆς καὶ ἠθικῆς τελειοποιήσεως, δ
πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς σκοπὸς τῆς ὑπάρξεως, διότι τ
τε εὐκόλως ὑποπίπτομεν εἰς τὰς σωματικὰς καταχρή
σεις, τὴν ἡδυπάθειαν, τὴν φιληδονίαν, τὴν ῥαθυμίαν
τὴν ἀργίαν, τὴν μέθην, τὴν λαιμαργίαν, τὴν λα
γνείαν, τὴν ἰδιοτέλειαν, τὴν φιλοζωίαν, τὴν δειλίαν
αἵτινες εἶναι πᾶσαι παραβάσεις τοῦ πρώτου τούτου κα
θήκοντος, κακίαι, πρὸς ἃς ἀντίκειται ἡ ἐγκράτεια
ἡ σωφροσύνη, ἡ φιλοπονία, ἡ κατά τε τῶν ἐσωτερ
κῶν καὶ ἐξωτερικῶν κινδύνων ἀνδρία καὶ εὐτολμία, κ
ἐκ τούτων ἄλλαι ἀρεταί, ἡ ὀλιγάρκεια, ἡ αὐτάρκε
καὶ πᾶσαι αἱ τοῦ αὐτοῦ εἴδους καὶ ἐκ τῆς αὐτῆς πηγ
ἀποῤῥέουσαι ἠθικαὶ ἕξεις.

§ 285. Τρίτον τῶν πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς καθηκόντ
εἶναι τὸ ἀναγόμενον εἰς τὸ πνεῦμα. Καὶ ἐὰν τὸ καθ
κον εἶναι πρᾶξις ὑποχρεωτικὴ πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ ἠθ
κοῦ νόμου, ὁ δὲ νόμος ἐπιβάλλει τὴν ἐκπλήρωσιν τ
προορισμοῦ, καὶ οὗτος γινώσκεται ἐκ τῆς φύσεως τοῦ
ὄντος ἢ τοῦ περὶ οὗ πρόκειται στοιχείου αὐτοῦ, ἕπεται

τὸ ὡς πρὸς τὸ πνεῦμα ἡμέτερον καθῆκον προσδιορίζεται ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως αὐτοῦ. Φύσει δὲ τὸ πνεῦμα ζητεῖ τὸ ἀληθὲς καὶ τείνει πρὸς αὐτό, ὅπερ εἶναι τὸ ἀντικείμενον τῆς νοητικῆς αὐτοῦ ἐνεργείας. Αὕτη δὲ τελεῖται διὰ τῶν νοητικῶν δυνάμεων, ἐξ ὧν ἑκάστη ὑπόκειται εἰς ἰδιαιτέρους κανόνας ἢ νόμους, οἵτινες, ὡς τὰ ὑγιεινὰ τοῦ σώματος παραγγέλματα, θεωροῦνται καὶ οὗτοι ὡς ἠθικὰ καθήκοντα, καθ' ὅσον ἐκ τῆς ὀρθῆς νοήσεως ἐξαρτᾶται καὶ ἡ ὀρθὴ πρᾶξις. Ἐνταῦθα δὲ ἀναφαίνεται ἡ μεγάλη τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἐπιστήμης ἑνότης, δι' ἧς ἡ ἀληθὴς νόησις καὶ ἡ ἠθικὴ πρᾶξις ταυτίζονται. Ἄρα ἡ πρὸς γνῶσιν τῆς ἀληθείας καλλιέργεια τοῦ πνεύματος εἶναι γενικὸν καθῆκον ὑποδιαιρούμενον εἰς ἰδιαίτερα κατὰ τὴν ἰδιαιτέραν ἑνὸς ἑκάστου ἱκανότητα καὶ κλῆσιν, διότι οὐχὶ πάντες πρὸς πάντα ἐξ ἴσου προωρίσθησαν, ἀλλ' ἕκαστος ἐν τῷ ἰδίῳ κύκλῳ, εἴτε ἐπιστήμων, εἴτε καλλιτέχνης, εἴτε ἁπλῶς λογικὸς ἄνθρωπος, ἔχει ἰδιαίτερα καὶ διάφορα ἀλλήλων καθήκοντα, ἀναγόμενα ὅμως πάντα εἰς τὸ μέγα καθῆκον τῆς ἀληθείας. Ἐκ τούτου προκύπτει ὅτι καθ' ὅσον εὐρύνεται ὁ κύκλος, καὶ ὑψηλότεραι εἶναι αἱ νοητικαὶ δυνάμεις, κατὰ τοσοῦτον αὐξάνει καὶ ἡ εὐθύνη, καὶ διὰ τούτου ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ κατάχρησις τῆς διανοίας εἶναι πηγὴ παντοίων καταχρήσεων, διότι τὸ ἀληθὲς, τὸ καλὸν καὶ τὸ ἀγαθὸν, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ εἴδομεν, ταυτίζονται, καὶ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἔχουσιν ὑπόστασιν (§ 272). Ἐντεῦθεν, τελευταῖον, ἀναφαίνεται πόσον εἶναι ὑψηλὴ ἡ ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἀποστολὴ τῶν ἐπιστημῶν, τῶν γραμμάτων καὶ τῆς καλλιτεχνίας, καὶ πόσον ἡ ἀρετὴ ἀδιασπάστως συνδέεται πρὸς τὴν σοφίαν. Καὶ ταῦ-

τα μὲν εἶναι τὰ ὡς πρὸς τὸ πνεῦμα καθήκοντα, καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν νόησιν.

§ 286. Καθ' ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὴν πρᾶξιν, αὕτη ἀνάγεται εἰς τὴν ἐνέργειαν τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας, καὶ αὕτη, ἵνα συμφωνῇ πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον, ὀφείλει τὸ τὸ ἀληθὲς, ὅπερ εἶναι ἀντικείμενον καὶ καθήκον τῆς νοήσεως, νὰ ἐφαρμόζῃ καὶ πραγματοποιῇ διὰ τῶν ἔργων. Τὸ ἀληθὲς τοῦτο γίνεται τότε ἀγαθὸν, καὶ περιλαμβάνει οὐ μόνον τὰ μέχρι τοῦδε ἐκτεθέντα καθήκοντα, ἀλλὰ καὶ πάντα τὰ ἄλλα, περὶ ὧν θέλομεν διαλάβει ἐν τοῖς ἑπομένοις, καὶ πρὸς ἃ ὀφείλει ἀόκνως καὶ ἀδιακόπως νὰ τείνῃ ἡ πρᾶξις. Ἀλλὰ, πρὶν ἀσχοληθῶμεν περὶ αὐτῶν, ἀνάγκη νὰ ἴδωμεν ποῖα τὰ πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν πάντων ἐν γένει τῶν καθηκόντων ἀντιτασσόμενα προσκόμματα, ἅτινα οὐδὲν ἕτερον εἶναι ἢ τὰ πάθη, περὶ ὧν ἐν γένει μὲν εἴπομεν, νῦν δὲ ὀφείλομεν νὰ πραγματευθῶμεν κατὰ μέρος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ϛ'.

Περὶ παθῶν.

§ 287. Εἴδομεν (§ 259 κλ.) ὅτι τὰ πρῶτα ἐλατήρια τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων εἶναι τὸ ἔνστικτον καὶ τὸ πάθος, καὶ τὰς μεταξὺ αὐτῶν σχέσεις ἐπροσπαθήσαμεν νὰ προσδιορίσωμεν· εἴδομεν τί εἶναι ἡ χρεία, ἡ ἡδονὴ, ἡ λύπη, ἡ ἐπιθυμία, ἡ ἀποστροφὴ, ἡ ἀγάπη, τὸ μῖσος, καὶ τίνι τρόπῳ τὰ δύο τελευταῖα ἐντεινόμενα καὶ παρατεινόμενα γίνονται ἕξεις, καὶ τῇ προσθήκῃ τῆς φαντασίας γίνονται πάθη, ἅτινα, οὐσιωδῶς οὐδὲν ἕτερον

και ἡ ὑπεροχαὶ ἐπιθυμίας ἢ ἀποστροφῆς. Ὥστε ἡ ἀγάπη καὶ τὸ μῖσος εἶναι αἱ δύο πηγαὶ πάντων τῶν παθῶν· ἐὰν δὲ προσθέσωμεν τὰ διάφορα αὐτῶν ἀντικείμενα, ἔχομεν ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς τῶν παθῶν κατατάξεως. Ταῦτα δὲ τὰ ἀντικείμενα δὲν δύνανται νὰ ἦναι εἰμὴ ἡμεῖς αὐτοὶ, ἢ οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι, ἢ ἡ φύσις, ἢ ὁ Θεὸς, δι' ὧν εἰδοποιοῦνται τὰ πάθη ὑπαγόμενα εἰς τὰ πρῶτα δύο γένη, τὴν ἀγάπην καὶ τὸ μῖσος. Παρατηρητέον δὲ, ὅτι πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς, πρὸς τὴν φύσιν καὶ τὸν Θεὸν δὲν δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν εἰμὴ ἀγάπην ἢ ἀδιαφορίαν, καὶ τὸ μῖσος ἐγχωρεῖ μᾶλλον πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους. Καὶ τὰ μὲν πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς αἰσθήματα ὑποδιαιροῦνται ἐξ ἀνάγκης κατὰ τὰ δύο στοιχεῖα τῆς ἡμετέρας συστάσεως, τὸ σῶμα καὶ τὸ πνεῦμα. Ἡ δὲ πρὸς τὸ σῶμα ἀγάπη, ὅταν μεταβληθῇ εἰς πάθος, γεννᾷ πάσας σχεδὸν τὰς κακίας ὧν ἐμνήσθημεν ἐν § 284, καὶ ἃς ἐθεωρήσαμεν ὡς παραβάσεις τοῦ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς δευτέρου καθήκοντος. Τὰ δὲ πνευματικὰ πάθη εἶναι εὐγενέστερα καὶ ὑψηλότερα, εἶναι καὶ αὐτὰ γεννήματα ὑπερόχου ἐπιθυμίας καὶ ἡδονῆς καὶ ἀγάπης, αἵτινες παράγονται ἐκ τῆς νοητικῆς ἐνεργείας. Καὶ τὰ μὲν ἐκ τῆς νοήσεως ἐν γένει πάθη εἶναι ἡ φιλομάθεια, ὁ ἔρως τῆς ἐπιστήμης· τὰ δὲ ἰδιαίτερα τῆς νοήσεως ἀντικείμενα, τὸ ἀληθὲς, τὸ καλὸν καὶ τὰ ἀναρίθμητα τούτων εἴδη, γεννῶσι πάθη ποικίλα ὑπαγόμενα εἰς τὸ πρῶτον στοιχεῖον τοῦ πνεύματος, τὴν νόησιν. Ἀλλὰ καὶ τὸ δεύτερον, ἡ πρᾶξις, γεννᾷ ἐνίοτε πάθη, οἷον, τὴν ὑπερέχουσαν ἀγάπην ἢ τὸ πάθος τῆς ἐνεργείας, τῆς δραστηριότητος κατὰ τὰ διάφορα ἀντικείμενα πρὸς ἃ δύναται νὰ στραφῇ, τὴν ἀγάπην

τῶν συγκινήσεων, ἥτις, μὴ ἀνυψουμένη πρὸς τὰ ὄντως ἄξια νὰ συγκινήσωσι τὴν ἡμετέραν καρδίαν, διώκει ἐνίοτε καὶ ἐπιζητεῖ τὰ μᾶλλον μηδαμινὰ ἢ ἐπιζήμια, οὗ, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, καὶ τὸ πάθος τῶν παιγνιδίων. Καὶ ταῦτα μὲν εἶναι τὰ ἐκ τοῦ ἡμετέρου ἀτόμου πηγάζοντα πάθη, συνιστῶντα τὴν πρώτην αὐτῶν κατηγορίαν ἢ τὸ πρῶτον εἶδος, πάμπολλα περιλαμβάνον εἴδη ὑποδεέστερα.

§ 288. Τὰ δὲ προερχόμενα ἐκ τῆς πρὸς τὴν φύσιν ἀγάπης εἶναι καὶ ταῦτα πολλὰ καὶ διάφορα. Καὶ πρῶτον ἔχομεν τὴν ἀφιλοκερδῆ ἀγάπην τῆς φύσεως καὶ τῶν ἐν αὐτῇ, τὴν πνευματικὴν αὐτῶν ἀπόλαυσιν. Ἔχομεν ἀκολούθως τὴν ἐγωϊστικὴν καὶ ἰδιοτελῆ αὐτῶν ἀγάπην, ἥτις ἀποβλέπει οὐχὶ τόσον εἰς τὴν ἀπόλαυσιν ὅσον εἰς τὴν κατοχήν. Ἐκ ταύτης ἡ ἀγάπη τῆς ἰδιοκτησίας, ἡ φιλοκτηματία, ἥτις δὲν πρέπει νὰ συγχυσθῇ μὲ τὴν πρὸς τὸ σῶμα ἀγάπην, διότι ἐνίοτε τοῦτο θυσιάζομεν εἰς τὸ πάθος τῆς κατοχῆς καὶ τῆς κτήσεως τῶν ἐκτός.

§ 289. Ὁ δὲ ἄνθρωπος δὲν σχετίζεται διὰ τοῦ αἰσθήματος μόνον πρὸς ἑαυτὸν καὶ τὴν φύσιν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους. Καὶ ἐκ τῶν παθῶν ὅσα γεννῶνται ἐκ τῆς πρὸς τοὺς ἄλλους ἀγάπης, πρῶτον εἶναι ὁ πρὸς τὰ ἄτομα τοῦ ἑτέρου φύλου ἔρως, ἡ κατ' ἐξοχὴν ἀγάπη. Νόμιμος εἶναι ἡ ἀρχὴ καὶ πηγὴ τοῦ αἰσθήματος τούτου, ὡς πάντων τῶν ἄλλων, διότι εἶναι ὁ πυρὴν τῆς οἰκογενείας καὶ τῆς κοινωνίας. Ἀλλ' ὅταν ἐξάπτηται, γίνεται πάθος, καὶ ὑπὲρ πᾶν ἄλλο παράγει τὰ ἐκ τῶν ἄλλων παθῶν ἄτοπα, διότι ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ἐπισκοτίζει τὸν νοῦν καὶ ταράττει τὴν καρ-

ἰαν. Σχετίζεται δὲ καὶ τοῦτο πρὸς τὸ ἐγωϊστικὸν πάθος κατὰ τὴν ὑλικωτέραν αὐτοῦ μορφὴν, ὅταν ἀποβλέπῃ κυρίως εἰς τὴν σωματικὴν κατοχὴν, τὴν ἡδονὴν, τὴν ἀπόλαυσιν. Ἀνυψούμενον δὲ καὶ καθαριζόμενον, ἀπ' ἐναντίας γίνεται πάθος ἀφιλοκερδέστατον, καὶ καταντᾷ εἰς τὴν θυσίαν καὶ τὴν λατρείαν. Ἐκ τούτου γεννῶνται ἄλλα αἰσθήματα, ἡ πατρικὴ καὶ μητρικὴ στοργὴ, ἡ πρὸς τοὺς γονεῖς ἀγάπη τῶν τέκνων, ἡ ἀδελφικὴ καὶ ἡ συγγενικὴ, τὰ ὁποῖα δύνανται καὶ ταῦτα νὰ μεταβληθῶσιν εἰς πάθη. Πρὸ πάντων δὲ ἡ μητρικὴ στοργὴ καὶ διὰ τὸ εὐαίσθητον τοῦ φύλου καὶ διά τινα σχέσιν αἰτιότητος καὶ κυριότητος, ἣν ἔχει πρὸς τὰ τέκνα ἡ τεκοῦσα.

§ 290. Παρὰ τὰ οἰκογενειακὰ ταῦτα πάθη ὑπάρχουσι καὶ ἕτερα γεννώμενα ἐκ τῆς κοινωνίας, ἐκ τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ φιλία, ὁ πατριωτισμὸς, ἡ φιλανθρωπία εἶναι ὡς τρεῖς κύκλοι, ὁ εἷς τοῦ ἄλλου εὐρύτερος, κοινὸν ἔχοντες κέντρον τὴν πρὸς τοὺς ὁμοίους ἡμῶν ἀγάπην. Καὶ ἡ μὲν φιλία εἶναι ἡ πρὸς ὡρισμένα πρόσωπα ἀγάπη, μεθ' ὧν ἐκ τῆς ὁμοιότητος τῶν αἰσθημάτων ἢ τῶν ἰδεῶν συνενούμεθα· ὁ δὲ πατριωτισμὸς, ἡ πρός τινα ὁμάδα ἀνθρώπων, πρὸς ἣν, ὡς ἐκ τῆς χώρας, τῆς γλώσσης, τοῦ θρησκεύματος, τῆς πολιτείας, τῶν ἀναμνήσεων τοῦ παρελθόντος καὶ τῶν ἐλπίδων τοῦ μέλλοντος ἰδίως σχετιζόμεθα, καὶ ἡ φιλανθρωπία εἶναι ἡ καθολικὴ πρὸς πάντας ἀνθρώπους ἀγάπη, ἐκ τῆς ταὐτότητος τῆς φύσεως, τῆς καταγωγῆς καὶ τοῦ προορισμοῦ ἐγειρομένη. Ἀλλ' ἐκ τῆς κοινωνίας καὶ τῶν ποικίλων αὐτῆς σχέσεων ποικίλα αἰσθήματα ἀγάπης ἢ μίσους προέρχονται, ἅτινα μεταβάλλονται εἰς πάθη.

Τοιαῦτα εἶναι, ὡς ἐπὶ παραδείγματος, ἡ φιλοδοξία, ἡ κενοδοξία, ἡ φιλαρχία, ἡ φιλοπρωτία, ὁ φθόνος, ἡ φιλεκδικία, ἡ μνησικακία, ἡ χαιρεκακία, ἐν οἷς ὑπεροχὴ ἀγάπης ἢ μίσους πρὸς διάφορα ἀντικείμενα συνενοῦται μετὰ τῶν ἄλλων τοῦ πάθους στοιχείων. Καὶ τὰ μὲν τέσσαρα πρῶτα γεννᾷ ἡ σφοδρὰ ἀγάπη τῆς ἀγαθῆς ὑπολήψεως, τῶν διακρίσεων, τῶν τιμῶν, τῶν πρωτείων, τῆς ὑπεροχῆς, τῆς ἐξουσίας· τὰ δὲ ἕτερα, τὸ κατὰ τῶν ἄλλων μῖσος, ὅταν βλάπτωσιν ἡμᾶς, ἢ ἡ ἄνευ λόγου κατὰ τῶν ἄλλων ἀπέχθεια, ἢ ἡ ἐν τῷ κακῷ τῶν ἄλλων εὐαρέστησις καὶ ἡδονή.

§ 291. Παρὰ δὲ τὸ ἴδιον ἄτομον, τὴν φύσιν καὶ τοὺς ὁμοίους του, ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται ἀγάπην ἐνίοτε σφοδροτάτην καὶ πρὸς τὸ ὕψιστον τῆς διανοίας ἀντικείμενον, αὐτὸν τὸν Θεόν. Τὸ αἴσθημα τοῦτο προέρχεται ἔκ τινος σχέσεως ἐξαρτήσεως ἧς ἔχει συνείδησιν, οὐχὶ σπανίως ὑπὸ ἄλλην μορφὴν ὑποκρυπτόμενον καὶ κατὰ διαφόρους βαθμοὺς ἐνεργείας καὶ καθαρότητος ἀναπτυσσόμενον. Ὁ ἄνθρωπος εὑρίσκει τὸν Θεὸν καὶ ἀγαπᾷ αὐτὸν καὶ ἐν ἑαυτῷ καὶ ἐν τῇ φύσει καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Θείᾳ ὑπάρξει καὶ ἐνεργείᾳ. Ἐν ἑαυτῷ μέν, διὰ πάντων τῶν στοιχείων καὶ δυνάμεων τῆς φύσεώς του, διότι πάντα ὠθοῦσιν αὐτὸν πρὸς τὸ ἄπειρον, τό τε σῶμα καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ὑλικῇ ἡδονῇ, ἣν ἄπειρον ἐπιθυμεῖ, καὶ τὸ πνεῦμα, διὰ τῆς τάσεως αὐτοῦ πρὸς τὸ ἄπειρον ἀληθὲς καὶ καλόν, καὶ ἡ καρδία, διὰ τοῦ ἔρωτος τοῦ ἀπείρου ἀγαθοῦ, ὃν παρανοῶν μεταφέρει εἰς τὰ παντοῖα τῶν παθῶν του ἀντικείμενα. Ἐκ τούτου φανερὸς καὶ διηνεκής, καί τοι ἐνίοτε λανθάνων καὶ διακοπτόμενος, ὁ σύνδεσμος τῆς ἐκ Θεοῦ ἐξαρτήσεως, καὶ προφανὴς ἡ

ἑνότης καὶ ἁρμονία τῆς αἰσθήσεως, τῆς ἐννοίας καὶ τοῦ αἰσθήματος. Ὅταν ταῦτα διευθύνωνται ὀρθῶς, δηλαδὴ, πρὸς ὃν ὅρον προωρίσθησαν, φέρουσι πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ τὴν ἀγάπην αὐτοῦ διεγείρουσι. Τοῦτο δὲ τὸ αἴσθημα μεταβάλλεται καὶ τοῦτο εἰς πάθος, καὶ γεννᾷ τὸν θεῖον ἔρωτα, οὗ οἱ ἀνθρώπινοι, κακῶς μὲν διευθυνόμενοι, εἶναι παρεκτροπαὶ διάφοροι καὶ ποικίλαι, ὀρθῶς δὲ, διάφοροι βαθμίδες, προοδευτικῶς ἄγουσαι πρὸς αὐτόν. Παράγει δὲ ὁ ἔρως οὗτος τὰ θαύματα τῆς ἁγιότητος, καὶ ἐμποιεῖ εἰς τοὺς ὑπ' αὐτοῦ κυριευομένους οἱονεὶ πρόγευσιν τῆς οὐρανίου μακαριότητος. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν παθῶν κατ' εἶδος θεωρουμένων.

§ 292. Ἐν γένει δὲ ὑπάγονται, ὡς ἐκ τῶν δύο πηγῶν ἐξ ὧν ἀποῤῥέουσιν, εἰς δύο κατηγορίας, τὴν μὲν τῶν εὐμενῶν, περιλαμβάνουσαν τὰ ἐκ τῆς ἀγάπης, τὴν δὲ τῶν δυσμενῶν, τὰ ἐκ τοῦ μίσους. Ἐντεῦθεν ἡ εὐκολία τῆς εἰς ἄλληλα μεταβολῆς καὶ μεταβάσεως τῶν παθῶν ἑκάστης κατηγορίας, καὶ ἡ δυσκολία τῆς ἀπὸ τῶν παθῶν τῆς μιᾶς εἰς τὰ τῆς ἄλλης. Ἡ ἀρχὴ αὐτῶν ἔγκειται κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἐν πᾶσι τοῖς ἀνθρώποις, καὶ οὐδεὶς ὅλως ἀπαθὴς, ἀλλὰ συνήθως ἓν ἐξ αὐτῶν κυριεύει, ἢ μόνον ἢ μετὰ τῶν πρὸς αὐτὸ συγγενῶν, καὶ ἡ ἰσχὺς αὐτῶν εἶναι κατὰ λόγον τῆς σχετικῆς ἢ ἀποκλειστικῆς αὐτῶν ὑπεροχῆς. Προέρχονται δὲ συνήθως ἐκ φύσεως, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἀγωγῆς, καὶ ἐξ ἰδιαιτέρων τοῦ βίου περιστάσεων, καὶ ἐξ αὐτῆς ἁπλῶς τῆς μιμήσεως. Καὶ ὅσῳ ἂν ἦναι τινὰ ἐξ αὐτῶν σύμφωνα πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον, δὲν δυνάμεθα ἐπ' αὐτῶν νὰ στηρίξωμεν σύστημα ἠθικῆς ἀπόλυτον καὶ ἀναγκαῖον, διότι καὶ σχετικὰ εἶναι καὶ ἐνδεχόμενα καὶ

εὐμετάβολα. Ἀλλ' εἶναι πάντα ἐπιδεκτικὰ κυβερνήσεως καὶ ῥυθμίσεως, διότι πάντα ἐξαρτῶνται κατὰ μέγα μέρος ἐκ τῆς ἕξεως, ἥτις εἶναι ἐνέργεια τῆς προσωπικῆς ἀρχῆς. Οἱ δὲ τῆς ῥυθμίσεως αὐτῶν κανόνες ἀνάγονται οὐσιωδῶς εἰς δύο, τὴν ἀποβολὴν τῶν δυσμενῶν, καὶ τὴν μετρίασιν καὶ συναρμολόγησιν τῶν εὐμενῶν κατὰ τὴν σχετικὴν σημαντικότητα τῶν ἀντικειμένων ἑκάστου πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ ἀνθρωπίνου προορισμοῦ, ἤτοι, πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Καὶ ἡ σχετικὴ τῶν ἀντικειμένων αὐτῶν σημαντικότης ἀντιστοιχεῖ πρὸς ἣν ἔχουσι καθὸ ἀντικείμενα τῆς νοήσεως· διότι, καθὼς διὰ τῆς συνειδήσεως τῶν ἐν ἡμῖν γνωρίζομεν τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους καὶ τὸν κόσμον, καὶ ἡ γνῶσις αὕτη δὲν εἶναι πλήρης εἰμὴ ὅταν ἀναβῇ εἰς τὸν τοῦ κόσμου καὶ τῶν ἀνθρώπων ποιητήν, ὥστε οἱ τρεῖς οὗτοι βαθμοὶ τῆς γνώσεως εἶναι ἀχώριστοι ἀλλήλων, καὶ συναρμολογοῦνται προοδευτικῶς συμπληρούμενοι, παρομοίως ἡ ἀγάπη τοῦ ἡμετέρου ἀτόμου πρὸς τὴν ἀγάπην τῶν ἄλλων ἀνθρώπων καὶ τοῦ κόσμου συναρμολογουμένη, ῥυθμίζεται εὐπρεπῶς, ὅταν ἀναβιβασθῇ εἰς τὸν πρὸς ὃν ὅρον αὐτῆς, καὶ ἐν τῷ θείῳ ἔρωτι τελειοῦται. Ἐκ δὲ τῆς ἑνότητος καὶ πρὸς ἄλληλα ἁρμονίας τῶν ἀντικειμένων τῆς νοήσεως καὶ τῆς ἀγάπης, καὶ ἐκ τῆς συμπνοίας τῶν δύο τούτων ἐνεργειῶν τοῦ πνεύματος πρὸς ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν σκοπὸν προκύπτει καὶ ἡ ταὐτότης τοῦ μέσου καὶ τῆς μεθόδου πρός τε ὀρθὴν νόησιν καὶ ἠθικὴν πρᾶξιν. Καὶ τῆς μὲν ὀρθῆς νοήσεως ὅρος πρῶτος καὶ ἀπαραίτητος καὶ ἀσφαλεστάτη μέθοδος εἶναι ἡ τῆς νοήσεως νόησις, ἢ ἡ συνείδησις, τῆς δὲ ὀρθῆς πράξεως ἐπίσης μέσον συντελε-

στικώτατον εἶναι αὐτὴ ἡ ἐσωτερικὴ παρατήρησις, καὶ ἡ συχνὴ, προσεκτικὴ καὶ ἀμερόληπτος τῆς συνειδήσεως ἐξέτασις, δι' ἧς ζωηρότερον συναισθανόμεθα τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἡμετέρων πράξεων, καὶ τὰς κακὰς ἡμῶν κλίσεις διαγινώσκομεν, καὶ τὰς συνεπείας αὐτῶν προλαμβάνομεν, καὶ κατὰ τῶν ἐξωτερικῶν πειρασμῶν ἐνισχυόμεθα, καὶ συνειθίζομεν νὰ σκεπτώμεθα πρὸ τῆς πράξεως, βασανίζοντες αὐτὴν προηγουμένως διὰ τοῦ λόγου καὶ διὰ τῆς ἐν ἡμῖν ἐννοίας τοῦ ἐντάλματος τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Ἀλλὰ καθὼς ἡ διὰ τῆς συνειδήσεως γνῶσις συμπληροῦται διὰ τῆς ἐκ τῆς ἀντιλήψεως καὶ τοῦ λόγου, παρομοίως καὶ ἡ ἀτομικὴ εὐσυνειδησία τελειοῦται διὰ τῆς πρὸς τοὺς ἄλλους ἀγάπης καὶ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ὁλοτελοῦς ἀφοσιώσεως. Νῦν δὲ γνωρίζοντες ποῖα τὰ προσκόμματα κατὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ τε πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς τετάρτου καθήκοντος, τοῦ ἀφορῶντος τὴν πρᾶξιν, καὶ πάντων ἐν γένει τῶν ἄλλων, καὶ τίνι τρόπῳ τὰ προσκόμματα ταῦτα καταβάλλονται, δυνάμεθα νὰ προβῶμεν ἀσφαλῶς εἰς τὴν ἔκθεσιν τῶν πρὸς τοὺς ἄλλους καὶ τὸν Θεὸν καθηκόντων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Περὶ τῶν πρὸς τοὺς ἄλλους καθηκόντων.

§ 293. Εἶναι καὶ ταῦτα συνέπειαι τῶν προηγουμένων ἀρχῶν. Εἷς τῶν χαρακτήρων τοῦ ἠθικοῦ νόμου εἶναι ἡ καθολικότης, ἄρα εἶναι ὑποχρεωτικὸς πάντοτε, πανταχοῦ, καὶ πρὸς πάντας. Ἐὰν δὲ ἐκτελεῖται διὰ τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας, ἕπεται ὅτι ἡ ἐλευθερία ἑκάστου ὀφείλει

ὅ,τι ἡ ἡμετέρα· ἄρα ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα τὴν ἐλευθερίαν τῶν ἄλλων κατὰ τὴν ἐνέργειαν αὐτῆς, καὶ τοῦτο εἶναι τὸ πρῶτον τῶν πρὸς τοὺς ἄλλους καθηκόντων, τὸ καθῆκον τῆς δικαιοσύνης. Ἡ ἐλευθερία ἀναπτύσσεται διὰ τῆς πράξεως, δι' ἧς ἕκαστος ὀφείλει νὰ ἐκτελῇ τὰ ἴδια καθήκοντα, τά τε πρὸς τὸ σῶμα καὶ τὰ πρὸς τὸ πνεῦμα. Ἐκ τούτου χαράσσεται πέριξ ἑκάστου ἀτόμου, κύκλος ἐνεργείας ἰδιαιτέρας, ὃν ὀφείλομεν νὰ μὴ ὑπερβῶμεν, σεβόμενοι τὰς ἐντὸς αὐτοῦ ἀναπτύξεις τῆς ἰδίας ἑκάστου ἐλευθερίας συναποτελούσας τὴν προσωπικὴν ἑκάστου ἀκεραιότητα, δηλαδὴ, τὴν ζωὴν, τὴν περιουσίαν, τὴν τιμὴν, τὴν ὑπόληψιν, τὴν συνείδησιν. Ἐὰν δὲ τοῦτο εἶναι ἐν ἡμῖν καθῆκον, εἶναι ἐν ἄλλοις δικαίωμα, καὶ ἐκ τούτου ἡ σχέσις μεταξὺ καθήκοντος καὶ δικαιώματος, δι' ἧς ἀντιστοιχοῦσι πρὸς ἄλληλα ὡς δύο ὅροι συσχετικοὶ, ὡς δύο ὄψεις διάφοροι μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς σχέσεως καὶ ἐννοίας. Τὸ καθῆκον γεννᾷ τὸ δικαίωμα καθ' ὅσον ἡ ἐκπλήρωσις τοῦ καθήκοντος ἀπαιτεῖ ἐν ἑκάστῳ ἀτόμῳ πράξεις τινὰς, αἱ ὁποῖαι, καθὸ μέσα ἀπαραίτητα πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος, εἶναι δικαιώματα καὶ πρὸς ἑαυτὸ καὶ πρὸς τὰ ἄλλα ἄτομα, καὶ τὰς ὁποίας ἑπομένως τὰ ἄλλα ἄτομα ὀφείλουσι νὰ μὴ παρεμποδίζωσιν· ὥστε τὸ καθῆκον περιέχει ἓν δικαίωμα, πρὸς ὃ ἀντιστοιχεῖ ἕτερον ἐν τοῖς ἄλλοις καθῆκον. Εἰς τοῦτο δὲ τὸ ἀμοιβαῖον σέβας τῶν δικαιωμάτων ὑφίσταται ἡ δικαιοσύνη, ἥτις εἶναι οὐ μόνον ἀτομικὸν καθῆκον, ἀλλ', ὡς θέλομεν ἰδεῖ, καὶ ἡ πηγὴ τῆς κοινωνικῆς τάξεως, τῆς ἐν αὐτῇ ἐλευθερίας καὶ ἰσότητος, καὶ ὁ πρὸς ὃν ὅρος τῆς κυβερνητικῆς ἐνεργείας. Τὸ καθῆκον τῆς δικαιοσύνης διακλαδοῦται εἰς

πλείονα ἕτερα, προκύπτοντα ἐκ τῆς ἀποσυνθέσεως αὐτοῦ, διότι ὅσαι εἶναι αἱ ἀναγκαῖαι καὶ νόμιμοι ἀναπτύξεις τῆς ἐλευθερίας ἑκάστου, τοσαῦτα τὰ δικαιώματα αὐτοῦ, καὶ τοσαῦτα ἑπομένως καὶ τὰ πρὸς αὐτὸν καθήκοντα τῶν ἄλλων. Ἡ ζωή, ἡ ἰδιοκτησία, ἡ τιμή, ἡ ὑπόληψις, ἡ συνείδησις εἶναι δικαιώματα, πρὸς ἃ ἀντιστοιχοῦσιν ἰδιαίτερα καθήκοντα, ὧν αἱ παραβάσεις εἶναι καὶ λέγονται ἀδικήματα. Καὶ ταῦτα μὲν εἶναι τὰ ἀποφατικὰ καὶ ἀρνητικὰ καθήκοντα, τὰ ὁποῖα ἔχομεν πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους.

§ 294. Ἔχομεν δὲ παρὰ ταῦτα καὶ ἕτερα θετικὰ καὶ καταφατικά, ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς ἀποῤῥέοντα καὶ πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν ἀφορῶντα. Ἡ καθολικότης τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἐπιβάλλει εἰς ἕκαστον ἄνθρωπον τὸ αὐτὸ καθῆκον τῆς δικαιοσύνης· ἀλλά, καί τοι ἐκπληρουμένου τοῦ καθήκοντος τούτου ὑπὸ πάντων ἐξ ἴσου, δὲν εὑρίσκονται πάντες εἰς τὴν αὐτὴν κατάστασιν, οὐδὲ δύνανται νὰ ἀπολαύσωσι πάντες ἐξ ἴσου τῶν ἀγαθῶν τοῦ κόσμου καὶ τῆς κοινωνίας. Ἐν οἱᾳδήποτε κοινωνίᾳ ὑπάρχουσι πλούσιοι καὶ πένητες, σοφοὶ καὶ ἀπαίδευτοι, ἰσχυροὶ καὶ ἀδύνατοι, εὐφυεῖς καὶ ἀφυεῖς, καὶ ἡ κοινωνικὴ αὕτη ἀνισότης εἶναι ἄφευκτος συνέπεια τῆς φυσικῆς. Τὴν ἀνισότητα ταύτην ὀφείλομεν νὰ θεραπεύσωμεν δι' ἀμοιβαίας βοηθείας, διότι ὀφείλομεν νὰ ἐκπληρῶμεν τὸν ἠθικὸν νόμον ὅσῳ μᾶλλον δυνάμεθα, ἀδιακρίτως, εἴτε περὶ ἡμῶν αὐτῶν πρόκειται εἴτε περὶ τῶν ἄλλων, καὶ ὁ ἠθικὸς νόμος λίαν ἀτελῶς ἐκπληροῦται ἄνευ ἀμοιβαίας βοηθείας. Ἐντεῦθεν τὸ δεύτερον τῶν πρὸς τοὺς ἄλλους καθηκόντων, τὸ καθῆκον τῆς εὐποιίας ἢ τῆς ἀγάπης συμπληρούσης τὴν δικαιοσύνην. Πρὸς τὸ κα-

θῆκον τοῦτο συνάδει καὶ τὸ φυσικὸν αἴσθημα τῆς ἀγά-
πης, ὅπερ καθαιροῖ καὶ ῥυθμίζει ὁ λόγος. Καὶ καθὼ
εἴδομεν ὅτι ἡ ἀγάπη, καθὸ αἴσθημα, ἐκτείνεται ἀπ
τῆς οἰκογενείας μέχρι τῆς ἀνθρωπότητος συνδέουσα δι
καθολικοῦ δεσμοῦ τοὺς ἀνθρώπους πρὸς ἀλλήλους, ὡ
αὕτως καὶ ὡς καθῆκον θεωρουμένη, ἐκτείνεται διὰ τῶ
αὐτῶν σχέσεων μέχρι τῆς καθολικῆς ἀδελφότητος, ἥ
τις τότε συνενοῦται μετὰ τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἰσότη
τος, ἀμφοτέρας συμπληροῦσα καὶ τελειοῦσα. Καὶ καθὼ
τὸ αἴσθημα τῆς ἀγάπης, καθ' ὅσον ἀπομακρύνεται τῆ
πηγῆς αὐτοῦ, ἐξασθενεῖ, ὡσαύτως καὶ τὸ καθῆκον τῆ
ἀγάπης ἧττον αὐστηρὸν εἶναι καθ' ὅσον ἐκτείνεται εἰς ἀ
πώτερα ἄτομα. Τελευταῖον, καθὼς τὸ καθῆκον τῆς δι
καιοσύνης διακλαδοῦται καὶ ἀποσυντίθεται εἰς ἕτερα κα
θήκοντα, ἐν αὐτῷ περιλαμβανόμενα, παρομοίως κα
τὸ τῆς ἀγάπης διάφορα παράγει καθήκοντα κατὰ τοὺς
διαφόρους τρόπους καθ' οὓς ὀφείλομεν νὰ ἐξασκήσωμε
τὴν ἐξ αὐτῆς εὐποιίαν, καὶ κατὰ τὰ διάφορα πρόσωπ
πρὸς ἃ ἐξασκοῦμεν αὐτήν.

§ 295. Μεταξὺ δὲ τῶν καθηκόντων τῆς δικαιοσύνη
καὶ τῶν τῆς ἀγάπης ὑπάρχει ἡ διαφορὰ αὕτη, ὅτι τ
μὲν εἶναι δικαιωματικά, καθὸ ἀντιστοιχοῦντα πρὸ
δικαιώματα, τὰ δὲ εἶναι ἁπλῶς ἠθικά, διότι οὐ μόνο
ἀντίστοιχα πρὸς αὐτὰ δικαιώματα δὲν ὑπάρχουσι
ἀλλὰ μάλιστα ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς ἐλλείψεως δικαι
λογοῦνται καὶ ἐξωγενίζονται· ὁ πτωχὸς δύναται νὰ ἀ
παιτήσῃ τὸ σέβας τοῦ προσώπου αὐτοῦ καὶ ἧς ἔχει τυ-
χὸν μικρᾶς περιουσίας, καθὸ ἔχων δικαίωμα ἐπ' αὐ-
τῶν, ἀλλὰ δὲν δύναται ν' ἀπαιτήσῃ δικαιωματικῶς
μέρος τῆς περιουσίας τοῦ πλουσίου, διότι ἐπ' αὐτῆς οὐ-

ἔχει δικαίωμα, καὶ μάλιστα ἐκ ταύτης τῆς μετα- αὐτῶν ἀνισότητος γεννᾶται ἐν τῷ πλουσίῳ τὸ καθῆ-ν τῆς ἐλεημοσύνης· ὥστε, ἐὰν ἀπαιτήσῃ παρὰ τοῦ -ουσίου τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος τούτου ὡς -καίωμα, ἀλλοιοῦται ἡ φύσις καὶ αὐτοῦ τούτου τοῦ -θήκοντος, διότι αἱ δύο αὗται ἔννοιαι εἶναι ἀσυμβίβα-τοι. Διὰ τοῦτο τὰ πρῶτα μόνον ἐπικυροῖ ὁ νόμος διὰ τοῦ καταναγκασμοῦ, ἐγγυώμενος τὴν ἐκπλήρωσιν αὐτῶν διὰ τῆς βίας, πρὸς πάντας καὶ ὑπὲρ πάντων, καὶ οὐχὶ τὰ δεύτερα, ἄλλως διὰ τοῦ κοινωνισμοῦ καθιεροῦται ἡ πλέον φρικτὴ τυραννία. Διὰ τὸν αὐτὸν τοῦτον λόγον δὲν δυνάμεθα νὰ παραλείψωμεν τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν πρώτων χάριν τῶν δευτέρων, διότι τότε ἀθετοῦμεν καὶ ἀνατρέπομεν τὴν λογικὴν τάξιν τῆς σχετικῆς αὐτῶν σημαντικότητος, δι' ἧς καὶ εὐκολωτέρα ἀποβαίνει ἡ ἐκπλήρωσις τῶν δευτέρων, ἀφ' οὗ προετοιμασθῶμεν εἰς αὐτὴν διὰ τῆς ἐκπληρώσεως τῶν πρώτων. Τελευταῖον, διὰ τοῦτο εἶναι καὶ μᾶλλον τῶν πρώτων ἀξιόμισθα τὰ δεύτερα, καθὸ μᾶλλον ἑκούσια καὶ ἐλεύθερα, μὴ δυναμένης τῆς ἐκπληρώσεως αὐτῶν ν' ἀποδοθῇ εἰς τὸν φόβον τῶν ἀπαιτήσεων ἢ τοῦ καταναγκασμοῦ. Αἱ ἀρχαὶ αὗται δύνανται νὰ ὁδηγήσωσιν ἡμᾶς πρὸς λύσιν τῶν ἐκ τῆς ἐνδεχομένης συγκρούσεως τῶν καθηκόντων τούτων ἐγειρομένων ζητημάτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Περὶ τῶν πρὸς Θεὸν καθηκόντων.

§ 296. Εἴπομεν ὅτι ὁ ἠθικὸς νόμος εἶναι ὑποχρεω-

τικός, διότι εἶναι νόμος θεῖος, καὶ ὅτι ἡ Ἠθικὴ προ-
ποθέτει τὴν Θεοσοφίαν. Ἐνταῦθα νέαν πορίζόμεθα ἀ-
πόδειξιν τῆς ἀληθείας ταύτης, καθ' ὅσον τὰ μέχρι τοῦ
καθήκοντα, τά τε πρὸς ἡμᾶς καὶ τὰ πρὸς τοὺς ἄλλους
δὲν συμπληροῦνται εἰμὴ διὰ τῆς ἐκπληρώσεως τῶν πρὸ
Θεόν. Καὶ τῳόντι, ἡ μὲν ἐκτέλεσις ἐκείνων, κα
θείων παραγγελμάτων, εἶναι ἐκτέλεσις τοῦ νόμου α
τοῦ, ὑπακοὴ πρὸς αὐτόν, ἄρα ἀρχὴ λατρείας. Ἡ δ
συμπλήρωσις γίνεται δι' ἰδιαιτέρων πράξεων ὅσας ἐπ
βάλλουσι τὰ πρὸς αὐτὸν ἰδιαίτερα καθήκοντα, καὶ ταῦ
τα οὐδὲν ἕτερον εἶναι εἰμὴ αὐτὰ τὰ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺ
καὶ τοὺς ἄλλους ἀναβιβαζόμενα πρὸς τὸ ἄπειρον. Φυ-
σικὴ δὲ εἶναι ἡ ἀναβίβασις αὕτη, διότι τὰ μὲν πρὸ ἡμᾶ
καθήκοντα ἀνάγονται εἰς τὴν ἀλήθειαν κατὰ τὴν νόησιν
καὶ εἰς τὴν διὰ τῆς μετριάσεως καὶ συναρμολογήσεως
τῶν παθῶν ἠθικότητα κατὰ τὴν πρᾶξιν, τὰ δὲ πρὸς
τοὺς ἄλλους, εἰς τὸ σέβας αὐτῶν καὶ τὴν ἀγάπην
Ταῦτα δὲ πάντα οὐδὲν ἕτερον εἶναι εἰμὴ μελέτη τοῦ
θείου νόμου, σύμφωνος πρὸς αὐτὸν ἐνέργεια, σέβας
καὶ ἀγάπη πρὸς αὐτόν. Ἀλλ' ὁ θεῖος νόμος εἶναι ἀχώρι-
στος αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, καὶ εἶναι ὑποχρεωτικὸς καθ
θεῖος, ἄρα ἡ ἐκτέλεσις αὐτοῦ δὲν εἶναι πλήρης, εἰμὴ
ὅταν μεταφέρωμεν πρὸς αὐτὴν τὴν ἀρχὴν καὶ τὸν ποιη
τὴν αὐτοῦ τὴν μελέτην, τὸ σέβας, τὴν ἀγάπην αὐτο
καὶ τὴν πρὸς αὐτὸν σύμφωνον πρᾶξιν, ὅταν, δηλαδὴ
καὶ διὰ τοῦ νοὸς καὶ διὰ τῆς καρδίας καὶ διὰ τῆς πρά-
ξεως ὁλοκλήρως εἰς τὸν Θεὸν ἀφοσιώμεθα. Ταῦτ
συνιστῶσι τὴν εὐσέβειαν, ἥτις εἶναι τὸ πρὸς τὸν Θεὸ
καθῆκον, ἕτερα καὶ τοῦτο περιλαμβάνον, εἰς ἃ ἀνα-
λύεται, καὶ ἐξωτερικῶς δηλούμενον διὰ τῆς λατρείας

§ 297. Διὰ τῆς ἐκπληρώσεως τῶν πρὸς τὸν Θεὸν καθηκόντων ἐνισχυόμεθα εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν πάντων τῶν ἄλλων, καὶ φωτίζεται ἄνωθεν ἡ ψυχὴ ἀνατείνουσα πρὸς τὴν οὐράνιον ἐκείνην χώραν, ἥτις εἶναι ἡ ἀληθὴς αὐτῆς πατρίς, ἐξ ἧς κατῆλθε καὶ πρὸς ἣν ἀνίπταται, ὅταν ἀπολύηται τῶν σωματικῶν δεσμῶν. Καὶ τῳόντι, ὁ μελετῶν τὸν Θεὸν, μελετᾷ τὸ ἀληθὲς, τὸ καλὸν, τὸ ἀγαθὸν ἐν τῇ πηγῇ αὐτῶν καὶ κατὰ τὸ πλήρωμα τῆς τελείας αὐτῶν φύσεως καὶ ὑποστάσεως. Ὁ δὲ σεβόμενος καὶ ἀγαπῶν τὸν Θεὸν, σέβεται καὶ ἀγαπᾷ τοὺς ἀνθρώπους καθ' ἃς ἔχουσι σχέσεις πρὸς τὸν Θεὸν, δηλαδὴ, κατὰ τὴν ἀληθῆ αὐτῶν φύσιν καὶ ἀρχὴν καὶ προορισμόν. Καὶ ἰδοὺ πῶς πάσης τῆς ἠθικῆς κορυφὴ καὶ κεφάλαιον εἶναι ἡ πρὸς Θεὸν εὐσέβεια καὶ ἡ ἐκ ταύτης λατρεία.

§ 298. Φυσικὴ ἀμφοτέρων συνέπεια εἶναι ἡ δέησις καὶ ἡ προσευχή. Ἡ μελέτη τοῦ Θεοῦ, τὸ πρὸς αὐτὸν σέβας καὶ ἡ ἀγάπη, καὶ ἡ σύμφωνος πρὸς τὰς βουλὰς αὐτοῦ ἐνέργεια καὶ πρᾶξις γεννῶσιν ἀναποφεύκτως καὶ τὴν πρὸς αὐτὸν ἀνάτασιν τοῦ πνεύματος διὰ τῆς προσευχῆς, ἐν ᾗ εὐχαριστοῦμεν αὐτῷ διὰ τὰ δῶρά του, καὶ ἐπικαλούμεθα κατὰ τῶν δεινῶν τοῦ βίου τὴν πανάγαθον αὐτοῦ χάριν καὶ ἀντίληψιν. Ἡ ἀποτελεσματικότης τῆς προσευχῆς ἐφάνη εἴς τινας τῶν φιλοσόφων ἀσυμβίβαστος πρὸς τὸ ἀναλλοίωτον τῆς θείας φύσεως, καὶ ἀποδίδουσα εἰς τὸν Θεὸν ἀνθρωπόμορφον φύσιν, διότι ὁ Θεὸς ὑποτίθεται συγκινούμενος, ὡς ὁ ἄνθρωπος, καὶ συγκαταβαίνων εἰς τὰς αἰτήσεις τούτου, καὶ πρὸς τοῦτο μεταβάλλων τὰς βουλὰς αὐτοῦ καὶ τοὺς νόμους τῆς ἐνεργείας του. Ἀλλ' ἤδη παρετηρήσαμεν,

ὅτι ἡ ἀλλοίωσις καὶ ἡ διαδοχὴ εἶναι ἔννοιαι σχετικαὶ π
τὴν πεπερασμένην ἡμῶν φύσιν, καὶ ὅτι ἐν Θεῷ π
τα τὰ πρὸς ἡμᾶς διαδοχικὰ εἶναι ταὐτόχρονα. Περὶ
τῆς μεταβολῆς τῶν βουλῶν αὐτοῦ καὶ τῶν νόμων
ἐνεργείας του, εἰ μὲν ἡ δέησις ἡμῶν ἀναφέρεται εἰς
λικὰ γεγονότα, ὁ ποιήσας τὴν ὑλικὴν φύσιν προδι
ξε τὰ ἐν αὐτῇ γινόμενα καὶ συνηρμολόγησε πρὸς τ
νόμους τοῦ πνευματικοῦ καὶ ἠθικοῦ κόσμου· εἰ δὲ εἰς
θικά, ταῦτα εἶναι φύσει ἐλεύθερα, καὶ πολλῷ μ
λον δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ἐπὶ τούτων τὴν θε
φώτισιν, ἀφ' οὗ παραδεχόμεθα τὴν καλλιτεχνικὴν ἔ
πνευσιν. Ἐὰν δὲ ἀγνοοῦμεν τὸ πῶς ταῦτα γίνονται, ἀ
γνοοῦμεν ἐπίσης καὶ πῶς ἄλλα πάμπολλα ὑπάρχου
καὶ ἐνεργοῦνται, ἅτινα οὐχ ἧττον πιστεύομεν. Τὴν ὕ
παρξιν, τὴν φύσιν, τὰ προσόντα τοῦ Θεοῦ, τὴν δ
μιουργίαν, τὴν πρόνοιαν, πάντα ταῦτα πιστεύομεν
καί τοι τὸ πῶς αὐτῶν ἀγνοοῦντες. Ὅτι δὲ ἡ δέησ
καὶ ἡ προσευχὴ εἶναι νόμος τοῦ ἠθικοῦ κόσμου, τοῦ
ἀποδεικνύεται διὰ τῆς φυσικότητος καὶ καθολικότητ
τοῦ γεγονότος, ὅπερ δι' αὐτὸ τοῦτο πρέπει νὰ ἔχῃ τ
λόγον καὶ τὸν πρὸς ὃν ὅρον τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ κ
ἐνεργείας. Ἐὰν δὲ ἐπὶ τέλους σκεφθῶμεν πόσον δ
τῆς δεήσεως καὶ προσευχῆς συμπληροῦται ἡ εὐσέβ
καὶ ἡ λατρεία, δὲν θέλομεν διστάσει νὰ θεωρήσωμ
αὐτὰς ὡς στοιχεῖα ἀπαραίτητα τοῦ πρὸς τὸν Θεὸν
μετέρου καθήκοντος.

§ 299. Διὰ τοῦ καθήκοντος τούτου συμπληροῦται
θεωρία τῶν διαφόρων καθηκόντων, εἰς ἃ διακλαδοῦτ
τὸ γενικὸν ἔνταλμα τοῦ ἠθικοῦ νόμου, οὗ αἱ διάφο
διατάξεις ἐξάγονται ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως αὐτοῦ καὶ

ἀληθοῦς τοῦ ἀνθρώπου προορισμοῦ, ἀποδεικνύου-
καὶ αὗται, ὅτι τὸ ἀγαθὸν οὐδὲν ἕτερον εἶναι εἰμὴ
ὸ τὸ ἀληθὲς κατὰ τὴν πρᾶξιν. Ἐὰν δὲ τώρα σκε-
ῶμεν τὰς πνευματικὰς σχέσεις αἵτινες ὑπάρχουσι
αξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου, ἕνεκεν τῆς ἀθανάτου φύ-
ς τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ὅπερ διὰ τοῦ ἠθικοῦ
ου, τοῦ ὑπό τε τοῦ θείου καὶ ἀνθρωπίνου λόγου ἀ-
αλυπτομένου, σχετίζεται πρὸς τὸν Θεὸν κατὰ τὰ
ὕτατα στοιχεῖα τῆς ἰδίας ὑποστάσεως, καὶ τείνει
ζήσῃ ζωὴν ἀθάνατον παρ' αὐτῷ, ἀφ' οὗ διέλθῃ ἐν
ατι τὴν ἐπίγειον ταύτην ζωὴν, ἔχομεν πάντα τὰ
ιχεῖα τῆς ἠθικῆς τάξεως ἔν τινι κόσμῳ ἠθικῷ συν-
κολογούμενα, ἱσταμένῳ ὑπεράνω τοῦ φυσικοῦ,
ἀποτελοῦντι τὸ ὑπερφυσικὸν στοιχεῖον τῆς νοήσεως
αὶ τῆς πράξεως. Ταῦτα εἶναι τὰ στοιχεῖα τῆς φυσι-
ῆς λεγομένης Θρησκείας, ἥτις διαφέρει τῆς ἀποκε-
αλυμμένης, καθ' ὅσον εἰς πάντα τὰ ἀνθρώπινα ταῦ-
α θεωρήματα αὕτη ἐπιθέτει διὰ τῆς ἀποκαλύψεως
ὁ κῦρος αὐτοῦ τοῦ θείου λόγου, ἁγιάζουσα τὴν ἐπιςή-
ην καὶ τὴν ἠθικὴν φιλοσοφίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

Περὶ ἀρετῆς καὶ εὐδαιμονίας.

§ 300. Εἴδομεν ἄχρι τοῦδε, ὅτι πάντα τὰ καθήκον-
α συνδέονται πρὸς ἄλληλα οὕτω πως ὥστε τὸ ἓν ἐξ
νάγκης προηγεῖται τοῦ ἄλλου καὶ προϋποτίθεται ὑπὸ
οῦ ἄλλου, ὥστε ἀφ' ἑνὸς μὲν, ἡ ἐκπλήρωσις τῶν
ρώτων προετοιμάζει καὶ εὐκολύνει διαδοχικῶς τὴν

τῶν ἄλλων, ἀφ' ἑτέρου δὲ, ἡ ἐκπλήρωσις τῶν ἀνωτ-
των, τῶν πρὸς Θεὸν, συμπληροῖ τὴν ἐκτέλεσιν πάντ-
τῶν κατωτέρων. Ἡ μεγάλη αὕτη ἑνότης, ἥτις ὑπ-
χει ἐν τοῖς ἠθικοῖς, ὡς ἐν τοῖς νοητοῖς, εὐκολύ-
καὶ τὴν περὶ ἀρετῆς καὶ εὐδαιμονίας τελευταίαν τ-
την ζήτησιν, δι' ἧς συμπληροῦται καὶ ἀνακεφαλαι-
ται πᾶσα ἡ ἠθικὴ θεωρία.

§ 301. Ἡ ἀρετὴ, κατὰ μὲν τὴν γενικωτέραν αὐ-
σημασίαν, εἶναι ἡ ἐπιτηδειότης παντὸς πράγμα-
πρός τινα σκοπόν. Ἐπὶ δὲ ἠθικῶν, ὁ ἀρχαιότερος α-
τῆς ὁρισμὸς εἶναι καὶ ὁ ἀκριβέστερος, καθ' ὃν ἡ ἀρ-
τὴ εἶναι ἡ ἕξις τοῦ δέοντος ἢ τοῦ ἀγαθοῦ. Ὥστε ἀρ-
τὴ δὲν εἶναι μία μόνη πρᾶξις ἀγαθὴ ἢ ὀλίγαι, ἀλλ-
πολλαὶ, καὶ ἐὰν οὐχὶ πᾶσαι, τοὐλάχιστον αἱ πλεῖ-
σται. Εἶναι λοιπὸν ἡ ἀρετὴ ἡ ὅσῳ τὸ δυνατὸν πλήρης
ἐκτέλεσις τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ἡ ἐκπλήρωσις, δηλαδὴ,
ὅλων τῶν καθηκόντων. Ἀλλ' ἡ ἀρετὴ, καί τοι μία
οὐσιωδῶς καὶ γενικῶς, ἔχει διάφορα εἴδη· καὶ κα-
θὼς πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν ὅλων τῶν καθηκόντων ἀν-
τιστοιχεῖ ἡ πλήρης καὶ ἐν γένει ἀρετὴ, ὡσαύτως
εἰδικαὶ ἀρεταὶ ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τὰ διάφορα καθή-
κοντα. Ἐκ τούτου λύονται ἀφ' ἑαυτῶν τὰ περὶ τοῦ
ἀριθμοῦ, τῆς εἰδικῆς φύσεως, τῆς σχετικῆς σημαντι-
κότητος καὶ τῆς κατατάξεως τῶν ἀρετῶν ζητήματα.

§ 302. Καὶ παρὰ μὲν τοῖς ἀρχαίοις διάφορα περ-
τούτων συστήματα ὑπάρχουσιν. Ἐν γένει ὅμως τέσ-
σαρες ἀναγνωρίζονται κύριαι ἢ ἀρχικαὶ ἀρεταὶ, ἡ
δύναμις ἢ ἀνδρία, ἡ φρόνησις, ἡ ἐγκράτεια ἢ σω-
φροσύνη, καὶ ἡ δικαιοσύνη, ἀντιστοιχοῦσαι πρὸς τὴ-
παρ' αὐτοῖς ψυχολογικὴν θεωρίαν. Οἱ δὲ θεολόγοι προσ-

καν εἰς ταύτας κατὰ τὸν μεσαιῶνα τὰς τρεῖς θεο-
γικὰς λεγομένας ἀρετάς, τὴν πίστιν, τὴν ἀγάπην
ὶ τὴν ἐλπίδα· καὶ οἱ νεώτεροι ἄλλοι ἄλλως κατέ-
ξαν αὐτὰς συμφώνως πρὸς τὰ διάφορα ἠθικὰ αὐτῶν
στήματα. Ὀφείλομεν δὲ καὶ ἡμεῖς νὰ ἐκθέσωμεν τὴν
ετέραν κατάταξιν οὐ μόνον πρὸς συμπλήρωσιν τῆς
ιστημονικῆς θεωρίας, ἀλλὰ καὶ ὡς μέθοδον ἠθικῆς
λειοποιήσεως, καθ' ὅσον διὰ τῆς ἐλλόγου καὶ ἀκρι-
ῶς κατατάξεως τῶν ἀρετῶν, οὐ μόνον ἡ σχέσις ἐμ-
ίνεται καὶ ἡ ἑνότης καὶ ἁρμονία αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ
ὑπ' ἀλλήλων βοήθεια, καὶ ἡ εὐκολωτέρα τάξις τῆς
αδοχικῆς αὐτῶν ἀποκτήσεως.

§ 303. Μετὰ τὰ προεκτεθέντα ἡ κατάταξις αὕτη δὲν
ἶναι δύσκολος, διότι ὅσα τὰ καθήκοντα, τόσαι καὶ αἱ
ρεταί. Ἐὰν λοιπὸν πρῶτον καθῆκον εἶναι, καθ' ἃ εἴ-
ομεν ἐν § 283, ἡ ἠθικὴ κυριότης, πρὸς τὸ καθῆκον
οῦτο ἀντιστοιχεῖ ἀρετή, ἣν δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν
θικὴν ἐγκράτειαν, δι' ἧς ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὸ ἠθικὸν
ράτος ἑαυτοῦ, πάσας τὰς δυνάμεις αὐτοῦ διοικῶν καὶ
ευθύνων πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Πρὸς δὲ
ὸ δεύτερον καθῆκον, καθ' ὃ ὀφείλομεν νὰ διατηρῶμεν
ὸ σῶμα πρὸς χρῆσιν τοῦ πνεύματος, ὑποτάσσοντες αὐ-
ὸ εἰς τὸ πνεῦμα, ἀντιστοιχεῖ ἡ σωφροσύνη, δι' ἧς
ὰς σαρκικὰς ὀρέξεις μετριάζομεν καὶ ὑποβάλλομεν
ἰς τὸ καθῆκον. Ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ τρίτον, ὅπερ
ἶναι ἡ κατὰ τὴν νόησιν ζήτησις τῆς ἀληθείας, ἡ ἐν
ᾶσι καὶ κατὰ πάντα φιλαλήθεια, ἥτις γίνεται ἔρεισμα
άσης ἠθικότητος. Τὸ τέταρτον καθῆκον ἐπιβάλλει τὴν
ποκοπὴν τῶν δυσμενῶν παθῶν, τὴν μετρίασιν καὶ
υναρμολόγησιν τῶν εὐμενῶν πρὸς ἄρσιν τῶν ἐκ τῶν

παθῶν ἐγειρομένων κατὰ τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας, πρ
κομμάτων καὶ πρὸς τὸ καθῆκον τοῦτο ἀντιστοιχεῖ
μετριοπάθεια. Καὶ αὗται μὲν εἶναι αἱ ἀτομικαὶ ἀρε
ἀντιστοιχοῦσαι πρὸς ἃ ἔχομεν καθήκοντα πρὸς ἡμ
αὐτούς, καὶ ἐκ τῆς σταθερᾶς ἐκπληρώσεως αὐτῶν π
κύπτουσαι. Αἱ δὲ κοινωνικαί, ὅσαι, δηλαδή, ἀντιστ
χοῦσι πρὸς τὰ πρὸς τοὺς ἄλλους καθήκοντα, εἶνα
δικαιοσύνη, ἀντιστοιχοῦσα πρὸς ὃ ἔχομεν καθῆκον
σεβώμεθα τὴν ἐλευθερίαν τῶν ἄλλων καὶ τὰς ἀναγκ
καὶ νομίμους αὐτῆς ἀναπτύξεις, καὶ ἡ ἀγάπη, δι
ἡ ἀμοιβαία βοήθεια καὶ εὐποιΐα. Τελευταῖον, πρὸς
ἔχομεν καθῆκον πρὸς τὸν Θεὸν νὰ μελετῶμεν α
καὶ τοὺς νόμους του, καὶ νὰ προσφέρωμεν αὐτῷ σέβ
καὶ ἀγάπην ἀπεριόριστον, ἀντιστοιχεῖ ἡ θρησκευτ
ἀρετή, ἡ εὐσέβεια, ἐξ ἧς ἡ ἐξωτερικὴ λατρεία, κ
τὰ ἰδιαίτερα ταύτης καθήκοντα. Εἰς τὰς ἑπτὰ ταύτας
ἀρετάς, ἤτοι, τὴν ἠθικὴν ἐγκράτειαν, τὴν σωφροσύνην
τὴν φιλαλήθειαν, τὴν μετριοπάθειαν, τὴν δικαιοσύ
νην, τὴν ἀγάπην, τὴν εὐσέβειαν δυνατὸν ν' ἀναγά
γωμεν πάσας τὰς ἄλλας, καὶ εὔκολον νὰ κατατά
ξωμεν ὡσαύτως τὰς πρὸς αὐτὰς ἐναντίας κακίας
Ἐὰν δὲ θελήσωμεν πάσας τὰς ἀρετὰς ν' ἀναγάγωμ
εἰς ἔτι μικρότερον ἀριθμόν, εὔκολον ν' ἀποδείξωμεν ὅ
ἀνάγονται πᾶσαι εἰς μίαν καὶ μόνην, τὴν εὐσέβειαν
Τῳόντι, ἡ μία τῶν ἀρετῶν τούτων προϋποθέτει τὴ
ἄλλην. Ἐὰν πρῶτον δὲν ἔχωμεν τὴν ἠθικὴν ἡμῶν αὐ
τῶν κυριότητα, οὐδεμίαν ἄλλην ἀρετὴν δυνάμεθα ν' ἀ
ποκτήσωμεν. Ἐὰν δὲ ἀκολούθως δὲν ὑποτάσσωμεν
τὸ σῶμα εἰς τὸ πνεῦμα, τοῦτο δὲν δύναται οὔτε ν' ἀπο-
λάβῃ τὴν πρέπουσαν γνῶσιν τοῦ ἀληθοῦς, οὔτε τὸ ἠ-

ὸν αὐτοῦ στοιχεῖον νὰ ῥυθμίσῃ πρὸς ἠθικὴν ἐνέργειαν. αὶ μόνον ἀφ' οὗ ταῦτα κατορθώσωμεν, δυνάμεθα νὰ εἶθα δίκαιοι πρὸς τοὺς ἄλλους, καὶ διὰ τῆς δικαιοσύνης προβῶμεν εἰς τὴν πρὸς αὐτοὺς ἀγάπην. Τέλος, τούτων ἁπάντων καὶ διὰ τῆς ἀδιαῤῥήκτου σχέως ἥτις ὑπάρχει μεταξὺ τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ τοῦ ου νομοθέτου ἀνυψούμεθα ἐξ ἀνάγκης εἰς τὴν εὐσέαν, ἥτις ἑπομένως προϋποθέτει, συγκεφαλαιοῖ ἐν τῇ καὶ συμπληροῖ πάσας τὰς προηγουμένας. Καὶ ἐὰν τος εἶναι ὁ τρόπος τῆς ἀναγωγῆς τῶν ἀρετῶν, φανεν ὅτι αὕτη εἶναι καὶ ἡ τάξις τῆς ἀποκτήσεως αὐτῶν, ἡ βάσις τῆς ἠθικῆς ἀσκήσεως.

§ 304. Ἀποτέλεσμα τῆς πλήρους καὶ τελείας ἀρεῆς εἶναι ἐξ ἀνάγκης ἡ εὐδαιμονία, ἥτις ἠδύνατο μάιστα νὰ ὁρισθῇ, συνείδησις τῆς ἀρετῆς. Ἡ ἐξάσκησις λων τῶν δυνάμεων, τῶν τε σωματικῶν καὶ νοητικῶν αὶ ἠθικῶν, κατὰ τὸν πρὸς ὃν ὅρον αὐτῶν, παράγει ἡονὴν καθαρὰν, ἀληθῆ, πλήρη, μόνιμον καὶ ἀναφαίετον, ὥστε ἠθικῶς ἡ ἀρετὴ εἶναι ἀχώριστος τῆς εὐαιμονίας. Ἀλλ' ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ καὶ ἐν τῇ κοινωίᾳ οὐχὶ σπανίως εἰς τὴν ἀρετὴν ἕπεται ἡ δυστυχία, αὶ ἐνίοτε εἶναι ἀχώριστος αὐτῆς. Τοῦτο ἐξηγεῖται, ιότι ὁ ἐνάρετος δὲν διαθέτει οὔτε τὸν τόπον οὔτε τὸν ρόνον οὔτε τὴν κοινωνίαν ἐν οἷς προώρισται νὰ ζήσῃ, ὔτε τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους δύναται νὰ μεταβάλῃ, οὔε τῶν ἰδίων αὐτοῦ ἀτελειῶν ὅλως νὰ ἀπαλλαχθῇ, ἀλλὰ ιόνον τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἐνέργειαν διαθέτει καὶ τὴν ἰδίαν ροαίρεσιν· ὥςε ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ δὲν δύναται νὰ ἦναι άντοτε εὐδαίμων, ἀλλὰ νὰ γίνῃ ἄξιος εὐδαιμονίας. Καὶ πειδὴ δὲν δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν παραλογίας καὶ

ἀντιφάσεις ἐν τοῖς ἔργοις τοῦ Θεοῦ, ἀποδεικνύεται κα ἐκ τούτου ἡ ἀθανασία καὶ ἡ μέλλουσα ζωὴ πρὸ συμπλήρωσιν τῆς ἠθικῆς τάξεως ὑπὸ τὴν βασιλεία τοῦ Θεοῦ. Ὁ κόσμος οὗτος εἶναι τὸ βασίλειον τοῦ ἀνθρώπου, ὅπερ τελειοποιεῖται βαθμηδὸν διὰ τῆς ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐφαρμογῆς καὶ πραγματοποιήσεως το ἠθικοῦ νόμου. Καὶ ὡς μὲν πρὸς τὸ ἄτομον, ἡ ἐφαρμογὴ αὕτη γίνεται διὰ τῆς ἠθικῆς, ἥτις διδάσκει τὰ ἀτομικὰ καθήκοντα· ὡς δὲ πρὸς τὰς κοινωνίας, διὰ τῆ πραγματοποιήσεως τοῦ δικαίου, ὡς θέλομεν ἴδει ἐν τοῖ ἐπομέναις.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ.

Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.

Περὶ τοῦ ἀντικειμένου τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου καὶ τῶν ἐσωτερικῶν αὐτῆς διαιρέσεων.

§ 305. Καθ' ἃ εἴπομεν ἐν τέλει τοῦ προηγουμένου ɪραγράφου, ἡ Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου εἶναι ἡ θεωρία ῆς ἐφαρμογῆς τοῦ ἠθικοῦ νόμου εἰς τὴν κοινωνίαν. αὶ καθὼς ἡ Ἠθικὴ εἶναι ἡ ἐπιστήμη τῶν ἀτομικῶν κα-ɪκόντων, ὡσαύτως ἡ Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου εἶναι ἡ ωρία τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν νόμων. Αἱ δύο ιται ἐπιστῆμαι εἶναι ἄρα δύο ἐφαρμογαὶ ἑνὸς καὶ τοῦ ιτοῦ νόμου, δύο πραγματοποιήσεις μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς νοίας. Ὁ ἠθικὸς νόμος εἰς μὲν τὸ ἄτομον ἐφαρμοζό-ɪνος, παράγει τὴν Ἠθικὴν, εἰς δὲ τὴν κοινωνίαν, τὴν ιλοσοφίαν τοῦ Δικαίου. Ὥστε ἡ ἐπιστήμη αὕτη δὲν ναι κλάδος αὐθαιρέτως παρεμβαλλόμενος καὶ τρόπον ιὰ παρεισαγόμενος εἰς τὰς φιλοσοφικὰς μαθήσεις, ιλ' ἡ συνέχεια τῆς ἠθικῆς θεωρίας, στοιχεῖον ἀπα-ιίτητον τοῦ δευτέρου μέρους τῆς φιλοσοφίας, τῆς θεω-

ρίας τῆς πράξεως ἡ 'Αγαθολογίας, ἥτις ἄρχεται ἀ τῆς ἠθικῆς, προχωρεῖ διὰ τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαί καὶ τελευτᾷ εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας, τὴν θε ρίαν, δηλαδὴ, τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ἐφαρμοζομένου ο πλέον εἰς τὰ ἄτομα ἢ εἰς τὴν κοινωνίαν, ἀλλ' εἰς αὐτ τὴν ἀνθρωπότητα· αὕτη εἶναι ἡ ἐπιστήμη τῶν ἱστο κῶν νόμωγ.

§ 306. Ἵνα δὲ ἔτι μᾶλλον πεισθῶμεν περὶ τούτου δ τοῦ ἀκριβοῦς προσδιορισμοῦ τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἐ στήμης ταύτης, ὅπερ εἶναι τὸ δίκαιον, ἀνάγκη ἐνθυμίσωμεν ὅτι ἡ δικαιοσύνη, τὸ σέβας τουτέστι τ ἐλευθερίας τῶν ἄλλων καὶ τῶν νομίμων αὐτῆς ἀναπτύ ξεων, εἶναι τὸ πρῶτον τῶν πρὸς τοὺς ἄλλους ἡμετέ ρων καθηκόντων, ἀρετὴ πρὸς ἕτερον, ὡς λέγ ὁ 'Αριστοτέλης. Ἕκαστον δὲ καθῆκον παράγει δικαίω μα, ὅπερ ἀντιστοιχεῖ πρὸς αὐτὸ, ὡς τὸ μέσον πρὸς τ τέλος· ὥστε δικαίωμα εἶναι πᾶσα νόμιμος καὶ ἔνδικο δύναμις πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος· δικαίωμ καὶ καθῆκον εἶναι λοιπὸν καὶ κατὰ τοῦτο δύο ὅροι σ σχετικοί· ἀλλ' ἐὰν ἕκαστος ἔχει καθήκοντα, καὶ αὐτὸ τοῦτο δικαιώματα, ἄρα πάντες ἔχουσι δικαιώμα τα, καὶ ἡ δικαιοσύνη, κατὰ τὴν κοινωνικὴν αὐτῆς σ μασίαν, εἶναι τὸ σέβας τῶν δικαιωμάτων τούτων, τινα εἶναι αὗται αἱ νόμιμοι καὶ ἀναγκαῖαι ἀναπτύξ τῆς ἠθικῆς ἑκάστου ἐλευθερίας. Τὸ δὲ σύνολον τῶν ναγκαίων ὅρων πρὸς πραγματοποίησιν τῆς κοινωνικ ταύτης δικαιοσύνης εἶναι τὸ λεγόμενον Δίκαιον, οὗ τ θεωρίαν ἐπιχειροῦμεν. Ὥστε καθῆκον, δικαίωμα, δι καιοσύνη, δίκαιον εἶναι ἔννοιαι συγγενεῖς, κοινὴν ἔχο σαι τὴν ἐκ τοῦ ἠθικοῦ νόμου καταγωγήν. Τὰ καθήκο

παράγουσι δικαιώματα, τὸ σέβας τῶν δικαιωμάτων τούτων εἶναι ἡ δικαιοσύνη, καὶ τὸ δίκαιον εἶναι ἡ τῇ κοινωνίᾳ πραγματοποίησις αὐτῆς. Ἐπειδὴ δὲ ἡ αγματοποίησις αὕτη γίνεται διὰ τῶν κοινωνικῶν καὶ λιτικῶν νόμων, εὐλόγως ἄρα τὴν Φιλοσοφίαν τοῦ καίου ὡρίσαμεν ἀπ' ἀρχῆς, ἐπιστήμην τῶν κοινωνιῶν καὶ πολιτικῶν νόμων.

§ 307. Ἵνα συμπληρώσωμεν τὴν ἔννοιαν τῆς ἐπιτήμης ταύτης, πρέπει νὰ ἐκδηλώσωμεν ποίας ἔχει χέσεις πρὸς τὴν προηγουμένην, καὶ κατὰ τί διαφέει αὐτῆς. Καὶ ἡ μὲν πηγὴ ἀμφοτέρων εἶναι ἡ αὐτή, ιαφέρουσι δὲ κατὰ τὴν ἔκτασιν, τὰ μέσα καὶ τὰ ἀποτεέσματα. Κατὰ μὲν τὴν ἔκτασιν, διότι ἡ ἠθικὴ εἶναι λέον ἐκτεταμένη τοῦ Δικαίου, καθ' ὅσον ἐκείνη μὲν ὅλους τοὺς ἀνθρώπους περιλαμβάνει εἰς τὰς ἰδίας διατάξεις καθὸ ἀνθρώπους, δηλαδή, λογικὰ καὶ ἠθικὰ ὄντα· τοῦτο δὲ παραδέχεται διαφορὰς καὶ διακρίσεις καὶ ξαιρέσεις κατὰ τὰς κοινωνικὰς περιστάσεις καὶ τὸν αθμὸν τοῦ πολιτισμοῦ ἑκάστης κοινωνίας. Πρὸς τούοις, ἐν ᾧ τὸ δίκαιον εὐχαριστεῖται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἰς τὴν ἐξωτερικὴν ἐνέργειαν τῆς δικαιοσύνης, ἡ ἠθικὴ πιβάλλει καὶ τὴν ἐσωτερικὴν διάπλασιν τοῦ πνεύματος οὐ μόνον πρὸς τὴν δικαιοσύνην, ἀλλὰ καὶ πρὸς ᾶσαν ἐν γένει ἀρετήν. Κατὰ δὲ τὰ μέσα διαφέρουσι, ιότι ἡ ἠθικὴ ἀποτείνεται πρὸς τὴν ἐλευθέραν ἐνέργειαν αὶ κρίσιν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ μόνον διὰ τῆς πειθοῦς ροτίθεται νὰ διευθύνῃ τὴν προαίρεσιν αὐτοῦ ἄνευ βίας, ὁ δὲ δίκαιον μεταχειρίζεται τὴν κατανάγκασιν, καὶ ἑομένως ὑποθέτει τὴν κοινωνίαν, ἐν ᾧ ἡ ἠθικὴ ἐφαρμόεται καὶ εἰς τὸν μεμονωμένον ἄνθρωπον. Τὸ δίκαιον

τικός, διότι εἶναι νόμος θεῖος, καὶ ὅτι ἡ Ἠθικὴ προϋποθέτει τὴν Θεοσοφίαν. Ἐνταῦθα νέαν πορίζόμεθα ἀπόδειξιν τῆς ἀληθείας ταύτης, καθ' ὅσον τὰ μέχρι τοῦδε καθήκοντα, τά τε πρὸς ἡμᾶς καὶ τὰ πρὸς τοὺς ἄλλους, δὲν συμπληροῦνται εἰμὴ διὰ τῆς ἐκπληρώσεως τῶν πρὸς Θεόν. Καὶ τῳόντι, ἡ μὲν ἐκτέλεσις ἐκείνων, καθ θείων παραγγελμάτων, εἶναι ἐκτέλεσις τοῦ νόμου αὐτοῦ, ὑπακοὴ πρὸς αὐτόν, ἄρα ἀρχὴ λατρείας. Ἡ δὲ συμπλήρωσις γίνεται δι' ἰδιαιτέρων πράξεων ὅσας ἐπιβάλλουσι τὰ πρὸς αὐτὸν ἰδιαίτερα καθήκοντα, καὶ ταῦτα οὐδὲν ἕτερον εἶναι εἰμὴ αὐτὰ τὰ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ τοὺς ἄλλους ἀναβιβαζόμενα πρὸς τὸ ἄπειρον. Φυσικὴ δὲ εἶναι ἡ ἀναβίβασις αὕτη, διότι τὰ μὲν πρὸ ἡμᾶς καθήκοντα ἀνάγονται εἰς τὴν ἀλήθειαν κατὰ τὴν νόησιν, καὶ εἰς τὴν διὰ τῆς μετριάσεως καὶ συναρμολογήσεως τῶν παθῶν ἠθικότητα κατὰ τὴν πρᾶξιν, τὰ δὲ πρὸς τοὺς ἄλλους, εἰς τὸ σέβας αὐτῶν καὶ τὴν ἀγάπην. Ταῦτα δὲ πάντα οὐδὲν ἕτερον εἶναι εἰμὴ μελέτη τοῦ θείου νόμου, σύμφωνος πρὸς αὐτὸν ἐνέργεια, σέβας καὶ ἀγάπη πρὸς αὐτόν. Ἀλλ' ὁ θεῖος νόμος εἶναι ἀχώριστος αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, καὶ εἶναι ὑποχρεωτικὸς καθὸ θεῖος, ἄρα ἡ ἐκτέλεσις αὐτοῦ δὲν εἶναι πλήρης, εἰμὴ ὅταν μεταφέρωμεν πρὸς αὐτὴν τὴν ἀρχὴν καὶ τὸν ποιητὴν αὐτοῦ τὴν μελέτην, τὸ σέβας, τὴν ἀγάπην αὐτοῦ καὶ τὴν πρὸς αὐτὸν σύμφωνον πρᾶξιν, ὅταν, δηλαδή, καὶ διὰ τοῦ νοὸς καὶ διὰ τῆς καρδίας καὶ διὰ τῆς πράξεως ὁλοκλήρως εἰς τὸν Θεὸν ἀφοσιώμεθα. Ταῦτα συνιστῶσι τὴν εὐσέβειαν, ἥτις εἶναι τὸ πρὸς τὸν Θεὸν καθῆκον, ἕτερα καὶ τοῦτο περιλαμβάνον, εἰς ἃ ἀναλύεται, καὶ ἐξωτερικῶς δηλούμενον διὰ τῆς λατρείας.

§ 297. Διὰ τῆς ἐκπληρώσεως τῶν πρὸς τὸν Θεὸν κα-
ηκόντων ἐνισχυόμεθα εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν πάντων τῶν
ἄλλων, καὶ φωτίζεται ἄνωθεν ἡ ψυχὴ ἀνατείνουσα πρὸς
ἣν οὐράνιον ἐκείνην χώραν, ἥτις εἶναι ἡ ἀληθὴς αὐ-
ῆς πατρὶς, ἐξ ἧς κατῆλθε καὶ πρὸς ἣν ἀνίπταται, ὅταν
πολύηται τῶν σωματικῶν δεσμῶν. Καὶ τῳόντι, ὁ
ιελετῶν τὸν Θεὸν, μελετᾷ τὸ ἀληθὲς, τὸ καλὸν, τὸ
γαθὸν ἐν τῇ πηγῇ αὐτῶν καὶ κατὰ τὸ πλήρωμα τῆς
ελείας αὐτῶν φύσεως καὶ ὑποστάσεως. Ὁ δὲ σεβόμε-
ος καὶ ἀγαπῶν τὸν Θεὸν, σέβεται καὶ ἀγαπᾷ τοὺς
ἀνθρώπους καθ' ἃς ἔχουσι σχέσεις πρὸς τὸν Θεὸν, δη-
λαδὴ, κατὰ τὴν ἀληθῆ αὐτῶν φύσιν καὶ ἀρχὴν καὶ
προορισμόν. Καὶ ἰδοὺ πῶς πάσης τῆς ἠθικῆς κορυφὴ
καὶ κεφάλαιον εἶναι ἡ πρὸς Θεὸν εὐσέβεια καὶ ἡ ἐκ ταύ-
της λατρεία.

§ 298. Φυσικὴ ἀμφοτέρων συνέπεια εἶναι ἡ δέησις
καὶ ἡ προσευχή. Ἡ μελέτη τοῦ Θεοῦ, τὸ πρὸς αὐτὸν
σέβας καὶ ἡ ἀγάπη, καὶ ἡ σύμφωνος πρὸς τὰς βουλὰς
αὐτοῦ ἐνέργεια καὶ πρᾶξις γεννῶσιν ἀναποφεύκτως καὶ
τὴν πρὸς αὐτὸν ἀνάτασιν τοῦ πνεύματος διὰ τῆς προσ-
ευχῆς, ἐν ᾗ εὐχαριστοῦμεν αὐτῷ διὰ τὰ δῶρά του,
καὶ ἐπικαλούμεθα κατὰ τῶν δεινῶν τοῦ βίου τὴν πανά-
γαθον αὐτοῦ χάριν καὶ ἀντίληψιν. Ἡ ἀποτελεσματικό-
της τῆς προσευχῆς ἐφάνη εἴς τινας τῶν φιλοσόφων ἀ-
συμβίβαστος πρὸς τὸ ἀναλλοίωτον τῆς θείας φύσεως,
καὶ ἀποδίδουσα εἰς τὸν Θεὸν ἀνθρωπόμορφον φύσιν,
διότι ὁ Θεὸς ὑποτίθεται συγκινούμενος, ὡς ὁ ἄνθρω-
πος, καὶ συγκαταβαίνων εἰς τὰς αἰτήσεις τούτου, καὶ
πρὸς τοῦτο μεταβάλλων τὰς βουλὰς αὐτοῦ καὶ τοὺς νό-
μους τῆς ἐνεργείας του. Ἀλλ' ἤδη παρετηρήσαμεν,

ὅτι ἡ ἀλλοίωσις καὶ ἡ διαδοχὴ εἶναι ἔννοιαι σχετικαὶ πρ
τὴν πεπερασμένην ἡμῶν φύσιν, καὶ ὅτι ἐν Θεῷ πά
τα τὰ πρὸς ἡμᾶς διαδοχικὰ εἶναι ταὐτόχρονα. Περὶ
τῆς μεταβολῆς τῶν βουλῶν αὐτοῦ καὶ τῶν νόμων τ
ἐνεργείας του, εἰ μὲν ἡ δέησις ἡμῶν ἀναφέρεται εἰς
λικὰ γεγονότα, ὁ ποιήσας τὴν ὑλικὴν φύσιν προδιέτ
ξε τὰ ἐν αὐτῇ γινόμενα καὶ συνηρμολόγησε πρὸς το
νόμους τοῦ πνευματικοῦ καὶ ἠθικοῦ κόσμου· εἰ δὲ εἰς
θικὰ, ταῦτα εἶναι φύσει ἐλεύθερα, καὶ πολλῷ μᾶ
λον δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ἐπὶ τούτων τὴν θεί
φώτισιν, ἀφ' οὗ παραδεχόμεθα τὴν καλλιτεχνικὴν ἔμ
πνευσιν. Ἐὰν δὲ ἀγνοοῦμεν τὸ πῶς ταῦτα γίνονται, ἀ
γνοοῦμεν ἐπίσης καὶ πῶς ἄλλα πάμπολλα ὑπάρχου
καὶ ἐνεργοῦνται, ἅτινα οὐχ ἧττον πιστεύομεν. Τὴν ὕ
παρξιν, τὴν φύσιν, τὰ προσόντα τοῦ Θεοῦ, τὴν δη
μιουργίαν, τὴν πρόνοιαν, πάντα ταῦτα πιστεύομεν
καίτοι τὸ πῶς αὐτῶν ἀγνοοῦντες. Ὅτι δὲ ἡ δέησ
καὶ ἡ προσευχὴ εἶναι νόμος τοῦ ἠθικοῦ κόσμου, τοῦ
ἀποδεικνύεται διὰ τῆς φυσικότητος καὶ καθολικότητ
τοῦ γεγονότος, ὅπερ δι' αὐτὸ τοῦτο πρέπει νὰ ἔχῃ τ
λόγον καὶ τὸν πρὸς ὃν ὅρον τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ κ
ἐνεργείας. Ἐὰν δὲ ἐπὶ τέλους σκεφθῶμεν πόσον δ
τῆς δεήσεως καὶ προσευχῆς συμπληροῦται ἡ εὐσέβ
καὶ ἡ λατρεία, δὲν θέλομεν διστάσει νὰ θεωρήσωμ
αὐτὰς ὡς στοιχεῖα ἀπαραίτητα τοῦ πρὸς τὸν Θεὸν ἡ
μετέρου καθήκοντος.

§ 299. Διὰ τοῦ καθήκοντος τούτου συμπληροῦται
θεωρία τῶν διαφόρων καθηκόντων, εἰς ἃ διακλαδοῦτ
τὸ γενικὸν ἔνταλμα τοῦ ἠθικοῦ νόμου, οὗ αἱ διάφο
διατάξεις ἐξάγονται ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως αὐτοῦ καὶ

ἀληθοῦς τοῦ ἀνθρώπου προορισμοῦ, ἀποδεικνύου-
καὶ αὗται, ὅτι τὸ ἀγαθὸν οὐδὲν ἕτερον εἶναι εἰμὴ
ὸ τὸ ἀληθὲς κατὰ τὴν πρᾶξιν. Ἐὰν δὲ τώρα σκε-
ῶμεν τὰς πνευματικὰς σχέσεις αἵτινες ὑπάρχουσι
αξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου, ἕνεκεν τῆς ἀθανάτου φύ-
ως τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ὅπερ διὰ τοῦ ἠθικοῦ
ου, τοῦ ὑπό τε τοῦ θείου καὶ ἀνθρωπίνου λόγου ἀ-
καλυπτομένου, σχετίζεται πρὸς τὸν Θεὸν κατὰ τὰ
ότατα στοιχεῖα τῆς ἰδίας ὑποστάσεως, καὶ τείνει
ζήσῃ ζωὴν ἀθάνατον παρ' αὐτῷ, ἀφ' οὗ διέλθῃ ἐν
ματι τὴν ἐπίγειον ταύτην ζωὴν, ἔχομεν πάντα τὰ
οιχεῖα τῆς ἠθικῆς τάξεως ἔν τινι κόσμῳ ἠθικῷ συν-
ρμολογούμενα, ἱσταμένῳ ὑπεράνω τοῦ φυσικοῦ,
αὶ ἀποτελοῦντι τὸ ὑπερφυσικὸν στοιχεῖον τῆς νοήσεως
αὶ τῆς πράξεως. Ταῦτα εἶναι τὰ στοιχεῖα τῆς φυσι-
ῆς λεγομένης Θρησκείας, ἥτις διαφέρει τῆς ἀποκε-
καλυμμένης, καθ' ὅσον εἰς πάντα τὰ ἀνθρώπινα ταῦ-
α θεωρήματα αὕτη ἐπιθέτει διὰ τῆς ἀποκαλύψεως
ὁ κῦρος αὐτοῦ τοῦ θείου λόγου, ἁγιάζουσα τὴν ἐπιστή-
ην καὶ τὴν ἠθικὴν φιλοσοφίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

Περὶ ἀρετῆς καὶ εὐδαιμονίας.

§ 300. Εἴδομεν ἄχρι τοῦδε, ὅτι πάντα τὰ καθήκον-
α συνδέονται πρὸς ἄλληλα οὕτω πως ὥστε τὸ ἓν ἐξ
νάγκης προηγεῖται τοῦ ἄλλου καὶ προϋποτίθεται ὑπὸ
οῦ ἄλλου, ὥστε ἀφ' ἑνὸς μὲν, ἡ ἐκπλήρωσις τῶν
ρώτων προετοιμάζει καὶ εὐκολύνει διαδοχικῶς τὴν

τῶν ἄλλων, ἀφ' ἑτέρου δὲ, ἡ ἐκπλήρωσις τῶν ἀνωτ-
των, τῶν πρὸς Θεὸν, συμπληροῖ τὴν ἐκτέλεσιν πάντ
τῶν κατωτέρων. Ἡ μεγάλη αὕτη ἑνότης, ἥτις ὑπά-
χει ἐν τοῖς ἠθικοῖς, ὡς ἐν τοῖς νοητοῖς, εὐκολύ-
καὶ τὴν περὶ ἀρετῆς καὶ εὐδαιμονίας τελευταίαν τ-
την ζήτησιν, δι' ἧς συμπληροῦται καὶ ἀνακεφαλαι-
ται πᾶσα ἡ ἠθικὴ θεωρία.

§ 301. Ἡ ἀρετὴ, κατὰ μὲν τὴν γενικωτέραν αὐτ-
σημασίαν, εἶναι ἡ ἐπιτηδειότης παντὸς πράγμα-
πρός τινα σκοπόν. Ἐπὶ δὲ ἠθικῶν, ὁ ἀρχαιότερος α-
τῆς ὁρισμὸς εἶναι καὶ ὁ ἀκριβέστερος, καθ' ὃν ἡ ἀρ-
τὴ εἶναι ἡ ἕξις τοῦ δέοντος ἢ τοῦ ἀγαθοῦ. Ὥστε ἀρε-
τὴ δὲν εἶναι μία μόνη πρᾶξις ἀγαθὴ ἢ ὀλίγαι, ἀλλὰ
πολλαὶ, καὶ ἐὰν οὐχὶ πᾶσαι, τοὐλάχιστον αἱ πλεῖ-
σται. Εἶναι λοιπὸν ἡ ἀρετὴ ἡ ὅσῳ τὸ δυνατὸν πλήρης
ἐκτέλεσις τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ἡ ἐκπλήρωσις, δηλαδὴ,
ὅλων τῶν καθηκόντων. Ἀλλ' ἡ ἀρετὴ, καί τοι μία
οὐσιωδῶς καὶ γενικῶς, ἔχει διάφορα εἴδη· καὶ κα-
θὼς πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν ὅλων τῶν καθηκόντων ἀν-
τιστοιχεῖ ἡ πλήρης καὶ ἐν γένει ἀρετὴ, ὡσαύτως αἱ
εἰδικαὶ ἀρεταὶ ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τὰ διάφορα καθή-
κοντα. Ἐκ τούτου λύονται ἀφ' ἑαυτῶν τὰ περὶ τοῦ
ἀριθμοῦ, τῆς εἰδικῆς φύσεως, τῆς σχετικῆς σημαντι-
κότητος καὶ τῆς κατατάξεως τῶν ἀρετῶν ζητήματα.

§ 302. Καὶ παρὰ μὲν τοῖς ἀρχαίοις διάφορα περὶ
τούτων συστήματα ὑπάρχουσιν. Ἐν γένει ὅμως τέσ-
σαρες ἀναγνωρίζονται κύριαι ἢ ἀρχικαὶ ἀρεταὶ, ἡ
δύναμις ἢ ἀνδρία, ἡ φρόνησις, ἡ ἐγκράτεια ἢ σω-
φροσύνη, καὶ ἡ δικαιοσύνη, ἀντιστοιχοῦσαι πρὸς τὴν
παρ' αὐτοῖς ψυχολογικὴν θεωρίαν. Οἱ δὲ θεολόγοι προσέ-

καν εἰς ταύτας κατὰ τὸν μεσαιῶνα τὰς τρεῖς θεο-
γικὰς λεγομένας ἀρετὰς, τὴν πίστιν, τὴν ἀγάπην
τὴν ἐλπίδα· καὶ οἱ νεώτεροι ἄλλοι ἄλλως κατέ-
ξαν αὐτὰς συμφώνως πρὸς τὰ διάφορα ἠθικὰ αὐτῶν
στήματα. Ὀφείλομεν δὲ καὶ ἡμεῖς νὰ ἐκθέσωμεν τὴν
ετέραν κατάταξιν οὐ μόνον πρὸς συμπλήρωσιν τῆς
στημονικῆς θεωρίας, ἀλλὰ καὶ ὡς μέθοδον ἠθικῆς
λειοποιήσεως, καθ' ὅσον διὰ τῆς ἐλλόγου καὶ ἀκρι-
ς κατατάξεως τῶν ἀρετῶν, οὐ μόνον ἡ σχέσις ἐμ-
ίνεται καὶ ἡ ἑνότης καὶ ἁρμονία αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ
ὑπ' ἀλλήλων βοήθεια, καὶ ἡ εὐκολωτέρα τάξις τῆς
ιδοχικῆς αὐτῶν ἀποκτήσεως.

§ 303. Μετὰ τὰ προεκτεθέντα ἡ κατάταξις αὕτη δὲν
ἶναι δύσκολος, διότι ὅσα τὰ καθήκοντα, τόσαι καὶ αἱ
ρεταί. Ἐὰν λοιπὸν πρῶτον καθῆκον εἶναι, καθ' ἃ εἴ-
ομεν ἐν § 283, ἡ ἠθικὴ κυριότης, πρὸς τὸ καθῆκον
οῦτο ἀντιστοιχεῖ ἀρετὴ, ἣν δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν
ἠθικὴν ἐγκράτειαν, δι' ἧς ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὸ ἠθικὸν
ράτος ἑαυτοῦ, πάσας τὰς δυνάμεις αὐτοῦ διοικῶν καὶ
ευθύνων πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Πρὸς δὲ
ὸ δεύτερον καθῆκον, καθ' ὃ ὀφείλομεν νὰ διατηρῶμεν
ὸ σῶμα πρὸς χρῆσιν τοῦ πνεύματος, ὑποτάσσοντες αὐ-
ὸ εἰς τὸ πνεῦμα, ἀντιστοιχεῖ ἡ σωφροσύνη, δι' ἧς
ὰς σαρκικὰς ὀρέξεις μετριάζομεν καὶ ὑποβάλλομεν
ἰς τὸ καθῆκον. Ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ τρίτον, ὅπερ
ἶναι ἡ κατὰ τὴν νόησιν ζήτησις τῆς ἀληθείας, ἡ ἐν
πᾶσι καὶ κατὰ πάντα φιλαλήθεια, ἥτις γίνεται ἔρεισμα
άσης ἠθικότητος. Τὸ τέταρτον καθῆκον ἐπιβάλλει τὴν
ποκοπὴν τῶν δυσμενῶν παθῶν, τὴν μετρίασιν καὶ
υναρμολόγησιν τῶν εὐμενῶν πρὸς ἄρσιν τῶν ἐκ τῶν

παθῶν ἐγειρομένων κατὰ τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας, πρ
κομμάτων καὶ πρὸς τὸ καθῆκον τοῦτο ἀντιστοιχεῖ
μετριοπάθεια. Καὶ αὗται μὲν εἶναι αἱ ἀτομικαὶ ἀρε
ἀντιστοιχοῦσαι πρὸς ἃ ἔχομεν καθήκοντα πρὸς ἡμ
αὐτοὺς, καὶ ἐκ τῆς σταθερᾶς ἐκπληρώσεως αὐτῶν π
κύπτουσαι. Αἱ δὲ κοινωνικαὶ, ὅσαι, δηλαδὴ, ἀντιστ
χοῦσι πρὸς τὰ πρὸς τοὺς ἄλλους καθήκοντα, εἶναι
δικαιοσύνη, ἀντιστοιχοῦσα πρὸς ὃ ἔχομεν καθῆκον
σεϐώμεθα τὴν ἐλευθερίαν τῶν ἄλλων καὶ τὰς ἀναγκ
καὶ νομίμους αὐτῆς ἀναπτύξεις, καὶ ἡ ἀγάπη, δι'
ἡ ἀμοιϐαία βοήθεια καὶ εὐποιΐα. Τελευταῖον, πρὸς
ἔχομεν καθῆκον πρὸς τὸν Θεὸν νὰ μελετῶμεν αὐ
καὶ τοὺς νόμους του, καὶ νὰ προσφέρωμεν αὐτῷ σέϐα
καὶ ἀγάπην ἀπεριόριστον, ἀντιστοιχεῖ ἡ θρησκευτικ
ἀρετὴ, ἡ εὐσέϐεια, ἐξ ἧς ἡ ἐξωτερικὴ λατρεία, κ
τὰ ἰδιαίτερα ταύτης καθήκοντα. Εἰς τὰς ἑπτὰ ταύτα
ἀρετὰς, ἤτοι, τὴν ἠθικὴν ἐγκράτειαν, τὴν σωφροσύνην
τὴν φιλαλήθειαν, τὴν μετριοπάθειαν, τὴν δικαιοσύ
νην, τὴν ἀγάπην, τὴν εὐσέϐειαν δυνατὸν ν' ἀναγά
γωμεν πάσας τὰς ἄλλας, καὶ εὔκολον νὰ κατατά
ξωμεν ὡσαύτως τὰς πρὸς αὐτὰς ἐναντίας κακίας
Ἐὰν δὲ θελήσωμεν πάσας τὰς ἀρετὰς ν' ἀναγάγωμ
εἰς ἔτι μικρότερον ἀριθμὸν, εὔκολον ν' ἀποδείξωμεν ὅ
ἀνάγονται πᾶσαι εἰς μίαν καὶ μόνην, τὴν εὐσέϐεια
Τῳόντι, ἡ μία τῶν ἀρετῶν τούτων προϋποθέτει τ
ἄλλην. Ἐὰν πρῶτον δὲν ἔχωμεν τὴν ἠθικὴν ἡμῶν αὐ
τῶν κυριότητα, οὐδεμίαν ἄλλην ἀρετὴν δυνάμεθα ν' ἀ
ποκτήσωμεν. Ἐὰν δὲ ἀκολούθως δὲν ὑποτάσσωμ
τὸ σῶμα εἰς τὸ πνεῦμα, τοῦτο δὲν δύναται οὔτε ν' απ
λάϐῃ τὴν πρέπουσαν γνῶσιν τοῦ ἀληθοῦς, οὔτε τὸ

κὸν αὐτοῦ στοιχεῖον νὰ ρυθμίσῃ πρὸς ἠθικὴν ἐνέργειαν.
αὶ μόνον ἀφ' οὗ ταῦτα κατορθώσωμεν, δυνάμεθα νὰ εἴ-
θα δίκαιοι πρὸς τοὺς ἄλλους, καὶ διὰ τῆς δικαιοσύνης
προβῶμεν εἰς τὴν πρὸς αὐτοὺς ἀγάπην. Τέλος,
ὰ τούτων ἁπάντων καὶ διὰ τῆς ἀδιαῤῥήκτου σχέ-
ως ἥτις ὑπάρχει μεταξὺ τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ τοῦ
ίου νομοθέτου ἀνυψούμεθα ἐξ ἀνάγκης εἰς τὴν εὐσέ-
ιαν, ἥτις ἑπομένως προϋποθέτει, συγκεφαλαιοῖ ἐν
ὐτῇ καὶ συμπληροῖ πάσας τὰς προηγουμένας. Καὶ ἐὰν
ὗτος εἶναι ὁ τρόπος τῆς ἀναγωγῆς τῶν ἀρετῶν, φανε-
ὸν ὅτι αὕτη εἶναι καὶ ἡ τάξις τῆς ἀποκτήσεως αὐτῶν,
αὶ ἡ βάσις τῆς ἠθικῆς ἀσκήσεως.

§ 304. Ἀποτέλεσμα τῆς πλήρους καὶ τελείας ἀρε-
ῆς εἶναι ἐξ ἀνάγκης ἡ εὐδαιμονία, ἥτις ἠδύνατο μά-
ιστα νὰ ὁρισθῇ, συνείδησις τῆς ἀρετῆς. Ἡ ἐξάσκησις
λων τῶν δυνάμεων, τῶν τε σωματικῶν καὶ νοητικῶν
αὶ ἠθικῶν, κατὰ τὸν πρὸς ὃν ὅρον αὐτῶν, παράγει ἡ-
ονὴν καθαρὰν, ἀληθῆ, πλήρη, μόνιμον καὶ ἀναφαί-
ετον, ὥστε ἠθικῶς ἡ ἀρετὴ εἶναι ἀχώριστος τῆς εὐ-
αιμονίας. Ἀλλ' ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ καὶ ἐν τῇ κοινω-
ίᾳ οὐχὶ σπανίως εἰς τὴν ἀρετὴν ἕπεται ἡ δυστυχία,
αὶ ἐνίοτε εἶναι ἀχώριστος αὐτῆς. Τοῦτο ἐξηγεῖται,
ιότι ὁ ἐνάρετος δὲν διαθέτει οὔτε τὸν τόπον οὔτε τὸν
ρόνον οὔτε τὴν κοινωνίαν ἐν οἷς προώρισται νὰ ζήσῃ,
ὔτε τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους δύναται νὰ μεταβάλῃ, οὔ-
ε τῶν ἰδίων αὐτοῦ ἀτελειῶν ὅλως νὰ ἀπαλλαχθῇ, ἀλλὰ
ιόνον τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἐνέργειαν διαθέτει καὶ τὴν ἰδίαν
ροαίρεσιν· ὥςε ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ δὲν δύναται νὰ ἦναι
άντοτε εὐδαίμων, ἀλλὰ νὰ γίνῃ ἄξιος εὐδαιμονίας. Καὶ
πειδὴ δὲν δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν παραλογίας καὶ

παθῶν ἐγειρομένων κατὰ τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας, πρ
κομμάτων καὶ πρὸς τὸ καθῆκον τοῦτο ἀντιστοιχεῖ
μετριοπάθεια. Καὶ αὗται μὲν εἶναι αἱ ἀτομικαὶ ἀρε
ἀντιστοιχοῦσαι πρὸς ἃ ἔχομεν καθήκοντα πρὸς ἡμ
αὐτοὺς, καὶ ἐκ τῆς σταθερᾶς ἐκπληρώσεως αὐτῶν π
κύπτουσαι. Αἱ δὲ κοινωνικαὶ, ὅσαι, δηλαδὴ, ἀντιστ
χοῦσι πρὸς τὰ πρὸς τοὺς ἄλλους καθήκοντα, εἶνα
δικαιοσύνη, ἀντιστοιχοῦσα πρὸς ὃ ἔχομεν καθῆκον
σεβώμεθα τὴν ἐλευθερίαν τῶν ἄλλων καὶ τὰς ἀναγκ
καὶ νομίμους αὐτῆς ἀναπτύξεις, καὶ ἡ ἀγάπη, δι
ἡ ἀμοιβαία βοήθεια καὶ εὐποιία. Τελευταῖον, πρὸς
ἔχομεν καθῆκον πρὸς τὸν Θεὸν νὰ μελετῶμεν αὐ
καὶ τοὺς νόμους του, καὶ νὰ προσφέρωμεν αὐτῷ σέβα
καὶ ἀγάπην ἀπεριόριστον, ἀντιστοιχεῖ ἡ θρησκευτικ
ἀρετὴ, ἡ εὐσέβεια, ἐξ ἧς ἡ ἐξωτερικὴ λατρεία, κ
τὰ ἰδιαίτερα ταύτης καθήκοντα. Εἰς τὰς ἑπτὰ ταύτα
ἀρετὰς, ἤτοι, τὴν ἠθικὴν ἐγκράτειαν, τὴν σωφροσύνην
τὴν φιλαλήθειαν, τὴν μετριοπάθειαν, τὴν δικαιοσύ-
νην, τὴν ἀγάπην, τὴν εὐσέβειαν δυνατὸν ν' ἀναγά-
γωμεν πάσας τὰς ἄλλας, καὶ εὔκολον νὰ κατατά-
ξωμεν ὡσαύτως τὰς πρὸς αὐτὰς ἐναντίας κακίας.
Ἐὰν δὲ θελήσωμεν πάσας τὰς ἀρετὰς ν' ἀναγάγωμε
εἰς ἔτι μικρότερον ἀριθμὸν, εὔκολον ν' ἀποδείξωμεν ὅ
ἀνάγονται πᾶσαι εἰς μίαν καὶ μόνην, τὴν εὐσέβειαν.
Τῳόντι, ἡ μία τῶν ἀρετῶν τούτων προϋποθέτει τὴ
ἄλλην. Ἐὰν πρῶτον δὲν ἔχωμεν τὴν ἠθικὴν ἡμῶν αὐ
τῶν κυριότητα, οὐδεμίαν ἄλλην ἀρετὴν δυνάμεθα ν' ἀ
ποκτήσωμεν. Ἐὰν δὲ ἀκολούθως δὲν ὑποτάσσωμε
τὸ σῶμα εἰς τὸ πνεῦμα, τοῦτο δὲν δύναται οὔτε ν' ἀπο
λάβῃ τὴν πρέπουσαν γνῶσιν τοῦ ἀληθοῦς, οὔτε τὸ

κὸν αὐτοῦ στοιχεῖον νὰ ῥυθμίσῃ πρὸς ἠθικὴν ἐνέργειαν. Καὶ μόνον ἀφ' οὗ ταῦτα κατορθώσωμεν, δυνάμεθα νὰ εἴμεθα δίκαιοι πρὸς τοὺς ἄλλους, καὶ διὰ τῆς δικαιοσύνης ἱ προβῶμεν εἰς τὴν πρὸς αὐτοὺς ἀγάπην. Τέλος, ιὰ τούτων ἁπάντων καὶ διὰ τῆς ἀδιαῤῥήκτου σχέσεως ἥτις ὑπάρχει μεταξὺ τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ τοῦ ίου νομοθέτου ἀνυψούμεθα ἐξ ἀνάγκης εἰς τὴν εὐσέβειαν, ἥτις ἑπομένως προϋποθέτει, συγκεφαλαιοῖ ἐν ὐτῇ καὶ συμπληροῖ πάσας τὰς προηγουμένας. Καὶ ἐὰν ὗτος εἶναι ὁ τρόπος τῆς ἀναγωγῆς τῶν ἀρετῶν, φανερὸν ὅτι αὕτη εἶναι καὶ ἡ τάξις τῆς ἀποκτήσεως αὐτῶν, καὶ ἡ βάσις τῆς ἠθικῆς ἀσκήσεως.

§ 304. Ἀποτέλεσμα τῆς πλήρους καὶ τελείας ἀρετῆς εἶναι ἐξ ἀνάγκης ἡ εὐδαιμονία, ἥτις ἠδύνατο μάλιστα νὰ ὁρισθῇ, συνείδησις τῆς ἀρετῆς. Ἡ ἐξάσκησις λων τῶν δυνάμεων, τῶν τε σωματικῶν καὶ νοητικῶν αὶ ἠθικῶν, κατὰ τὸν πρὸς ὃν ὅρον αὐτῶν, παράγει ἡονὴν καθαρὰν, ἀληθῆ, πλήρη, μόνιμον καὶ ἀναφαίρετον, ὥστε ἠθικῶς ἡ ἀρετὴ εἶναι ἀχώριστος τῆς εὐαιμονίας. Ἀλλ' ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ καὶ ἐν τῇ κοινωίᾳ οὐχὶ σπανίως εἰς τὴν ἀρετὴν ἕπεται ἡ δυστυχία, αὶ ἐνίοτε εἶναι ἀχώριστος αὐτῆς. Τοῦτο ἐξηγεῖται, ιότι ὁ ἐνάρετος δὲν διαθέτει οὔτε τὸν τόπον οὔτε τὸν ρόνον οὔτε τὴν κοινωνίαν ἐν οἷς προώρισται νὰ ζήσῃ, ὔτε τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους δύναται νὰ μεταβάλῃ, οὔε τῶν ἰδίων αὐτοῦ ἀτελειῶν ὅλως νὰ ἀπαλλαχθῇ, ἀλλὰ ιόνον τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἐνέργειαν διαθέτει καὶ τὴν ἰδίαν ροαίρεσιν· ὥςε ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ δὲν δύναται νὰ ἦναι άντοτε εὐδαίμων, ἀλλὰ νὰ γίνῃ ἄξιος εὐδαιμονίας. Καὶ πειδὴ δὲν δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν παραλογίας καὶ

ἀντιφάσεις ἐν τοῖς ἔργοις τοῦ Θεοῦ, ἀποδεικνύεται κ
ἐκ τούτου ἡ ἀθανασία καὶ ἡ μέλλουσα ζωὴ πρ
συμπλήρωσιν τῆς ἠθικῆς τάξεως ὑπὸ τὴν βασιλεί
τοῦ Θεοῦ. Ὁ κόσμος οὗτος εἶναι τὸ βασίλειον τοῦ ἀ
θρώπου, ὅπερ τελειοποιεῖται βαθμηδὸν διὰ τῆς ἐπὶ μᾶ
λον καὶ μᾶλλον ἐφαρμογῆς καὶ πραγματοποιήσεως τ
ἠθικοῦ νόμου. Καὶ ὡς μὲν πρὸς τὸ ἄτομον, ἡ ἐφαρμ
γὴ αὕτη γίνεται διὰ τῆς ἠθικῆς, ἥτις διδάσκει τὰ ἀτ
μικὰ καθήκοντα· ὡς δὲ πρὸς τὰς κοινωνίας, διὰ τ
πραγματοποιήσεως τοῦ δικαίου, ὡς θέλομεν ἴδει ἐν τ
ἑπομένοις.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ.

Φιλοσοφία του Δικαίου.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.

Περὶ τοῦ ἀντικειμένου τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου καὶ τῶν ἐσωτερικῶν αὐτῆς διαιρέσεων.

§ 305. Καθ' ἃ εἴπομεν ἐν τέλει τοῦ προηγουμένου ...ραγράφου, ἡ Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου εἶναι ἡ θεωρία ...ῆς ἐφαρμογῆς τοῦ ἠθικοῦ νόμου εἰς τὴν κοινωνίαν. ...αὶ καθὼς ἡ Ἠθικὴ εἶναι ἡ ἐπιστήμη τῶν ἀτομικῶν κα...ηκόντων, ὡσαύτως ἡ Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου εἶναι ἡ ...ωρία τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν νόμων. Αἱ δύο ...ται ἐπιστῆμαι εἶναι ἄρα δύο ἐφαρμογαὶ ἑνὸς καὶ τοῦ ...τοῦ νόμου, δύο πραγματοποιήσεις μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ...νοίας. Ὁ ἠθικὸς νόμος εἰς μὲν τὸ ἄτομον ἐφαρμοζό...ενος, παράγει τὴν Ἠθικὴν, εἰς δὲ τὴν κοινωνίαν, τὴν ...ιλοσοφίαν τοῦ Δικαίου. Ὥστε ἡ ἐπιστήμη αὕτη δὲν ...ναι κλάδος αὐθαιρέτως παρεμβαλλόμενος καὶ τρόπον ...νὰ παρεισαγόμενος εἰς τὰς φιλοσοφικὰς μαθήσεις, ...λλ' ἡ συνέχεια τῆς ἠθικῆς θεωρίας, στοιχεῖον ἀπα...ίτητον τοῦ δευτέρου μέρους τῆς φιλοσοφίας, τῆς θεω-

ρίας τῆς πράξεως ἡ Ἀγαθολογίας, ἥτις ἄρχεται ἀ
τῆς ἠθικῆς, προχωρεῖ διὰ τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαί
καὶ τελευτᾷ εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας, τὴν θε
ρίαν, δηλαδὴ, τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ἐφαρμοζομένου οὐ
πλέον εἰς τὰ ἄτομα ἢ εἰς τὴν κοινωνίαν, ἀλλ' εἰς αὐτ
τὴν ἀνθρωπότητα· αὕτη εἶναι ἡ ἐπιστήμη τῶν ἱστο
κῶν νόμων.

§ 306. Ἵνα δὲ ἔτι μᾶλλον πεισθῶμεν περὶ τούτου δι
τοῦ ἀκριβοῦς προσδιορισμοῦ τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἐ
στήμης ταύτης, ὅπερ εἶναι τὸ δίκαιον, ἀνάγκη
ἐνθυμίσωμεν ὅτι ἡ δικαιοσύνη, τὸ σέβας τουτέστι τ
ἐλευθερίας τῶν ἄλλων καὶ τῶν νομίμων αὐτῆς ἀναπτύ-
ξεων, εἶναι τὸ πρῶτον τῶν πρὸς τοὺς ἄλλους ἡμετέ
ρων καθηκόντων, ἀρετὴ πρὸς ἕτερον, ὡς λέγ
ὁ Ἀριστοτέλης. Ἕκαστον δὲ καθῆκον παράγει δικαίω-
μα, ὅπερ ἀντιστοιχεῖ πρὸς αὐτὸ, ὡς τὸ μέσον πρὸς τ
τέλος· ὥστε δικαίωμα εἶναι πᾶσα νόμιμος καὶ ἔνδικο
δύναμις πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος· δικαίωμ
καὶ καθῆκον εἶναι λοιπὸν καὶ κατὰ τοῦτο δύο ὅροι συ-
σχετικοί· ἀλλ' ἐὰν ἕκαστος ἔχει καθήκοντα, καὶ δ
αὐτὸ τοῦτο δικαιώματα, ἄρα πάντες ἔχουσι δικαιώμα-
τα, καὶ ἡ δικαιοσύνη, κατὰ τὴν κοινωνικὴν αὐτῆς ση
μασίαν, εἶναι τὸ σέβας τῶν δικαιωμάτων τούτων, ἅ
τινα εἶναι αὐταὶ αἱ νόμιμοι καὶ ἀναγκαῖαι ἀναπτύξει
τῆς ἠθικῆς ἑκάστου ἐλευθερίας. Τὸ δὲ σύνολον τῶν ἀ
ναγκαίων ὅρων πρὸς πραγματοποίησιν τῆς κοινωνικ
ταύτης δικαιοσύνης εἶναι τὸ λεγόμενον Δίκαιον, οὗ τὴ
θεωρίαν ἐπιχειροῦμεν. Ὥστε καθῆκον, δικαίωμα, δι-
καιοσύνη, δίκαιον εἶναι ἔννοιαι συγγενεῖς, κοινὴν ἔχου-
σαι τὴν ἐκ τοῦ ἠθικοῦ νόμου καταγωγήν. Τὰ καθήκο

παράγουσι δικαιώματα, τὸ σέβας τῶν δικαιωμά-
ν τούτων εἶναι ἡ δικαιοσύνη, καὶ τὸ δίκαιον εἶναι ἡ
τῇ κοινωνίᾳ πραγματοποίησις αὐτῆς. Ἐπειδὴ δὲ ἡ
αγματοποίησις αὕτη γίνεται διὰ τῶν κοινωνικῶν καὶ
λιτικῶν νόμων, εὐλόγως ἄρα τὴν Φιλοσοφίαν τοῦ
καίου ὡρίσαμεν ἀπ' ἀρχῆς, ἐπιστήμην τῶν κοινωνι-
ῶν καὶ πολιτικῶν νόμων.

§ 307. Ἵνα συμπληρώσωμεν τὴν ἔννοιαν τῆς ἐπι-
τήμης ταύτης, πρέπει νὰ ἐκδηλώσωμεν ποίας ἔχει
χέσεις πρὸς τὴν προηγουμένην, καὶ κατὰ τί διαφέ-
ει αὐτῆς. Καὶ ἡ μὲν πηγὴ ἀμφοτέρων εἶναι ἡ αὐτή,
ιαφέρουσι δὲ κατὰ τὴν ἔκτασιν, τὰ μέσα καὶ τὰ ἀποτε-
λέσματα. Κατὰ μὲν τὴν ἔκτασιν, διότι ἡ ἠθικὴ εἶναι
πλέον ἐκτεταμένη τοῦ Δικαίου, καθ' ὅσον ἐκείνη μὲν ὅ-
λους τοὺς ἀνθρώπους περιλαμβάνει εἰς τὰς ἰδίας διατά-
ξεις καθὸ ἀνθρώπους, δηλαδή, λογικὰ καὶ ἠθικὰ ὄν-
τα· τοῦτο δὲ παραδέχεται διαφορὰς καὶ διακρίσεις καὶ
ἐξαιρέσεις κατὰ τὰς κοινωνικὰς περιστάσεις καὶ τὸν
βαθμὸν τοῦ πολιτισμοῦ ἑκάστης κοινωνίας. Πρὸς τού-
τοις, ἐν ᾧ τὸ δίκαιον εὐχαριστεῖται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον
εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ἐνέργειαν τῆς δικαιοσύνης, ἡ ἠθικὴ
ἐπιβάλλει καὶ τὴν ἐσωτερικὴν διάπλασιν τοῦ πνεύμα-
τος οὐ μόνον πρὸς τὴν δικαιοσύνην, ἀλλὰ καὶ πρὸς
πᾶσαν ἐν γένει ἀρετήν. Κατὰ δὲ τὰ μέσα διαφέρουσι,
διότι ἡ ἠθικὴ ἀποτείνεται πρὸς τὴν ἐλευθέραν ἐνέργειαν
καὶ κρίσιν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ μόνον διὰ τῆς πειθοῦς
προτίθεται νὰ διευθύνῃ τὴν προαίρεσιν αὐτοῦ ἄνευ βίας,
τὸ δὲ δίκαιον μεταχειρίζεται τὴν κατανάγκασιν, καὶ ἑ-
πομένως ὑποθέτει τὴν κοινωνίαν, ἐν ᾧ ἡ ἠθικὴ ἐφαρμό-
ζεται καὶ εἰς τὸν μεμονωμένον ἄνθρωπον. Τὸ δίκαιον

ρίας τῆς πράξεως ἢ Ἀγαθολογίας, ἥτις
τῆς ἠθικῆς, προχωρεῖ διὰ τῆς φιλοσο
καὶ τελευτᾷ εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῆς ἱσ
ρίαν, δηλαδὴ, τοῦ ἠθικοῦ νόμου,
πλέον εἰς τὰ ἄτομα ἢ εἰς τὴν κοινω
τὴν ἀνθρωπότητα· αὕτη εἶναι ἡ
κῶν νόμων.

§ 306. Ἵνα δὲ ἔτι μᾶλλον
τοῦ ἀκριβοῦς προσδιορισμοῦ
στήμης ταύτης, ὅπερ εἶν
ἐνθυμίσωμεν ὅτι ἡ δικαιοσ
ἐλευθερίας τῶν ἄλλων κ
ξεων, εἶναι τὸ πρῶτον
ρων καθηκόντων, ἀρ
ὁ Ἀριστοτέλης. Ἔχ
μα, ὅπερ ἀντιστοιχεῖ
τέλος· ὥστε δικαί
δύναμις πρὸς ἐκπ ... α λεγό
καὶ καθῆκον εἶνα ... ται νὰ ἦ
σχετικοί· ἀλλ' ... καὶ τῆς κ
αὐτὸ τοῦτο δικα ... τὴν ἱστορίαν, εἰ
τα, καὶ ἡ δικ ... κοινωνία, ποῖα τὰ
μασίαν, εἶνα ... τάσεις, οἱ θεσμοί, οἱ
τινα εἶναι α ... ἐνεργοῦσι, καὶ συντείν
τῆς ἠθικῆς ... ἡ διαφθοράν. Ὡσαύτως
ναγκαίων ... στήμην ἥτις περιγράφει τὰς κ
ταύτης δ ... ῳ καὶ χρόνῳ, λίαν ἀκύρως στ
θεωρίαν ... ἀκριβέστερον δὲ πολιτειογραφία.
καιοσύν ... μὲν εἶναι ἡ ἁπλῶς ἐμπειρικὴ συλλογ
σαι τὴν ... τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν γεγονότ

...πτουσα εἰς τὸν πρὸς ὃν ὁ-
...λοσοφικὸν τύπον τῆς κοι-
... ἀναλύει τὰ διάφο-
... κατατάσσει τὰ
... μελετωμέ-
... ἀφί-
...
νη
γήσῃ
τημονι-
θὴν αὐτῶν
θεωρία τοῦ
οσοφία τῆς ἱστο-
τίζεται τελευταῖον
τήμην τῶν νόμων καθ'
ἀναλίσκεται ὁ κοινωνι-
ἡ Πλουτολογία πρέπει νὰ
σοφίαν τοῦ Δικαίου, ὡς τὸ ὠ-
ν, καὶ διότι αἱ πλουτολογικαὶ
ονται εἰμὴ διὰ τῶν νόμων, ὥστε,
ἡ θεωρία τοῦ πλούτου εἶναι στοι-
αστον τῆς θεωρίας τοῦ δικαίου. Ἀκα-
δὲ εἶναι ἡ ὠφέλεια τῆς συνενώσεως τῶν
ων θεωριῶν, αἵτινες ἐπὶ πολὺ διέμειναν κε-
μέναι ἀλλήλων πρὸς βλάβην ἀμφοτέρων. Παρὰ
ς, καὶ ἕτεραι κοινωνικαὶ ἐπιστῆμαι ὑπάρχουσι,
ἃς ἔχει προφανεστάτας σχέσεις ἡ Φιλοσοφία τοῦ
ίου, οἷαι, ἡ ἱστορία τοῦ δικαίου καὶ ἡ ἑρμηνευτι-
· διότι ἡ μὲν ἱστορία πάσης ἐπιστήμης προϋποθέτει
ἀνάγκης τὴν γνῶσιν αὐτῆς, ἡ δὲ ἑρμηνεία καὶ ἐφαρ-

δικαιώματα, τὸ σέβας τῶν δικαιωμά-
ἡ δικαιοσύνη, καὶ τὸ δίκαιον εἶναι ἡ
ματοποίησις αὐτῆς. Ἐπειδὴ δὲ ἡ
γίνεται διὰ τῶν κοινωνικῶν καὶ
ως ἄρα τὴν Φιλοσοφίαν τοῦ
ἐπιστήμην τῶν κοινωνι-

τὴν ἔννοιαν τῆς ἐπι-
ύσωμεν ποίας ἔχει
κατὰ τί διαφέ-
εἶναι ἡ αὐτή,
τὰ ἀποτε-
κὴ εἶναι
μὲν ὁ.
τά.

ἀπαιτεῖ ἑπομένως κυβέρνησιν ἐξωτερικήν, ἐν ᾧ ἡ ἠθικὴ ἐνεργεῖται μόνον διὰ τῆς ἐσωτερικῆς κυβερνήσεως τοῦ λόγου. Τελευταῖον, διαφέρουσι καὶ κατὰ τὰ ἀποτελέσματα, καθ' ὅσον ἡ μὲν ἠθικὴ δύναται νὰ ἐπιφέρῃ τὴν ἠθικὴν τελειότητα τοῦ ἀτόμου καὶ ἐν τῇ χειρίστῃ κοινωνίᾳ, τὸ δὲ δίκαιον ἀφορᾷ πρὸ πάντων εἰς τὴν κοινωνικὴν εὐημερίαν, εἰς τὴν κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν ἠθικότητα, καὶ πλαγίως μόνον καὶ ἐμμέσως ἐνεργεῖ ἐπὶ τῆς ἀτομικῆς, καθὼς ἀφ' ἑτέρου πλαγίως καὶ ἐμμέσως δύναται καὶ ἡ ἀτομικὴ ἠθικὴ νὰ ἐπενεργήσῃ ἐπὶ τῆς κοινωνίας.

§ 308. Πρὸς δὲ τὰς ἄλλας κοινωνικὰς ἐπιστήμας σχετίζεται ἐπίσης ἡ Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου. Καὶ πρὸς μὲν τὸν τρίτον κλάδον τῆς Ἀγαθολογίας, τὴν Φιλοσοφίαν τῆς Ἱστορίας, φανερὸν ὅτι σχετίζεται, καθ' ὅσον αὕτη εἶναι, ὡς εἴπομεν, ἡ θεωρία τῆς εἰς ὅλην τὴν ἀνθρωπότητα ἐφαρμογῆς τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ἐξ οὗ καὶ ἡ Ἠθικὴ καὶ τὸ Δίκαιον, καὶ προσέτι διότι ἡ ἱστορικὴ λεγομένη ἀνάπτυξις καὶ τελειοποίησις δὲν δύναται νὰ ἦναι εἰμὴ τὸ συνολικὸν προϊὸν τῆς ἀτομικῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς. Οὐδὲ δυνατὸν νὰ ἐννοήσωμεν τὴν ἱστορίαν, εἰ μὴ πρότον γνωρίσωμεν τί εἶναι ἡ κοινωνία, ποῖα τὰ στοιχεῖα αὐτῆς, οἱ ὅροι, ἡ σύστασις, οἱ θεσμοί, οἱ νόμοι καὶ πῶς ταῦτα πάντα ἐνεργοῦσι, καὶ συντείνουσιν εἰς ἠθικὴν τελειοποίησιν ἢ διαφθοράν. Ὡσαύτως σχετίζεται πρὸς τὴν ἐπιστήμην ἥτις περιγράφει τὰς κοινωνίας ἐν ὡρισμένῳ τόπῳ καὶ χρόνῳ, λίαν ἀκύρως στατιστικὴ ὀνομαζομένη, ἀκριβέστερον δὲ πολιτειογραφία. Ἡ ἐπιστήμη αὕτη δὲν εἶναι ἡ ἁπλῶς ἐμπειρικὴ συλλογὴ καὶ ἀπαρίθμησις τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν γεγονότων

λλ' ἐπιστήμη ἥτις, ἀποβλέπουσα εἰς τὸν πρὸς ὃν ὅρον τῆς κοινωνίας, εἰς τὸν φιλοσοφικὸν τύπον τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς τελειότητος, ἀναλύει τὰ διάφορα τούτου στοιχεῖα, καὶ συλλέγει καὶ κατατάσσει τὰ γεγονότα, ἵνα ἴδῃ κατὰ πόσον ἡ ὑπ' αὐτῆς μελετωμένη κοινωνία προσεγγίζει εἰς τὸν τύπον τοῦτον, ἢ ἀφίσταται αὐτοῦ, προετοιμάζουσα οὕτω τοὺς νόμους καὶ κρίνουσα περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῶν. Ἄρα μόνη ἡ φιλοσοφικὴ θεωρία τοῦ δικαίου δύναται νὰ χορηγήσῃ αὐτῇ τὴν βάσιν καὶ τὰς ἀρχὰς καὶ πρὸς ἐπιστημονικὴν κατάταξιν τῶν γεγονότων καὶ πρὸς ὀρθὴν αὐτῶν ἐκτίμησιν, καὶ οὕτω γίνεται φιλοσοφικὴ θεωρία τοῦ παρόντος καὶ τοῦ μέλλοντος, ὡς ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας εἶναι ἡ τοῦ παρελθόντος. Σχετίζεται τελευταῖον πρὸς τὴν Πλουτολογίαν ἢ τὴν ἐπιστήμην τῶν νόμων καθ' οὓς παράγεται, διανέμεται καὶ ἀναλίσκεται ὁ κοινωνικὸς πλοῦτος. Καὶ τῳόντι, ἡ Πλουτολογία πρέπει νὰ ὑποτάσσηται εἰς τὴν Φιλοσοφίαν τοῦ Δικαίου, ὡς τὸ ὠφέλιμον εἰς τὸ δίκαιον, καὶ διότι αἱ πλουτολογικαὶ θεωρίαι δὲν ἐφαρμόζονται εἰμὴ διὰ τῶν νόμων, ὥστε, ἀκριβῶς εἰπεῖν, ἡ θεωρία τοῦ πλούτου εἶναι στοιχεῖον ἀναπόσπαστον τῆς θεωρίας τοῦ δικαίου. Ἀκατάλογιστος δὲ εἶναι ἡ ὠφέλεια τῆς συνενώσεως τῶν δύο τούτων θεωριῶν, αἵτινες ἐπὶ πολὺ διέμειναν κεχωρισμέναι ἀλλήλων πρὸς βλάβην ἀμφοτέρων. Παρὰ ταύτας, καὶ ἕτεραι κοινωνικαὶ ἐπιστῆμαι ὑπάρχουσι, πρὸς ἃς ἔχει προφανεστάτας σχέσεις ἡ Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου, οἷαι, ἡ ἱστορία τοῦ δικαίου καὶ ἡ ἑρμηνευτική· διότι ἡ μὲν ἱστορία πάσης ἐπιστήμης προϋποθέτει ἐξ ἀνάγκης τὴν γνῶσιν αὐτῆς, ἡ δὲ ἑρμηνεία καὶ ἐφαρ-

μογὴ τῶν νόμων ἀδύνατος ἄνευ τῆς ἐντελοῦς νοήσεως τοῦ πνεύματος αὐτῶν, ὅπερ εἶναι ἡ φιλοσοφικὴ αὐτῶν ἀρχή.

§ 309. Αἱ δὲ ἐσωτερικαὶ διαιρέσεις τῆς ἐπιστήμης ταύτης οὐδὲν ἔχουσιν αὐθαίρετον, ἀλλ' ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως αὐτῆς ἀποῤῥέουσιν. Ἐὰν τὸ δίκαιον ὑποθέτει πλείονα ἄτομα, κοινωνίαν καὶ κυβέρνησιν, ἄρα προκύπτουσιν ἔνδικοι σχέσεις τῶν ἀτόμων πρὸς ἄλληλα, ἃς ῥυθμίζει τὸ πρῶτον μέρος τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου, τὸ ἰδιωτικὸν λεγόμενον δίκαιον, τό τε ἀστυκὸν καὶ τὸ ἐμπορικόν· σχέσεις μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῆς κυβερνήσεως, καὶ ἐντεῦθεν ἡ θεωρία τῆς ἀρχῆς, φύσεως, ἐνεργείας καὶ ἀποστολῆς τῆς κυβερνήσεως, τῶν διαφόρων αὐτῆς εἰδῶν, καὶ αὕτη ἀποτελεῖ τὸ δεύτερον μέρος ἢ τὸ δημόσιον δίκαιον, ὑποδιαιρούμενον εἰς συνταγματικόν, διοικητικὸν καὶ ποινικόν· τελευταῖον, ἐκ τῆς ἀναγκαίας συνυπάρξεως πλειόνων κοινωνιῶν πηγάζουσι σχέσεις εἴτε εἰρηνικαὶ εἴτε ἐχθρικαί, καὶ ἐκ τούτου τὸ τρίτον μέρος, τὸ ἐξωτερικὸν δημόσιον ἢ διεθνὲς δίκαιον. Ταῦτα δὲ τὰ τρία μέρη δὲν συνδέονται πρὸς ἄλληλα μόνον διά τινος ὑλικοῦ συνδέσμου, ὡς μέρη ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ὅλου, ἀλλὰ καὶ διά τινος ἐσωτερικῆς καὶ λογικῆς ἑνότητος, δι' ἧς ἡ θεωρία τοῦ τρίτου προϋποθέτει τὴν θεωρίαν τοῦ δευτέρου, καὶ αὕτη τὴν τοῦ πρώτου, καὶ τὰ τρία ὁμοῦ ἐκ τῆς αὐτῆς ἠθικῆς θεωρίας ἐξαρτῶνται καὶ ἐξέρχονται, ὡς συνέπειαι μιᾶς μόνης ἀρχῆς, ὡς ἀλληλένδετα πορίσματα ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ θεωρήματος. Ἐπειδὴ δὲ πᾶσα ἠθικὴ θεωρία ἀποῤῥέει ἐκ τῆς νοητικῆς, δικαίως ἄρα ἡ πολιτικὴ θεωρεῖται ὡς ἡ δευτέρα σελὶς τῆς Φιλοσοφίας.

ΤΜΗΜΑ ΠΡΩΤΟΝ.

Ἰδιωτικὸν δίκαιον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Περὶ κοινωνίας.

§ 310. Ἐὰν ἡ Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου εἶναι ἡ ἐπιστήμη τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν νόμων, τὸ πρῶτον γεγονὸς ὅπερ ἀπαντᾷ καὶ ὁ πρῶτος ὅρος ὃν ἀπαιτεῖ, εἶναι αὐτὴ ἡ κοινωνία. Περὶ αὐτῆς οὐδὲν ἠθέλομεν εἰπεῖ, εἰ μὴ ὑπῆρχον συστήματα τὰ μὲν διαφιλονεικοῦντα τὴν νομιμότητα αὐτῆς, τὰ δὲ κατακρίνοντα τὸν φυσικὸν αὐτῆς ὀργανισμόν. Καί τινες μὲν εἶπον, ὅτι ἡ κοινωνία εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς βίας, ἄλλοι δὲ, θεμελιώδους τινὸς συναλλάγματος σιωπηλῶς τηρουμένου καὶ ἰσχύοντος. Ἀλλ' εἰ μὲν ἦτο ἀποτέλεσμα τῆς βίας, ἀπίστευτον πῶς ἤθελε διατηρηθῆ πάντοτε καὶ πανταχοῦ, εἰ δὲ συναλλάγματος, ἐπίσης ἀκατανόητον πῶς συνωμολογήθη ἄνευ ἀνωτέρου κύρους, καὶ πῶς τηρεῖται, ἐὰν δὲν ἦναι νόμος τῆς φύσεως. Προσέτι πᾶσαι αἱ δυνάμεις καὶ χρεῖαι τοῦ ἀνθρώπου, αἵ τε ὑλικαὶ και νοητικαὶ καὶ ἠθικαὶ, ὑποθέτουσι καὶ ἀπαιτοῦσι τὴν κοινωνίαν. Ἡ ὑλικὴ εὐημερία ἄνευ τῆς κοινωνίας εἶναι ἀδύνατος, καὶ τῆς καταστάσεως τοῦ ἀγρίου καὶ μεμονω-

μένου προτιμοτέρα ἢ καὶ αὐτοῦ τοῦ πενεστάτου ἀλλ' ἐν κοινωνίᾳ ζῶντος ἀνθρώπου. Ἡ δὲ νόησις τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ καλοῦ, τοῦ ἀγαθοῦ πρὸς οὐδὲν σχεδὸν χρησιμεύει ἄνευ τῆς κοινωνίας, καὶ ἡ ἠθικὴ ἐνέργεια, τὰ ἐνςίγματα καὶ τὰ αἰσθήματα, ἡ ἀγάπη καὶ πᾶσα εὐμενὴς διάθεσις τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας ἀφορῶσιν εἰς τὴν κοινωνίαν, δηλαδὴ, τὴν οἰκογένειαν, τὴν πατρίδα, τὸ ἔθνος, τὴν ἀνθρωπότητα· ὥστε δικαίως ἐῤῥέθη, ὅτι ὁ μεμονωμένος πρέπει νὰ ἦναι ἢ Θεὸς ἢ θηρίον.

§ 311. Αἱ δὲ κατὰ τοῦ φυσικοῦ τῆς κοινωνίας ὀργανισμοῦ ἐνστάσεις ἀνάγονται ἐπὶ τέλους εἰς τὴν ἀνάγκην στενωτέρας ἑνοποιήσεως τῶν προσπαθειῶν καὶ βουλῶν καὶ διανοιῶν πρὸς ἠθικωτέραν δῆθεν καὶ εὐδαιμονεστέραν συμβίωσιν, τείνουσι δηλαδὴ πᾶσαι πρὸς τὴν καταστροφὴν τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τῆς οἰκογενείας, τῶν δύο τούτων θεμελίων πάσης ἀνθρωπίνης κοινωνίας, εἰς ἃς ἀποδίδουσι πάντα τὰ ἐν αὐτῇ δυστυχήματα. Ἀλλ' ἡ ἰδιοκτησία καὶ ἡ οἰκία εἶναι ἀναγκαῖαι ἀπόῤῥοιαι, ὡς θέλομεν ἀποδείξει ἐν οἰκείῳ τόπῳ, τῆς ἀτομικότητος, ὅ ἐστι, τῆς ἐλευθερίας, καὶ ταύτης ἡ ἐξάλειψις, ἐὰν ἦτο δυνατὴ, ἤθελεν ἐπιφέρει τὴν καταστροφὴν αὐτῆς τῆς νοήσεως καὶ τῆς πράξεως, δηλαδὴ, αὐτοῦ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, διότι ἡ μὲν νόησις ὑποκινεῖται ἀφ' ἑνὸς ὑπὸ τῆς ἐλευθέρας ἐνεργείας τῆς προσωπικῆς ἀρχῆς, καὶ ῥυθμίζεται ἀφ' ἑτέρου ὑπὸ τοῦ λόγου τοῦ θέτοντος τοὺς νόμους τῆς ἐνεργείας ταύτης· ἡ δὲ πρᾶξις προκύπτει ὡσαύτως ἐκ τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας ἀφ' ἑνὸς, καὶ ἐκ τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἀφ' ἑτέρου· ἄρα ἡ κατάργησις τῆς ἀτομικότητος εἶναι κατάργησις τῆς ἐλευθερίας, τοῦ ἀτομικοῦ λόγου, τῆς νοημοσύνης τῆς ἠθικότητος, δη-

λαδὴ, αὐτῆς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Κατὰ τῶν ἀνυπερβλήτων τούτων προσκομμάτων πᾶσαι οἱωνδήποτε κοινωνιστῶν αἱ προσπάθειαι θέλουσιν ἀείποτε ματαιοῦσθαι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Περὶ γάμου

§ 312. Πυρὴν τῆς κοινωνίας εἶναι ἡ οἰκία, καὶ πρώτη κοινωνικὴ σχέσις εἶναι ἡ διὰ τοῦ γάμου συναπτομένη. Ὁ γάμος εἶναι ἠθικὴ καὶ ὑλικὴ συνένωσις δύο ἀτόμων ἑτέρου φύλου πρὸς τεκνοποίησιν καὶ σύστασιν οἰκογενείας. Ὁ ὁρισμὸς οὗτος περιέχει τὰ στοιχεῖα, τοὺς ὅρους καὶ τοὺς νόμους τῆς πρώτης ταύτης κοινωνίας. Τὸ πρῶτον στοιχεῖον αὐτοῦ εἶναι τὸ ὑλικόν. Εἴδομεν ἐν τοῖς ἠθικοῖς, ὅτι τὸ ὑλικὸν ἔνστιγμα εἶναι ἀρχὴ κινήσεως τῶν ὀργάνων πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ σκοποῦ τοῦ σωματικοῦ ὀργανισμοῦ. Τὸ ἐλατήριον τοῦτο ἐνεργεῖ διὰ τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς λύπης, καὶ εἴδομεν, ὅτι ἐκ τοῦ ἐνστίγματος τούτου προέρχονται πράξεις πρὸς συντήρησιν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ σώματος, καὶ πρὸς παιδαγωγὴν ὁμογενῶν ὄντων· μεταξὺ δὲ τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτοῦ εἶναι καὶ ἡ κλίσις πρὸς τὰ ἄτομα τοῦ ἑτέρου φύλου. Ἀλλὰ μέχρι τοῦδε ἔχομεν τὸ ὀργανικόν, τὸ ζῶδες καὶ κτηνῶδες στοιχεῖον τοῦ γάμου, τὸ κοινὸν εἰς ὅλα τὰ ζῶα. Εἴδομεν ὅμως ὅτι παρὰ τὸ ὑλικὸν ἔνστιγμα ὑπάρχει καὶ τὸ ἠθικόν. Τοιοῦτο εἶναι τὸ αἴσθημα τῆς συμπαθείας καὶ τῆς ἀγάπης, οὗ πηγὴ καὶ ἑστία εἶναι ὁ οἶκος, ὅθεν συνδεόμεθα διά τινος γλυκυτάτης ἁλύσεως πρὸς τὴν πατρίδα καὶ τὴν ἀνθρωπότητα. Τοῦτο εἶναι στοιχεῖον τοῦ γάμου ὑψηλότερον καὶ εὐγε-

νέστερον, παράγον τὸ πάθος, καὶ ἐμπαθὲς δυνάμενον νὰ ὀνομασθῇ, ἀλλὰ δὲν εἶναι εἰσέτι τὸ κυρίως ἠθικὸν, τὸ ὁποῖον ἀναφαίνεται ὅταν ἡ πρᾶξις τοῦ γάμου ἦναι ἀποτέλεσμα τοῦ ἑτέρου ἐλατηρίου, τῆς ἠθικότητος, ὅπερ ἕπεται εἰς τὸ ἐγωϊστικὸν καὶ ἐμπαθὲς, καὶ προκύπτει ἐκ τῆς συνενώσεως τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας καὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ἐξ ἧς ἀποτελεῖται τὸ ἠθικὸν καὶ λογικὸν πρόσωπον. Τότε τὸ ἠθικὸν τοῦ γάμου στοιχεῖον ἀναφαίνεται, καὶ ἡ ἔννοια αὐτοῦ συμπληροῦται, διότι τότε ὁ γάμος συνάπτεται διὰ τῆς ἐλευθέρας καὶ ἐλλόγου συναινέσεως τῶν συζύγων πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ ἠθικοῦ νόμου, καὶ τότε ἔνδικος καὶ νόμιμος σχέσις συνάπτεται, διότι τὸ δίκαιον ἐπιβάλλει τὸ σέβας τῆς ἐλευθερίας καὶ τῶν δικαιωμάτων τῶν ἄλλων, καὶ ὅταν δύο πρόσωπα, ἤγουν, δύο λογικὰ καὶ ἐλεύθερα ὄντα, συνάπτωνται καθὸ τοιαῦτα, οὐχὶ πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ ἐνστίγματος, τοῦ πάθους ἢ τοῦ συμφέροντος, ἀλλὰ τοῦ ἠθικοῦ νόμου, τότε γίνεται νόμιμος ὁ γάμος, διότι εἶναι τότε συνταύτισις δύο ψυχῶν πρὸς ἠθικὸν σκοπὸν, οὐχὶ ἁπλῆ συνένωσις δύο σωμάτων.

§ 313. Ἐὰν ταῦτα εἶναι, κατὰ τὸν ἡμέτερον ὁρισμὸν, τὰ στοιχεῖα τοῦ ἐνδίκου γάμου, ἐκ τούτων οἱ ὅροι αὐτοῦ καὶ οἱ τύποι καὶ τὰ πρὸς ἀλλήλους τῶν συζύγων καὶ τῶν τέκνων καθήκοντα καὶ δικαιώματα. Καὶ ὡς μὲν πρὸς τὸ ὑλικὸν αὐτοῦ στοιχεῖον, ἀπαιτοῦνται ὅροι ἡλικίας καὶ σωματικῆς εὐρωστίας, διότι ἄλλως ὁ σκοπὸς τοῦ γάμου δὲν πραγματοποιεῖται· ὡς δὲ πρὸς τὸ ἠθικὸν, ἀναγκαῖος ὅρος εἶναι ἡ διὰ τῆς ἠθικῆς καὶ πλήρους ἐλευθερίας συναίνεσις ἄνευ βίας, δόλου καὶ ἀπάτης. Καὶ ἐκ μὲν τῶν ὅρων τούτων ἐξέρ-

χεται ὡς ἀναγκαία συνέπεια καὶ
καὶ ἔλλογος ῥύθμισις τῶν ὑλικῶν
εἶναι μέσα ἀπαραίτητα πρὸς ἐκπ
τοῦ γάμου σκοποῦ διὰ τῆς κοινῆ
δὲ τῆς ἐνδίκου σχέσεως, ἥτις ἠθ
τῆς ἠθικῆς συνενώσεως καὶ πρὸς ἠθ
κύπτουσι καὶ τὰ τῶν συζύγων καθ
ματα, ὅσα ἀποῤῥέουσιν ἐξ αὐτῆς τῆς ἐννοίας τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἐφαρμοζομένου εἰς τὴν πρώτην ταύτην κοινωνικὴν σχέσιν. Ἐὰν δὲ τὸ ἔνταλμα τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἐξάγεται ἐκ τοῦ προορισμοῦ καὶ τοῦ τέλους τῶν λογικῶν καὶ ἠθικῶν ὄντων (§ 275), ἕπεται ὅτι τὰ καθήκοντα ταῦτα προσδιορίζονται ἐκ τοῦ προορισμοῦ ἑκατέρου τῶν συζύγων καὶ τῆς ἠθικῆς αὐτῶν συνενώσεως. Καὶ ἐκ ταύτης μὲν προκύπτουσι τὰ κοινὰ καθήκοντα τῆς ἀμοιβαίας δικαιοσύνης καὶ ἀγάπης καὶ πίστεως καὶ βοηθείας. Ἐκ δὲ τῆς ἰδιαιτέρας φύσεως καὶ τοῦ προορισμοῦ ἑκατέρου τῶν συζύγων προκύπτουσι τὰ ἰδιαίτερα. Εἰς τὴν γυναῖκα, καθὸ ὑλικῶς καὶ νοητικῶς καὶ ἠθικῶς ἀσθενεστέραν τοῦ ἀνδρός, ἐπιβάλλεται τὸ καθῆκον τῆς ἐλλόγου ὑποταγῆς, καὶ τῆς ἐσωτερικῆς διοικήσεως. Εἰς δὲ τὸν ἄνδρα, ἐῤῥωμενεστέρας φύσεως ὄντα, τὸ καθῆκον τῆς ἐξωτερικῆς ὑπερασπίσεως, τῆς διαχειρίσεως τῆς περιουσίας, τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς ἐνεργείας, καὶ ἡ ἠθικὴ καὶ ἔλλογος τῆς γυναικὸς διοίκησις καὶ διεύθυνσις. Ὅ,τι δὲ εἶναι πρὸς ἕνα τῶν συζύγων καθῆκον, εἶναι δικαίωμα πρὸς τὸν ἕτερον, διότι δικαίωμα ἑκάτερος ἔχει πρὸς πᾶν τὸ ἀπαραιτήτως ἀναγκαῖον εἰς ἐκπλήρωσιν τοῦ ἰδίου καθήκοντος. Ὡσαύτως ἐκ τῆς ἠθικῆς φύσεως τοῦ γάμου καὶ ἐκ τῆς πρὸς τὰ τέκνα

νέστερως προκύπτουσι τὰ πρὸς αὐτὰ καθήκοντα τῶν νέων. Ἡ σχέσις αὕτη εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἐλευθέρας καὶ ἐλλόγου, ὅ ἐστιν, ἠθικῆς συνενώσεως, ἄρα παράγει εὐθύνην, καὶ ἐὰν ὁ σκοπὸς τοῦ γάμου εἶναι ἠθικὸς, ἐκ τούτου προέρχεται τὸ καθῆκον οὐ μόνον τῆς σωματικῆς συντηρήσεως καὶ ἀναπτύξεως τῶν τέκνων, ἀλλὰ καὶ τῆς νοητικῆς καὶ ἠθικῆς αὐτῶν διαπλάσεως. Καὶ πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος τούτου, ἔχουσι τὰ τέκνα ἀντίστοιχα καθήκοντα, δι' ὧν ὀφείλουσι πρὸς τοὺς γονεῖς σέβας, ὑποταγὴν, ἀγάπην, εὐγνωμοσύνην, βοήθειαν. Ἐκ τούτων ἁπάντων ἡ πατρικὴ καὶ μητρικὴ ἐξουσία, ἡ ὑπεξουσιότης τῶν τέκνων, τὰ περιωρισμένα καὶ ὑποτεταγμένα τούτων δικαιώματα, ἅτινα δὲν δύνανται νὰ ἐξασκήσωσιν εἰμὴ ὅταν, γινόμενα καὶ ταῦτα τέλεια ἠθικὰ καὶ λογικὰ ὄντα, ἐξέρχωνται τῆς τῶν γονέων κηδεμονίας, καὶ καθίστανται αὐτεξούσια. Καὶ ταῦτα μὲν εἶναι τὰ στοιχεῖα, οἱ ὅροι καὶ τὰ νόμιμα τοῦ γάμου ἀποτελέσματα, αὕτη ἡ εἰκὼν καὶ ὁ τύπος τῆς ἠθικῆς οἰκογενείας· διὰ δὲ τῶν ἀρχῶν τούτων λύονται εὐκόλως καὶ πάντα τὰ ἕτερα ζητήματα τὰ ἀναφυόμενα ἐκ τῆς ὑπάρξεως καὶ ἠθικῆς ῥυθμίσεως τῆς πρώτης ταύτης κοινωνικῆς σχέσεως, οἷα τὰ περὶ μονογαμίας, περὶ κωλυμάτων τοῦ γάμου, καὶ διαζυγίου, καὶ περὶ τῶν ὡς πρὸς τὸν γάμον σχέσεων τοῦ πολιτικοῦ καὶ τοῦ θρησκευτικοῦ νόμου.

§ 314. Τῳόντι, τούτων τεθέντων, τὸ περὶ μονογαμίας δὲν εἶναι ζήτημα, διότι αὐτὴ ἡ ἠθικότης τῆς σχέσεως ἀπαιτεῖ τὴν ἀποκλειστικότητα· ἄλλως, οὔτε τὰ μεταξὺ τῶν συζύγων οὔτε τὰ πρὸς τὰ τέκνα καθήκοντα ἐκπληροῦνται· ὁ γάμος γίνεται τότε μέσον μό-

ρυ ἡδονῆς, κτηνώδους τεκνοποιίας καὶ ἀμοιβαίας ἑπομένως διαφθορᾶς, ἥτις ἐκ τῆς οἰκιακῆς ἑστίας, ὡς ἐκ μεμολυσμένης πηγῆς, διαδίδοται εἰς ἅπαν τὸ κοινωνικὸν σῶμα, καὶ διαφθείρουσα κατὰ πρῶτον καὶ διαλύουσα τὸ ἠθικὸν πρόσωπον τῆς οἰκίας, διαῤῥηγνύει δι' αὐτοῦ τούτου πάντα ἕτερον δεσμὸν, καὶ καθιστᾷ τὴν κοινωνίαν ἀγέλην ζώων, ἣν μόνη ἡ σιδηρᾶ ῥάβδος τοῦ δεσποτισμοῦ δύναται νὰ διοικήσῃ. Ὡσαύτως, ἐὰν μεταξὺ τῶν μελλονύμφων ὑπάρχῃ πρὸ τοῦ γάμου σχέσις ἑτέρας φύσεως, ἡ μέλλουσα μεταξὺ αὐτῶν νὰ συναφθῇ φθείρει αὐτὴν καὶ ὑπ' αὐτῆς προδιαφθείρεται. Ἐκ τούτου ἡ μεταξύ τινων συγγενῶν ἀπαγόρευσις τοῦ γάμου, ἣν καὶ φυσιολογικοὶ καὶ οἰκονομικοὶ λόγοι ὑποστηρίζουσι, καὶ μᾶλλον ἢ ἧττον ἐκτείνουσιν ἢ συστέλλουσιν αἱ διάφοροι νομοθεσίαι. Τελευταῖον, δυνάμει τῶν αὐτῶν τούτων ἀρχῶν δικαιολογεῖται καὶ ἐπιτρέπεται τὸ διαζύγιον. Καὶ ἀληθὲς μὲν, ὅτι ἐκ τῆς ἠθικῆς ἐννοίας τοῦ γάμου, τῶν στοιχείων, τῶν ὅρων καὶ συνεπειῶν αὐτοῦ προκύπτει ἡ ἀνάγκη τῆς ἐφ' ὅλον τὸν βίον διηνεκοῦς αὐτοῦ διαρκείας. Ἀλλὰ τὸ διηνεκὲς δὲν ἐπιτρέπει πάντοτε ἡ ἀνθρωπίνη ἀδυναμία· καὶ δικαιολογεῖται ἐνίοτε τὸ διαζύγιον ὡς ἐξαίρεσις ἥτις κατὰ γενικὴν ἀρχὴν δύναται νὰ ἐπιτραπῇ, ὅταν ἐκλείπωσι τὰ στοιχεῖα, ἀλλοιῶνται οἱ ὅροι, ἀνατρέπηται, παραβιάζηται, διαφθείρηται ἡ ἐκ τοῦ γάμου ἠθικὴ καὶ ἔνδικος σχέσις, καὶ οὔτε ὁ σκοπὸς αὐτοῦ ἦναι πλέον ἐφικτὸς, οὔτε νὰ πραγματοποιηθῶσι δύνανται αἱ νόμιμοι αὐτοῦ συνέπειαι. Ἀλλὰ μεταξὺ τῶν ἠθικῶν κινδύνων τοιούτου γάμου καὶ τῶν τοῦ διαζυγίου ὀφείλει νὰ μείνῃ ἐπὶ πολὺ ἀμφιῤῥεπὴς ὁ νομοθέτης, ἵνα μὴ

διὰ τῆς χαλαρώσεως τοῦ πρώτου τούτου κοινωνικοῦ δεσμοῦ ἐπιφέρῃ τὴν διάλυσιν καὶ διαφθορὰν τοῦ ὅλου κοινωνικοῦ σώματος. Ἐὰν δὲ τώρα πάσας τὰς περὶ γάμου φιλοσοφικὰς ταύτας ἀρχὰς εὑρίσκομεν συνᾳδούσας πρὸς τὰ παραγγέλματα καὶ τοὺς κανόνας τῆς ὀρθοδόξου ἡμῶν Ἐκκλησίας, τὴν ἐξέτασιν τοῦ τετάρτου καὶ τελευταίου ζητήματος δυνάμεθα ἄνευ κινδύνου νὰ παραλείψωμεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περί τινων ἄλλων ἐνδίκων προσωπικῶν σχέσεων.

§ 315. Ἡ οἰκογένεια καθίσταται διὰ τοῦ γάμου, καὶ ἐκ τούτου αἱ πρῶται τῶν προσώπων ἔνδικοι σχέσεις· ἀλλὰ καὶ ἕτεραι παρὰ ταύτας ὑπάρχουσιν, ἃς ὀφείλει νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν ἡ Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου. Ὑπάρχουσι τέκνα ἄνευ γονέων, καὶ ἄνθρωποι ἄνευ τέκνων. Καὶ περὶ μὲν τῶν πρώτων προνοεῖται διὰ τῆς ἐπιτροπείας καὶ κηδεμονίας, περὶ δὲ τῶν δευτέρων, διὰ τῆς υἱοθεσίας, ἥτις δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀναπλήρωσις καὶ μίμησις τῆς φύσεως. Ἐπ' ἀμφοτέρων δὲ τῶν περιπτώσεων τούτων αἱ αὐταὶ ἠθικαὶ ἀρχαὶ ἰσχύουσιν αἵτινες καὶ ἐπὶ νομίμων γεγονότων καὶ τέκνων, καθ' ὅσον ἐπιτρέπει ἡ διάφορος φύσις τῶν γεγονότων καὶ περιστάσεων. Ὡσαύτως ὑπάρχουσιν ἕτερα πρόσωπα χρῄζοντα, ἕνεκεν τῆς φυσικῆς ἢ ἠθικῆς αὐτῶν ἀδυναμίας, ἰδιαιτέρας προστασίας, ἣν ὀφείλει νὰ χορηγήσῃ ὁ νομοθέτης πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Ὑπάρχουσιν ἐν

καθήποτε κοινωνίᾳ ἀστοὶ καὶ ξένοι, ἀπόντες καὶ παρόντες, καὶ περὶ τούτων δὲν εἶναι δύσκολον νὰ τεθῶσιν αἱ φιλοσοφικαὶ τοῦ δικαίου ἀρχαί. Δίκαιον εἶναι, λόγου χάριν, νὰ θεωρῶνται μᾶλλον συνταὐτιζόμενοι τῇ πολιτείᾳ, καὶ τῶν δικαιωμάτων ὡς καὶ τῶν βαρῶν αὐτῆς νὰ μετέχωσιν, οἱ ἕνεκα τῆς καταγωγῆς, τῶν συμφερόντων, τῆς διαμονῆς καὶ τῆς θελήσεως αὐτῶν διηνεκῶς πρὸς αὐτὴν συνδεόμενοι, πλέον ἢ οἱ ἄσχετοι πρὸς αὐτὴν καὶ μόνον ἐν αὐτῇ παρεπιδημοῦντες. Ὡσαύτως, καθ' ὅσον παρατείνεται ἡ ἀπουσία, αὐξάνει ἡ πιθανότης τοῦ θανάτου ἢ τῆς ἐγκαταλείψεως, καὶ ἐγείρεται ἑπομένως ἐν τῇ πολιτείᾳ τὸ καθῆκον νὰ προνοῇ περὶ τῶν συμφερόντων αὐτῶν καὶ τῶν πρὸς αὐτοὺς διὰ συγγενείας συναπτομένων. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν προσωπικῶν σχέσεων ἐνδεικνύει ἡ Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου, θέτουσα τὰς ἠθικὰς βάσεις τῆς περὶ τούτων νομοθεσίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄.

Περὶ ἰδιοκτησίας.

§ 316. Περὶ δὲ τῶν κτηματικῶν, πολλὰ καὶ σπουδαῖα ἐγείρονται ζητήματα, στρεφόμενα πάντα περὶ τὴν ἰδιοκτησίαν, ἅτινα, ὡς μὲν πρὸς τὴν ἔκτασιν, περιλαμβάνουσιν ὅλον τὸ ὑπόλοιπον μέρος τῆς θεωρίας τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου, ὡς δὲ πρὸς τὴν σημαντικότητα, παρίστανται οὐσιωδέστατα, καθ' ὅσον ἡ ἰδιοκτησία εἶναι ἡ ὑλικὴ βάσις καὶ τρόπον τινὰ τὸ σῶμα τῆς πνευματικῆς τῶν ἀνθρώπων κοινωνίας, ἐξ οὗ καὶ ἡ τῶν θεωριῶν τούτων μεγίστη ἐπιστημονικὴ ἀξία καὶ ἱστορικὴ ἐπιρ-

νέστερον, παράγον τὸ πάθος, καὶ ἐμπαθὲς δυνάμενον νὰ ὀνομασθῇ, ἀλλὰ δὲν εἶναι εἰσέτι τὸ κυρίως ἠθικὸν, τὸ ὁποῖον ἀναφαίνεται ὅταν ἡ πρᾶξις τοῦ γάμου ἦναι ἀποτέλεσμα τοῦ ἑτέρου ἐλατηρίου, τῆς ἠθικότητος, ὅπερ ἕπεται εἰς τὸ ἐγωϊστικὸν καὶ ἐμπαθὲς, καὶ προκύπτει ἐκ τῆς συνενώσεως τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας καὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ἐξ ἧς ἀποτελεῖται τὸ ἠθικὸν καὶ λογικὸν πρόσωπον. Τότε τὸ ἠθικὸν τοῦ γάμου στοιχεῖον ἀναφαίνεται, καὶ ἡ ἔννοια αὐτοῦ συμπληροῦται, διότι τότε ὁ γάμος συνάπτεται διὰ τῆς ἐλευθέρας καὶ ἐλλόγου συναινέσεως τῶν συζύγων πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ ἠθικοῦ νόμου, καὶ τότε ἔνδικος καὶ νόμιμος σχέσις συνάπτεται, διότι τὸ δίκαιον ἐπιβάλλει τὸ σέβας τῆς ἐλευθερίας καὶ τῶν δικαιωμάτων τῶν ἄλλων, καὶ ὅταν δύο πρόσωπα, ἤγουν, δύο λογικὰ καὶ ἐλεύθερα ὄντα, συνάπτωνται καθὸ τοιαῦτα, οὐχὶ πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ ἐνστίγματος, τοῦ πάθους ἢ τοῦ συμφέροντος, ἀλλὰ τοῦ ἠθικοῦ νόμου, τότε γίνεται νόμιμος ὁ γάμος, διότι εἶναι τότε συνταύτισις δύο ψυχῶν πρὸς ἠθικὸν σκοπὸν, οὐχὶ ἁπλῆ συνένωσις δύο σωμάτων.

§ 313. Ἐὰν ταῦτα εἶναι, κατὰ τὸν ἡμέτερον ὁρισμὸν, τὰ στοιχεῖα τοῦ ἐνδίκου γάμου, ἐκ τούτων οἱ ὅροι αὐτοῦ καὶ οἱ τύποι καὶ τὰ πρὸς ἀλλήλους τῶν συζύγων καὶ τῶν τέκνων καθήκοντα καὶ δικαιώματα. Καὶ ὡς μὲν πρὸς τὸ ὑλικὸν αὐτοῦ στοιχεῖον, ἀπαιτοῦνται ὅροι ἡλικίας καὶ σωματικῆς εὐρωστίας, διότι ἄλλως ὁ σκοπὸς τοῦ γάμου δὲν πραγματοποιεῖται· ὡς δὲ πρὸς τὸ ἠθικὸν, ἀναγκαῖος ὅρος εἶναι ἡ διὰ τῆς ἠθικῆς καὶ πλήρους ἐλευθερίας συναίνεσις ἄνευ βίας, δόλου καὶ ἀπάτης. Καὶ ἐκ μὲν τῶν ὅρων τούτων ἐξέρ-

ζεται ὡς ἀναγκαία συνέπεια καὶ αὐτὴ ἡ συνταὐτισίς καὶ ἔλλογος ῥύθμισις τῶν ὑλικῶν συμφερόντων, ἅτινα εἶναι μέσα ἀπαραίτητα πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ ἠθικοῦ τοῦ γάμου σκοποῦ διὰ τῆς κοινῆς συμβιώσεως. Ἐκ δὲ τῆς ἐνδίκου σχέσεως, ἥτις ἠθικῶς συνάπτεται διὰ τῆς ἠθικῆς συνενώσεως καὶ πρὸς ἠθικὸν σκοπὸν, προκύπτουσι καὶ τὰ τῶν συζύγων καθήκοντα καὶ δικαιώματα, ὅσα ἀποῤῥέουσιν ἐξ αὐτῆς τῆς ἐννοίας τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἐφαρμοζομένου εἰς τὴν πρώτην ταύτην κοινωνικὴν σχέσιν. Ἐὰν δὲ τὸ ἔνταλμα τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἐξάγεται ἐκ τοῦ προορισμοῦ καὶ τοῦ τέλους τῶν λογικῶν καὶ ἠθικῶν ὄντων (§ 275), ἕπεται ὅτι τὰ καθήκοντα ταῦτα προσδιορίζονται ἐκ τοῦ προορισμοῦ ἑκατέρου τῶν συζύγων καὶ τῆς ἠθικῆς αὐτῶν συνενώσεως. Καὶ ἐκ ταύτης μὲν προκύπτουσι τὰ κοινὰ καθήκοντα τῆς ἀμοιβαίας δικαιοσύνης καὶ ἀγάπης καὶ πίστεως καὶ βοηθείας. Ἐκ δὲ τῆς ἰδιαιτέρας φύσεως καὶ τοῦ προορισμοῦ ἑκατέρου τῶν συζύγων προκύπτουσι τὰ ἰδιαίτερα. Εἰς τὴν γυναῖκα, καθὸ ὑλικῶς καὶ νοητικῶς καὶ ἠθικῶς ἀσθενεστέραν τοῦ ἀνδρὸς, ἐπιβάλλεται τὸ καθῆκον τῆς ἐλλόγου ὑποταγῆς, καὶ τῆς ἐσωτερικῆς διοικήσεως. Εἰς δὲ τὸν ἄνδρα, ἐῤῥωμενεστέρας φύσεως ὄντα, τὸ καθῆκον τῆς ἐξωτερικῆς ὑπερασπίσεως, τῆς διαχειρίσεως τῆς περιουσίας, τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς ἐνεργείας, καὶ ἡ ἠθικὴ καὶ ἔλλογος τῆς γυναικὸς διοίκησις καὶ διεύθυνσις. Ὅ,τι δὲ εἶναι πρὸς ἕνα τῶν συζύγων καθῆκον, εἶναι δικαίωμα πρὸς τὸν ἕτερον, διότι δικαίωμα ἑκάτερος ἔχει πρὸς πᾶν τὸ ἀπαραιτήτως ἀναγκαῖον εἰς ἐκπλήρωσιν τοῦ ἰδίου καθήκοντος. Ὡσαύτως ἐκ τῆς ἠθικῆς φύσεως τοῦ γάμου καὶ ἐκ τῆς πρὸς τὰ τέκνα

σχέσεως προκύπτουσι τὰ πρὸς αὐτὰ καθήκοντα τῶν γονέων. Ἡ σχέσις αὕτη εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἐλευθέρας καὶ ἐλλόγου, ὅ ἐστιν, ἠθικῆς συνενώσεως, ἄρα παράγει εὐθύνην, καὶ ἐὰν ὁ σκοπὸς τοῦ γάμου εἶναι ἠθικὸς, ἐκ τούτου προέρχεται τὸ καθῆκον οὐ μόνον τῆς σωματικῆς συντηρήσεως καὶ ἀναπτύξεως τῶν τέκνων, ἀλλὰ καὶ τῆς νοητικῆς καὶ ἠθικῆς αὐτῶν διαπλάσεως. Καὶ πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος τούτου, ἔχουσι τὰ τέκνα ἀντίστοιχα καθήκοντα, δι' ὧν ὀφείλουσι πρὸς τοὺς γονεῖς σέβας, ὑποταγὴν, ἀγάπην, εὐγνωμοσύνην, βοήθειαν. Ἐκ τούτων ἁπάντων ἡ πατρικὴ καὶ μητρικὴ ἐξουσία, ἡ ὑπεξουσιότης τῶν τέκνων, τὰ περιωρισμένα καὶ ὑποτεταγμένα τούτων δικαιώματα, ἅτινα δὲν δύνανται νὰ ἐξασκήσωσιν εἰμὴ ὅταν, γινόμενα καὶ ταῦτα τέλεια ἠθικὰ καὶ λογικὰ ὄντα, ἐξέρχωνται τῆς τῶν γονέων κηδεμονίας, καὶ καθίστανται αὐτεξούσια. Καὶ ταῦτα μὲν εἶναι τὰ στοιχεῖα, οἱ ὅροι καὶ τὰ νόμιμα τοῦ γάμου ἀποτελέσματα, αὕτη ἡ εἰκὼν καὶ ὁ τύπος τῆς ἠθικῆς οἰκογενείας· διὰ δὲ τῶν ἀρχῶν τούτων λύονται εὐκόλως καὶ πάντα τὰ ἕτερα ζητήματα τὰ ἀναφυόμενα ἐκ τῆς ὑπάρξεως καὶ ἠθικῆς ῥυθμίσεως τῆς πρώτης ταύτης κοινωνικῆς σχέσεως, οἷα τὰ περὶ μονογαμίας, περὶ κωλυμάτων τοῦ γάμου, καὶ διαζυγίου, καὶ περὶ τῶν ὡς πρὸς τὸν γάμον σχέσεων τοῦ πολιτικοῦ καὶ τοῦ θρησκευτικοῦ νόμου.

§ 314. Τῳόντι, τούτων τεθέντων, τὸ περὶ μονογαμίας δὲν εἶναι ζήτημα, διότι αὐτὴ ἡ ἠθικότης τῆς σχέσεως ἀπαιτεῖ τὴν ἀποκλειστικότητα· ἄλλως, οὔτε τὰ μεταξὺ τῶν συζύγων οὔτε τὰ πρὸς τὰ τέκνα καθήκοντα ἐκπληροῦνται: ὁ γάμος γίνεται τότε μέσον μό-

ῶν ἡδονῆς, κτηνώδους τεκνοποιίας καὶ ἀμοιβαίας ἑπο-
ιένως διαφθορᾶς, ἥτις ἐκ τῆς οἰκιακῆς ἑστίας, ὡς ἐκ
ιεμολυσμένης πηγῆς, διαδίδοται εἰς ἅπαν τὸ κοινωνι-
ὸν σῶμα, καὶ διαφθείρουσα κατὰ πρῶτον καὶ διαλύου-
α τὸ ἠθικὸν πρόσωπον τῆς οἰκίας, διαῤῥηγνύει δι' αὐ-
οῦ τούτου πάντα ἕτερον δεσμὸν, καὶ καθιστᾷ
ὴν κοινωνίαν ἀγέλην ζώων, ἣν μόνη ἡ σιδηρᾶ ῥά-
ϐδος τοῦ δεσποτισμοῦ δύναται νὰ διοικήσῃ. Ὡσαύ-
ως, ἐὰν μεταξὺ τῶν μελλονύμφων ὑπάρχῃ πρὸ τοῦ
γάμου σχέσις ἑτέρας φύσεως, ἡ μέλλουσα μεταξὺ αὐ-
τῶν νὰ συναφθῇ φθείρει αὐτὴν καὶ ὑπ' αὐτῆς προδια-
φθείρεται. Ἐκ τούτου ἡ μεταξύ τινων συγγενῶν ἀπα-
γόρευσις τοῦ γάμου, ἣν καὶ φυσιολογικοὶ καὶ οἰκο-
νομικοὶ λόγοι ὑποστηρίζουσι, καὶ μᾶλλον ἢ ἧττον ἐκ-
τείνουσιν ἢ συστέλλουσιν αἱ διάφοροι νομοθεσίαι. Τε-
λευταῖον, δυνάμει τῶν αὐτῶν τούτων ἀρχῶν δικαιο-
λογεῖται καὶ ἐπιτρέπεται τὸ διαζύγιον. Καὶ ἀληθὲς μὲν,
ὅτι ἐκ τῆς ἠθικῆς ἐννοίας τοῦ γάμου, τῶν στοιχείων,
τῶν ὅρων καὶ συνεπειῶν αὐτοῦ προκύπτει ἡ ἀνάγκη τῆς
ἐφ' ὅλον τὸν βίον διηνεκοῦς αὐτοῦ διαρκείας. Ἀλλὰ τὸ
διηνεκὲς δὲν ἐπιτρέπει πάντοτε ἡ ἀνθρωπίνη ἀδυναμία·
καὶ δικαιολογεῖται ἐνίοτε τὸ διαζύγιον ὡς ἐξαίρεσις ἥ-
τις κατὰ γενικὴν ἀρχὴν δύναται νὰ ἐπιτραπῇ, ὅταν ἐκ-
λείπωσι τὰ στοιχεῖα, ἀλλοιῶνται οἱ ὅροι, ἀνατρέπη-
ται, παραβιάζηται, διαφθείρηται ἡ ἐκ τοῦ γάμου ἠθικὴ
καὶ ἔνδικος σχέσις, καὶ οὔτε ὁ σκοπὸς αὐτοῦ ἦναι
πλέον ἐφικτὸς, οὔτε νὰ πραγματοποιηθῶσι δύνανται αἱ
νόμιμοι αὐτοῦ συνέπειαι. Ἀλλὰ μεταξὺ τῶν ἠθικῶν
κινδύνων τοιούτου γάμου καὶ τῶν τοῦ διαζυγίου ὀφεί-
λει νὰ μείνῃ ἐπὶ πολὺ ἀμφιῤῥεπὴς ὁ νομοθέτης, ἵνα μὴ

διὰ τῆς χαλαρώσεως τοῦ πρώτου τούτου κοινωνικοῦ δεσμοῦ ἐπιφέρῃ τὴν διάλυσιν καὶ διαφθορὰν τοῦ ὅλου κοινωνικοῦ σώματος. Ἐὰν δὲ τώρα πάσας τὰς περὶ γάμου φιλοσοφικὰς ταύτας ἀρχὰς εὑρίσκομεν συνᾳδούσας πρὸς τὰ παραγγέλματα καὶ τοὺς κανόνας τῆς ὀρθοδόξου ἡμῶν Ἐκκλησίας, τὴν ἐξέτασιν τοῦ τετάρτου καὶ τελευταίου ζητήματος δυνάμεθα ἄνευ κινδύνου νὰ παραλείψωμεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περί τινων ἄλλων ἐνδίκων προσωπικῶν σχέσεων.

§ 315. Ἡ οἰκογένεια καθίσταται διὰ τοῦ γάμου, καὶ ἐκ τούτου αἱ πρῶται τῶν προσώπων ἔνδικοι σχέσεις· ἀλλὰ καὶ ἕτεραι παρὰ ταύτας ὑπάρχουσιν, ἃς ὀφείλει νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν ἡ Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου. Ὑπάρχουσι τέκνα ἄνευ γονέων, καὶ ἄνθρωποι ἄνευ τέκνων. Καὶ περὶ μὲν τῶν πρώτων προνοεῖται διὰ τῆς ἐπιτροπείας καὶ κηδεμονίας, περὶ δὲ τῶν δευτέρων, διὰ τῆς υἱοθεσίας, ἥτις δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀναπλήρωσις καὶ μίμησις τῆς φύσεως. Ἐπ' ἀμφοτέρων δὲ τῶν περιπτώσεων τούτων αἱ αὐταὶ ἠθικαὶ ἀρχαὶ ἰσχύουσιν αἵτινες καὶ ἐπὶ νομίμων γεγονότων καὶ τέκνων, καθ' ὅσον ἐπιτρέπει ἡ διάφορος φύσις τῶν γεγονότων καὶ περιστάσεων. Ὡσαύτως ὑπάρχουσιν ἕτερα πρόσωπα χρῄζοντα, ἕνεκεν τῆς φυσικῆς ἢ ἠθικῆς αὐτῶν ἀδυναμίας, ἰδιαιτέρας προστασίας, ἣν ὀφείλει νὰ χορηγήσῃ ὁ νομοθέτης πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Ὑπάρχουσιν ἐν

καθήποτε κοινωνίᾳ ἀστοὶ καὶ ξένοι, ἀπόντες καὶ παρόντες, καὶ περὶ τούτων δὲν εἶναι δύσκολον νὰ τεθῶσιν αἱ φιλοσοφικαὶ τοῦ δικαίου ἀρχαί. Δίκαιον εἶναι, λόγου χάριν, νὰ θεωρῶνται μᾶλλον συνταὐτιζόμενοι τῇ πολιτείᾳ, καὶ τῶν δικαιωμάτων ὡς καὶ τῶν βαρῶν αὐτῆς νὰ μετέχωσιν, οἱ ἕνεκα τῆς καταγωγῆς, τῶν συμφερόντων, τῆς διαμονῆς καὶ τῆς θελήσεως αὐτῶν διηνεκῶς πρὸς αὐτὴν συνδεόμενοι, πλέον ἢ οἱ ἄσχετοι πρὸς αὐτὴν καὶ μόνον ἐν αὐτῇ παρεπιδημοῦντες. Ὡσαύτως, καθ' ὅσον παρατείνεται ἡ ἀπουσία, αὐξάνει ἡ πιθανότης τοῦ θανάτου ἢ τῆς ἐγκαταλείψεως, καὶ ἐγείρεται ἑπομένως ἐν τῇ πολιτείᾳ τὸ καθῆκον νὰ προνοῇ περὶ τῶν συμφερόντων αὐτῶν καὶ τῶν πρὸς αὐτοὺς διὰ συγγενείας συναπτομένων. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν προσωπικῶν σχέσεων ἐνδεικνύει ἡ Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου, θέτουσα τὰς ἠθικὰς βάσεις τῆς περὶ τούτων νομοθεσίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Περὶ ἰδιοκτησίας.

§ 316. Περὶ δὲ τῶν κτηματικῶν, πολλὰ καὶ σπουδαῖα ἐγείρονται ζητήματα, στρεφόμενα πάντα περὶ τὴν ἰδιοκτησίαν, ἅτινα, ὡς μὲν πρὸς τὴν ἔκτασιν, περιλαμβάνουσιν ὅλον τὸ ὑπόλοιπον μέρος τῆς θεωρίας τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου, ὡς δὲ πρὸς τὴν σημαντικότητα, παρίστανται οὐσιωδέστατα, καθ' ὅσον ἡ ἰδιοκτησία εἶναι ἡ ὑλικὴ βάσις καὶ τρόπον τινὰ τὸ σῶμα τῆς πνευματικῆς τῶν ἀνθρώπων κοινωνίας, ἐξ οὗ καὶ ἡ τῶν θεωριῶν τούτων μεγίστη ἐπιστημονικὴ ἀξία καὶ ἱστορικὴ ἐπιρ-

ροή. Ὀφείλομεν λοιπὸν νὰ ἐξετάσωμεν κατὰ πρῶτον τὴν φιλοσοφικὴν ἀρχὴν ἢ τὴν νομιμότητα τοῦ δικαιώματος τούτου, καὶ ἀκολούθως τὰ διάφορα αὐτοῦ ἀντικείμενα ἢ εἴδη, τὰ διαμελίσματα αὐτοῦ καὶ τὴν εἴτε διὰ συναλλαγμάτων εἴτε ἕνεκεν θανάτου μετάβασιν αὐτοῦ εἰς ἕτερα πρόσωπα.

§ 317. Καὶ ἡ μὲν νομιμότης τῆς ἰδιοκτησίας εἶναι ἡ ἠθικότης, ἤγουν, ἡ πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον σύμφωνία αὐτῆς. Εἴδομεν ἄχρι τοῦδε τίνι τρόπῳ ἐκ τοῦ ἠθικοῦ νόμου πηγάζουσι τὰ καθήκοντα, καὶ πῶς ἐκ τούτων τὰ δικαιώματα. Τὸ ἠθικὸν πρόσωπον, ἐκ τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας καὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου συνιστάμενον, γίνεται, διὰ τῆς ἀναγνωρίσεως ὧν ἔχει δικαιωμάτων, πρόσωπον ἔνδικον, καὶ τὸ ζήτημα εἶναι, ἐὰν μεταξὺ τῶν δικαιωμάτων τούτων πρέπει νὰ συμπεριληφθῇ καὶ ἡ ἰδιοκτησία. Ἐὰν δὲ τὸ δικαίωμα οὐδὲν ἕτερον εἶναι ἢ μέσον πρὸς ἐκπλήρωσιν καθήκοντος, πρέπει νὰ ζητήσωμεν ἐὰν ἔκ τινος τῶν καθηκόντων γεννᾶται τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος δικαίωμα. Ἐκ τῶν πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς καθηκόντων εἴδομεν ὅτι τὸ δεύτερον εἶναι ἡ συντήρησις καὶ ἀνάπτυξις τοῦ ἡμετέρου σώματος πρὸς χρῆσιν καὶ ὑπηρεσίαν τοῦ πνεύματος· ἀλλὰ τοῦτο ἀδύνατον ἄνευ τῆς ὑλικῆς φύσεως. Ἐν μέσῳ τῆς φύσεως ὁ ἄνθρωπος, καθὸ πνεῦμα, διακρίνεται τῶν περὶ αὐτὸν, εἶναι νοήμων, ἐλεύθερος, ἠθικὸν καὶ λογικὸν ὄν, ἔχει συνείδησιν ἑαυτοῦ, καὶ ὀνομάζεται πρόσωπον. Ἡ φύσις, δούλη τῆς εἱμαρμένης, οὔτε ἐλευθερίαν ἔχει, οὔτε νόησιν, οὔτε συνείδησιν, καὶ διὰ τοῦτο εἶναι καὶ λέγεται πρᾶγμα καὶ οὐχὶ πρόσωπον. Ὡς ἐκ τῆς διαφορᾶς ταύτης δὲν ἔχει πρὸς αὐτὴν καθήκοντα ὁ ἄνθρωπος ἀλλὰ δικαιώ-

ματα· καὶ ἐὰν ἡ χρῆσις τῆς ὑλικῆς φύσεως εἶναι ἀναγκαία πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς εἰρημένου καθήκοντος, ἕπεται ὅτι ἀπέναντι τῆς φύσεως τὸ δικαίωμα τῆς ἰδιοκτησίας εἶναι νόμιμον, καὶ περὶ τούτου οὐδεμία ὑπάρχει μεταξὺ τῶν πολιτικῶν φιλοσόφων διαφωνία.

§ 318. Ἀλλ' ἀπέναντι τῶν ἄλλων ἀνθρώπων διστάζουσι τινὲς ν' ἀναγνωρίσωσι τὴν νομιμότητα τοῦ δικαιώματος τούτου· διότι πάντες οἱ ἄνθρωποι ἔχουσι τὰ αὐτὰ καθήκοντα, ἄρα καὶ τὰ αὐτὰ δικαιώματα, ἄρα οὐδεὶς δύναται νὰ οἰκειοποιηθῇ ἀποκλειστικῶς τὴν ὑλικὴν φύσιν, ἥτις εἶναι εἰς πάντας κοινή. Τὸ ζήτημα στρέφεται λοιπὸν περὶ τὸ ἀποκλειστικὸν τῆς ἰδιοκτησίας μᾶλλον ἢ περὶ αὐτὴν τὴν ἰδιοκτησίαν. Λύεται δὲ διὰ τῶν αὐτῶν ἀρχῶν δι' ὧν ἄχρι τοῦδε κατεσκευάσαμεν τὰς ἠθικὰς θεωρίας. Τῷόντι, ἐὰν ἡ δικαιοσύνη εἶναι τὸ σέβας τῆς ἐλευθερίας καὶ τῶν ἀναγκαίων αὐτῆς ἀναπτύξεων, ἕπεται ὅτι ὀφείλομεν νὰ σεβασθῶμεν αὐτὴν καὶ ὅταν ἐξασκῆται ὑπό τινος ἄλλου ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων διὰ τῆς ἐργασίας του πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν ἰδίων καθηκόντων, διότι τότε ἐξασκεῖ δικαίωμα. Ἐκ ταύτης δὲ τῆς ἐργασίας προέρχεται ἐξ ἀνάγκης ἡ τῶν φυσικῶν ἀντικειμένων οἰκειοποίησις καὶ χρῆσις καὶ διάθεσις, καὶ ἐκ τῶν στοιχείων τούτων συνίσταται τὸ δικαίωμα τῆς ἰδιοκτησίας. Ἡ προϋπάρχουσα κοινότης τῆς φύσεως εἶναι ἀντίφασις καὶ ἁπλῆ ὑπόθεσις, διότι σημαίνει κοινὴν ἰδιοκτησίαν, ἣν δὲν ἀποκτῶμεν εἰμὴ διὰ τῆς ἐπὶ τῆς φύσεως ἐργασίας, ἥτις μόνη, καθὸ ἐξάσκησις τῆς ἐλευθερίας πρὸς ἐκπλήρωσιν καθήκοντος, παράγει νό-

μιμον δικαίωμα· ὥστε τὸ ἀποκλειστικὸν τῆς ἰδιοκτη-σίας δὲν εἶναι σφετερισμὸς καὶ παράβασις προϋπαρχού-σης δῆθεν κοινῆς πάντων καὶ ἐπὶ πάντων κυριότητος· διότι ἡ κυριότης αὕτη δὲν ὑπάρχει, ἀλλὰ νόμιμον δι-καίωμα, καθὸ μέσον ἀπαραίτητον πρὸς ἐκπλήρωσι[ν] νομίμου καθήκοντος.

§ 319. Τὸ ἀποκλειστικὸν τῆς ἰδιοκτησίας μόνον δύ-ναται νὰ παραγάγῃ πᾶσαν τὴν ἐξ αὐτῆς ὠφέλειαν εἴτε ὡς πρὸς τὸ ἄτομον εἴτε ὡς πρὸς τὴν κοινωνίαν. Καὶ περὶ μὲν τοῦ ἀτόμου, φανερὸν καὶ ἐκ τῆς μικρᾶς ὠφε-λείας τῶν κοινῶν κτημάτων καὶ ἐκ παντοίων ἠθικῶν καὶ οἰκονομικῶν λόγων ἀναγομένων εἰς τὴν πρὸς τὸ κτῆμα ἀγάπην, τὴν νοητικὴν ἐπ' αὐτοῦ ἐνέργειαν, τὴν ἐκ τούτου ἐπαύξησιν τῆς παραγωγικῆς αὐτοῦ δυνάμεως, τὸ φίλαυτον καὶ φιλότιμον, καὶ παρὰ πάντα ταῦτα τὸ οἰκογενειακὸν συμφέρον. Ἐὰν δὲ ταῦτα ἀληθεύουσιν, ἐκ τούτων καὶ ἡ ἔμμεσος τῆς κοινωνίας ὠφέλεια, διό-τι ὅσῳ μᾶλλον παράγει τὸ κτῆμα, τόσῳ πλείονα ἀνταλ-λάσσονται προϊόντα, καὶ ἐκ τούτου πολλαπλασίασ[ις] κεφαλαίων, προαγωγὴ πάσης ἄλλης βιομηχανίας καὶ ἐπαύξησις τοῦ κοινωνικοῦ πλούτου. Τὸ δὲ ἀποκλειστι-κὸν συνεπιφέρει καὶ τὸ διηνεκές, ἄλλως ἡ παντοτειν[ὴ] διακοπὴ καὶ μετάβασις τοῦ κτήματος ἐπιφέρει τὰ αὐτ[ὰ] ἄτοπα τῆς κοινοκτημοσύνης, καὶ οὐδεὶς τῶν ἀνωτέρ[ω] λόγων ἐκπληροῦται. Ἐκ δὲ τοῦ ἀποκλειστικοῦ καὶ δι[η]-νεκοῦς τῆς ἰδιοκτησίας οὐδεμία προκύπτει ἄδικος ἀν[ι]-σότης, ὅταν ἐξ ἴσου ἀσφαλίζηται εἰς ὅλους, καὶ ἐκ φύσει καὶ κατὰ πάντα εἶναι ἄνισοι οἱ ἄνθρωποι, ἡ κα-τὰ τοῦτο ἰσότης ἤθελεν εἶσθαι ἀπ' ἐναντίας μεγίστ[η] ἀδικία. Ἀφ' ἑτέρου, ἡ ἐκ τῆς ἰδιοκτησίας ἀνισότης δ[ὲ]

ιαρκεῖ ἐπὶ πολὺ, διότι οὔτε πολλαὶ ἐκ διαδοχῆς γε-
ναὶ εἶναι πάντοτε ἴσαι κατὰ τὰ ἀτομικὰ προσόντα, οὔ-
ε δυνατὸν νὰ μὴ ὑπομείνῃ ἡ ἰδιοκτησία διαιρέσεις καὶ
ποδιαιρέσεις δι' ἀποξενώσεων καὶ παντοίων ἕνεκα θα-
άτου μεταβάσεων. Ἐὰν δὲ οὕτως ἀσφαλίζεται ἡ νό-
ιμος ἰσότης, καθιεροῦται δι' αὐτοῦ τούτου καὶ ἡ νό-
ιμος ἐλευθερία, διότι αἱ δύο αὗται ἔννοιαι εἶναι ἀ-
όῤῥοιαι καὶ συνέπειαι τῆς δικαιοσύνης, ἣν συμπλη-
οῖ τὸ ὅλως ἠθικὸν καὶ οὐχὶ δικαιωματικὸν καθῆκον
ῆς ἀγάπης, μετριάζον τῆς φυσικῆς ἀνισότητος τὰ ἀ-
ποτελέσματα διὰ τῆς ἀμοιβαίας βοηθείας καὶ τῆς κα-
θολικῆς ἀδελφότητος.

§ 320. Ἐὰν δὲ ἀποκλειστικὴ καὶ διηνεκής, ἡ ἰδιο-
τησία εἶναι δι' αὐτὸ τοῦτο ἱερὰ καὶ ἀπαραβίαστος, ὡς
ἡ ἐλευθερία, καὶ ὁ ἠθικὸς νόμος, ἐξ ὧν πηγάζει· ἄρα
ὸ δικαίωμα τῆς ἰδιοκτησίας δὲν ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ πο-
ιτικοῦ καὶ θετικοῦ νόμου, ὡς ἐνόμισαν τινές, ἀλ-
ὰ εἶναι πρότερον καὶ ἀνώτερον αὐτοῦ, ὅστις οὔτε δη-
ιουργεῖ οὔτε ἀπονέμει αὐτό, ἀλλ' ὀφείλει ν' ἀναγνω-
ίσῃ, καθιερώσῃ καὶ ἀσφαλίσῃ αὐτό. Ὑπάρχουσιν ὅ-
ιως καὶ ἐξαιρέσεις τοῦ ἀπαραβιάστου τοῦ δικαιώματος
ούτου ὡς πρὸς τὴν χρῆσιν, τὴν διάθεσιν καὶ τὴν
παρξιν αὐτοῦ, ὑπὸ τῶν αὐτῶν ἀρχῶν δικαιολογούμε-
αι, ἐξ ὧν καὶ αὐτὸ τὸ δικαίωμα. Διότι, ἐὰν ἡ ἰδιο-
τησία εἶναι δικαίωμα πρὸς ἐκπλήρωσιν καθήκοντος
υμφώνως πρὸς τὴν δικαιοσύνην, ἥτις εἶναι τὸ σέβας
ῶν δικαιωμάτων τῶν ἄλλων, ἕπεται ὅτι ὁσάκις ἡ
ρῆσις, ἡ διάθεσις ἢ καὶ αὐτὴ ἡ ὕπαρξις τοῦ δικαιώ-
ιατος τούτου παραβλάπτωσιν οὐχὶ ἁπλῶς τὰ συμφέ-
οντα ἀλλὰ τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων, δὲν εἶναι πλέον

ἀπαράβίαστον· τοῦτο ἀπαιτεῖ αὐτὴ ἡ ἀρχὴ τῆς δικαιοσύνης δι' ἧς νομιμοποιεῖται· ὥστε ἡ ἰδιοκτησία ἠδύνατο, καθ' ἡμᾶς, νὰ ὁρισθῇ ἐπὶ τέλους ἡ σύμφωνος πρὸς τὴν δικαιοσύνην χρῆσις καὶ διάθεσις τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων. Ἐκ δὲ τῆς διαφόρου φύσεως τῶν ἀντικειμένων τούτων προκύπτουσι τὰ διάφορα εἴδη αὐτῆς, περὶ ὧν πραγματευόμεθα ἐν τῷ ἑπομένῳ Κεφαλαίῳ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Περὶ τῶν διαφόρων εἰδῶν τῆς ἰδιοκτησίας.

§ 321. Ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ ἦναι κτῆμα τοῦ ἀνθρώπου· δικαιώματα ἔχομεν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους καὶ οὐχὶ ἐπ' αὐτῶν. Ἕκαστος ἄνθρωπος, οἱαδήποτε ἡ φυλὴ αὐτοῦ καὶ ὁ βαθμὸς τῆς νοητικῆς καὶ ἠθικῆς αὐτοῦ ἀναπτύξεως, εἶναι διὰ τῆς καθολικῆς ταὐτότητος τῆς νοητικῆς καὶ ἠθικῆς φύσεως, ἠθικὸν καὶ ἔνδικον πρόσωπον, ὑποκείμενον δικαιώματος καὶ οὐχὶ ἀντικείμενον. Ἐξαιρουμένου δὲ τοῦ ἀνθρώπου, ἀπομένει ἡ φύσις καὶ τὰ στοιχεῖα αὐτῆς, πάντα τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα, ἅτινα νομίμως κυριεύει ὁ ἄνθρωπος, μεταβάλλων αὐτὰ διὰ τῆς ἐργασίας πρὸς μείζονά αὐτοῦ ὠφέλειαν εἰς ἴδια κτήματα, καὶ ἐντυπόνων ἐπ' αὐτῶν τὴν σφραγῖδα τῆς ἡγεμονίας του. Ἐὰν δὲ σκοπὸς τῆς ἰδιοκτησίας εἶναι ἡ ὅσῳ τὸ δυνατὸν μείζων παραγωγὴ τῆς ἐκ τῆς φύσεως ὠφελείας, καὶ ἐὰν ἡ ὠφέλεια αὕτη οὐδὲν ἕτερον εἶναι ἢ ἡ ἰδέα εἰς ἣν ἀνάγεται ἐπὶ τέλους ὁ κοινωνικὸς πλοῦτος, ἕπεται ὅτι μόνη ἡ θεωρία τῆς παραγωγῆς τοῦ πλούτου

ναται νὰ ὁδηγήσῃ ἡμᾶς πρὸς ἀκριβῆ ἀναγνώρισιν καὶ θὴν κατάταξιν τῶν εἰδῶν τῆς ἰδιοκτησίας. Καὶ ἐνθα ἡ Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου συνάπτεται πρὸς τὴν λουτολογίαν.

§ 322. Ἡ φύσις ἀνάγεται εἰς τὴν ἔκτασιν καὶ τὴν ίνησιν, εἰς δυνάμεις ἐνεργούσας διὰ τῆς ὕλης. Ὁ ἄνρωπος οὐδὲν δύναται νὰ προσθέσῃ οὔτε ν' ἀφαιρέσῃ κ τῶν μορίων τῆς ὕλης, διότι οὐδὲν οὔτε δημιουργεῖ, ὔτε μηδενίζει. Μεταβάλλει, μεταμορφόνει, καὶ χρημοποιεῖ τὴν ὕλην διὰ τῆς ἰδίας κινήσεως, διὰ τῆς ροσεγγίσεως ἢ ἀπομακρύνσεως τῶν ὑλικῶν μορίων. ὕτη δὲ ἡ κίνησις γίνεται ἐλλόγως, μετὰ παρατηρήσεως, ηλαδὴ, ἐπαγωγῆς καὶ συλλογισμοῦ. Ἡ δὲ ἔλλογος ὕτη ἐνέργεια ἐφαρμοζομένη εἰς τὰ φυσικὰ στοιχεῖα πρὸς ρησιμοποίησιν αὐτῶν, εἶναι ἡ πλουτολογικὴ ἢ βιομηχαικὴ λεγομένη ἐργασία. Ἄρα ἡ ἐργασία εἶναι τὸ πρῶτον έσον καὶ ὄργανον τῆς παραγωγῆς, καὶ ἀπολαμβάνουα πρὸς ἀμοιβὴν αὐτῆς ἰδίαν ὠφέλειαν, παράγει δι' αὐοῦ τούτου ἰδιοκτησίαν γονιμωτέραν πάσης ἄλλης, διότι ἶναι ἀπόῤῥοια τῆς ἐνδοτάτης τοῦ ἀνθρώπου οὐσίας. εύτερον ὄργανον παραγωγῆς εἶναι τὰ φυσικὰ στοιχεῖα, ἱ φυσικαὶ δυνάμεις, ὁ ἀὴρ, τὸ φῶς, ἡ θερμότης, ὁ λεκτρισμὸς, ἡ γῆ, τὰ ἐπ' αὐτῆς καὶ ὑπ' αὐτὴν, τὰ δατα καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς, ἀλλ' οὐχὶ πάντα ταῦτα δύνανται ὰ γίνωσιν ἀντικείμενα ἰδιοκτησίας, διότι τινὰ ἐξ αὐτῶν ἶναι φύσει ἀνεπίδεκτα ἀτομικῆς οἰκειοποιήσεως. Ἀλλὰ ὰ δύο ταῦτα ὄργανα δὲν ἀρκοῦσιν. Ἡ ἄμεσος ἐπαφὴ τοῦ νθρώπου πρὸς τὴν φύσιν ὀλίγον παράγει καὶ σχεδὸν οὐὲν, ἀπαιτεῖται μέσον τι ἢ ἐργαλεῖον, ὅπερ εἶναι τὸ εγόμενον κεφάλαιον, τουτέστι προϊὸν τῆς φύσεως ἢ

τῆς τέχνης, προοριζόμενον εἰς νέαν παραγωγήν· τοῦτο δὲ ποτὲ μὲν εἶναι ἀκίνητον, οἷον, κτίρια ὡρισμένα οὐχὶ ἁπλῶς εἰς χρῆσιν καὶ ἀνάλωσιν ἀλλ' εἰς παραγωγὴν, καὶ τότε λέγεται κεφάλαιον ἑδραῖον, ποτὲ δὲ εἶναι κινητὸν, οἷον, ἐργαλεῖα, μηχαναὶ, ἐμπορεύματα πρὸς παραγωγὴν ἢ ἀνάλωσιν, νομίσματα, πιστωτικὰ ἔγγραφα, καὶ τότε λέγεται κεφάλαιον κυκλοφοροῦν. Παρὰ ταῦτα ὑπάρχει καὶ ἕτερον ἀντικείμενον ἰδιοκτησίας, καὶ τοῦτο εἶναι ἡ δι' ἀνταλλαγῆς προκύπτουσα ὠφέλεια οὐ μόνον ἐκ τῆς βιομηχανικῆς ἐργασίας, ἧς ἐμνήσθημεν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἐπιστημονικῆς ἢ καλλιτεχνικῆς ἢ ἁπλῶς πολιτικῆς. Ἐκ τούτων ἁπάντων ἔχομεν ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς ἀκριβοῦς διακρίσεως καὶ ἐλλόγου κατατάξεως πάντων τῶν τῆς ἰδιοκτησίας εἰδῶν, ἅτινα πηγάζουσιν ἐκ τῶν τριῶν παραγωγικῶν τοῦ πλούτου στοιχείων διαφόρως πως συνδυαζομένων καὶ ἐνεργούντων. Ὥστε τρία κατ' ἀνάγκην εἶναι τὰ εἴδη τῆς ἰδιοκτησίας· ἡ ἀκίνητος, ἥτις περιλαμβάνει τὰ ἐπιδεκτικὰ οἰκειοποιήσεως εἴτε στοιχεῖα εἴτε δυνάμεις τῆς φύσεως, τὴν γῆν, τὰ ἐπ' αὐτῆς καὶ τὰ ὑπ' αὐτῇ, προσέτι δὲ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς κτίρια, ἢ πρὸς χρῆσιν καὶ ἀνάλωσιν, ἢ καθὸ ἑδραῖα κεφάλαια πρὸς νέαν παραγωγήν· ἡ κινητὴ, δηλαδὴ, τὰ προϊόντα τῆς φύσεως ἢ τῆς τέχνης, εἴτε πρὸς χρῆσιν καὶ ἀνάλωσιν, εἴτε καθὸ κεφάλαια κυκλοφοροῦντα πρὸς νέαν παραγωγήν· καὶ ἡ ἄϋλος λεγομένη ἰδιοκτησία, ἡ ἐκ παντὸς εἴδους ἐργασίας προερχομένη.

§ 323. Ἐκ τῶν διαφόρων τούτων ἀντικειμένων καὶ εἰδῶν τῆς ἰδιοκτησίας οὐκ ὀλίγαι πηγάζουσι πλουτολογικαὶ καὶ νομικαὶ συνέπειαι, ὧν τὰς κυριωτέρας ἐνταῦθα σημειοῦμεν. Καὶ πρώτη μὲν πλουτολογικὴ συνέπεια εἶ-

ναι, ὅτι πᾶσαι αἱ ἰδιοκτησίαι αὗται συνεργοῦσιν, ἀμοιβαίως βοηθούμεναι, πρὸς παραγωγὴν τοῦ πλούτου, καὶ οὐδεμία ἐξ αὐτῶν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἐπὶ πολὺ μεμονωμένη· οὔτε ἡ φύσις ἄνευ τῆς ἐργασίας, οὔτε αὕτη ἄνευ ἐκείνης, οὔτε ἀμφότεραι ἄνευ τοῦ κεφαλαίου δύνανται νὰ παραγάγωσι κοινωνικὸν πλοῦτον· καὶ ναὶ μὲν ἐνίοτε ἓν μόνον ἄτομον συνενοῖ ἐν ἑαυτῷ καὶ τὰ τρία ὄργανα τῆς παραγωγῆς, ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον διάφορα ἄτομα συνέρχονται εἴς τινα κοινὴν παραγωγὴν, συνεισφέροντα ἕκαστον ὅπερ ἔχει ὄργανον καὶ στοιχεῖον παραγωγῆς, ἰδίαν, δηλαδὴ, παραγωγικὴν ὑπηρεσίαν, ἀνθ' ἧς ἀπολαμβάνει ἀνάλογον μέρος τῆς κοινῶς παραγομένης ὠφελείας, ὅπερ συνιστᾷ τὸ ἴδιον αὐτοῦ εἰσόδημα. Δευτέρα δὲ συνέπεια τῆς συνυπάρξεως τῶν τριῶν τούτων ἰδιοκτησιῶν εἶναι, ὅτι ποικίλως πως συνδυαζόμεναι, παράγουσι διάφορα εἴδη βιομηχανίας. Βιομηχανία εἶναι σύνολόν τι ἐργασιῶν πρὸς παραγωγὴν πλούτου, καὶ πλοῦτος εἶναι πᾶν τὸ χρήσιμον, πᾶν ὅ,τι διὰ τῆς οἰκείας ἢ τῆς μεταβλητῆς αὐτοῦ ἀξίας παρέχει ὠφέλειαν, ἢ ἐπαυξάνει ἣν ἔχουσι φύσει τὰ πράγματα. Ἐκ δὲ τοῦ διαφόρου συνδυασμοῦ τῶν παραγωγικῶν ὀργάνων τρία μὲν κατά τινας εἴδη βιομηχανίας ἀναπτύσσονται, ἡ γεωργία, ἡ χειροτεχνία καὶ ἡ ἐμπορία, πέντε δὲ κατ' ἄλλους, παρεμβάλλοντας μεταξὺ χειροτεχνίας καὶ ἐμπορίας τὴν ἐξαγωγικὴν τῶν φυσικῶν προϊόντων, οἷον, θήραν, ἁλιείαν, μεταλλουργίαν, λατομίαν, καὶ τὴν μεταγωγικὴν βιομηχανίαν, οἷα, ἡ τοῦ ἀγωγέως, τοῦ ναύτου, καὶ ἐν γένει παντὸς μετακομιστοῦ. Ἐὰν δὲ εἰς ταύτας προσθέσωμεν τὴν πνευματικὴν ἐργασίαν, ἥτις καὶ αὕτη πλαγίως καὶ ἐμμέσως συντεί-

νει εἰς τὴν παραγωγὴν τοῦ πλούτου, ἔχομεν ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς πλουταλογικῆς ἀναπτύξεως. Ἐντεῦθεν παντοῖαι ἀνταλλαγαὶ, παντοῖοι πόροι ζωῆς, καὶ εἰσοδήματα ἰδιωτικὰ καὶ δημόσια, παντοῖαι διανομαὶ καὶ παραγωγαὶ καὶ ἀναλώσεις πλούτου, ἐξ ὧν ἡ ὑλικὴ τῶν κοινωνιῶν εὐημερία. Κοινὸν δὲ εἰς πάσας τὰς βιομηχανίας εἶναι ὅτι εἰς πάσας εἰσέρχονται κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον καὶ κατὰ διαφόρους συνδυασμοὺς καὶ ἀναλογίας τὰ τρία ὄργανα τῆς παραγωγῆς: καὶ καθὼς ταῦτα σπανίως ὑπάρχουσιν ἐν ἑνὶ ἀτόμῳ, ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐν πλείοσιν, ὡσαύτως καὶ αἱ βιομηχανίαι· καὶ καθὼς ἐκεῖνα ἀμοιβαίως συμβοηθοῦνται, παρομοίως καὶ αὗται. Πάντα δὲ ταῦτα ἀποδεικνύουσι τὴν ἀλληλεγγυότητα τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν κοινωνιῶν, ἐπειδὴ ὅ,τι ἀληθεύει περὶ τῶν ἀτόμων, κατὰ τὰς πρὸς ἄλληλα πλουτολογικὰς σχέσεις θεωρουμένων, ἀληθεύει καὶ περὶ τῶν κοινωνιῶν. Συνέπεια δὲ τῆς ἀλληλεγγυότητος ταύτης εἶναι ἡ ἀνάγκη τῆς μεταξὺ ἀτόμων καὶ μεταξὺ ἐθνῶν ἀμοιβαίας δικαιοσύνης καὶ ἀγάπης, καὶ οὕτω τὰ δύο ταῦτα καθήκοντα τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἐπιβεβαιοῦνται καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν νόμων τῆς κοινωνικῆς ὠφελείας. Ἀλλ' ἡ μὲν ἀγάπη οὐδὲν παράγει δικαίωμα, ὡς εἴπομεν, ἡ δὲ δικαιοσύνη παράγουσα ἐκ τῆς ἰδιοκτησίας ἰδιαίτερα δικαιώματα, ἐπιβάλλει τὰς νομικὰς ταύτης συνεπείας.

§ 324. Εἶναι δὲ αὗται, ἡ εἰς ἕνα ἕκαστον ἐξασφάλισις τοῦ νομίμου προϊόντος τῆς ἰδιοκτησίας αὐτοῦ, καὶ ἡ μὴ παράβασις τῆς ἐλευθέρας ἐξασκήσεως καὶ ἀναπτύξεως τῆς ἰδιοκτησίας διὰ τῆς βιομηχανίας, δηλαδὴ, ἡ ἐλευθερία τῆς βιομηχανίας, ἥτις, ὡς ἐκ τούτου, οὐ μόνον πλουτολογικὴ ἀλλ' εἶναι καὶ ἀρχὴ τῆς ἠθικῆς καὶ

τοῦ δικαίου. Δυνάμει τῆς πρώτης τῶν συνεπειῶν τούτων, ἐξασφαλίζει ὁ νόμος εἰς τὸν ἰδιοκτήτην, διὰ τοῦ λεγομένου δικαιώματος τῆς προσαυξήσεως, τὰ προϊόντα καὶ τὰ παρακολουθήματα τοῦ κτήματος. Καὶ τὰ μὲν πρῶτα εἶναι τὰ ἀμέσως ἐκ τῶν κτημάτων διὰ τῆς βιομηχανίας παραγόμενα, ἢ ἐμμέσως ἀπολαμβανόμενα ὡς ἀμοιβὴ τῆς παραγωγικῆς ἐργασίας, τῆς γῆς καὶ τοῦ κεφαλαίου, εἴτε ἑδραίου εἴτε κυκλοφοροῦντος. Τὰ δὲ παρακολουθήματα εἶναι τὰ ἕνεκεν συσσωματώσεως ἢ συγενώσεως μᾶλλον ἢ ἧττον ἀχώριστα τοῦ κτήματος ἐξαρτήματα. Δυνάμει δὲ τῆς δευτέρας καθιεροῦται ἡ ἐλευθερία τῆς ἐργασίας, διὰ τῆς καταργήσεως οἱασδήποτε προσωπικῆς δουλείας καὶ τοῦ αὐθαιρέτου προσδιορισμοῦ τῶν ἡμερομισθίων, ἡ ἐλευθερία τῆς γῆς, διὰ τῆς ἀπαγορεύσεως τῶν καταπιστευμάτων καὶ οἱωνδήποτε ἄλλων προσκομμάτων εἰς τὴν ἐλευθέραν διάθεσιν καὶ μετάβασιν αὐτῆς, τέλος, ἡ ἐλευθερία τοῦ κεφαλαίου καὶ τῆς βιομηχανίας, διὰ τῆς καταργήσεως τῶν σωματείων, τῶν προνομίων, τῶν μονοπωλείων, τῶν διατιμήσεων, τῶν προϊόντων, τοῦ προσδιορισμοῦ τῶν τόκων καὶ τῶν ἀπαγορευτικῶν τελῶν. Συνέπεια δὲ τῆς γενικῆς ταύτης ἐλευθερίας εἶναι ὁ ἀνεμπόδιστος καὶ σύμφωνος πρὸς τὴν δικαιοσύνην συναγωνισμὸς τῶν προσπαθειῶν τῶν κεφαλαίων καὶ τῶν προϊόντων, ἡ ἐκ τούτου εὐγενὴς ἅμιλλα τῶν βιομηχάνων, ἡ μόνη παράγουσα τὴν ὑλικὴν τῶν ἐθνῶν εὐημερίαν. Καθὼς δὲ ὁ συναγωνισμὸς οὗτος καθιεροῦται ἐντὸς ἑκάστης κοινωνίας, διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους πρέπει νὰ ἐκταθῇ καὶ εἰς τὰς διεθνεῖς σχέσεις διὰ τῆς καθολικῆς ἐλευθερίας τῶν ἀνταλλαγῶν καὶ τοῦ ἐμπορίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ϛ'.

Περὶ τῶν διαμελισμάτων τῆς ἰδιοκτησίας

§ 325. Τὰ διαμελίσματα τῆς ἰδιοκτησίας εἶναι ἡ ἀποσύνθεσις τῆς ὁλικῆς αὐτῆς οὐσίας. Καὶ τὸ σύνολον τῆς οὐσίας αὐτῆς ἔχομεν ἐν τῷ ὁρισμῷ (§ 320), καθ' ὃν ἡ ἰδιοκτησία συνίσταται ἐκ τῆς χρήσεως καὶ διαθέσεως τοῦ ἀντικειμένου αὐτῆς. Καὶ ποτὲ μὲν ἀμφότεραι ὑπάρχουσιν ἄνευ ἀποσυνθέσεως εἰς πλείονα ὁμοῦ ἄτομα, ἅτινα λέγονται συνιδιοκτῆται ἢ συγκύριοι, ποτὲ δὲ ὁ μὲν ἔχει τὴν μίαν, ὁ δὲ τὴν ἑτέραν, καὶ ταῦτα ἢ διὰ συμφωνίας ἢ δι' αὐτοῦ τοῦ νόμου. Τῆς διαιρέσεως ταύτης δὲν εἶναι ἐπιδεκτικὸν τὸ πρῶτον εἶδος τῆς ἰδιοκτησίας, τὸ ἐκ τῆς ἐργασίας, καὶ τοῦτο ἕνεκεν τῆς ἀδιαιρέτου ταὐτότητος τῆς ἀνθρωπίνης ὑποστάσεως, ἐξ ἧς ἡ ἐργασία ἀποῤῥέει· ὁ δὲ ἀκύρως λεγόμενος καταμερισμὸς τῶν ἔργων εἶναι μᾶλλον ἡ ἐφ' ἑνὸς ἀντικειμένου συνένωσις πλειόνων ἐργασιῶν. Εἶναι δὲ διαιρετὰ τὰ δύο ἕτερα, ἡ ἀκίνητος καὶ ἡ κινητὴ ἰδιοκτησία. Καὶ ἡ μὲν διαίρεσις ἄνευ ἀποσυνθέσεως ὑπάρχει εἰς τὰς ἑταιρίας, εἰς τὴν μεταξὺ συζύγων κοινοκτημοσύνην, εἰς τὴν ἐπὶ δημοτικῶν ἢ δημοσίων ἢ ἐθνικῶν κτημάτων κυριότητα. Ἡ δὲ ἀποσύνθεσις τῶν στοιχείων τοῦ δικαιώματος τῆς ἰδιοκτησίας γίνεται διὰ τοῦ ἀποχωρισμοῦ καὶ τῆς εἰς διάφορα πρόσωπα ἀπονομῆς τῆς χρήσεως καὶ διαθέσεως, εἴτε ἐπὶ ἀκινήτων εἴτε ἐπὶ κινητῶν. Παραχωρεῖται μὲν ἡ χρῆσις καὶ διατηρεῖται ἡ διάθεσις διὰ τῆς οἰκήσεως, τῆς ἐπικαρπίας, τῶν δουλειῶν, τῆς ἀ-

γροληψίας, τῆς προσόδου, τῆς ἐμφυτεύσεως, τῆς ἐδαφονομῆς, τῆς μισθώσεως, τοῦ δανείου. Κοινὸς χαρακτὴρ τῶν διαιρέσεων τούτων εἶναι ὅτι ἄλλος ἔχει τὴν χρῆσιν, ἄλλος τὴν διάθεσιν, εἴτε ἐπὶ κινητῶν, εἴτε ἐπὶ ἀκινήτων, εἴτε ἐπ' ἀμφοτέρων, εἴτε ἐν ὅλῳ, εἴτε ἐν μέρει, ἐπὶ χρόνον μᾶλλον ἢ ἧττον μακρὸν καὶ ὑπὸ ποικίλους ὅρους καὶ συνδυασμούς. Γίνονται δὲ εἴτε πρὸς χρῆσιν εἴτε πρὸς ἀνάλωσιν εἴτε πρὸς παραγωγὴν, καὶ ἡ ἀντὶ τούτων ἀμοιβὴ διάφορα παράγει εἰσοδήματα καὶ διάφορα λαμβάνει ὀνόματα παρὰ τοῖς νομολόγοις. Παραχωρεῖται δὲ ἡ διάθεσις καὶ διατηρεῖται ἡ χρῆσις ἐπὶ ἐνεχύρων καὶ προνομίων καὶ ὑποθηκῶν, καθ' ἃ, καίτοι παραχωρῶν ἐπί τισιν ὅροις τὴν διάθεσιν, διατηρεῖ ὁ ἰδιοκτήτης τὴν κατοχὴν τοῦ πράγματος, πλὴν τοῦ ἐνεχύρου, ἐν ᾧ, καθὸ ἐπὶ κινητῶν συνομολογουμένῳ, ἡ ἐνδεχομένη διάθεσις, ἥτις παραχωρεῖται, προσαπαιτεῖ ἐξ ἀνάγκης καὶ τὴν κατοχὴν, καὶ ἐνίοτε τὴν χρῆσιν.

§ 326. Ἐκ τῶν διαφόρων τούτων ἀποσυνθέσεων διάφορα προέρχονται δικαιώματα, πραγματικὰ καὶ ταῦτα λεγόμενα, καὶ μετέχοντα τῆς φύσεως τοῦ δικαιώματος οὗ εἶναι κεχωρισμένα μέλη. Περὶ τούτων δὲ τὸ αὐτὸ ἔχει καθῆκον ὁ νομοθέτης, ὅπερ καὶ περὶ τῆς ἰδιοκτησίας· ὀφείλει, δηλαδὴ, νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν χρῆσιν, ἀφ' ἑνὸς, καὶ τὰ νόμιμα αὐτῆς προϊόντα, τὴν διάθεσιν, ἀφ' ἑτέρου, τὴν ἐλευθερίαν αὐτῆς καὶ τὰ νόμιμα αὐτῆς ἀποτελέσματα, περιστέλλων ἀμφοτέρας ἐντὸς τῶν νομίμων αὐτῶν ὁρίων, καὶ πάσας τὰς ἀμοιβαίας τοῦ τε διαθέτου καὶ τοῦ χρήστου ὑποχρεώσεις καὶ δικαιώματα ῥυθμίζων συμφώνως πρὸς τὴν δικαιοσύνην. Μεταξὺ δὲ τῶν περιπτώσεων, ἐν αἷς ὀφείλει ὁ νομοθέτης νὰ ἔχῃ

πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ καθῆκον τοῦτο, σημαντικωτάτη εἶναι ἐκείνη καθ' ἣν, διατηρουμένης τῆς χρήσεως, παραχωρεῖται ἡ διάθεσις τῶν ἀκινήτων πρὸς πληρωμὴν χρέους. Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ σύγκρουσις ἐγείρεται ἐναντίων δικαιωμάτων καὶ συμφερόντων, καὶ μυρία δύνανται νὰ προκύψωσιν ἐξ αὐτῆς ἰδιωτικὰ καὶ κοινωνικὰ ἀτοπήματα, καὶ πρὸς ἀποφυγὴν τούτων, διάφοροι ἐπενοήθησαν νομικοὶ τύποι, ὧν τὸ σύνολον ἀποτελεῖ τὸ ὑποθηκευτικὸν λεγόμενον σύστημα. Πρὸς ὀρθὸν τοῦ συςήματος τούτου ὀργανισμὸν ἀπαιτεῖται ἡ βεβαιότης περὶ τῆς ὑπάρξεως, ἀφ' ἑνὸς μὲν, αὐτῆς τῆς κυριότητος, ἀφ' ἑτέρου δὲ, πάντων τῶν ἐπὶ τοῦ κτήματος ἑτέρων δικαιωμάτων καὶ βαρῶν· ἡ βεβαιότης αὕτη ἀσφαλίζεται διὰ τῆς δημοσιότητος τῶν τε μεταβάσεων τῆς ἰδιοκτησίας καὶ παντὸς ἐπ' αὐτῆς δικαιώματος καὶ διὰ τῆς δημοσιότητος καὶ εἰδικότητος τῆς ὑποθήκης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Περὶ συναλλαγμάτων.

§ 327. Μέχρι τοῦδε ἐθεωρήσαμεν τὴν ἰδιοκτησίαν κατὰ τὴν ἀρχὴν, τὴν φύσιν, τὰ ἀντικείμενα, τὰ εἴδη καὶ τὰ διαμελίσματα αὐτῆς· καὶ μολονότι ἀπεδείξαμεν ὅτι εἶναι δικαίωμα ἀποκλειστικὸν καὶ διηνεκὲς, ὅτι ἐξ ἀνάγκης διαστέλλεται εἰς διάφορα εἴδη κατὰ τὰ διάφορα αὐτῆς ἀντικείμενα, καὶ ἐξ ἀνάγκης διαιρεῖται διὰ τῆς συγκυριότητος ἢ διὰ τῆς ἀποσυνθέσεως τῶν στοιχείων της, δὲν ἐξετάσαμεν τίνι τρόπῳ τὰ διάφορα εἴδη αὐτῆς ἀνταλλάσσονται πρὸς ἄλληλα,

τίνι τρόπῳ γίνεται ὁ διαμελισμός, τίνι τρόπῳ, ἕνεκα τοῦ διηνεκοῦς αὐτῆς, μεταβαίνει εἴτε μεταξὺ ζώντων εἴτε ἕνεκα θανάτου εἰς ἄλλους, ὥστε τρόπον τινὰ ὑπεθέσαμεν τὴν θεωρίαν τῶν συναλλαγμάτων καὶ τῶν κληρονομιῶν χωρὶς νὰ ἐκθέσωμεν αὐτήν, οὐδὲ τὴν θεωρίαν ταύτην ἠδυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν ἄνευ τῶν προηγουμένων. Εἶναι ἤδη καιρὸς νὰ ἐπιληφθῶμεν τῶν δύο τούτων ἀντικειμένων· καὶ πρῶτον περὶ τοῦ πρώτου.

§ 328. Ἡ Πλουτολογία καὶ ἐνταῦθα συνάπτεται πρὸς τὴν Φιλοσοφίαν τοῦ Δικαίου, διότι ἄλλως οὔτε ἡ κοινωνικὴ σημαντικότης τῶν συναλλαγμάτων, οὔτε ἡ φιλοσοφικὴ καὶ νομικὴ αὐτῶν φύσις ἀποκαλύπτεται, οὔτε οἱ ὅροι, οἱ τύποι, αἱ συνέπειαι καὶ τὰ εἴδη αὐτῶν ἐπιστημονικῶς διαγινώσκονται. Ἡ ὑπόστασις παντὸς συναλλάγματος εἶναι ἡ ἀνταλλαγή, φαινόμενον κοινωνικὸν οὐσιωδέστατον, διότι ἄνευ ἀνταλλαγῆς οὐδεμία παραγωγή, ἐπειδὴ λίαν σπανίως εἶναι εἷς μόνος καὶ γαιοκτήμων καὶ κεφαλαιοῦχος καὶ ἐργάτης· καὶ εἰ τοῦτο, πάλιν ὑποτίθεται κοινωνία καί τις ἀνταλλαγή. Ἡ παραγωγὴ ἡ διανομὴ καὶ ἡ ἀνάλωσις τοῦ πλούτου ὑποθέτουσιν ἀναρίθμητα συναλλάγματα. Τοῦτο ἀληθεύει καὶ ἐντὸς τῆς κοινωνίας καὶ μεταξὺ τῶν κοινωνιῶν πρὸς ἀλλήλας. Ἀνταλλάττομεν δὲ ὅ,τι ἔχομεν, ἐργασίαν ἢ πράγματα, καὶ ταῦτα κινητὰ ἢ ἀκίνητα, αὐτὰ, δηλαδή, τὰ εἴδη καὶ τὰ διαμελίσματα τῆς ἰδιοκτησίας, περὶ ὧν ἐπραγματεύθημεν. Ἐντεῦθεν πάντα τὰ εἴδη τῶν συναλλαγμάτων, ἀναγόμενα εἰς τὴν γνωστὴν ἐκείνην καὶ ἀκριβεστάτην διατύπωσιν τῶν Ρωμαίων νομολόγων, do ut des, facio ut facias, facio ut des, do ut facias. Καὶ αὕτη μὲν εἶναι, οὕτως εἰ-

πεῖν, ἡ ὕλη τῶν συναλλαγμάτων, διατυποῦνται δὲ κατὰ τὸν τύπον τοῦ δικαίου, δηλαδὴ, τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἐφαρμοζομένου εἰς τὴν κοινωνίαν. Καὶ τῳόντι, ἡ νομικὴ διατύπωσις τοῦ συναλλάγματος ἀνάγεται εἰς τὴν συμφωνίαν αὐτοῦ πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον. Οἱ οὐσιώδεις ὅροι παντὸς συναλλάγματος, τὸ θεμιτὸν αἴτιον, τὸ θετικὸν ἀντικείμενον, ἡ συναίνεσις καὶ ἡ ἱκανότης οὐδὲν ἕτερον εἶναι ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ἠθικῆς ἀρχῆς τοῦ δικαίου εἰς τὰς ἀνταλλαγάς. Καὶ τῳόντι, ἐὰν τὸ αἴτιον ἦναι ἀθέμιτον, ἡ συμφωνία ἀντιβαίνει πρὸς τὴν ἠθικότητα, εἶναι παράβασις καθηκόντων, συνενοχὴ ἀδικήματος καὶ οὐχὶ νόμιμον συνάλλαγμα. Ἄνευ δὲ τῆς θετικότητος τοῦ πράγματος, τὸ συνάλλαγμα εἶναι ἀνήθικος κερδοσκοπία. Ὡσαύτως ἡ συναίνεσις, δηλαδὴ, ἡ ἀμοιβαία συγκατάθεσις, ἡ εἰς τὸ αὐτὸ συνέλευσις καὶ συνένωσις δύο ἢ πλειόνων θελήσεων δὲν ἰσχύει εἰμὴ ὅταν ἦναι ἠθικὴ, καὶ πρὸς τοῦτο δύο ὅροι ἀπαιτοῦνται, ἐλευθερία καὶ λόγος, αὐτοὶ οἱ ὅροι τῆς ἠθικότητος. Καὶ πρὸς μὲν τὴν ἐλευθερίαν ἀντίκειται ἡ βία, πρὸς δὲ τὸν λόγον, ἡ πλάνη, ἥτις δύναται νὰ ἦναι ἀνεξάρτητος τῆς ἐνεργείας τῶν ἄλλων, καὶ ἡ ἀπάτη κατὰ συνέπειαν δολίων μηχανοῤῥαφημάτων. Ὁ δὲ ὑπὸ τῶν νομολόγων προστιθέμενος τέταρτος ὅρος, ἡ ἱκανότης, ἀνάγεται εἰς τὸν προηγούμενον, καθ' ὅσον εἶναι νομικὴ πρόληψις ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς λογικότητος τῶν συναλλασσόντων, στηριζομένη ἐπὶ τῆς παρατηρήσεως τῶν γενικῶν γεγονότων, ἤτοι, τῶν νόμων τῆς φύσεως. Οἱ δὲ διάφοροι τύποι τῶν συναλλαγμάτων, κατὰ τὴν διάφορον αὐτῶν φύσιν, οὐδὲν ἕτερον εἶναι ἡ ἐκδηλώσεις καὶ ἐξωτερικαὶ ἐγγυήσεις τῆς ὑπάρξεως τῶν ἐσωτερικῶν καὶ οὐσιω-

κῶν ὅρων. Τελευταῖον, αἱ νόμιμοι τῶν συναλλαγμάτων συνέπειαι, δηλαδὴ, τὰ ἐξ αὐτῶν ἀμοιβαῖα δικαιώματα καὶ ὑποχρεώσεις, καὶ τὰ εἴδη αὐτῶν ἀνάγονται εἰς τὰ διάφορα εἴδη καὶ διαμελίσματα τῆς ἰδιοκτησίας, καθὸ ἔλλογα αὐτῶν ἀποτελέσματα. Πᾶσα δὲ ἡ θεωρία τῶν συναλλαγμάτων ἐξέρχεται ἐκ τῆς θεωρίας τῆς παραγωγῆς ἀφ' ἑνὸς, καὶ ἐκ τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν ἀφ' ἑτέρου.

§ 329. Τὴν ἀλήθειαν ταύτην παραγνωρίσαντες οἱ πλεῖστοι τῶν νομολόγων, ἐπλανήθησαν περὶ τὴν ἀληθῆ φύσιν τῶν συναλλαγμάτων, καὶ τῶν λόγων οἵτινες ἐνστιγματικῶς ἐνίοτε ὑπηγόρευσαν τὰς περὶ αὐτῶν νομικὰς διατάξεις. Τοῦτο ἰδίως συνέβη περὶ τῶν μᾶλλον συνήθων καὶ ἀναγκαίων, οἷαι, ἡ ἀνταλλαγὴ καὶ ἡ πώλησις. Τρία δὲ πρὸ πάντων ὀφείλει νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν ὁ νομοθέτης, κανονίζων τὰ συναλλάγματα συμφώνως πρός τε τὰς ἀρχὰς τοῦ δικαίου καὶ τὰς ὑγιεῖς πλουτολογικὰς θεωρίας· α'. τὴν ἀποτελεσματικότητα τῶν ἐγγυήσεων ὑπὲρ τῆς ὑπάρξεως τῶν ἠθικῶν ὅρων τοῦ συναλλάγματος· β'. τὴν ἴσην προστασίαν τῆς τε ἀκινήτου καὶ κινητῆς περιουσίας, καὶ πρὸ πάντων τῆς κινητῆς, ἥτις πολὺ παρημελήθη, καί τοι οὐσιωδεστάτη καὶ ζωογονοῦσα καὶ αὐτὴν τὴν ἀκίνητον· γ'. τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ἐλευθέρας τῶν κτημάτων κυκλοφορίας. Καὶ κατὰ τὰ τρία ταῦτα ἀνάγκην ἔχουσι μεταρρυθμίσεως πᾶσαι αἱ νεώτεραι νομοθεσίαι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Περὶ κληρονομιῶν.

§ 330. Ἡ τῶν κληρονομιῶν θεωρία εἶναι, πλουτολογικῶς καὶ πολιτικῶς, πασῶν ἴσως τῶν ἐν τῷ ἰδιωτικῷ δικαίῳ ἡ σημαντικωτάτη, καθὸ καὶ ἐπὶ τῆς ὑλικῆς εὐημερίας καὶ ἐπὶ τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς διαπλάσεως τῶν λαῶν τὰ μέγιστα ἐπενεργοῦσα. Καὶ περὶ μὲν τῆς ἐνδιαθήκου κληρονομίας τρία ἐγείρονται ζητήματα· α'. ἐὰν ἡ μετὰ θάνατον διάθεσις τῆς περιουσίας ἦναι σύμφωνος πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς δικαιοσύνης· β'. ἐὰν τὸ δικαίωμα τοῦτο ἦναι ἀπόλυτον· γ'. πῶς πρέπει νὰ ἐξασκῆται, καὶ εἰς ποίους τύπους νὰ ὑποβάλληται.

§ 331. Καὶ περὶ μὲν τοῦ πρώτου διϊσχυρίσθησάν τινες ὅτι διὰ τοῦ θανάτου παύει πᾶν δικαίωμα, καὶ ὅτι παράλογον καὶ τυραννικὸν νὰ ἐκτείνηται ἡ ἐνέργεια τῆς θελήσεως καὶ πέραν τοῦ βίου. Ἀλλ' ἡ διαθήκη εἶναι πρᾶξις ζῶντος, ἧς ἡ ἐκτέλεσις ἀναβάλλεται μέχρι τῆς ἀποβιώσεως. Ἡ δὲ διατιθεμένη ἰδιοκτησία εἶναι φύσει διηνεκής, καὶ ἐὰν ἡ ἐλευθερία εἶναι ἡ ἀρχὴ καὶ ὁ πρώτιστος τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς ὅρος, ἕπεται ὅτι, καθὼς ὁ ἰδιοκτήτης εἶναι ἐλεύθερος ν' ἀνταλλάξῃ, νὰ καταστρέψῃ ἢ νὰ δωρήσῃ τὸ ἴδιον κτῆμα, ὡσαύτως καὶ νὰ διαθέσῃ αὐτό, ἀναβάλλων τὴν ἐκτέλεσιν τῆς διαθέσεως μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ. Παρὰ δὲ τοὺς ἀναγομένους εἰς τὰ οἰκογενειακὰ καθήκοντα ἠθικοὺς λόγους, ὑπάρχουσι καὶ ἕτεροι κοινωνικοί, πρὸς αὐτὸ τὸ συμφέρον τῆς κοινωνίας ἀπαιτοῦντες τὴν ἐλευθέραν διά-

θεσιν τῆς ἰδιοκτησίας, οὓς περιττὸν ν᾽ ἀναπτύξωμεν. Ἐπὶ τέλους, αὐτὴ ἡ διάθεσις εἶναι, ὡς εἴπομεν προλαβόντως, ἓν τῶν δύο συστατικῶν στοιχείων τοῦ δικαιώματος τούτου, ἄρα ὁ εἴς τινα χρόνον περιορισμὸς αὐτῆς εἶναι παράβασις αὐτοῦ τοῦ δικαιώματος. Ἀλλ᾽ ὡς πρὸς τὸ β΄. ζήτημα, οὔτε τοῦτο οὔτε οὐδὲν ἕτερον δικαίωμα εἶναι ἀπόλυτον καὶ ἀπεριόριστον. Καὶ ζῶντος τοῦ ἰδιοκτήτου, εἴδομεν ὅτι ἡ ἰδιοκτησία ὑπόκειται εἰς ὅρους καὶ περιορισμοὺς καὶ ἐξαιρέσεις, καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀπόκτησιν καὶ ὕπαρξιν, καὶ ὡς πρὸς τὴν διάθεσιν καὶ χρῆσιν καὶ μετάβασιν αὐτῆς (§ 320)· ἄρα καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ διαθέτειν μετὰ θάνατον δὲν δύναται νὰ ἦναι ἀπόλυτον καὶ ἀπεριόριστον. Ὅροι δὲ τῆς διαθήκης ἐπίσης, ὡς καὶ τοῦ συναλλάγματος, εἶναι τὸ θεμιτὸν αἴτιον, καὶ ἡ θετικότης τοῦ πράγματος, καὶ ἡ ἐλευθέρα καὶ ἔλλογος θέλησις, καὶ ἡ ἱκανότης, καὶ οἱ ἐγγυόμενοι πάντας τοὺς ὅρους τούτους ἐξωτερικοὶ τύποι. Ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὰ πρόσωπα, ὑπὲρ ὧν ἡ διάθεσις, ἐπιβάλλουσιν οἱ θετικοὶ νόμοι ὅρους, τοὺς ὁποίους δικαιολογεῖ ἡ φιλοσοφικὴ τοῦ δικαίου θεωρία. Ὑπέρ τινων ἠθικῶν προσώπων ἀπαγορεύεται λ. χ. ἡ διάθεσις ἢ ὑποβάλλεται εἰς τὴν ἀνάγκην προηγουμένης ἀδείας, καὶ τοῦτο ἵνα μὴ ἐντὸς τοῦ κράτους ἐγερθῶσι στοιχεῖα ἐπικίνδυνα πρὸς τὴν τακτικὴν πορείαν τῆς πολιτείας. Ἐκτὸς δὲ τούτων, δὲν δύναται νὰ ἦναι ἀπολύτως ἐλευθέρα ἡ διάθεσις πρὸς πάντας τοὺς ἄλλους· οἱ υἱοὶ καὶ ἔγγονοι ἔχουσι τρόπον τινὰ δικαίωμα συγκυριότητος ἐπὶ τῆς πατρικῆς ἰδιοκτησίας, διότι τὸ συμφέρον τῆς οἰκογενείας, καὶ πρὸ πάντων τῶν τέκνων, καὶ τὰ πρὸς ταῦτα καθήκοντα εἶναι εἷς τῶν λό-

γων δι' οὓς ἀναγνωρίζεται ἡ ἰδιοκτησία ἀποκλειστικὴ καὶ διηνεκής. Συνᾴδει δὲ πρὸς αὐτὰ ταῦτα τὰ συμφέροντα καὶ καθήκοντα νὰ ἔχῃ ὁ πατὴρ μέρος τῆς περιουσίας αὐτοῦ ἐλευθέρως διαθέσιμον, καὶ νὰ ἐπιτρέπηται εἰς αὐτὸν, κατά τινας ῥητὰς καὶ σπανίας περιπτώσεις, ἡ ἀποκλήρωσις. Περὶ δὲ τῆς μεταξὺ ἀῤῥένων καὶ θηλέων διαστολῆς, ἀναντίῤῥητον ὅτι, κατὰ τὰς καθαρὰς τοῦ δικαίου ἀρχὰς, οὐδεμία διαφορὰ πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ἕνεκεν τοῦ φύλου ὡς πρὸς τὰ ἐπὶ τῆς πατρικῆς κληρονομίας δικαιώματα τῶν τέκνων, ἀλλὰ λόγοι κοινωνικοὶ καὶ πολιτικοὶ δύνανται ἐνίοτε νὰ δικαιολογήσωσι προτίμησίν τινα ὑπὲρ τῶν ἀῤῥένων, χωρὶς νὰ ἐγκαταλειφθῶσι διὰ τοῦτο ἀπροστάτευτα τὰ συμφέροντα τῶν θηλέων. Περὶ δὲ τῶν ὅρων, οὓς δύναται νὰ ἐπιβάλῃ ὁ διαθέτης εἰς τὰς ἰδίας διατάξεις, φανερὸν ὅτι οἱ ὅροι οὗτοι δὲν πρέπει νὰ ἀντιβαίνωσιν οὔτε πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς ἠθικῆς οὔτε πρὸς τὸ ὀρθῶς νοούμενον συμφέρον τῆς κοινωνίας. Ἀμφότερα δὲ ἀπαιτοῦσι τὴν πλήρη ἐλευθερίαν τῆς ἰδιοκτησίας, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀθέμιτος παρίσταται κατὰ γενικὴν ἀρχὴν οἱοσδήποτε περιορισμὸς εἰς τὴν ἐλευθέραν διάθεσιν τῶν κτημάτων. Τελευταῖον, ἡ ἐπισημότης τῶν τύπων, καθὸ ἐξωτερικὴ δήλωσις καὶ ἀπόδειξις καὶ ἐγγύησις τῶν ἐσωτερικῶν ὅρων, εἶναι ἐπὶ διαθήκης μᾶλλον ἀναγκαία ἢ ἐπὶ συναλλαγμάτων διά τε τὴν φύσιν καὶ τὴν σημαντικότητα τῆς πράξεως ταύτης καὶ διὰ τὸν χρόνον καθ' ὃν ἐκτελεῖται. Μὴ ὑπαρχούσης δὲ διαθήκης, ἀπομένει νὰ ἐξετάσωμεν τί ὑπαγορεύει τὸ δίκαιον περὶ ἀδιαθέτου κληρονομίας.

§ 332. Ἡ κληρονομία αὕτη δὲν δύναται νὰ ἐγκα-

ταλειφθῇ εἰς τὸν τυχόντα, καὶ μολονότι τινὲς τῶν κοινωνιστῶν ὑποστηρίζουσι τὴν δήμευσιν ἢ πάντοτε ἢ τοὐλάχιστον ὅταν δὲν ὑπάρχωσι κατιόντες, οὐχ ἧττον καὶ ἡ ἀνθρώπινος φύσις καὶ τῶν κτημάτων ὁ προορισμὸς καὶ τὸ κοινωνικὸν συμφέρον ἀπαιτοῦσι τὴν εἰς τοὺς συγγενεῖς ἀπονομὴν τῆς περιουσίας κατὰ τὸν σχετικὸν βαθμὸν τῆς συγγενείας. Καὶ τῳόντι, ἐὰν ἡ κληρονομία εἶναι δῶρον, φυσικώτερον καὶ ἠθικώτερον εἶναι νὰ γίνῃ τὸ δῶρον τοῦτο πρὸς τοὺς οἰκείους μᾶλλον ἢ πρὸς τοὺς ξένους· ὁ δὲ προορισμὸς τῶν κτημάτων, καὶ εἷς τῶν λόγων δι' οὓς ἡ ἰδιοκτησία ἀναγνωρίζεται ὡς δικαίωμα διηνεκὲς, εἶναι αὐτὸ τὸ συμφέρον τῆς οἰκογενείας· τελευταῖον, καὶ τὸ κοινωνικὸν συμφέρον ἐπικυροῖ τοιαύτην ἀπαίτησιν, διότι ἡ καλλιέργεια τῶν κτημάτων αὐξάνει ἀναλόγως πρὸς τὴν βεβαιότητα τῆς ἐξ αὐτῶν ὠφελείας τῶν τέκνων καὶ συγγενῶν τοῦ ἰδιοκτήτου. Ὅμως ἡ ὠφέλεια αὕτη δὲν δύναται νὰ ἐπεκταθῇ ἀπεριορίστως μέχρι τοῦ ἀπωτάτου βαθμοῦ τῆς συγγενείας, ἀλλὰ μέχρις οὗ δὲν διαλύωνται αἱ οἰκογενειακαὶ σχέσεις καὶ δὲν ἐκλείπωσιν αἱ ἔλλογοι προσδοκίαι, διότι τότε ἡ κληρονομία ἤθελεν εἶσθαι μᾶλλον δῶρον τῆς τύχης ἢ αὐστηρὰ συνέπεια τοῦ δικαίου, καὶ προτιμητέα τότε ἡ ὑπὲρ τῆς κοινότητος διάθεσις τῆς περιουσίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Περὶ παραγραφῆς.

§ 333. Παρὰ τὰ συναλλάγματα, τὴν διαθήκην καὶ τὴν ἀδιάθετον κληρονομίαν, ἡ ἰδοκτησία μεταβαίνει,

κατά τινας σπανίας περιπτώσεις αὐθαιρέτως, δι' ἁπλῆ κατοχῆς, παρατεινομένης ἐπὶ χρόνον μᾶλλον ἢ ἧττο μακρόν. Ἡ δὲ μακρὰ, δημοσία καὶ ἀναμφισβήτητος κα τοχὴ ἐπὶ λόγῳ κυριότητος, καὶ ἡ πολυετὴς ἐπὶ τοῦ κτή ματος ἐργασία ἐντυποῦσιν ἐπ' αὐτοῦ τὴν σφραγῖδ τῆς προσωπικότητος, τὴν δικαιολογοῦσαν καὶ τὴν οἰ κειοποίησιν τῶν ἀδεσπότων κτημάτων, καὶ γεννῶσα αὐτὸ τὸ δικαίωμα τῆς ἰδιοκτησίας. Καὶ μολονότι ἡ ἔλλειψις τοῦ δικαιώματος τούτου ἀντιτάσσεται εἰς τὴ νομιμοποίησιν τῆς κατοχῆς, οὐχ ἧττον ἡ ἕνεκα το μακροῦ χρόνου δυσκολία, καὶ ἐνίοτε τὸ ἀδύνατον τῆ ἐπαληθεύσεως αὐτοῦ, ἡ εὔλογος ὑποτιθεμένη παραί τησις ἢ σιωπηλὴ συναίνεσις τοῦ δικαιούχου, καὶ τὰ μεγάλα ἄτοπα τῆς διεκδικήσεως ἕνεκα τῶν ἐν τῷ μεταξὺ διαγενομένων πράξεων καὶ κεκτημένων δικαιωμάτων, ταῦτα πάντα ὑπαγορεύουσι τὴν καθιέρωσιν τῆς παραγραφῆς ὡς νομίμου μέσου ἀποκτήσεως δικαιωμάτων, ἢ ἀπαλλαγῆς ὑποχρεώσεων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ Ἐμπορικοῦ Δικαίου.

§ 334. Ἐξαιρετικὸς κλάδος τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου, τὸ ἐμπορικὸν, περὶ τὰ αὐτὰ στρέφεται ἀντικείμενα, περὶ ἃ καὶ τὸ ἀστυκὸν, δηλαδὴ, περὶ τὰ πρόσωπα, τὰ δικαιώματα, τὰς ὑποχρεώσεις αὐτῶν, καὶ περὶ τὰ πράγματα, τὴν ἰδιοκτησίαν, τὰ εἴδη αὐτῆς καὶ τὰ διαμελίσματα, καὶ τὰς δι' ἰδιαιτέρων συναλλαγμάτων ποικίλας αὐτῶν μεταβάσεις. Καὶ τὰ μὲν πρόσωπα δὲν

θεωροῦνται ἁπλῶς καθὸ σύζυγοι ἢ γονεῖς ἢ τέκνα; καθὸ ἀστοὶ ἢ ξένοι, καθὸ ἐνήλικες ἢ ἀνήλικες, αὐτεξούσιοι ἢ μὴ, ἀλλ' ὑπὸ τὴν ὄψιν τῶν ἰδιαιτέρων σχέσεων, ἃς συνάπτουσι διὰ τοῦ ἐμπορίου. Ὡσαύτως καὶ τὰ ἐπὶ τῶν πραγμάτων δικαιώματα, περὶ ὧν ἐπραγματεύθημεν ἄχρι τοῦδε, ὑπὸ τὴν αὐτὴν ὄψιν θεωρούμενα, ὑποβάλλονται εἰς ἐξαιρετικὰς διατάξεις συνιστώσας τὸν ἰδιαίτερον τοῦτον κλάδον τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου. Ἡ δὲ ἐξαίρεσις αὕτη δικαιολογεῖται καὶ δι' ἱστορικῶν λόγων καὶ δι' αὐτῆς τῆς φύσεως τοῦ ἀντικειμένου. Καὶ ἡ μὲν ἱστορικὴ ἀνάπτυξις τοῦ ἐμπορίου αὐθορμήτως παρήγαγεν ἰδιαίτερα ἔθιμα, ὑπ' αὐτῆς τῆς ἀνάγκης τῶν πραγμάτων ὑπαγορευθέντα, ἅτινα περιεβλήθησαν ἀκολούθως τὸ κῦρος τοῦ θετικοῦ νόμου. Τὴν δὲ φύσιν τοῦ ἀντικειμένου τοῦ ἐμπορικοῦ δικαίου νοοῦμεν σαφῶς, ἅμα σκεφθῶμεν, ὅτι ἡ ἐμπορία ἄλλην ἔχει ἐν τῇ πλουτολογίᾳ καὶ ἄλλην ἐν τῷ ἐμπορικῷ δικαίῳ σημασίαν. Καὶ κατὰ μὲν τὴν ἐπιστήμην τοῦ κοινωνικοῦ πλούτου, εἶναι εἶδος βιομηχανίας, δι' οὗ κυκλοφοροῦσιν, ἀνταλλασσόμενα πρὸς ἄλληλα, τὰ εἴτε τῆς φύσεως εἴτε τῆς τέχνης προϊόντα· κατὰ δὲ τὸ ἐμπορικὸν δίκαιον, περιλαμβάνει οὐ μόνον τοῦτο ἀλλὰ καὶ τὴν χειροτεχνίαν καὶ τὴν μεταγωγικὴν, καὶ, πλὴν τῆς γεωργίας, πᾶσαν σχεδὸν βιομηχανίαν. Ὥστε οὐσιωδῶς ἡ ἐμπορικὴ νομοθεσία κανονίζει τὸ κεφάλαιον, τὴν μόρφωσιν, ἀνάπτυξιν, μετασχημάτισιν καὶ μετάβασιν αὐτοῦ, ἐν ᾧ ἡ ἀστυκὴ ἀφορᾷ μᾶλλον εἰς τὰ ἀκίνητα, τὴν γῆν καὶ τὰ κινητὰ καθ' ὅσον σχετίζονται πρὸς αὐτὴν, καὶ μᾶλλον καθὸ ἀναλώσιμα ἢ καθὸ μέσα παραγωγῆς, δηλαδὴ, καθὸ κεφάλαια. Ἐντεῦθεν ἐξ ἀνάγκης διάφοροι ἀρχαὶ, ἃς

συνέλαβον καὶ ἐφήρμοσαν ἐνστιγματικῶς οἵ τε ἔμποροι καὶ ἄλλοι βιομήχανοι, πρὶν ἢ μεταβληθῶσιν εἰς νομοθετικὰς διατάξεις. Τὸ κεφάλαιον ἀπαιτεῖ εὐκολωτέραν καὶ ταχυτέραν μετάβασιν, ἁπλουστέρους τύπους, μείζονα ἑπομένως ἀγαθοπιστίαν, αὐστηροτέρας ἐγγυήσεις, βραχύτητα προθεσμιῶν, εἰδικὰς γνώσεις καὶ εἰδικὴν ὡς ἐκ τούτων δικαιοδοσίαν. Τοιουτοτρόπως δικαιολογοῦνται αἱ περὶ τῶν προσώπων καὶ τῶν πραγμάτων ἰδιαίτεραι ἀρχαὶ τοῦ ἐμπορικοῦ νόμου, οὗ ἡ θεωρία συμπληροῖ τὴν περὶ ἰδιωτικοῦ δικαίου πραγματείαν, ἢ τὸ πρῶτον μέρος τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου.

ΤΜΗΜΑ ΔΕΥΤΕΡΟΝ.

Δημόσιον Δίκαιον.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.

Περὶ τοῦ ἀντικειμένου τοῦ δημοσίου δικαίου καὶ τῶν ἐσωτερικῶν αὐτοῦ διαιρέσεων.

§ 335. Διαστέλλεται τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου τὸ δημόσιον, καθ' ὅσον ἐκεῖνο μὲν ἀφορᾷ εἰς τὰς πρὸς ἄλληλα ἐνδίκους σχέσεις τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας, τοῦτο δὲ, εἰς τὰς σχέσεις αὐτῶν πρὸς τὴν κοινωνίαν καὶ τὴν πολιτείαν (§ 309). Εἶναι ἄρα ἀντικείμενον τοῦ δημοσίου δικαίου ἡ πολιτικὴ σύστασις τῆς κοινωνίας, ἡ μόρφωσις τοῦ κράτους. Τὸ δὲ κράτος εἶναι ἡ ἠθικὴ καὶ λογικὴ ἑνότης τῆς κοινωνίας, αὐτὴ ἡ κοινωνία ἑνοποιουμένη, ἔχουσα συνείδησιν ἑαυτῆς, τοῦ εἰς ὃν ὑπόκειται νόμου καὶ τοῦ ἰδίου προορισμοῦ, καὶ ἐνεργοῦσα, ὡς τὸ ἄτομον, πρὸς πραγματοποίησιν αὐτοῦ, διότι πᾶν τὸ ἐν τοῖς μέρεσι, καὶ ἐν τῷ ὅλῳ ἐξ ἀνάγκης ὑπάρχει. Εἶναι ἄρα τὸ κράτος ἠθικὸν καὶ πολιτικὸν πρόσωπον, ὀφεῖλον νὰ ἔχῃ ἔλλογον βουλὴν καὶ πρᾶξιν. Ἀλλ' αὗται ἀπαιτοῦσιν ὄργανα πρὸς ἐξωτερίκευσιν αὐτῶν, καὶ ταῦτα εἶναι αἱ δημόσιαι λεγόμεναι ἀρχαί· ἡ νομοθετική, ἡ ἐκτελεστικὴ καὶ ἡ δικαστική· ὥστε κατὰ τοῦτο

ἡ θεωρία τοῦ δημοσίου δικαίου εἶναι ἡ θεωρία τοῦ κρά-τους, τῶν ἀρχῶν αὐτοῦ, τῆς ἐνεργείας, τῶν δικαιω-μάτων καὶ καθηκόντων αὐτῶν.

§ 336. Ἀλλὰ, καθὸ ἠθικὸν καὶ ἔλλογον πρόσω-πον, τὸ κράτος καὶ αἱ ἀρχαὶ αὐτοῦ πρέπει νὰ ὑπάρ-χωσι πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ δικαίου καὶ τῆς δι-καιοσύνης, ἥτις εἶναι, καθ' ἃ ἐπανειλημμένως εἴπο-μεν, τὸ σέβας τῆς ἐλευθερίας καὶ τῶν ἀναγκαίων αὐ-τῆς ἀναπτύξεων, ὅ ἐστι, τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων. Ὥστε τὸ κράτος πρέπει νὰ ὑπάρχῃ πρὸς ἐγγύησιν καὶ ἀσφάλισιν τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων. Ἐκ τούτων δὲ εἴδομεν ὅσα πηγάζουσιν ἐκ τῶν ἐν τῇ κοινωνίᾳ πρώ-των προσωπικῶν σχέσεων, καὶ ἐκ τῆς ἐπὶ τῶν ἐξω-τερικῶν ἀντικειμένων νομίμου ἐνεργείας. Ἀλλὰ παρὰ ταῦτα, κυρίως ἀστυκὰ λεγόμενα, περὶ ὧν ἄχρι τοῦδε ἐπραγματεύθημεν, καὶ ἕτερα ὑπάρχουσι, κυρίως πο-λιτικὰ ἢ πολιτευματικὰ καλούμενα, ἅτινα ἐξ ἴσου ὀ-φείλει νὰ ἐγγυηθῇ τὸ κράτος, καὶ δι' ὧν ἡ θεωρία τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου συνάπτεται πρὸς τὴν τοῦ δημοσίου. Ἵνα δὲ εὕρωμεν ταῦτα, ἀρκεῖ νὰ ῥίψωμεν ἓν βλέμμα ἐπὶ τῶν στοιχείων τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἐξ ἧς ὁ προορισμὸς, οὗ τὴν ἐκπλήρωσιν ἐπιβάλλει ὁ ἠθικὸς νό-μος. Ταῦτα δὲ εἶναι πνεῦμα ὑπὸ σώματος ὑπηρετούμε-νον· καὶ ἐν τῷ πνεύματι, νοοῦντι καὶ πράττοντι, δύο οὐσιώδη ἔχομεν στοιχεῖα, τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὸν λό-γον, εἰς ἃ ἀνάγεται καὶ αὐτὸς ὁ ὁρισμὸς τῆς ψυχῆς καὶ πᾶσα νόησις καὶ πᾶσα πρᾶξις. Διὰ τοῦτο τὸ πρὸς τοὺς ἄλλους πρῶτον καθῆκον εἶναι τὸ σέβας τῆς ἐλλόγου ταύτης ἐλευθερίας καὶ τῶν ἀναγκαίων αὐτῆς ἀναπτύ-ξεων, αἵτινες διὰ τοῦτο εἶναι καὶ δικαιώματα· αἱ δὲ ἐν

τῷ προηγουμένῳ Τμήματι ἐκτεθεῖσαι ἀναπτύξεις ἀνάγονται εἴς τινας ἐνδίκους σχέσεις τῶν προσώπων πρὸς σύστασιν κοινωνίας καὶ πρὸς ἀπόκτησιν καὶ ἀσφάλειαν τῆς ἰδιοκτησίας, ἐξ ὧν ἡ ἀστυκὴ λεγομένη ἐλευθερία, πρώτη βάσις τῆς κοινωνίας καὶ τῆς πολιτείας. Ἀλλ' ἡ ἐλευθερία ἔχει καὶ ἄλλας ἀναπτύξεις. Ἡ ἰδιοκτησία δὲν ἀπαιτεῖται μόνον πρὸς συντήρησιν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ σώματος, ἀλλ' ἵνα διὰ τῆς ὑλικῆς ὑπάρξεως εὐκολυνθῇ ἡ νοητικὴ ἀνάπτυξις καὶ ἡ ἠθικὴ τελειοποίησις, διότι τότε μόνον πληροῦται ὁ ἀληθὴς τοῦ ἀνθρώπου προορισμός, καὶ ἐκτελεῖται ὁ νόμος του. Ἑπομένως, παρὰ τὴν ἀστυκὴν ἐλευθερίαν, καὶ ἄλλαι πρέπει νὰ ὑπάρχωσι καὶ ν' ἀσφαλίζωνται, αἱ πολιτικαί, πολιτικὰ παράγουσαι δικαιώματα, δι' ὧν ἐλλόγως γίνεται ἡ ἀπὸ τοῦ ἰδιωτικοῦ εἰς τὸ δημόσιον δίκαιον μετάβασις. Εἶναι δὲ αὗται ἡ προσωπικὴ ἢ ἀτομικὴ λεγομένη, ἡ ἐλευθερία τοῦ πνεύματος, τοῦ λόγου, τῆς ἐκφράσεως καὶ δημοσιεύσεως τῶν ἐννοιῶν καὶ αἰσθημάτων, ἡ ἐλευθερία τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως, καὶ τέλος ἡ ἐλευθερία τοῦ μετέχειν τῆς συστάσεως καὶ ἐνεργείας τῆς πολιτείας ἢ τῶν τοῦ κράτους ἀρχῶν, ἡ κατ' ἐξοχὴν πολιτικὴ καλουμένη. Ἐὰν δὲ σκοπὸς τοῦ κράτους πρέπει νὰ ἦναι ἡ πραγματοποίησις τοῦ δικαίου ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ διὰ τῆς κοινωνίας, ἡ ἐγγύησις τῆς δικαιοσύνης, τουτέστιν, ἡ προστασία τῆς ἐλευθερίας καὶ τῶν ἐκ τῆς διαφόρου καὶ προοδευτικῆς αὐτῆς ἀναπτύξεως γεννωμένων δικαιωμάτων, ἕπεται ὅτι πρὸ τῆς συστάσεως καὶ ἐνεργείας τῶν τοῦ κράτους ἀρχῶν, τὰς ἐλευθερίας ταύτας ἔχομεν νὰ μελετήσωμεν κατὰ τὴν λογικὴν αὐτῶν γένεσιν καὶ ἀνάπτυξιν, καὶ πρὸ τῶν ἄλλων, τὴν προσωπικήν, ἣν αἱ

ἄλλαι πᾶσαι ὑποθέτουσιν. Ἂς παρατηρήσωμεν δ
καὶ πάλιν τὴν ἑνότητα τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος κα
τῆς περὶ αὐτοῦ ἐπιστήμης. Ἡ ἐλευθερία καὶ ὁ λόγος
τὰ δύο αὐτοῦ στοιχεῖα, παράγουσι καὶ ῥυθμίζουσι τὴ
νόησιν, καὶ ταῦτα ἐξωτερικευόμενα ἐν τῷ κοινωνικ
καὶ πολιτικῷ κόσμῳ, παράγουσι τὰ καθήκοντα καὶ τ
δικαιώματα, δηλαδὴ, ὅλην τὴν θεωρίαν τῆς Ἠθικῆς κα
τοῦ Δικαίου. Ἐξ αὐτῶν δὲ τούτων ἐξέρχεται, ὡς θέ-
λομεν ἰδεῖ, καὶ ὁ ἱστορικὸς κόσμος, ὃν μελετᾷ ἡ Φιλο-
σοφία τῆς Ἱστορίας. Ὥστε ἅπασα ἡ Ἀγαθολογία, ἡ
θεωρία τῆς πράξεως, οὐδὲν ἕτερον εἶναι ἢ πόρισμα τῆ
θεωρίας τῆς νοήσεως, καὶ ἐκ τῶν δύο τούτων θεωριῶν συν-
ίσταται, κατὰ τὸν ἡμέτερον ὁρισμὸν, ὅλη ἡ Φιλοσοφία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α′.

Περὶ προσωπικῆς ἐλευθερίας.

§ 337. Ἡ προσωπικὴ ἢ ἀτομικὴ λεγομένη ἐλευθερία δὲν εἶναι ἡ τοῦ ὅλου προσώπου ἐλευθερία, πάντων, δηλαδὴ, τῶν νοητικῶν καὶ ἠθικῶν αὐτοῦ δυνάμεων, ἀλλὰ μᾶλλον ἡ ἐξωτερικὴ τοῦ ἀνθρώπου ἐλευθερία, ἡ τοῦ σώματος αὐτοῦ, τῆς κινήσεως καὶ ἀπὸ τόπου εἰς τόπον μεταβάσεως, διὸ καὶ σωματικὴ ὑπό τινων ὀνομάζεται. Ἀντίκειται δὲ πρὸς αὐτὴν ἡ κάθειρξις, ἡ φυλάκισις, ἡ κράτησις, ἡ ἐκτόπισις, ἡ ἐξορία, ἡ παραβίασις τοῦ οἰκιακοῦ ἀσύλου, αἵτινες εἶναι διάφοροι βαθμοὶ δουλείας. Πόσον δὲ εἶναι ἡ ἐλευθερία αὕτη σημαντικὴ περιττὸν ν' ἀποδείξωμεν. Ἡ προσωπικὴ ἐλευθερία μετὰ τοῦ ἀπαραβιάστου τῆς ἰδιοκτησίας συνιστῶσι τὴν ἀτομικὴν

κείνην ἀσφάλειαν, ἥτις εἶναι ἡ πρώτη βάσις καὶ τὸ πρῶτον καθῆκον οἱασδήποτε κυβερνήσεως. Ἀλλ' ὅσῳ πολύτιμος καὶ ἂν ἦναι ἡ ἐλευθερία αὕτη, δὲν εἶναι ὅμως ἀπόλυτος. Ὡς ἡ ἰδιοκτησία, ὑπόκειται καὶ αὕτη, ὅταν δι' αὐτῆς προσβάλλωνται τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων, εἴς τινας περιορισμούς, τοὺς ὁποίους ἐπιβάλλει αὐτὴ ἡ δικαιοσύνη, ἐξ ἧς ἀποῤῥέει. Καί τινες μὲν τῶν περιορισμῶν τούτων εἶναι προφανεῖς, καὶ οὐδεμιᾶς χρήζουσιν ἀποδείξεως· τοιοῦτοι οἱ ἐπιβαλλόμενοι εἰς τοὺς παράφρονας, οἱ ἕνεκεν τῆς πολιτικῆς ἢ στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας, αἱ ὑγειονομικαὶ προφυλάξεις, καὶ ἐν γένει, οἱ ὑπὸ τῆς κοινῆς ἀσφαλείας δικαιολογούμενοι. Ἄλλοι δὲ ἐπιδέχονται συζήτησιν εἴτε ὡς πρὸς τὴν νομιμότητα εἴτε ὡς πρὸς τὸν βαθμὸν καὶ τὴν διάρκειαν αὐτῶν. Τοιαύτη εἶναι ἡ ἕνεκεν χρηματικῆς ὀφειλῆς ἀστυκὴ λεγομένη κράτησις, διότι ἢ ἔχει ὁ ὀφειλέτης κτήματα, καὶ τότε δύναται ἐπ' αὐτῶν νὰ ἐξασκήσῃ τὰ δικαιώματα αὐτοῦ ὁ πιστωτής, ἢ δὲν ἔχει, καὶ τότε πρὸς τί ἡ κράτησις; Ἐὰν δὲ ἐπιβληθῇ ἐργασία, τότε ἡ κράτησις μεταβάλλεται εἰς δουλείαν καὶ τιμωρίαν. Ὥστε ἀπέναντι τῆς καθαρᾶς θεωρίας δὲν δικαιολογεῖται εἰμὴ ὡς μέσον καταναγκαστικὸν πρὸς ἀνακάλυψιν ὑποκεκρυμμένης περιουσίας. Ἡ δὲ ποινικὴ προφυλάκισις φανερὸν ὅτι καὶ αὕτη πρέπει νὰ ἦναι λίαν περιωρισμένη, καὶ μόνον ἐν περιπτώσει προφανοῦς κινδύνου καὶ ἀπολύτου ἀνάγκης νὰ ἐπιβάλληται, ἄλλως ἡ χρηματικὴ ἐγγύησις ἀρκεῖ. Ὡσαύτως, ἡ κατ' οἶκον ἔρευνα δὲν πρέπει νὰ ἐπιτρέπηται εἰμὴ ἐπὶ ῥητῇ κατηγορίᾳ καὶ ἀφεύκτῳ ἀνάγκῃ. Τελευταῖον, ἡ πρὸς τιμωρίαν ἐπιβαλλομένη εἱρκτὴ προϋποθέτει τὸ νόμιμον τῆς τιμωρίας,

περὶ οὗ ἐν τοῖς ἑπομένοις, καὶ δὲν δικαιολογεῖται εἰμὴ διὰ τοῦ προφανοῦς κινδύνου, διὰ τοῦ ἀνεπαρκοῦς τῶν ἄλλων ποινῶν καὶ διὰ τῆς ἠθικῆς τοῦ καταδίκου ἀνορθώσεως, διότι, ὡς θέλομεν ἰδεῖ ἐν οἰκείῳ τόπῳ, ἡ κοινωνικὴ δικαιοσύνη δὲν χορηγεῖ μόνον τὸ δικαίωμα τῆς τιμωρίας, ἀλλ' ἐπιβάλλει καὶ τὸ καθῆκον τῆς ἠθικοποιήσεως τῶν ἀναγνωρισθέντων ἐνόχων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Περὶ τῆς ἐλευθερίας τοῦ πνεύματος.

§ 338. Ἡ προσωπικὴ ἐλευθερία εἶναι ἡ *ἐλευθερία* τοῦ σώματος, ἀλλὰ παρὰ ταύτην ὑπάρχει καὶ ἡ τοῦ πνεύματος, τῆς διανοίας καὶ τῆς ἐκφράσεως. Τὸ δὲ πνεῦμα εἶναι φύσει ἐλεύθερον, ἀδούλωτον, ἀτυράννητον καὶ ἀκατάβλητον. Ὡσαύτως, ἡ ἔκφρασις ἥ τε διὰ τοῦ προφορικοῦ καὶ ἡ διὰ τοῦ ὁπωσδήποτε γραφομένου λόγου, εἶναι μέχρι τινὸς φύσει ἀπαραβίαστος. Ἡ περὶ ἧς πρόκειται ἐλευθερία δὲν εἶναι λοιπὸν εἰμὴ ἡ τῆς δημοσιεύσεως τῶν ἰδίων ἐννοιῶν καὶ αἰσθημάτων διὰ τοῦ λόγου, διὰ τῆς γραφῆς, διὰ τοῦ τύπου, διὰ θεατρικῶν παραστάσεων, δι' εἰκόνων, σημείων καὶ συμβόλων. Εἶναι δὲ ἡ ἐλευθερία αὕτη νόμιμος, ὡς πᾶσα ἄλλη καὶ ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην, καὶ ἀνωτέρα τῶν ἄλλων, ὅσον τὸ πνεῦμα εἶναι ἀνώτερον τοῦ σώματος καὶ τοῦ κτήματος. Φύσει νόμιμος καὶ ἀναμφισβήτητος, δὲν ἠδύνατο νὰ γίνῃ ἀντικείμενον ἀμφιβολίας καὶ συζητήσεως εἰμὴ ἕνεκεν ἱστορικῶν λόγων. Καὶ παρὰ μὲν τοῖς ἀρχαίοις, ἐν τοῖς δεσποτικοῖς πολιτεύμασι συνεξέλειπεν ἡ

μυθερία αὕτη μετὰ πάσης ἄλλης· ἐν δὲ τοῖς ἐλευ-
ροις, οὐδεμία ἠδύνατο νὰ ἐγερθῇ περὶ αὐτῆς ἀμφιβο-
α, ἕνεκα τῆς ἄκρας τοῦ βίου δημοσιότητος καὶ τῆς ἐ-
μβάσεως ὅλων τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν εἰς πάσας σχε-
ν τὰς κυριαρχικὰς καὶ πολιτικὰς πράξεις. Κατὰ δὲ
ν μεσαιῶνα, τὰ φῶτα ἦσαν προνόμιον ὀλίγων, καὶ
ειπεν, οὕτως εἰπεῖν, ἡ ὕλη τῆς ἐλευθερίας ταύτης.
τε δὲ ἀνεγεννήθησαν τὰ γράμματα, καὶ περὶ τὰ μέ-
ι τοῦ ιε'. αἰῶνος ἐφευρέθη ὁ τύπος, ἐπεκράτει καθ' ἅ-
ισαν σχεδὸν τὴν Εὐρώπην ἡ ἀπόλυτος μοναρχία καὶ ὁ
σποτισμός· ἐντεῦθεν ἡ λογοκρισία, καὶ διὰ τοῦτο ἐ-
ωρήθη ὡς νέα κατάκτησις τοῦ πολιτισμοῦ ἡ ἐλευθε-
τυπία. Ἡ λογοκρισία εἶναι τερατῶδες προνόμιον,
ότι ἀποδίδει εἰς ἀτελῆ ὄντα τὸ ἀλάνθαστον τοῦ Θεοῦ,
ιοκαλεῖ αὐτὰς τὰς καταχρήσεις, καθ' ὧν δῆθεν ἐξα-
ιεῖται, ὑποθάλπει τὸ στασιαστικὸν πνεῦμα, καταπιέ-
ι τὴν παντοίαν ἀνάπτυξιν τῆς διανοίας, βλάπτει μᾶλ-
ν ἢ ὠφελεῖ αὐτὰς τὰς κυβερνήσεις ὑπὲρ ὧν ἐνεργεῖ,
ὶ ἐπὶ τέλους ἐπιχειρεῖ τὸ ἀδύνατον, διότι τὸ πνεῦμα,
σει ἀνίκητον, τάχιον ἢ βράδιον κατὰ παντὸς ἀντιτασ-
μένου προσκόμματος θριαμβεύει. Ἀφαιρουμένης δὲ
ς λογοκρισίας, μένει ἡ ἐλευθερία αὕτη αὐταπόδε-
ος· εἶναι δὲ σημαντικωτέρα πασῶν, καθ' ὅσον δι' αὐ-
ς πάντα τὰ κοινωνικὰ στοιχεῖα ῥυθμίζονται εὐπρεπῶς,
: διὰ τοῦ λόγου ῥυθμίζεται ὁ ἐσωτερικὸς κόσμος τῆς
νοίας. Ἡ ἐπιστημονικὴ καὶ γραμματολογικὴ αὐτῆς
έλεια εἶναι πρόδηλος, ἀλλὰ καὶ πολιτικῶς θεωρουμέ-
, ἐὰν ἦναι σύμφωνος πρὸς τὴν δικαιοσύνην, δὲν δύ-
ται νὰ ἀποβῇ ἐπιβλαβὴς οὔτε πρὸς τὴν κοινωνίαν οὔ-
πρὸς τὴν πολιτείαν· καὶ ἡ πεῖρα ἤδη ἀπέδειξεν, ὅτι

διὰ τῆς ἔμφρονος χρήσεως αὐτῆς καὶ ὁ λαὸς καὶ ἡ κυ-
βέρνησις ἐξ ἴσου ὠφελοῦνται, καὶ μόνη ἀρκεῖ πρὸς ἀπό-
κτησιν πασῶν τῶν ἄλλων. Ἐνεργεῖται δὲ διὰ δύο μέσων,
διὰ τῶν βιβλίων καὶ τῶν ἐφημερίδων. Καὶ τὸ μὲν βι-
βλίον ἐκ μακρῶν διαλειμμάτων ἀναφαινόμενον, διά τ
τὴν ἐν αὐτῷ πραγματείαν καὶ τὸν ὄγκον καὶ τὴν δαπάνη
μόνον ἐπὶ τῶν ἀνωτέρων τάξεων ἐνεργεῖ. Ἡ δὲ ἐφημε-
ρὶς εἶναι γέννημα τῶν νεωτέρων χρόνων, διότι οἱ ἀρ-
χαῖοι καὶ διὰ τὴν ἔλλειψιν τοῦ τύπου καὶ διὰ τὴν μι-
κρὰν ἔκτασιν τῶν ἐλευθέρων κοινωνιῶν καὶ διὰ τὸ ὕ-
παιθρον τοῦ πολιτικοῦ βίου, οὐδὲ νὰ συλλάβωσιν ἠδύ-
ναντο τοιοῦτο εἶδος δημοσιότητος. Σήμερον δὲ κατέ-
στη γενικὴ καὶ ἡμερησία ἀγόρευσις, ἐκφράζουσα τὸν
κοινωνικὸν λόγον, τὴν κοινὴν γνώμην, διευθύνουσα
αὐτὴν καὶ διδάσκουσα, συμβουλεύουσα καὶ ἐπικρίνου-
σα τὰς δημοσίας ἀρχάς· καὶ κατὰ μὲν τὴν ἔκτασιν,
ἐκτείνεται μέχρι τῶν περάτων τοῦ κόσμου, κατὰ δὲ τὴν
ταχύτητα, διατρέχει ἐν ἀκαρεῖ ἀπέραντα διαστήματα,
καὶ κατὰ τὴν δραστηριότητα, εἶναι ὁ ἰσχυρότερος μοχλὸς
τῆς κοινωνικῆς ἐνεργείας. Ἐντεῦθεν καταφαίνεται τὸ
ὕψος, ἡ εὐγενὴς ἀποστολὴ καὶ ἡ μεγίστη εὐθύνη τοῦ ἐ-
φημεριδογραφικοῦ ἐπαγγέλματος. Ἐκ τούτων δὲ καὶ οἱ
κίνδυνοι τῶν καταχρήσεων αὐτοῦ καὶ τὰ πολλὰ περὶ τῶν
ὁρίων τῆς ἐλευθεροτυπίας ζητήματα.

§ 339. Ἔχει ὅρια καὶ ἡ ἐλευθερία αὐτη, ὡς πᾶσα ἄλ-
λη· εἶναι δὲ ταῦτα αὐτὰ τὰ δικαιώματα τῶν ἀτόμων
καὶ τῆς κοινωνίας, ἣν ἀντιπροσωπεύει ἡ πολιτεία. Ἕ-
καστον ἄτομον ἔχει περὶ ἑαυτὸ, ὡς εἴδομεν (§ 293), νό-
μιμον κύκλον ἐνεργείας, ἐντὸς τοῦ ὁποίου αἱ ἀναγ-
καῖαι τῆς ἐλευθερίας ἀναπτύξεις ἐξασκοῦνται ὡς ἐ-

ιαιώματα. Καὶ μολονότι ὁ τύπος δὲν δύναται ἀμέσως ἀ προσβάλῃ οὔτε τὸ πρόσωπον οὔτε τὸ κτῆμα, δύναται ὅμως νὰ βλάψῃ ἕτερα στοιχεῖα τῆς προσωπικῆς ἐκείνης ἀκεραιότητος, ἣν συνιστῶσι τὰ ἐν τῇ κοινωνίᾳ ιάφορα δικαιώματα τοῦ ἀτόμου· δύναται νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τῆς ἠθικότητος, τῆς ὑπολήψεως τῶν πολιτῶν, δι' ὕβρεως, συκοφαντίας, δυσφημίας, καὶ ἐμμέσως νὰ ἐπιβουλευθῇ τὴν τιμὴν, τὴν ἰδιοκτησίαν καὶ αὐτὴν τὴν ὕπαρξιν αὐτῶν. Ἔχει ἑπομένως ἡ πολιτεία καθῆκον περιορισμοῦ, ἀπαγορεύσεως, τιμωρίας τῶν ὑπ' αὐτοῦ διαπραττομένων ἀδικημάτων. Οὐχ ἧττον δὲ τοῦ ἀτόμου, ἔχει καὶ ἡ πολιτεία δικαιώματα, ἅτινα δύναται νὰ προσβάλῃ ἡ ἐλευθεροτυπία· δύσκολος δὲ εἶναι ὁ ἀκριβὴς προσδιορισμὸς τοιούτων ἀδικημάτων, δύσκολον νὰ προσδιορισθῇ μέχρι τίνος δύναται νὰ ἐκταθῇ ἡ συζήτησις τῶν δημοσίων. Ἡ ἐπίκρισις τοῦ κοινωνικοῦ ὀργανισμοῦ, τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων, τῶν θεσμοθεσιῶν, τῶν νόμων, τῆς ἐνεργείας τῶν ἀρχῶν καὶ τῆς κυβερνήσεως, ταῦτα πρέπει νὰ ἐπιτρέπωνται, διότι ἄλλως πρὸς οὐδὲν ἡ ἐλευθεροτυπία. Ἀλλ' ἡ ἐπίκρισις μεταβάλλεται εἰς ἀδίκημα, ὅταν προσβάλλωνται τὰ δικαιώματα τῆς κοινωνίας, ἡ ἐνέργεια τῶν θεσμῶν καὶ τῶν νόμων, τὸ σέβας πρὸς τὰς ἀρχάς. Ἡ δὲ περὶ τούτων κρίσις ὑφίσταται εἰς τὴν διάγνωσιν τῆς προαιρέσεως, εἰς τὴν ἠθικὴν ἐκτίμησιν τῶν λέξεων καὶ ἐκφράσεων καὶ τῶν ἐνδεχομένων αὐτῶν συνεπειῶν. Καὶ ἐπειδὴ ἡ κρίσις αὕτη εἶναι δύσκολος καὶ λίαν ἐπικίνδυνος, εἰ μὴ ὀρθὴ, διὰ τοῦτο δύο εἰδῶν ἐγγυήσεις ἐπενόησαν οἱ νομοθέται, τὰς μὲν, προληπτικὰς, τὰς δὲ, κατασταλτικάς. Δυνάμει τῶν πρώτων, ἀπαιτοῦσι πρόσωπον ἀτομικῶς ὑπεύθυνον τῆς

ἐκδόσεως τοῦ φύλλου, ἐνήλικον, ἰθαγενὲς καὶ προκα-
ταβάλλον χρηματικόν τι ποσόν. Καὶ οὕτως ἡ ἐφημερὶ[ς]
δὲν δύναται νὰ ἦναι ἔργον τοῦ τυχόντος, ἀλλὰ κοινω-
νικῆς μερίδος μᾶλλον ἢ ἧττον σημαντικῆς, συναισθα-
νομένης τὴν ἀνάγκην καὶ τὸ καθῆκον νὰ ἐγείρῃ βῆμα
λογικῶν συζητήσεων πρὸς διηνεχῆ ἀγόρευσιν. Καὶ μο[λ]-
λονότι τινὲς τῶν δημοσιολόγων θεωροῦσιν ὡς ἄδικον
τὸν ὅρον τοῦ ὑπευθύνου συντάκτου, διότι ἀπὸ τοῦ ἐνό-
χου μεταφέρει τὴν εὐθύνην εἰς τὸν ἀθῶον, καὶ ἐνθαῤ-
ῥύνει τὰς καταχρήσεις, εἰς τὴν παῤῥησίαν καὶ εὐτολ-
μίαν ἀντικαθιστῶν τὴν ἐπίβουλον ὑπουλότητα καὶ τ[ὴν]
δειλίαν, οὐχ ἧττον τὸ ἄτοπον τοῦτο φαίνεται ἀναπό-
φευκτον, διότι καὶ ἡ προσωπικὴ ὑπογραφὴ τῶν ἄρθρ[ων]
δύναται νὰ καλύψῃ τοιαύτην ἀδικίαν, ἧς δύσκολος [ἡ]
ἀνακάλυψις, ἡ δὲ ποινὴ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δὲν πλήτ-
τει τὸ πρόσωπον εἰμὴ διὰ τῆς ἠθικῆς ἀποδοκιμασίας,
καὶ πλαγίως διὰ τῶν προστίμων. Περὶ δὲ τῶν κατα-
σταλτικῶν, σπουδαῖα ἐγείρονται ζητήματα καὶ ὡς πρὸ[ς]
τὸν ὁρισμὸν τοῦ ἀδικήματος καὶ ὡς πρὸς τὴν τιμω-
ροῦσαν ἀρχήν. Καὶ τὸ μὲν ἀδίκημα δύο ἔχει ἀπαραί-
τητα στοιχεῖα, τὸ ὑλικὸν, τὴν δημοσίευσιν, καὶ τὸ ἠ-
θικὸν, τὴν προαίρεσιν· καὶ ἐὰν ἡ ἐκδήλωσις τοῦ πρώ-
του εἶναι εὔκολος, οὐχ οὕτως ἡ περὶ τοῦ δευτέρου κρί-
σις, καθὸ ἐκ μυρίων περιστάσεων ἐξαρτωμένη καὶ [ἐκ]
πολλῶν ὁμοῦ προσωπικῶν καὶ πραγματικῶν στοιχείων,
ἅτινα δὲν δύναται ὁ νομοθέτης νὰ ὁρίσῃ ἐκ τῶν προτέ-
ρων. Διὰ τοῦτο προτιμοτέρα τοῦ ὁρισμοῦ εἶναι ἡ δ[ιὰ]
τοῦ ἁπλοῦ ὀνόματος ἔνδειξις τῆς ἀξιοποίνου πράξεως.
Ἡ δὲ δικάζουσα καὶ τιμωροῦσα ἀρχὴ πρέπει δι' αὐ-
τοῦτο νὰ συνδυάζῃ ἐν ἑαυτῇ ὑψηλὰ προσόντα νοημοσ[ύνης]

ς καὶ ἠθικότητος, καὶ νὰ ἦναι ὅλως ἀνεξάρτητος τοῦ λαοῦ καὶ τῆς κυβερνήσεως, νὰ ἦναι, δηλαδὴ, ἡ καθαρωτέρα ἔκφρασις τῆς κοινωνικῆς συνειδήσεως, ἥτις ἵνη δύναται νὰ κρίνῃ τὴν διὰ τοῦ τύπου ἔκφρασιν τοῦ κοινωνικοῦ λόγου. Τὰ προσόντα ταῦτα ἐν γένει ἔχει λεγόμενον ὁρκοδικεῖον, περὶ οὗ κατωτέρω.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως.

§ 340. Καθὼς ἡ ἰδιοκτησία φέρει εἰς τὴν προσωπικὴν ἐλευθερίαν, καὶ αὕτη εἰς τὴν διὰ τοῦ τύπου ἐλευθερίαν τοῦ πνεύματος, παρομοίως αὕτη φέρει εἰς ἄλλην ἐλευθερίαν τοῦ πνεύματος, ἥτις ἐπίσης διά τινος ἐξωτερικῆς πράξεως δηλοῦται. Προφανὴς δὲ ἡ μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἐλευθεριῶν συγγένεια, διότι, καθὼς ἡ προηγουμένη εἶναι ἡ δημοσία ἔκφρασις τοῦ κοινωνικοῦ λόγου περὶ τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ, οὕτως ἡ παροῦσα εἶναι ἡ δημοσία τοῦ πνεύματος ἔκφρασις καὶ ἐνέργεια περὶ αὐτῆς τῆς πηγῆς τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ, δηλαδὴ, ἡ θεία λατρεία. Ἡ ἀνεξιθρησκεία δὲν ἐκφράζει ἀκριβῶς τὴν ἔννοιαν τῆς ἐλευθερίας ταύτης, διότι ἡ ἀνοχὴ ὑποθέτει δικαίωμα ἀνώτερον, ἑκουσίως καὶ οὐχὶ ὑποχρεωτικῶς ὑπομένον τὴν ἐξάσκησιν ἄλλου κατωτέρου, ἐν ᾧ ἡ ἐλευθερία εἶναι ἀχώριστος τῆς ἰσότητος, καὶ ἀμφότεραι πηγάζουσιν ἐκ τῆς δικαιοσύνης. Αὕτη δὲ ἐπιβάλλει τὴν ἐλευθερίαν ταύτην, ὡς πᾶσαν ἄλλην καὶ ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην. Τοῦτο δὲ πρὸ πάντων ἀποδεικνύει ὁ Χριστιανισμὸς ἐντελλόμενος οὐ μόνον τὴν δικαιοσύνην πρὸς πάντας,

ἀλλὰ καὶ τὴν πρὸς πάντας ἀγάπην, ἥτις προϋπο- τει καὶ συμπληροῖ τὴν δικαιοσύνην. Διὰ τοῦτο ὁ Χριστ νισμὸς εἶναι τὸ μᾶλλον φιλελεύθερον καὶ ἀνεκτικὸν τ θρησκευμάτων, καὶ μόνον ἐπιτρέπει τὸν διὰ τοῦ λόγ τοῦ κηρύγματος καὶ τῆς διδασκαλίας προσηλυτισμό Πρὸς τοῦτον ἐκ διαμέτρου ἀντίκειται ἡ ἐκ τῆς πολιτ κῆς διαφθορᾶς τοῦ Χριστιανισμοῦ γεννηθεῖσα ἐν τῇ Δ σει ἱερὰ ἀνάκρισις, καὶ ἡ διὰ τῆς βίας ἐπιστροφή, ἀ τιστοιχοῦσαι πρὸς τὴν λογοκρισίαν καὶ τὴν πολιτικ τυραννίαν. Ὡς ἐκ τούτου ὁ λόγος ἠγέρθη ἐνίοτε κατὰ τ θρησκευτικῆς πίστεως, καὶ ἔθεσε τὸ ζήτημα τῆς ἐλ θερίας τῆς συνειδήσεως, ὅπερ οὐσιωδῶς δὲν εἶναι ζή τημα. Καὶ τῳόντι, ἐὰν ἡ δικαιοσύνη εἶναι τὸ σέβ τῆς ἐλευθερίας, τὸ νομιμώτερον προϊὸν τῆς ἐλευθ ρίας ταύτης εἶναι ἡ θρησκευτικὴ ἔννοια καὶ ἡ πρὸς α τὴν σύμφωνος πρᾶξις. Ἡ θρησκευτικὴ τυραννία ἄρ εἶναι ἡ χειρίστη τῶν τυραννιῶν, ἀντιβαίνει πρὸς τ σκοπὸν αὐτῆς, ἐξευτελίζει καὶ σφετερίζεται τὴν θεί ἐξουσίαν, παρεμποδίζει τὴν παντοίαν ἀνάπτυξιν τ διανοίας, καὶ μετὰ τῆς θρησκευτικῆς συγκαταστρέφ πᾶσαν ἄλλην ἐλευθερίαν.

§ 341. Δὲν δύναται δὲ νὰ ἔχῃ ἄλλα ὅρια ἡ ἐλευ ρία αὕτη εἰμὴ τὰ εἰς αὐτήν, ὡς εἰς πᾶσαν ἄλλην, ὑ βαλλόμενα ὑπ' αὐτῆς τῆς δικαιοσύνης, ἐξ ἧς πᾶ πηγάζουσι, καὶ δι' ἧς πᾶσαι καθιεροῦνται. Τὰ ὅρια τ θρησκευτικῆς ἐλευθερίας εἶναι τὰ δικαιώματα ὅσα δύ ται νὰ προσβάλῃ διὰ τῆς οὐσίας αὐτῆς, διὰ τῆς λ τρείας, διὰ τοῦ προσηλυτισμοῦ, διὰ τῶν πρὸς τὴν π λιτείαν σχέσεων αὐτῆς. Αἱ ἐπὶ προφάσει θρησκευτι διδασκαλίας προσβολαί, ὕβρεις, συκοφαντίαι, ἐγερ

ἁ προκλήσεις δικαίως ἀπαγορεύονται. Ὡσαύτως ἀ-
ὁποινοι εἶναι θρησκευτικαὶ κηρύξεις προσβάλλουσαι
ἀπαραβίαστον τῆς ἰδιοκτησίας, τὴν ἱερότητα τοῦ
ἄμου, τὴν περιουσίαν ἢ τὸ πρόσωπον τῶν πολι-
ῶν, διότι ταῦτα πάντα βασίζονται ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ νό-
ου, ὃν ὀφείλει νὰ ἐφαρμόζῃ καὶ νὰ ἐγγυᾶται ἡ πολι-
ία, καὶ οὐχὶ ἡ θρησκεία, ἥτις εἶναι μόνον ἡ πνευμα-
κὴ καὶ ἐσωτερικὴ τοῦ ἀνθρώπου κυβέρνησις. Εἰς τοὺς
τοὺς περιορισμοὺς ὑπόκειται καὶ ἡ ἐξωτερικὴ φανέ-
ωσις τῆς θρησκείας, ἡ λατρεία, ἥτις δὲν πρέπει νὰ
ναι ἄτακτος καὶ σκανδαλώδης. Ὁ δὲ ἁπλοῦς προση-
ντισμός, ὅταν γίνηται εἰρηνικῶς καὶ διὰ τοῦ λό-
ου, ἄνευ βίας ἢ διαφθορᾶς, ἀλλὰ μόνον πρὸς διά-
σιν τοῦ δόγματος, διὰ τῆς ἑρμηνείας, τῆς διδασκα-
ίας, τῆς ἀποδείξεως καὶ ἐπικρίσεως, οὐδὲν ἔχει ἐν-
ντίον πρὸς τὴν ὀρθὴν ἔννοιαν τῆς θρησκευτικῆς ἐ-
υθερίας. Τελευταῖον, αἱ πρὸς τὴν πολιτείαν σχέ-
ις τῆς θρησκείας δύνανται νὰ θεωρηθῶσι καὶ ὡς πρὸς
ν ἄνευ θρησκευτικῆς διακρίσεως ἀπονομὴν τῶν πολι-
κῶν δικαιωμάτων, καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀπέναντι τῆς
λιτείας ἀνεξαρτησίαν ἢ ὑποταγὴν τῆς ἐκκλησίας.
αὶ τὸ μὲν περὶ τῆς ἰσότητος τῶν θρησκευμάτων, ὡς
ὸς τὰ πολιτικὰ δικαιώματα, ζήτημα δὲν δύναται νὰ
αι εἰμὴ ζήτημα χρόνου καὶ ἰδιαιτέρων κοινωνικῶν
ἁ πολιτικῶν περιστάσεων· ἀλλ' ἐν γένει καὶ ἐν θεω-
ἡ ἀρχὴ τῆς ἰσότητος ταύτης εἶναι ἀναμφισβήτη-
ς, καθὸ λογικὴ συνέπεια τῶν πρώτων τοῦ δικαίου θεω-
ῶν. Τῳόντι, τὸ δίκαιον καὶ ἡ δικαιοσύνη πηγάζου-
ν ἐκ τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ὅστις εἶναι καθολικός, ἀπό-
ντος καὶ ἀναγκαῖος, καὶ εἰς αὐτὸν πάντες ὑπόκεινται

καθὸ ἄνθρωποι, οὐχὶ καθὸ μέλη ἰδιαιτέρου θρησκ-
ματος· καὶ ἐὰν εἰς τοὺς ἀλλοδόξους ἐπιτρέπεται ἡ
διοκτησία, ἡ βιομηχανία, τινὰ τῶν δημοσίων ἐπ
γελμάτων, τὰ ἀστυκὰ δικαιώματα καί τινα τῶν
λιτικῶν, διατί οὐχὶ πάντα; ἡ περί τινων ἀπαγόρευ
εἶναι καὶ ἄδικος καὶ ἀντιφατικὴ, ἀλλὰ προσέτι ἀν
βαίνει πρὸς αὐτὸ τὸ συμφέρον τοῦ ἀληθοῦς θρησκεύμα
τος, καθ' ὅσον ἡ ἀνισότης γεννᾷ μῖσος, πόλεμον, κ
ἐμποδίζει τὴν ἐπιστροφήν. Τὸ δὲ περὶ τῶν σχέσεων τῆ
ἐκκλησίας πρὸς τὴν πολιτείαν ζήτημα λύεται διὰ τῆ
ὀρθῆς ἐννοίας τῆς φύσεως ἑκατέρας τῶν δύο τούτ
κοινωνιῶν καὶ τῶν ἐξ αὐτῆς νομίμων καὶ λογικῶν σχέ
σεων. Καὶ ἡ μὲν ἐκκλησία εἶναι ἠθικὸν πρόσωπο
συνιστάμενον ἐκ πάντων τῶν πρεσβευόντων τὸ αὐτ
θρήσκευμα, ἐκ τῶν λειτουργῶν αὐτοῦ ἱεραρχικῶς βα-
μολογουμένων καὶ ἐνεργούντων πρὸς κοινωνικὴν το
δόγματος πραγματοποίησιν. Ἡ δὲ πολιτεία εἶναι ἕτε-
ρον ἠθικὸν πρόσωπον, ἐκ τοῦ συνόλου τῶν πολιτῶν συγ-
κροτούμενον, ἐμφαῖνον τὴν ἠθικὴν καὶ λογικὴν ἑνότη
τα τῆς κοινωνίας, ἔχον ἰδίαν θέλησιν καὶ ἐνέργειαν,
διὰ τῶν ἰδίων ὀργάνων τελουμένην. Ἡ δὲ μεταξὺ αὐ-
τῶν φυσικὴ καὶ ἔλλογος σχέσις δὲν εἶναι οὔτε ἡ εἰς τ
κράτος ἀπόλυτος ὑποταγὴ τῆς ἐκκλησίας, οὔτε τὸ ἀ
νάπαλιν, διότι τοῦτο ἀμφοτέρας διαφθείρει· ἀλλ' ἡ
ἀπ' ἀλλήλων ἀνεξαρτησία καὶ ἡ ἁρμονία αὐτῶν, ἡ ἐν
τὸς τοῦ κύκλου τῆς νομίμου ἑκατέρας ἐνεργείας πε
στολὴ καὶ ἐσωτερικὴ ἐλευθερία· ὥστε ἡ μὲν πολι
τεία νὰ σέβηται τὴν ἐκκλησίαν, καί τοι ἐπαγρυπνοῦσα
ἵνα μὴ ἐξέρχηται τῶν νομίμων αὐτῆς ὁρίων τῆς πνευ
ματικῆς μόνον κυβερνήσεως τῶν ἀνθρώπων πρὸς ψυ-

μικὴν αὐτῶν σωτηρίαν, ἡ δὲ ἐκκλησία νὰ ἐπικαλῆται μόνον τὴν ὑλικὴν δύναμιν τοῦ κράτους, ὁσάκις ἀναγκαιοῖ αὐτῆς, μηδόλως ἀναμιγνυομένη ἀφ' ἑτέρου εἰς τὴν πολιτικὴν ἐνέργειαν. Ταύτην δὲ τὴν πολιτικὴν ἐνέργειαν, ἣν μέχρι τοῦδε ὑπεθέσαμεν, θέλομεν πραγματευθῆ ἐν τῷ ἑπομένῳ κεφαλαίῳ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Περὶ πολιτικῆς ἐλευθερίας καὶ περὶ κυριαρχίας.

§ 342. Μετὰ τὰς προηγουμένας, ἔρχεται κατὰ λογικὴν τάξιν ἡ κυρίως πολιτικὴ λεγομένη ἐλευθερία, ἥτις ὑφίσταται εἰς τὸ μετέχειν τῆς συστάσεως καὶ ἐνεργείας τῶν ἀρχῶν τοῦ κράτους. Ἡ θεωρία αὕτη εἶναι ἡ φυσικὴ ἀπὸ τῶν ἡγουμένων εἰς τὰς ἑπομένας μετάβασις, διότι, ἐὰν σκοπὸς τοῦ κράτους εἶναι ἡ διὰ τοῦ δικαίου, ἤτοι, διὰ τῆς πραγματοποιήσεως τῆς δικαιοσύνης, ἐγγύησις τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων, ἐὰν τὰ δικαιώματα ταῦτα ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τὰ στοιχεῖα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, τὰς ἀναγκαίας τῆς ἐλευθερίας ἀναπτύξεις, καὶ ἐὰν μέχρι τοῦδε εἴδομεν ἐκ τῶν ἀναπτύξεων τούτων τὰς διὰ τῆς ἰδιοκτησίας, τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας, τῆς ἐλευθερίας τοῦ πνεύματος καὶ τῆς συνειδήσεως, ἀπομένει τώρα νὰ ἐξετάσωμεν ἐὰν καὶ αὐτὴ ἡ σύστασις καὶ ἐνέργεια τοῦ κράτους ἦναι ἀνάπτυξις τῆς ἐλευθερίας, ἐὰν ὑπάρχῃ, δηλαδὴ, καὶ ἦναι νόμιμος ἡ πολιτικὴ λεγομένη ἐλευθερία.

§ 343. Ἐὰν ἦτο δυνατὸν νὰ ὑποθέσωμεν ἐν τῇ κοι-

νωνίᾳ δύναμιν ἀνωτέραν τοῦ ἀνθρώπου, κηρύττουσαν, ἐγγυωμένην καὶ πραγματοποιοῦσαν τὸ δίκαιον, τὸ ζήτημα τοῦτο δὲν ἤθελε παρουσιασθῇ, διότι ἡ δύναμις αὕτη ἤθελεν εἶσθαι κυρίαρχος, καὶ οὐδεμία τότε ἀνάγκη πολιτικῆς ἐλευθερίας. Ἀλλ' ἡ δύναμις αὕτη δὲν ὑπάρχει· τὸ κράτος καὶ αἱ ἀρχαὶ αὐτοῦ συνίστανται ἀναγκαίως ἐξ ἀνθρώπων ἐξ ἴσου ἐλευθέρων καὶ εἰς τὸν ἠθικὸν νόμον ὑποκειμένων. Ἐντεῦθεν τὸ ζήτημα, ἐὰν πάντες ἢ τινὲς μόνον ἔχωσι δικαίωμα νὰ συστήσωσι τὸ κράτος, καὶ νὰ μετέχωσι τῆς ἐνεργείας τῶν ἀρχῶν του, ὅπερ εἶναι τὸ τῆς κυριαρχίας ζήτημα. Πρὸς λύσιν αὐτοῦ διάφορα ἐπενοήθησαν συστήματα, τὸ μὲν, θεοκρατικὸν, στηρίζον, ὡς λέγουσι, τὸν θρόνον ἐπὶ τοῦ θυσιαστηρίου, ἢ τὴν πολιτείαν ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας, καὶ τοιουτοτρόπως διαστρέφον καὶ διαφθεῖρον ἀμφοτέρας, παραβιάζον τὴν ἐλευθερίαν τῆς συνειδήσεως, καὶ δι' αὐτῆς πάσας τὰς ἄλλας, καταβιβάζον ἀνοσίως τὸν Θεὸν εἰς τὴν ἀθλιότητα τῶν ἀνθρωπίνων, ἢ θεοποιοῦν ἀσεβῶς τὸν ἄνθρωπον, καὶ ἐπὶ τέλους ἀκατόρθωτον ἔνθα διάφορα καὶ ἐναντία θρησκεύματα ὁμοῦ ὑπάρχωσι· τὸ δὲ, ἱστορικὸν, καθιεροῦν διὰ τῆς κατακτήσεως, τῆς μακρᾶς κατοχῆς καί τινος ἱστορικῆς καὶ πολιτικῆς παραγραφῆς τὴν μοναρχικὴν κυριαρχίαν ἢ τὴν ἀριστοκρατικὴν, συγχέον οὕτω τὸ ἰδιωτικὸν μὲ τὸ δημόσιον δίκαιον, ταὐτίζον τὰ πρόσωπα τοῖς πράγμασι, τὴν κυριαρχίαν τῇ ἰδιοκτησίᾳ, καὶ ῥέπον πρὸς τυραννίαν, ἣν ἐπροσπάθησάν τινες νὰ καθιερώσωσι δι' αὐτῆς τῆς θρησκείας. Καὶ μολονότι ἀμφότερα, ἕνεκα τῆς μακρᾶς αὐτῶν ὑπάρξεως ἐν τῇ ἱστορίᾳ, οὐ μικρὰν ἔχουσι σημαντικότητα ἔν τισι τῶν νεωτέρων κοινωνιῶν καὶ οὐκ

μέγα πλεονεκτήματα, οὐχ ἧττον οὐδέτερον αὐτῶν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐπιστημονικὴ ἔννοια τῆς κυριαρχίας. Ἔπρεπε λοιπὸν νὰ προκαλέσωσι, καὶ ἐν τῷ κόσμῳ τῆς ἐπιστήμης καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ, οὐ μικρὰν ἀντενέργειαν, ἣν πραγματικῶς ἐκίνησε κατ' αὐτῶν τὸ δημοκρατικὸν λεγόμενον σύστημα, τὸ ἐπὶ τῆς θελήσεως σύμπαντος τοῦ λαοῦ στηρίζον τὴν ἀδιαίρετον, ἀναπαλλοτρίωτον καὶ ἀλάνθαστον αὐτοῦ κυριαρχίαν. Ἀλλ' ἡ θέλησις μόνη δὲν παράγει τὸ δίκαιον, καὶ ἡ δήλωσις τῆς θελήσεως ταύτης ἐν μεγάλαις κοινωνίαις σχεδὸν ἀδύνατος, καὶ ἡ σύμπνοια ἀκατόρθωτος, καὶ ἄνευ συμπνοίας, ἄδικος ἡ τῶν πλειόνων ὑπεροχή, καὶ ἀναπόφευκτος ὁπωσδήποτε ὁ κίνδυνος τῆς πλάνης, τῆς ἀπάτης, τῆς ἐμπαθοῦς καὶ ἐγωϊστικῆς κρίσεως, καὶ ἐκ τούτου λίαν πιθανὴ ἡ ὀχλοκρατικὴ καὶ δημαγωγικὴ τυραννία.

§ 344. Πρὸς λύσιν τοῦ ζητήματος, οὐδὲν ἕτερον ἀπαιτεῖται ἢ ἡ ἐφαρμογὴ τῶν ἀρχῶν ἃς ἀνεπτύξαμεν ἄχρι τοῦδε, καὶ ἡ λογικὴ ἐξαγωγὴ τῶν νομίμων αὐτῶν συνεπειῶν. Ἡ κυριαρχία εἶναι ἡ πηγὴ τῶν δημοσίων ἀρχῶν, ἡ βάσις τοῦ κράτους. Τὸ δὲ κράτος, καθ' ἃ εἴπομεν, εἶναι ἡ λογικὴ καὶ ἠθικὴ ἑνότης τῆς κοινωνίας πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ δικαίου (§ 335, 336). Ἐὰν δὲ τὸ δίκαιον εἶναι ἡ διὰ τῶν νόμων πραγματοποίησις τῆς δικαιοσύνης, τοῦ σεβασμοῦ, δηλαδὴ, τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων, καὶ ἐὰν πᾶσαι αἱ ἔννοιαι αὗται, δικαιοσύνη, δικαίωμα, δίκαιον, ἐξέρχονται ἐκ τοῦ ἠθικοῦ νόμου, φανερὸν ὅτι ἐξ οὗ ὁ νόμος ἐκ τούτου καὶ ἡ κυριαρχία. Καὶ ἐὰν τὸν νόμον ἐπιβάλλει ὁ λόγος, ἕπεται ὅτι ἡ μόνη νόμιμος κυριαρχία εἶναι ἡ τοῦ κοι-

νωνικοῦ λόγου. Τοῦτο δὲν εἶναι σύστημα αὐθαιρέτως ἐπινοηθὲν, ἀλλ' ἀναγκαῖον πόρισμα πασῶν τῶν προηγουμένων θεωριῶν. Τῳόντι, ἐν μὲν τῇ ψυχολογίᾳ εἴδομεν τὸν λόγον κυριαρχικῶς ἐπὶ πασῶν τῶν ἄλλων δυνάμεων νομοθετοῦντα, καὶ διὰ τῶν ἰδίων ἐννοιῶν καὶ ἀρχῶν τὴν ἐνέργειαν αὐτῶν ῥυθμίζοντα καὶ διοικοῦντα, ἐν δὲ τῇ λογικῇ ὁ λόγος ἐφάνη πάλιν πρὸς ἡμᾶς ὄργανον τῆς εὑρέσεως καὶ ἀποδείξεως τοῦ ἀληθοῦς· ὡσαύτως ἐν τῇ καλολογίᾳ, ἐκ τοῦ λόγου ἐλάβομεν τὴν ἔννοιαν τοῦ ἰδανικοῦ, εἰς ὃ ἀνάγεται ἡ τοῦ καλοῦ ὑπόστασις, καὶ ὅπερ ἐκφράζει διὰ τοῦ πραγματικοῦ ἡ καλλιτεχνία· καὶ ἐν τῇ θεοσοφίᾳ ὁ λόγος ἀπεκάλυψεν ἡμῖν τὸν Θεὸν, καὶ τὴν θείαν αὐτοῦ φύσιν καὶ ἐνέργειαν ἐγνώρισεν εἰς ἡμᾶς, ὅσον ἠδύνατο ὁ ἀνθρώπινος λόγος νὰ δηλώσῃ τὸν Θεῖον. Τελευταῖον, καὶ τὴν ἠθικὴν καὶ τὴν μέχρι τοῦδε θεωρίαν τοῦ δικαίου ὁ λόγος ἐρύθμισε διὰ τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ τῶν νομίμων αὐτοῦ συνεπειῶν. Ἐὰν λοιπὸν ὁ λόγος εἶναι ὅλων τῶν στοιχείων τῆς ἀτομικῆς νοήσεως καὶ πράξεως ὁ κυρίαρχος, καὶ ἐὰν ἐν τῇ κοινωνίᾳ δὲν δύναται νὰ ἦναι εἰμὴ ὅ,τι ἐν τοῖς ἀτόμοις, ἕπεται ὅτι μόνος νόμιμος αὐτῆς κυρίαρχος εἶναι ὁ κοινωνικὸς λόγος. Ἡ κυριαρχία τοῦ λόγου εἶναι ἡ τοῦ δικαίου κυριαρχία, καὶ λείπεται νὰ ἴδωμεν, τίνι τρόπῳ ἡ ἀφῃρημένη αὕτη ἔννοια ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ πολιτείᾳ ἐνσαρκοῦται.

§ 345. Ἡ κυριαρχία δὲν δύναται νὰ ἦναι μόνον ἀφῃρημένη ἔννοια, ἀλλ', ὡς εἴπομεν, ἀνθρωπίνη δύναμις. Μεταξὺ δὲ τῆς ἐννοίας καὶ τῆς δυνάμεως ὑπάρχει ἡ αὐτὴ σχέσις ἥτις μεταξὺ ἰδέας καὶ πραγματικότητος, πνεύματος καὶ σώματος, λόγου καὶ πράξεως. Τὸ ἰδα-

νικὸν καὶ τὸ πραγματικὸν συνυπάρχουσιν ἐν τῇ φύσει, ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ἄρα καὶ ἐν τῇ κοινωνίᾳ· ὥστε ἕτερον ἡ ἀρχὴ, ἡ ὑπόστασις τῆς κυριαρχίας, καὶ ἕτερον τὰ ὄργανα αὐτῆς, ἡ μορφὴ καὶ τὸ εἶδος. Καὶ ἡ μὲν ἀρχὴ αὐτῆς εἶναι μία, τὰ δὲ ὄργανα δύνανται νὰ ἦναι διάφορα. Ἐκ τούτου τὰ διάφορα περὶ κυριαρχίας συστήματα, τὰ διάφορα εἴδη τῶν κυβερνήσεων ἢ πολιτεύματα κατὰ τὰ διάφορα ἔθνη, καὶ ἐν ἑνὶ καὶ τῷ αὐτῷ ἔθνει κατὰ τὰς διαφόρους ἐποχὰς τῆς ἱστορίας του. Συνέπειαι δὲ τῶν διαφορῶν τούτων εἶναι, ὅτι οὐδὲν τῶν συστημάτων τούτων εἶναι ἀπολύτως ψευδὲς, ὅτι ὑπάρχει σχετικὴ νομιμότης τῶν κυβερνήσεων, καὶ νομιμότης ἀπόλυτος· καὶ ὅτι ἡ ἀπόλυτος εἶναι ἐξ ἀνάγκης μία, ἥτις βαθμηδὸν ἀναπτύσσεται καὶ πραγματοποιεῖται. Πλήρης ἔννοια τῆς κυριαρχίας εἶναι ἡ διὰ τῆς ἐθνικῆς θελήσεως ἄμεσος ἢ ἔμμεσος ἔκφρασις καὶ ἐνέργεια τοῦ κοινωνικοῦ λόγου. Τὰ δύο ταῦτα στοιχεῖα, ἡ θέλησις καὶ ὁ λόγος, εἶναι ἀμφότερα ἀπαραίτητα εἰς σύστασιν τῆς κυριαρχίας, καθὼς ἐν τῷ ἀτόμῳ ἐπίσης συνέρχονται εἰς παραγωγὴν οἱασδήποτε ἠθικῆς καὶ ἐλλόγου πράξεως, καὶ ὄντως κυριαρχικῆς καὶ νομίμου. Παρεμβάλλομεν δὲ μεταξὺ θελήσεως καὶ λόγου τὴν ἄμεσον ἢ ἔμμεσον σχέσιν, ἵνα συμπεριλάβωμεν ἐν τῷ ὁρισμῷ πάντα τὰ εἴδη τῆς κυριαρχίας ἀπὸ τῆς μᾶλλον ἀτελοῦς μέχρι τῆς τελειοτάτης. Καὶ αὕτη μὲν ἀληθεύει, ὅταν ἡ γενικὴ θέλησις καὶ ἡ πλήρης λογικότης ὅλου τοῦ ἔθνους δημιουργῶσι τὸ κράτος καὶ τὰς ἀρχὰς αὐτοῦ· ἡ δὲ ἀτελεστάτη, ὅταν ἔξοχος ἀτομικότης γίνηται ἀντιπρόσωπος, διερμηνεὺς καὶ ὄργανον τοῦ κοινωνικοῦ λόγου. Μεταξὺ δὲ τῶν δύο τούτων ἄκρων

πολλαὶ ποικιλίαι καὶ διαφοραὶ καὶ ἀποχρώσεις. Καὶ ἄμεσος μὲν εἶναι ἡ διὰ τῆς ἐθνικῆς θελήσεως ἔκφρασις τοῦ κοινωνικοῦ λόγου ἐν τῇ τελειοτάτῃ· μέχρι τότε δὲ ἡ ἔκφρασις τῆς θελήσεως, ἡ συναίνεσις, εἶναι μᾶλλον ἢ ἧττον ἔμμεσος. Μεταξὺ δὲ τῶν δύο τούτων στιγμῶν προοδεύει βαθμηδὸν χειραφετουμένη ἡ ἀνθρωπότης διὰ τῆς προόδου τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας, καθὼς πρὸς τὴν πλήρη αὐτεξουσιότητα βαθμηδὸν προοδεύει ὁ ἀτομικὸς ἄνθρωπος. Ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ οὐδεμία κυριαρχία εἶναι νόμιμος, διότι τότε καταδικάζομεν τὸ πλεῖστον μέρος τῶν κυβερνήσεων, δι' ὧν οὐχ ἧττον προώδευσε, καὶ προοδεύει, καὶ τὴν πρόοδον αὐτῆς νόμιμον θεωρεῖ ἡ ἀνθρωπότης. Ἔχουσιν ἄρα σχετικήν τινα νομιμότητα καὶ ἡ μοναρχία κατὰ τοὺς διαφόρους αὐτῆς τύπους, καὶ ἡ ἀριστοκρατία, καὶ ἡ δημοκρατία, καθὼς ἑκάστη αὐτῶν ἔχει ἰδιαίτερα πλεονεκτήματα κατὰ τὰς ἰδιαιτέρας περιστάσεις. Καὶ ἐκ τούτου προφανῶς προκύπτει ἡ ἀναντίῤῥητος ὑπεροχὴ ἐκείνου τοῦ πολιτεύματος, ὅπερ συνενοῖ ἐν ἑαυτῷ τὰ πλεονεκτήματα τῶν ἄλλων, καὶ δι' αὐτῶν οὐδετεροῖ τὰ ἐλλείμματα ἑκάστου. Πρὶν δὲ εἴπωμεν περὶ τῶν πλεονεκτημάτων καὶ ἐλλειμμάτων τούτων κατὰ μέρος, ἀνάγκη νὰ συμπληρώσωμεν τὴν ἔννοιαν τῆς κυριαρχίας, ὁρίζοντες ἀκριβῶς τὰς διαφόρους τοῦ κράτους ἀρχὰς τὰς ἀποτελούσας ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῶν τὸ κράτος, οἱονεὶ διάφορα ὄργανα ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ σώματος.

§ 346. Οὐδὲν αὐθαίρετον περὶ τούτων. Ἡ φύσις, ὁ ἀριθμὸς καὶ αἱ ἀμοιβαῖαι αὐτῶν σχέσεις πηγάζουσιν ἐξ αὐτῆς τῆς ἐννοίας τοῦ κράτους. Ἐὰν τοῦτο εἶναι

αὐτὴ ἡ κοινωνία ἑνοποιουμένη, ἡ λογικὴ καὶ ἠθικὴ αὐτῆς ἑνότης πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ ἰδίου προορισμοῦ διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ ἠθικοῦ νόμου, (§ 335) ἕπεται ὅτι κατὰ πρῶτον δύο ἀρχὰς πρέπει νὰ ἔχῃ ἐξ ἀνάγκης τὸ κράτος, ὡς δύο στοιχεῖα συνέρχονται καὶ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ ἰδίου νόμου· ἡ δὲ μὲν πρώτη εἶναι ἐξ ἀνάγκης ἡ νόησις τοῦ νόμου τούτου, ἡ διάσκεψις, ἡ ἀπόφασις, ἡ κήρυξις αὐτοῦ δι' οὗ ἑρμηνεύεται καὶ κηρύττεται τὸ δίκαιον ὡς θετικὸς νόμος· ἡ δὲ δευτέρα εἶναι ἡ ἐνέργεια, ἡ πρᾶξις, ἡ ἐκτέλεσις τοῦ νόμου, καὶ διὰ τοῦτο ἐκτελεστικὴ ὀνομάζεται. Ἀλλὰ μεταξὺ νόμου καὶ ἐκτελέσεως ἐγείρονται ἀμφιβολίαι καὶ διενέξεις· καὶ ὅταν μὲν πρόκηται νὰ ἐκτελέσῃ τὸν νόμον ἡ κυβέρνησις, πρὸς ἄρσιν τῶν δυσκολιῶν τούτων εἰσέρχεται ἡ διοικητικὴ λεγομένη δικαιοσύνη· ὅταν δὲ οἱ πολῖται, τὰς μεταξὺ τούτων διαφωνίας καὶ διενέξεις λύει καὶ ἀποφασίζει ἡ κυρίως δικαστικὴ λεγομένη ἀρχὴ, ἥτις ἐπαναφέρει τὴν ποικιλίαν τῶν περιπτώσεων, ἃς δὲν δύναται νὰ προΐδῃ καὶ νὰ κανονίσῃ ἐκ τῶν προτέρων ὁ νομοθέτης, εἰς τὴν γενικὴν ἑνότητα τοῦ νόμου. Ὥστε ἡ δικαστικὴ εἶναι σχέσις μεταξὺ τοῦ νόμου καὶ τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ, κατορθοῦσα τὴν μεταξὺ αὐτῶν συμφωνίαν, ὡς ἐν τῷ ὄντι ἡ μεταξὺ ὑποστάσεως καὶ μορφῆς σχέσις συνάπτει ἀμφοτέρας καὶ συναρμολογεῖ πρὸς ἀλλήλας. Καὶ ἐκ μὲν τούτων καὶ τὰ ἀναγκαῖα τῶν τριῶν τούτων ἀρχῶν προσόντα καὶ καθήκοντα καὶ δικαιώματα. Ἐκ δὲ τοῦ διαφόρου τρόπου καθ' ὃν αἱ τρεῖς αὗται ἀρχαὶ διανέμονται, συνδυάζονται καὶ ἐξασκοῦνται, πηγάζουσι τὰ διάφορα πολιτεύματα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Περὶ πολιτευμάτων.

§ 347. Ὅταν αἱ τρεῖς τοῦ κράτους ἀρχαὶ συνενῶνται εἰς ἓν μόνον ἄτομον, τὸ πολίτευμα λέγεται μοναρχία, ὅταν εἰς ὀλίγα, ἀριστοκρατία, ὅταν εἰς πάντα ἢ εἰς τὰ πλεῖστα, δημοκρατία, ἐξ ὧν ἑκάστη ἔχει ἴδια πλεονεκτήματα καὶ ἐλλείμματα, ὧν σημειοῦμεν ἐνταῦθα τὰ κυριώτερα. Παρατηρητέον δὲ ἐνταῦθα ὅτι καὶ αὐτὸ τὸ θεοκρατικὸν πολίτευμα, καί τοι ἐξ ἰδιαιτέρας ἀρχῆς ἐκπηγάζον, οὐχ ἧττον ἀνάγεται, κατὰ τὸν ἐξωτερικὸν αὐτοῦ τύπον, εἰς τὴν *μοναρχίαν*, τὴν ἀριστοκρατίαν καὶ τὴν δημοκρατίαν. Καὶ ἡ μὲν μοναρχία δὲν εἶναι ὁ δεσποτισμὸς, ὅστις εἶναι παρέκβασις καὶ διαφθορὰ τῆς μοναρχίας ἢ βασιλείας, καὶ ὑφίσταται εἰς τὴν αὐθαίρετον θέλησιν τοῦ δεσπότου. Ἡ μοναρχία ὑποθέτει καὶ συμβούλια καὶ νόμους καὶ τύπους, καὶ πολλὰς ἐπιδέχεται ποικιλίας. Ἔχει δὲ, καθὸ προσωποποίησις τοῦ κοινωνικοῦ λόγου καὶ τῆς ἐθνικῆς θελήσεως, πρῶτον καὶ μέγιστον πλεονέκτημα τὴν ἑνότητα, διὰ τῆς συγκεντρώσεως τῶν κοινωνικῶν δυνάμεων εἰς μίαν μόνην διεύθυνσιν· διὰ τοῦτο ἁρμόζει ὑπὲρ πᾶν ἄλλο πολίτευμα εἰς τὰς ἀρτιπαγεῖς κοινωνίας καὶ πολιτείας, εἶναι ἰσχυρὰ πρὸς ἐξωτερικὴν ὑπεράσπισιν, πρὸς ἐπέκτασιν τῆς ἐπικρατείας διὰ κατακτήσεων ἢ διαπραγματεύσεων· ἐν δὲ τῷ ἐσωτερικῷ, ἐγγυᾶται μείζονα ἀσφάλειαν, καταστέλλουσα τὴν περὶ τῆς ἀνωτάτης ἐξουσίας κομματικὴν σπουδαρχίαν, καὶ διὰ τῆς διαδοχῆς

καθιστῶσα μονιμωτέραν τὴν πολιτικὴν τάξιν. Ἀλλ' ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτῆς, κινδυνεύει νὰ μεταβάλῃ τὴν πολιτικὴν κυριαρχίαν εἰς δικαίωμα ἰδιοκτησίας, καὶ ἐντεῦθεν ἡ τάσις αὐτῆς πρὸς ὑποδούλωσιν τῶν πνευμάτων καὶ ἐξευτελισμὸν τῶν πολιτῶν, οὓς δύναται νὰ θεωρήσῃ ἐπὶ τέλους ὡς ἴδια κτήματα. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἐν τῇ μοναρχίᾳ ἡ τύχη τῆς πολιτείας ἐξαρτᾶται ἐνίοτε ἐκ τοῦ βασιλεύοντος προσώπου, καὶ κατὰ τὰ ἀτομικὰ αὐτοῦ προσόντα διοικεῖται τὸ κράτος. Ἐὰν δὲ σκεφθῇ τις ὅτι ἡ μοναρχία γίνεται, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖςον, διαδοχικὴ, καὶ, ἕνεκα τῆς φυσικῆς ἀτελείας τῶν ἀνθρώπων, σπάνιον εἶναι νὰ περιέλθῃ ἡ ἀνωτάτη ἀρχὴ εἰς πρόσωπα ἄξια νὰ τὴν ἐξασκῶσι, θέλει ἰδεῖ πόσον τὰ μεγάλα αὐτῆς πλεονεκτήματα οὐδετεροῖ ἡ κατὰ τοῦτο ἀβεβαιότης τῆς κυβερνήσεως. Ἐν ᾧ δὲ διὰ τῆς μοναρχίας καθιεροῦνται πολιτικαὶ παραδόσεις ὁμοιόμορφοι καὶ διαρκεῖς, -μεγάλως ὠφελοῦσαι τὸ κράτος κατὰ τὰς ἐξωτερικὰς αὐτοῦ σχέσεις, παρεμποδίζεται δι' αὐτοῦ τούτου ἡ πρόοδος τῶν θεσμῶν καὶ τῶν νόμων.

§ 348. Ἡ δὲ ἀριστοκρατία, διὰ μὲν τῆς λέξεως σημαίνει τὴν κυβέρνησιν τῶν ἀρίστων, καὶ ἐὰν τοῦτο ἦτο καὶ ἐν πράγματι, ἤθελεν εἶσθαι τὸ τελειότερον τῶν πολιτευμάτων, πραγματικῶς δὲ εἶναι ἡ εἰς πλείονα ἄτομα ἐπέκτασις τῆς βασιλείας. Ἱστορικὴ ἀρχὴ αὐτῆς εἶναι ἡ διαφορὰ τῆς φυλῆς καὶ ἡ κατάκτησις ἢ ἡ αὐθαίρετος διάκρισις ἕνεκα πλούτου· ἄρα πηγάζει ἐξ ἁπλοῦ γεγονότος καὶ κρείττονος δυνάμεως, οὐχὶ ἐκ τοῦ δικαίου· νομιμοποιεῖται δὲ διὰ τῆς μακρᾶς κατοχῆς, τῆς ἐπωφελοῦς χρήσεως τοῦ προνομίου καὶ τῆς βαθμιαίας αὐτοῦ μεταδόσεως εἰς τὸ πλῆθος. Πλεονεκτή-

ματα τοῦ πολιτεύματος τούτου εἶναι τὸ συντηρητικὸν πνεῦμα, ἴδιον τοῦ ἠθικοῦ ὄντος ὅπερ ἐξασκεῖ τὴν κυριαρχίαν, καὶ διὰ πάσης διαταράξεως τῶν καθεστώτων ἢ νεωτερισμοῦ δύναται νὰ κινδυνεύσῃ κατὰ τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ σύστασιν. Ἐκ τούτου καὶ ἡ μεγάλη φρόνησις τῶν ἀριστοκρατιῶν, διότι ἀντὶ τοῦ ἀτομικοῦ συμφέροντος τῶν μελῶν αὐτῶν, ἐμψυχοῦνται καὶ διευθύνονται ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ σωματείου, τῆς τάξεως καὶ οὐχὶ τῶν ἀτόμων. Συνέπεια δὲ τῶν πλεονεκτημάτων τούτων εἶναι ἡ τελειοτέρα ἀνάπτυξις καὶ ὑπὲρ τὸ κοινὸν μέτρον ἀνύψωσις ἀτόμων τινῶν, ἕνεκα τοῦ κληρονομικοῦ πλούτου, ὅστις κατὰ πᾶσαν γενεὰν ἐπαυξάνεται, τῶν οἰκιακῶν παραδόσεων καὶ τῆς δικαιωματικῆς ἐξασκήσεως τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, ἅτινα ὁμοῦ συνιστῶσι τὴν λεγομένην εὐγένειαν. Ἀλλ' ἐὰν αὗται εἶναι αἱ ἀρεταὶ τοῦ πολιτεύματος τούτου, μεγίστη αὐτοῦ κακία καὶ μέγιστον ἄτοπον εἶναι ἡ ἀνισότης οὐ μόνον μεταξὺ εὐγενῶν καὶ ἀγεννῶν, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ αὐτῶν τῶν εὐγενῶν διὰ τῆς προτιμήσεως τῶν ἀῤῥένων, διὰ τῶν πρωτοτοκείων καὶ καταπιστευμάτων, ἅτινα πάντα ἀπαιτεῖ ἡ συντήρησις καὶ μονιμότης τῆς ἀριστοκρατικῆς οἰκογενείας. Ἐκ δὲ τῆς ἀνισότητος ἡ ἀντιζηλία τῶν κοινωνικῶν τάξεων, ἡ κατ' ἀλλήλων δυσμένεια καὶ οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι. Ταῦτα ἀποφεύγουσιν αἱ φρόνιμοι ἀριστοκρατίαι διὰ τῆς βαθμιαίας προσλήψεως τῶν ἐγκριτατέρων, καὶ τότε ὑπὲρ πᾶν ἄλλο πολίτευμα διαρκοῦσι, μέχρις οὗ κατ' ὀλίγον μεταβληθῶσιν εἰς πολιτείας ἰσονόμους, ἢ καταστραφῶσιν ὑπὸ τοῦ καταβιβρώσκοντος αὐτὰς ἐσωτερικοῦ σκώληκος τῆς ἀνισότητος καὶ τοῦ προνομίου.

§ 349. Τέλος, ἡ δημοκρατία εἶναι ἡ ὑφ' ὅλου τοῦ λαοῦ ἐξάσκησις τῆς κυριαρχίας. Ὅ,τι ἐν μὲν τῇ μοναρχίᾳ εἷς, ἐν δὲ τῇ ἀριστοκρατείᾳ πλείονες, εἶναι ἐν τῇ δημοκρατίᾳ πάντες. Καὶ κατὰ πρώτην ὄψιν φαίνεται τὸ μόνον νόμιμον πολίτευμα· ἀλλὰ καὶ τοῦτο ἔχει τὴν αὐτὴν ἀρχὴν τῶν προηγουμένων, ἁπλοῦν γεγονός, τὴν θέλησιν τῶν πλειόνων, καὶ ἡ θέλησις δὲν παράγει δικαίωμα, ἀλλ' ὁ λόγος. Καὶ τῳόντι, ἐὰν ἡ θέλησις μόνη κρατῇ, ἔστω καὶ πάντων, πλὴν ἑνὸς μόνου, οὔτε δίκαιον ὑπάρχει οὔτε νομιμότης, ἀλλ' ἡ ἁπλῆ δύναμις τοῦ ἀριθμοῦ, τοῦ ἰσχυροτέρου, καὶ τότε μεταβάλλεται εἰς καθαρὰν τυραννίαν. Ἔχει ὅμως καὶ τὸ πολίτευμα τοῦτο ἰδιαίτερα πλεονεκτήματα. Ἐπικρατούσης ἀπολύτου ἰσότητος, οὐδεμία διάκρισις ἐπιτρέπεται, οὐδὲν προνόμιον, καὶ ἐκ τούτου φυσικῶς ἐγείρεται ζωηρὸν τὸ αἴσθημα τῆς ἀτομικῆς ἑκάστου ἀξίας, ἐξ οὗ παντοία ἀτομικὴ ἀνάπτυξις κατὰ τὴν βιομηχανίαν, τὰς τέχνας, τὰς ἐπιστήμας, καὶ ἡ πολιτικὴ πρόοδος προῤῥέει ὡς ἀναγκαία συνέπεια τῶν ἄλλων προόδων. Κατὰ δὲ τὴν ἠθικήν, ἡ ἀγάπη τῆς κοινῆς πατρίδος αὐξάνει κατὰ λόγον τῆς πάντων μετοχῆς τῶν κοινῶν, καὶ ὁ πατριωτισμὸς μὲ τὸ ἀτομικὸν αἴσθημα τοῦ ἐγωϊσμοῦ ταὐτίζεται. Ἀλλὰ τὰ ἄτοπα παρέπονται τοῖς πλεονεκτήμασιν. Αὐτὴ ἡ ἰσότης γεννᾷ τὸ μῖσος πάσης ὑπεροχῆς, τὸν φθόνον, καὶ ἡ ὑπερίσχυσις τῶν πολλῶν ἐπιφέρει τὴν ὑπερίσχυσιν τῶν παθῶν καὶ τῶν συμφερόντων τοῦ πλήθους κατὰ τῶν ἀρχῶν τοῦ δικαίου· ἡ δὲ δημαγωγία ἐγείρουσα τὴν ὀχλοκρατίαν, εἰσάγει τὴν ἀκαταστασίαν εἰς τὴν πολιτείαν, μὴ διοικουμένην πλέον κατὰ τὰ διηνεκῆ αὐτῆς συμφέροντα καὶ τὰς αἰωνίους ἀρ-

χὰς τῆς δικαιοσύνης, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἐπικρατοῦν πνεῦμα τῆς ἡμέρας ἢ τῆς στιγμῆς. Ἐκ τούτων χαλαροῦται ἡ ἑνότης καὶ ἡ συνέχεια τῆς πολιτικῆς, καὶ ἐσωτερικαὶ ὑποκινοῦνται στάσεις καὶ ἐξωτερικοὶ κίνδυνοι προκαλοῦνται.

§ 350. Ἕκαστον τῶν πολιτευμάτων τούτων δικαιολογεῖται ὑπὸ τῶν διαφόρων κοινωνικῶν γεγονότων τῶν λαῶν, παρ' οἷς ἀναπτύσσεται καὶ ἐγκαθιδρύεται. Ὅπου ὑπάρχει διαφορὰ φυλῶν, κατάκτησις, ἀνωτέρα τάξις συνενοῦσα ἐν ἑαυτῇ ὑπεροχὴν πλούτου καὶ τελειοτέραν ἀνάπτυξιν νοητικὴν καὶ ἠθικήν, φυσικῶς γεννᾶται ἡ ἀριστοκρατία· ὅπου δὲ τὰ ἐναντία, ἡ δημοκρατία· ὅπου δὲ ἐξ ἰδιαιτέρων περιστάσεων ἀνυψοῦται ἓν ἄτομον ἢ μία μόνη οἰκογένεια, καὶ μεγάλη ὑπάρχει ἀνάγκη ἑνότητος ἕνεκα ἐσωτερικῶν ἢ ἐξωτερικῶν ἀναγκῶν, ἐλλόγως ἀναφύεται καὶ παγιοῦται ἡ μοναρχία. Ἀλλ' ἀναντίῤῥητον ὅτι τὰ στοιχεῖα τῶν πολιτευμάτων τούτων ἐνυπάρχουσιν ἐν οἱᾳδήποτε κοινωνίᾳ. Τῳόντι, ἀνεξαρτήτως τῶν ἰδιαιτέρων περιστάσεων, ὑπάρχει ἐν οἱᾳδήποτε κοινωνίᾳ τὸ στοιχεῖον τῆς μοναρχίας, διότι τοῦτο εἶναι οὐσιωδῶς τὸ στοιχεῖον τῆς ἑνότητος, ἐξ ἧς ἡ μονιμότης καὶ ἡ συνέχεια καὶ πάντα τά τε πλεονεκτήματα καὶ ἐλλείμματα τοῦ μοναρχικοῦ πολιτεύματος. Καὶ ἑνότης ὑπάρχει ἐν πάσῃ κοινωνίᾳ διὰ τῆς χώρας, τῆς φυλῆς, τῆς γλώσσης, τοῦ θρησκεύματος, τοῦ κοινοῦ συμφέροντος καὶ προορισμοῦ καὶ τῆς κοινῆς ἱστορίας. Διὰ τοῦτο πᾶσα κοινωνία εἶναι ἓν ἠθικὸν ὄν, ἓν ἠθικὸν πρόσωπον, μίαν θέλησιν ἔχον, ὑφ' ἑνὸς πνεύματος ζωογονούμενον. Τὸ δὲ δημοκρατικὸν στοιχεῖον εἶναι οὐσιωδῶς ἡ πολλότης, ἐξ ἧς ἡ καθολικὴ κυριαρχία, καὶ

ι ταύτης πάντα τά τε πλεονεκτήματα καὶ ἐλλείμματα
ῦ δημοκρατικοῦ πνεύματος. Καὶ τὸ στοιχεῖον τοῦτο
άρχει ἐπίσης ἐν οἱαδήποτε κοινωνίᾳ, δηλαδή, πλῆθος
τόμων δικαιωματικῶς ἴσων πρὸς ἄλληλα, συνδεομένων
οικιλοτρόπως, καὶ τὰς αὐτὰς ὡς ἔγγιστα ἐχόντων ἀ-
ἔγκας καὶ συμφέροντα καὶ καθήκοντα καὶ δικαιώμα-
ι. Τελευταῖον, καὶ τὸ ἀριστοκρατικὸν στοιχεῖον κα-
ὶ πᾶσαν κοινωνίαν ἐξ ἀνάγκης μορφοῦται. Εἶναι δὲ
ῦτο ὅρος διάμεσος μεταξὺ τῶν δύο πρώτων, οὔτε εἷς,
ίτε πάντες, ἀλλὰ τινὲς, οἱ ἐκλεκτοὶ, οἱ ἄριστοι.
αὶ τῳόντι ἡ φυσικὴ ἀνισότης τῶν τε πνευματικῶν καὶ
ικῶν δυνάμεων παράγει ἁπανταχοῦ ἀνισότητα πλού-
υ, φώτων, ἠθικῆς ἐπιῤῥοῆς, καὶ ἐντεῦθεν ἡ διαφο-
ι τῶν κοινωνικῶν τάξεων καὶ ἡ κοινωνικὴ ἱεραρχία.

§ 351. Ἐὰν δὲ ζητήσωμεν μήπως ἡ ἐν τῇ κοινωνίᾳ
ναγκαία αὕτη συνύπαρξις τριῶν στοιχείων ἀντιστοιχῇ
ώς τινα ἐν τῇ φύσει ἀνάλογον συνδυασμὸν, θέλομεν
ρεῖ ὅτι ἡ συνένωσις αὕτη ὑπάρχει ἐν τῷ ὄντι, εἴτε
θὸ ἔννοια τοῦ πνεύματος θεωρουμένῳ, εἴτε καθὸ
σικὴ πραγματικότης, διὰ τῆς ὑποστάσεως, τῆς
ρφῆς καὶ τῆς σχέσεως· ὥστε, κατὰ τοῦτο, ἡ μόρ-
ωσις τῶν κοινωνιῶν ἕπεται εἰς τὴν μόρφωσιν τοῦ πνεύ-
ατος καὶ τῆς φύσεως, καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν νόμον ῥυθ-
ζεται. Καὶ καθὼς τὸ ὂν εἶναι καὶ ἐν τῷ λόγῳ ἀχώ-
ιστον τῶν λογικῶν ἀρχῶν, καὶ ἐν τῇ φύσει ὑποτασ-
μενον εἰς τὴν λογικὴν τάξιν, ἣν πραγματοποιεῖ, ὡ-
ύτως καὶ τὸ κοινωνικὸν καὶ πολιτικὸν ὂν εἶναι ἀναπό-
αστον τοῦ κοινωνικοῦ λόγου, καὶ δι' αὐτοῦ πρέπει
ι ῥυθμίζηται, ἵνα πραγματοποιήσῃ τὸ δίκαιον καὶ ἀ-
πτυχθῇ κατὰ τὸν πρὸς ὃν ὅρον τῆς ὑπάρξεως καὶ ἐνερ-

γείας αὐτοῦ. Ῥυθμίζεται δὲ ἐλλόγως, ὅταν οὐχὶ ἓν μόνον τῶν στοιχείων αὐτοῦ ἀποκλειστικὸν καὶ μεμονωμένον ὑπερτερῇ πρὸς βλάβην τῶν ἄλλων, ἀλλὰ καὶ τὰ τρία ὁμοῦ συναρμόζωνται πρὸς ἄλληλα ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ λόγου, ὡς συναρμόζονται τὰ στοιχεῖα τοῦ ὄντος ἐν τῷ πνεύματι καὶ ἐν τῇ φύσει. Τότε τὸ κοινωνικὸν ὂν εἶναι ἔλλογον καὶ ἠθικὸν καὶ καλὸν, καὶ παρέχει ἑνότητα καὶ ποικιλίαν καὶ τὴν ἐκ τούτων ἁρμονίαν. Τοιουτοτρόπως ἀνακαλύπτεται νέα ἀπόδειξις τῆς συγγενείας τῶν ἠθικῶν καὶ πολιτικῶν ἐπιστημῶν, καὶ τῆς ἀναλογίας ἥτις ὑπάρχει μεταξὺ τοῦ κόσμου τῆς φύσεως καὶ τῆς διανοίας καὶ τοῦ κόσμου τῆς κοινωνίας καὶ τῆς ἱστορίας.

§ 352. Ἐν δὲ τῇ πλήρει ἁρμονίᾳ τῶν κοινωνικῶν στοιχείων τὰ πλεονεκτήματα ὅλων τῶν πολιτευμάτων συνενοῦνται, καὶ τὰ ἐλλείμματα αὐτῶν ἀμοιβαίως ἀποκλείονται ἢ οὐδετεροῦνται. Ἡ ἑνότης τῆς μοναρχίας καὶ τὰ ἐκ ταύτης ἀγαθὰ συνδυάζονται πρὸς τὸ συντηρητικὸν πνεῦμα, τὴν σύνεσιν καὶ τὴν ἀτομικὴν τελειοποίησιν τῆς ἀριστοκρατίας, οὐδ' ἀποκλείεται ἡ ἰσότης, ἡ ἀτομικὴ ἀξία καὶ ἀνάπτυξις, ἡ πολιτικὴ πρόοδος καὶ ὁ πατριωτισμὸς τῆς δημοκρατίας. Καὶ δι' αὐτοῦ τούτου τὸ δυναστικὸν πνεῦμα, ἡ ὑπερβολικὴ ἐπιῤῥοὴ τοῦ ἀτόμου τοῦ βασιλέως καὶ ἡ στασιμότης τῆς μοναρχίας ἐκλείπουσιν, ἢ τοὐλάχιστον μετριάζονται ὑπὸ τῶν ἀριστοκρατικῶν καὶ δημοκρατικῶν στοιχείων. Καθὼς ἀφ' ἑτέρου τὴν ἀνισότητα τῆς ἀριστοκρατίας καὶ τὸν ἐκ ταύτης πόλεμον τῶν κοινωνικῶν τάξεων μετριάζουσι τὰ πλεονεκτήματα τῆς μοναρχίας καὶ τῆς δημοκρατίας. Τελευταῖον, τὴν ἐκ τῆς ἄκρας ἰσότητος ἀτομικὴν ἀντιζηλίαν,

ὴν ὑπεροχὴν τοῦ ὄχλου καὶ τῶν δημαγωγῶν, τὴν ἀ-
πασίαν τῆς δημοκρατίας καταστέλλουσι τὰ μοναρχικὰ
αὶ ἀριστοκρατικὰ στοιχεῖα. Ὥστε ἕκαστον τῶν τριῶν
ούτων στοιχείων παρέχει τὰ ἴδια πλεονεκτήματα, καὶ
ῶν ἰδίων κακῶν ἀπαλλάσσεται διὰ τῆς ἐπιῤῥοῆς τῶν
ἄλλων. Ἐὰν δὲ σκεφθῶμεν ὅτι τὰ τρία ταῦτα στοιχεῖα
ύσει ἀναπτύσσονται ἐν οἱᾳδήποτε κοινωνίᾳ, οἱονεὶ ἀπα-
αίτητα αὐτῆς συστατικὰ, ὡς μαρτυρεῖ αὐτὴ ἡ ἱστορία,
λλόγως θέλομεν συμπεράνει ὅτι αἱ κοινωνίαι, καθὸ ἠ-
ικὰ ὄντα, σώζονται, ὡς πάντα τὰ ὄντα, διὰ τῆς λο-
ικῆς συναρμολογήσεως τῶν ἰδίων στοιχείων. Ἡ δὲ
υναρμολόγησις αὕτη παράγει τὴν μικτὴν ἢ συνταγμα-
ικὴν λεγομένην πολιτείαν, ἥτις, ὡς ἀναγκαῖος νόμος
ῆς ἠθικῆς φύσεως, διὰ τῆς ἱστορίας ἀναπτυχθεῖσα, κα-
έστη ἤδη τὸ κοινὸν δίκαιον τοῦ κόσμου, καὶ ἣν πάντες
ναγνωρίζουσιν ὡς τελειοτέραν πασῶν, ἀγνοοῦντες ἴ-
ως τὸν λόγον τῆς ὑπεροχῆς ταύτης. Νῦν δὲ πρόκειται
ὰ θεωρήσωμεν τὰ συστατικὰ μόρια αὐτῆς κατὰ μέρος,
ηλαδὴ, τὰς τρεῖς ἀρχὰς ἐξ ὧν οἱονδήποτε κράτος ἐξ ἀ-
άγκης συνίσταται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ϛ'.

Περὶ νομοθετικῆς ἀρχῆς.

§ 353. Τὴν ἀνάγκην καὶ νομιμότητα τῆς ἀρχῆς ταύ-
ης, καὶ ἣν ἔχει σχέσιν πρὸς τὰς ἑτέρας δύο, εἴδομεν
ν § 347. Ἵνα δὲ νοήσωμεν πῶς πρέπει νὰ διοργανισθῇ,
νάγκη νὰ θεωρήσωμεν ποῖον τὸ ἔργον καὶ τίς ὁ σκο-
ὸς τῆς συστάσεως αὐτῆς. Καὶ ἐὰν ἔργον καὶ σκοπὸς

αὐτῆς εἶναι ἡ νομοθεσία, ὁ θετικὸς ἢ πολιτικὸς νόμος οὐδὲν ἕτερον πρέπει νὰ ἦναι ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ ἠθικοῦ. Οὗτος δὲ ἐκ τοῦ λόγου πηγάζει, ὑπὸ τοῦ λόγου ἀποκαλύπτεται, καὶ διὰ τοῦ λόγου πραγματοποιεῖται· ἄρα ὁ πολιτικὸς νόμος δὲν δύναται νὰ ἦναι εἰμὴ ἔργον τοῦ κοινωνικοῦ λόγου. Ἀλλ' ὁ κοινωνικὸς λόγος εἶναι ἔννοια ἀφῃρημένη, ἐπειδὴ ὁ λόγος, εἰ καὶ ἀπρόσωπος καὶ καθολικός, ὅμως ἐν τοῖς ἀτόμοις ἐπιφαίνεται, καὶ δι' αὐτῶν ἐκδηλοῦται. Ἐκ τούτων δὲ ὁ γενικὸς καὶ κοινωνικὸς λόγος ἐξάγεται διά τινος μεθόδου, ἣν οἱ νεώτεροι ὠνόμασαν ἀντιπροσωπίαν. Κατὰ τὸ σύστημα τῆς ἀπολύτου κυριαρχίας τοῦ λαοῦ ἡ ἀντιπροσωπία δὲν ἔχει ἔννοιαν, διότι ἡ κυριαρχία εἶναι, κατ' αὐτό, *μία* καὶ ἀδιαίρετος, ἀλάνθαστος καὶ ἀναπαλλοτρίωτος· ἄρα καὶ ἀμετάδοτος. Καὶ τῷόντι, εἰς τὴν θέλησιν τοῦ λαοῦ οὐδεμία ἄλλη δύναται ν' ἀντικατασταθῇ, πᾶσα ἀντικατάστασις εἶναι ὑποδούλωσις. Ἄλλοι ἐθεώρησαν τὴν ἀντιπροσωπίαν ὡς ἁπλῆν ἐντολήν· ἀλλ' εἰ τοῦτο, οὐδὲν δύνανται οἱ ἀντιπρόσωποι εἰμὴ ὅ,τι θέλουσιν οἱ ἐντολεῖς, διότι αὕτη εἶναι ἡ φυσικὴ συνέπεια τῆς ἐντολῆς· καὶ φανερὸν ὅτι οἱ κανόνες τῆς ἐντολῆς δὲν ἐφαρμόζονται ἐπὶ πολιτικῆς ἀντιπροσωπίας. Ὥστε, ἐὰν κατὰ τὴν πρώτην θεωρίαν ὁ λαὸς ὑποδουλοῦται εἰς τοὺς ἀντιπροσώπους, κατὰ τὴν δευτέραν, ὑποδουλοῦνται οὗτοι εἰς τὸν λαόν. Ἡ ἀντιπροσωπία, κατὰ τὴν φιλοσοφικὴν αὐτῆς ἔννοιαν, εἶναι ἀναγνώρισις τῆς κυριαρχίας τοῦ λόγου καὶ τοῦ δικαίου, καὶ μέθοδος πρὸς ἐξαγωγὴν καὶ ἐνέργειαν τοῦ κοινωνικοῦ λόγου. Τῷόντι, οἱονδήποτε δικαίωμα εἶναι ἀχώριστον τῆς σχετικῆς πρὸς αὐτὸ ἱκανότητος. Ἐκ τούτου καὶ ἡ ἐν τῷ ἀστυκῷ δικαίῳ διαστ-

ιὴ μεταξὺ ὑπεξουσίων καὶ αὐτεξουσίων, ἱκανῶν καὶ ἀ-
ικάνων, καὶ μυρίαι ἄλλαι διατάξεις περὶ προσωπικῶν
ικαιωμάτων ὑπὸ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς δικαιολογούμεναι.
Καθὼς δὲ ὑπάρχει ἀστυκὴ ἱκανότης, φανερὸν ὅτι ὑπάρ-
ξει καὶ πολιτική. Καὶ ἐὰν εἰς τοὺς ἔχοντας αὐτὴν ἀνή-
κει τὸ δικαίωμα καὶ τὸ καθῆκον τῆς νομοθεσίας, ἐντεῦ-
θεν ἡ ἀνάγκη τῆς ἐκλογῆς, τὰ προσόντα τῶν ἐκλογέων
καὶ ἐκλογίμων, πάντες οἱ ὅροι τοῦ ἐκλογικοῦ νόμου,
καὶ τὰ πολλὰ περὶ τούτων ζητήματα.

§ 354. Ὡς ἐξ αὐτῆς τῆς ἀρχῆς τῆς ἐκλογῆς τὸ ἐκ-
λογικὸν δικαίωμα δὲν δύναται νὰ ἦναι πάντοτε καὶ παν-
ταχοῦ καθολικὸν, οὐδὲ δύναται τὸ πολιτικὸν τοῦτο δι-
καίωμα νὰ συνταὐτισθῇ μὲ τὰ ἀστυκά. Ἡ συνταύτισις
αὕτη δὲν εἶναι ἔλλογος, διότι τὰ ἀστυκὰ δικαιώματα ἀφο-
ρῶσιν εἰς ἀτομικὰ μόνον συμφέροντα, καὶ ἡ κατάχρησις
αὐτῶν δύναται νὰ βλάψῃ τὸ ἄτομον, καὶ πλαγίως μό-
νον καὶ λίαν μακρόθεν τὴν κοινωνίαν, ἐν ᾧ τὰ πολιτικὰ
ἀφορῶσιν ἀμέσως εἰς τὰ κοινωνικὰ καὶ δημόσια, καὶ ἡ
κακὴ αὐτῶν χρῆσις δύναται νὰ καταστρέψῃ τὴν κοινω-
νίαν. Ἡ ἄμεσος κυριαρχία ὑποθέτει ἄκραν λογικὴν καὶ
ἠθικὴν ἀνάπτυξιν, εἶναι ἡ ἐντελεστάτη κατάστασις, ὁ
πρὸς ὃν ὅρος τῶν ἀνθρωπίνων κοινωνιῶν, δὲν δύναται
νὰ ἦναι ἡ κοινὴ αὐτῶν κατάστασις, νὰ πραγματοποιῆ-
ται πάντοτε καὶ πανταχοῦ. Τοῦτο διδάσκει ἡ θεω-
ρία καὶ ἀποδεικνύει ἡ ἱστορία. Εἴπομεν ἤδη (§ 344),
ὅτι κυρίαρχος δὲν εἶναι ἡ θέλησις τοῦ λαοῦ, ἀλλ' ὁ
κοινωνικὸς λόγος, διότι ἐκ τοῦ λόγου τὸ δίκαιον, καὶ
ὁ πολιτικὸς λόγος εἶναι ἡ ἀνωτέρα ἔκφρασις τοῦ κοινω-
νικοῦ. Ἐὰν δὲ ἡ κυριαρχία εἶναι μία, διάφοροι εἶναι οἱ
βαθμοὶ αὐτῆς καὶ τὰ ὄργανα, ἀπὸ τῆς πατρικῆς καὶ ἀ-

πολύτου μοναρχίας μέχρι τῆς καθαρᾶς δημοκρατίας. Τοὺς διαμέσους τούτους βαθμοὺς διέρχεται ἡ ἀνθρωπότης ἐξ ἀνάγκης· ὥστε, μολονότι πάντες οἱ ἄνθρωποι εἶναι δυνάμει κυρίαρχοι, βαθμηδὸν μόνον γίνονται καὶ ἐνεργείᾳ. Ἕως τότε ἐξασκοῦσι τὴν κυριαρχίαν ἐμμέσως, διὰ σιωπηλῆς συναινέσεως καὶ ἐντολῆς· οἱ δὲ διενεργοῦντες τὴν κυριαρχίαν θεωροῦνται ὡς ἐπίτροποι καὶ κηδεμόνες τῶν ἄλλων, καὶ τὴν πολιτικὴν ἱκανότητα ὀφείλουσι νὰ ἐξασκῶσιν ὡς καθῆκον κοινωνικὸν καὶ κοινωνικὴν λειτουργίαν. Ἀνάγκη ἄρα ἰδιαιτέρων προσόντων πρὸς ἐνέργειαν τῆς ἐκλογικῆς ἱκανότητος. Ταῦτα δὲ ἀνάγονται εἰς δύο, τὴν νοημοσύνην καὶ τὴν ἠθικότητα. Καὶ ἐπειδὴ ἡ ἀτομικὴ καὶ ἀπ' εὐθείας ἐπαλήθευσις τῶν προσόντων τούτων εἶναι ἀδύνατος, ἐντεῦθεν ἡ ἀνάγκη ἐξωτερικῶν δειγμάτων καὶ τεκμηρίων, ἐξαγομένων ἐκ τῆς ἰθαγενείας, τῆς ἡλικίας, τῆς ἐκπαιδεύσεως, τῆς περιουσίας, καθ' ἃ σχηματίζονται αἱ ἐκλογικαὶ κατηγορίαι· καὶ ἐπειδὴ αἱ γενικαὶ αὗται κατηγορίαι δυνατὸν νὰ μὴ περιλαμβάνωσι πάντας τοὺς πραγματικῶς ἱκανούς, ἐπενοήθη παρά τισι λαοῖς τὸ σύστημα τῆς κατ' ἐπιτηδεύματα καὶ ἐπαγγέλματα καὶ σωματεῖα μερικῆς ἐκλογῆς. Ἑκάτερον τῶν δύο τούτων συστημάτων ἔχει ἴδια πλεονεκτήματα καὶ ἐλλείμματα, περὶ ὧν διαλαμβάνουσιν οἱ δημοσιολόγοι, εἰς ἡμᾶς δὲ δὲν ἐπιτρέπεται εἰμὴ νὰ θέσωμεν τὴν κοινὴν ἀμφοτέρων ἀρχήν, δυνάμει τῆς ὁποίας δικαιοῦνται νὰ ἐξασκῶσι τὴν κυριαρχικὴν ἐξουσίαν οἱ νοημονέστεροι καὶ ἠθικώτεροι καὶ ὅσῳ τὸ δυνατὸν περισσότεροι, μεταδίδοντες αὐτὴν βαθμηδὸν καὶ εἰς τοὺς ἄλλους κατὰ λόγον τῆς νοητικῆς, ἠθικῆς καὶ ὑλικῆς αὐτῶν προόδου καὶ ἀναπτύξεως.

§ 355. Περὶ δὲ τῶν ἄλλων ἐκλογικῶν ζητημάτων μέλομεν πραγματευθῇ ἐν συντόμῳ. Ἐπροσπάθησάν τινες ν' ἀποφύγωσι τὰ ἄτοπα τῆς καθολικῆς ψήφου διὰ τῆς διβάθμου ἐκλογῆς, σχηματίζοντες διὰ τῆς καθολικῆς ψήφου ἐκλογεῖς ἐκλογέων. Ἀλλ' εἰ μὲν εἶναι δυνατὴ ἡ καθολικὴ ψῆφος, ὁ διάμεσος βαθμὸς εἶναι περιττός· εἰ δὲ ἀδύνατος, ἡ ἐκλογὴ τῶν ἐκλογέων θέλει ἔχει τὰ αὐτὰ ἄτοπα τῆς τῶν ἀντιπροσώπων, καὶ ἐκλείπει διὰ τῆς ἐμμέσου ἐκλογῆς ἡ συνταύτισις τῶν ἐννοιῶν καὶ τῶν αἰσθημάτων, ἥτις πρέπει νὰ ὑπάρχῃ μεταξὺ πάντων τῶν ἐξασκούντων τὴν πολιτικὴν ἱκανότητα, εἴτε καθὸ ἐκλογέων εἴτε καθὸ ἀντιπροσώπων. Ὡσαύτως περὶ τῆς ἀνάγκης ἰδιαιτέρων προσόντων τῶν ἐκλογίμων, αὕτη δὲν ὑπάρχει εἰμὴ ἐπὶ καθολικῆς ψήφου, διότι τότε τὰ προσόντα ταῦτα μετριάζουσι τὰ ἐξ αὐτῆς ἄτοπα, καὶ κατὰ τοσοῦτον δύνανται ν' ἀπαιτηθῶσιν ἢ μή, καθ' ὅσον ἡ ἐκλογὴ πλησιάζει πρὸς τὴν καθολικότητα ἢ ἀπομακρύνεται αὐτῆς. Τελευταῖον, ὡς πρὸς τὸν τρόπον τοῦ ψηφίζειν, τὸ σύστημα τῆς κρυπτῆς ψήφου καὶ τὸ τῆς φανερᾶς ἔχουσιν ἑκάτερον ἴδια πλεονεκτήματα καὶ ἐλλείμματα. Καὶ ὑπὸ μὲν τὴν ὄψιν τῆς ἐλευθερίας καὶ ἀνεξαρτησίας τῆς ψήφου, τὸ τῆς κρυπτῆς εἶναι ἀναντιῤῥήτως προτιμότερον· ὡς δὲ πρὸς τὰ ἠθικὰ αὐτῶν ἀποτελέσματα, προτιμότερον τὸ τῆς φανερᾶς, διότι καὶ ἡ παῤῥησία ἐνθαῤῥύνεται δι' αὐτοῦ, καὶ ἡ εἰλικρίνεια τῶν πολιτικῶν σχέσεων ἀσφαλίζεται, καὶ ἡ ἀνεξαρτησία καὶ εὐθύνη τῶν πολιτικῶν δοξασιῶν δημοσίως φανεροῦνται, καὶ ἤθη ἄξια τῆς ἐλευθερίας βαθμηδὸν μορφόνονται καὶ ἀναπτύσσονται. Ἀλλὰ μέγιστος ὑπάρχει κίνδυνος ἀθεμίτων ἐπιῤῥοῶν καὶ ἀνα-

σκοπῶν, καὶ ἀτομικὰ πάθη καὶ μίση εὐκολώτερον ἐξάπτονται διὰ τοῦ συστήματος τούτου.

§ 356. Ἐκλεχθείσης δὲ τῆς ἀντιπροσωπίας, ἡ διάρκεια αὐτῆς δὲν δύναται νὰ ἦναι ἀπεριόριστος. Τὴν περιοδικὴν αὐτῆς ἀνανέωσιν ἐπὶ χρόνον μᾶλλον ἢ ἧττον μακρὸν ὑπαγορεύουσιν αἱ ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἀείποτε ἀναφυόμεναι νέαι ἰδέαι καὶ ἀνάγκαι, ἡ ἀναγκαία πρόσληψις τῶν καθ' ἑκάστην μορφουμένων πολιτικῶν ἀνδρῶν, ἡ ἐκ τῆς συχνῆς ἐξασκήσεως τοῦ ἐκλογικοῦ δικαιώματος πολιτικὴ ἀγωγὴ καὶ ἐμπειρία, καὶ ἡ ἐπ' αὐτῶν τῶν ἀντιπροσώπων ὠφέλιμος ἐπαγρύπνησις καὶ ἐπιῤῥοὴ τῆς κοινῆς γνώμης. Ἀλλ' ἡ ἀνανέωσις αὕτη δὲν πρέπει νὰ γίνῃ οὔτε τόσῳ συχνὴ, ὥστε νὰ διακόπτηται ἡ ἑνότης καὶ συνέχεια τῆς νομοθεσίας, καὶ νὰ διαταράσσηται ἄνευ λόγου ἡ κοινωνία, οὔτε τόσῳ σπανία, ὥστε νὰ παρεμποδίζηται ἡ πολιτικὴ πρόοδος αὐτῆς, καὶ νὰ καθιεροῦται ὁ ἀπολυτισμὸς τῆς βουλευτικῆς τυραννίας. Καὶ περὶ μὲν τούτων δὲν εἶναι δύσκολος ἡ ἀπόφασις. Περὶ δὲ τῆς ὠφελείας μιᾶς μόνης ἢ δύο βουλῶν διαφωνοῦσι τινὲς τῶν πολιτικῶν φιλοσόφων, μολονότι καὶ ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ ἱστορία, πλὴν ὀλίγων ἐξαιρέσεων, ἐκ συμφώνου ἀποκρούουσι τὸ σύστημα τῆς μονομελοῦς νομοθεσίας. Ἄλλως, τὸ ζήτημα λύεται ἀφ' ἑαυτοῦ, καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν ἀρχῶν ἃς μέχρι τοῦδε ἀνεπτύξαμεν.

§ 357. Καὶ τῳόντι, οὐσία τῆς συνταγματικῆς κυβερνήσεως εἶναι ἡ διὰ τῆς πολιτείας ἔλλογος ἁρμονία τῶν τριῶν κοινωνικῶν στοιχείων, περὶ ὧν διελάβομεν. Ὅταν δὲ τὸ ἓν ἢ δύο μόνον ἐξ αὐτῶν ἐνεργῶσι, δὲν δύναται νὰ προκύψῃ ἁρμονία. Τῳόντι, ἐὰν μία μόνη

βουλὴ εὑρεθῇ ἀπέναντι τῆς ἐκτελεστικῆς ἀρχῆς, ὡς ἔν τισι τῶν καθαρῶν δημοκρατιῶν, κίνδυνος ὑπάρχει συγκρούσεως καὶ ἀμοιβαίας ὑποδουλώσεως, καὶ δύσκολος ἡ πρὸς ἀλλήλας ἁρμονία. Πρὸς διευκόλυνσιν τῆς μεταξὺ δύο ἀντιθέτων στοιχείων ἁρμονίας αὐτὴ ἡ φύσις διδάσκει ὅτι ἀπαιτεῖται μέσος ὅρος, ἀμφοτέρων μετέχων καὶ ἀμφότερα συνενῶν. Τοῦτο καὶ ἐν τῇ ὑλικῇ φύσει παρατηροῦμεν καὶ ἐν τῇ πνευματικῇ, κατά τε τὸ νοητικὸν καὶ ἠθικὸν αὐτῆς στοιχεῖον. Προσέτι τὸν κίνδυνον τῆς μονομελοῦς νομοθεσίας ἀρκούντως ἀπέδειξεν ἡ ἱστορία, καὶ τότε μόνον ἡ μία βουλὴ φαίνεται ἀπαραιτήτως ἀναγκαία, ἢ εἷς μόνος ἄρχων, ὅταν ἐσωτερικὸς ἢ ἐξωτερικὸς κίνδυνος ἐπαπειλῇ αὐτὴν τὴν ὕπαρξιν τῆς πολιτείας ἕνεκεν ἐσωτερικῆς στάσεως ἢ ἐξωτερικοῦ πολέμου. Ἀλλ' ἐν τῇ συνήθει τῶν πραγμάτων πορείᾳ διὰ μέσου δύο βουλῶν ἀσφαλέστερον διοικεῖται τὸ κράτος. Ὅσα δὲ ἄτοπα ἀποδίδονται εἰς τὸ σύστημα τοῦτο, ἐὰν ἀκριβῶς καὶ ἀπαθῶς θεωρηθῶσιν, εὐκόλως μεταβάλλονται εἰς ὠφελήματα. Ἡ βραδύτης λ. χ. κατὰ τὴν σύνταξιν τῶν νόμων οὐ μόνον δὲν εἶναι ἀτόπημα, ἀλλὰ μέγιστον ὠφέλημα, διότι ἐπιφέρει ὡριμοτέραν σκέψιν καὶ σοφωτέραν αὐτῶν ἐπεξεργασίαν. Ἡ δὲ φοβουμένη σύγκρουσις πιθανώτερον νὰ ὑπάρχῃ ἄνευ τῆς ἄνω βουλῆς καὶ εὐκολώτερον δι' αὐτῆς νὰ καταπαυθῇ. Περὶ δὲ τῆς ἐπὶ ἀριστοκρατικῷ πνεύματι κατηγορίας, φανερὸν ὅτι ὅπου ἀριστοκρατικὰ στοιχεῖα ἱστορικῶς δὲν ὑπάρχουσιν, ἐκεῖ οὔτε δυνατὸν οὔτε συμφέρον εἶναι νὰ δημιουργηθῶσιν, ὅπου δὲ ὑπάρχουσι, διὰ τῆς ἄνω βουλῆς βαθμηδὸν μετριάζονται καὶ συγκιρνῶνται, καὶ ἀβλαβῆ καὶ μάλιστα εὐεργετικὰ καὶ σωτή-

ρια καθίστανται, καὶ οὕτω τὰ ἀτοπήματα πάσης ἀριστοκρατίας οὐδετεροῦνται ἢ μεταβάλλονται εἰς πλεονεκτήματα, διότι, παρὰ τὴν ἱστορικὴν ἀριστοκρατίαν, ἡ ἄνω βουλὴ δύναται νὰ προσλάβῃ τὰ διὰ τὴν ἀρετὴν, τὴν παιδείαν, τὸν πλοῦτον, τὴν πεῖραν, τὰς μεγάλας ἐκδουλεύσεις διακρινόμενα πρόσωπα, καθιεροῦσα τοιούτῳ τρόπῳ τὴν ἰσότητα δι' αὐτοῦ τοῦ φαινομένου προνομίου. Καὶ οὕτω τὸ συντηρητικὸν πνεῦμα μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ νεωτερισμοῦ ἁρμοδίως συγκιρνώμενον, παράγει τὴν βαθμιαίαν καὶ ἔλλογον πρόοδον, καὶ αὐτὴ ἡ μονιμότης τοῦ πολιτεύματος ἐγγυᾶται πᾶσαν ὥριμον καὶ σωτήριον αὐτοῦ μεταβολήν.

§ 358. Ὁ ὀργανισμὸς τῆς ἀνωτέρας ταύτης βουλῆς προκύπτει ἐξ αὐτῆς τῆς ἀρχῆς, τῆς φύσεως καὶ τοῦ προορισμοῦ αὐτῆς. Ἐὰν εἶναι στοιχεῖον διάμεσον μεταξὺ δύο ἐναντίων πρὸς συναρμολόγησιν αὐτῶν, φανερὸν ὅτι πρέπει νὰ μετέχῃ ἀμφοτέρων, ἔχουσα ἐνταυτῷ ἰδίαν καὶ ἀνεξάρτητον ἐνέργειαν. Διὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ ἀποῤῥέῃ ἀποκλειστικῶς οὔτε ἀπὸ τῆς κυβερνήσεως οὔτε ἀπὸ τοῦ λαοῦ· διότι, εἰ τὸ πρῶτον, δὲν εἶναι πλέον ἀρχὴ διάμεσος, καὶ οὐδεμίαν δύναται νὰ ἔχῃ ἀνεξαρτησίαν· εἰ τὸ δεύτερον, εἶναι ἐπικύημα τῆς κάτω βουλῆς, καὶ ἑπομένως στοιχεῖον περιττὸν ἢ ἐπιβλαβές. Ἄρα ἑκατέρωθεν πρέπει νὰ προέρχηται, ἐκλεγομένη μὲν ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως, συνισταμένη δὲ ἐξ ἀτόμων ἀνηκόντων εἰς ὡρισμένας κατηγορίας δυνάμει ἰδιαιτέρων προσόντων, καὶ ἀσφαλιζομένη διὰ τῆς ἰσοβιότητος ἢ διὰ τῆς μακρᾶς διαρκείας τῆς ἐξουσίας της.

§ 359. Ἀφοῦ δὲ ὁ νόμος ψηφισθῇ παρὰ τῶν δύο βουλῶν, ἀπαιτεῖται καὶ τοῦ ἀνωτάτου ἄρχοντος τῆς

πολιτείας ἡ ἐπικύρωσις, διότι ὀφείλων οὗτος νὰ ἐκτελέσῃ αὐτὸν ἀμέσως ἢ ἐμμέσως, ἐὰν δὲν μετέχῃ τῆς ψήφου, δύναται νὰ παραμελήσῃ ἢ νὰ παρεμποδίσῃ τὴν ἐκτέλεσιν αὐτοῦ, ἢ δι' αὐτῆς νὰ τὸν διαφθείρῃ. Τότε ἡ νομοθετικὴ ἐνέργεια συμπληροῦται καὶ παραδίδει τὸ ἔργον αὐτῆς εἰς τὴν ἐκτελεστικὴν ἀρχήν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζʹ.

Περὶ ἐκτελεστικῆς ἀρχῆς.

§ 360. Καθὼς ἡ κυριαρχία εἰς οὐδὲν τῶν τριῶν στοιχείων ἀποκλειστικῶς ἀνήκει, ἀλλ' εἰς τὴν ἁρμονικὴν ἐνέργειαν τῶν τριῶν διὰ τῆς ἐκφράσεως τοῦ κοινωνικοῦ λόγου, ὃν ἐξάγει καὶ ἐκδηλοῖ ἡ νομοθετικὴ ἀρχή, ἐν ᾗ καὶ τὰ τρία ταῦτα στοιχεῖα πρέπει νὰ συνεργήσωσιν, ὡσαύτως ἡ ἐκτελεστικὴ πρέπει νὰ ἦναι ἡ ἐναρμόνιος αὐτῶν συνένωσις. Ἐπειδὴ δὲ τὸ τελευταῖον ἐξαγόμενον τῆς νομοθετικῆς ἀρχῆς εἶναι ἡ εἰς τὴν ἑνότητα ἀναγωγὴ τῶν διανοιῶν καὶ τῶν θελήσεων, ἡ ἑνότης πρέπει νὰ ἦναι ἡ βάσις καὶ τρόπον τινὰ ἡ ὑπόστασις καὶ τῆς ἐκτελεστικῆς. Καὶ ἐὰν πολλοὶ πρέπει νὰ συζητῶσι καὶ νὰ ψηφίζωσι τὸν νόμον, τὴν ἐκτέλεσιν αὐτοῦ πρέπει ν' ἀναλάβωσιν εἷς ἢ ὀλίγοι. Τοῦτο ἐνστιγματικῶς συνησθάνθησαν πᾶσαι αἱ ἀνθρώπιναι κοινωνίαι. Ὥστε πρῶτος χαρακτὴρ τῆς ἐκτελεστικῆς ἀρχῆς εἶναι ἡ ἑνότης. Δεύτερος, ἡ συνέχεια, διότι ἡ νομοθεσία, ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτῆς καὶ τῶν κοινωνικῶν ἀναγκῶν, δύναται νὰ γίνῃ ἐκ διαλειμμάτων μᾶλλον ἢ ἧττον μακρῶν· ἀλλ' ἡ ἐκτελεστικὴ ἀρχὴ οὐδεμίαν στιγμὴν δύ-

ναται νὰ παύσῃ ἢ νὰ διακοπῇ, διηνεκὴς οὖσα πραγματοποίησις τοῦ ἐν τῷ νόμῳ διατυπωθέντος κοινωνικοῦ λόγου. Τρίτος χαρακτὴρ αὐτῆς εἶναι ἐξ ἀνάγκης ἡ δραστηριότης, διότι ἡ ἐκτελεστικὴ ἀρχὴ εἶναι ὁ ἄγρυπνος φύλαξ τῆς κοινωνίας, ὁ ἀρχηγὸς τῆς ὑλικῆς δυνάμεως, δι' ἧς ὀφείλει νὰ ἐγγυᾶται τὴν προσωπικὴν καὶ κτηματικὴν ἀσφάλειαν, γινομένη τρόπον τινὰ ὁ βραχίων τοῦ νόμου καὶ τοῦ δικαίου. Ἀλλὰ παρὰ ταῦτα, ἡ ἐκτελεστικὴ ἀρχὴ πρέπει νὰ ἦναι καὶ καθ' ἑαυτὴν ἀνεξάρτητος καὶ σύμφωνος πάντοτε πρὸς τὸν νόμον. Ἐὰν ἡ αὐτὴ ἀρχὴ νομοθετῇ καὶ ἐκτελῇ, καὶ πολλῷ μᾶλλον ἐὰν δικάζῃ, καθιεροῦται ἡ τυραννία· διὰ τοῦτο ἀρχὴ θεμελιώδης τῶν ἐλλόγων κυβερνήσεων εἶναι ἡ ἀπ' ἀλλήλων ἀνεξαρτησία τῶν δημοσίων ἀρχῶν, ἐν ταυτῷ δὲ καὶ ἡ πρὸς ἀλλήλας ἁρμονία. Ἐὰν ἡ ἐκτελεστικὴ ἀρχὴ δὲν ἦναι πάντοτε σύμφωνος πρὸς τὴν νομοθετικήν, ἀθετεῖ τὴν ἰδίαν ἐντολὴν καὶ ἀντιβαίνει πρὸς τὸν ἴδιον προορισμόν.

§ 361. Καὶ ἐὰν ζητήσωμεν ποῖον τῶν κοινωνικῶν στοιχείων ἔχει τὴν ἑνότητα, τὴν συνέχειαν, τὴν δραστηριότητα, τὴν ἀνεξαρτησίαν, ἃς ἀπαιτεῖ ἡ ἐκτελεστικὴ ἀρχή, εὑρίσκομεν ὅτι τὸ στοιχεῖον τοῦτο εἶναι τὸ μοναρχικόν. Ἀλλ' εἴπομεν ἤδη ὅτι τότε εἶναι νόμιμον καὶ ἐπωφελές, ὅταν περιορίζηται, πρὸς τὰ δύο ἕτερα συναρμολογούμενον· ἄλλως τὰ ἐξ αὐτοῦ ἀτοπήματα, περὶ ὧν εἴπομεν ἐν § 348, δὲν οὐδετεροῦνται, καὶ ἀποβαίνουσιν ἀσυμβίβαστα πρὸς τὸν τελευταῖον χαρακτῆρα τῆς ἐκτελεστικῆς ἀρχῆς, τὴν πρὸς τὸν νόμον διηνεκῆ αὐτῆς συμφωνίαν. Ταύτην ἐπιφέρει ἡ ἐν τῇ ἐκτελεστικῇ ἀρχῇ προσθήκη ἑτέρου στοιχείου, ἀντιστοίχου

πρὸς τὸ ἀριστοκρατικὸν, δι' οὗ σχετίζεται ἀφ' ἑνὸς μὲν, πρὸς τὴν νομοθετικὴν, ἀφ' ἑτέρου δὲ, πρὸς τοὺς λοιποὺς τοῦ κράτους ὑπαλλήλους, οἵτινες συνιστῶσι τὸ δημοκρατικὸν αὐτῆς στοιχεῖον. Τοιαύτη ἡ ὑπουργικὴ λεγομένη ἀρχὴ, ἥτις, ἵνα ἐνεργῇ σύμφωνος πρὸς τὸν νόμον, πρέπει νὰ ἦναι ἐξ ἀνάγκης ὑπεύθυνος καὶ μεταχλητή. Τοῦτο ἀπαιτεῖ αὐτὴ ἡ φιλοσοφικὴ θεωρία τῆς ἀρχῆς ταύτης, καὶ ἀποδεικνύει ἡ πολιτικὴ ἱστορία. Ἀλλ' ἐὰν ἡ πρὸς τὸν νόμον συμφωνία ἐπιβάλλει τὴν εὐθύνην, καὶ αὕτη ἐπιφέρει τὸ μεταχλητὸν τῶν ὑπουργῶν, ταῦτα παράγουσιν ὡς ἀναγκαίαν συνέπειαν, καὶ ἀπαιτοῦσιν ὡς ἀπαραίτητον ὅρον, τὴν διαίρεσιν τῶν καθηκόντων αὐτῶν, τὴν ἐγγυωμένην τὴν εἰδικὴν αὐτῶν ἱκανότητα. Ὁ δὲ τρόπος τῆς διαιρέσεως ταύτης οὐδὲν ἔχει αὐθαίρετον, ἐξερχόμενος καὶ οὗτος ὡς ἀναγκαῖον πόρισμα τῶν ἤδη τεθεισῶν ἀρχῶν.

§ 362. Ἡ διαίρεσις τῶν ὑπουργείων ἀντιστοιχεῖ πρὸς αὐτὰ τὰ ἀντικείμενα τῆς ἐκτελεστικῆς καὶ ὑπουργικῆς ἀρχῆς, καὶ ταῦτα ἐξ ἀνάγκης πρὸς τὰ τῆς νομοθετικῆς, δηλαδὴ, τὰ ἀντικείμενα τῆς ἐνεργείας τοῦ κράτους. Ἐὰν δὲ τοῦτο εἶναι ἠθικὸν καὶ ἔλλογον πρόσωπον πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ δικαίου, φανερὸν ὅτι τὰ ἀντικείμενα τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ εἶναι τὰ τῶν ἰδίων καθηκόντων, καὶ ταῦτα εὐκόλως ὁρίζονται, διότι πρέπει ν' ἀντιστοιχῶσι πρὸς τὰ καθήκοντα οἱουδήποτε ἠθικοῦ καὶ ἐλλόγου ὄντος, πρὸς τὰ ἀτομικὰ καθήκοντα, καθ' ὅσον συμβιβάζονται πρὸς τὴν ἰδιαιτέραν φύσιν καὶ ἐνέργειαν τοῦ ἠθικοῦ τούτου προσώπου ὅπερ ὀνομάζομεν κράτος. Δύο ἔχει ὡς ἐκ τούτου καθήκοντα οὐσιώδη τὸ κράτος, τὴν προστασίαν καὶ ἐγγύησιν τοῦ

δικαίου διὰ τῆς ὑλικῆς δυνάμεως καὶ τῆς διοικητικῆς ἐξουσίας, καὶ τὴν ὑλικὴν καὶ πνευματικὴν βοήθειαν, ἀντίστοιχα πρὸς τὰ ἀτομικὰ καθήκοντα τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἀγάπης. Εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν δύο τούτων καθηκόντων ἀφορᾷ ἡ σύστασις τῶν διαφόρων ὑπουργείων, ὁπωσδήποτε ὀνομάζωνται, τοῦ μὲν πρώτου, διὰ τῶν τῆς δικαιοσύνης, τῆς ἐνόπλου δυνάμεως καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἀσφαλείας ὑπουργείων, τοῦ δὲ δευτέρου, διὰ τῶν ἐπὶ τῆς παιδείας, τῶν δημοσίων ἔργων καὶ καταστημάτων, τῆς βιομηχανίας, τῶν ἐκκλησιαστικῶν διατάξεων· εἰς ἐκπλήρωσιν δὲ ἀμφοτέρων, διὰ τῶν ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν καὶ τῶν ἐξωτερικῶν σχέσεων. Δύνανται τὰ ὑπουργεῖα ταῦτα διαφόρως πως νὰ συνδυασθῶσιν ἢ διαιρεθῶσιν, ἀλλ' οὐσιωδῶς εἰς τὰ δύο καθήκοντα τοῦ κράτους ἀνάγονται, καὶ οὐδὲν αὐθαίρετον ἐν αὐτοῖς. Ἐὰν δὲ τώρα παραθέσωμεν τὴν ὑπουργικὴν ἀρχὴν, μετακλητὴν, ὑπεύθυνον καὶ διῃρημένην, πρὸς τὴν βασιλικὴν, ἥτις εἶναι διηνεκὴς, ἀνεύθυνος, μία καὶ ἀδιαίρετος, νοοῦμεν διατί ἡ βασιλικὴ ἀρχὴ διακρίνεται τῆς ὑπουργικῆς, διατί τὸ πρόσωπον τοῦ βασιλέως θεωρεῖται ἀνεύθυνον, ἱερὸν καὶ ἀπαραβίαστον, εἰς τὴν ἀνωτάτην τοῦ κράτους περιωπὴν ἀνυψούμενον. Τῷ ὄντι, ὁ βασιλεὺς ἐλλόγως θεωρεῖται ὡς ἡ πηγὴ τῆς δικαιοσύνης, τῶν τιμῶν καὶ τῶν χαρίτων, διορίζει τὰ μέλη τῆς ἄνω βουλῆς καὶ τῆς ἐκτελεστικῆς ἀρχῆς, ἀντιπροσωπεύει ἐξωτερικῶς τὸ κράτος, εἶναι ὁ ἀρχηγὸς τῶν ὅπλων καὶ τὸ ὄντως συμβιβαστικὸν καὶ μετριαστικὸν στοιχεῖον τῆς πολιτείας. Πρὸς συμπλήρωσιν δὲ τῆς φιλοσοφικῆς θεωρίας τῆς ἐκτελεστικῆς ἀρχῆς ἀπομένει νὰ ἴδωμεν, τίνι τρόπῳ οἱ δύο κυριώτεροι αὐτῆς ὁ-

ϊσι, τὸ μεταχλητὸν καὶ ἡ εὐθύνη τῶν ὑπουργῶν, πραγματοποιοῦνται.

§ 363. Καὶ τοῦ μὲν πρώτου ἡ πραγματοποίησις πολλὰς δὲν παρέχει δυσκολίας, καὶ γίνεται διὰ τῆς ἀπομακρύνσεως τῶν ὑπουργῶν, ὁσάκις δὲν συμφωνῶσι πρὸς τὴν νομοθεσίαν. Ἀλλ᾽ ἐὰν ἀπ᾽ἐναντίας αὐτὸ τὸ ὑπὸ τῆς κοινωνίας ἐκλεγόμενον στοιχεῖον τῆς νομοθεσίας, φαίνεται μὴ ἐκφράζον ἀκριβῶς τὸν κοινωνικὸν λόγον, τότε ὁ βασιλεὺς ἐξασκῶν ἣν ἔχει πρὸς τοῦτο συμβιβαστικὴν καὶ ἁρμοστικὴν ἐξουσίαν, προκαλεῖ διὰ τῆς διαλύσεως νέαν ὑπὸ τῆς κοινωνίας ἐκλογὴν, καὶ διατηρεῖ μὲν τὸ ὑπουργεῖον, ἐὰν πρὸς αὐτὸ συμφωνῇ ἡ νέα ἀντιπροσωπία, ἀποπέμπει δὲ αὐτὸ, ἐὰν διαφωνῇ, καὶ οὕτως ὁ κοινωνικὸς λόγος ἐπὶ τέλους ὑπερισχύει. Ὁ δὲ δεύτερος ὅρος, ἡ ὑπουργικὴ εὐθύνη, οὐκ ὀλίγα ἐγείρει ζητήματα ὡς πρὸς τὴν ἀποτελεσματικὴν αὐτοῦ πραγματοποίησιν. Καὶ ἡ μὲν ἐν γένει εὐθύνη προκύπτει ἐκ τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας, ἀφ᾽ ἑνὸς, καὶ τοῦ ἠθικοῦ ἢ πολιτικοῦ νόμου, ἀφ᾽ ἑτέρου, καὶ εἶναι ἡ ἀναγκαία ἀπόδοσις καὶ ἐπιβολὴ τῶν συνεπειῶν τῆς ἐν γνώσει καὶ ἐλευθέρας παραβάσεως τοῦ νόμου εἰς αὐτὸν τὸν παραβάτην. Εἶναι δὲ πολλῶν εἰδῶν, κατὰ τὴν διάφορον φύσιν τῶν νόμων καὶ τὰς διαφόρους αὐτῶν τῶν παραβάσεων συνεπείας. Καὶ ἠθικὴ μὲν εὐθύνη λέγεται ἡ διὰ τῆς συνειδήσεως ἐσωτερικὴ συναίσθησις τῆς παραβάσεως, ἡ παράγουσα τὸν λεγόμενον ἔλεγχον καὶ δηγμὸν καὶ τὴν διὰ τῆς κρίσεως τῶν ἄλλων ἠθικὴν ὑπόληψιν· ἀστυκὴ δὲ, ἡ ἐπιβάλλουσα τὴν ἀνόρθωσιν τῆς διὰ τῆς παραβάσεως ἐπενεχθείσης ζημίας. Ἐὰν δὲ ἡ παράβασις ἦναι δολία, πρὸς τὴν ἀποζημίωσιν, πρέπει νὰ ἐπιφέρῃ, ὡς θέλομεν

ἰδεῖ, καί τινα τιμωρίαν, καὶ αὕτη εἶναι ἡ ποινικὴ λε-
γομένη εὐθύνη. Ἡ δὲ πολιτικὴ εἶναι, ἐπὶ ὑπουργικῆς
παραβάσεως, ἡ ἀπώλεια τῆς ἐξουσίας· ἀλλὰ παρὰ
ταύτην πρέπει νὰ ἐπιβληθῇ ἐνίοτε καί τις ποινικὴ εὐθύνη,
ἰδιαιτέραν ἐπιφέρουσα κατηγορίαν καὶ τιμωρίαν. Καὶ ἡ
μὲν ἀξιόποινος πρᾶξις, ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτῆς, δὲν
ἐπιδέχεται ἀκριβῆ ὁρισμὸν, διότι πολλοὶ καὶ διάφοροι
καὶ ἀνεπίδεκτοι ἀκριβοῦς ἐκ τῶν προτέρων προσδιορι-
σμοῦ καὶ κατατάξεως εἶναι οἱ τρόποι καθ' οὓς ὁ ὑπουργὸς
δύναται νὰ καταχρασθῇ δολίως τῆς ἰδίας ἐξουσίας ἐπὶ
βλάβῃ τῆς κοινωνίας· ἀπαραίτητα ὅμως στοιχεῖα πρέ-
πει νὰ ἦναι πάντοτε ὁ δόλος καὶ ἡ ζημία. Ἡ δὲ κατη-
γοροῦσα ἀρχὴ δὲν δύναται νὰ ἦναι εἰμὴ αὐτὴ ἡ θέτου-
σα τὸν νόμον, ἡ ἐλέγχουσα τὴν ὑπουργικὴν ἐνέργειαν
καὶ ἀντιπροσωπεύουσα τὴν ἀδικηθεῖσαν κοινωνίαν. Ὡς
δικάζουσα δὲ καὶ τιμωροῦσα λίαν εὐπρεπῶς παρίσταται ἡ
ἄνω βουλὴ διὰ τὴν ὡριμότητα τῆς κρίσεως, τὴν πο-
λιτικὴν πεῖραν καὶ σύνεσιν καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν, ἃς ὡς
ἐκ τῆς συστάσεως αὐτῆς ὑπὲρ πάσας τὰς ἄλλας ἀρχὰς
ὑποτίθεται ἔχουσα. Καὶ αὕτη μὲν εἶναι ἡ θεωρία τῆς
ἐκτελεστικῆς ἀρχῆς κατὰ τὰ κυριώτερα αὐτῆς στοιχεῖα,
τὸ βασιλικὸν καὶ τὸ ὑπουργικόν· τὰ δὲ ὑποδεέστερα
αὐτῆς ὄργανα παρέχουσιν ἡμῖν ἀφορμὴν νὰ λαλήσωμεν
περὶ τῆς λεγομένης διοικητικῆς ἐνεργείας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Περὶ διοικητικῆς ἐνεργείας.

§ 364. Ἡ ἐκτελεστικὴ ἀρχὴ καθὼς διαιρεῖται δι' ἀ-

συνθέσεως εἰς διάφορα ὑπουργεῖα, διαιρεῖται ὡσαύ-
ως, διὰ τῆς ἐκτάσεως αὐτῆς, μεταξὺ διαφόρων λειτουρ-
ῶν κατὰ διαφόρους βαθμοὺς κατατασσομένων, ἀπὸ τῆς
νωτάτης ὑπουργικῆς ἕδρας μέχρι τοῦ εὐτελεστάτου ὑ-
ουργηματίου, καὶ συγκροτούντων τὴν λεγομένην ἱε-
ρχίαν τῶν ὑπαλλήλων. Τοῦτο ἀπαιτεῖ ἡ ἔκτασις τῆς
ώρας καὶ ἡ φυσικὴ αὐτῆς διαίρεσις δι' ὀρέων, κοιλά-
ων, ποταμῶν, νήσων, ἐξ ἧς καὶ διάφορα κέντρα
ληθυσμοῦ, ἔνθα ὁ περιορισμὸς καὶ ἡ ταὐτότης τῶν συμ-
ερόντων εὐκρινεστέραν καταδεικνύουσι τὴν ἀρχικὴν καὶ
υσικὴν ἑνότητα. Καὶ ἡ μὲν ἐλαχίστη διαίρεσις εἶναι
δῆμος, πυρὴν τῆς ἐπικρατείας, ὅςις μετ' ἄλλων συν-
ούμενος σχηματίζει τὰς διαφόρους τοῦ κράτους ἐπαρ-
ίας. Ἐν ἑκάστῃ δὲ τῶν διαιρέσεων τούτων πρέπει νὰ
πάρχωσιν ὑπάλληλοι τῆς ἐκτελεστικῆς ἀρχῆς ἐκ τῶν
ουργῶν ἐξαρτώμενοι, καὶ τῆς φύσεως τῆς ὑπουργι-
ῆς ἐξουσίας μετέχοντες, δηλαδὴ, ὑπεύθυνοι καὶ με-
ικλητοί. Καὶ ἡ μὲν ἀποβολὴ αὐτῶν πρέπει νὰ ἐξαρτᾶ-
ι ἐκ τῶν ἀμέσως προϊσταμένων αὐτῶν, ἤτοι, ἐκ τῶν
ουργῶν, ἡ δὲ ὑπουργηματικὴ αὐτῶν εὐθύνη εἶναι προσ-
ικὴ, ὅταν αὐθαιρέτως ἐνεργῶσι, μεταφέρεται δὲ
θμηδὸν εἰς τοὺς ἐφισταμένους αὐτῶν διαδοχικῶς, καὶ
έρχεται μέχρι τῶν ὑπουργῶν κατὰ λόγον τῆς σχετι-
ῆς αὐτῶν ἐξαρτήσεως ἐκ τῆς γενικῆς κυβερνήσεως.
Ἀλλὰ παρὰ τὴν κεντρικὴν ἀρχὴν, σχετίζονται οἱ ὑπάλ-
ληλοι οὗτοι καὶ πρὸς τὰ τοπικὰ συμφέροντα, ἅτινα ῥυθ-
ίζει ὁ δημοτικὸς καὶ ἐπαρχιακὸς ὀργανισμός. Σοβαρὰ
γείρονται ζητήματα περὶ τοῦ ὀργανισμοῦ τούτου, ὅςις
εγίστην ἔχει σπουδαιότητα, ὑπὸ τὴν ὄψιν οὐ μόνον τῶν
οπικῶν συμφερόντων, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀτομικῆς ἀναπτύ-

ξεως καὶ τῆς πολιτικῆς ἐνεργείας καὶ τῆς ἐθνικῆς ὑπά-ξεως. Ἐν τῷ δήμῳ εἶναι ἡ ἕδρα τῶν ἀτομικῶν συμφε-ρόντων, ἡ ἑστία τῶν οἰκογενειακῶν καὶ πατριωτι-αἰσθημάτων καὶ ἡ προπαρασκευὴ τοῦ πολιτικοῦ βίο-Οὐδεμία δὲ πολιτικὴ ἐνέργεια δύναται ν' ἀποβῇ τελεσφ-ρος, οὔτε κατὰ τὸ ὑλικὸν οὔτε κατὰ τὸ πνευματικ-στοιχεῖον τῆς κοινωνίας, εἰ μὴ στηριχθῇ ἐπὶ τοῦ δημοτι-κοῦ ὀργανισμοῦ· καὶ οὗτος ἐν μέσῳ τῶν πολιτικῶν κα-ταστροφῶν σώζει τὸ ἐθνικὸν στοιχεῖον, ἐξ οὗ λαμβά-νει τὸ ἐνδόσιμον καὶ αὐτὴ ἡ πολιτικὴ ἀναγέννησις.

§ 365. Βάσις δὲ τοῦ ὀργανισμοῦ τούτου εἶναι ἡ ἐλ-λογος διάκρισις καὶ διαίρεσις τῶν τοπικῶν καὶ γενικ-συμφερόντων, καὶ ἐνταυτῷ ἡ δικαία καὶ εὐπρεπὴς α-τῶν ἁρμονία. Ἐντεῦθεν δύο ἄκρα ἐναντία ὀφείλει ν' ἀ-ποφύγῃ ἐξ ἴσου ὁ νομοθέτης, τὴν ὑπερβολικὴν συγκέ-τρωσιν, ἀφ' ἑνός, τὴν ἄκραν, εἰ δυνατὸν εἰπεῖν, ἀπο-κέντρωσιν, ἀφ' ἑτέρου, διότι ἐκείνη μὲν φέρει τὸν μ-ρασμὸν τῶν ἄκρων καὶ τὴν συμφόρησιν τῶν ἀγαθῶν τ-κοινωνίας εἰς τὸ κέντρον, αὕτη δέ, τὴν διάλυσιν τ-πολιτικῆς ἑνότητος, καὶ τὴν ἀποσύνθεσιν ἑπομένως τ-κοινωνικοῦ σώματος. Ἐν ἑκάστῳ δὲ τῶν κοινωνικ-καὶ πολιτικῶν μορίων ἅτινα διατυποῖ ὁ δῆμος, ὑπά-χουσι τὰ αὐτὰ στοιχεῖα ὅσα ἐν τῷ κράτει, νομοθεσ-δηλαδή, ἐκτέλεσις, δικαιοσύνη, οἰκονομία, ἔνοπλος δ-ναμις, ἀλλὰ περιωρισμένα ἐντὸς ἰδιαιτέρου κύκλου. -ἡ μὲν δημοτικὴ ἀρχὴ ὑποτάσσεται εἰς τὴν γενικὴν π-ἐκτέλεσιν τῆς γενικῆς αὐτῆς ἐνεργείας, ἡ δὲ γενικὴ -φείλει νὰ ἐπιτηρῇ τὴν δημοτικὴν ἐνέργειαν, ἵνα -ἐξέρχηται τῶν ἰδίων ὁρίων, ἀφίνουσα ὅμως αὐτῇ -ἀναγκαίαν καὶ νόμιμον ἐλευθερίαν καὶ ἀνεξαρτησί-

ιαὶ τοιουτοτρόπως ἡ ἁρμονία προκύπτει καὶ ἐνταῦθα ἐκ ῆς ἑνότητος καὶ τῆς ποικιλίας ἐλλόγως σχετιζομένων ρὸς ἀλλήλας, ὡς ἐντῷ ὄντι, ἐκ τῆς ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ όγου ἑνώσεως τῆς ὑποστάσεως καὶ τῆς μορφῆς αὐτοῦ ροκύπτει ἡ ἰδία αὐτοῦ ὕπαρξις καὶ ἐνέργεια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ΄.

Περὶ δικαστικῆς ἀρχῆς.

§ 366. Εἴδομεν ἐν § 347 ὅτι ἡ δικαστικὴ εἶναι ἀρ-ὴ διάμεσος μεταξὺ τοῦ νόμου καὶ τῆς εἴτε ὑπὸ τῆς κυ-ερνήσεως εἴτε ὑπὸ τῶν πολιτῶν ἐκτελέσεως αὐτοῦ, δι' ς ἡ ποικίλη μερικότης τῶν κοινωνικῶν περιστάσεων παναφέρεται εἰς τὴν γενικὴν ἑνότητα τοῦ νόμου· ἐν-εῦθεν ἡ διοικητική, ἡ ἀστυκή, ἡ ἐμπορική, ἡ ποινικὴ ικαιοσύνη, τοῦτέστι, τὰ διάφορα εἴδη τῆς δικαστικῆς ρχῆς. Κοινὸν τῶν ἀρχῶν τούτων καθῆκον εἶναι ἡ ὀρθὴ ησις τοῦ νόμου καὶ ἡ ἔλλογος αὐτοῦ ἐφαρμογή. οῦτο δὲ γίνεται διά τινος συλλογισμοῦ, ἐν ᾧ ὁ νόμος θεται ὡς ἡ μείζων, ἡ περίπτωσις ὡς ἡ ἐλάσσων, καὶ ἐφαρμογὴ ἢ ἡ ἀπόφασις ἐξέρχεται ὡς συμπέρασμα. ὥστε τῳόντι ἐγείρεται ὡς ἀρχὴ διάμεσος, καὶ εἶναι ἐν πολιτείᾳ ὅ,τι ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ πνεύματι ὁ συλλογι-μός. Ἐὰν δὲ τοιαῦται ἡ φύσις, ἡ πηγὴ καὶ ἡ λειτουρ-α τῆς δικαστικῆς ἀρχῆς, ἐκ τούτων τὰ προσόντα, οἱ αρακτῆρες καὶ ὁ ὀργανισμὸς αὐτῆς. Ἐὰν ἡ ἀρχὴ αὕτη τε τὸν νόμον ποιεῖ, οὔτε τὰ πρὸς ἐκτέλεσιν αὐτοῦ γεγο-τα, ἀλλὰ κρίνει ἁπλῶς καὶ ἀποφασίζει, ἕπεται ὅτι έπει νὰ ἦναι πρὸ πάντων ἀνεξάρτητος καὶ τῆς νομο-

θετικῆς καὶ τῆς ἐκτελεστικῆς ἀρχῆς, καὶ πάντη ἀδιά-
φορος πρός τε τὸν νόμον καὶ τὸ γεγονός· οἱαδήποτε ἑ-
κατέρων ἡ φύσις, ἡ δικάζουσα ἀρχὴ πρέπει νὰ ἔχῃ τὴ
αὐτὴν ἀπάθειαν τοῦ λογικοῦ τύπου, ὅστις καὶ ἐπὶ ἀλη-
θῶν καὶ ἐπὶ ψευδῶν προτάσεων παράγει ἐξ ἴσου τὸ
ἀποτέλεσμα. Δεύτερον προσὸν τῆς ἀρχῆς ταύτης εἶ
ἡ ἐντελὴς γνῶσις τοῦ νόμου, καὶ τοῦ γεγονότος εἰς δ ἐ-
φαρμόζεται. Ἐντεῦθεν ἡ εἰς τοὺς δικαστικοὺς ὑπαλλή-
λοος ἀπαραίτητος εἰδικότης τῆς ἐπιστήμης, καὶ ἡ ἀνάγκ
τῶν δικονομικῶν τύπων πρὸς ἀκριβῆ διάγνωσιν τῶν
πραγμάτων ἐξ ὧν ἀναφύεται ἡ δικαστικὴ διένεξις. Τρί-
τον προσὸν εἶναι τὸ οριστικὸν τῶν ἀποφάσεών της,
διότι ἄλλως δὲν ἐκπληροῖ τὸν πρὸς ὃν ὅρον τῆς ὑπάρξεως
καὶ ἐνεργείας αὐτῆς, ὅστις εἶναι ἡ κατάπαυσις τῶν δια-
φορῶν πρὸς ἐπανόρθωσιν τῆς νομιμότητος· διὰ τοῦτο ἡ
δικαστικὴ ἀπόφασις θεωρεῖται ὡς θεῖος χρησμός, ὡς
αὐτὴ ἡ ἀλήθεια, ἥτις ἅπαξ ἐκδηλωθεῖσα, ἡ αὐτὴ πάν-
τοτε διαμένει. Τέταρτον καὶ τελευταῖον προσὸν καὶ λο-
γικὴ συνέπεια τῶν προηγουμένων εἶναι τὸ ἀνεύθυνον
τῆς γνώμης τῶν δικαστῶν, διότι ἄνευ τούτου οὔτε ἀ-
νεξαρτησία οὔτε οριστικότης. Ἐὰν δὲ ταῦτα εἶναι τὰ
προσόντα, ἐκ τούτων καὶ αἱ ἀρχαὶ τοῦ δικαστικοῦ ὀργα-
νισμοῦ.

§ 367. Ἐὰν ἡ δικαστικὴ ἀρχὴ πρέπει νὰ ἦναι ἀνεξ-
άρτητος, εἰδική, οριστική, ἀνεύθυνος, ἄρα, κατὰ
διαφορὰν τῆς ὑπουργικῆς, πρέπει νὰ ἦναι στοιχεῖον μό-
νιμον, διαρκές, ἀναλλοίωτον ἐν μέσῳ τῆς ἀδιακόπου
μεταβολῆς τῶν περιπτώσεων, τῶν ἀρχῶν, τῶν προσώ-
πων, καὶ πρέπει νὰ συνενοῖ ἐν ἑαυτῇ στοιχεῖα ὑψη-
λῆς ἠθικότητος καὶ νοημοσύνης. Πρὸς τοῦτο ὁ πρῶτος

ὅρος τοῦ δικαστικοῦ ὀργανισμοῦ εἶναι ἡ ἰσοβιότης, διότι μόνη ἐγγυᾶται τὰς εἰς τὸ δικαστικὸν ἔργον ἀναγκαίας εἰδικὰς γνώσεις καὶ νοητικὰς ἕξεις καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς ἐνεργείας της. Ἐπειδὴ δὲ διάφορα εἴδη νόμων καὶ περιπτώσεων ὑπάρχουσιν ἐν οἱαδήποτε κοινωνίᾳ, ἕτερος ὅρος εἶναι ἡ κατάλληλος τῶν δικαστικῶν ἀρχῶν διάκρισις καὶ διαίρεσις. Καὶ ἐπειδὴ ὅσῳ καὶ ἂν ἦναι ὑψηλὴ, ὑπὸ ἀνθρώπων, δηλαδὴ, πεπερασμένων καὶ ἀτελῶν πνευμάτων, ἐνεργεῖται, καὶ ἐπίκειται πάντοτε κίνδυνος πλάνης ἢ διαφθορᾶς, πρέπει νὰ ὑπάρχῃ καί τι μέσον θεραπείας διὰ τῆς διαδοχικῆς ἐξετάσεως, ὅ ἐστι, διὰ τῶν διαφόρων βαθμῶν τῆς δικαιοδοσίας. Μὲ ὅλας δὲ ταύτας τὰς προφυλάξεις, ἐξ αὐτῆς τῆς συστάσεως τῆς ἀρχῆς ταύτης ἕτεροι κίνδυνοι προέρχονται, οὓς ὀφείλει νὰ προλάβῃ ὁ νομοθέτης. Τὸ διαρκὲς καὶ εἰδικὸν καὶ ἀνεξάρτητον καὶ ὁριστικὸν καὶ ἀνεύθυνον τῆς δικαστικῆς ἀρχῆς ἐπιφέρουσιν εὐκόλως τὴν ἐν αὐτῇ στασιμότητα τῶν πνευμάτων, τὴν ἄγνοιαν τῶν κοινωνικῶν γεγονότων, πνεῦμα ἀποκλειστικότητος, πνεῦμα τοῦ σωματείου ὀνομαζόμενον, ἕξεις ἐναντίας ἐνίοτε πρὸς τὴν ἀληθῆ ἐκτίμησιν τῶν πράξεων καὶ τῶν ἀνθρώπων, καὶ ὡς ἐκ τούτων ἁπάντων τὴν διαιώνισιν τῶν ἐν αὐτῇ ἀτελειῶν καὶ ἐλλειμμάτων. Πρὸς μετρίασιν τῶν ἀτόπων τούτων, ἀνεπτύχθη παρὰ τῇ δικαστικῇ ἀρχῇ, ὡς παραφυὰς αὐτῆς, στοιχεῖον ἐλεύθερον, ἀνεξάρτητον, ἀδιακόπως ἀνανεούμενον, πρακτικὸν, προοδευτικὸν, παρέχον ἐγγυήσεις νοημοσύνης καὶ ἠθικότητος, ἐκφράζον τὴν κοινωνικὴν συνείδησιν, καὶ ἔχον εἴτε πλαγίως εἴτε ἀπ' εὐθείας τὴν συγκατάθεσιν αὐτῶν τῶν ὑποδίκων. Τοῦτο εἶναι τὸ λεγόμενον ὁρκοδικεῖον.

§ 368. Περὶ τῆς συστάσεως τούτου τὸ αὐτὸ ἐγείρεται ζήτημα ὅπερ καὶ περὶ ἐκλογέων καὶ ἀντιπροσώπων. Ἐὰν οἱ ὁρκωτοὶ ἐκφράζουσι τὴν κοινωνικὴν συνείδησιν, ὡς οἱ ἀντιπρόσωποι τὸν κοινωνικὸν λόγον, πρέπει νὰ ἔχωσι προσόντα ἠθικότητος καὶ νοημοσύνης, καὶ ἰδιαιτέρα μέθοδος ἀπαιτεῖται πρὸς διάγνωσιν τῶν προσόντων τούτων, πρὸς σύστασιν τοῦ ὁρκοδικείου πρὸς εὔλογον καὶ ἀμερόληπτον αὐτοῦ ἐνέργειαν διά τινος διαδοχικῆς αὐτοῦ ἐκκαθαρίσεως, ὥστε οἱ ἔκτινος γενικοῦ καταλόγου εἰς ἄλλον ἰδιαίτερον περιλαμβανόμενοι ὁρκωτοὶ πρὸς δίκασιν τῶν ἐντὸς ὡρισμένου χρόνου εἰσαχθησομένων ὑποθέσεων, καὶ ἐκ τούτου εἰς τὴν δίκασιν ταύτην τῇ συναινέσει τῶν διαδίκων κληρούμενοι, νὰ παρέχωσι πᾶσαν δυνατὴν ἐγγύησιν ὑπὲρ τῆς ἐλλόγου καὶ ἠθικῆς ἐκπληρώσεως τῆς ὑψηλῆς αὐτῶν ἐντολῆς. Καθὸ δὲ πρακτικὸν στοιχεῖον τῆς δικαστικῆς ἀρχῆς ἔδρεῦον παρὰ τῷ θεωρητικῷ, ὅπερ ἀποτελοῦσιν οἱ δικασταί, τὸ πραγματικὸν μόνον ζήτημα τῆς δίκης δύνανται νὰ δικάσωσι, καὶ οὐχὶ τὸ θεωρητικὸν καὶ νομικόν. Τῷ ὄντι, ἐὰν ἡ δικαστικὴ ἀρχὴ ἐφαρμόζει τὸν νόμον εἰς τὰ κοινωνικὰ γεγονότα, φανερὸν ὅτι ἐν ἑκάστῃ δίκῃ δύο συνυπάρχουσι στοιχεῖα, τὸ τοῦ νόμου καὶ τὸ τοῦ γεγονότος· καὶ τὸ τελευταῖον τοῦτο εἶναι ἡ σύγκρουσις δικαιωμάτων εἴτε μεταξὺ ἰδιωτῶν εἴτε μεταξὺ τούτων καὶ τῆς κυβερνήσεως, ἢ πρᾶξις παραβαίνουσα τὸν νόμον, ὅ ἐστιν, ἀδίκημα. Ἐν οἱᾳδήποτε ὅμως περιπτώσει συμφέρει νὰ περιορισθῇ τὸ ὁρκοδικεῖον εἰς τὸν ἴδιον κύκλον τοῦ πράγματος καὶ τοῦ γεγονότος. Καὶ διὰ τοῦτο δυσκόλως ἐφαρμόζεται εἰς τὴν ἀνάκρισιν, καθ' ἣν ὁ ἀνακριτὴς ὀφείλει νὰ ὁδηγῆται, πρὸς διεύθυνσιν τῶν ἐρευνῶν του, οὗ

μόνον ὑπὸ τῶν πραγματικῶν διδομένων, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῆς νομικῆς ἐννοίας τοῦ ἀδικήματος, καὶ ἔτι δυσκολώτερον, εἰς τὰς ἀστυκὰς δίκας, ἔνθα τὸ πραγματικὸν ζήτημα εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀχώριστον τοῦ νομικοῦ. Ἀλλὰ καὶ εἰς μόνην τὴν δίκασιν τοῦ ἐν ταῖς ποινικαῖς δίκαις πραγματικοῦ ζητήματος περιοριζόμενον, μεγίστην ἔχει κοινωνικὴν ὠφέλειαν, διότι οὐ μόνον οὐδετεροῖ τὰ ἄτοπα τῆς δικαστικῆς ἀρχῆς, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἐκπαίδευσιν τοῦ λαοῦ χρησιμεύει, καὶ ἰσχυρὰ ἀποβαίνει ἐγγύησις τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας ἐπὶ πολιτικῶν κατηγοριῶν, καὶ πρὸς εὐσυνείδητον ἐκτίμησιν τῶν ἀποδείξεων τείνει, καὶ μετριάζει ἐνίοτε τὴν αὐστηρότητα τοῦ νόμου, εἰσάγων ἐμμέσως τὴν ἐπιείκειαν κατὰ τὴν εἰς τὴν ποικιλίαν τῶν περιπτώσεων ἐφαρμογὴν αὐτοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ ποινικοῦ δικαίου.

§ 369. Ἡ φιλοσοφικὴ θεωρία τοῦ δημοσίου δικαίου δὲν εἶναι πλήρης ἄνευ τῆς θεωρίας τοῦ ποινικοῦ. Εἴπομεν εἴδη ἐν § 309 ὅτι τὸ δημόσιον δίκαιον διαιρεῖται εἰς συνταγματικόν, διοικητικὸν καὶ ποινικόν. Καὶ τοῦ μὲν συνταγματικοῦ ἡ πραγματεία περιλαμβάνει τὴν θεωρίαν τῶν τριῶν τοῦ κράτους ἀρχῶν. Καθὼς δὲ εἰς τὴν ἐκτελεστικὴν προσηρτήσαμεν καί τινα ἔκθεσιν τῆς διοικητικῆς ἐνεργείας, οὕτω διὰ τῆς δικαστικῆς λίαν ἐλλόγως μεταβαίνομεν εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ ποινικοῦ δικαίου, διότι αὕτη ἀνάγεται οὐσιωδῶς εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀδικήματος καὶ τῆς δικαίας αὐτοῦ τιμωρίας. Οὐδὲ ἠδυ-

νάμεθα πρὸ τῆς στιγμῆς ταύτης νὰ ἐπιχειρήσωμεν τοιαύτην πραγματείαν, διότι τὸ ποινικὸν δίκαιον εἶναι οὐ μόνον τῆς θεωρίας τῆς δικαστικῆς ἀρχῆς ἡ συμπλήρωσις, ἀλλὰ καὶ πάντων τῶν ἄλλων θεσμῶν καὶ νόμων ἡ ἀπαραίτητος ἐγγύησις, καθ' ὅσον καὶ ἡ ἀστυκὴ καὶ ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία ὑποθέτει καὶ ἀπαιτεῖ ὡς ἐγγύησιν τὴν ποινικὴν δικαιοσύνην. Καὶ καθὼς ἐν τῇ διανοίᾳ αἱ διάφοροι δυνάμεις συναρμολογοῦνται πρὸς ἀλλήλας, καὶ ἀμοιβαίως συμπληροῦνται, ὑποθέτουσαι ἀλλήλας, καὶ πᾶσαι ὁμοῦ παράγουσαι τὴν ἔλλογον ἐξάσκησιν τῆς ἐν τῇ προσωπικῇ ἀρχῇ ἐλευθερίας, ὡσαύτως ἐν τῇ πολιτείᾳ οἱ ἐγγυώμενοι τὴν ἔλλογον ἐλευθερίαν θεσμοὶ συναρμολογοῦνται πρὸς ἀλλήλους, καὶ ἀμοιβαίως συμπληροῦνται, καὶ ὑποτίθενται, παράγοντες ὁμοῦ τὸν τέλειον ἐκεῖνον ὀργανισμὸν, ὅστις εἶναι αὐτὴ ἡ ζωὴ τῆς πολιτικῆς κοινωνίας.

§ 370. Τὸ περὶ τῆς πηγῆς τοῦ δικαιώματος τοῦ τιμωρεῖν ζήτημα ἐφάνη δύσκολον πρὸς τοὺς νομολόγους, διότι ἐθεώρησαν αὐτὸ μεμονωμένον. Ἀλλ' εὔκολος ἡ λύσις αὐτοῦ ἀποβαίνει πρὸς ἡμᾶς, ἐὰν παλινδρομοῦντες ἀνατρέξωμεν τὴν ἅλυσιν τῶν θεωριῶν ἃς ἀνεπτύξαμεν ἐν τῇ Φιλοσοφίᾳ τοῦ Δικαίου, μέχρι τοῦ πρώτου κρίκου ἐξ οὗ πᾶσαι ἐξαρτῶνται. Οὗτος δὲ εἶναι ὁ ἠθικὸς νόμος. Ἐκ τούτου τὰ ἀτομικὰ καθήκοντα, ἐν οἷς ἡ δικαιοσύνη. Μέσον πρὸς πραγματοποίησιν αὐτῆς ἐν τῇ κοινωνίᾳ εἶναι τὸ δίκαιον, δι' οὗ ἀσφαλίζονται πάντα τὰ ἀστυκὰ καὶ πολιτικὰ δικαιώματα. Τοῦτο δὲ κηρύττεται, ἐφαρμόζεται καὶ ἐκτελεῖται ὑπὸ τῶν τριῶν ἀρχῶν τοῦ κράτους, ὅπερ, καθὸ ἠθικὸν καὶ ἔλλογον πρόσωπον, ὀφείλει τὸ δίκαιον νὰ πραγματοποιῇ διὰ τοῦ

κοινωνικοῦ λόγου. Ἐὰν δὲ ἐκ τοῦ ἠθικοῦ νόμου πηγάζουσι πάντα τὰ εἴτε ἀτομικὰ εἴτε κοινωνικὰ καθήκοντα καὶ δικαιώματα, ἐξ αὐτοῦ ἄρα καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ τιμωρεῖν. Καὶ τῳόντι ὁ ἠθικὸς νόμος, ὡς πᾶς ἄλλος, εἶναι κατὰ φύσιν ἀνάγκη. Ἡ δὲ πρὸς τὸν νόμον σύμφωνος ζωὴ εἶναι τὸ ἀγαθὸν οἱουδήποτε ὄντος, καὶ τὸ κακὸν αὐτοῦ οὐδὲν ἕτερον εἶναι ἢ τὸ ἀναγκαῖον ἀποτέλεσμα τῆς παραβάσεως τοῦ νόμου. Τὸ κακὸν τοῦτο εἶναι τὸ λεγόμενον κῦρος ἢ κύρωσις τοῦ νόμου. Καὶ τοῦ ἠθικοῦ καὶ τοῦ ἐφαρμόζοντος αὐτὸν πολιτικοῦ νόμου ἡ παράβασις ἔχει ὡς πρῶτον μὲν κῦρος τὸ ἐσωτερικὸν κακὸν τοῦ ἐλέγχου τῆς συνειδήσεως, ὡς δεύτερον δὲ, τὴν ἐξωτερικὴν ὑπόληψιν, καὶ ὡς τρίτον, τὴν ὀφειλομένην ἀποζημίωσιν. Ἀλλὰ παρὰ ταῦτα, ἐπί τινων πράξεων, ὧν τὸ κακὸν ἀποτέλεσμα δὲν ἐξαλείφει οὔτε ἡ συνείδησις, οὔτε ἡ ὑπόληψις, οὔτε ἡ ἀποζημίωσις, δικαιοῦται τὸ κῦρος τῆς τιμωρίας, διότι δι' αὐτῆς μόνης δύναται καὶ ὁ ἔνοχος νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν τάξιν διὰ τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ διορθώσεως, καὶ οἱ ἄλλοι ν' ἀποτραπῶσι τοῦ ἀδικεῖν, ἄλλως ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ ἠθικοῦ νόμου δὲν εἶναι πλήρης. Ὥστε φιλοσοφικὴ ἀρχὴ καὶ ἐξήγησις καὶ δικαιολογία τῆς τιμωρίας δὲν εἶναι οὔτε ἡ κοινωνικὴ ὠφέλεια, οὔτε ἡ ἔμμεσος ὑπεράσπισις τῆς κοινωνίας, οὔτε ἡ ἐκφόβισις καὶ ὁ παραδειγματισμὸς, οὔτε ὁ ἁγνισμὸς, ἅτινα δύνανται νὰ ἦναι συνέπειαι αὐτῆς, ἀλλ' αὐτὴ ἡ κοινωνικὴ δικαιοσύνη, αὐτὸς ὁ ἠθικὸς νόμος, οὗ ἡ παράβασις ἐπιφέρει ὡς ἀναγκαῖον ἀποτέλεσμα τὸ κακὸν τῆς τιμωρίας ἀντίστοιχον πρὸς τὸ κακὸν τῆς παραβάσεως, καὶ οὗ ἑπομένως ἡ εἰς τὴν κοινωνίαν ἐφαρμογὴ δὲν εἶναι πλήρης ἄνευ τῆς τιμωρίας. Ἀλλὰ πᾶσα

παράβασις τοῦ ἠθικοῦ νόμου δὲν εἶναι δι' αὐτοῦ τούτου ἀδίκημα καὶ πρᾶξις ἀξιόποινος.

§ 371. Ἡ οὐσία καὶ ἡ ἠθικὴ ὑπόστασις τοῦ ἀδικήματος εἶναι βεβαίως ἡ παράβασις τοῦ ἠθικοῦ νόμου, τοῦ ἠθικοῦ καθήκοντος, ἀλλ' οὐχὶ πᾶσα παράβασις οἱουδήποτε καθήκοντος εἶναι πάντοτε ἀδίκημα. Καὶ πρὸς μὲν τὰ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἢ τὸν Θεὸν καθήκοντα, οὐδὲν ἀντιστοιχεῖ ἐν τοῖς ἄλλοις δικαίωμα, οὐδὲν ἑπομένως κακὸν δύνανται διὰ τὴν παράβασιν αὐτῶν νὰ ἐπιβάλωσιν εἰς ἡμᾶς λόγῳ τιμωρίας. Ἐκ δὲ τῶν πρὸς τοὺς ἄλλους μόνον τὸ τῆς δικαιοσύνης γεννᾷ ἀντίςοιχον εἰς τοὺς ἄλλους δικαίωμα, δι' οὗ δύνανται τὴν ἐκπλήρωσιν αὐτοῦ ν' ἀπαιτήσωσιν ἢ νὰ ἐπιβάλωσι διὰ τῆς βίας· διὰ τοῦτο τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος καθῆκον λέγεται δικαιωματικὸν (§ 295) ἢ ἀπαιτητὸν, καὶ εἰς τοῦτο ςηρίζεται τὸ ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ ἐν τῷ κράτει δικαίωμα τοῦ καταναγκασμοῦ πρὸς πραγματοποίησιν τῆς δικαιοσύνης. Ἄρα τὸ ἀδίκημα εἶναι παράβασις καθήκοντος ἀπαιτητοῦ, προσβάλλουσα δηλαδὴ τὰ δικαιώματα τοῦ ἀτόμου ἢ τῆς κοινωνίας καὶ τῆς πολιτείας. Ἐπειδὴ δὲ ἡ παράβασις αὕτη δύναται ἐνίοτε νὰ ἐξαλειφθῇ, καὶ νὰ ἐπανορθωθῇ, διὰ τῆς ἀποζημιώσεως ἄνευ ἀνάγκης τιμωρίας, εἰς τὰ στοιχεῖα ταῦτα τοῦ ἀδικήματος, ἅτινα ἀνάγονται εἰς τὴν βλάβην, πρέπει νὰ προστεθῇ καὶ ἕτερον στοιχεῖον, τὸ τῆς δολίας προαιρέσεως, μὴ δυνάμενον νὰ ἐξαλειφθῇ εἰμὴ διὰ τῆς τιμωρίας, δι' οὗ ἑπομένως ἡ ποινὴ δικαιοῦται καθὸ ὅρος ἀπαραίτητος πρὸς ἐκπλήρωσιν τῆς ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἠθικῆς τάξεως, τουτέστι, πρὸς πλήρη ἐφαρμογὴν τοῦ ἠθικοῦ νόμου· διότι αὐτὴ ἡ δικαιοσύνη ἀπαιτεῖ τὴν ἐξάλειψιν τῆς δο-

λίας προαιρέσεως διὰ τῆς ἠθικῆς ἀνορθώσεως καὶ ἀναγεννήσεως. Ὥστε τὸ ἀδίκημα ἠδύνατο νὰ ὁρισθῇ ἡ δολία καὶ ἐπιβλαβὴς προσβολὴ ἀτομικοῦ ἢ κοινωνικοῦ δικαιώματος. Ἐκ τοῦ ὁρισμοῦ τούτου πᾶσαι αἱ περὶ ἀδικήματος περαιτέρω θεωρίαι.

§ 372. Ἐκ τῶν δύο στοιχείων τοῦ ἀδικήματος, ἅτινα συνυπάρχουσιν ἐν τῷ ὁρισμῷ αὐτοῦ, οἱ μὲν τῶν νομολόγων ἐθεώρησαν ἐπικρατέστερον τὸ πρῶτον, τὸ ἠθικόν, τὸ τῆς δολίας προαιρέσεως· οἱ δέ, τὸ δεύτερον, τὸ ὑλικὸν λεγόμενον, τὸ τῆς προσβολῆς ἢ τῆς κοινωνικῆς βλάβης, καὶ ἄλλοι ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ ἀμφοτέρων ἐξήγαγον τοὺς κανόνας τῆς ἐκτιμήσεως τοῦ ἀδικήματος κατὰ τὴν βαρύτητα αὐτοῦ. Ἐκ τοῦ ὁρισμοῦ ὡσαύτως πᾶσα ἡ θεωρία τῆς εὐθύνης καὶ τοῦ καταλογισμοῦ, τοῦ δόλου καὶ τῆς πλημμελείας, τῆς δικαιώσεως καὶ τῆς συγγνώμης, ἡ θεωρία τῶν διαφόρων ϛαδίων τοῦ ἀδικήματος, τῶν προπαρασκευαστικῶν καὶ ἐκτελεστικῶν πράξεων, τῶν τετελεσμένων ἢ ἀτελῶν ἢ ἀποτυχόντων ἀδικημάτων, ἡ θεωρία τῶν συνενόχων, τῶν πρωταιτίων καὶ τῶν συναιτίων τοῦ ἀδικήματος, τῶν διαφόρων βαθμῶν καὶ τρόπων καὶ μέσων τῆς συνενοχῆς· τελευταῖον, ἐκ τοῦ ὁρισμοῦ ἔχομεν καὶ τὰ στοιχεῖα τῆς εἰς διάφορα εἴδη κατατάξεως τῶν ἀδικημάτων· ἀλλὰ περὶ πάντων τούτων μόνον γενικὰς ἀρχὰς δυνάμεθα νὰ θέσωμεν ἐνταῦθα.

§ 373. Καὶ ὡς μὲν πρὸς τὴν σχετικὴν βαρύτητα τῶν δύο στοιχείων, φανερὸν ὅτι αὕτη ἐξαρτᾶται ἐκ ποικίλων περιστάσεων. Ὑπάρχουσιν ἀδικήματα ἐν οἷς τὸ ὑλικὸν στοιχεῖον εἶναι μηδαμινόν, καὶ τὸ ἠθικὸν μέγα, ὡς ἐπὶ ὕβρεων ἢ βλασφημίας, καὶ ἄλλα

ἐν οἷς συμβαίνει τὸ ἐναντίον, ὡς ἐπί τινων παραβάσεων ὑγειονομικῶν κανονισμῶν. Καὶ τὸ μὲν ὑλικὸν μόνον εἶναι μᾶλλον δυστύχημα ἢ ἀδίκημα, ὥστε ἐκ τῶν δύο τὸ ἠθικὸν εἶναι αὐτὴ ἡ ὑπόστασις τοῦ ἀδικήματος, ὁ οὗ ἄνευ ὅρος αὐτοῦ. Κατὰ πόσον δὲ ἑκάτερον πρέπει σχετικῶς νὰ ἐκτιμηθῇ, τοῦτο ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν ἰδιαιτέρων κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν περιστάσεων, ἐν αἷς διαπράττεται τὸ ἀδίκημα, καὶ καθ' ἃς σταθμίζεται ἡ βαρύτης ἑκάστου. Ὡς δὲ πρὸς τὴν εὐθύνην τοῦ πράξαντος, αὕτη συνίσταται ἐκ τῶν αὐτῶν δύο στοιχείων, ἐξ ὧν προκύπτει πᾶσα ἠθικὴ ἐνέργεια, ἐκ τῆς διανοίας, δηλαδὴ, καὶ τῆς ἐλευθερίας. Ὅσα λοιπὸν ἐλαττοῦσι τὴν ἐνέργειαν τῶν δύο τούτων στοιχείων ἐλαττοῦσιν ἀναλόγως καὶ τὴν εὐθύνην. Παρομοίως ἡ μὲν δικαίωσις ἀφαιρεῖ τὴν ἐνοχὴν καὶ τὴν ποινικὴν εὐθύνην, ὅταν ἡ πρᾶξις, καθ' ἑαυτὴν θεωρουμένη, καί τοι ἐν πλήρει γνώσει καὶ ἐλευθερίᾳ διαπραχθεῖσα, ἦναι μὲν προσβολὴ δικαιώματος, ἀλλὰ πρὸς νόμιμον ἑτέρου δικαιώματος ὑπεράσπισιν· ἡ δὲ συγγνώμη μετριάζει τὴν εὐθύνην, ἕνεκα τῆς ἀσθενείας τῆς διανοίας ἢ τῆς ἐλευθερίας, ὡς ἐκ τῆς καταστάσεως τοῦ ἀτόμου ἢ ὡς ἐκ τῶν περιστάσεων. Τὰ δὲ στάδια τοῦ ἀδικήματος ὁρίζονται καὶ ταῦτα ἀκριβῶς, καθ' ὅσον ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τὰ δύο στοιχεῖα τοῦ ἀδικήματος, τὸ μὲν, ἐσωτερικὸν καὶ ὑποκειμενικὸν, ἀναγόμενον εἰς τὴν νόησιν ἢ τὴν δολίαν προαίρεσιν καὶ ἀπόφασιν, τὸ δὲ, ἐξωτερικὸν καὶ ἀντικειμενικὸν, ἀναγόμενον εἰς τὴν πρᾶξιν ἢ τὴν βλάβην. Ἐκ δὲ τῆς διαιρέσεως καὶ ἀποσυνθέσεως τοῦ ἐξωτερικοῦ στοιχείου ἢ τῆς πράξεως εἰς δύο ἰδιαίτερα στάδια, ὧν τὸ μὲν προετοιμάζει, τὸ δὲ ἐκτελεῖ

τὸ ἀδίκημα, προέρχεται ἡ μεταξὺ προπαρασκευαστικῶν καὶ ἐκτελεστικῶν πράξεων διαφορά. Καὶ τῶν ἐκτελεστικῶν ἡ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον προσέγγισις εἰς τὴν συμπλήρωσιν τοῦ ἔργου ἀποτελεῖ τὰ μᾶλλον ἢ ἧττον ἀτελῆ ἀδικήματα, ἢ τοὺς βαθμοὺς τῆς ἀποπείρας, μέχρις οὗ ἡ ἐξάντλησις αὐτῶν μετὰ μὲν τοῦ φυσικοῦ αὐτῶν ἀποτελέσματος, παράγει τὸ τετελεσμένον, ἄνευ δὲ αὐτοῦ, τὸ ἀποτυχὸν ἀδίκημα. Ἡ δὲ θεωρία τῆς συνενοχῆς προκύπτει καὶ αὕτη ἐκ τῆς θεωρίας τῆς εὐθύνης καὶ τῶν δύο τοῦ ἀδικήματος στοιχείων, διότι ἀμφοτέρων ἢ ἑνὸς μόνου δύνανται πλείονες νὰ μεθέξωσι, καὶ καθ' ὃν βαθμὸν συντελεῖ ἡ μετοχὴ αὕτη πρὸς τὴν συμπλήρωσιν τοῦ ἀδικήματος, προσδιορίζεται ὁ βαθμὸς τῆς ἀξιοποίνου εὐθύνης τῶν πρωταιτίων, τῶν συναιτίων καὶ πάντων ἐν γένει τῶν συνενόχων. Τελευταῖον, ἡ κατάταξις τῶν ἀδικημάτων ἐκ τῶν αὐτῶν ἀρχῶν ἀπορρέει, διότι, ἐὰν ὁ γενικὸς χαρακτὴρ τοῦ ἀδικήματος εἶναι ἡ δολία προσβολή, οὗτος συνενούμενος μετὰ τοῦ ἰδιαιτέρου δικαιώματος ὃ προσβάλλει τὸ ἀδίκημα, παρέχει, ὡς ἐν πάσῃ λογικῇ κατατάξει, τοὺς γενικούς, εἰδικοὺς καὶ ἀτομικοὺς χαρακτῆρας, ἐξ ὧν προκύπτουσιν αἱ ἰδιαίτεραι ἔννοιαι τῶν ἀδικημάτων κατ' εἶδος.

§ 374. Ἐὰν δὲ ἡ ποινὴ εἶναι τὸ φυσικὸν καὶ ἄφευκτον ἀποτέλεσμα τῆς παραβάσεως οἱουδήποτε νόμου, κακὸν ἀντίστοιχον πρὸς τὸ κακὸν τῆς παραβάσεως, φανερὸν ὅτι ἐκ τῆς ἀρχῆς ταύτης, δι' ἧς νομιμοποιεῖται καὶ τὸ δικαίωμα τῆς τιμωρίας πρέπει νὰ προέλθῃ πᾶσα ἡ τῆς ποινῆς φιλοσοφικὴ θεωρία. Ἡ πρὸς τὸ ἀδίκημα ὅσῳ τὸ δυνατὸν ἀκριβὴς ἀντιστοιχία τῆς ποινῆς δὲν εἶναι εἰμὴ ἡ δικαιοσύνη αὐτῆς, ὁ πρῶτος καὶ κύριος

αὐτῆς χαρακτήρ. Καθὼς δὲ τὸ ἀδίκημα, παρὰ τὸ ἠθικὸν ἔχει καὶ ἕτερον στοιχεῖον ὑλικὸν καὶ κοινωνικὸν, ὡσαύτως καὶ ἡ ποινὴ, παρὰ τὴν δικαιοσύνην, πρέπει νὰ ἔχῃ καὶ τὴν ἀποτελεσματικότητα, τὴν κοινωνικὴν αὐτῆς ἐνέργειαν. Οὗτοι δὲ οἱ δύο χαρακτῆρες ὑποδιαιροῦνται ἀμφότεροι εἰς πολλοὺς ὅρους, ὧν ἄνευ ἡ ποινὴ δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς νόμιμον μέσον πρὸς κοινωνικὴν τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἐφαρμογήν. Καὶ ὁ μὲν πρῶτος, ὁ τῆς δικαιοσύνης, ἐπιβάλλει οὐ μόνον τὸ σύμμετρον αὐτῆς πρὸς τὴν βαρύτητα τοῦ ἀδικήματος, ἀλλὰ προσέτι ἀπαιτεῖ νὰ ἦναι προσωπικὴ καὶ καθ' ἑαυτὴν ἠθικὴ καὶ ἐπιδεκτικὴ βαθμολογίας καὶ ἀφέσεως, καὶ ἐπὶ τέλους ἠθοποιὸς, διότι οὕτω μόνον συντείνει πρὸς ἀποκατάστασιν καὶ ἀνόρθωσιν τῆς ἠθικῆς τάξεως, ἣν παρέβη τὸ ἀδίκημα, πρὸς πλήρη, δηλαδὴ, πραγματοποίησιν τοῦ δικαίου καὶ ἐφαρμογὴν τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Ἐπὶ τῆς τελευταίας ταύτης ἐννοίας στηρίζεται πᾶσα τοῦ σωφρονιστικοῦ συστήματος ἡ θεωρία, οὗ ἡ μὲν ἰδέα εἶναι ἀρχαιοτάτη, ἡ δὲ πραγματοποίησις τελειοποιεῖται ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας. Δύο τινὰ ἀπαιτοῦνται πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ συστήματος τούτου, ἡ διάγνωσις τῶν αἰτίων τοῦ ἀδικήματος, καὶ ἡ εὕρεσις τῶν εἰς θεραπείαν τῆς ἠθικῆς ταύτης νόσου προσφόρων μέσων. Καὶ ἡ μὲν διάγνωσις ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς μελέτης τοῦ φυσικοῦ καὶ ἠθικοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἐνόχου, τοῦ προηγουμένου αὐτοῦ βίου καὶ αὐτῶν τῶν ἀτομικῶν στοιχείων τοῦ ἀδικήματος. Τὰ δὲ θεραπευτικὰ μέσα ἀνάγονται εἰς τὴν ἀπομόνωσιν, τὴν ἐπιφέρουσαν τὴν σκέψιν καὶ ἐγείρουσαν τὴν ἐνέργειαν τῆς συνειδήσεως, εἰς τὴν θρησκευτικὴν καὶ ἠθικὴν διδασκαλίαν, δι' ὧν τὸ αἴσθημα τοῦ καθήκοντος καὶ ὁ ἔρως

ῦ ἀγαθοῦ ἀναζωπυροῦνται, εἰς τὴν ἠθοποιὸν δύναμιν ἰς ἐργασίας καὶ εἰς τὴν ἄκραν εὐταξίαν, ἥτις παράγει νεπαισθήτως τὴν ἐσωτερικὴν τάξιν τοῦ πνεύματος, καὶ ι' αὐτῆς τὸ αἴσθημα καὶ τὴν ἐπιθυμίαν τῆς ἠθικῆς τάεως ἤτοι τῆς ἀρετῆς. Οἱ δὲ κίνδυνοι τοῦ συστήματος ούτου εἶναι μήπως δι' αὐτοῦ ἀποβάλῃ ἡ ποινὴ τὸν τιμωητικὸν χαρακτῆρα, καὶ διὰ τοῦ ὁμοιομόρφου παραβλαθῇ ἡ ἐφ' ἑκάστου ἀτόμου ἰδιαιτέρα αὐτοῦ ἐνέργεια. Ὁ ὲ δεύτερος χαρακτὴρ, ὁ τῆς ἀποτελεσματικότητος, ἀαιτεῖ τὴν ἀσφάλειαν ἢ τὸ εὔστοχον καὶ ἀναμάρτητον ῆς ποινῆς, τὸν παραδειγματισμὸν ἢ τὴν κατὰ τοῦ ἀδιήματος ἐξωτερικὴν καὶ κοινωνικὴν αὐτῆς ἐνέργειαν. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς ποινῆς ἐν γένει.

§ 375. Κατ' ἀναλογίαν δὲ πρὸς τὴν κατάταξιν τῶν ιδικημάτων δύναται νὰ σχηματισθῇ καὶ ἡ κατάταξις τῶν ιοινῶν κατ' εἶδος. Καὶ τῷόντι, ἐὰν ἡ ποινὴ εἶναι καὸν ἀντίστοιχον πρὸς τὸ κακὸν τῆς παραβάσεως, καὶ ἀν κακὸν εἶναι πᾶσα στέρησις ἢ περιορισμὸς ἀγαθοῦ, πεται ὅτι, γινώσκοντες ποῖα καὶ πόσα τὰ ἀγαθὰ ὅσα χαίομεν ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἕνεκεν τῆς ἐγγυήσεως τῆς πολιτιῆς ἀρχῆς, γινώσκομεν δι' αὐτοῦ τούτου καὶ τὰ διάφορα ἴδη τῆς ποινῆς. Τὰ δὲ κοινωνικὰ ἀγαθὰ, ὅσα ἐγγυᾶται πολιτεία, εἶναι δικαιώματα, εἴτε ἀτομικὰ, δηλαδὴ, ἀτυκὰ ἢ πολιτικὰ, εἴτε δημόσια, ὧν ἡ ἀφαίρεσις ἢ ὁ πειορισμὸς συνιστῶσι τὸ κακὸν τῆς ποινῆς. Εἶναι δὲ ταῦα αὐτὴ ἡ προσωπικὴ ὕπαρξις, ἡ ἰδιοκτησία, ἡ ἀστυκὴ εγομένη ἐλευθερία, τὰ πολιτικὰ δικαιώματα, ἡ πολιικὴ ἐλευθερία. Καὶ ἐὰν ταῦτα πάντα δύναται νὰ ἀφαιέσῃ ἢ νὰ περιορίσῃ, καὶ μέχρι τίνος, ἡ πολιτικὴ ἀρχὴ όγῳ τιμωρίας, τοῦτο εἶναι ζήτημα, ὅπερ λύεται διὰ τῶν

θετικῆς καὶ τῆς ἐκτελεστικῆς ἀρχῆς, καὶ πάντη ἀδιάφορος πρός τε τὸν νόμον καὶ τὸ γεγονός· οἱαδήποτε ἑκατέρων ἡ φύσις, ἡ δικάζουσα ἀρχὴ πρέπει νὰ ἔχῃ τὴν αὐτὴν ἀπάθειαν τοῦ λογικοῦ τύπου, ὅστις καὶ ἐπὶ ἀληθῶν καὶ ἐπὶ ψευδῶν προτάσεων παράγει ἐξ ἴσου τὸ ἴδιον ἀποτέλεσμα. Δεύτερον προσὸν τῆς ἀρχῆς ταύτης εἶναι ἡ ἐντελὴς γνῶσις τοῦ νόμου, καὶ τοῦ γεγονότος εἰς ὃ ἐφαρμόζεται. Ἐντεῦθεν ἡ εἰς τοὺς δικαστικοὺς ὑπαλλήλους ἀπαραίτητος εἰδικότης τῆς ἐπιστήμης, καὶ ἡ ἀνάγκη τῶν δικονομικῶν τύπων πρὸς ἀκριβῆ διάγνωσιν τῶν πραγμάτων ἐξ ὧν ἀναφύεται ἡ δικαστικὴ διένεξις. Τρίτον προσὸν εἶναι τὸ ὁριστικὸν τῶν ἀποφάσεών της, διότι ἄλλως δὲν ἐκπληροῖ τὸν πρὸς ὃν ὅρον τῆς *ὑπάρξεως* καὶ ἐνεργείας αὐτῆς, ὅστις εἶναι ἡ κατάπαυσις τῶν διαφορῶν πρὸς ἐπανόρθωσιν τῆς νομιμότητος· διὰ τοῦτο ἡ δικαστικὴ ἀπόφασις θεωρεῖται ὡς θεῖος χρησμός, ὡς αὐτὴ ἡ ἀλήθεια, ἥτις ἅπαξ ἐκδηλωθεῖσα, ἡ αὐτὴ πάντοτε διαμένει. Τέταρτον καὶ τελευταῖον προσὸν καὶ λογικὴ συνέπεια τῶν προηγουμένων εἶναι τὸ ἀνεύθυνον τῆς γνώμης τῶν δικαστῶν, διότι ἄνευ τούτου οὔτε ἀνεξαρτησία οὔτε ὁριστικότης. Ἐὰν δὲ ταῦτα εἶναι τὰ προσόντα, ἐκ τούτων καὶ αἱ ἀρχαὶ τοῦ δικαστικοῦ ὀργανισμοῦ.

§ 367. Ἐὰν ἡ δικαστικὴ ἀρχὴ πρέπει νὰ ἦναι ἀνεξάρτητος, εἰδική, ὁριστική, ἀνεύθυνος, ἄρα, κατὰ διαφορὰν τῆς ὑπουργικῆς, πρέπει νὰ ἦναι στοιχεῖον μόνιμον, διαρκές, ἀναλλοίωτον ἐν μέσῳ τῆς ἀδιακόπου μεταβολῆς τῶν περιπτώσεων, τῶν ἀρχῶν, τῶν προσώπων, καὶ πρέπει νὰ συνενοῖ ἐν ἑαυτῇ στοιχεῖα ὑψηλῆς ἠθικότητος καὶ νοημοσύνης. Πρὸς τοῦτο ὁ πρῶτος

ὅρος τοῦ δικαστικοῦ ὀργανισμοῦ εἶναι ἡ ἰσοβιότης, διότι μόνη ἐγγυᾶται τὰς εἰς τὸ δικαστικὸν ἔργον ἀναγκαίας εἰδικὰς γνώσεις καὶ νοητικὰς ἕξεις καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς ἐνεργείας της. Ἐπειδὴ δὲ διάφορα εἴδη νόμων καὶ περιπτώσεων ὑπάρχουσιν ἐν οἱαδήποτε κοινωνίᾳ, ἕτερος ὅρος εἶναι ἡ κατάλληλος τῶν δικαστικῶν ἀρχῶν διάκρισις καὶ διαίρεσις. Καὶ ἐπειδὴ ὅσῳ καὶ ἂν ἦναι ὑψηλή, ὑπὸ ἀνθρώπων, δηλαδή, πεπερασμένων καὶ ἀτελῶν πνευμάτων, ἐνεργεῖται, καὶ ἐπίκειται πάντοτε κίνδυνος πλάνης ἢ διαφθορᾶς, πρέπει νὰ ὑπάρχῃ καί τι μέσον θεραπείας διὰ τῆς διαδοχικῆς ἐξετάσεως, ὅ ἐστι, διὰ τῶν διαφόρων βαθμῶν τῆς δικαιοδοσίας. Μὲ ὅλας δὲ ταύτας τὰς προφυλάξεις, ἐξ αὐτῆς τῆς συστάσεως τῆς ἀρχῆς ταύτης ἕτεροι κίνδυνοι προέρχονται, οὓς ὀφείλει νὰ προλάβῃ ὁ νομοθέτης. Τὸ διαρκὲς καὶ εἰδικὸν καὶ ἀνεξάρτητον καὶ ὁριστικὸν καὶ ἀνεύθυνον τῆς δικαστικῆς ἀρχῆς ἐπιφέρουσιν εὐκόλως τὴν ἐν αὐτῇ στασιμότητα τῶν πνευμάτων, τὴν ἄγνοιαν τῶν κοινωνικῶν γεγονότων, πνεῦμα ἀποκλειστικότητος, πνεῦμα τοῦ σωματείου ὀνομαζόμενον, ἕξεις ἐναντίας ἐνίοτε πρὸς τὴν ἀληθῆ ἐκτίμησιν τῶν πράξεων καὶ τῶν ἀνθρώπων, καὶ ὡς ἐκ τούτων ἁπάντων τὴν διαιώνισιν τῶν ἐν αὐτῇ ἀτελειῶν καὶ ἐλλειμμάτων. Πρὸς μετρίασιν τῶν ἀτόπων τούτων, ἀνεπτύχθη παρὰ τῇ δικαστικῇ ἀρχῇ, ὡς παραφυὰς αὐτῆς, στοιχεῖον ἐλεύθερον, ἀνεξάρτητον, ἀδιακόπως ἀνανεούμενον, πρακτικόν, προοδευτικόν, παρέχον ἐγγυήσεις νοημοσύνης καὶ ἠθικότητος, ἐκφράζον τὴν κοινωνικὴν συνείδησιν, καὶ ἔχον εἴτε πλαγίως εἴτε δι' εὐθείας τὴν συγκατάθεσιν αὐτῶν τῶν ὑποδίκων. Τοῦτο εἶναι τὸ λεγόμενον ὁρκοδικεῖον.

§ 368. Περὶ τῆς συστάσεως τούτου τὸ αὐτὸ ἐγείρεται ζήτημα ὅπερ καὶ περὶ ἐκλογέων καὶ ἀντιπροσώπων. Ἐὰν οἱ ὁρκωτοὶ ἐκφράζουσι τὴν κοινωνικὴν συνείδησιν, ὡς οἱ ἀντιπρόσωποι τὸν κοινωνικὸν λόγον, πρέπει νὰ ἔχωσι προσόντα ἠθικότητος καὶ νοημοσύνης, καὶ ἰδιαιτέρα μέθοδος ἀπαιτεῖται πρὸς διάγνωσιν τῶν προσόντων τούτων, πρὸς σύστασιν τοῦ ὁρκοδικείου πρὸς ἔλλογον καὶ ἀμερόληπτον αὐτοῦ ἐνέργειαν διά τινος διαδοχικῆς αὐτοῦ ἐκκαθαρίσεως, ὥστε οἱ ἔκτινος γενικοῦ καταλόγου εἰς ἄλλον ἰδιαίτερον περιλαμβανόμενοι ὁρκωτοὶ πρὸς δίκασιν τῶν ἐντὸς ὡρισμένου χρόνου εἰσαχθησομένων ὑποθέσεων, καὶ ἐκ τούτου εἰς τὴν δίκασιν ταύτην τῇ συναινέσει τῶν διαδίκων κληρούμενοι, νὰ παρέχωσι πᾶσαν δυνατὴν ἐγγύησιν ὑπὲρ τῆς ἐλλόγου καὶ ἠθικῆς ἐκπληρώσεως τῆς ὑψηλῆς αὐτῶν ἐντολῆς. Καθὸ δὲ πρακτικὸν στοιχεῖον τῆς δικαστικῆς ἀρχῆς ἑδρεῦον παρὰ τῷ θεωρητικῷ, ὅπερ ἀποτελοῦσιν οἱ δικασταί, τὸ πραγματικὸν μόνον ζήτημα τῆς δίκης δύνανται νὰ δικάσωσι, καὶ οὐχὶ τὸ θεωρητικὸν καὶ νομικόν. Τῳόντι, ἐὰν ἡ δικαστικὴ ἀρχὴ ἐφαρμόζει τὸν νόμον εἰς τὰ κοινωνικὰ γεγονότα, φανερὸν ὅτι ἐν ἑκάστῃ δίκῃ δύο συνυπάρχουσι στοιχεῖα, τὸ τοῦ νόμου καὶ τὸ τοῦ γεγονότος· καὶ τὸ τελευταῖον τοῦτο εἶναι ἡ σύγκρουσις δικαιωμάτων εἴτε μεταξὺ ἰδιωτῶν εἴτε μεταξὺ τούτων καὶ τῆς κυβερνήσεως, ἡ πρᾶξις παραβαίνουσα τὸν νόμον, ὅ ἐςιν, ἀδίκημα. Ἐν οἱᾳδήποτε ὅμως περιπτώσει συμφέρει νὰ περιορισθῇ τὸ ὁρκοδικεῖον εἰς τὸν ἴδιον κύκλον τοῦ πράγματος καὶ τοῦ γεγονότος. Καὶ διὰ τοῦτο δυσκόλως ἐφαρμόζεται εἰς τὴν ἀνάκρισιν, καθ' ἣν ὁ ἀνακριτὴς ὀφείλει νὰ ὁδηγῆται, πρὸς διεύθυνσιν τῶν ἐρευνῶν του, οὐ

μόνον ὑπὸ τῶν πραγματικῶν διδομένων, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῆς νομικῆς ἐννοίας τοῦ ἀδικήματος, καὶ ἔτι δυσκολώτερον, εἰς τὰς ἀστυκὰς δίκας, ἔνθα τὸ πραγματικὸν ζήτημα εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀχώριστον τοῦ νομικοῦ. Ἀλλὰ καὶ εἰς μόνην τὴν δίκασιν τοῦ ἐν ταῖς ποινικαῖς δίκαις πραγματικοῦ ζητήματος περιοριζόμενον, μεγίστην ἔχει κοινωνικὴν ὠφέλειαν, διότι οὐ μόνον οὐδετεροῖ τὰ ἄτοπα τῆς δικαστικῆς ἀρχῆς, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἐκπαίδευσιν τοῦ λαοῦ χρησιμεύει, καὶ ἰσχυρὰ ἀποβαίνει ἐγγύησις τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας ἐπὶ πολιτικῶν κατηγοριῶν, καὶ πρὸς εὐσυνείδητον ἐκτίμησιν τῶν ἀποδείξεων τείνει, καὶ μετριάζει ἐνίοτε τὴν αὐστηρότητα τοῦ νόμου, εἰσάγων ἐμμέσως τὴν ἐπιείκειαν κατὰ τὴν εἰς τὴν ποικιλίαν τῶν περιπτώσεων ἐφαρμογὴν αὐτοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ ποινικοῦ δικαίου.

§ 369. Ἡ φιλοσοφικὴ θεωρία τοῦ δημοσίου δικαίου δὲν εἶναι πλήρης ἄνευ τῆς θεωρίας τοῦ ποινικοῦ. Εἴπομεν εἴδη ἐν § 309 ὅτι τὸ δημόσιον δίκαιον διαιρεῖται εἰς συνταγματικὸν, διοικητικὸν καὶ ποινικόν. Καὶ τοῦ μὲν συνταγματικοῦ ἡ πραγματεία περιλαμβάνει τὴν θεωρίαν τῶν τριῶν τοῦ κράτους ἀρχῶν. Καθὼς δὲ εἰς τὴν ἐκτελεστικὴν προσηρτήσαμεν καί τινα ἔκθεσιν τῆς διοικητικῆς ἐνεργείας, οὕτω διὰ τῆς δικαστικῆς λίαν ἐλλόγως μεταβαίνομεν εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ ποινικοῦ δικαίου, διότι αὕτη ἀνάγεται οὐσιωδῶς εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀδικήματος καὶ τῆς δικαίας αὐτοῦ τιμωρίας. Οὐδὲ ἠδυ-

νάμεθα πρὸ τῆς στιγμῆς ταύτης νὰ ἐπιχειρήσωμεν τοιαύτην πραγματείαν, διότι τὸ ποινικὸν δίκαιον εἶναι οὐ μόνον τῆς θεωρίας τῆς δικαστικῆς ἀρχῆς ἡ συμπλήρωσις, ἀλλὰ καὶ πάντων τῶν ἄλλων θεσμῶν καὶ νόμων ἡ ἀπαραίτητος ἐγγύησις, καθ' ὅσον καὶ ἡ ἀστυκὴ καὶ ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία ὑποθέτει καὶ ἀπαιτεῖ ὡς ἐγγύησιν τὴν ποινικὴν δικαιοσύνην. Καὶ καθὼς ἐν τῇ διανοίᾳ αἱ διάφοροι δυνάμεις συναρμολογοῦνται πρὸς ἀλλήλας, καὶ ἀμοιβαίως συμπληροῦνται, ὑποθέτουσαι ἀλλήλας, καὶ πᾶσαι ὁμοῦ παράγουσαι τὴν ἔλλογον ἐξάσκησιν τῆς ἐν τῇ προσωπικῇ ἀρχῇ ἐλευθερίας, ὡσαύτως ἐν τῇ πολιτείᾳ οἱ ἐγγυώμενοι τὴν ἔλλογον ἐλευθερίαν θεσμοὶ συναρμολογοῦνται πρὸς ἀλλήλους, καὶ ἀμοιβαίως συμπληροῦνται, καὶ ὑποτίθενται, παράγοντες ὁμοῦ τὸν τέλειον ἐκεῖνον ὀργανισμόν, ὅστις εἶναι αὐτὴ ἡ ζωὴ τῆς πολιτικῆς κοινωνίας.

§ 370. Τὸ περὶ τῆς πηγῆς τοῦ δικαιώματος τοῦ τιμωρεῖν ζήτημα ἐφάνη δύσκολον πρὸς τοὺς νομολόγους, διότι ἐθεώρησαν αὐτὸ μεμονωμένον. 'Αλλ' εὔκολος ἡ λύσις αὐτοῦ ἀποβαίνει πρὸς ἡμᾶς, ἐὰν παλινδρομοῦντες ἀνατρέξωμεν τὴν ἅλυσιν τῶν θεωριῶν ἃς ἀνεπτύξαμεν ἐν τῇ Φιλοσοφίᾳ τοῦ Δικαίου, μέχρι τοῦ πρώτου κρίκου ἐξ οὗ πᾶσαι ἐξαρτῶνται. Οὗτος δὲ εἶναι ὁ ἠθικὸς νόμος. Ἐκ τούτου τὰ ἀτομικὰ καθήκοντα, ἐν οἷς ἡ δικαιοσύνη. Μέσον πρὸς πραγματοποίησιν αὐτῆς ἐν τῇ κοινωνίᾳ εἶναι τὸ δίκαιον, δι' οὗ ἀσφαλίζονται πάντα τὰ ἀστυκὰ καὶ πολιτικὰ δικαιώματα. Τοῦτο δὲ κηρύττεται, ἐφαρμόζεται καὶ ἐκτελεῖται ὑπὸ τῶν τριῶν ἀρχῶν τοῦ κράτους, ὅπερ, καθὸ ἠθικὸν καὶ ἔλλογον πρόσωπον, ὀφείλει τὸ δίκαιον νὰ πραγματοποιῇ διὰ τοῦ

κοινωνικοῦ λόγου. Ἐὰν δὲ ἐκ τοῦ ἠθικοῦ νόμου πηγάζουσι πάντα τὰ εἴτε ἀτομικὰ εἴτε κοινωνικὰ καθήκοντα καὶ δικαιώματα, ἐξ αὐτοῦ ἄρα καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ τιμωρεῖν. Καὶ τῷόντι ὁ ἠθικὸς νόμος, ὡς πᾶς ἄλλος, εἶναι κατὰ φύσιν ἀνάγκη. Ἡ δὲ πρὸς τὸν νόμον σύμφωνος ζωὴ εἶναι τὸ ἀγαθὸν οἱουδήποτε ὄντος, καὶ τὸ κακὸν αὐτοῦ οὐδὲν ἕτερον εἶναι ἢ τὸ ἀναγκαῖον ἀποτέλεσμα τῆς παραβάσεως τοῦ νόμου. Τὸ κακὸν τοῦτο εἶναι τὸ λεγόμενον κῦρος ἢ κύρωσις τοῦ νόμου. Καὶ τοῦ ἠθικοῦ καὶ τοῦ ἐφαρμόζοντος αὐτὸν πολιτικοῦ νόμου ἡ παράβασις ἔχει ὡς πρῶτον μὲν κῦρος τὸ ἐσωτερικὸν κακὸν τοῦ ἐλέγχου τῆς συνειδήσεως, ὡς δεύτερον δὲ, τὴν ἐξωτερικὴν ὑπόληψιν, καὶ ὡς τρίτον, τὴν ὀφειλομένην ἀπεζημίωσιν. Ἀλλὰ παρὰ ταῦτα, ἐπί τινων πράξεων, ὧν τὸ κακὸν ἀποτέλεσμα δὲν ἐξαλείφει οὔτε ἡ συνείδησις, οὔτε ἡ ὑπόληψις, οὔτε ἡ ἀποζημίωσις, δικαιοῦται τὸ κῦρος τῆς τιμωρίας, διότι δι' αὐτῆς μόνης δύναται καὶ ὁ ἔνοχος νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν τάξιν διὰ τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ διορθώσεως, καὶ οἱ ἄλλοι ν' ἀποτραπῶσι τοῦ ἀδικεῖν, ἄλλως ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ ἠθικοῦ νόμου δὲν εἶναι πλήρης. Ὥστε φιλοσοφικὴ ἀρχὴ καὶ ἐξήγησις καὶ δικαιολογία τῆς τιμωρίας δὲν εἶναι οὔτε ἡ κοινωνικὴ ὠφέλεια, οὔτε ἡ ἔμμεσος ὑπεράσπισις τῆς κοινωνίας, οὔτε ἡ ἐκφόβισις καὶ ὁ παραδειγματισμὸς, οὔτε ὁ ἁγνισμὸς, ἅτινα δύνανται νὰ ἦναι συνέπειαι αὐτῆς, ἀλλ' αὐτὴ ἡ κοινωνικὴ δικαιοσύνη, αὐτὸς ὁ ἠθικὸς νόμος, οὗ ἡ παράβασις ἐπιφέρει ὡς ἀναγκαῖον ἀποτέλεσμα τὸ κακὸν τῆς τιμωρίας ἀντίστοιχον πρὸς τὸ κακὸν τῆς παραβάσεως, καὶ οὗ ἑπομένως ἡ εἰς τὴν κοινωνίαν ἐφαρμογὴ δὲν εἶναι πλήρης ἄνευ τῆς τιμωρίας. Ἀλλὰ πᾶσα

παράβασις τοῦ ἠθικοῦ νόμου δὲν εἶναι δι' αὐτοῦ τούτου ἀδίκημα καὶ πρᾶξις ἀξιόποινος.

§ 371. Ἡ οὐσία καὶ ἡ ἠθικὴ ὑπόστασις τοῦ ἀδικήματος εἶναι βεβαίως ἡ παράβασις τοῦ ἠθικοῦ νόμου, τοῦ ἠθικοῦ καθήκοντος, ἀλλ' οὐχὶ πᾶσα παράβασις οἱουδήποτε καθήκοντος εἶναι πάντοτε ἀδίκημα. Καὶ πρὸς μὲν τὰ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἢ τὸν Θεὸν καθήκοντα, οὐδὲν ἀντιστοιχεῖ ἐν τοῖς ἄλλοις δικαίωμα, οὐδὲν ἑπομένως κακὸν δύνανται διὰ τὴν παράβασιν αὐτῶν νὰ ἐπιβάλωσιν εἰς ἡμᾶς λόγῳ τιμωρίας. Ἐκ δὲ τῶν πρὸς τοὺς ἄλλους μόνον τὸ τῆς δικαιοσύνης γεννᾷ ἀντίστοιχον εἰς τοὺς ἄλλους δικαίωμα, δι' οὗ δύνανται τὴν ἐκπλήρωσιν αὐτοῦ ν' ἀπαιτήσωσιν ἢ νὰ ἐπιβάλωσι διὰ τῆς βίας· διὰ τοῦτο τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος καθῆκον λέγεται δικαιωματικὸν (§ 295) ἢ ἀπαιτητὸν, καὶ εἰς τοῦτο στηρίζεται τὸ ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ ἐν τῷ κράτει δικαίωμα τοῦ καταναγκασμοῦ πρὸς πραγματοποίησιν τῆς δικαιοσύνης. Ἄρα τὸ ἀδίκημα εἶναι παράβασις καθήκοντος ἀπαιτητοῦ, προσβάλλουσα δηλαδὴ τὰ δικαιώματα τοῦ ἀτόμου ἢ τῆς κοινωνίας καὶ τῆς πολιτείας. Ἐπειδὴ δὲ ἡ παράβασις αὕτη δύναται ἐνίοτε νὰ ἐξαλειφθῇ, καὶ νὰ ἐπανορθωθῇ, διὰ τῆς ἀποζημιώσεως ἄνευ ἀνάγκης τιμωρίας, εἰς τὰ στοιχεῖα ταῦτα τοῦ ἀδικήματος, ἅτινα ἀνάγονται εἰς τὴν βλάβην, πρέπει νὰ προστεθῇ καὶ ἕτερον στοιχεῖον, τὸ τῆς δολίας προαιρέσεως, μὴ δυνάμενον νὰ ἐξαλειφθῇ εἰμὴ διὰ τῆς τιμωρίας, δι' οὗ ἑπομένως ἡ ποινὴ δικαιοῦται καθὸ ὅρος ἀπαραίτητος πρὸς ἐκπλήρωσιν τῆς ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἠθικῆς τάξεως, τουτέστι, πρὸς πλήρη ἐφαρμογὴν τοῦ ἠθικοῦ νόμου· διότι αὐτὴ ἡ δικαιοσύνη ἀπαιτεῖ τὴν ἐξάλειψιν τῆς δο-

λίας προαιρέσεως διὰ τῆς ἠθικῆς ἀνορθώσεως καὶ ἀναγεννήσεως. Ὥστε τὸ ἀδίκημα ἠδύνατο νὰ ὁρισθῇ ἡ δολία καὶ ἐπιβλαβὴς προσβολὴ ἀτομικοῦ ἢ κοινωνικοῦ δικαιώματος. Ἐκ τοῦ ὁρισμοῦ τούτου πᾶσαι αἱ περὶ ἀδικήματος περαιτέρω θεωρίαι.

§ 372. Ἐκ τῶν δύο στοιχείων τοῦ ἀδικήματος, ἅτινα συνυπάρχουσιν ἐν τῷ ὁρισμῷ αὐτοῦ, οἱ μὲν τῶν νομολόγων ἐθεώρησαν ἐπικρατέστερον τὸ πρῶτον, τὸ ἠθικὸν, τὸ τῆς δολίας προαιρέσεως· οἱ δὲ, τὸ δεύτερον, τὸ ὑλικὸν λεγόμενον, τὸ τῆς προσβολῆς ἢ τῆς κοινωνικῆς βλάβης, καὶ ἄλλοι ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ ἀμφοτέρων ἐξήγαγον τοὺς κανόνας τῆς ἐκτιμήσεως τοῦ ἀδικήματος κατὰ τὴν βαρύτητα αὐτοῦ. Ἐκ τοῦ ὁρισμοῦ ὡσαύτως πᾶσα ἡ θεωρία τῆς εὐθύνης καὶ τοῦ καταλογισμοῦ, τοῦ δόλου καὶ τῆς πλημμελείας, τῆς δικαιώσεως καὶ τῆς συγγνώμης, ἡ θεωρία τῶν διαφόρων ϛαδίων τοῦ ἀδικήματος, τῶν προπαρασκευαστικῶν καὶ ἐκτελεστικῶν πράξεων, τῶν τετελεσμένων ἢ ἀτελῶν ἢ ἀποτυχόντων ἀδικημάτων, ἡ θεωρία τῶν συνενόχων, τῶν πρωταιτίων καὶ τῶν συναιτίων τοῦ ἀδικήματος, τῶν διαφόρων βαθμῶν καὶ τρόπων καὶ μέσων τῆς συνενοχῆς· τελευταῖον, ἐκ τοῦ ὁρισμοῦ ἔχομεν καὶ τὰ στοιχεῖα τῆς εἰς διάφορα εἴδη κατατάξεως τῶν ἀδικημάτων· ἀλλὰ περὶ πάντων τούτων μόνον γενικὰς ἀρχὰς δυνάμεθα νὰ θέσωμεν ἐνταῦθα.

§ 373. Καὶ ὡς μὲν πρὸς τὴν σχετικὴν βαρύτητα τῶν δύο στοιχείων, φανερὸν ὅτι αὕτη ἐξαρτᾶται ἐκ ποικίλων περιστάσεων. Ὑπάρχουσιν ἀδικήματα ἐν οἷς τὸ ὑλικὸν στοιχεῖον εἶναι μηδαμινὸν, καὶ τὸ ἠθικὸν μέγα, ὡς ἐπὶ ὕβρεων ἢ βλασφημίας, καὶ ἄλλα

ἐν οἷς συμβαίνει τὸ ἐναντίον, ὡς ἐπί τινων παραβάσεων ὑγειονομικῶν κανονισμῶν. Καὶ τὸ μὲν ὑλικὸν μόνον εἶναι μᾶλλον δυστύχημα ἢ ἀδίκημα, ὥστε ἐκ τῶν δύο τὸ ἠθικὸν εἶναι αὐτὴ ἡ ὑπόστασις τοῦ ἀδικήματος, ὁ οὗ ἄνευ ὅρος αὐτοῦ. Κατὰ πόσον δὲ ἑκάτερον πρέπει σχετικῶς νὰ ἐκτιμηθῇ, τοῦτο ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν ἰδιαιτέρων κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν περιστάσεων, ἐν αἷς διαπράττεται τὸ ἀδίκημα, καὶ καθ' ἃς σταθμίζεται ἡ βαρύτης ἑκάστου. Ὡς δὲ πρὸς τὴν εὐθύνην τοῦ πράξαντος, αὕτη συνίσταται ἐκ τῶν αὐτῶν δύο στοιχείων, ἐξ ὧν προκύπτει πᾶσα ἠθικὴ ἐνέργεια, ἐκ τῆς διανοίας, δηλαδὴ, καὶ τῆς ἐλευθερίας. Ὅσα λοιπὸν ἐλαττοῦσι τὴν ἐνέργειαν τῶν δύο τούτων στοιχείων ἐλαττοῦσιν ἀναλόγως καὶ τὴν εὐθύνην. Παρομοίως ἡ μὲν δικαίωσις ἀφαιρεῖ τὴν ἐνοχὴν καὶ τὴν ποινικὴν εὐθύνην, ὅταν ἡ πρᾶξις, καθ' ἑαυτὴν θεωρουμένη, καί τοι ἐν πλήρει γνώσει καὶ ἐλευθερίᾳ διαπραχθεῖσα, ἦναι μὲν προσβολὴ δικαιώματος, ἀλλὰ πρὸς νόμιμον ἑτέρου δικαιώματος ὑπεράσπισιν· ἡ δὲ συγγνώμη μετριάζει τὴν εὐθύνην, ἕνεκα τῆς ἀσθενείας τῆς διανοίας ἢ τῆς ἐλευθερίας, ὡς ἐκ τῆς καταστάσεως τοῦ ἀτόμου ἢ ὡς ἐκ τῶν περιστάσεων. Τὰ δὲ στάδια τοῦ ἀδικήματος ὁρίζονται καὶ ταῦτα ἀκριβῶς, καθ' ὅσον ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τὰ δύο στοιχεῖα τοῦ ἀδικήματος, τὸ μὲν, ἐσωτερικὸν καὶ ὑποκειμενικὸν, ἀναγόμενον εἰς τὴν νόησιν ἢ τὴν δολίαν προαίρεσιν καὶ ἀπόφασιν, τὸ δὲ, ἐξωτερικὸν καὶ ἀντικειμενικὸν, ἀναγόμενον εἰς τὴν πρᾶξιν ἢ τὴν βλάβην. Ἐκ δὲ τῆς διαιρέσεως καὶ ἀποσυνθέσεως τοῦ ἐξωτερικοῦ στοιχείου ἢ τῆς πράξεως εἰς δύο ἰδιαίτερα στάδια, ὧν τὸ μὲν προετοιμάζει, τὸ δὲ ἐκτελεῖ

τὸ ἀδίκημα, προέρχεται ἡ μεταξὺ προπαρασκευαστικῶν καὶ ἐκτελεστικῶν πράξεων διαφορά. Καὶ τῶν ἐκτελεστικῶν ἡ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον προσέγγισις εἰς τὴν συμπλήρωσιν τοῦ ἔργου ἀποτελεῖ τὰ μᾶλλον ἢ ἧττον ἀτελῆ ἀδικήματα, ἢ τοὺς βαθμοὺς τῆς ἀποπείρας, μέχρις οὗ ἡ ἐξάντλησις αὐτῶν μετὰ μὲν τοῦ φυσικοῦ αὐτῶν ἀποτελέσματος, παράγει τὸ τετελεσμένον, ἄνευ δὲ αὐτοῦ, τὸ ἀποτυχὸν ἀδίκημα. Ἡ δὲ θεωρία τῆς συνενοχῆς προκύπτει καὶ αὕτη ἐκ τῆς θεωρίας τῆς εὐθύνης καὶ τῶν δύο τοῦ ἀδικήματος στοιχείων, διότι ἀμφοτέρων ἢ ἑνὸς μόνου δύνανται πλείονες νὰ μεθέξωσι, καὶ καθ' ὃν βαθμὸν συντελεῖ ἡ μετοχὴ αὕτη πρὸς τὴν συμπλήρωσιν τοῦ ἀδικήματος, προσδιορίζεται ὁ βαθμὸς τῆς ἀξιοποίνου εὐθύνης τῶν πρωταιτίων, τῶν συναιτίων καὶ πάντων ἐν γένει τῶν συνενόχων. Τελευταῖον, ἡ κατάταξις τῶν ἀδικημάτων ἐκ τῶν αὐτῶν ἀρχῶν ἀποῤῥέει, διότι, ἐὰν ὁ γενικὸς χαρακτὴρ τοῦ ἀδικήματος εἶναι ἡ δολία προσβολή, οὗτος συνενούμενος μετὰ τοῦ ἰδιαιτέρου δικαιώματος ὃ προσβάλλει τὸ ἀδίκημα, παρέχει, ὡς ἐν πάσῃ λογικῇ κατατάξει, τοὺς γενικούς, εἰδικοὺς καὶ ἀτομικοὺς χαρακτῆρας, ἐξ ὧν προκύπτουσιν αἱ ἰδιαίτεραι ἔννοιαι τῶν ἀδικημάτων κατ' εἶδος.

§ 374. Ἐὰν δὲ ἡ ποινὴ εἶναι τὸ φυσικὸν καὶ ἄφευκτον ἀποτέλεσμα τῆς παραβάσεως οἱουδήποτε νόμου, κακὸν ἀντίστοιχον πρὸς τὸ κακὸν τῆς παραβάσεως, φανερὸν ὅτι ἐκ τῆς ἀρχῆς ταύτης, δι' ἧς νομιμοποιεῖται καὶ τὸ δικαίωμα τῆς τιμωρίας πρέπει νὰ προέλθῃ πᾶσα ἡ τῆς ποινῆς φιλοσοφικὴ θεωρία. Ἡ πρὸς τὸ ἀδίκημα ὅσῳ τὸ δυνατὸν ἀκριβὴς ἀντιστοιχία τῆς ποινῆς δὲν εἶναι εἰμὴ ἡ δικαιοσύνη αὐτῆς, ὁ πρῶτος καὶ κύριος

αὐτῆς χαρακτήρ. Καθὼς δὲ τὸ ἀδίκημα, παρὰ τὸ ἠθικὸν ἔχει καὶ ἕτερον στοιχεῖον ὑλικὸν καὶ κοινωνικὸν, ὡσαύτως καὶ ἡ ποινὴ, παρὰ τὴν δικαιοσύνην, πρέπει νὰ ἔχῃ καὶ τὴν ἀποτελεσματικότητα, τὴν κοινωνικὴν αὐτῆς ἐνέργειαν. Οὗτοι δὲ οἱ δύο χαρακτῆρες ὑποδιαιροῦνται ἀμφότεροι εἰς πολλοὺς ὅρους, ὧν ἄνευ ἡ ποινὴ δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς νόμιμον μέσον πρὸς κοινωνικὴν τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἐφαρμογήν. Καὶ ὁ μὲν πρῶτος, ὁ τῆς δικαιοσύνης, ἐπιβάλλει οὐ μόνον τὸ σύμμετρον αὐτῆς πρὸς τὴν βαρύτητα τοῦ ἀδικήματος, ἀλλὰ προσέτι ἀπαιτεῖ νὰ ἦναι προσωπικὴ καὶ καθ' ἑαυτὴν ἠθικὴ καὶ ἐπιδεκτικὴ βαθμολογίας καὶ ἀφέσεως, καὶ ἐπὶ τέλους ἠθοποιὸς, διότι οὕτω μόνον συντείνει πρὸς ἀποκατάστασιν καὶ ἀνόρθωσιν τῆς ἠθικῆς τάξεως, ἣν παρέβη τὸ ἀδίκημα, πρόςπλήρη, δηλαδὴ, πραγματοποίησιν τοῦ δικαίου καὶ ἐφαρμογὴν τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Ἐπὶ τῆς τελευταίας ταύτης ἐννοίας στηρίζεται πᾶσα τοῦ σωφρονιστικοῦ συστήματος ἡ θεωρία, οὗ ἡ μὲν ἰδέα εἶναι ἀρχαιοτάτη, ἡ δὲ πραγματοποίησις τελειοποιεῖται ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας. Δύο τινὰ ἀπαιτοῦνται πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ συστήματος τούτου, ἡ διάγνωσις τῶν αἰτίων τοῦ ἀδικήματος, καὶ ἡ εὕρεσις τῶν εἰς θεραπείαν τῆς ἠθικῆς ταύτης νόσου προσφόρων μέσων. Καὶ ἡ μὲν διάγνωσις ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς μελέτης τοῦ φυσικοῦ καὶ ἠθικοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἐνόχου, τοῦ προηγουμένου αὐτοῦ βίου καὶ αὐτῶν τῶν ἀτομικῶν στοιχείων τοῦ ἀδικήματος. Τὰ δὲ θεραπευτικὰ μέσα ἀνάγονται εἰς τὴν απομόνωσιν, τὴν ἐπιφέρουσαν τὴν σκέψιν καὶ ἐγείρουσαν τὴν ἐνέργειαν τῆς συνειδήσεως, εἰς τὴν θρησκευτικὴν καὶ ἠθικὴν διδασκαλίαν, δι' ὧν τὸ αἴσθημα τοῦ καθήκοντος καὶ ὁ ἔρως

οῦ ἀγαθοῦ ἀναζωπυροῦνται, εἰς τὴν ἠθοποιὸν δύναμιν ῆς ἐργασίας καὶ εἰς τὴν ἄκραν εὐταξίαν, ἥτις παράγει νεπαισθήτως τὴν ἐσωτερικὴν τάξιν τοῦ πνεύματος, καὶ ι' αὐτῆς τὸ αἴσθημα καὶ τὴν ἐπιθυμίαν τῆς ἠθικῆς τάεως ἤτοι τῆς ἀρετῆς. Οἱ δὲ κίνδυνοι τοῦ συστήματος ούτου εἶναι μήπως δι' αὐτοῦ ἀποβάλῃ ἡ ποινὴ τὸν τιμωητικὸν χαρακτῆρα, καὶ διὰ τοῦ ὁμοιομόρφου παραβλαθῇ ἡ ἐφ' ἑκάστου ἀτόμου ἰδιαιτέρα αὐτοῦ ἐνέργεια. Ὁ ὲ δεύτερος χαρακτὴρ, ὁ τῆς ἀποτελεσματικότητος, ἀαιτεῖ τὴν ἀσφάλειαν ἢ τὸ εὔστοχον καὶ ἀναμάρτητον ῆς ποινῆς, τὸν παραδειγματισμὸν ἢ τὴν κατὰ τοῦ ἀδιήματος ἐξωτερικὴν καὶ κοινωνικὴν αὐτῆς ἐνέργειαν. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς ποινῆς ἐν γένει.

§ 375. **Κατ'** ἀναλογίαν δὲ πρὸς τὴν κατάταξιν τῶν ἰδικημάτων δύναται νὰ σχηματισθῇ καὶ ἡ κατάταξις τῶν ποινῶν κατ' εἶδος. **Καὶ** τῳόντι, ἐὰν ἡ ποινὴ εἶναι καιὸν ἀντίστοιχον πρὸς τὸ κακὸν τῆς παραβάσεως, καὶ ὰν κακὸν εἶναι πᾶσα στέρησις ἢ περιορισμὸς ἀγαθοῦ, πεται ὅτι, γινώσκοντες ποῖα καὶ πόσα τὰ ἀγαθὰ ὅσα χαίομεν ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἕνεκεν τῆς ἐγγυήσεως τῆς πολιτιῆς ἀρχῆς, γινώσκομεν δι' αὐτοῦ τούτου καὶ τὰ διάφορα ἴδη τῆς ποινῆς. **Τὰ** δὲ κοινωνικὰ ἀγαθὰ, ὅσα ἐγγυᾶται ἡ πολιτεία, εἶναι δικαιώματα, εἴτε ἀτομικὰ, δηλαδὴ, ἀστυκὰ ἢ πολιτικὰ, εἴτε δημόσια, ὧν ἡ ἀφαίρεσις ἢ ὁ πειορισμὸς συνιστῶσι τὸ κακὸν τῆς ποινῆς. **Εἶναι** δὲ ταῦα αὐτὴ ἡ προσωπικὴ ὕπαρξις, ἡ ἰδιοκτησία, ἡ ἀστυκὴ λεγομένη ἐλευθερία, τὰ πολιτικὰ δικαιώματα, ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία. **Καὶ** ἐὰν ταῦτα πάντα δύναται νὰ ἀφαιρέσῃ ἢ νὰ περιορίσῃ, καὶ μέχρι τίνος, ἡ πολιτικὴ ἀρχὴ λόγῳ τιμωρίας, τοῦτο εἶναι ζήτημα, ὅπερ λύεται διὰ τῶν

αὐτῶν ἀρχῶν ἃς ἐθέσαμεν πρὸ μικροῦ, διὰ τῆς παραβολῆς, δηλαδὴ, τῶν χαρακτήρων καὶ τῶν ὅρων τῆς ἐν γένει ποινῆς πρὸς τοὺς ἰδιαιτέρους ἑκάστου εἴδους αὐτῆς. Προτιμοτέρα δὲ εἶναι ἡ μία ἢ ἡ ἄλλη τῶν ποινῶν καθ' ὃν ἔχει μείζονα ἀριθμὸν τῶν χαρακτήρων τούτων, καθ' ὅσον δηλαδὴ εἶναι σύμμετρος, προσωπικὴ, καθ' ἑαυτὴν ἠθικὴ, ἐπιδεκτικὴ βαθμῶν καὶ ἀφέσεως, ἠθοποιὸς, ἀσφαλὴς, παραδειγματικὴ καὶ ὑλικῶς ἀνάλογος πρὸς τὸ ἀδίκημα. Ὡς ἐπὶ παραδείγματος ἡ ἀφαίρεσις τῆς περιουσίας, εἰ μὲν ἐν μέρει ἐπιβάλλεται, δύναται νὰ ἀποβῇ ποινὴ δικαία καὶ ἀποτελεσματικὴ, εἰ δὲ ἐν ὅλῳ διὰ τῆς δημεύσεως, εἶναι ἄδικος, καὶ ἀνήθικος καὶ ἀσύμμετρος καὶ ἀνεπίδεκτος βαθμολογίας, καὶ προσβάλλει πρόσωπα ἀθῶα. Ὡσαύτως, ἡ στέρησις τῆς ἐλευθερίας εἶναι ἡ κατ' ἐξοχὴν ποινὴ, διότι εἶναι προσωπικὴ καὶ δικαία καὶ πολλοὺς ἐπιδέχεται βαθμοὺς καὶ ἄφεσιν καὶ τρόπους καὶ ὅρους ποικίλους, καὶ δύναται νὰ γίνῃ μάλα ἠθοποιός. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἡ ἀφαίρεσις τινῶν δικαιωμάτων δύναται νὰ συμβιβασθῇ πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς δικαιοσύνης, ἀλλ' ὁ πολιτικὸς θάνατος ἔχει τὰ αὐτὰ ἀτοπήματα τῆς δημεύσεως. Αἱ δὲ ἁπλῶς σωματικαὶ ποιναὶ, ἡ μαστίγωσις, ἡ στρέβλωσις, ἡ στίξις, διὰ τὸν κτηνώδη αὐτῶν χαρακτῆρα, καὶ ἀνήθικοι καθ' ἑαυτὰς εἶναι, καὶ διαφθείρουσιν αὐτὸν τὸν τιμωρούμενον, ἀντὶ τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ διορθώσεως. Τέλος, ἡ κεφαλικὴ ποινὴ, εἰ καὶ σύμμετρος ἐνίοτε πρὸς τὸ ἀδίκημα, πολλὰς ἐπιδέχεται ἀντιῤῥήσεις ὡς πρὸς τὴν ἠθικότητα καὶ τὴν ἠθοποιὸν αὐτῆς δύναμιν, ἀλλ' οὔτε ἁπλῶς προσωπικὴ εἶναι, οὔτε ἐπιδεκτικὴ βαθμῶν καὶ ἀφέσεως, καὶ διὰ τοῦτο πρὸς τὸ

ἐπισφαλὲς τῶν ἀνθρωπίνων κρίσεων παραβαλλομένη, φαίνεται ὅλως ἀπαράδεκτος· καί τοι δὲ ἀσφαλεστάτη, ἀμφίβολον ἐὰν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς τῳόντι παραδειγματική. Καὶ ὅταν πρόκηται περὶ ζωῆς καὶ θανάτου, πᾶσα ἀμφιβολία λύεται ὑπὲρ τῆς ζωῆς, καὶ μόνον μεγάλη καὶ ἀθεράπευτος κοινωνικὴ ἀνάγκη, καὶ μόνον ἐπί τινων βαρυτάτων ἀδικημάτων, δύναται νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ποινὴν ταύτην. Ἄρα ἡ κατάργησις αὐτῆς δὲν δύναται νὰ ἦναι εἰμὴ ζήτημα χρόνου καὶ περιστάσεων, καὶ ὁ αὐστηρότατος περιορισμὸς αὐτῆς εἶναι ἐν τοσούτῳ ἓν τῶν ἀπαραιτήτων καθηκόντων οἱασδήποτε κυβερνήσεως.

ΤΜΗΜΑ ΤΡΙΤΟΝ.

Διεθνὲς Δίκαιον.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.

Περὶ τοῦ ἀντικειμένου τοῦ διεθνοῦς δικαίου, καὶ περὶ τῶν ἐσωτερικῶν αὐτοῦ διαιρέσεων.

§ 376. Εἴπομεν ὅτι τὰ τρία μέρη τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου συνδέονται πρὸς ἄλληλα οὐ μόνον διά τινος ὑλικοῦ συνδέσμου, καθὸ μέρη ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ὅλου, ἀλλὰ καὶ διά τινος λογικῆς ἑνότητος, δυνάμει τῆς ὁποίας τὸ ἓν προϋποθέτει τὸ ἄλλο, καὶ τὰ τρία ὁμοῦ διαδοχικῶς ἐξέρχονται ἐκ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς, ὡς συνέχεια τῆς ἠθικῆς θεωρίας. Καὶ τῳόντι, ἡ ῥύθμισις τῆς ἐξωτερικῆς ἐνεργείας τῆς κοινωνίας προϋποθέτει τὴν γνῶσιν τῆς συμφώνου πρὸς τὸ δίκαιον ἐσωτερικῆς αὐτῆς διατυπώσεως, τὴν γνῶσιν τῶν ἀστυκῶν καὶ πολιτικῶν δικαιωμάτων, τῶν πρὸς ἄλληλα ἐνδίκων σχέσεων τῶν μελῶν αὐτῆς, τὴν ἔννοιαν τῆς κυριαρχίας, τῶν ἀρχῶν τοῦ κράτους καὶ τῆς νομίμου αὐτῶν ἐνεργείας, διότι αἱ σχέσεις τοῦ κράτους, θεωρουμένου ὡς ἠθικὸν καὶ ἔλλογον πρόσωπον, ἀπέναντι ἄλλων κρατῶν, ἐξαρτῶνται ἐξ ἀνάγκης ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως τοῦ προσώπου τούτου καὶ τῶν ἄλλων πρὸς ἃ σχετίζεται. Ἡ αὐτὴ δὲ ἀρχὴ καθ' ἣν ῥυθμίζεται ἐσωτερικῶς τὸ κρά-

κος, διέπει καὶ τὰς ἐξωτερικὰς αὐτοῦ σχέσεις, καὶ αὕτη εἶναι ἡ διὰ τοῦ δικαίου πραγματοποίησις τῆς δικαιοσύνης. Καὶ ἐπειδὴ ἡ δικαιοσύνη εἶναι τὸ σέβας τῆς ἐλευθερίας καὶ τῶν ἀναγκαίων αὐτῆς ἀναπτύξεων, εἰς τὴν ἐλευθερίαν ἀνάγεται, καθ' ἃ εἴδομεν, πᾶσα μέχρι τοῦδε ἀναπτυχθεῖσα θεωρία, πᾶν ἀστυκὸν καὶ πολιτικὸν δικαίωμα, καὶ αὐτὴ ἡ κυριαρχία ἥτις ἀναπτύσσεται διὰ τῆς συστάσεως καὶ ἐνεργείας τῶν ἀρχῶν τοῦ κράτους. Διαφέρει δὲ τὸ διεθνὲς τοῦ ἐσωτερικοῦ δημοσίου δικαίου, καθ' ὅσον ἡ ζωογονοῦσα καὶ διατυποῦσα τὸ κράτος ἔννοια τοῦ δικαίου, ἐκτὸς μεταφερομένη, ἐφαρμόζεται οὐχὶ πλέον εἰς διάφορα μέλη μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς κοινωνίας ἀλλ' εἰς πλείονας κοινωνίας πρὸς ἀλλήλας θεωρουμένας. Ἐκ τούτου ἕτεραι πηγάζουσι διαφοραὶ ἀξιοσημείωτοι.

§ 377. Ἐν ᾧ τὰ μέλη μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς κοινωνίας ὑπόκεινται εἰς μίαν μόνην ἐξουσίαν, ἣν πάντες ἀναγνωρίζουσι νομίμως κυριαρχοῦσαν ἐπὶ πάντων, οὐδεμία κοινὴ ἀρχὴ ὑπάρχει ὑπὸ πασῶν τῶν κοινωνιῶν ἀναγνωριζομένη καὶ νομίμως νομοθετοῦσα καὶ ἐνεργοῦσα. Ἐν ἐλλείψει δὲ τοιαύτης ἀρχῆς εὑρίσκονται τὰ διάφορα κράτη πρὸς ἄλληλα ὡς μέλη κοινωνίας τινὸς, ἄνευ κοινῆς ἀρχῆς ἐπ' αὐτῶν νομοθετούσης, δικαζούσης καὶ ἐκτελούσης τὸν νόμον· καὶ καθὼς ἐκεῖνα ἤθελον διενεργεῖ τὰ ἴδια δικαιώματα ἢ διὰ συναλλαγμάτων ἢ διὰ τῆς βίας, διότι ἄλλας ἐνδίκους σχέσεις δὲν ἤθελον δυνηθῇ νὰ συνάψωσι πρὸς ἄλληλα, παρομοίως τὰ κράτη ὑπόκεινται εἰς τὸ δίκαιον τῶν συνθηκῶν, καὶ ἀναγκάζονται ἐνίοτε νὰ ἐξασκῶσι τὰ ἴδια δικαιώματα διὰ τῆς βίας. Ἀλλὰ πρὸς τούτοις μεταξὺ τῶν μελῶν μιᾶς κοινωνίας, ἐν μέσῳ τῶν ἀτο-

μικῶν διαφορῶν, σχηματίζεται σχετική τις ἰσότης καί τις κατὰ μέσον ὅρον ἰσοῤῥοπία μέσων καὶ δυνάμεων καὶ συμφερόντων, ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀναπτύξεως, καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς ποικιλίας ἐξέρχεται ἡ ἑνότης καί τις γενικὴ καὶ ὁμοιόμορφος φύσις. Ἀλλὰ μεταξὺ τῶν κρατῶν μεγίστη ὑπάρχει ποικιλία ἀναπτύξεως, δικαιωμάτων, συμφερόντων, δυνάμεων, πολιτισμοῦ, καὶ ὡς ἐκ τούτου τὸ διεθνὲς δίκαιον ὑπομένει μᾶλλον τοῦ ἐσωτερικοῦ τὴν ἐπιῤῥοὴν τῆς δυνάμεως τοῦ ἰσχυροτέρου. Διὰ τοῦτο τὸ διεθνὲς δίκαιον ὑστερεῖ παντὸς ἄλλου κλάδου τοῦ δικαίου ὡς πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν αὐτοῦ διάπλασιν, καὶ ταύτην δὲν ἔχει εἰσέτι πλήρη, καὶ ἀτελεστέραν ἐπιδέχεται ἐφαρμογήν, καί τοι προοδευτικὸν καὶ κατὰ τὴν θεωρίαν καὶ κατὰ τὴν πρᾶξιν, καὶ μέλλον νὰ φθάσῃ εἰς τὴν αὐτὴν τελειότητα τῶν ἄλλων μερῶν τῆς ἐπιστήμης. Καὶ πραγματικῶς, τὸ διεθνὲς δίκαιον, ὡς καθολικὴ τῶν λαῶν νομοθεσία, ὑποθέτει τὴν ἔννοιαν τῆς τε ἑνότητος τοῦ γένους καὶ τῆς καθολικῆς τῶν ἀνθρώπων ἀδελφότητος, ἔννοιαν ἄγνωστον εἰς τὸν ἀρχαῖον κόσμον, ἣν ἐκήρυξεν ὁ Χριστιανισμός, καὶ διὰ τοῦτο ἡ ἐπιστημονικὴ αὐτοῦ ἀνάπτυξις ἤρξατο περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ιζ'. ἑκατονταετηρίδος, ὅτε καὶ ἡ εἰς τὰς πολιτικὰς σχέσεις ἐφαρμογὴ τῆς χριστιανικῆς ἀληθείας. Ἐξ αὐτῆς δὲ τῆς φύσεως τοῦ διεθνοῦς δικαίου πηγάζουσι καὶ αἱ ἐσωτερικαὶ αὐτοῦ διαιρέσεις.

§ 378. Ἐὰν, ὡς ἤδη εἴπομεν, τὰ κράτη δὲν δύνανται νὰ ἐξασκήσωσι πρὸς ἄλληλα τὰ ἴδια δικαιώματα εἰμὴ διὰ συναλλαγμάτων ἢ διὰ τῆς βίας, ἕπεται ὅτι δύο εἴδη ἐνδίκων σχέσεων δύνανται νὰ ἔχωσι πρὸς ἄλληλα, τὰς εἰρηνικὰς καὶ τὰς πολιτικάς. Τὰς σχέσεις ταύτας

νονίζουσι τὸ δίκαιον τῆς εἰρήνης καὶ τῶν συνθηκῶν καὶ τὸ δίκαιον τοῦ πολέμου· ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ πόλεμος οὐδέποτε εἶναι καθολικός, ἕτεραι ἔνδικοι σχέσεις ἀναφύονται μεταξὺ τῶν ἐμπολέμων κρατῶν καὶ τῶν οὐδετέρων, ἃς ῥυθμίζει τὸ λεγόμενον δίκαιον τῆς οὐδετερότητος. Τελευταῖον, ἐγείρεται ζήτημα, ἐὰν αὐτὴ ἡ κατάστασις τοῦ πολέμου, ἥτις εἶναι φύσει ἔκτακτος, θέλει ἐπαναλαμβάνεσθαι ἀδιακόπως μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, ἢ ἐὰν θέλει ποτὲ καθιερωθῆ καθολικὴ εἰρήνη. Περὶ τούτων ἁπάντων σημειοῦμεν ἐνταῦθα μόνον ὅσα ἐπιτρέπει ἡ φύσις τοῦ παρόντος πονήματος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Περὶ τῶν δικαιωμάτων τῶν κρατῶν πρὸς ἄλληλα.

§ 379. Τὰ δικαιώματα πηγάζουσι καὶ ἐνταῦθα ἐκ τῶν καθηκόντων. Ἀνάγκη δὲ νὰ ἔχωμεν τοῦτο πάντοτε πρὸ ὀφθαλμῶν, διότι οὕτως ὁρίζονται ἀκριβέστερον τὰ δικαιώματα, καὶ ἐκλείπει ὁ κίνδυνος μήπως ἡ ἔννοια τοῦ δικαιώματος καὶ τοῦ συμφέροντος ὑπερισχύσῃ τῆς τοῦ καθήκοντος καὶ τοῦ δικαίου. Ἐὰν δὲ τὸ κράτος εἶναι ἠθικὸν καὶ ἔλλογον πρόσωπον, ὑποκείμενον εἰς τὴν κυριαρχίαν τοῦ κοινωνικοῦ λόγου, ἐξ ἧς ἡ πολιτικὴ αὐτοῦ σύστασις καὶ αἱ ἀρχαὶ αὐτοῦ καὶ ἡ νόμιμος αὐτῶν ἐνέργεια, ἐάν, καθὸ τοιοῦτον, ἔχει ἐσωτερικῶς καθήκοντα πρὸς τὰ ἴδια μέλη, φανερὸν ὅτι ἔχει καθήκοντα καὶ ἐξωτερικῶς πρὸς τὰ ἄλλα κράτη. Καὶ ἐπειδὴ πάντα τὰ κράτη ἔχουσι τὰ αὐτὰ λογικὰ καὶ ἠθικὰ στοιχεῖα, τὴν αὐτὴν φύσιν καὶ σύστασιν, τὸν αὐτὸν προορισμόν,

τὸν αὐτὸν νόμον, ἕπεται ὅτι τὰ πρὸς ἄλληλα καθήκοντα πρέπει νὰ ἦναι ἀνάλογα πρὸς ἃ ἕκαστον ἔχει πρὸς τὰ ἴδια μέλη, ὡς ταῦτα πάλιν ἀναλογοῦσι πρὸς τὰ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ἀτομικὰ καθήκοντα. Καθὼς λοιπὸν μεταξὺ τῶν ἀτόμων δύο ὑπάρχουσι καθήκοντα, τὸ τῆς δικαιοσύνης καὶ τὸ τῆς ἀγάπης, καὶ δύο ἔχει ἐπίσης τὸ κράτος, τὸ τῆς προστασίας καὶ τὸ τῆς βοηθείας, δύο ὡσαύτως ἔχουσι καὶ τὰ κράτη πρὸς ἄλληλα, τὸ τῆς δικαιοσύνης καὶ τὸ τῆς ἀμοιβαίας βοηθείας. Καὶ ἐκ τῶν καθηκόντων τούτων τὰ μεταξὺ τῶν κρατῶν δικαιώματα.

§ 380. Ἐπειδὴ ἡ δικαιοσύνη εἶναι τὸ σέβας τῆς ἐλευθερίας τῶν ἀτόμων, ἕκαστον κράτος ἔχει καθῆκον νὰ σέβηται τὴν ἐλευθερίαν τῶν ἄλλων, ἥτις, *κατὰ τὴν* ἐξωτερικὴν αὐτῆς ἐνέργειαν, εἶναι ἡ ἀνεξαρτησία, τὸ πρῶτον τῶν διεθνῶν δικαιωμάτων, διότι ἄνευ τούτου δὲν δύνανται τὰ κράτη οὐχ ἧττον ἢ τὰ ἄτομα νὰ ἐκπληρώσωσι τὰ ἴδια καθήκοντα. Τὸ δικαίωμα τοῦτο τῆς ἀνεξαρτησίας ἕτερα περιλαμβάνει ἐν ἑαυτῷ, εἰς ἃ ἀναλύεται, καὶ ὧν τὸ σέβας ἐπιβάλλει ἐπίσης ἡ δικαιοσύνη. Τοιαῦτα εἶναι ἡ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ ἐξάσκησις τῆς ἰδίας κυριαρχίας διὰ τῆς συστάσεως καὶ ἐνεργείας τῶν ἀρχῶν τοῦ κράτους. Ἡ δὲ ἐκ μέρους τῶν ἄλλων ἀναγνώρισις τῆς διοργανώσεως ταύτης δὲν εἶναι ἐξάσκησις δικαιώματος, ἀλλ' ἁπλῆ ἐθιμοταξία. Οὐδὲν κράτος ἔχει δικαίωμα νὰ ἐπεμβαίνῃ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἐνέργειαν τῆς κυριαρχίας τῶν ἄλλων, μέχρις οὗ ἐκ τῆς ἐνεργείας ταύτης δὲν προσβάλλονται τὰ ἴδια αὐτοῦ δικαιώματα. Τοῦτο δὲ δύναται νὰ συμβῇ πρὸ πάντων ὅταν οἱ ὑπήκοοι αὐτοῦ εὑρίσκωνται εἰς ἐπαφὴν πρὸς τὰς ἀρχὰς ἄλλου κράτους, ἐν ᾧ παρεπιδημοῦσι. Καὶ ὅταν μὲν ἑκουσίως ὑ-

ποβάλλωνται εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῶν ἀρχῶν τούτων διὰ τῆς πολιτογραφήσεως, ἔχει τὸ ξένον κράτος δικαίωμα νὰ ἐπιβάλῃ τοὺς ὅρους τῆς πολιτογραφήσεως ταύτης · ὅταν δὲ διατηρῶσι τὴν ἰδίαν ὑπηκοότητα, διάφορα ἐγείρονται ζητήματα ἐξ ὧν ἔχουσι σχέσεων πρὸς τὰς ἀρχὰς τοῦ κράτους ἐν ᾧ διαμένουσι.

§ **381.** **Καὶ** ὡς μὲν πρὸς τὴν νομοθετικὴν ἀρχὴν, οἱ νόμοι τοῦ κράτους ὑποχρεοῦσι τοὺς ἀλλοδαπούς · ἐὰν δὲ παραβιάζωνται κατ' αὐτῶν, ἐγείρεται ἐν τῷ κράτει εἰς ὃ ἀνήκουσι, τὸ δικαίωμα τῆς ἀντιστροφῆς ἢ ἀντιδράσεως. Ἡ ἀρχὴ αὕτη δὲν ἐπιδέχεται ἐξαιρέσεις εἰμὴ δι' ἰδιαιτέρων συνθηκῶν, καὶ ἐν γένει ὁσάκις πρόκηται περὶ προσωπικῶν δικαιωμάτων, οἷα, αἱ διαθῆκαι, ἡ ἀστυκὴ ἱκανότης καί τινες ληξιαρχικαὶ πράξεις, περὶ ὧν ἔχουσιν ἐνίοτε δικαιοδοσίαν οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ κράτους εἰς ὃ ἀνήκουσιν οἱ ἀλλοδαποί. Ὡς δὲ πρὸς τὴν ἐκτελεστικὴν, φανερὸν ὅτι πᾶσαι αἱ ἐσωτερικαὶ διατάξεις, καὶ πρὸ πασῶν αἱ εἰς τὴν δημοσίαν ἀσφάλειαν ἀφορῶσαι, ὑποχρεοῦσι τοὺς ἀλλοδαπούς. Περὶ δὲ τῶν σχέσεων πρὸς τὴν δικαστικὴν ἀρχὴν, ἐπίσης ἀνάγκη νὰ γίνωσι διακρίσεις τινὲς, ἃς ὑπαγορεύει τὸ δίκαιον καὶ τὸ συμφέρον, καὶ ἐπικυροῖ ἡ ἀμοιβαία συναίνεσις τῶν πολιτισμένων ἐθνῶν · λ. χ. ἀπέναντι τῶν ἡμιβαρβάρων διατηροῦσιν ἐντὸς τῆς ἐπικρατείας αὐτῶν ἰδίαν δικαιοδοσίαν τὰ ἄλλα κράτη ὑπὲρ τῶν ἰδίων ὑπηκόων διὰ τῶν ἰδίων πρέσβεων καὶ προξένων · μεταξὺ δὲ χριστιανικῶν καὶ πολιτισμένων ἐπικρατεῖ ἐν γένει ἡ ἀρχὴ τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἀποφάσεων τῶν ξένων δικαστηρίων, ἐὰν περιβληθῶσι τὴν ἐκτελεστικὴν διαταγὴν τῶν ἐγχωρίων, καὶ τοῦτο ἵνα μὴ προσβάλληται τὸ ἐγχώριον δίκαιον. Ἀλλ' ἐπὶ ποι-

νικῆς διαδικασίας, ἐπειδὴ τὸ ἀδίκημα προσβάλλει τὴν δημοσίαν τάξιν τοῦ τόπου ἐν ᾧ διαπράττεται, ὑπόκειται ὁ ἔνοχος εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῶν ἐγχωρίων δικαστηρίων. Ἐὰν δὲ τὸ ἀδίκημα διαπραχθῇ ὑπὸ ἀλλοδαπῶν ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ, καὶ οἱ παραίτιοι αὐτοῦ προσφύγωσιν εἰς ἕτερον κράτος, τοῦτο θεωρεῖται ὡς ἄσυλον ἀπαραβίαστον, οὐδὲ ὀφείλει νὰ τοὺς ἀποβάλῃ, παρεκτὸς ἐὰν ὑπάρχῃ ἰδιαιτέρα συνθήκη. Ἐὰν ὅμως διαπραχθῇ ὑπὸ ἡμεδαπῶν ἐν ξένῃ ἐπικρατείᾳ, εἰ μὲν κατὰ ξένων ὑπηκόων, ἡ ἐγχώριος δικαστικὴ ἀρχὴ ἔχει, καθ' ἃ εἴπομεν, τὸ δικαίωμα τῆς τιμωρίας, εἰ δὲ καθ' ὑπηκόων τοῦ αὐτοῦ κράτους εἰς ὃ ἀνήκουσιν οἱ ἔνοχοι, τοῦτο δύναται ν' ἀπαιτήσῃ τοὺς ἰδίους ὑπηκόους πρὸς τιμωρίαν αὐτῶν. Ταῦτα εἶναι τὰ δικαιώματα ὅσα πηγάζουσιν ἐκ τοῦ δικαιώματος τῆς ἀνεξαρτησίας, ὡς ἐκ τῆς ἐλευθερίας πηγάζουσιν αἱ ἀναγκαῖαι αὐτῆς ἀναπτύξεις, δικαιώματα ἅτινα ἐνστιγματικῶς ἐξήγαγον τὰ ἔθνη ἐκ τοῦ πρώτου ἐκείνου, διότι εἶναι οἱονεὶ διαμελίσματα καὶ συστατικὰ αὐτοῦ στοιχεῖα. Παρὰ δὲ τὴν ἀνεξαρτησίαν, ἡ ἀτομικὴ ἑκάστου κράτους ἐλευθερία παράγει ἕτερα δικαιώματα περὶ ὧν θέλομεν εἰπεῖ ἐν ὀλίγοις.

§ 382. Ὡς ἐν τῷ ἀτόμῳ, παράγει ἡ ἐλευθερία καὶ ἐν τῷ κράτει τὸ δικαίωμα τῆς ἰδιοκτησίας διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους, κατὰ τὰς αὐτὰς ἀρχὰς καὶ μὲ τὰς αὐτὰς συνεπείας. Ἡ δὲ τοῦ κράτους περιουσία, ἥτις ἐκτείνεται ἐφ' ὅλης τῆς χώρας ἐφ' ἧς ἡ κυριαρχία αὐτοῦ ἐξασκεῖται, ἤτοι, ἐφ' ὅλης τῆς ἐπικρατείας, ὑποδιαιρεῖται εἰς κτήματα δημόσια, ἀτομικὰ, ἰδιόκτητα, ἀδέσποτα, καὶ πάνθ' ὅσα δύναται ν' ἀποκτήσῃ τὸ κράτος διὰ παντοίων νομίμων μέσων, οἷον, διὰ τῆς προσχώσεως, τῆς ἀποξη-

κάνσεως τῆς κοίτης τῶν ὑδάτων καὶ ποταμῶν, τῆς ἀμοιβαίας συναινέσεως, καὶ τῆς ἁπλῆς κατοχῆς, ὅταν ἦναι διηνεκὴς καὶ πασίδηλος, τόπων ἀγνώστων ἢ ἀδεσπότων. Ἐπὶ πάντων δὲ τῶν ἰδιοκτησιῶν τούτων δικαιοῦται τὸ κράτος νὰ ἐξασκῇ τὴν ἰδίαν κυριαρχίαν διὰ τῆς φορολογίας, τῆς ἀναγκαστικῆς ἐκποιήσεως καὶ παντοίων περὶ κοινῆς ἀσφαλείας διατάξεων. Ὡσαύτως, τὰ διαμελίσματα τῆς ἰδιοκτησίας, αἱ δουλεῖαι, αἱ ὑποθῆκαι, ἡ χρῆσις αὐτῆς καὶ διάθεσις, πάντα ταῦτα κανονίζονται ἐν τῷ διεθνεῖ δικαίῳ δι' ὧν ἀρχῶν καὶ ἐν τῷ ἰδιωτικῷ. Καὶ ἐν ὅσῳ μὲν πρόκειται περὶ τῆς γῆς καὶ τῶν ἐπ' αὐτῆς καὶ ὑπ' αὐτῇ, τὰ περὶ τῆς ἰδιοκτησίας τῶν κρατῶν ζητήματα πολλὰς δὲν παρέχουσι δυσκολίας· ὅταν δὲ πρόκηται περὶ ὑδάτων, ποταμῶν, λιμνῶν, πορθμῶν, θαλασσῶν, πολλὰ ζητήματα ἀναφύονται ἅτινα μόνη δύναται νὰ λύσῃ ἡ κατ' ἀναλογίαν ἀκριβὴς καὶ ἔλλογος ἐφαρμογὴ τῶν αὐτῶν ἀρχῶν ὅσαι κανονίζουσι τὴν ἰδιωτικὴν ἰδιοκτησίαν. Λ. χ. οἱ ἐντὸς τῆς ἐπικρατείας ποταμοὶ καὶ αἱ λίμναι καὶ αἱ ἔγκλειστοι θάλασσαι ὑπόκεινται ἀναμφισβητήτως εἰς τὸν κυρίαρχον τῆς ἐπικρατείας· ἀλλ' ὅταν πρόκηται περὶ τῶν ἐπέκεινα τῶν παραλίων θαλασσίων ὑδάτων, περὶ πορθμῶν καὶ κόλπων καὶ στενῶν, ὧν αἱ ὄχθαι εἰς διαφόρους ἀνήκουσιν ἐπικρατείας, αἱ ἐγειρόμεναι ἀμφισβητήσεις ἀποφασίζονται συμφώνως πρὸς τὰς ἀρχὰς δι' ὧν καθιεροῦται καὶ ἡ ἰδιοκτησία, ὡς παράτασις καὶ ἐφαρμογὴ τῆς ἐπὶ τῆς ὑλικῆς φύσεως προσωπικῆς ἐνεργείας. Ἐκτείνεται ἡ κυριότης μέχρις οὗ ἀμέσως ἢ ἐμμέσως δύναται νὰ ἐκταθῇ ἡ προσωπικὴ ἐνέργεια τοῦ κράτους. Διὰ τοῦτο ἡ ἀνοικτὴ θάλασσα, περὶ ἧς τοσαῦται ἐγέ-

νοντο συζητήσεις, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐπιδεκτικὴ οἰκειοποιήσεως, φύσει οὖσα ἀδούλωτος καὶ ἀδέσποτος. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς ἰδιοκτησίας.

§ 383. Παρὰ δὲ ταύτην, παράγει, ὡς εἴδομεν, ἡ ἀτομικὴ ἐλευθερία ἕτερα πολιτικὰ δικαιώματα, οἷον, τὴν ἐλευθερίαν τοῦ λόγου, τῆς συνειδήσεως, καὶ τὴν πολιτικὴν λεγομένην ἐλευθερίαν, ἅτινα, ὡς πρὸς τὸ κράτος, περιλαμβάνονται εἰς τὴν κυριαρχίαν. Ἀλλ' ἡ ἐκ μέρους τῶν ἀτόμων ἐξάσκησις τῶν δικαιωμάτων τούτων δὲν δύναται νὰ παραβλάψῃ τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων κρατῶν τὰ συνιστῶντα τὴν ἠθικὴν αὐτῶν ἀκεραιότητα. Ἐὰν δὲ εἰς τὴν ἀνεξαρτησίαν, τὴν ἰδιοκτησίαν καὶ τὴν ἠθικὴν ἀκεραιότητα προσθέσωμεν τὸ *δικαίωμα* τῆς συντηρήσεως καὶ τῆς ἐπαυξήσεως, ἔχομεν τὸ σύνολον τῶν δικαιωμάτων ὅσα ἀποτελοῦσι τὸ ἠθικὸν καὶ ἔλλογον πρόσωπον τοῦ κράτους, κατὰ τὰς πρὸς ἕτερα κράτη ἐνδίκους σχέσεις θεωρούμενον, ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὰ ἰδιωτικὰ καὶ πολιτικὰ δικαιώματα τῶν ἀτόμων. Τὸ δικαίωμα τῆς συντηρήσεως εἶναι συνέπεια τῶν προηγουμένων, καὶ ἐνεργεῖται διὰ τῆς ἐπιτηρήσεως τῶν ὁρίων, διὰ τῶν ὀχυρωμάτων, διὰ τοῦ ἐφοπλισμοῦ χερσαίων ἢ θαλασσίων δυνάμεων, καὶ ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ δύναται νὰ ἐκταθῇ μέχρις οὗ δὲν παραβλάπτεται τὸ νόμιμον τῶν ἄλλων δικαίωμα. Ὡσαύτως τὸ δικαίωμα τῆς ἐπαυξήσεως ἐκ τῶν αὐτῶν ἀρχῶν ἀποῤῥέει, καὶ εἰς τοὺς αὐτοὺς ὅρους ὑπόκειται, διὰ παντοίων ὑλικῶν, νοητικῶν καὶ ἠθικῶν μέσων ἐνεργούμενον, πρὸς παντοίαν ἐσωτερικὴν καὶ ἐξωτερικὴν ἀνάπτυξιν, μέχρις οὗ δὲν παραβλάπτει τὰ τῶν ἄλλων δικαιώματα. Καὶ ταῦτα μὲν εἶναι τὰ δικαιώματα ὅσα πηγάζουσιν ἐκ τῆς ἀτομικῆς ἐ-

ἑκάστου κράτους ἐλευθερίας, ἧς τὸ σέβας ἐπιβάλλει ἡ δικαιοσύνη, τὸ πρῶτον τῶν διεθνῶν καθηκόντων. Ἀλλὰ παρὰ τοῦτο εἴδομεν, ὅτι ἔχουσι τὰ κράτη πρὸς ἄλληλα καὶ τὸ καθῆκον τῆς ἀμοιβαίας βοηθείας ἀντίστοιχον πρὸς τὸ ἀτομικὸν καθῆκον τῆς ἀγάπης.

§ 384. Τὸ καθῆκον τοῦτο δὲν παράγει δικαίωμα ἀντίστοιχον οὔτε μεταξὺ ἀτόμων, οὔτε μεταξὺ κρατῶν. Ἡ δὲ ἐκπλήρωσις αὐτοῦ πολλοὺς ἐπιδέχεται βαθμούς, τὴν ἁπλῆν φιλοφροσύνην, τὴν πραγματικὴν βοήθειαν ἐφ' ὅρῳ ἀμοιβαιότητος, τὴν ἀφιλοκερδῆ εὐποιίαν καὶ εὐεργεσίαν, καὶ ὁ ἀνώτατος οὗτος βαθμὸς αὐτοῦ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν μεταξὺ ἀτόμων ἀγάπην. Ἀλλ' εἶναι φανερὸν ὅτι, ἕνεκα τῆς τε ἀπολύτου καὶ σχετικῆς ἀτελείας τοῦ πολιτισμοῦ τῶν διαφόρων ἐθνῶν τοῦ κόσμου, ἡ πλήρης αὕτη ἐκτέλεσις τοῦ καθήκοντος τούτου δὲν δύναται νὰ ἦναι εἰμὴ τὸ ἰδανικὸν τοῦ μέλλοντος, καὶ ἐν τῇ παρούσῃ καταστάσει τῆς ἀνθρωπότητος εἶναι ἀδύνατος. Ἐὰν δὲ ἐξετάσωμεν τίνι τρόπῳ περιῆλθον τὰ ἔθνη εἰς τὴν κατάστασιν ταύτην, καὶ πόσαι αἱ προηγούμεναι φάσεις τῶν διεθνῶν σχέσεων, θέλομεν ἰδεῖ ὅτι ὁ κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους ἐπικρατήσας ἐθνικὸς ἐγωϊσμὸς ἔφερε τὸν πόλεμον, καὶ οὗτος τὴν κατάκτησιν καὶ ὑποδούλωσιν, καὶ ὅτι ὡς μεγίστη πρόοδος πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἡ νῦν ἐνεργουμένη προσπάθεια πρὸς ἀμοιβαίαν ἰσοῤῥοπίαν· Ἐκ ταύτης δὲ προφανῶς καὶ ἐξ ἀνάγκης ἑτέρα πρόοδος ἑτοιμάζεται πρὸς τὴν ὄντως ἠθικὴν ῥύθμισιν τῶν διεθνῶν σχέσεων. Τῆς βαθμιαίας δὲ πραγματοποιήσεως τῆς ἠθικῆς ταύτης καταστάσεως, τῆς ἀμοιβαίας τῶν ἐθνῶν ἠθικότητος, πρέπει καὶ λογικῶς καὶ ἠθικῶς νὰ προηγηθῇ ἡ ἀκριβὴς ἐφαρμογὴ τῶν ἀρχῶν τῆς

διεθνοῦς δικαιοσύνης, περὶ ἃς στρέφεται ἡ παροῦσα πραγματεία. Ταὐτοχρόνως δὲ ἡ πλήρης διάγνωσις τοῦ ὀρθῶς νοουμένου συμφέροντος δύναται νὰ προπαρασκευάσῃ τὴν βασιλείαν τῆς διεθνοῦς ἀγάπης καὶ εὐποιίας. Ἀλλὰ παρατηρητέον, ὅτι ἡ κατὰ τὰς ἐξωτερικὰς σχέσεις ἠθοποίησις τῶν ἐθνῶν προϋποθέτει ἐσωτερικὴν ἐπὶ τὸ ἠθικώτερον τελειοποίησιν παρὰ πᾶσιν ἐξ ἴσου, ἢ τοὐλάχιστον παρὰ τοῖς πλείστοις. Καὶ περὶ μὲν τῆς διεθνοῦς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἐφαρμογῆς αὐτῆς διδάσκουσιν αὗται αἱ ἀρχαὶ τοῦ διεθνοῦς δικαίου· περὶ δὲ τοῦ ἀμοιβαίου συμφέροντος διδάσκει ἡ ἐπιστημονικὴ μελέτη τῶν τρόπων δι' ὧν πολλαχῶς σχετίζονται καὶ συγκοινωνοῦσι τὰ ἔθνη πρὸς ἄλληλα. Ἡ συγκοινωνία αὕτη γίνεται διὰ τῶν προσώπων, τῶν πραγμάτων, τῶν ἰδεῶν, τῶν πολιτικῶν συμμαχιῶν. Καὶ ὡς πρὸς τὰ πρόσωπα, ἡ φιλοξενία δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἠθικὸν μόνον παράγγελμα, ἀλλὰ καὶ ὡς ὑπαγόρευσις αὐτῆς τῆς ἰδιοτελείας. Τὸ ἀπαραβίαστον τοῦ εἰς τοὺς ξένους παρεχομένου ἀσύλου, ἡ μὴ ἀπόδοσις αὐτῶν, ἡ ὑπὲρ αὐτῶν προστασία τῶν νόμων, ἡ βιομηχανικὴ αὐτῶν ἐλευθερία, τὰ εἰς αὐτοὺς ἀπονεμόμενα ἀστυκὰ ἢ πολιτικὰ δικαιώματα, καὶ αὐτὴ ἐνίοτε ἡ χρηματικὴ βοήθεια, ταῦτα πάντα ὠφελοῦσιν οὐ μόνον τοὺς ξένους ἀλλὰ καὶ τὸ χορηγοῦν αὐτὰ κράτος, διότι αὐξάνουσι τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ ὑπόληψιν καὶ ἐπιρῤῥοὴν, καὶ εἰσάγουσιν εἰς αὐτὸ οὐχὶ σπανίως τὰ εὐεργετήματα τῆς τέχνης καὶ τῆς ἐπιστήμης. Περὶ δὲ τῶν πραγμάτων, τὰ ὠφελήματα τῆς ἐλευθέρας ἐμπορίας πρὸ πολλοῦ ἤδη ἀπεδείχθησαν, καὶ ἐκ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς ἀποῤῥέουσιν ἐξ ἧς καὶ ἡ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ ἐλευθερία τῆς βιομηχανίας, ἡ μόνη παράγου-

σα τὴν ὁλικὴν εὐημερίαν. Τὰ προστατευτικὰ λεγόμενα τέλη, μᾶλλον ἢ τὰ ξένα, βλάπτουσι καὶ καταθλίβουσι τὰ ἐγχώρια συμφέροντα, καὶ μόνοι εἶναι νόμιμοι καὶ ἐπωφελεῖς οἱ ἐπὶ τῆς ἐμπορικῆς βιομηχανίας, ὡς ἐπὶ πάντων τῶν ἄλλων ἰδιωτικῶν εἰσοδημάτων, ἐπιβαλλόμενοι φόροι κατὰ τὸ μέτρον τῆς ἀνάγκης, πρὸς συντήρησιν τοῦ κράτους, καὶ χωρὶς νὰ ἀλλοιώσωσι τοὺς φυσικοὺς νόμους τῆς παραγωγῆς, διανομῆς καὶ ἀναλώσεως τῶν τεχνητῶν καὶ φυσικῶν προϊόντων. Οὐχ ἧττον δὲ τῆς ἐμπορικῆς ἐλευθερίας, συμφέρει καὶ νόμιμος εἶναι ἡ ἐλευθέρα τῶν ἰδεῶν κυκλοφορία, διότι πρὸς τοῖς ἄλλοις πᾶσα ἀπαγόρευσις ἀποβαίνει ἐπὶ τέλους ἀνίσχυρος, καὶ, ὡς ἡ λογοκρισία, καταθλίβει τὴν σωτήριον ἀνάπτυξιν τῆς διανοίας, καὶ ἀντιπράττει πρὸς αὐτὸν τὸν σκοπὸν ὑπὲρ οὗ ἔηθεν καθιεροῦται. Τελευταῖον, αἱ πολιτικαὶ συμμαχίαι τότε μόνον συντείνουσι πρὸς ἐπίσπευσιν τῆς ἐπὶ τὸ ἠθικώτερον μεταρρυθμίσεως τῶν διεθνῶν σχέσεων, ὅταν βασίζωνται ἐπὶ τοῦ δικαίου, καὶ ῥυθμίζωσι τὸ ὀρθῶς νοούμενον συμφέρον τῶν ἐθνῶν συμφώνως πρὸς τὴν δικαιοσύνην. Τοῦτο φέρει ἡμᾶς εἰς τὴν θεωρίαν τῶν μεταξὺ κρατῶν συνομολογήσεων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Περὶ συνθηκῶν καὶ ἀμοιβαίας τῶν κρατῶν ἀντιπροσωπίας.

§ 385. Ἐκ τῶν δικαιωμάτων καὶ καθηκόντων ὅσα ἔχουσι τὰ κράτη πρὸς ἄλληλα, πηγάζουσιν ἐξ ἀνάγκης ἔνδικοι σχέσεις πρὸς ἀναγνώρισιν, παραχώρησιν, τρο-

πολόγησιν, περιορισμὸν τῶν ἀμοιβαίων τούτων δικαιωμάτων καὶ ὑποχρεώσεων, καὶ πρὸς λύσιν τῶν ἐξ αὐτῶν ἀναφυομένων διενέξεων. Καὶ ἐν μὲν τῇ κοινωνίᾳ τῶν ἀτόμων ταῦτα πάντα ῥυθμίζονται διὰ τῶν συναλλαγμάτων καὶ τῆς ἐνεργείας τῶν κοινῶν νόμων καὶ τῶν δημοσίων ἀρχῶν· ἐν δὲ τῇ κοινωνίᾳ τῶν ἐθνῶν οὔτε νόμος κοινὸς οὔτε κοινὴ ἀρχὴ, ὥστε ἀπομένουσιν αἱ διὰ τῆς ἀμοιβαίας συνεναίσεως συμφωνίαι, ἢ ἡ ὑλικὴ βία. Ἐντεῦθεν τὸ δίκαιον τῶν συνθηκῶν καὶ τὸ δίκαιον τοῦ πολέμου.

§ 386. Ἡ μεταξὺ κρατῶν συνθήκη εἶναι, ὡς πρὸς τὴν ἔνδικον αὐτῆς φύσιν, ὅ,τι τὸ μεταξὺ ἀτόμων συνάλλαγμα· ἄρα δὲν εἶναι ἔγκυρος εἰμὴ ὅταν ἦναι σύμφωνος πρὸς τοὺς αὐτοὺς ὅρους τοῦ δικαίου εἰς οὓς ὑπόκεινται καὶ τὰ συναλλάγματα. Καὶ ὅ,τι μὲν εἶναι ἐν τῷ ἀστυχῷ δικαίῳ ἡ ἱκανότης ἢ ἡ αὐτεξουσιότης, εἶναι ἐν τῷ διεθνεῖ ἡ νόμιμος καὶ πλήρης κυριαρχία, ἐνεργοῦσα εἴτε ἀμέσως εἴτε δι' ἐντολῆς. Ὁ δὲ ὅρος τῆς συναινέσεως ἀπαιτεῖ καὶ ἐνταῦθα πλήρη γνῶσιν καὶ πλήρη ἐλευθερίαν· ἄρα ἡ πλάνη, ὁ δόλος, ἡ βία ἀκυροῦσι τὴν συναίνεσιν. Φανερὸν ὅμως ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἐκληφθῇ ὡς βία ὁ προηγηθεὶς πόλεμος καὶ ἡ ἐξ αὐτοῦ ἧττα, διότι καὶ οὗτος εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἑκουσίας καὶ ἀμοιβαίας συναινέσεως, καὶ ἐὰν δὲν ἦτο ἰσχυρὰ ἡ καταπαύουσα αὐτὸν συνθήκη, ἤθελε διαιωνισθῇ, ἐπιφέρων τὴν καταστροφὴν τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἑτέρου τῶν διαμαχομένων. Ὡσαύτως, τὸ ἀντικείμενον τῆς συνθήκης, ὡς τὸ τοῦ συναλλάγματος, πρέπει νὰ ἦναι βέβαιον, καὶ τὸ αἴτιον θεμιτὸν, διότι ἡ διὰ συνθηκολογήσεως ἐξάσκησις τῆς κυριαρχίας πρέπει νὰ γί-

ηται καὶ αὕτη ὑπὲρ τοῦ δικαίου, καὶ οὐχὶ κατ' αὐτοῦ. Ἡ συνθήκη πρέπει νὰ ἦναι ἀπαραβίαστος, καὶ νὰ τηρῆται, οἱαδήποτε ἡ τοῦ κυριαρχοῦντος προσώπου μεταβολὴ, ὡς τηρεῖται τὸ συνάλλαγμα οὐ μόνον μεταξὺ τῶν συναλλαττομένων, ἀλλὰ καὶ τῶν διαδόχων καὶ δικαιούχων αὐτῶν. Ἐὰν δὲ περὶ τῆς ἑρμηνείας αὐτῆς ἐγείρωνται διαφωνίαι, οἱ αὐτοὶ πρέπει νὰ ἰσχύωσι κανόνες οἱ καὶ ἐπὶ συναλλαγμάτων. Τελευταῖον, διὰ τῶν αὐτῶν μέσων καὶ τρόπων λύονται αἱ συνθῆκαι, δι' ὧν καὶ τὰ συναλλάγματα, ἐκπηγαζόντων ἐξ αὐτῆς τῆς ἠθικῆς αὐτῶν φύσεως καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς συνομολογιῶν. Ἀλλ' ἡ συνομολόγησις τῶν συνθηκῶν γίνεται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δι' ἐντολῆς, ἣν ἐμπιστεύεται ὁ κυριάρχης εἰς ἰδιαιτέρους αὐτοῦ ἀντιπροσώπους· ἡ δὲ ἀντιπροσωπία καὶ τὰ δικαιώματα αὐτῆς καὶ καθήκοντα πηγάζουσιν ἐκ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς, ἐξ ἧς καὶ ἡ κυριαρχία, καὶ πάντα τὰ ἄλλα εἴτε ἀτομικὰ εἴτε δημόσια δικαιώματα.

§ 387. Εἴδομεν ἐν τοῖς προηγουμένοις ὅτι ὁ καθολικὸς καὶ ἀπρόσωπος λόγος, ἐξ οὗ ὁ νόμος καὶ τὸ δίκαιον, καὶ ὅστις ἀτομικεύεται φωτίζων τὸν ἄνθρωπον εἰς τὰ ἄδυτα τῆς διανοίας του, ἐκτείνεται δι' αὐτοῦ τούτου ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ἐξ ἀνθρώπων συνισταμένῃ, διατυπῶν αὐτὴν ὡς ἠθικὸν καὶ ἔλλογον πρόσωπον, καὶ πάλιν συγκεντροῦται εἰς τὰ ἄτομα τὰ ἐξασκοῦντα διὰ τῆς πολυμελοῦς ἢ μονομελοῦς ἀντιπροσωπίας τὴν τοῦ κοινωνικοῦ λόγου κυριαρχίαν. Ἐκ τούτων πάλιν ἀτομικεύεται εἰς τοὺς παρὰ τοῖς ἄλλοις ἔθνεσιν ἀντιπροσώπους τοῦ κυριάρχου. Καὶ ἡ διπλωματικὴ λεγομένη ἀντιπροσωπία ἔχει καὶ αὕτη καθήκοντα καὶ δικαιώματα, ἅτινα οὔτε νοοῦνται οὔτε νομιμοποιοῦνται εἰμὴ σκοπου-

μένης τῆς ἀρχῆς ἐξ ἧς προκύπτει. Καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἡ ἀντιπροσωπία αὕτη ὑπῆρχεν ἐξ ἀνάγκης, ἀλλὰ δὲν εἶχε τὸν μόνιμον καὶ διαρκῆ χαρακτῆρα ὃν περιεβλήθη παρὰ τοῖς νεωτέροις, ἕνεκα τῶν πολυπληθεστέρων καὶ πολυπλοκωτέρων σχέσεων τῶν νέων κοινωνιῶν καὶ τῆς μᾶλλον ἐπιστημονικῆς ἀναπτύξεως τοῦ διεθνοῦς δικαίου. Φανερὸν ὅμως ὅτι τὴν ἐξωτερικὴν ἀντιπροσωπίαν δὲν δύνανται νὰ ἔχωσιν εἰμὴ ὅσα ἔθνη χαίρουσι τὴν πλήρη κυριαρχίαν, οὐχὶ τὰ ὑποτελῆ ἢ τὰ ἡμικυρίαρχα. Καὶ διάφοροι μὲν εἶναι οἱ βαθμοὶ αὐτῆς κατά τε τὴν ἀξίαν καὶ τὴν διάρκειαν τοῦ ὑπουργήματος, ἀπὸ τοῦ πρέσβεως μέχρι τοῦ κατωτέρου προξενικοῦ πράκτορος. Τὰ δὲ δικαιώματα τῶν ἀντιπροσώπων τούτων ἐν γένει πηγάζουσιν, ὡς εἴπομεν, ἐξ αὐτῆς τῆς ἀρχῆς καὶ φύσεως καὶ σκοποῦ τῆς ἀντιπροσωπίας. Ἐν τῷ περιβεβλημένῳ αὐτὴν προσώπῳ αὐτὴ ἡ κοινωνικὴ καὶ ἐθνικὴ κυριαρχία ἀτομικεύεται, καί, οὕτως εἰπεῖν, ἐνσαρκοῦται. Προσέτι, σκοπὸς αὐτῆς εἶναι ἡ δι' ἐλευθέρας συναινέσεως διαπραγμάτευσις καὶ συνθηκολογία. Ἐντεῦθεν ἡ ἀνάγκη τῆς πλήρους ἐλευθερίας καὶ τοῦ ἀνεπηρεάστου τῶν ἀντιπροσώπων τούτων, τὸ ἀπαραβίαστον τοῦ προσώπου αὐτῶν καὶ πάντων τῶν πρὸς αὐτὰ συνεχομένων, οἷον, τῆς οἰκογενείας, τῶν ὑπαλλήλων, τῶν ὑπηρετῶν, τοῦ οἰκήματος, τῆς ἐντὸς τούτου λατρείας, τῶν ταχυδρόμων καὶ διαγγελέων, τῆς ἀλληλογραφίας, τῶν εἰς αὐτοὺς ἀποστελλομένων πραγμάτων, καί τις ἰδιαιτέρα ἐνίοτε δικαιοδοσία. Ταῦτα πάντα συνιστῶσι τὸ λεγόμενον δικαίωμα τῆς ἑτεροδικίας, δυνάμει τοῦ ὁποίου ὑποτίθενται διατελοῦντες ἐκτὸς τῆς ἐπικρατείας ἐν ᾗ διαμένουσι, καὶ συγκεντροῦν-

τες ἐν ἑαυτοῖς τὰ κυριαρχικὰ δικαιώματα τοῦ κράτους ὃ ἀντιπροσωπεύουσιν, Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐλευθερία αὕτη ὑπόκειται εἴς τινας ἐξαιρέσεις, ἃς ὑπαγορεύει αὐτὸς ὁ ὀρθὸς λόγος καὶ ἡ δικαιοσύνη, ὡς φυσικὰ ὅρια τῆς ἐλευθερίας ταύτης. Ἡ ἀσυδοσία, λ. χ. τῶν ὑπ' αὐτῶν εἰσαγομένων πραγμάτων δὲν πρέπει νὰ γίνηται μέσον λαθρεμπορίας, τὸ ἄσυλον τῆς οἰκίας δὲν πρέπει νὰ μεταβάλληται εἰς καταγώγιον συνωμοσίας ἢ καταφύγιον κακούργων, καὶ ἡ δικαιοδοσία αὐτῶν δὲν πρέπει νὰ ἐκτείνηται ἐπέκεινα τῆς ἀνάγκης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ τοῦ δικαίου τοῦ πολέμου.

§ 388. Μέχρι τοῦδε ἐθεωρήσαμεν τὰ κράτη κατὰ τὰς εἰρηνικὰς αὐτῶν σχέσεις, εἴδομεν τὰ ἀμοιβαῖα αὐτῶν καθήκοντα καὶ δικαιώματα, καὶ τίνι τρόπῳ ἀναγνωρίζονται καὶ ἐξασφαλίζονται ταῦτα διὰ τῶν συνθηκῶν καὶ τῆς ἀμοιβαίας ἀντιπροσωπίας. Ἀλλ' ἀναφύονται ἐνίοτε περιστάσεις ἐν αἷς εἰς τὴν δύναμιν τοῦ λόγου, εἰς τὰς διαπραγματεύσεις καὶ συνθήκας ἀντικαθίσταται ἡ χρῆσις τῆς ὑλικῆς δυνάμεως. Καὶ τὰς ἐκτάκτους ταύτας περιστάσεις πρέπει νὰ ῥυθμίσῃ τὸ δίκαιον, μολονότι κατὰ πρώτην ὄψιν τοῦτο φαίνεται ἀντίφασις, καὶ συνήθως λέγεται ὅτι ἐν μέσῳ τῶν ὅπλων σιγῶσιν οἱ νόμοι. Ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας κατὰ τὰς περιστάσεις ταύτας εἶναι ὑπέρ ποτε ἀναγκαῖος ὁ κανὼν τοῦ δικαίου, ἵνα μὴ ἀποβῇ ὅλως κτηνώδης ὁ πόλεμος, καὶ ἐπιφέρῃ τὴν παντελῆ καταστροφὴν τῶν διαμαχομένων. Τρία κυριώ-

τερα ζητήματα θέλομεν ἐξετάσει ἐν συντόμῳ, τὰ αἴτια τοῦ πολέμου, τὸν τρόπον καὶ τὰ μέσα δι' ὧν διενεργεῖται, καὶ τὰ ἀποτελέσματα αὐτοῦ.

§ 389. Καὶ τὰ μὲν αἴτια αὐτοῦ ἀνάγονται εἰς ἓν, εἴς τινα παράβασιν διεθνοῦς καὶ δικαιωματικοῦ καθήκοντος, δηλαδὴ, εἴς τινα προσβολὴν τῶν ἐθνικῶν δικαιωμάτων· εἶναι δὲ ταῦτα, ὡς ἤδη ἠξεύρομεν (κεφ. α'.), ἡ ἀνεξαρτησία, ἡ ἰδιοκτησία, ἡ ἠθικὴ ἀκεραιότης, ἡ συντήρησις καὶ ἡ ἀνάπτυξις. Ἀλλ' οἱαδήποτε προσβολὴ οἱουδήποτε τῶν δικαιωμάτων τούτων δὲν εἶναι δι' αὐτὸ τοῦτο νόμιμον αἴτιον πολέμου. Πρέπει ἡ προσβολὴ νὰ ἦναι σοβαρὰ, ἐπαπειλοῦσα, δηλαδὴ, τὴν ὕπαρξιν ἢ τὴν εὐημερίαν τοῦ προσβαλλομένου, καὶ νὰ μὴ δύνηται ἄλλως νὰ προληφθῇ, νὰ καταπαυθῇ ἢ νὰ θεραπευθῇ, πρέπει, ἐν ἄλλοις λόγοις, νὰ ὑπάρχῃ ἡ ἀνυπέρβλητος ἐκείνη ἀνάγκη, ἥτις καὶ μεταξὺ ἀτόμων δικαιολογεῖ τὴν διὰ τῆς βίας ὑπεράσπισιν, πρὸς ἣν ἀναλογεῖ ὁ πόλεμος. Ἡ περίπτωσις, ὁ τρόπος καὶ τὰ ὅρια τῆς νομίμου ταύτης ὑπερασπίσεως, πάντα ἀναλογοῦσι πρὸς τὰ τοῦ πολέμου. Πᾶν δὲ ἕτερον μέσον πρέπει νὰ ἐξαντληθῇ, πρὶν ἢ ἀποφασισθῇ ἡ διὰ τῆς ὑλικῆς βίας ἐξάσκησις τῶν ἰδίων δικαιωμάτων. Τὴν προσβολὴν πρέπει ν' ἀκολουθήσῃ ἡ ἀπαίτησις τῆς νομίμου ἱκανοποιήσεως, ἡ περὶ τούτου διαπραγμάτευσις, ἡ ἀντεκδίκησις καὶ ἀντίδρασις καὶ ἀντιστροφὴ, ἡ προειδοποίησις καὶ ἡ δικαιολόγησις τοῦ πολέμου, καὶ ἐὰν ταῦτα πάντα ἀποβῶσιν ἀνίσχυρα, τότε, ἀλλὰ τότε μόνον, ἡ βία δικαιοῦται, διότι τότε γίνεται χρῆσις αὐτῆς πρὸς ἐνέργειαν καὶ ὑποστήριξιν τοῦ δικαίου, τότε τὸ αἴτιον τοῦ πολέμου εἶναι νόμιμον καὶ δίκαιον.

§ 390. Περὶ δὲ τῶν μέσων, ὡσαύτως, δὲν πρέπει νὰ θεωρήσωμεν ὡς θεμιτὸν πᾶν μέσον καταστροφῆς καὶ ἐξολοθρεύσεως. Τὰ μέσα πρέπει νὰ ἦναι καθ' ἑαυτὰ ἠθικὰ καὶ ἀπαραιτήτως ἀναγκαῖα. Εἰς τοῦτο ἀποβλέπει ἡ σύστασις καὶ διοργάνωσις ἐνόπλου δυνάμεως διὰ στρατῶν καὶ στόλων. Ἡ στρατιωτικὴ πειθαρχία ἠθικοποιεῖ τὸν πόλεμον, διότι τὸν περιορίζει ἐντὸς τῆς ἀπαραιτήτου ἀνάγκης, καὶ διεγείρει εἰς τοὺς ὑποκειμένους αὐτῇ τὰ ὑψηλότερα αἰσθήματα, καὶ ἀρετὰς αἵτινες κατὰ πρῶτον φαίνονται ἀσυμβίβαστοι πρὸς ἀλλήλας, ἄκραν ἀνδρίαν καὶ ἄκραν τάξιν, τὴν τόλμην, τὸν πατριωτισμὸν καὶ τὴν φιλανθρωπίαν, τὸ αἴσθημα τῆς τιμῆς καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ τὴν παντελῆ ὑποταγὴν, τὴν ὀλιγάρκειαν, τὴν φιλοπονίαν καὶ ἐνταυτῷ τὴν γενναιότητα, τὸν ἔρωτα τῆς δόξης καὶ τὴν αὐταπάρνησιν, τὴν ὁρμὴν καὶ τὴν καρτερίαν, τὴν ἐπιστημονικὴν μάθησιν καὶ τὴν ἁπλότητα τῶν ἠθῶν, τὸ αἴσθημα τοῦ δικαίου καὶ τοῦ νόμου ἐν αὐτῇ τῇ συγχύσει καὶ παραφορᾷ τῆς ἀλληλοκτονίας. Οἱ χαρακτῆρες οὗτοι καθιστῶσι τόσῳ ἔντιμον τὸ στρατιωτικὸν ἐπάγγελμα, καὶ ὅταν πραγματοποιηθῶσι καθ' ὑπέρτατον βαθμὸν, παράγουσι τὸν ἡρωϊσμὸν, ἕνα τῶν ἐντελεστέρων τύπων τῆς ὑψηλῆς ἠθικότητος, καὶ ἄξιον ὑπέρμαχον τοῦ δικαίου. Ἡ ἠθοποίησις τοῦ πολέμου καὶ ἡ ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ἀνάγκης περιστολὴ αὐτοῦ ἐπιβάλλουσιν ἐπίσης τὸ σέβας τῶν αἰχμαλώτων, τὴν ἀνταλλαγὴν αὐτῶν, τὴν θεραπείαν τῶν τραυματισθέντων, τὴν ἐνταφίασιν τῶν νεκρῶν, τὸ σέβας τῶν ἱερῶν τόπων καὶ τῆς ἰδιωτικῆς ἰδιοκτησίας, πλὴν ἀνυπερβλήτου στρατιωτικῆς ἀνάγκης.

§ 391. Τελευταῖον, τὰ νόμιμα τοῦ πολέμου ἀποτε-

λέσματα ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τὰ αἴτια καὶ τὰ μέσα, καὶ ἀνάγονται καὶ ταῦτα εἰς ἕν, τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ δικαίου διὰ τῆς ἱκανοποιήσεως. Καὶ καθὼς διὰ τῆς ποινῆς ἀποκαθίσταται καὶ ἀνορθοῦται ἡ διὰ τοῦ ἀδικήματος ἀνατραπεῖσα ἠθικὴ τάξις, τῇ τιμωρίᾳ τοῦ ἐνόχου δηλαδὴ, τῇ ἠθικῇ αὐτοῦ ἀναγεννήσει, ὡσαύτως ὁ πόλεμος, δι' οὗ τιμωρεῖται διεθνὲς ἀδίκημα, πρέπει νὰ ἐπιφέρῃ τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ δικαίου καὶ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἐπὶ τῶν ἐθνῶν, ὡς ἐπὶ τῶν ἀτόμων, ἱσταμένης ἠθικῆς τάξεως. Διὰ τοῦτο ἡ κατάκτησις δὲν πρέπει νὰ ἦναι ἀποτέλεσμα τοῦ πολέμου, εἰμὴ ὅταν ἄλλως δὲν ἦναι δυνατὴ ἡ ἀνόρθωσις τοῦ δικαίου. Πρὸς περιστολὴν δὲ τῆς ἐνεργείας καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ πολέμου ὑπάρχουσι καὶ τὰ δικαιώματα τῶν μὴ μετεχόντων αὐτοῦ ἢ τῶν οὐδετέρων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Περὶ τοῦ δικαίου τῆς οὐδετερότητος.

§ 392. Γενικὴ ἀρχὴ τῆς οὐδετερότητος εἶναι ὅτι, ἐπειδὴ ὁ πόλεμος εἶναι κατάστασις ἔκτακτος, ἡ οὐδετερότης ὑποτίθεται μέχρις ἐναντίας διαδηλώσεως. Ἐκ δὲ τῆς καταστάσεως ταύτης πηγάζουσιν ἐξ ἀνάγκης ἰδιαίτερα καθήκοντα καὶ δικαιώματα τῶν τε διαμαχομένων κρατῶν πρὸς τὰ οὐδέτερα, καὶ τούτων πρὸς ἐκεῖνα. Καὶ τὰ μὲν διαμαχόμενα ὀφείλουσι σέβας πρὸς τὴν ἰδιοκτησίαν, τὰ πρόσωπα καὶ τὴν ἐπικράτειαν τῶν οὐδετέρων, οὐδεμίαν ἐνεργοῦντα οὔτε κατ' αὐτῆς οὔτε ἐν αὐτῇ ἐχθροπραξίαν. Ὀφείλουσιν, ἑνὶ λόγῳ, νὰ σέβωνται

πάντα τὰ ἐθνικὰ αὐτῶν δικαιώματα, καθὸ μὴ ἐνεχομένων οὔτε εἰς τὰ αἴτια, οὔτε εἰς τὴν ἐνέργειαν τοῦ πολέμου. Τὰ δὲ τῶν οὐδετέρων καθήκοντα πρὸς τὰ διαμαχόμενα ἀνάγονται εἰς τὴν ἀποχὴν πάσης ὑπέρ τινος ἐξ αὐτῶν βοηθείας, οὔτε ἐκ μέρους τῶν κυβερνήσεων, οὔτε ἐκ μέρους τῶν ἰδίων ὑπηκόων. Ἐὰν δὲ τὰ οὐδέτερα διατηρῶσι τὰς εἰρηνικὰς πρὸς τὰ διαμαχόμενα σχέσεις αὐτῶν, ἕπεται ὅτι δύνανται νὰ ἐξακολουθήσωσι τὴν μετ' αὐτῶν ἐμπορίαν. Ἀλλ' ἐνταῦθα ἐγείρονται ζητήματα, ὧν ἡ λύσις δὲν εἶναι πάντοτε εὔκολος καὶ ἀκριβεστάτην ἀπαιτεῖ ἐφαρμογὴν τῶν ἀρχῶν τοῦ δικαίου.

§ 393. Πρέπει νὰ ἐξαιρεθῶσι τῆς ἐμπορίας ταύτης ὅσα εἴδη δύνανται νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς μέσα πολέμου, καὶ τὰ ὁποῖα διὰ τοῦτο καλοῦνται λαθρεμπορία πολέμου· ἀλλὰ δύσκολον νὰ τεθῇ γενικὴ ἀρχὴ ἐκ τῶν προτέρων πρὸς ἀκριβῆ αὐτῶν διάγνωσιν. Ἐὰν δὲ ἡ λαθρεμπορία αὕτη γίνῃ, δικαίως θεωρεῖται ὡς ἐχθροπραξία, καὶ ἐγείρεται εἰς τὰ διαμαχόμενα μέρη τὸ δικαίωμα τῆς ἀντιδράσεως διὰ τῆς δημεύσεως. Εἰς τοῦτο ἀποβλέπει καὶ τὸ δικαίωμα, ὅπερ ἀντεποιήθησαν τινὰ κράτη, νὰ ἐπισκέπτωνται τὰ πλοῖα τῶν οὐδετέρων, κατ' ἄλλων διϊσχυριζομένων ὅτι ἡ οὐδετερότης τῆς σημαίας περιφρουρεῖ τὸ φορτίον. Ἀλλ' ἐπεκράτησεν ἐν γένει ἡ ἀρχὴ ὅτι πρέπει ν' ἀπαλλάσσωνται τῆς ἐπισκέψεως, ὅταν συνοδεύωνται ὑπὸ πολεμικῶν πλοίων, καὶ ἐπὶ λόγῳ τιμῆς βεβαιῶσιν ὅτι δὲν μεταφέρουσι πολεμικὴν λαθρεμπορίαν. Ὁσάκις δὲ αὕτη ἀποδεικνύηται, ἢ ἔλλογος ὑπάρχῃ περὶ αὐτῆς ὑπόνοια, τὸ δικαίωμα τῆς λείας ἀναγνωρίζεται, ἐπιφυλαττομένης τακτικῆς περὶ αὐτῆς διαδικασίας καὶ ἀποφάσεως

ὑπὸ ἰδιαιτέρων ἐπὶ τούτῳ δικαστηρίων. Ὡσαύτως, πρὸς ἀπομάκρυνσιν τῶν οὐδετέρων ἀπὸ τῶν παραλίων τῶν διαμαχομένων κρατῶν ἀπαιτεῖται πραγματικὸς ἀποκλεισμὸς, καὶ οὐχὶ ἁπλῆ δήλωσις αὐτοῦ, ἵνα καὶ κατὰ τὴν ἔκτακτον ταύτην κατάστασιν τοῦ πολέμου τηρῆται ἡ ἀγαθὴ πίστις, ἣν ἀπαιτεῖ ἡ ἠθικὴ ἐξάσκησις τῶν ἀμοιβαίων δικαιωμάτων, καὶ ἥτις εἶναι οὐ μόνον ἰδιωτικὸν τῶν ἀτόμων καθῆκον, ἀλλὰ πολλῷ μᾶλλον ὑποχρέωσις τῶν κυβερνήσεων. Ἓν τελευταῖον ζήτημα ἀπομένει, ἐὰν ἡ ἔκτακτος αὕτη κατάστασις θέλει ποτὲ παύσει ὁριστικῶς, ἢ ἐὰν ἦναι διηνεκὴς ἀνάγκη τῆς ἀνθρωπότητος καὶ νόμος τῆς ἱστορίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Περὶ καθολικῆς εἰρήνης.

§ 394. Εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο ἄγει ἡμᾶς ἐξ ἀνάγκης ἡ σειρὰ τῶν ἰδεῶν, ἃς ἀνεπτύξαμεν μέχρι τοῦδε. Ἀφ' ἧς στιγμῆς ἐπελήφθημεν τῆς θεωρίας τῆς πράξεως ἢ τῆς Ἀγαθολογίας, ἥτις εἶναι συνέπεια καὶ πόρισμα τῆς θεωρίας τῆς νοήσεως, κατὰ τὴν μακρὰν ἅλυσιν τῶν ἀρχῶν, ἥτις ἀπὸ τῆς ἐννοίας τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἔφθασεν εἰς τὰς διεθνεῖς σχέσεις, εἴδομεν ἁπανταχοῦ κυριεύουσαν τὴν ἔννοιαν τοῦ καθήκοντος, ἐξ ἧς ἡ τοῦ δικαιώματος, καὶ ἓν τῶν πρὸς τοὺς ἄλλους καθηκόντων, τὸ τῆς δικαιοσύνης, ἐθέσαμεν ὡς βάσιν τῆς φιλοσοφικῆς τοῦ δικαίου θεωρίας. Ἐν δὲ τῇ θεωρίᾳ ταύτῃ, ἀπὸ τῶν ἀτομικῶν μέχρι τῶν διεθνῶν δικαιωμάτων, εἴδομεν πάντοτε τὴν ἠθικὴν ἔννοιαν, τὴν ἔννοιαν τῆς δικαιοσύνης ἐπι-

κρατοῦσαν, καὶ συμφώνως πρὸς αὐτὴν ῥυθμιζομένας τὰς ἐνδίκους σχέσεις τῶν ἐθνῶν καὶ ἐν αὐτῇ τῇ καταςάσει τοῦ πολέμου, ὃν ἐπιφέρει ἡ παράβασις τοῦ δικαίου, καὶ ὅστις διὰ τῆς ἐπανορθώσεως αὐτοῦ πρέπει νὰ τελευτήσῃ. Ἐὰν λοιπὸν ἡ διὰ τοῦ δικαίου πραγματοποίησις τῆς δικαιοσύνης εἶναι ὁ μόνος νόμιμος σκοπὸς καὶ τὸ κύριον καθῆκον τῶν κοινωνιῶν, καὶ πρέπει νὰ ἦναι ὁ πρὸς ὃν ὅρος τῆς ἐνεργείας αὐτῶν, καὶ ἐὰν ὁ πόλεμος οὗτος οὐδὲν ἕτερον εἶναι εἰμὴ ἀποτέλεσμα τῆς παραβάσεως τοῦ δικαίου, καὶ πρέπει νὰ φέρῃ τὴν ἐπανόρθωσιν αὐτοῦ, φυσικῶς ἐγείρεται τὸ ζήτημα, ἐὰν ὁ πόλεμος ἦναι ἀπαραίτητος καὶ διηνεκὴς ὅρος πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ δικαίου, ἢ ἐὰν ἦναι τῷόντι ἔκτακτος καὶ ἐξαιρετικὴ κατάστασις, ἥτις βαθμηδὸν θέλει ἐκλείψει, προϊούσης ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τῆς ἠθικῆς τελειοποιήσεως τῆς ἀνθρωπότητος.

§ 395. Τοῦ ζητήματος τούτου ἐπελήφθησαν κατὰ διαφόρους ὄψεις, καὶ διαφόρους ἀπέδωκαν λύσεις αὐτοῦ οἵ τε πολιτικοὶ καὶ ἱστορικοὶ φιλόσοφοι. Καὶ οἱ μὲν ὑπὸ τὴν ὄψιν τῆς φιλανθρωπίας ἐξετάσαντες αὐτὸ, καὶ τὸν πόλεμον θεωρήσαντες ὡς ἀξιοθρήνητον παρεκτροπὴν, ἐνόμισαν τὴν καθολικὴν εἰρήνην κατορθωτὴν διὰ τῆς γενικῆς συναινέσεως τῶν λαῶν καὶ τῶν κυβερνήσεων. Οἱ δὲ, εἴτε ἐκ θεολογικῶν εἴτε ἐκ πανθεϊστικῶν ὁρμώμενοι ἀρχῶν, ἐθεώρησαν τὸν πόλεμον ὡς ἀπαραίτητον ἱστορικὴν ἀνάγκην, κατὰ τοὺς μὲν, πρὸς τιμωρίαν τῆς ἁμαρτησάσης καὶ ἐκπεσούσης ἀνθρωπότητος, κατὰ τοὺς δὲ, πρὸς πραγματοποίησιν τῆς ἱστορικῆς προόδου, ἥτις γίνεται διὰ τῆς συγκρούσεως τῶν διαφόρων ἐννοιῶν καὶ τῶν ἐκ τούτων ἱστορικῶν φάσεων, καὶ ἐπὶ τέλους παράγει

τὴν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πλήρη ἀνάπτυξιν τοῦ ἀπείρου διὰ τοῦ πεπερασμένου. Ὀλίγα πρὸς ἀνασκευὴν τῶν δογμάτων τούτων ἀρκοῦσιν.

§ 396. Οὐδεὶς δύναται ν' ἀρνηθῇ τὴν κατά τινας περιπτώσεις νομιμότητα τῆς χρήσεως τῆς ὑλικῆς δυνάμεως εἴτε διὰ τῶν ἐθνικῶν ἐγέρσεων εἴτε διὰ τῶν πολιτικῶν ἐπαναστάσεων εἴτε διὰ τοῦ πολέμου. Ἀλλ' ἐὰν ὑπάρχουσι πόλεμοι δίκαιοι, οὐδεὶς δύναται νὰ ἀρνηθῇ ὅτι ὑπῆρξαν καὶ ἄδικοι· καὶ μάλιστα οἱοσδήποτε πόλεμος, ἐὰν ἦναι δίκαιος ἀφ' ἑνός, εἶναι ἄδικος ἀφ' ἑτέρου, διότι τὸ αἴτιον αὐτοῦ εἶναι προσβολή τις τοῦ δικαίου, παράβασις τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Καὶ ἐὰν ἡ παράβασις αὕτη πρέπῃ νὰ γίνηται πάντοτε καὶ πανταχοῦ, ἡ πρόοδος εἶναι λέξις κενή, καὶ ἡ πρόνοια ἀνύπαρκτος, διότι, ὡς ἐλέγομεν ἐν τῇ Θεοσοφίᾳ, (§ 239) ὁ Θεὸς ἐποίησε τὸν κόσμον πρὸς τὸ ἀγαθὸν καὶ οὐχὶ πρὸς τὸ κακόν. Καὶ τῳόντι ἡ πρόοδος δὲν εἶναι εἰμὴ τελειοποίησις τῆς γνώσεως πρὸς τελειοποίησιν τῆς πράξεως. Ἄρα ἡ πρόοδος πρέπει νὰ ἐπιφέρῃ τὴν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πλήρη ἐφαρμογὴν τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Καὶ ὁ νόμος οὗτος εἰς πάντας ἀνθρώπους ἐπιβάλλει τὸ καθῆκον τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἀγάπης, καὶ τὸ πρῶτον τῶν καθηκόντων τούτων εἶναι ἡ βάσις τοῦ κράτους καὶ τῶν ἐνδίκων σχέσεων τῶν κρατῶν πρὸς ἄλληλα, συνεπιφέρον ἐξ ἀνάγκης καὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ δευτέρου, διότι καθῆκον ἀντίστοιχον πρὸς τὸ ἀτομικὸν τῆς ἀγάπης εὕρομεν καὶ εἰς τὸ κράτος καὶ εἰς τὰς πρὸς ἄλληλα σχέσεις τῶν κρατῶν. Ἢ λοιπὸν πάντα ταῦτα πρέπει ν' ἀρνηθῶμεν, τὸν ἠθικὸν νόμον, τὰ ἐξ αὐτοῦ καθήκοντα, τὴν πρὸς ἐκπλήρωσιν αὐτοῦ ἀναγκαίαν πρόοδον τῆς ἀνθρωπότητος,

ἢ πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν τὸν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον περιορισμὸν καὶ τὴν βαθμιαίαν ἐξάλειψιν τοῦ πολέμου καὶ τῆς ὑλικῆς δυνάμεως, κατὰ τὰς ἐξωτερικὰς σχέσεις τῶν λαῶν, διὰ τῆς ἀντικαταστάσεως τῆς ἠθικῆς καὶ λογικῆς, δηλαδὴ, τῆς δυνάμεως τοῦ δικαίου.

§ 397. Ἄλλως, εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο ὁδηγεῖ καὶ ἡ μελέτη τῆς ἱστορίας καὶ ἡ προοδευτικὴ τελειοποίησις τοῦ διεθνοῦς δικαίου. Καὶ οἱ μὲν πόλεμοι τῶν ἀρχαίων καὶ συχνότεροι ἦσαν καὶ πεισματωδέστεροι καὶ ἀδικώτεροι καὶ καταστρεπτικώτεροι. Ἡ δὲ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις θεωρία τοῦ διεθνοῦς δικαίου δὲν ὑπῆρχεν, ὡς σήμερον, ἐστηριγμένη ἐπὶ τῆς ἀμοιβαίας δικαιοσύνης καὶ βοηθείας, ὅ ἐστιν, ἐπὶ τῆς καθολικῆς ἀγάπης, ἣν ἐπιβάλλει, καὶ ὡς μέλλον προϊὸν τῆς ἠθικῆς προόδου ὑπόσχεται οὐ μόνον ἡ φιλοσοφία, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ γεννήσασα τὸν νέον πολιτισμὸν Χριστιανικὴ θρησκεία. Ἀλλ' ἄδηλον πότε θέλει πραγματοποιηθῇ ἡ καθολικὴ αὕτη ἠθοποίησις· τοῦτο εἶναι τὸ ἰδανικὸν τῆς ἀνθρωπότητος, ὁ πρὸς ὃν ὅρος αὐτῆς, ἡ προσδοκία τοῦ μέλλοντος. Ἡ δὲ βαθμιαία προσέγγισις εἰς τὸ ἰδανικὸν τοῦτο καὶ ἡ βαθμιαία αὐτοῦ πραγματοποίησις γίνεται διὰ τῆς ἱστορίας, καὶ τοῦτο ἄγει ἡμᾶς ἤδη εἰς τὸ τρίτον καὶ τελευταῖον Μέρος τῆς Ἀγαθολογίας καὶ ἐσχάτην τῆς ὅλης φιλοσοφίας πραγματείαν, τὴν φιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟΝ.

Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.

Περὶ τοῦ ἀντικειμένου τῆς Φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας καὶ τῶν περὶ ἐσωτερικῶν αὐτῆς διαιρέσεων.

§ 398. Περὶ τῆς ὑπάρξεως τῆς ἐπιστήμης ταύτης ἐπὶ πολὺ ἠμφισβήτησαν, καὶ εἰσέτι ἀμφισβητοῦσι τινὲς, διότι τὴν ἱστορίαν ἐθεώρησαν ὡς ἀποκλειστικὸν προϊὸν τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας, συνολικὸν ἀποτέλεσμα τῶν ἐνστιγμάτων καὶ παθῶν, τῆς ἰδιοτελείας, τῶν παντοίων ἐλατηρίων τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας καὶ τῶν τυχαίων περιστάσεων ἐν μέσῳ τῶν ὁποίων αὕτη ἀναπτύσσεται, καὶ ὡς ἐκ τούτων ὑπέλαβον τὴν ἱστορίαν ἀνεπίδεκτον ἐπιστημονικῆς θεωρίας. Ἀλλ' ἐξ ὅσων εἴδομεν μέχρι τοῦδε, ἐπείσθημεν, ὅτι ἥ τε θεωρητικὴ καὶ ἡ πρακτικὴ ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου ἐκ δύο προκύπτουσι στοιχείων, τῆς ἐλευθερίας, ἀφ' ἑνὸς, καὶ τοῦ λόγου, ἀφ' ἑτέρου. Καὶ εἰ μὲν ἡ ἐλευθερία εἶναι φύσει ἐναντία πρὸς τὴν ἀνάγκην, καὶ οὐδένα ἐπιδέχεται ἐκ τῶν προτέρων προσδιορισμὸν, ὁ λόγος ἔχει ἀναγκαίας, καθολικὰς, ἀπολύτους καὶ ἀναλλοιώτους ἀρχὰς, ἐξ ὧν πηγάζει

πᾶσα ἐπιστήμη εἴτε τῆς φύσεως εἴτε τοῦ ἀνθρώπου εἴτε αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ. Καὶ καθὼς ὁ ἐν τῷ ἀτόμῳ λόγος ῥυθμίζει τὴν ἀτομικὴν νόησιν καὶ πρᾶξιν, ὡς εἴδομεν ἐν τῇ θεωρίᾳ τῆς νοήσεως καὶ ἐν τῇ ἠθικῇ, καθὼς ὁ κοινωνικὸς λόγος ῥυθμίζει τὴν κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν ἐνέργειαν, ὡς εἴδομεν ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τοῦ δικαίου, ὡσαύτως πρέπει νὰ ὑπάρχῃ καὶ ἱστορικὸς λόγος ῥυθμίζων τὴν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ζωὴν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς ἀνθρωπότητος· διότι ἐν τῷ συνόλῳ τούτῳ ὅπερ ὀνομάζομεν ἀνθρωπότητα, πρέπει νὰ ὑπάρχωσι τὰ αὐτὰ στοιχεῖα ὅσα ἐν τοῖς ἀτόμοις ἐξ ὧν συνίσταται· ἡ ἀτομικὴ ἐνέργεια παράγει τὴν κοινωνικήν, καὶ αὕτη τὴν ἱστορικὴν ἐξ ἀνάγκης. Διὰ τοῦτο εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ φιλοσοφίαν τοῦ δικαίου ἕπεται ἐξ ἀνάγκης ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας, ἡ συμπληροῦσα τὴν Ἀγαθολογίαν, καὶ οὖσα τὸ τελευταῖον μέρος τῆς Φιλοσοφίας. Καὶ καθὼς ἡ φιλοσοφία τοῦ δικαίου εἶναι συνέχεια τῆς ἠθικῆς, ὡσαύτως τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου συνέχεια εἶναι ἡ τῆς ἱστορίας, ἥτις εἶναι θεωρία τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἐφαρμοζομένου οὐχὶ πλέον εἰς τὸ ἄτομον ἢ τὴν κοινωνίαν, ἀλλ' εἰς τὴν ἀνθρωπότητα, δηλαδὴ, ἡ θεωρία τῶν ἱστορικῶν νόμων.

§ 399. Τρία μέρη ἔχει ἑπομένως ἡ ἐπιστήμη αὕτη· τὸ μὲν πρῶτον, ἐν ᾧ προσδιορίζεται ἡ φύσις τοῦ ἱστορικοῦ νόμου· τὸ δὲ δεύτερον, ἐν ᾧ ἐξηγεῖται ἡ μέθοδος ἣν πρέπει νὰ ἐφαρμόσωμεν εἰς τὴν μελέτην τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, καὶ τὸ τρίτον, ἐν ᾧ γίνεται ἡ ἐφαρμογὴ αὕτη εἰς τὰς διαφόρους ἐποχὰς τῆς ἱστορίας. Ἀλλ' ἐνταῦθα περιοριζόμεθα εἰς ὀλίγας περὶ τῶν δύο πρώτων νύξεις, διότι τὸ τρίτον ἤθελεν ὑπερβῇ τὰ ὅρια ἅτινα ἐπιβάλλει εἰς ἡμᾶς ἡ φύσις τοῦ παρόντος πονήματος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Περὶ ἱστορικοῦ νόμου.

§ 400. Καὶ ὁ νόμος οὗτος ὑπάγεται εἰς ὃν ἀπεδώκαμεν γενικὸν ὁρισμὸν ἐν κεφαλαίῳ δ'. τῆς Ἠθικῆς· εἶναι καὶ οὗτος ἀνάγκη κατὰ φύσιν, ὡς ὁ ὑλικός, ὁ νοητικὸς καὶ ὁ λογικός. Μερικώτερον δὲ ὑπάγεται εἰς τὸ εἶδος τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ἢ μᾶλλον εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ νόμος ὑπὸ νέαν ὄψιν θεωρούμενος, καὶ εἰς νέον στάδιον ἐνεργείας ἐφαρμοζόμενος. Ἄρα ὁ ἱστορικὸς νόμος δὲν δύναται νὰ προκύψῃ ἐκ τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, διότι ταῦτα παρέχουσι τὸ ὂν καὶ τὸ γινόμενον, καὶ οὐχὶ τὸ δέον, καὶ εἴδομεν ὅτι ὁ ἠθικὸς νόμος εἶναι ὁ νόμος τοῦ δέοντος ἢ τοῦ ἀγαθοῦ. Προσέτι ὁ ἱστορικὸς νόμος, καθὸ νόμος ἠθικός, πραγματοποιεῖται διὰ τῆς ἐλευθερίας· καὶ ἐὰν προσπαθήσωμεν νὰ ἐξαγάγωμεν αὐτὸν ἐξ αὐτῶν τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, πρέπει νὰ θεωρήσωμεν πάντα τὰ γεγονότα τοῦ ἱστορικοῦ κόσμου ἀποτελέσματά τῆς ἀνάγκης, ὡς τὰ τοῦ φυσικοῦ, καὶ τότε ὁ ἱστορικὸς νόμος ταὐτίζεται μὲ τὸν φυσικόν, καὶ ἐξαλείφεται ἀπὸ τῆς ἱστορίας ὁ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἀνεξάλειπτος χαρακτὴρ τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας, ἥτις εἶναι, καθ' ἃ εἴδομεν, αὐτὴ ἡ πηγὴ τῆς νοήσεως καὶ τῆς πράξεως. Ὥστε ὁ ἱστορικὸς νόμος εἶναι ὁ νόμος τοῦ προορισμοῦ τῆς ἀνθρωπότητος, ὁ νόμος ὃν ὀφείλει νὰ ἐκπληροῖ, ἀλλὰ δὲν ἐκπληροῖ πάντοτε, ἡ ἀνθρωπότης, ὁ πρὸς ὃν ὅρος καὶ ὁ ἰδανικὸς τύπος τῆς ἐνεργείας αὐτῆς. Ἐκ τούτου ἡ ποικιλία καὶ ἡ ὠφέλεια τῆς ἱστορίας.

§ 401. Καὶ ἡ μὲν ποικιλία προέρχεται ἐκ τῶν ἀναριθμήτων τρόπων καθ' οὓς ὁ ἱστορικὸς νόμος ἐκτελεῖται ἢ παραβιάζεται, καὶ ἐκ τῶν ἀναριθμήτων μέσων καὶ στοιχείων δι' ὧν ἡ ἐκτέλεσις ἢ ἡ παράβασις γίνεται. Πάντα τὰ στοιχεῖα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς φύσεως συντείνουσι πρὸς τὴν ἱστορικὴν ἐνέργειαν, καὶ ἐκ τούτου τὸ μέγιστον ἐνδιάφορον τῆς ἱστορίας. 'Αλλ' ἡ ποικιλία αὕτη δὲν ἐμποδίζει τὴν διάγνωσιν τῶν σταθερῶν καὶ ἀναλλοιώτων νόμων τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως, καθὼς ἡ ποικιλία τῶν ἀτομικῶν πράξεων δὲν ἀποκρύπτει, ἀλλ' ἐκφανεστέραν μάλιστα καταδεικνύει, τὴν ἑνότητα καὶ τὸ σταθερὸν καὶ ἀναλλοίωτον τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Ἡ δὲ ὠφέλεια τῆς ἱστορίας προκύπτει ἐπίσης ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τούτου τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας καὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου, διότι ὁ συνδυασμὸς οὗτος ἀποκαλύπτει τὰ ἀληθῆ αἴτια τῆς εὐημερίας καὶ τῆς παρακμῆς τῶν λαῶν, παράγει τὴν ἐκ τῶν αἰτίων γνῶσιν τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, καὶ καθιστᾷ τὴν ἱστορίαν ἐπιστήμην τὰ μέγιστα διδακτικὴν, ἄλλως, οὐδὲ ἀξία εἶναι τοῦ ὀνόματος τῆς ἐπιστήμης, διότι καταντᾷ ξηρὰ ἀπαρίθμησις καὶ διήγησις συμβάντων, γραφικὴ ἔκθεσις ἢ δραματικὴ παράστασις. Οὐδὲ ἐλαττοῦται ὡς ἐκ τούτου τὸ ὕψος καὶ ἡ ἔκτασις τῆς ἐπιστημονικῆς αὐτῆς ἀναπτύξεως, διότι ἡ θεωρία τῆς διὰ τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας πραγματοποιήσεως τοῦ ἱστορικοῦ νόμου προϋποθέτει τὴν γνῶσιν τοῦ νόμου τούτου, τοῦ ἐντάλματος αὐτοῦ, τῶν ὑποδεεστέρων νόμων εἰς οὓς δι' ἀποσυνθέσεως ἀναλύεται, τῶν ἄλλων νόμων πρὸς οὓς σχετίζεται, ὅλην, δηλαδὴ, τὴν φιλοσοφικὴν θεωρίαν τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ κόσμου καὶ τοῦ Θεοῦ, καὶ προσέτι ἀπαιτεῖ τὴν ἀκριβεστέραν καὶ βαθυτέραν γνῶ-

σιν καὶ αὐτῶν τῶν ἐλαχίστων λεπτομερειῶν τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος.

§ 402. Ἀλλ' ἡ ἐλευθερία καὶ ὁ νόμος δὲν εἶναι τὰ δύο μόνα στοιχεῖα τῆς ἱστορικῆς ἐνεργείας. Ὁ ἄνθρωπος οὔτε νὰ μεταβάλῃ δύναται τὸν ὑλικὸν αὐτοῦ ὀργανισμὸν καὶ τὰ ὑλικὰ καὶ ἠθικὰ προσόντα τῶν φυλῶν εἰς ἃς διαμελίζεται τὸ γένος αὐτοῦ, οὔτε νὰ προσδιορίσῃ κατ' ἀρέσκειαν, ἢ ν' ἀλλοιώσῃ καθ' ὁλοκληρίαν τὸν τόπον ἐν ᾧ γεννᾶται καὶ ἀναπτύσσεται, καὶ οὗ ὑπομένει τὴν ἄφευκτον ἐπιῤῥοήν, ἢ τὸν χρόνον καθ' ὃν ἀναφαίνεται, καὶ ὑφ' οὗ, οὐχ ἧττον ἢ ὑπὸ τοῦ τόπου, τροπολογεῖται· κατὰ ταῦτα εἶναι δοῦλος τῆς ἀνάγκης. Ὡσαύτως, οὔτε νὰ προκαλέσῃ οὔτε νὰ ἐμποδίσῃ δύναται τὴν ἐμφάνισιν τῶν δαιμονίων ἐκείνων ἀνδρῶν, οἵτινες ἐκ μεγάλων διαλειμμάτων παρουσιάζονται ἐπὶ τῆς σκηνῆς τῆς ἱστορίας ὡς ὄργανα ἀνωτέρας ἀποστολῆς, οἵτινες ἀντιπροσωπεύουσιν ὁλόκληρα ἔθνη, καὶ ἐν οἷς ἐνανθρωπίζεται, οὕτως εἰπεῖν, ὁλόκληρος ἐποχὴ τῆς ἱστορίας. Ταῦτα εἶναι τὰ κατὰ πρόνοιαν στοιχεῖα τῆς ἱστορίας, καὶ διὰ τοῦτο πρὸ πολλοῦ ἤδη ὡρίσαμεν αὐτήν, σειρὰν τῶν ἀνθρωπίνων γεγονότων συνδυαζομένων μετὰ τῶν κατὰ πρόνοιαν ὑπὸ τὸ κράτος καὶ πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ προοριστικοῦ νόμου τῆς ἀνθρωπότητος.

§ 403. Ἐὰν δὲ τώρα ζητήσωμεν, ποῖον εἶναι τὸ ἔνταλμα τοῦ ἱστορικοῦ νόμου, δὲν θέλομεν δυσκολευθῆ νὰ προσδιορίσωμεν αὐτό. Ὁ νόμος τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὁ νόμος τοῦ τέλους καὶ τοῦ πρὸς ὃν ὅρου τῆς ὑπάρξεως καὶ ἐνεργείας αὐτοῦ. Τὸ δὲ τέλος προσδιορίζεται ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου (§ 275)· καὶ αὕτη εἶναι ἤδη εἰς ἡμᾶς γνωστὴ ἐκ τῶν προηγουμένων. Ἐὰν ὁ ἄνθρωπος

εἶναι πνεῦμα ὑπὸ σώματος ὑπηρετούμενον, καὶ ἐὰν ἡ φύσις τοῦ πνεύματος εἶναι ἡ γνῶσις τοῦ ἀληθοῦς, ἡ ποίησις τοῦ καλοῦ καὶ ἡ πρᾶξις τοῦ ἀγαθοῦ, ἕπεται ὅτι εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν τριῶν τούτων σκοπῶν ὑφίσταται ὁ προορισμὸς αὐτοῦ· καὶ ἤδη ἀπεδείξαμεν ὅτι αἱ τρεῖς αὗται ἔννοιαι ταὐτίζονται, καὶ ἀνάγονται εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀπείρου ἢ τοῦ Θεοῦ. Ἄρα ὁ ἄνθρωπος ἐκ Θεοῦ ἔρχεται καὶ πρὸς Θεὸν τείνει διὰ τῆς πνευματικῆς αὐτοῦ ἐνεργείας, ἧς τὸ μέγα θέατρον εἶναι ἡ ἱστορία. Ἐὰν δὲ τείνει πρὸς τὸν Θεόν, ἄρα προοδεύει πρὸς αὐτόν, μέχρις οὗ ἑνωθῇ μετ' αὐτοῦ, καθ' ὅσον δύναται τὸ πεπερασμένον νὰ ἑνωθῇ μετὰ τοῦ ἀπείρου. Ἄρα ἡ ἱστορία δὲν εἶναι ἡ διὰ τοῦ πεπερασμένου πραγματοποίησις τοῦ ἀπείρου, ὡς δοξάζουσιν οἱ πανθεϊσταί, ὅπερ καὶ παράλογον καὶ ἀντιφατικόν, ἀλλ' ἡ τοῦ πεπερασμένου πρόοδος πρὸς τὸ ἄπειρον, ὡς διδάσκουσιν ὁ Χριστιανισμὸς καὶ ἡ ὑγιὴς φιλοσοφία. Καὶ τῷόντι, τὸ ἔνταλμα τοῦ ἱστορικοῦ νόμου οὐδὲν ἕτερον δύναται νὰ ἦναι ἢ τὸ σύνθετον ἐξαγόμενον τοῦ ἐντάλματος τοῦ ἠθικοῦ καὶ τοῦ ἐντάλματος τοῦ πολιτικοῦ. Καὶ ἐὰν τοῦ μὲν πρώτου τὸ ἔνταλμα ἀνάγεται εἰς τὴν ὑψίστην καὶ τελειοτάτην ἀρετὴν ἢ τὴν εὐσέβειαν, τοῦ δὲ δευτέρου, εἰς τὴν διὰ τοῦ δικαίου πραγματοποίησιν τῆς δικαιοσύνης, καὶ ἐὰν ἐκ τῶν δύο τούτων ἐνταλμάτων κυρίως σκοπὸς εἶναι τὸ πρῶτον, καὶ μέσον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, τὸ δεύτερον, ἕπεται ὅτι τὸ ἔνταλμα τοῦ ἱστορικοῦ νόμου εἶναι ἡ διὰ τοῦ δικαίου ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐνίσχυσις τῆς πρώτης καὶ τελειοτάτης ἀρετῆς, δι' ἧς ὁ ἄνθρωπος προοδεύει ἀείποτε πρὸς τὴν μετὰ τοῦ Θεοῦ ἕνωσιν αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο ἡ πρόοδος εἶναι οὐ μόνον γεγονὸς ἱστορικόν,

ἀλλὰ δικαίωμα καὶ καθῆκον τῆς ἀνθρωπότητος, διότι εἶναι μέσον πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ νόμου αὐτῆς. Τίνι τρόπῳ δὲ ὀφείλομεν νὰ μελετήσωμεν τὴν ἱστορικὴν ταύτην πρόοδον πρὸς ἡμετέραν ὁδηγίαν ἐν τῷ μέλλοντι, τοῦτο διδάσκει ἡ ἱστορικὴ μέθοδος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Περὶ ἱστορικῆς μεθόδου.

§ 404. Ἐὰν ὅσα μέχρι τοῦδε εἴπομεν ἀληθεύουσιν, ἡ ἱστορικὴ μέθοδος αὐθόρμητος ἀποῤῥέει ἐκ τῶν τεθεισῶν ἀρχῶν. Τῷόντι, ἐκ τῶν στοιχείων τῆς ἱστορίας καὶ ἐκ τῆς φύσεως αὐτῶν προκύπτει καὶ ὁ ὀρθὸς τρόπος τῆς ἐπιστημονικῆς αὐτῶν μελέτης. Ἡ δὲ ἱστορικὴ μέθοδος, καθὸ φιλοσοφική, δὲν δύναται νὰ διαφέρῃ τῆς ἐν γένει μεθόδου, καὶ ταύτην ὡρίσαμεν ἐν § 136, ἐφαρμογὴν τῶν ἀρχῶν τοῦ λόγου ἢ εἰς τὰς ἰδίας ἐννοίας, ἢ εἰς τὰς ἐσωτερικὰς καὶ ἐξωτερικὰς παρατηρήσεις. Δύο ἄρα στοιχεῖα συνιστῶσι τὴν ἱστορικὴν μέθοδον, τὸ μὲν πραγματικόν, παρέχον τὴν ἀληθῆ καὶ ἀκριβῆ καὶ πλήρη γνῶσιν τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, τὸ δὲ λογικόν, παρέχον τὸν νόμον καθ' ὃν δυνάμεθα νὰ ἐκτιμήσωμεν αὐτὰ διὰ τοῦ λόγου. Τοὺς δὲ κανόνας τῶν παρατηρήσεων ὡσαύτως ἐξεθέσαμεν, ὡς ἐπίσης τοὺς κανόνας τοῦ συλλογισμοῦ καὶ πάσης λογικῆς ἐνεργείας. Ἀπομένει λοιπὸν τοὺς κανόνας τούτους νὰ ἐφαρμόσωμεν εἰς τὴν μελέτην τῶν ἱστορικῶν γεγονότων. Καὶ ὡς μὲν πρὸς τὸν λόγον, ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ εἶναι πάντοτε ἡ αὐτή, οἱαδήποτε τὰ γεγονότα εἰς ἃ ἐφαρμόζεται. Ὡς

δὲ πρὸς τὰ γεγονότα, ἅτινα εἶναι τὸ ἀντικείμενον τῆς παρατηρήσεως, ἀπαιτεῖται, καθ' ἃ ἐλέγομεν ἐν § 135, ἀκριβὴς τοῦ ἀντικειμένου τούτου προσδιορισμὸς, ἔλλογος διάκρισις τῶν μερῶν αὐτοῦ, καὶ τάξις κατὰ τὴν διαδοχικὴν τούτων μελέτην. Εἰς δὲ τὸν προσδιορισμὸν, τὴν διάκρισιν καὶ τὴν τάξιν τῶν ἱστορικῶν γεγονότων δύνανται νὰ χρησιμεύσωσιν αἱ ἑπόμεναι ἀρχαὶ ἀντιστοιχοῦσαι πρὸς αὐτὰ τὰ στοιχεῖα τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος, ὧν ἐμνήσθημεν προηγουμένως.

§ 405. Ὁ ἱστορικὸς φιλόσοφος ὀφείλει νὰ μελετήσῃ κατὰ πρῶτον αὐτὸ τὸ θέατρον τῆς ἱστορίας, τὴν ὑλικὴν φύσιν, τὴν σφαῖραν ταύτην, καθ' ἃς ἔχει σχέσεις πρὸς τὰ οὐράνια σώματα, καὶ καθ' ἣν ἔχει θέσιν ἐν μέσῳ τοῦ παντὸς, τὰς ἐπαναστάσεις ἃς ὑπέμεινε, τὰς διαφόρους αὐτῆς ζώνας καὶ κλίματα, τὰς φυσικὰς αὐτῶν ἰδιότητας καὶ τὴν ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου καὶ τῶν διαφόρων τούτου στοιχείων ἄφευκτον αὐτῶν ἐπιῤῥοήν. Ὀφείλει νὰ μελετήσῃ ἀκολούθως αὐτὸν τὸν ἄνθρωπον κατὰ τὰς ποικίλας ἰδιότητας τῶν φυλῶν εἰς ἃς διαμελίζεται τὸ γένος αὐτοῦ, τὴν σχετικὴν τούτων ὑπεροχὴν, τὰς πρὸς ἀλλήλας σχέσεις καὶ τοὺς κοινοὺς αὐτῶν χαρακτῆρας, ἐξ ὧν καὶ ὁ κοινὸς αὐτῶν προορισμός. Ἐκ δὲ τοῦ συνδυασμοῦ τῆς ἐνεργείας τῆς φύσεως καὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου προκύπτει, ὡς πρῶτον προϊὸν, ἡ οἰκονομικὴ λεγομένη ἀνάπτυξις, στοιχεῖον οὐσιωδέστατον τῆς κοινωνίας, καὶ οἱονεὶ ὑλικὴ βάσις ἐφ' ἧς τό τε νοητικὸν καὶ τὸ ἠθικὸν ἐγείρονται καὶ ἀναπτύσσονται· τοῦτο δὲ δι' ἃς ἔχει σχέσεις πρὸς τὰ δύο ἕτερα, καὶ δραστηρίαν ἐπ' αὐτῶν ἐπιῤῥοὴν, ἰδιαιτέραν ἀπαιτεῖ

καὶ βαθεῖαν μελέτην: Ἐκ δὲ τῶν δύο ἄλλων, πρῶτον ἐφελκύει τὴν προσοχὴν τοῦ ἱστορικοῦ τὸ νοητικὸν, κατὰ τὴν τριπλῆν αὐτοῦ φανέρωσιν, ὑπὸ τὸν θρησκευτικὸν, τὸν ἐπιστημονικὸν καὶ τὸν καλλιτεχνικὸν τύπον, καὶ δεύτερον, τὸ ἠθικὸν, ὅπερ ἐκ τοῦ πρώτου παράγεται καὶ δι' αὐτοῦ ῥυθμίζεται. Ἐκ δὲ τῆς συνεργείας τῶν τριῶν τούτων στοιχείων προκύπτει τὸ πολιτικὸν, ὅπερ συμπληροῖ τὴν κοινωνικὴν ἀνάπτυξιν, καὶ διατυποῖ τὴν κοινωνίαν κατὰ τὸν τύπον τοῦ δικαίου, ὅ ἐστι, κατὰ τὸν τύπον τοῦ λόγου. Ἀλλ' ἡ ἐντελὴς ἀπαρίθμησις, ἡ διαίρεσις, ἡ ἀνάλυσις, ἡ διαδοχικὴ καὶ τακτικὴ τῶν στοιχείων τούτων μελέτη δὲν ἀρκεῖ, εἰ μὴ τὰς ἐργασίας ταύτας συμπληρώσῃ ἡ ἐν ταῖς διαφόροις ἱστορικαῖς ἐποχαῖς πλήρης συνένωσις αὐτῶν κατὰ τὰς φυσικὰς αὐτῶν σχέσεις πρὸς πλήρη ἐκδήλωσιν τοῦ ἱστορικοῦ λόγου, καὶ ὅπως, καθ' ἃ ἐλέγομεν ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τοῦ παρόντος πονήματος (§ 6), ἀναγάγωμεν, εἰ δυνατὸν, πάντα τὰ στοιχεῖα τῆς ἐπιστήμης εἰς τὴν προφανῆ ἑνότητα τοῦ πνεύματος καὶ τῆς φύσεως.

§ 406. Ἐκ δὲ τῆς ὀρθῆς ἐφαρμογῆς τῆς μεθόδου ταύτης θέλει προκύψει ἡ ἑνότης τοῦ ἱστορικοῦ κόσμου, κατά τε τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ καὶ τὰ συστατικὰ αὐτοῦ στοιχεῖα, τὴν ἁρμονικὴν αὐτῶν ἐνέργειαν, τὸν νόμον εἰς ὃν ὑποτάσσονται, καὶ τὸν σκοπὸν εἰς ὃν ἀποβλέπουσι. Καὶ ἡ ἑνότης αὕτη τῆς ἱστορικῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀναπτύξεως οὐδὲν ἕτερον θέλει φανῇ ἐπὶ τέλους εἰμὴ αὐτὴ ἡ λογικὴ ἑνότης τῆς φύσεως καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ὅπερ μελετᾷ ἡ φιλοσοφία κατὰ τὰς ποικίλας φάσεις τῆς νοήσεως καὶ τῆς πράξεως, ὁδηγουμένη ὑπὸ

τῆς ἐννοίας καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ὄντος, ἃς ἔχει ἐν ἑαυτῷ καὶ ἀποκαλύπτει ὁ λόγος. Ὥστε ἐκ τούτων ἁπάντων ἠδύνατο ἐπὶ τέλους νὰ ὁρισθῇ ἡ φιλοσοφία, ἡ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἔλλογος συνείδησις τοῦ ὄντος.

ΣΗΜΕΙΩΣΙΣ.

Τοὺς ἐπιθυμοῦντας νὰ ἴδωσιν εὐρύτερον ἀνεπτυγμένας τινὰς τῶν ἐν τῷ πονήματι τούτῳ φιλοσοφικῶν θεωριῶν παραπέμπομεν εἰς τὰ κατὰ καιροὺς ὑφ' ἡμῶν δημοσιευθέντα περὶ τῶν διαφόρων κλάδων τῆς φιλοσοφίας. — *Ψυχολογία*. — Περὶ πρώτων ἰδεῶν καὶ ἀρχῶν, Δοκίμιον, Κερκύρᾳ 1851. Περὶ τῶν σχέσεων τοῦ λόγου πρὸς τὰς ἄλλας νοητικὰς δυνάμεις, *Πανδώρα* Τόμ. Ζ'. σελ. 89. Περὶ ἀφαιρέσεως, Πανδ. Τόμ. Ι'. σελ. 592. Περὶ συζεύξεως, Πανδ. Τόμ. Ι'. σελ. 561. Περὶ ζωϊκοῦ μαγνητισμοῦ, Φοίνιξ σελ. 113. — *Λογική*. — Περὶ λογικῶν ἀρχῶν, Πανδ. Τόμ. Η'. σελ. 73. Περὶ μεθόδου, Πανδ. Τόμ. ΙΒ'. σελ. 265. Ἡ πίστις καὶ ὁ λόγος, Φοίνιξ σελ. 245. — *Καλολογία*. — Κλασικοὶ καὶ ῥωμαντικοί, Φοίνιξ σελ. 34. Τὸ ἰδανικόν, Πανδ. Τόμ. Ζ'. σελ. 351. Περὶ καλοῦ, Πανδ. Τόμ. Η'. σελ. 357. Περὶ ἀρχιτεκτονικῆς, Πανδ. Τόμ. Ι'. σελ. 49. Περὶ γλυπτικῆς, Πανδ. Τόμ. ΙΑ'. σελ. 279. Περὶ ζωγραφίας, Πανδ. Τόμ. ΙΒ'. σελ. 433 καὶ 457 — *Θεοσοφία*. — Περὶ Θεοσοφίας, Ἐρανιστής, σελ. 3. Ὁ Θεὸς τῶν Στωϊκῶν καὶ τῶν Ἀλεξανδρινῶν, Ἐρανιστ. σελ. 57. Τέλος τῆς ἀρχαίας καὶ ἀρχὴ τῆς νέας Θεοσοφίας, Ἐρανισ. σ. 405. Κατὰ πανθεϊστῶν, Ἐρανιστ. σελ. 153 καὶ 193. Συμπέρασμα τῆς περὶ ἐννοίας Θεοῦ ἱστορικῆς ἐκθέσεως, Ἐρανιστ. σελ. 233. Περὶ Προνοίας, Ἐρανισ. σελ. 281, 321, 369, 409, 457 καὶ 505. — *Φιλοσοφία τῆς ἱστορίας*. — Ὁ νέος πολιτισμὸς παραβαλλόμενος πρὸς τὸν ἀρχαῖον, Φοίνιξ, σελ. 3. Σχέσεις τῆς βιομηχανίας πρὸς τὴν ἠθικὴν καὶ νοητικὴν ἀνάπτυξιν, Φοίνιξ, σελ. 53. Φιλοσοφία τῆς ἱστορίας, σελ. 177, 273, 295, 61. Ἀνατολὴ καὶ Δύσις, σελ. 1 τοῦ Β'. ἔτους.

ΠΙΝΑΞ

ΤΩΝ ΕΜΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.

ΒΙΒΛΙΟΝ Α'.

Θεωρία τῆς νοήσεως ἢ Νοολογία.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ.

Δυναμολογία τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἢ Ψυχολογία.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ.

Λογική.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟΝ.

Καλολογία.

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΝ.

Θεοσοφία.

ΒΙΒΛΙΟΝ Β'.

Θεωρία τῆς πράξεως ἢ Ἀγαθολογία.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ.

Ἠθική.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ.

Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου.

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΩΝ ΔΙΟΡΘΩΣΙΣ.

Σελ. 11. στίχ. 1 γρ. εἶναι—σελ. 19. στίχ. 11 γρ. ἄπειρα —σελ. 21. στίχ. 20 γρ. σύστημα,— σελ. 23. στίχ. 3 (καὶ ἀλλαχοῦ) γρ. ὀφὴ—σελ. 25. στίχ. 16 γρ. ἐπὶ—σελ. 25. στίχ. 21 γρ. ἄλληλα καὶ—σελ. 26. ςίχ. 4 γρ. ἀνθρωπίνη—σελ. 28. στίχ. 24 γρ. λύσωμεν,—σελ. 29. στίχ. 13 γρ. σωμάτων—σελ. 32. στίχ. 13 γρ. τροφὴν καὶ τέρψιν—σελ. 33. στίχ. 23 γρ. ὀσφρήσεως,—σελ. 37. στίχ. 15 γρ. ἀτόμου,—σελ. 41. στίχ. 10 γρ. συνυπάρχει—σελ. 55. στίχ. 6 γρ. ἐνεργεῖ,—σελ. 65. στίχ. 24 γρ. ἄρα—σελ. 68. στίχ. 25 γρ. δὲ,—σελ. 71. στίχ. 21 γρ. νοήσωμεν—σελ. 77. στίχ. 5 γρ. πνευματικῶν καὶ—σελ. 78. στίχ. 6 γρ. κρίνομεν,—σελ. 92. στίχ. 9 γρ. αὐτὸν—σελ. 117. στίχ. 12 γρ. φθάνομεν εἰς—σελ. 123. στίχ. 3 νοήσωμεν—σελ. 132. σίχ. 13 γρ. οὐδὲν α—σελ. 153. στίχ. 20 γρ. ὑποκείμενον—σελ. 169. στίχ. 19 γρ. εἶναι ὁ—σελ. 181· στίχ. 5 γρ. ἄλλο—σελ. 195. στίχ. 8 γρ. Δ'.—σελ. 199. στίχ. 1 γρ. Ε'.—σελ. 203. στίχ. 1 γρ. ς'—σελ. 232. στίχ. 10 γρ. λειποθυμία—σελ. 254. ςτίχ 18 γρ. Ζ'.—σελ. 272 στίχ. 1 γρ. ἐνεργείας—σελ. 272· στίχ. 2 γρ. προσκομμάτων,—σελ. 286. στίχ. 23 γρ. περὶ—σελ. 288. στίχ. 22 γρ. γονέων—σελ. 299. στίχ. 19 γρ. διατιμήσεων—σελ. 299. στίχ. 23 γρ. προσπαθειῶν,—σελ. 303 στίχ. 6 γρ. νοήσωμεν—σελ. 319. στίχ. 23 γρ. αὐταπόδεικτος—σελ. 323. στίχ. 18 γρ. ὡς πρὸς αὐτὴν τὴν πηγὴν—σελ. 333· στίχ. 6 γρ. ἡ—σελ. 333. στίχ. 8 γρ. αὐτοῦ,—σελ. 346. στίχ. 13 γρ. γίνηται—σελ. 347. στίχ. 23 γρ. ὑποτιθεμένη—σελ. 360. στίχ. 10 γρ. παραλαμβανόμενοι—σελ. 364. στίχ. 22 γρ. ἐπανορθωθῇ—σελ. 364. στίχ. 22 γρ. ἀποζημιώσεως,—σελ. 367. στίχ. 27 γρ. τιμωρίας,—σελ. 374. στίχ. 10 γρ. ὑςερεῖ—σελ. 374. στίχ. 30 γρ. πολεμικάς.—σελ. 394. στίχ. 10 γρ. εἶναι—σελ. 397. στίχ. 5 γρ. περὶ τῶν —σελ. 400. στίχ. 6 γρ. τείνουσιν εἰς

RD

U.C. BERKELEY LIBR
C039382O